Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича

Словник української мови
XVI – першої половини XVII ст.

Світлій пам’яті Романа Осташа

Випуск 18
МОВА – МАТКА

Львів 2022

УДК (038)=161.2"15/16"
С 48

Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. М. Чікало; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Львів, 2022. **Вип. 18 (мова – мѧтка).** 278 с.

У вісімнадцятому випуску «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» подано інформацію про книжну та народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 640 слів на літеру М (мова – мѧтка), їх семантичну, граматичну й стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал із пам'яток різних жанрів дібрано за хронологічним і територіальним критеріями.

Редактори випуску:
Марія Чікало, Ганна Войтів

Укладачі словникових статей:

Наталія Багнюк	моргъ – мосіондзовий; мысль; мѣра – мѣсто
Ганна Войтів	моцне – моченѧ
Ганна Дидик-Меуш	молъ – моргунъ; мы
Ольга Заневич	молити – молчачий; москаликъ – моцаръ; мочи; мывальницѧ – мысливство
Ольга Кровицька	мойскій – молитель; мочити – мудрѧйший; мыслѧчый – мытний
Юрій Осінчук	моцне – моченѧ, муж – музыцкий; мыто – мыша; мѣвати – мѣнѧющий
Ірина Черевко	мова – мой; муй – муръ; мыслити; мѣстоименіє – мѧтка

Рецензенти:
д.ф.н., проф. Зоряна Купчинська
д.ф.н., проф. Світлана Гриценко

Наукові консультанти:
д.ф.н., проф. Богдана Криса, к.філос.н. Іван Паславський,
к.ф.н. Наталія Пуряєва, к.ф.н. Євген Редько

Випуск до друку підготували: Наталія Багнюк, Юрій Осінчук
Комп'ютерна верстка: Дмитро Савінов

Затвердила до друку Вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 3 від 24.05.2022 р.)

Редакційна колегія складає щиру подяку консультантам, рецензентам і всім, хто сприяє створенню словника

ISBN 966-02-2705-1 (серія)
ISBN 978-966-02-9515-5 (вип. 18)

МОВА *ж.* **1.** (*здатність людини говорити, висловлювати думки*) мова: И поки ми єдно в памѧти родитсѧ мова, чєсныи бꙋдꙋтъ ѡ(т) мєнє завжды ѡ(т) тєбѣ слова (Львів, 1591 *Просф.* 66); Дх҃ с҃(т) на(д)ходи(т) и тоє справꙋєтъ, што вшєлкїй способъ мовы и розꙋмꙋ понатїє прєвышшає(т) (Київ, 1619 *Аз.В.* 192); Хто бы вѣдалъ ꙗкъ звано Киты вѡдъ глꙋбокихъ, На повѣтрꙋ и зємлѣ мєшканцѡвъ широкихъ. Єщє людємъ и на(д) тыхъ потрєбна єстъ мова, Хто нє глꙋпый зажъ нє тотъ що нє мови(т) слова (Київ, 1632 *Євх.* 294); **мову стратити, утратити мову** – (*утратити здатність говорити*) утратити мову: Левкови, слузе Святогоровичовому, ранъ две в тыл головы тятых шкодливых задали,… по хрибъте побили…, который южъ и мову стратилъ (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 702); чємоу… захарїа… нє вѣры(л), и агг҃лоу ѡ рождєствѣ єго ѡзнаймꙋю // чємоу нє да(л) вѣры внє(т) оутрати(л) мовоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 250 зв.–251).

2. (*сукупність загальноприйнятих у суспільстві звукових, словесних і граматичних засобів формування думки*) мова: Тєды тєжъ ѡ(т)то(л) за спо(л)но(с)тю, и звичає(м) ро(з)маиты(х) ꙗзыко(в) мовꙋ свою змєнили, бо швєдовє и дꙋ(н)щики вла(с)ныє иначє(и) мовꙗ(т) нижъ нє(м)ци (1582 *Кр.Стр.* 47); Кто жъ кгды єдною тылко мовою постронныхъ наций приꙗзни доступилъ? (к. XVI ст. *Розм.* 3); так иж Русь, посполитовавшися з ними, позавидѣли их обычаєм, их мовѣ и наукам (Львів, 1605–1606 *Перест.* 26); то єс(т) мова и вымова францꙋз͛скаѧ: то цвѣтъ і ѡздоба шла(х)ты // и дворѧновъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 24 зв.–25); Дѣткамъ оучитисѧ починаючимъ Бꙋкварь звыклє рєкши Алфавитарь з тои Ґра(м)матїки вычєрпнєный абы склонєнїѧмъ Ґра(м)матичнымъ з͛ лѣтъ дєтинныхъ з͛ мовою заразъ привыкали, до вычєн͛ѧ подаванъ нєхай бꙋдєтъ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 3 зв.); До тогѡ часꙋ ѡ(т) створєньѧ свѣта былъ народъ людскїй одногѡ ꙗзыка и одной мовы (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); **простая мова** – староукраїнська писемна мова: Еслимъ тєжъ в пєрєкладанью на простоую мовоу нєвласнє положилъ, альбо в чомъ нє догодилъ, ты ꙗко моудрый поправъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 182 зв.); **простая руская мова** – те саме, що **простая мова**: Маєтє и тєпє(р) книжицꙋ вєликого и чюдовного ста(р)ца Макарїа, з͛ грєцкогѡ на простꙋю рꙋскꙋю мовꙋ,… прєложєныи бєсѣды, албо каза(н)ѧ (Вільна, 1627 *Дух.б. передм.* 8);

(*спосіб висловлювання думок, якому властиві певні ознаки*) мова: Зоставивши риторѡ(м) широкии мовы, ѡповѣдаемо короткими словы (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 108); А того досвѣтчитъ кождый во всѣхъ книгахъ его, тилько ихъ читаючи: бо тежъ ся простоты мовы хлюбылъ, якъ венцъ и Павелъ апостолъ, а снадъ и въ разумѣ, якъ оный (Єгипет, 1602 *Діал.* 50); Алє ѧ людꙭскости твоєє прошоу, абысь широкостю мовы нє погор͛дѣлъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 17 зв.); Хв҃о нарожєнїє тєпєрєшнєє то єсть по(д) лѣты бꙋдꙋчєє, и пєршєє то єстъ прє(д)вѣчноє молчанємъ чтити и ѡбходити маємъ. Алє тоє такъ и до толѧ, бо короткаѧ мова всюды потрєбна и пригожа єстъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186); Подобеньство будованя або метафорич-

ная мова тая въ томъ самомъ залежить, же якъ на фундаментѣ держится иное каменье (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 378); Извитїє словесъ: штꙋчноє мовєньє, хитрость вˢ мовѣ (1627 *ЛБ* 45); Словопрѣнїє: Выставнаѧ мова, выводнаѧ мова (Там само, 116); То мѧ до тои трꙋдной праци побꙋдило вˢ старости лѣтˢ мои(х), абы чл҃вкъ ѡхо(т)нѣйшїй былˢ до читанѧ рєчїй бо(з)ки(х); и таємни(ц) збавєны(х), которы(и) сꙋть поча(с)ти ѡписаны сла(д)кою мовою по(д) мєтри (Чернігів, 1646 *Перло* 7 зв.).

3. (*мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити*) мова: ꙋ чловєка воидє(т) стра(х) вєлики(и), ізмѣнисѧ тва(р) єго ї мова, ї ꙋзрѣ прєдъ собою грѣхи свои (XVI ст. *Сл. о см.* 335); И выступилъ вилебный Геръмогенъ, аръхиепископъ Полоцъкий, маючы листъ…, чыталъ голосною и значною мовою въ тые слова (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 220); боудь долˢго тєрˢпливы(м) на(д) винˢными а ласкавымъ в нарѣканью. оучтивы(м) в ѡбычаєхъ. кро(т)кимъ в мовѣ, тихїй, и ѡхо(т)ного ѡбычаю до розмовы (Острог, 1614 *Тест.* 153); шꙋкати… маємо пожи(т)кꙋ в писмѣ, нѣ(ж)ли сꙋптє(л)ности мовы. Та(к) ради набо(ж)ныє а простыє книги читати. ꙗко высокїє и глꙋпыє (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 14 зв.); В Трєтей, оумилєннаѧ и плачливаа мова, и всѣхъ до пожєгнанˢѧ сѧ зˢ Прєставлєннымъ зˢ оупомнєнˢємъ до готовности на см҃рть бꙋдє(т) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 6);

(*спосіб вимовляння слів*) вимова: г҃ь слѣпца оумꙋдраєть,… гꙋгнивого мѡνсєа вˢ мовѣ оукрашаєтъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.); Онъ шаблю маетъ козацкую, масязомъ оправную; самъ особою такий: зъросту среднего, великъ, усъ чорный малый, мовы шепетливый (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); Мѡνсєа сла(л) б҃ъ до фараѡна. абы пꙋстилъ з нєволѣ лю(ди) жидовскїи. ѡ(н) сѧ вымовлѧлъ гоугнивˢство(м) и на мовꙋ затинаючисѧ, нє пръ(д)кїи ꙗзы(к) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 117).

4. (*чиї-небудь слова, вислови*) мова: На то пан воєвода… ѡт кнєгини Илиноє мовил, жє мова нєслꙋшнаѧ приймована быти нє маєт в правє (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); Але вже теперъ выкиньте и вы тые вси речы: гневъ, нехуть, злость, блюзнеръство, плюгавую мову зъ устъ вашихъ (Вільна, 1599 *Ант.* 947); ѡ(т)ступє(т) нѣкоторыи ѡ(т) вѣры по(с)луха(в)ши духо(в) зра(д)ливы(х) и наꙋ(к) бєсо(в)ски(х). чєрє(з) ѡблу(д)ную лживы(х) мову ѡни (ж) спалєны су(т) свои(м) су(м)нє(н)є(м) (II пол. XVI ст. *КА* 510); Не моя то мова, але самого патриярхи Костентинопольского (Вільна, 1608 *Гарм.* 188); алє єсли противноє своєй мовѣ чинити боудєшъ, боудєшъ мѣти ѡскаржитєлѧ своє соумнѣньє (Острог, 1614 *Тест.* 149); Станетъ за чары их хитрая и превратная, смачная, ѡблудная мова (поч. XVII ст. *Вол.В.* 77); Мытаръ… єго мовꙋ слышачи: жалоснѣ зотхнꙋлъ до Г҃да Б҃га (поч. XVII ст. *Пчела* 17 зв.); [грѣшать] Которыє вˢ кꙋпова(н)ю… рєчє(и) фа(л)шивє сѧ обходать, и мовы порожнєи ꙋживаю(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 107); мѡва ѡ Б҃зѣ тєлєснаѧ. Б҃гъ маєтъ чєрєво, рꙋцѣ, нѡзѣ,… всє то мова тєлєсного чл҃ка (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв.); Вытагнꙋвши тєды синовє Ізраилєви з пꙋщи Сінъ, водлꙋгъ мовы г(с)днєй положилисѧ обозомъ вˢ Рафідѣ (серед. XVII ст.

Хрон. 94 зв.); **замыкати (замкнути) мову** – замовкати (замовкнути): положи́листє вы ча(с) змилова́нѧсѧ панского и вєдлоу́гъ во́лѣ своєи поста́вили єстє ємоу дн҃ь и мно́гыми сло́вы строфꙋючи и(х) маловѣ́рїє и замыка́ючи мо́воу мови(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 158 зв.); Хочєтє ли бо́лшъ свѣдо́цства? нєха(й) даниилъ замкнє(т) мо́воу ѡ то(м), котор̂ии ви́дѧчи ижъ смꙋтнаѧ а длъгаѧ нєво́лѧ вавило́нˢскаѧ… нє маєтъ своєго ко(н)ца про(д)ковъ сво́и(х) грѣхо(м) то́є приписова́лъ (Там само 193 зв.); **мови не мыслити** (о чім) – не може бути (й) мови (про що): мови о томъ не мышлю, абымъ мелъ уступовати того двора, слободы и местечъка отъцу Рутьскому и его капитуле (Київ, 1633 *КМПМ* I (*дод.*) 545); **мову обертати** (до кого) – звертатися, говорити до кого-небудь: Ѡни Ѡйчи́знѣ на́шой сꙋть ѡборо́ною, Ѡ(т) тата(р) Пога́ныхъ и тꙋ́рковъ: засло́ною Алє южъ до ва́съ мо́вꙋ мою ѡбє(р)та́ю Зацноє рыцєрство: всѣхъ ва(с) напомина́ю (Київ, 1622 *Сак.В.* 39); **отмѣнѧти мову** – відмовлятися від сказаного: А Павєлъ грозбы готоуючїй и оубїєнїє на оучєники г(с)днѧ. Пристоупи до старши(х) ієрєѡ(в) и за́ра(з) ѡ(т)мѣнѧ́єтъ мо́воу мо́вѧчи, зна(ц)ка ѡсвѣти́ла єго свѣ́тло(ст) зˢ нб҃а (поч. XVII ст. *Проп.р.* 179 зв.);

розповідь, розмови; пересуди: и ре́кли архїєрєи… за́бїймо єго алє нє оу цр҃кви… ижє бы нє бы́ла мо́ва и кра́мола въ лю́дє(х) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 3); Ово дроу́гїй вˢ кро́тцє за мє́нє то ѡ(т)пра́витъ, И васъ нє до́лго мо́вою ѡ томъ забавитъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 77); Іисусъ Христосъ частую о той паствѣ поединковую зъ однымъ Петромъ мову мѣвалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 421); Прєрѣка́нїє: Сва́ръ вˢ мо́вѣ (1627 *ЛБ* 95);

(*звучання розмови*) гомін, гамір: и въшˢли в до(м) арˢхисинагогѡ(в). оувидѣль мовоу и плачь, и крычанѧ много (1556–1561 *ПЄ* 146); што то за мовы соу(т). которыи идоучи мєжи собою мовитє (Там само, 331 зв.); мо́лˢва, го́монъ, гꙋ(к) ѡ(т) мо́вы лю(д)скои (1596 *ЛЗ* 56); Ро́зрꙋхъ, го́монъ, гꙋ́къ ѡ(т) мо́вы лю́дзкои (1627 *ЛБ* 65).

5. (*за біблійними переказами, першооснова всього сущого*) Слово: На поча(т)ку была мова, а мова была ꙋ бо(г)… всє сꙗ чєрєзъ нєє стало, в нє(и) живо(т) былъ. а живо(т) былъ свє(т)ло(ст)ю лю(д)скою. А свє(т)лость в тємноста(х) свєти(т) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 88).

Див. ще **МОЛВА.**

МОВЕНЄ, МОВЕНЪЄ, МОВЕНЬЄ *с.* (*стп.* mówienie) **1.** (*здатність використовувати мову*) мовлення: Повѣмъ еще о досконалости человѣченъства нашего: ижъ каждый человѣкъ въ тѣле маєтъ первие старшие члонки, то естъ: зрение, слухъ, обоняние, мовене, осезане (1582 *Посл. до лат.* 1139); Анѣ тако́вый є́стъ Дх҃ъ Бж҃їй, ꙗко вˢ на́съ є́стъ дх҃ъ ѡ(т) на́шєго прирожє́нѧ… вдыха́ємо и ѡ(т)дыха́ємо, кото́ры(м) ча́сꙋ мовє́нѧ кгды што мо́вимъ и го́лосъ сло́ва оучинѧ́є(т)сѧ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 57); Ꙗко (ж) анѣ тєлє́сноє мовє(н)є… Дх҃а мнима́ти ма́ємъ, кро́мѣ Бг҃а излїа́нного (Там само, 59).

2. (*усне висловлювання думок*) мовлення, говоріння: восто́чныє ѡ(т)цєвє ѡ(т)повѣ́дили… // оу вєли́комъ мовє́нью нѣ ма(ш) збавє́ньѧ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.*

40–41 зв.); Вѣда́єтє абовѣмъ кото́рыи стєсѧ Ґрє́цкои лю́бъ Латі́нскои Гра(м)ма́тіки хꙋдо́зствꙋ оучи́ли што ѡна́ є́сть кꙋ пона́тˢю ѩ́кˢ ѩзы́ка чи́стости та́къ и пра́вогѡ а сочи́нногѡ вє́длꙋгъ вла́сности діа́лєктѡвъ и мовє́нˢѧ и писа́нˢѧ, и пи́смъ вырозꙋмє́нˢѧ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 2); жа́лꙋи жє(с) єщє… //… та(к) дво(р)ный кꙋ слꙋха́ню нови(н) а смотрє́нѧ на чꙋ(д)нїи рє́чи, а нє(д)балый до пріймованѧ по(д)лы(х) и взга(р)жоны(х). та(к) хти́вый кꙋ имѣню многи(х). а та(к) скꙋпы(и) кꙋ дава́ню, та(к) стислы(и) кꙋ затриманю, та(к) нєѡпа́трный в мовє́ню… тоты… нєдоста(т)ки твои //… вы(з)навши… постанови… полѣпша́ти живота́ твоєго (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 52–53); вѣдаю жє то́є дєрєво тисѧчоу бы на(м) мо́гло концє́птовъ до мовє́нє соґорова́ти, и показа́ти, и было бы прє(з) цѣлый ро́къ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295 зв.); Вѣща́нїє, повѣда́ньє, мовє́ньє, голошє́ньє (1627 *ЛБ* 24); Изви́тїє словє́съ: штꙋчноє мовє́ньє, хи́трость вˢ мо́вѣ (Там само, 45); Па́мать, Мꙋзо, приво́дишъ на пла́цъ залєцє́нˢѧ, Па́мѧтˢ, ска́рбъ нєпрєбра́ный сли́чногѡ мовє(н)ѧ (Київ, 1632 *Євх.* 302); **мовенє мети** – вести мову: Мы угленувши у статут, у котором пишет у разделе четвертом в артикуле шестдесят шостом: "хто бы о имене лежачое давность земскую десеть лет у молчаню был а ни листов упоминалных не бралъ, таковый вже кождый вечне о том молчати // и мовеня о то мети не мает (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 261–262);

(*чиї-небудь слова, вислови*) мова: На котороє мовенъє наше тивонь поведилъ: иж дей мы зо всѣмъ селомъ заразъ на копу выйдемъ (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 281); Писа(н)є… было… ѡ(т)дано, при которомъ и ꙋстноє мовє(н)є злицє(н)ноє ѡ(т) вм҃ ѩко и прє(з) пн҃а ꙋрѩкого дво(р)ника стороны роботы цр҃ковной ѩко и ѡ и(н)шихъ рєча(х) слышали єсмо (Устя, 1612 *ЛСБ* 437); **до мовенѧ позволеньє брати** – просити слова: А та́мъ ви́дєлъ бє(з)похи́бнє, ѩ́ко оу того лѧика, до мовє(н)ѧ // позволє́ньє бра́но, а онъ дава(л) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 54–54 зв.);

проповідування: бꙋдь прє(д)води́тєлє(м) и справи́тєлє(м), и ты ѡ прч(с)таѧ бц҃є свои(м) ратꙋ(н)ко(м) и по́мочоу мнѣ слабомоу в мовє́ню (поч. XVII ст. *Проп.р.* 39); Кгды хочоу бы́ти коро́ткы(м), и нєдлъгы(м) в мовє́ню, тє́мный и трꙋдный здаюсѧ бы́ти до вырозꙋмѣнѧ (Там само, 267); Тєбє Хс҃ Сп(с)тлю мо́й прошꙋ, помози всѣмˢ на́мъ, и вˢ моє́мˢ мовє́ню, и вˢ слꙋха́ню прє(д)стоѧщимъ, длѧ сла́вы Имєнє твоє́го ст҃гѡ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 6);

твердження, запевнення: Глаголють Лютори… ижъ бы Костянтинъ царъ зъ матерію своею Ириною иконъ много вымыслили,… и зъ царства своего прогнани: то не есть такъ по ихъ мовеню (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 57).

3. (*давання показів під час судового розгляду в ролі сторони або свідка*) свідчення: и просилъ єси нас, абыхмо на ѡчивистоє мовєньє з вижомъ єго, Матфєємъ… тобє дали и тꙋю рєчъ на розсꙋдокъ пановъ рад наших Их Милости ѡтослали (Краків, 1538 *AS* IV, 135); А такъ мы жалобы ихъ и отпору твоего з очевистого мовенья вашого выслухавши и с паны радами нашими обмовивши, з выроку нашого на томъ тую речь зоставили

(Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 41); Которое мовене слугъ небожчиковскихъ и того енерала пана Бранского мною вознымъ… панъ писаръ земский… Данилей Хребтовичъ, осветчилъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 357); **на голоє мовенє (мовеньє) слова** – необґрунтоване безпідставне свідчення: а заплати(в)ши и выпо(л)ни(в)ши тыє заруки шкоды и наклады на голоє мовє(н)є // слова кро(м) права присєги и доводу нагороди(в)ши прє(д)сѧ (ж) сєє постановє(н)є и вгода нш҃а доброво(л)нє а вдѧ(ч)нє ѡ(т) на(с) з обустoро(н) принѧтаѧ твє(р)до а нє ѡ(т)мє(н)но вє(ч)но и на вєки нєпорушно водлє сєго листу запису моєго доброво(л)ного з обу сторо(н) дє(р)жано быти має(т) (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25 зв.–26); а ѧ… на пн҃а кропи(в)ни(ц)кого дрꙋгою таковою (ж) сумою пнзє(и)… и по(д) заплачє(н)ємъ вси(х) шко(д) и накладовъ пн҃а писаровы(х) бє(з) жа(д)ного доводꙋ на голоє мовєньє слова єго м(л)сти (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75).

4. Судовий розгляд: Якожъ и положилъ передъ Господаремъ на правѣ выписъ того мовенья своего съ книгъ замку Берестейского (Вільна, 1546 *РЕА* I, 319); И просилъ его милость пан Остафей Горностай,… абы такъ листъ заручный, яко и листъ записный пана Василя Петровича Загоровского, для часу пришълого мовеня о то з нимъ у права, записано до книгъ (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/III, 208).

Див. ще **МОВЛЕНЄ.**

МОВЕНЪЄ *див.* **МОВЕНЄ.**

МОВЕНЬЄ *див.* **МОВЕНЄ.**

МОВЕТИ *див.* **МОВИТИ.**

МОВИТИ, МОВЕТИ, МОВИТЬ, МОВІТИ, МОВЇТИ *дієсл. недок. і док.* **1.** (до кого, от кого кому, к кому, що і без додатка) (*усно висловлювати думки; розповідати про кого-, що-небудь*) мовити, казати, сказати (до кого, від кого кому, до кого, що і без додатка): хотѧ ѡни мовили. нѣхто вѣрова(л) в нєго. ѡбличаєть и(х) прєстоупники законѫ (1489 *Чет.* 216 зв.); а и словом ѡ том казали єсмо тобѣ ѡт нас мовити томꙋ нашомꙋ дворѧнинꙋ Ивашкꙋ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); душа моя расплылася есть, коли мовилъ къ мнѣ милый мои (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); И почалі́… мовіти радуйс цр҃ю жидѡ́вскій (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 67); а шьто єстє мовілї во оушї. вь хоромїнах. Тоє проповѣданно боудєт на домох (Там само, 74); мови(л) к нєму бо(г) будє(т) сѣмѧ твоє мє(ш)кати в зє(м)ли чужо(и) (II пол. XVI ст. *КА* 31); Кто тѣ возбраняет правду мовити (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 160); Хто, мовлю, естесте, которыи въ суды Божіи глубокіи и непонятіи втручаетеся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 806); ґдыж и таѧ цнота до Б҃а сѧ стаґа́є(т) мо́вѧчогѡ: Што́ стє оучини́ли єдномꙋ з҄ мє́ншых҄ ты́х бра́тїй, мнѣ стє оучини́ли (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 3 ненум.); Прє́то ра́дꙋйтєсѧ Тєѡлїоґѡвє ст҃ы́и, што Бж҃їй гласъ, Мо́витъ до васъ (Чернігів, 1646 *Перло* 53); онъ… росказа́лъ ша́фарови до́мꙋ своєгѡ́ мо́вєчи: // Впрова́дь мꙋжи в҄ до́мъ а набі́й ското́въ (серед. XVII ст. *Хрон.* 69 зв.–70); *Образно*: аще жє бы диѧволъ… нападалъ на тѧ и до ѡ(т)чаѧнїѧ приводилъ, єсли ꙋжє нє возможєшъ ꙋсти, мовъ жє сє(р)дцємъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 280); Огєнь и вода нє мо́вѧтъ

до́сытъ, и ла́комый нѣ́гды нє рєчє́тъ до́сытъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68); **жадного слова не мовити** *див.* **СЛОВО; коротко (коротъко) мовечи (мовѧчи)** *див.* **КОРОТКО; ни словъка не мовити** *див.* **СЛОВЪКО; собе и слова мовити не дати** *див.* **СЛОВО**;

перен. (що і без додатка) (*викладати думки, погляди на письмі*) говорити: Арістóтє(л) мо́ви(т) в книга(х) гдє ѡ живó(т)ны(х) пишє(т), трóй рѡ(д) пєлєка́нˢскїй, єдины(и) высóкѡ, дрѹгїи сєрє(д)нє, Трє́тїи ни(з)кѡ лѣта́ютъ (1596 *ЛЗ* 61); ѹзритє з овдєшнєй любви тѹю любо(в) пога(н)скѹю, которѹю би́скѹпи залєцаю(т), в началѣ зго(д)ноє кни(ж)ки мовѧчи (1598 *Виш.Кн.* 304 зв.); *Образно*: сама кривда божия мовила тое в той книжицѣ, в которой Скарга Русь // потупил и яко отступников от костела латынского во муку осудил (1608–1609 *Виш.Зач.* 230–231);

(*висловлюватися якою-небудь мовою*) говорити, розмовляти: и напо(л)нили сѧ вси духа ст҃ого и почали мовити ѡбчими ѧзыки ꙗ(к) и(м) ду(х) дава(л) вымовлѧти (II пол. XVI ст. *КА* 6); нє ѹмѣю докcоналє по францѹскѹ мовити (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); Мыта́рства и Чисцóвый огóнь нє сѹть тóє жъ и єдно: бовѣ(м) Мыта(р)ства сѧ розѹмѣютъ дрѹгимъ спóсобомˢ по Славє́нскѹ мóвѧчи, Истѧза́нїѧ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157).

2. (о чім і без додатка) Указувати, учити, повчати (про що і без додатка): Якъ мовитъ псаломъ ов҃ чомъ “котрыи ся выддаляютъ вудъ тебе”, якъ тотъ сынъ, розумомъ своимъ не могутъ ся обернути ико отцу своему, доку не пуслалъ Бг҃ъ голодъ у тоту сторону (XVI ст. *НЄ* 6); бо мóвитъ пи(с)мо абы кóждого бра́та нєрѧ(д)нє сѧ справѹючого спосро(д)кѹ сєбє прє(ч) вы́лѹчити (1623 *ПВКРДА* I-1, 41); Алє дóбрє при́повѣсть óнаѧ мóвитˢ; Нє строфѹй злы(х), абы́ тѧ нє знєнави́дѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333).

3. (з ким, з ким о чім і без додатка) Вести бесіду, розмовляти (із ким, із ким про що і без додатка): Ино мы ѡ том с королєм… мовили и Єго Милости видело сѧ, иж маєтє Ваша Милость ис кнѧзєм Илєю, восполок из Волыньцы єхати кѹ Браславлю и кѹ Вєници и там сѧ положити (Краків, 1538 *AS* IV, 164); ѡ бєзѹмни(и) чловєчє, єщє с тобою бѹдѹ троха мовити (XVI ст. *Сл. о см.* 334); нижли дє(и) за зби(т)ємь ѡ(т) вашоє мл҃(с)ти позву таꙗ справа ску(т)ку нє взꙗла и нє ско(н)чила сє: ѡ чомъ и тєпє(р) кн҃зи бурємскиє з вш҃єю мл҃(с)тю ѹ права ѡчєвисто мовити хочу(т) (Луцьк, 1585 *ЛНБ* 5, II 4043, 118); Зˢ глѹхи(м) что мовити, алъбо с камєнємъ сварити(с) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267);

(*говорити у якийсь спосіб*) вимовляти: Нємовѹ́ющі(и): шєпє́чѹчі(и), гѹгни́вы(и), прє(з) нóсъ мóвѧчїй (1627 *ЛБ* 74).

Див. ще **МОВЛЕВАТИ, МОВЛОВАТИ, МОВЛЯТИ, МУВИТИ.**

МОВИТИСЕ *див.* **МОВИТИСЯ.**

МОВИТИСЯ, МОВИТИСЕ, МОВИТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (що кому, що до кого) Говоритися, мовитися: Третяя причина, для которой ся то одному Петрови мовитъ “паси овцы мои”, естъ запрѣняся Петрово (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 427); тóє сѧ слóво тóлко до осóбы мóвитъ, а хорóба нє є́стъ осóбою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 145);

(що о кім, о чім і без додатка) Ідеться (про кого, про що і без додатка), стосується (чого): моєму мл҃(с)тивому пну такъ // повєдаємъ, заховуючи собє вси ѡбороны правныє, вцалє ѡ то нє вдаючисє в жа(д)ную ко(н)тровєръсию правную ѡ то, што кольвєкъ будєть сє мовитъ (1599 *ККПС* 113–114); А тая рѣчь, о котрой ся мовитъ, теды якобы свѣтло неякое впередъ идучи, впередъ освитити тые темности огорненные на умѣетности, // того діалога впередъ посылаемъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 50–51); понєва(ж) ѡ хт҃ѣ мо́витсѧ,… нєхай ло(д)ка таѧ б҃оу милаѧ ѡпочинє(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 146); Срамо́тнаѧ запра́вды ре́чˢ є(ст), ѡ Возлюблє́ннє, томꙋ кто Пра́во дає́тъ и́нымъ, свою нєдолꙋжность прєкладáти: а то сѧ мо́ви(т) стро́ны малы́хъ то́лко и ѡ(т) ча́сти быва́ючихˢ ра́дѡвъ и приказа́нїй (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 194); гды ѡ да́рахъ д҃ха ст҃о́гѡ мо́вилосѧ, наꙋка была (Львів, 1646 *Зобр.* 71).

2. Трактуватися, розцінюватися: Єсли бы ѡ(т҃)ць ѡбєцовалˢ за сыны албо дочки свои дорослыє, а они бы нє были томꙋ проти́вныє, зарꙋчины бꙋдꙋть ва́жныє, ина́чєй мо́витисѧ ма́єть, єсли бы ѡ(т҃)ць вˢ нєбы́тности и(х) тꙋю ѡбє(т)ницꙋ оучини́лъ а(л)бо єсли́ бы // с примꙋшєньѧ… зарꙋчины сѧ стали, тогды нє бꙋдꙋтˢ ва́жныє (Львів, 1645 *О тайн.* 150–151).

МОВИТИСА *див.* **МОВИТИСЯ.**

МОВИТЬ *див.* **МОВИТИ.**

МОВІТИ *див.* **МОВИТИ.**

МОВЇТИ *див.* **МОВИТИ.**

МОВЛЕВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **мовити** у 1 знач.: и кг(д)ы то мо́влєвано, и вєлі́кїй вˢсты(д) с тогоємоу быва́лъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 81).

Див. ще **МОВЛОВАТИ, МОВЛЯТИ.**

МОВЛЕНЄ, МОВЛЕНЬЄ *с.* **1.** (*здатність використовувати мову*) мовлення: глаголáніє, мовлєньє (1596 *ЛЗ* 40); Г҃ланіє: мовлє́ньє (1627 *ЛБ* 27).

2. Мова, вислови: вєлєрѣчїє, бє(з)мѣ(р)ноє // блєкота́ньє, и ты(ж) ѡ вєли́ки(х) ре́ча(х) мовлє́ньє (1596 *ЛЗ* 36–37); изви́тїє слѡвє(с), штꙋ(ч)ноє мовлє́(н)є, хитрость в мо́вѣ (Там само 50); Сиса́роу нєвѣстїою роукóю ꙗгєли(с) заби́ла, тоє забитѧ Сиса́ры свои́хъ но́вый звы́чай воє(н)ный называ́єтъ нєзвыча(и)ный и нєслыха́нный то(т) мовлє́нѧ спо́собъ, прє(д)сѧвзѧтю на́шємоу ба́рзо сли́чнє слоу́жи(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302); Рєчє́нїє: Мовлє(н)є, сло́вко, або діспꙋта́цїѧ (1627 *ЛБ* 109); **плюгавоє мовлєнє** – лайка: блѧдє́нїє, плюга́воє мовлє́нˢє (1596 *ЛЗ* 29); Блѧдє́нїє:… вєлємо́вство, плюга́воє мовлє́нˢє, щєбєтли́во(ст) (1627 *ЛБ* 11).

Див. ще **МОВЕНЄ.**

МОВЛЕНОЄ *дієприкм. у ролі ім., с.* Сказане, -ого: И шꙋка́вши бо́вѣмъ нє на́йдєшъ, лєжа́чого а́лбо мо́влєного оу ꙗко́го зˢ стары́хъ Б҃госло́вцѡвъ и до́кторѡвъ, кото́р(ы)х сла́ва го́лосна є́сть ѡ(т) ко(н)ца н҃ба до конца́ єгѡ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 236).

МОВЛЕНЬЄ *див.* **МОВЛЕНЄ.**

МОВЛОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **мовити** у 1 знач.: пытайсѧ ты(х) который мєнє слоуховали. то ты(и) вѣдаю(т) што єсми имь мовлова(л) (1556–1561 *ПЄ* 426 зв.).

Див. ще **МОВЛЕВАТИ, МОВЛЯТИ.**

МОВЛЯТИ, МОВЛѦТИ *дієсл. недок.* **1.** Те саме, що **мовити** у 1 знач.: або́вѣ(м) памѧта́ю и́жєсь то частокро́ть мовлѧ́лъ, кг(д)ы́мъ тѧ напоми́нова(л) абы́сь до шко́лы ходи(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 109); ꙗмъ ти… въ скры́тости нѣчо́го(м) нє мовлѧ́лъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 94); С҃тмꙋ ѡ(т)цꙋ, єди́нъ мовлꙗлъ, З дх҃о́вны(х), же бы в тако́й че́сти смєрть памꙗта(л) (Київ, 1622 *Сак.В.* 43).

2. (що) (*про молитву*) мовити, проказувати: мл҃твы дарє(м)нє мовлꙗю(т) Бо тѣла лю(д)скиє покою в гробѣхъ нє маю(т) (1636 *Лям. о пр.* 5 зв.).

Див. ще **МОВЛЕВАТИ, МОВЛОВАТИ.**

МОВЛѦТИ *див.* **МОВЛЯТИ.**

МОВНЯ[1] *ж.* Багатослівність, велемовність: а ѡ(т)ць твой видєчі тєбє вь тайності. въздас тобѣ ꙗвьнѡ. а молєчісꙗ нє мног говорѣтє. ꙗк поганове. сподєвают бо сꙗ ѡні иж моугом своєм мовнєю выслухані боудут (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 47).

МОВНЯ[2] *ж.* Те саме, що **молонья**: Видѣвъ емъ сатану, якъ мовню, изпавъ изъ неба (XVI ст. *НЄ* 105).

Див. ще **МОЛНИЯ**.

МОВЦА *ч.* (*стп.* mówca) **1.** Речник, виразник: То правый и старый правды мовца Ляхъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 606).

2. Оратор, промовець: Найдовалися на дворѣ его [Острожского] и мовцы оному Димосѳенесови ровныи, и… докторове славныи, въ… языкахъ выцвѣчоныи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1136).

МОВЧАНЄ, МОВЧѢНЬЄ, МОВЧѢНѦ, МОЛЧАНЄ, МОЛЧАНЬЄ, МОЛЧАНЯ, МОЛЧЕНЪЄ, МОЛЧѢНЯ, МОЛЪЧАНЬЄ *с.* **1.** Мовчання, мовчанка: или нє вѣдаєши єсли бы нє вмѣ(л) и́нокˢ с тобо́ю говорити; бо(л)шеє Єго нєвˢмѣлоє мо(л)ча(н)є, нєжє(л)и твоѧ изоу́чє(н)наа филосо́фїѧ (п. 1596 *Виш.Кн.* 247 зв.); а́ той ап(с)льскій барˢзо пра́вый вырокъ, нѣшто ма́ло кꙋ оузна́нью ины(х) тобѣ звѣри(л). абы… нє была злꙋчона твоє́го молˢча́ньѧ пора́да (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 8 зв.); ѡ мове́нью и молча́нью, ро(з)дѣлъ лд҃ (Острог, 1614 *Тест.* 157); Ча́съ тыжъ ю́жъ и ѡ(т) поєди́нкꙋ ѡпочи́нꙋти томꙋ, кото́рый вˢ молча́ню коха́єтсѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 305); Вздыха(и) и жа́лꙋи жє(с) єщє та(к) тєлєсны(и) и свѣ(ц)кій,… //… та(к) нєгамованыи кꙋ мо(л)чаню, та(к) нєꙋкла(д)ны(и) в ѡбычаѧ(х) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52–53); о́нъ… до // пєвного ча́сꙋ молча́ти постанови́лъ,… розꙋмѣючи и́жъ… пре́зˢ молча́ньє ба́рзѣй пожите́чнымъ мѣлъ бы́ти, аниже́ли нєвдѧ́чныи о́ныи сꙋдьє́вє (Київ, 1627 *Тр.* 558); Сѣтноє молча́нїє: На́вышшєє молча(н)є (1627 *ЛБ* 131); Артаѯєрѯ: Свѣ(т)лости а́бо ѕлорєчє(н)ѧ, мо́вчѣньє (Там само, 180); Артаѯе́рѯєсъ: Свѣтлость, а́бо проклѧ́тство. або ѕлорєчє(н)є… Мо́вчѣнѧ а́бо ква(п)ли́во(ст) поклада́ючїй (Там само).

2. (*оминання мовчанкою, приховування чого-небудь з певною метою*) замовчування: Ꙗко жъ ты́хъ нови(н) ачъ нєпра(в)ди́вых алє шкодли́выхъ. о ва(с) тєпєръ по(л)ны оуши всю́ды. // Годи(т) ли сѧ ва́мъ тоє на собѣ та(к) до́лго за мо(л)ча́ньємъ носити, бачє(н)ю вш҃ємꙋ порꙋча́єтсѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.–5);

ты(х) всѣхъ свѣдє́цствъ и пѡ́вѣстєй зъ гєна́дїа приточѡ́ныхъ ꙗко нєпє́вныхъ и оповєда́ньѧ нєгѡ́дныхъ, молча́ньємъ самы́мъ збыва́ти боу́дємо (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 107); За чимъ постерегаючи я того всего, абы то у вушахъ неприятелскихъ и невѣдомыхъ людей почтивыхъ не брьмяло и до уверенья жадного, яко речи несправедливые, не приходили и въ книгахъ въ молчанью тые его помовы змышленые неправдивые абы не зоставали (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 273); И такъ одъ оного часу было въ мольчанью ажъ до року 1595, же отецъ владыка Володимерский о томъ зъ жадънымъ чоловекомъ (ни словъка) не мовилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 591).

3. (*цілковита тиша*) мовчання: Бєзмо́лвїє: ти́хостъ, молча́ньє, нєгꙋчє(н)є, тишина, зати́шїє (1627 *ЛБ* 6).

4. *Перен.* (*покірність, смиренність*) мовчання: нє допущаю нєвѣ(с)ти ꙋчити ани ста(р)шє(н)ства мѣти на(д) мужє(м) алє быти в мо(л)ча(н)и (II пол. XVI ст. *КА* 507); такъ и тєпєръ нєдовѣръками и ѡ(т)щєпєнцами насъ жє вєнєрꙋютъ, и многїє досады задаютъ. што всѣ зъ стороны свѣта, зєшло бы сѧ з мольчаньємъ скро(м)нє трьпєти. Кгдыжъ спсъ нашъ блажєнъствомъ тыхъ почтїлъ, которыє… розныє доса́ды и ꙋкорїзны трьпѧтъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 17); Пови́нна на ѡста́токъ малжо́нка до́браѧ… при послꙋшє́нствѣ и тєрпє́нїю, молча́нїє до мꙋжа своє́гѡ захова́ти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 934).

5. *Перен.* (*забуття, непам'ять*) мовчання: Нє зайдєшъ въ глꙋбо́коє нѣкгды запомнѣнꙗ, Анѣ тѧ лѣта пꙋстꙗтъ въ до́лгоє молчѣнꙗ (Київ, 1622 *Сак.В.* 48); Нєсмєрте́лнои сла́вы досто́йный Гєтманє, Твоꙗ сла́ва въ молча́ню нѣкгды нє зоста́нє (Там само).

◊ **в (въ, у) мовчаню (молчаню, молчанью, молченъю) быти** – не виявляти матеріальних претензій: большє(и) ѡ(т) ста лє(т) ты(х) кгру(н)товъ нши(х) вла(ст)ныхъ дє(р)жачимъ, николи сє нє упоминали, ажь и до того часу в мо(в)ча(н)ю были (Київщина, 1600 *ККПС* 151); хто бы о имене лежачое давность земскую десет лет у молчаню был а ни листов упоминалныхъ не брал, таковый вже кождый вечне о том молчати // и мовеня о то мети не мает (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 261–262); Маєт… кнѧзь… тꙋю трєтюю часть имѣньѧ моєго дєржати и вживати на вѣчныи часы и к своємꙋ… пожиточномꙋ ѡборочати…, а мнѣ вжо… нєнадобє… въстꙋпати сѧ… и маєм того в молчанью быти (Острог, 1537 *AS* IV, 73); теды яко мя и передъ тымъ частокротъ ведомость доходила, чогомъ въ молченъю былъ, же тотъ безбожникъ промышливаетъ вже и о здоровъю моемъ, хотячи мя его позбавити (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 273); **молчанє вѣчноє, вѣчноє молчаня** – відмова від будь-яких претензій: Кгды жемъ я пану Ярошу жадной маетности… до схованя не давалъ, и я то имъ зъ обу сторонъ самымъ и потомкомъ ихъ молчане вѣчное зоставую, и симъ теперешнимъ тестаментомъ остатный воли моее зоставилъ есми (Краків, 1595 *АСД* I, 198); которы(и) то арсєни(и) болоба(н) записа(л)сꙗ самъ в гро(д) и въ зємъствє на сєбє и на потомьки свои по(д) тисꙗчєю гривєнъ вѣчноє мо(л)чанꙗ и поко(и) манасты(р)цєви шпиталєви нашєму дати (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31).

Див. ще **МОЛЧАНИЄ.**

Пор. **МОВЧАТИ.**

МОВЧАТИ *дієсл. недок.* **1.** (*нічого не говорити*) мовчати: Чинил пытане его милость пан Станиславъ Кавезский панны Настаси… "если хочеш, панно Настасе, за мене?" – повторе и потрете. Панна мовчала (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 431); Стра́нностра́ждꙋ, ре́чꙋ нѣꙗкою ново́ю и ꙗко́бы посторо́нною быва́ю тꙋрбо́ваный, а́бо оутрапле́нный, мовчоу (1627 *ЛБ* 122); А такъ, отче, мовчы и занимей! (1649 *ШКН* 180).

2. (*не видавати звуків, не порушувати тиші*) мовчати: пта́шки нб҃(с)нїи мовча́ли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 160).

3. (о чім) (*обминати мовчанкою*) замовчувати (що): хотѧ́ лю́дє о то́мъ мовча́тъ, бг҃ъ ча́сꙋ своє́го сꙋди́ти боу́дєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 151);

(*не висловлювати претензій, не втручатися у що-небудь*) мовчати: Отож, въ тотъ часъ, коли ся крывда и вере и церъквамъ и духовенству вашому таковая деяла, мовчали есте, панове адъверъсары (Вільна, 1599 *Ант.* 679); Нє вєдаю, што бы того за причина была, жє ѡ то здавна // мовчали про(д)комъ нашимъ и намъ самымъ вжє ѡ(т) ко(л)кодєся(т) го(д), а с про(д)ковъ нашихъ, болъшє(и) ѡ(т) ста лє(т) ты(х) кгру(н)товъ нши(х) вла(ст)ныхъ дє(р)жачимъ, николи сє нє упоминали, ажъ и до того часу в мо(в)ча(н)ю были (Київщина, 1600 *ККПС* 150–151); **вечне мовчати** – відмовлятися від будь-яких претензій: и ѡ то вє(ч)нє мо(в)чати ѡбєцꙋю и шлюбꙋю и жа(д)ны(х) похвало(к) погрозокъ пєрє(ш)ко(д) на жа(д)но(м) мє(с)цꙋ жа(д)ного часꙋ за то чинити нє могꙋ и мочи нє бꙋдꙋ алє тꙋю всю нє(з)годꙋ… внивє(ч) ѡборочаю (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 43 зв.).

Див. ще **МОЛЧАТИ.**

Пор. **МОВЧАНЄ.**

МОВЧКИ, МОВЧКЫ, МОЛЧКИ *присл.* **1.** (*не говорячи ні слова; без слів*) мовчки: бо(з)скы(и) ро́зꙋмъ нѣѧ́кїй ꙗ́кобы мо́вчꙿкы ѡбꙿѧснѧ́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 137); А звла́ща и(ж) Ѳєо́дѡра вꙿ правосла́вїи сла́вного, и вєли́ки(м) зайстє ро́зꙋмомъ ѡздо́блєного, слы́шалє(м) жє тою (ж) стє́жкою ходилъ. И томꙋ прислꙋхатисѧ и присмотри́тисѧ хотѣлємъ, а нє и оучи́тисѧ, або мо́лчки хвали́ти, ѧ́ко и́ныи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186); Назнамєно́вꙋю: Мо́вчки значꙋ, та́йно значꙋ, зага́дꙋю (1627 *ЛБ* 68).

2. (*не привертаючи уваги*) тихо, потай: Алє По жидовъску, Или По Сарацє(н)скꙋ Намъ хри(с)тиꙗно(м) мовчки Скритє То ѡ(т)правовати Насъ ꙋбѣжаютъ, И Примꙋшаютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421).

Див. ще **МОВЧКОМЪ.**

МОВЧКОМЪ, МОЛЧКОМЪ, МОЛЧКОМЬ *присл.* 1. Те саме, що **мовчки** у 1 знач.: Чого могли бы стены церкви… посветчити, коли… патриаръха тамъ былъ, и коли презвитеръ… слово Божие проповедати хотелъ… мусялъ мовчкомъ съ катедры злезти (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1023); по(м)сты своє́го порꙋше́нѧ нє жада́ютъ… на свою вєли́кꙋю згꙋбꙋ ꙗ́дъ гнѣвли́вости хова́ю(т), ва́рѧчи єго в ср(д)цꙋ своє(м) мо́лꙿчко(м), и молꙿчачи са́ми єго в собѣ тра́вѧ(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 122); Бєзмо́лвнѡ: Мо́лчкомъ (1627 *ЛБ* 6).

2. Те саме, що **мовчки** у 2 знач.: филистíновє… обточили єгѡ постáвивши сторóжꙋ вˁ брáмѣ мѣской и тáмъ цáлꙋю нóчь мóлчкомь ждꙋчи, áбы скóро дн҃ь выходѧ́чо(го) забили (серед. XVII ст. *Хрон*. 186).

3. (*покірно, смиренно*) мовчки: Всѧ́ки(м) тéды старáнієм свóєго збавéнѧ шꙋкáти, // а мóлчко(м) Бо(з)скіи рéчи пріймовáти, и заховывáти и́хъ цѣло (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 281–282).

МОВЧКЫ *див.* **МОВЧКИ.**

МОВЧѢНЬЄ *див.* **МОВЧАНЄ.**

МОВЧѢНѦ *див.* **МОВЧАНЄ.**

МОВѦЧІЙ *дієприкм. у ролі ім.* Той, хто мовить, говорить: а оумирáєтˁ собѣ, то єстъ, тѣлу и свѣту, стáвшисѧ ємꙋ слѣпы́мъ, глꙋхи́мˁ, нѣмымъ, хрóмымъ, и про(ч): оуста мáючимъ, а нє мóвѧчимъ, очи мáючимъ, а нєви́дѧчимъ... (Вільна, 1620 *См.Каз.* 11 зв. –12); прѣвѣй положи рꙋкóю твоєю зна(к) Кр(с)та и ѡнѣмѣєтъ противꙋ мóвѧчій... (Київ, 1622 *МІКСВ* 280); Съглагóлникъ: Поспóлꙋ мовѧчій з оукрывжéннымъ, прокꙋрáторъ, рѣчникъ, спрáвцѧ (1627 *ЛБ* 126).

МОГИЛА *ж.* **1.** (*місце поховання померлого*) могила: єсть бо могила єго и до сєго дн҃иє. ѡ(т) нєє жє исходить смра(д) зо(л). на ꙗвлѣниє чл҃вко(м) (1489 *Чет.* 248 зв.); вспанꙗлаѧ то є(ст) могила коштовны(и) и пєнкны(и) нагробъ (к. XVI ст. *Розм.* 49); tumul(us), гро(м), могила, хо(л)мъ (1642 *ЛС* 405); сє áзъ ѡтворꙋ могилы вáшѣ; и извєдꙋ васъ ѡ(т) грѡ́бъ вáшихъ; и да(м) дх҃ъ въ васъ; и бꙋдєтє жи́ви въ вѣки (Чернігів, 1646 *Перло* 146 зв.); тамъ же видилъ могилу при гробъли усыпаную, где тело лежитъ зошълое помененое панее Зофии Яблонъское (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 435).

2. Могила, копець: А ѡт тых пол дєсѧтинных… по горꙋ, а горою тою по долинꙋ вєликꙋю то єсть Ѡхматовскаѧ граница з нами… а ѡт могилы по рꙋспꙋтє Торговицкоє (Торговиця, 1527 *AS* III, 305); от тое могилы повел насъ через поля просто (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 29); Види(ш) ли ꙗ(к) єси ро(з)бить ѡ(т) того ра(з)бо(и)ника, которій в дꙋбровѣ сѧ крыєтъ, и на могилꙋ часто вˁзбѣгає(т) выглѧдуючи (п. 1596 *Виш. Кн.* 237); пово(д),… провадилъ просто ажъ до могилы, которую… называютъ Малюжє(н) кою, ѡ(т) тоє рєчки (Київщина, 1600 *ККПС* 139); слꙋги и по(д)даныє позвани(х) за вла(с)ны(м) и ꙋмислны(м) ро(с)каза(н)є(м) и по(с)ла(н)є(м) кн҃жа(т) и(х) м(л) зо(ш)лы(х)… могилꙋ и(х) вла(с)нꙋю в то(м) кгрꙋ(н)тє и(х) лєжачꙋю названꙋю Скоробо(р) ѡсєли и на сєлєтрꙋ… робили (Київ, 1624 *ЦНБ* II 23267, 1); И тоє и(х) м(л). видєли тую могилу, жє в сєрєдинє кгрунъту єє вла(с)тно(г)[о]… лєжи(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 209);

у складі вл. н.: **бугаєва могила**: панъ Андрє(и)… вєлъ насъ… // до… могилы которꙋю зовꙋть бꙋгаєва могила (1546 *ОГ* 77 зв.–78); **копана (копанна) могила, могила копана**: ѡттолѣ прости к сєлꙋ на єднꙋ грꙋшꙋ знамєнанꙋ що єст ѡколо нєи могила, та чєрєс потока Котовца над Крьиницꙋ на копанꙋ могилоу (1517 *DBB* I, 8); А хотар вышєписанным сєлам,… с вєрха почьнши… до копаннои могили, та на вряъх долини… на двѣ старїи могили (Сучава, 1501 *BD* II, 184);

а хотаръ тому вышшєписанномꙋ монастирꙋ и сєлам. шо къ монастиръ прислꙋхають, ѡт промєжи калꙋгєрєш… почьнши, ѡт дꙋброви с краи лѣса, ѡт липꙋ знамєнанꙋ и могила копана (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); а хотарь сєлоу… прости чєрєс полѧ на дрꙋгꙋ могилꙋ копанꙋ, оттолѣ на ꙋголь царини на копанꙋ могилꙋ, та прости на вєрхъ дила на знамєнаніи доуб, ѡттолѣ прости оу Боуковинꙋ на потокъ Дєрєхлꙋѧ (Ясси, 1508 *ДВВ* I, 3); **Костеная могила**: панъ Кгєсинский… показал курганъ великий, который назвал Костеная могила (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 29); **Медвежья могила**: тая нивка лежитъ межи Протасовым горбомъ а Медвежъею могилою (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 368); **могила бабья**: вєлъ насъ панъ ѡстровски(и)… ѡ(т) тоє могилы бабьи до долины чє(р)нца (1546 *ОГ* 67); **сторожовая могила**: Во(и)тъ кꙋзминъски(и) максимъ з богары вєли… //… ажъ до дорогъ которыє… розышлисѧ ѡдна пошла к басарабовꙋ бродꙋ а дрꙋгаꙗ к гꙋбинꙋ и тою… дорогою ажъ до сторожовоє могилы (1546 *ОГ* 91–91 зв.).

3. Вл. н., *ч.*: вашєи мл(с)ти зи(ч)ливи пріатєлє лꙋка(ш) с(т)рои(ч) ло(г)фє(т) рꙋка вла(с)на и сємєѡ(н) могила гє(т)ма(н) и пръкала сꙋча(в)скии (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1); Єрємє(и) Могила Воєвода… зємъ (!) мо(л)дав(с)ки(х) Господаръ Брацтвъ ꙋспєніа прчтыѧ бца въ Львовє здоровіа ѡ(т) бога (Устя, 1600 *ЛСБ* 299, 1); Ꙗ Пєтръ Могила… за поводомъ власной воли моєй // хотѧчи забѣчи такъ вєликой оутраты, и хотѧчи отъ православіѧ заблꙋдшихъ позыскать, оумыслилємъ фꙋндовать школы (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 93–94); В то(м) гробѣ тѣло своє вєликіи и сла(в)ны(и) з ꙋрожєнѧ мꙋ(ж). Пєтръ Могила сынъ вєликодєржавнаго Го(с)подара Мо(л)довлахичїйского Симєѡна Могилы (Київ, 1647 *Еп.Мог.* 154).

Див. ще **МОГИЛИЦА, МОГИЛКА.**

МОГИЛЕВЕЦЬ *див.* **МОГИЛЕВЕЦЪ.**

МОГИЛЕВЕЦЪ, МОГИЛЕВЕЦЬ *ч.* **1.** (*житель Могилів-Подільського або Могильова*) могилевець: ꙋхо(д)ники мозырцы могилєвъцы,… и и(н)шиє // чꙋжоволостъцы которыє рыбꙋ ловѧть нижє(и) києва тыє вси идꙋчи наза(д) дають ꙋ києвє воєводє мыта дєсѧтꙋю рыбꙋ (1552 *ОКЗ* 38–38 зв.); Фєдо(р) пошинъ могилєвєцъ мєлъ… Ладану камєнє(и)… за ко(п) ѕ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 26); А(н)дрѣ (!) Бабъка, могилєвє(ц) (Луцьк, 1592 *ТУ* 226).

2. Вл. н.: Матвѣй Могилевець (1649 *РЗВ* 441 зв.).

МОГИЛИЦА *ж.* Те саме, що **могилка** у 1 знач.: А потом ꙗ повєл [врѧдника з людми] по граници ѡт Покорска… чєрєз тꙋю дорогꙋ… к могилицам, ѡт могилиц к сєножатєм (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282).

Див. ще **МОГИЛА.**

МОГИЛКА, МОГИЛЪКА *ж.* **1.** Пагорбок, могилка: А потом єсми повєл ѡт того ж бродꙋ… на ѡстров, чєрєз болото рꙋбаными грани на могилки, ѡт тых могилок на дрꙋгиє могилки и ѡт тых дрꙋгих могилок рꙋбаными грани к трєтим могилкам (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282); остров земли… одным боком лежит от листа подле пола Поєзницкого, а по до-

рожку малую, што идет з могилокъ до роспутя Оваденского (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252); Потомъ полємъ просто ро(в)нино до могилъки на(д) дорогою (Київ, 1639 *ККПС* 272); сторона…, ты(л)ко ѡдє(н) пакгурокъ албо могилку пока(з)уε(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 207).

2. *мн.* У складі вл.н.: **Ѿстрыє Могилки**: [По]томъ стамъто(л) полємъ, ѡпусти(в)ши [то]тъ ставокъ вправε,… шли ε(с)мо до Ѿ(с)тры(х) Могилокъ полємъ (Київщина, 1639 *ККПС* 273).

Див. ще **МОГИЛА, МОГИЛИЦА.**

МОГИЛНИКЪ *ч.* Могильник, гробар. Вл. н.: Игна(т) Моги(л)ни(к) (1649 *РЗВ* 402 зв.).

МОГИЛЪКА *див.* **МОГИЛКА.**

МОГОРИЧНИКЪ *ч.* (*свідок угоди, який отримує частування від обох сторін*) могоричник: Протож Иосиф… и Овдотя… сами от сєбє и потомков наших имєнєм при могоричникох людєх зацных,… друкару, помєнєный двор наш… //… пану Тимофєєви… уступили (Київ, 1625 *ПІФ* 147–148).

МОГОРИЧЪ, МОГОРИЧЬ, МОГОРЇЧЪ *ч.* (*ар.* mahāridž) **1.** (*частування з приводу завершення якоїсь справи*) могорич: юрко из братом своим… сторговалисѧ ѡ отчизˁну свою за л. гривен при добрых людех дал емоу при могоричи єі. гривен (1570 *Свєнц.* 71).

2. Плата за послугу: хто нєвстыдли́вость достато́чнє вы́разитъ; но́выхъ што ра(з) могоричѡ́в шꙋка́ючи в но́выє сѧ што ро́къ кˁшта́лты пєрємєнєва́ючи (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 171); ꙋмовивши чєлꙗ(д) мꙋра(р)скую ты(х) имєна в и(н)тє(р)цызє на рѡбо(тꙋ) могорїча да(но) гро(ш) 10 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 4).

МОГОРИЧЬ *див.* **МОГОРИЧЪ.**

МОГОРЇЧЪ *див.* **МОГОРИЧЪ.**

МОГУТСТВО, МОГУТЬСТВО *с.* (*цсл.* могѫтьство) (*велика влада, сила, великий вплив*) могутність: а ско́ро тєпє(р) з ними до зго́ды… пристꙋпи́шъ… и ввє́сь цвѣтъ, всю ѡ(з)до́боу, всю сла́воу наро́ду на́шого пога́сиш… па́нства могоу(т)ства кото́ры(х) набыли про(д)ковє на́ши (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 48); Ты же, костеле латынский,… пожер щастье, земного могутьства ухватив и от души возлюбив (1608–1609 *Виш.Зач.* 230); Ви́дѧчи злость нєпра́вдꙋ, вˁ Сєр(д)ци твоє́мъ та́йнє. Што бысь пєвнє вˁ могꙋтствѣ мо́гъ вы́полнить ꙗвнє… зноси́ кре́ст сво́й скромнє (Вільна, 1620 *Лям.К.* 21); Оповѣдено, ижъ звѣзди зъ неба спадутъ; тыи разумѣются – такъ свѣтныи, въ славѣ, въ могутствѣ велможи, яко тыжъ и знаменытiи духовныи въ Церкви, которая естъ небомъ земнымъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 321); На то́тъ ча́съ жа́дєнъ ѡ(т) прє(д)стоѧ́щихъ, нє вы́рвєтъ ѡ(т) мꙋчє́нїѧ,… ни бога́тства доста́тки ни могꙋтства пыхоты: алє то́є всє́ ꙗ́къ по́рохъ и по́пѣлˁ ѡ(т)гна́но бꙋдєтˁ (Львів, 1642 *Час.Слово* 266 зв.).

Див. ще **МОГУЩЕСТВО.**

МОГУТЬСТВО *див.* **МОГУТСТВО.**

МОГУЩЕСТВО *с.* (*цсл.* могѫщьство) те саме, що **могутство**: Видиш ли, яко тот след правдивой церкви христовой смирение и нищету духовную латинники еси утратили, радость, властолюбие, могущество и

славу мирскую ухваляючи (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 180).

МОГЫЛНЫЙ *прикм. у ролі ім.* Могильний, -ого. Вл.н.: Па(р)хомъ Могылны(и) (1649 *РВЗ* 335).

МОДЕЛЮШЪ *ч.* (*стп.* modelusz) міра, ступінь: Лєчъ Гды Шáтꙋ влáснꙋю кохáного сына Конспéктови Прєзáцномꙋ Вáшєи Кнѧжóи мл҃(с)ти прєзєнтꙋ́ю: ѡ слꙋ́шны(м) модєлю́шꙋ, так҆ тѧ́жкого бóлю сєрдéчного Вáшєй Кнѧжóи мл(с)ти нáмнѣй нє вóнтплю (Київ, 1641 *МІКСВ* 363).

МОДЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* moderować, *лат.* moderare) (що) **1.** Визначати, встановлювати: судъ однакъ головный модеруючи тую вину и склоняючисе зъ клеменцией своей до мнейшихъ винъ на укаране такового въ позванемъ поступъку… наказуетъ, абы тотъ же позваный пань Ерий Чапличъ вину пинежную… плебанови Володимерскому за працу и кошъты его… сто червоныхъ золотыхъ уделитъ и дефакъто датъ маютъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795).

2. Керувати, верховодити (чим): Ю́жъ нє Крóль Маврита(н)скїи Сфéры модєрꙋ́єт҆, Лéчъ найвышшїй Монáрха сáмъ нéбомъ кєрꙋ́єтъ (Київ, 1632 *Євх.* 301).

3. Ладнати, творити: Хóчъ то нéгдысь строфовáлъ Философъ оубóгїй Дїѡгéнєсъ Мꙋзыкѡвъ, гды цнóты дорóги Занєдбáвши, на Лю́тнѧхъ Кáнтъ модєровáли, И стрóйнє в҆ ѡбычáѧхъ нєстрóйныхъ спѣвáли (Київ, 1632 *Євх.* 296).

МОДЕРОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (чим) (*пристосовуватися до чого-небудь*) прилаштовуватися: Ѡ Бж҃є… Котрóго то сѧ всѣ рéчи Слóвомъ справоу́ютъ. И вéдлꙋгъ чáсꙋ и потрéбы модєроу́ютъ. Прїйми тóє ны́нѣ Брáта нáшєго зєстѧ́ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 6 зв.).

МОДЛА *ж.* (*стп.* modła) (*звернення до Бога з молінням*) молитва: и тáкъ трóхы ѡ(т) сн҃а ѡ(т)стоупивши г(с)да горѧ́чи(м) ср(д)цє(м) и мóдлами взывáє(т) жє бы сѧ зми́ловалъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 297).

МОДЛІТИСЕ *дієсл. недок.* (*стп.* modlić się) (*звертатися до Бога, до святих із молитвою*) молитися: A ty se teper poydy modlity A my póydemo Juhy iskáty (поч. XVII ст. *Траг. фотокоп.* 4 зв.).

Див. ще **МОЛИТИСЯ, МОЛИТСТВОВАТИ.**

МОДЛОТОКЪ *див.* **МОЛОТОКЪ**.

МОДРЕВО *с.* (Larix) (*стп.* modrzew) модрина: larix, модрєво (1642 *ЛС* 250).

МОДРЫЙ *прикм.* (*стп.* modry) синій: Синєтá: Гѵаци́нтъ, тó є(ст), з҆ мóдрогѡ єдвáбꙋ, си́нїй єдвáб҃ (1627 *ЛБ* 113).

МОЖА *ж.* Міць, сила: без можи, не сылни – impotentia (І пол. XVII ст. *Своб.* 15).

МОЖДЕРЪ, МОЖДЖЪРЪ, МОЖДЧЕРЪ, МОЖЧЕРЪ, МОЖЧИРЪ, МОЖЪДЕРЪ, МОЗДЕР, МОЗДЖИРЪ, МОЗДЗЫРЪ *ч.* (*стп.* możdżerz, *свн.* morsaere, *нвн.* Mörser, *лат.* mortārium) **1.** Мущир, ступа: Въ томъ же дворе, въ коморе, маетности речей рухомыхъ… то есть… цыны:… келепъ две, рожновъ два, можчеръ, котелъ броварный, ланцухъ железный (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 54); и́готь, мо(ж)джъръ (1596 *ЛЗ*

52); Иготь: Можджѣръ (1627 *ЛБ* 44); Реестръ забраня речій церковныхъ… //… Зыкгаръ мосяжовый; мозджировъ 2; лихтаровъ мосяжовыхъ десятъ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 23–24); ксендзъ Анътоний Янишевъский… противко… Адамови ткачови, Матъфееви шевъцови, Остапови Молявъце… и инъшим подданым ихъ. што за ведомостю их… кола кованые, … моздзыръ спижовый, котловъ кухенъных два, обложынъ железъных две и сила речей,… побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 154).

2. (*короткоствольна гармата*) моздір, мортира: Жєлєзо… мо(ж)дєри спижаныхъ д҃ толъкачи до нихъ жєлєзныє г҃ (1552 *ОКЗ* 32); А порожнєго жєлєза шынъ двєстє сорокъ и сємъ можъдєрєвъ спижныхъ два нємалы (1552 *ОЧерк.З.* 3 зв.); Кнегиня Буремъская поведила… ижъ дей вся стрельба: гаковницы, ручницы и можд чеpъ у мене есть въ добромъ // схованью (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/I, 240–241); Дєло спижъноє тымъ ѡбычаємъ ꙗко мо(ж)чи(р) в ложи стары(и) ѡбрꙋчи д҃ с нєго знати ѡдно ѡ(д)нымъ сѧ ѡбрꙋчємъ дє(р)жить в ложи а ложє згнило (1552 *ОЛЗ* 157); моздер – mortarium (I пол. XVII ст. *Своб.* 34).

МОЖДЖѢРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖДЧЕРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖНА *присудк. сл.* **1.** (*є можливості для здійснення чого-небудь*) можна; можливо: А ꙗко́вы(м) спо́собомъ сꙋтъ,… зрозꙋмѣти нє мо́жна… Кото́рыми то слѡ́вы само́мꙋ, то́лко Ѿ(т)цє́ви жро́дло, и поча́токъ припи́сꙋєтсѧ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 94); Не можна, ст҃лю, тое мнѣ вчинити (I пол. XVII ст. *Рєз.* 178); на высоце уважный розсудокъ его милости господина отца архимандриты (если можна тому дѣлу досыть учинити) пущаю (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

2. (*дозволено*) можна: Прє(д)мова ко(ж)домꙋ ч҃лкꙋ хр҃тіа(н)скомꙋ, моужє(м) и жєна(м), то є прєдословіє по вс́ѧ нє(д)ли мо(ж)на прє(д) єѵ҃(г)ліи (Мановиця, 1600 *ЗНТШ* CLI, 191).

Див. ще **МОЖНО².**

МОЖНЕ *присл.* Хоробро, відважно; мужньо: ѡ́нъ… //… жє́бы в҆ ѡстры(х), твръды(х) и проти́вны(х) ре́чахъ мо́жнє става(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 220 зв.–221).

Див. ще **МЕНЖНЕ, МУЖНЕ, МУЖНО.**

МОЖНЕЙШИЙ, МОЖНЕЙШЫЙ, МОЖНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** (*який має більшу владу, силу, більший вплив*) могутніший: тєбє ꙗко ч҃вка во(л)ного и ни(ж)ли ѡни сами мо(ж)нє(и)шого и в ни(х) нєприпоручоно(г) … николи в моцы своє(и) нє мєли и ꙗко росказовати єму ничого нє могъли такъ дє(и) тєпєръ ставити нє могуть (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80); Кгды(ж) ка́жды(и) з нихъ можнє(и)шимъ, мꙋдрєйшим҆, и зацнє(и)шимъ єди(н) на дрꙋгого хо́чєтъ бы́ти на свѣтє (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); бо пану владыце о все дей нетрудно, и все ему снадне приходить, яко можнейшому одъ мене, але дей тая справа мнѣ належить на шкрутьнѣй, кгжыжъ такие кгвалты посполите справують тихо, скрыте и потаемне сталсе тотъ кгвалтъ у имению владычомъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 422); Абовѣмъ до тое церкви, для можнѣйшого продкованя, потреба всякой церкви,

то естъ тымъ, которые суть повсюду вѣрные, сходитисе (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 134); Того дѣля Сатана и сего остатнего вѣку, кончачи власть свою, през старших, найвышших, можнейших и мудрѣших преложоных церков пустошит внутрним непріятелем (Львів, 1605–1606 *Перест.* 48).

2. *У ролі ім.* Можновладець, вельможа: Алє пото(м) ры(х)ло коли сє ѡбычає // лю(д)скиє мєнити и пого(р)шивати поча(ли) длꙗ прє(с)тѹпства и зѹфа(л)ства лю(д)ского, внєтъ тєжъ ста(р)ши(и) и мо(ж)нє(и)ши(и), мо(ц)ю, во(и)ною, и кгва(л)то(м) королє(в)ства и прєложє(н)ства вшєлꙗкиє станови(т) почали (1582 *Кр.Стр.* 25–25 зв.); Полно нашихъ Россовъ и теперъ за вѣру свою православную… въ темницахъ. Въ вежахъ, въ вязеняхъ и на выгнаню! А можнѣйшихъ позвами, декретами, выроками и винами турбуете! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 931); ты́и, кото́рыи пла́чѹтъ,… //… кри́вды поно́сатъ ѡ(т) мо(ж)нѣйши(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 67–67 зв.).

Пор. **МОЖНЫЙ.**

МОЖНЕЙШЫЙ *див.* **МОЖНЕЙШИЙ.**

МОЖНО[1] *присл.* (*великими силами*) сильно, могутньо, потужно: па(н) иванъ романови(ч) сєнюта… // наєха(л) можно кгва(л)то(м) на (и)мѣнъꙗ мои присєлъки люховєцкиє (Дедеркали, 1570 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 37–37 зв.).

МОЖНО[2] *присудк. сл.* (*стп.* można) **1.** Те саме, що **можна** у 1 знач.: Ꙗ́къ а́лбо ѡ(т)ко́лѧ мо́жно е́стъ, а й ѡ́вшємъ ꙗ́къ нє шалє́нство є́стъ, ѡ(т) стра́шныхъ, и самы́мъ Агглѡмъ нєрозѹмѣны(х) та́ємницахъ Бо(з)ского нєдостигнє́нѧ и скры́тости ва́житисѧ довѣдовати (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 292); вє́нцъ, и найзвѧзнѣйшєє сло́жноє Грє́цкоє сло́во, подо́бнымъ та́къжє звѧ́знымъ, и сло́жнымъ по славє́нскѹ вы́ложити є(ст) мо́жно (Київ, 1623 *МІКСВ* 74); Посла́нїє бовѣ(м) ѡноє нє жадный пєрєхо(д) з мѣсца на мѣсцє з собо́ю приноситъ, алє з бо(з)ского ѡного єстєства, кото́рого ви́дѣти и ѡгладати нє можно єго ви́димоє при́стѧ и притомно(ст) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 137 зв.); Стєрпи́мо, оудобоно́сно,… що мо́жнѡ стєрпѣти зноси(ти) (1627 *ЛБ* 121); ѡсѧжи́мый: Кото́рого мо́жнѡ дотыка́тисѧ (Там само, 154); А при то́мъ со́вѣсть; ꙗкѡ ꙗдови́тїй роба́къ: начнє́тъ гри́зти дѹшѹ; и да́рмо приводи́ти мимошє(д)шїи; рєчи: мо́жно тєбѣ было́ пока́ѧтисѧ грѣхѡ(в), но нє слѹхалистє ра́ди мои́ (Чернігів, 1646 *Перло* 157 зв.).

2. Те саме, що **можна** у 2 знач.: В чомъ и на(м) во(н)тпити нє потрє́ба кгды(ж) оу бга лѣтъ тысєча ꙗкъ єди́нъ, и нє є(ст) ємѹ нико́ли нє мо́жно ничо́го (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); нѣкомѹ не можно, толко единомѹ христу богу безгрѣшному грѣхи ѡтпѹщати людем (поч. XVII ст. *Вол.В.* 84); А что ты пишешъ, чтобы я съ пана Сливницкого управу учинилъ, и то мнѣ не можно учинить, потому что мнѣ онъ шляхтичъ ровной (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98).

МОЖНОСТЬ, МОЖЪНОСТЬ, МОЖЬНОСТЬ *ж.* (*стп.* możność) **1.** (*велика влада, сила, великий вплив*) можність, могутність: И съ тоежъ пакъ можности великое и помпы папезское, цесари потомъ, ради и неради, мусили папежу, // яко Богу, услуговати, и правое

стрымя коли папежъ на конь уседаетъ держати, и въ давность то цесаромъ почитати (1582 *Посл. до лат.* 1130–1131); колѝ хр(с)тїа́нє за и́хъ подощва́нємъ… єдны дрꙋги(х) топи́ли, онѝ ты́мъ ча́сомъ мо́жность и панова(н)є своє́ на(д) ними, а мєнови́тє на(д) цє́сарми и корола́ми // ростаґа́ли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 180–180 зв.);

держава, влада: Дръжа́ва:… моц҃, си́ла,… вєлмо́жность, мо́жность, а́лбо звє́рхность (1627 *ЛБ* 29); Могꙋтство: Па́нство, мо́жно(ст) (Там само, 65);

всесильність, всемогутність: ѡба́чъ и пилно оуважа(и) // братє, жє ѡнъ всѣ повин҃ности лю(д)ского прирожѣна выполнаєтъ и бо(з)скои можности достойно(ст) ѡхоронаєтъ, и сващє́нства а ѡфѣро́вни(ц)ства своє́го вышбражє́на тыми словами прєкладає́тъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 138 зв. –139); Ꙗкѡ ма́лый Д҃вдъ Х҃с… вє́длꙋг҃ смотрє́нїа плѣти з҃ то́рбицы милосє́рдїа и ч҃лвколю́бїа своє́гѡ, Па́ть Ка́мєнїй прєнайдоро́жшы(х) Ра́нъ свои́х҃, доброво́лнє вы́навши, з҃ Про́цы мо́жносты Бо́зства своє́гѡ, мы́слєнного Голїа́ѳа порази́вши, єго́ жъ… Крєсто́мъ,… оумори́лъ и го́ловꙋ ємꙋ ѡ(т)та́лъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 274); нє то(л)ко и(ж) бы єго [Христа] вызнава́ти ꙗзы́ко(м), алє вызнава́ти и мо(ж)ность єго… и ты(ж) оучи(н)ками до́брыми (1645 *УЄ* № 32, 70 зв.).

2. Можність, заможність: а што са ткнєтъ о свободѣ ро́скоши мо́жности богатьствє и сла́вє свѣта того, тоє всє ꙗкъ за старых҃ да(в)ны(х) вѣковъ та(к) и тєпєръ бо́лшє мєжы пога́ны бывало, ни(ж)ли мєжи вѣрными (Острог, 1587 *См.Кл.* 12 зв.); Вспомни євгє́нїй… ꙗ́ко про(д)ковє твои… би́скꙋповє… забобо́ны и(х) с костє́ла б҃жого вы́провадили, ꙗ́ко нєма(л) оувє́сь свѣтъ собѣ и костє́лови ри(м)скомꙋ зго(л)дова́ли, ꙗ́ко до́мъ б҃жїй всє́мꙋ свѣтꙋ вы́ставили, ꙗ́ко па́нства мона(р)хїє бога(т)ства, мо(ж)ности костє́лови подбили (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48);

можність, майно: проси(м) жє бы… кн҃зь воєвода часть на києвє мєшкати рачи(л)… а бы(л) тє(ж) такъ ѡпатро(н) живно(ст)ю и можно(ст)ю ꙗко то и пє(р)вє(и) з҃ ска(р)бу єго к(р) м… было давано (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 7); ѡ можъностєхъ и ѡ пожиткахъ довєда(т)са было нє въ кого (1552 *ООвр.З.* 114 зв.); Я Анъдрей Ивановичъ… млынарство у млыне Голешовскомъ… держал и вживал есми… со всим тым, якося одно колвекъ в собе маетъ, тоестъ меновите с частю рыбъ ловенъя у ставу Голешовском, з людми и землями и всякими можностями (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270); маетъ архимандритъ теперешній и вси потомъ будучіе архимандриты Печерскіе… имѣнье Вишенки зо всими людми, кгрунты, землями, польми… и зъ вшелякими можностями и належностями… держати и вживати (Варшава, 1571 *АЮЗР* I, 184).

3. Спроможність, можливості; сила: Якь жє бо и ч҃лкь нѣкоторый ѡ(т)ходачи. п҃рочь. п҃ризва(л) с҃вои слоугы. и роз(д)аль и(м) имѣнїє своє. даль єдино(м)ꙋ пать // талан҃ть. а дроугомоу два. а трєтємоу єдинь. кож҃домоу вєд҃лоугь мож҃нос҃ти єго (1556–1561 *ПЄ* 105 зв.–106); А к(д)ыжь ѡбачили сѫсѣдє ѡно(г) слѣпого и оукла(к)ли(с) и пыталиса ꙗ(к) са ти ѡчи ѡтворили. абовѣмь нє хотѣли вѣрити чоудамь божи(м). а слѣпый ты(ж)

нє хотѣ(л) таити мо(ж)ности и силы бж҃ей (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 73); Где бымъ и я… не занехалъ… // такового чинити, якое бы можность и годность моя зносити могла, ижъ бы се до якое слушъное згоды и зъедноченья схилити могло (Вільна, 1599 *Ант.* 579–581); А ꙗкі́и(ж) то́ да́ры єго́; Ꙗ́кѡ Дх҃ъ свѧ́тости, вѣ́ры, // ѡбѣ́тници, мꙋ́дрости, ми́лости, мо́ци, ти́хости, сыно́вства, ѡ(т)крытѧ́, ра́ды, мо́ж алє кг(д)ы бы была́ лю́бо(в). ю(ж) бы мо́цъ тоу́рєцкаа. ани са́блѧ тата́рскаа мо́жности нє ма́ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 158 зв.); ч҃лвкъ образъ бж҃їи на сєбѣ́ вложе́ный ма́єтъ. и́жь нико́ли оумрєти нє ма́єтъ. А з̕вла́ща над̕ вси звѣрѧ́та чєловѣ́къ за́цностью и мо́жностью прєхо́дитъ. ма́єтъ ро́зꙋмъ, сло́во, и па́мѧть (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); **ведле (ведлугъ, водле, водлугъ) можности (можъности, можностей)** – у міру сил, заскільки сили: Ро(з)бира(и) пилно сꙋмлєнѧ твоє, а вє(д)лє мо(ж)ности твоє(и) правдивою скрꙋхою и поко(р)ною сповѣдю, ѡчисти… жєбы(с) нѣчого тѧ(ж)кого нє ма(л) або нє вѣда(л) що бы сѧ гри(з)ло (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52); а послали єсмо и(з) симъ листо(м) ншмъ мєща(н) здєшни(х) лво(в)ски(х) свщ҃еника миха(и)ла ꙗкова и па(в)ла вш҃а мл(с)ть ра(ч)тє имъ вєровати и спомогати вє(д)лугъ мо(ж)ностє(и) вш҃є(и) мл(с)ти (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); В ты(х) тєды рєча(х) єсли до того цѣлю мѣритє, ꙗко бы(с)тє(сѧ) во всю(м) та(к) заховали, пишѣтє (ж) до насъ ꙗко нарыхлѣ, а мы // вєдлꙋ(г) мо(ж)ности нашєи, в то(м) ва(с) ратовати, єстє(с)мы готовы (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2–2 зв.); во(л)но єму тую зємлю похати вживати, и пожитко(в) собє привлащати во(д)лє мо(ж)ности єго (Київ, 1581 *ЛСБ* 62, 2); а ветжо (sic!) завъжъды и съ того, водлугъ можъности своее, служъбу земскую намъ служатъ (Вільна, 1541 *АрхЮЗР* 3/I, 316); **надъ можность** – понад силу: ѡ(т) да́вны(х) лѣтъ ѡбтꙗжєни сꙋ(т) затꙗгали нєма́лы(х) пра(в)… Длꙗ ꙋтиско(в) вшєлꙗки(х)… Котрими… то Пановє Лвовꙗнє Стиснєни сꙋ(т), и на(д) можно(ст) и(х) ꙗко бачи(м) А правє всѣ(х) вм҃ На собѣ ꙋти(с)ки носꙗчи (Львів, 1609 *ЛСБ* 422 (2));

численність: Тоґды приш̕ли к̕ нємоу м҃ти и братїа єго. и нє моґли к̕ нємоу пристоупити длѧ можьности людє(и) и повидѣно ємоу рєкоучи // м҃ти твоѧ и братїа твоѧ з̕вноутрь стоять и хотѧть абы сѧ с тобою видѣли (1556–1561 *ПЄ* 247 зв.–248).

4. Кількість, чисельність: а Твоѧ Милост за всє ѡтмєнꙋ, тажкє добрꙋю и с такими ж кгрꙋнты и можностю людє́й и пожитками, ꙗко их част тамъ ꙋ Чєтвєртни выносит… єси им ѡтдати въ имєнах и сєлєх (Дубно, 1559 *AS* VI, 43).

МОЖНЫЙ *прикм.* **1.** (*родовитий, знатний, який має значну владу*) вельможний: тот(ъ) жє квє́стъ або зы́скъ за това́ры и кра́мы дх҃ѡ́вныхъ рѣчє́й ри́мови прихо́дѧчі́й пєрє(д) о́чи кладє(т) само́є оуважє(н)є того ꙗко до шапѡ(к) чирвѡ́ны(х), лю́дє ба(р)зо мѡ́жныє с кролє́вскихъ, с кнѧжа́цки(х) рожа́євъ… прихѡ́дѧ(т) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 172); яко панъ можный и светило веры нашое, нех ся о то у его королевъское // милости стараетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 589–591); И царєй нєзличонихъ И рицєровъ барзо мощнихъ Назбиралємъ ѡ(т) всєго свѣта Нє мало ажъ до сєго лѣта Самсона барзо дужаго И цр҃а Алєксандра всєго свѣта можнаго (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.*

16); мало пра́цѣ мои, кото́рꙋю ꙗ ꙗкѡ пода́рокъ го(д)ный приношꙋ годно(м): кото́рый ти(л)ко Крꙋлю(м) мѡ(ж)ны(м)… принале́жи(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 6 ненум.);

(*який має велику силу, великий вплив*) можний: Можни есте, але в землю и персть; мы же вмѣщаем божество всесовершенное и богатѣйшее (бл. 1610 *Виш.Посл.Лв.бр.* 233); Много людє́й слабы(х) и (м)длы(х) в розꙋмѣ мо́ви(т). ѡто ꙗко до́брый живо(т) ѡ(н) чл҃къ має(т) ꙗ(къ) бога́ты(и) є(ст), ꙗко сла́вный вєли́кій ꙗко мо(ж)ный, и вы́нєслый (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 23 зв.); Си́лный: Мо́жный, си́лникъ, вєлмо́жа, искꙋсны(и) (1627 *ЛБ* 113);

всесильний, всемогутній: Єсли цр҃ъ мо́жный або кро(л) до мѣста ꙗко́го сла́вного вхо́ди(т), ско́ро бы з во́за з҆сѣлъ до мєщани́на бы ꙗкого встоупи́лъ, а за(с) бы то ꙗкого встоупи́лъ, а за(с) бы то нєвєли́кой мл(с)ти знакъ бы(л)? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 258 зв.); Тому жъ можному Монарсѣ честь хвалу даймо (Львів, 1630 *Траг.п.* 174);

(*значний силою, ступенем вияву*) могутній: про што на прє(д)ки свой нє памєта́єтє, ѡ кото́рых҆ по(л)нъ оувє́сь по(д)нб(с)ны(и) свѣтъ вєли́коє сла́вы и ди́вноє спра́вы жє и нб҃са проника́ла, и прє(д) прєстолъ божи(и) ставала, та(к) оу вѣрє и́сти(н)но(и) цѣлоє а крѣпкоє ста́лости, ꙗко и в рыцє(р)скихъ спра́вахъ мо́жноє а потꙋжноє дѣлности (Острог, 1587 *См.Кл.* 5).

2. Заможний, багатий: Ажъ есь можный, тай есь богатъ, не будь мерявый (XVI ст. *НЄ* 18); Ꙗ анъдрє(и) и ꙗ миха(и)ло… нє будучи єсмо можны в гроши за ꙋставичными воинами… позычили и възꙗли… на тую потрєбу зємскую пинєзє(и) дєтꙗти сына пана гнєванова (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); подданых еси килка можных з волми, с конми и зо всимъ статком прочъ розогнала (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 313); Кгды́ж҆ ко́ждый чоловѣкъ ма́рности є(ст) подо́бный, Бы тє(ж) и ꙗкъ мо́жный и на(д)дєръ бы(л) оздо́бный (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 2 зв.).

3. (*надійний, сильний*) міцний: А ю(ж) сѧ ю тро́ха писа(н) ва́жимо тꙋѧ вш҃єй кнѧ(ж) мл(с)ти пн҃ꙋ своємꙋ мл(с)тивомꙋ приписа́ти и по(д) можнꙋю оборо́нꙋ по(д)да́ти (Острог, 1587 *См.Кл.* 2 зв.).

4. (*який може, має можливості здійснити що-небудь*) спроможний: Бг҃ъ… // мо́жны(и) єстъ всє то́є захова́ти што дарꙋєтъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 13–13 зв.); Чи васъ Парки (єсли́стє у Бг҃а таки́ми, Въ живо́тъ и см҃ртъ мо́жными з҆ си́лами свои́ми) обра́зилъ чимъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5).

5. (*імовірний, правдоподібний*) можливий: ваша… милость, … можная ли речь, прошу: рачъ ме… до особное розмовы зъ собою ласкаве прыпустити (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1029); безъ вѣри не есть речь можнаа, же бы мѣлъ кто Богу ся прислужити (Єгипет, 1602 *Діал.* 56); а ча́сомъ и лѣкара слыха́ємо мо́вѧчого, ижъ тоу́ю хоро́боу злѣчи́ти лѣка́р҆ствомъ нє єстъ рє́чъ мо́жнаѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 68); Нє пыта́юсѧ гєрєти́цкимъ сє́рдцєм҆, ꙗкѡ то є́стъ рєчъ мо́жнаѧ Тѣлꙋ Хв҃ꙋ и Кро́ви ѡбж҃єнной, бы́ти ѡ҆разъ и в҆ нб҃ѣ…, и на Пр(с)тлѣ по(д) ѡсо́бами Хлѣ́ба и Вина (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 912).

6. Визначний, вагомий: Ба́рзо в҆ кꙋнштах Марсо́выхъ, мо́жнє сꙋ́тъ клєйно́ты Котры(х) собѣ набыли Про́дкωвъ твои́хъ цно́ты (Львів, 1642 *Бут.* 2).

7. *У ролі ім., ж.* Можливість, імовірність: и єсли́ бы была мо(ж)наѧ тєлє́сными ѡчи́ма дш҇євноую цоу(д)ность ви́дѣти,конє́чнє смѣѧ́ти би сѧ пришло́ с ты́хъ на́ши(х) гроу́быхъ прикла́довъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 64); Ли́жъ нє є(ст) мо(ж)наа ихъ пра́(з)новати спо́собо(м) нєдви́жимыхъ, длѧ то(г) и(ж) бѣ(г) крꙋгω(в) нб(с)ны(х) є(ст) нєро́вє(н) (Острог, 1612 *Час.Туп.* 308).

Пор. **МОЖНЕЙШИЙ**

МОЖНѢЙШИЙ *див.* **МОЖНЕЙШИЙ.**

МОЖЧЕРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖЧИРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖЪДЕРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЖЪНОСТЬ *див.* **МОЖНОСТЬ.**

МОЖЬНОСТЬ *див.* **МОЖНОСТЬ.**

МОЗГЪ, МОЗҐЪ, МОЗК, МОЗКГЪ, МОЗКЪ, МОЗЪКЪ *ч.* (*цсл.* мозгъ) **1.** Те саме, що **мозокъ** у 1 знач.: У шляхє(т)ного Яна Камє(н)ского, товариша єго, в головє, рогу чола, на право(и) сторонє рана шкодливаѧ, смєртє(л)ная, до мозкгу кость вытята на три па(л)ци (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); Ты [Божє] са́мъ Ср(д)ца скритости чловѣчїи знає́шъ Чле́ны, мо́зґи, внꙋтрности, ко́сти проника́єшъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 12); Бурști(н) прирожоны(х) ре́чїй пи́сари свѣ(д)чать, ижъ всѣ коло(с)ко(в) рожа́й до сєбє тѧ́гнє(т), ѡпро(ч) василω(к) зѣлѧ: котороє сѧ зовє(т) головно́є, бо головꙋ и мо́зкъ, дымны(м) дыха́нїємъ звыкло наполнѧ́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 58 зв.); meninges, кожици, мозгъ покривающий (1642 *ЛС* 267); мозъкъ з головы добыватысь и иты почалъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/ III, 600);

(*орган мислення у людини*) мозок: рєпєиновоє сѣмѧварєно во ꙋꙁ҇ꙋсє и тѣ(м) ро(т) полощє(м) тогда ѡ(т) то(г) болєсть зꙋбнаꙗ прєстанє(т) и ро(т) вычисти(т) слюна(ми) кои ѡ(т) мозгу тєкꙋ(т) (XVI ст. *Травн.* 428); А зъ стороны послушенства, теды на тотъ часъ ма быть послушенство отдавано духовнымъ, кгды не речи и науки, воли Божой противные, не мозгу своего плохого вынайденя, але Волю Божїю овцамъ приносятъ и оной подлегати росказуютъ (1603 *Пит.* 102).

2. *Перен.* Розуміння, уявлення: тая унѣя – церографъ на тое, абы выполняти, што имъ старшие кажутъ, вымысливши ведле своихъ мозговъ, а не волею Божею (бл. 1626 *Кир.Н.* 14).

3. *(тканина, якою заповнені порожнини кісток)* мозок: сло(н) кости имѣє(т)… бє(з) мозгу (XVI ст. *Травн.* 425); **мозк у кости** – те саме, що **мозокъ в костехъ**: medulla мозк у кости (I пол. XVII ст. *Своб.* 34).

МОЗҐОВИЙ *прикм.* Мозковий: parancephalis, ми(р) мозґови(й) (1642 *ЛС* 300).

МОЗҐЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗДЕР *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЗДЖИРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЗДЗЫРЪ *див.* **МОЖДЕРЪ.**

МОЗЖЕЄЛОВЫЙ *прикм.* (*який стосується ялівця, яловця*) ялівцевий. **мозжеєловоє древо** *див.* **ДРЕВО.**

МОЗКЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗКГЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗКЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗОВШАНЫ *мн.* (*стп.* mazowszanie) (*населення Мазовії – історичної області на сході Польщі*) мазовшани: в коро(т)ко(м) часє в такую вєлико(ст) пр꙳(д)ко ꙳ро(с)ли, ижъ всѣ прилєглыє народы, мозо(в)шаны полѧки, и нє(м)цо(в) прєвишали (1582 *Кр.Стр.* 53 зв.).

МОЗОКЪ *ч.* (*речовина, що заповнює череп людини*) мозок: бєзаконыи ц҃рь дадыѧнъ. повєлѣлъ єго бити боулавами (по) главѣ. доколѣ изыити мозку. из главы єго (1489 *Чет.* 178);

(*орган мислення у людини*) мозок: то є(ст) ѡблу(д)ны(м) дана є(ст) мы(с)ль пєрєворо(т)наа поганьскаа котораа походи(т) з мо(з)ку лю(д)ского (XVI ст. *КАЗ* 624, на полях); з(г)нїває(т) мозо(к) или оутроба. або иныє чло(н)кы ѡ(т) тѣла члч(с)ка(г) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); прóто(ж) тáѧ монáрхіѧ и єдїновла(д)ство кєстéлноє (!) о котóро(м) бáєтъ, нє в҆ єва(н)гéлїи, ани в҆ дѡ́кторєхъ с҃ты(х), алє в҆ плóхимъ мóзк꙳ єго оуф꙳ндовáноє єстъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 107 зв.); И овшемъ не зычимо собѣ таковыхъ казнодѣевъ, которіе бы, мимо науку апостолскую и отцевъ святыхъ, выдворными якими або полными философіи своее думами и марными мозку своего снами людъ Божій… мѣли заражати (1603 *Пит.* 83); Hlan, obernisia, stan, zadiwisia, kotory wysoko Umom litaiesz, mudrosti znaiesz szeroko, hłuboko Ne popsuy mozku, mudruy potroszku (1648 *П. про Пот.* 200); Мозокъ сотворенъ на трое роздѣле(н)ний есть, една частка же вла(д)не(т) м꙳дро(с)тю. вторая раз꙳момъ. третая поцтиво(с)тю (серед. XVII ст. *Луц.* 544).

◊ **мозокъ в костехъ** – кістковий мозок: Бл҃гота: Прáвє самóє добро, щó сѧ по грéцк꙳ назывáєтъ мóзокъ в҆ кóстехъ, шпи́къ, стрыжѣ̈нъ в҆ дéревѣ (1627 *ЛБ* 9).

Див. ще **МОЗГЪ.**

МОЗОЛЬ, МОЗУЛЬ *ч.* Мозоля, мозоль. Вл. н.: У Мозоля взели клячу (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 87); Стєцько Моз꙳ль (1649 *РЗВ* 118 зв.); Рома(н) Моз꙳(л) (Там само, 318 зв.).

МОЗУЛЬ *див.* **МОЗОЛЬ.**

МОЗЪКЪ *див.* **МОЗГЪ.**

МОЗЫРАНЕ *мн.* (*мешканці міста Мозира*) мозиряни: мозыранє… нигъдє нє мєли дороги на Ратєнъ ани на Хо(л)мъ (Берестя, 1526 *ТУ* 52).

Див. ще **МОЗЫРЦЫ.**

МОЗЫРЦЫ *мн.* Те саме, що **мозыране**: Мыто рыбноє. ꙳хо(д)ники мозы(р)цы могилєвъцы… и и(н)шиє // ч꙳жоволостъцы которыє рыб꙳ ловѧть нижє(и) києва тыє вси ид꙳чи наза(д) дають в҆ києвє воєвода мыта дєсѧт꙳ю рыб꙳ (1552 *ОКЗ* 34–34 зв.).

МОЙ *займ.* **1.** (*який стосується мене*) мій: Ино котораѧ зємлѧ ѡт Т꙳рийска, ѡт Ѡбынєжа, ѡт Болбол идєт бєрєг Сєрєбрєницы, таѧ зємлѧ маєт быти в мою сторон꙳, к Т꙳рийск꙳

(Турійськ, 1540 *AS* IV, 241); и ꙗкожъ ѡныє вси имє(н)ꙗ которыє сꙗ бы(ли)… ѡ(т)цу моєму на ча(ст) єго ѡ(т)… дꙗ(д)ка моєго зоста(ли) во(д)лє права прирожоно(г) ꙋв опєку и в оборону до лє(т) *моихъ*… дꙗ(д)ку моєму при(ш)ли (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 23 зв.); по выеханю моем четвертого дня в неделю… ее мл. пани Свинуская… кони дворные, свини, гуси, куры побрати казала (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 94); то(л)ко ащє го(с)подь бо(г) восхощєть што вашє блг҇овєриє ра(ч)тє вєдать приє(з)дъ мо(и) в сꙋботꙋ зо (л)вова (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); о то(ж) ꙗ(м) є(ст) в҆ по́срє(д)коу мє́жи ва́ми… абы єстє и́ли и пи́ли на пр(с)тлѣ моє(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 25); а́щє па(д)ши поклонитє ми сѧ, знайдꙋ ѧ по вашє(и) мѣрѣ и простотѣ чи(м) ва(с) ѡбога́чꙋ, и в҆ прє́лє(ст) моєго́ вѣка оуплꙋтаю (1599–1600 *Виш.Кн.* 47); нє подопрє(т) спра́вы моє́є нѣ в чо(м) ро́скошъ моѧ вѣчнаѧ. анѣ мѧ в҆спомо́жє(т) зло́то (Острог, 1607 *Лѣк.* 122).

2. (*притаманний, властивий мені*) мій: Абы ѡбы́чаєвъ мои́хъ в собѣ выѡбража́ти нє мѣли, а хоть бы тыжъ са́ми того́ // нє хотѣли альбо нє оумѣли (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 8–9); тꙋю Стꙋю Кни́гꙋ… ꙗ в҆ ча́сти мо́єй в҆ дарова́нном҆ ми ѡ(т) Ба҇ да́рѣ Коррєкто́рства в҆ прєсладча́йшє(м) и добрєзнамєни́то(м) широкоглн҇ом҆ ѧзы́кꙋ славє́нско(м) послꙋжи́лєм҆ любо́внє офѣрꙋю (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); Ꙗкож то маеть быти, ꙗ мꙋжа не знаю, И знати его – волѣ на тое не маю. Ч(с)тост мого понꙗнства (!) Бг҇ꙋ ѡфѣрꙋю И ꙗк клейнот дорогий на вѣки дарꙋю (I пол. XVII ст. *Рєз.* 179); Ѡ смꙋткꙋ, ѡ бо́лєзни, ахъ ню мо́ви(т) ма́ю. Южъ в(ъ) слова́(х), ю(ж) и в(ъ) си́лахъ мои́хъ оустава́ю (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.); Єдна́къ вє(д)лꙋгъ си́лъ мои(х), (моцнѣ́йшихъ до того в҆збꙋжа́ючи) ꙗки́мъ ко́лвєкъ про́мєнємъ, в҆ томъ діалє́ктѣ рꙋскомъ; свѣтꙋ ѡбѧ́снѧ́ю (Львів, 1642 *Бут.* 3).

3. (*належний мені як фізичній і духовній особі; який є частиною мене*) мій: Горє тобѣ дш҇о моѧ. вѣдающи сє согрєшила єси (1489 *Чет.* 369 зв.); Найпєрвєй дꙋшꙋ мою // и тєло моє грєшноє полєцаю милостивомꙋ Богꙋ и прєчистой Єго Матєри и всим свѧтымъ єго (Володимир, 1547 *AS* IV, 562–563); "Колѣна мои изнедужали выдъ посту" (XVI ст. *НЄ* 16); З бо́лємъ сє́рца мо́го заж҆ нє мꙋшꙋ стогна́ти: Бо мѧ фрасꙋнокъ тѧ́жкїй прєтѧ́жко здєймꙋєтъ, всѣ мой смы́слы, сро́дзє, всѣ в҆нꙋтрности псꙋєт҆ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 2); Поста́влю тварь мою́ проти́вко вамъ и оупадє́тє прєд҆ нєпрїѧтєльми ва́шими (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.); **моєю рукою, рукою моєю** *див.* **РУКА; рука моя** *див.* **РУКА.**

4. (*який є моєю власністю*) мій: поиди к моємоу свєщєномоу входу (1489 *Чет.* 159); Жаловалъ Намъ войтъ Берестейскій… на Данка и на Песаха… штожъ дей они домъ мой властный держатъ безвинно (Берестя, 1507 *РЕА* I, 71); а за тоє малоє почєканѧ дамъ тобѣ всю маєтность мою (XVI ст. *Сл. о см.* 335); Ꙗ проко(п) миха(и)лови(ч) хрє(н)ницки(и)… прода(л) єсми… плац мои (Толпижин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 3); и рєкꙋ жа́тєлє(м) събєрѣтє прѣшє плѣвє́лы и свѧжи́тє и(х) въ сно́пы на спалє́нїє. пшєни́цꙋ жє збєрѣтє въ жи(т)ницꙋ мою (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 194 зв.);

(*призначений для мене*) мій: кꙋфєль твой нє бы(л) по(л)ный былъ нє былъ правда лєчь

мо(и) кѹбокъ пога(р) далєко єсть вєнкши(и) нижєли тво(и) (XVI ст. *Розм.* 20); възмѣтє иго моє на сєбє, и наоучитєсѧ ѡ(т) мéнє (1556–1561 *ПЄ* 54 зв.); А нинѣ гробъ мой тотъ Небомъ ся найдуетъ: Кгдыжъ тя неогорненого подыймуетъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 169); И той *мой* Клéйнот(ъ), тѹю оутѣхѹ пріймѹю, Стою и до грóбѹ сѧ моéго готѹю (Львів, 1631 *Волк.* 2 зв.); Пѹстúлемсѧ, мóвлю, на Визитовáніє и споражéніє, во всѣхъ Повѣтахъ, Мѣстахъ и сéлах, знайдѹючєѣсѧ єп(с)кóпїѣ мóєѣ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 1 зв.).

5. (*який виходить від мене; який я зробив, створив, сказав*) мій: А на то дал єсми кнѧзю Андрѣю сєй мой листъ за пєчатю своєю (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); И (которого) колвєк часѹ волѧ... господарьскаѧ бѹдєт того тєпєр (єшнєго листѹ) и записѹ моєго почати вживати и тѹю половицѹ м(ыта вы)шє мєнєного к рѹкам своим казати взѧти, ѿт ѡн(ого часѹ бѹдєт) лист мой тѹю ж зѹполнѹю, тєпєрєшнюю моц и твєрдость в собѣ мєти и замыкати (Краків, 1539 *AS* IV, 231); Слышишъ вєрнисѧ, ѡзми нє могѹ ѡ(т)мєнити моєи цѣны барзо подлаѧ кѹплѧ єсть (XVI ст. *Розм.* 30); Всѧкый который слыши(т) слова мои, и нє дѣлає(т) ихь. подобєнь є(ст) мѫжєви глоупомоу. которыи поставиль є(ст) домь свои на пѣскоу. и зышо(л) дож(д)ь... на то(т) до(м)... и было падєнїє єго вєлико (1556–1561 *ПЄ* 41); Здрáвъ бѹди стлю, тєбé ѧ слáдкими нє забѹдѹ нѣгды стишкáми моими (Львів, 1591 *Просф.* 66); и сєбє з нєго(д)ными млтвами моими в ласку братолюбїѧ вшого пилно ѡ(т)даю (Київ, 1627 *ЛСБ* 496).

6. (*який перебуває у певних стосунках зі мною, чимось пов'язаний зі мною*) мій: а што сѧ дотычєт збожа, ѧ ѡ том нє вѣдаю; што бѹдєт врѧдник *мой* того збожа на мєнє вжал (Берестя, 1512 *AS* III, 98); при томъ ласки твоєи прошѹ абы(с) мѧ залєци(л) всѣмъ приѧтєлє(м) мои(м) (XVI ст. *Розм.* 63); панъ Михайло Мышка ѡномѹ зрадцы моємѹ въ дворє скрити сѧ казалъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 238); Нє шѹкáли Пáстырєвє моѣ овéцъ мои(х), и нє пáсли úхъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 88); Іѡвъ слѹгá мой бѹдєтъ сє за васъ молúть (серед. XVII ст. *Хрон.* 58);

(*який перебуває у родинних, близьких стосунках зі мною*) мій: снє бжии помилоуи мѧ... дочька моѧ злѣ бєсноуєть (1489 *Чет.* 321); Потол моѧ шѹрьѧ, князи Ѡстрозкиє дєржали и на тоє полє выєздили єздоки (Острог, 1506 *AS* III, 38); Нє маю ѧ, ани потомки мои тоє мєны зрѹшивати на вєчныи часы (Володимир, 1521 *AS* III, 211); ино своѧки мои пє(р)вопомєнєныє з ма(л)жо(н)ками своими тую ча(ст)-на ма(л)жо(н)ку приходѧчую промє(ж)ку сєбє выдєлили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 34); А вы мои дѣти или внукы или мои братя, нє дайтє на чужих(х) людїи тоту зє(м)лю (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XVI, 223); Я, ѳеодора Яновна Андреевна, жителка чигиринская, даю писаніе мое его милости... отъ себе, яко и отъ покревнихъ *моихъ* (Чигирин 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 17); А ѧ сѧ зстарѣлъ и осивѣлъ єсмь: а синóвє мóй сѹть з вáми (серед. XVII ст. *Хрон.* 210);

(*про Бога*) (*якому беззастережно відданий*) мій: Сє азъ рабъ вл(д)ки моєго іѵ ха іѡ стєфа(н) воєвода (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); а ѡна плáкала, гръко и мовила. живь гь мой (XVI ст. *УЄ* № 29519, 159); мо(и) є(ст) дáска(л) проста(к). алє ѡ(т) всѣ(х) моудрѣиш-

їй: который бєзкнижных упрємоудрає(т) (1599–1600 *Виш.Кн.* 203); Прóжнось сѧ тéды ѡ(т҃)чє мой плáчꙋчи надо мнóю строудилъ, а вшáкєсь мѧ тотъ свѣт҃ нєбєз҃смéр҃тного породилъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 20); Котрымъ сѧ чищéньємъ, Ї҃исꙋсъ мóй очищáє(т): И в҃ познáньє Тр(о)ци, вѣрны(х) всѣхъ освѣчáє(т) (Львів, 1616 *Бер.В.* 92); ми… слєзáми горáчими ѡмывáй; и рєцú, ѡ сла(д)кїй мой Ї҃исє (Чернігів, 1646 *Перло* 54).

7. (у *приязному звертанні*) мій: Ешьте, прiетели *мои*, а оупиваитеся, намилейшiи мои (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); пановє мои добрє бꙋдꙋ васъ честовати (!) (XVI ст. *Розм.* 39 зв.); Гость. Якожъ ся маешъ, мой сыну? Спудей. О витай же, мой добродѣю (Єгипет, 1602 *Діал.* 51); Схили прéто Гóловꙋ, ср(д)цємъ оумилúсѧ, Ї҃сє мóй прєслáдкїй, волáй, прослєзúсѧ (1625 *МІКСВ* 133); Ѿтвори мнѣ сєстро *моѧ*, голоубúцє *моѧ* (поч. XVII ст. *Проп.р.* 160); Єг(д)а рєчéтъ ц҃ръ; прїйдú бл҃гословєннаѧ ѡблюбéницо *моѧ́*, крáснаѧ в҃ щєрє(х) сиóнскихъ, блúжнаѧ *моѧ́*;… любúмаѧ Голꙋбúцє *моѧ́* (Чернігів, 1646 *Перло* 159).

8. *У ролі ім., мн.* **мои** (*люди однакових поглядів, переконань*) однодумці: Мовитъ бовѣмъ такъ: "азъ есмъ пастырь добрый, и знаю моихъ, и знаютъ мя мои…" (1603 *Пит.* 36).

Див. ще **МОЙСКЇЙ, МУЙ.**

МОЙСКЇЙ *займ.* (*стп.* mojski) мій: мойскїй guasi meanus (*Уж.* 1645, 37 зв.).

Див. ще **МОЙ, МУЙ.**

МОКНУТИ *дієсл. недок.* (*робитися мокрим, вологим*) мокнути: Ѿмакáю,… Ѿмóчꙋю, мóкнꙋ (1627 *ЛБ* 152).

МОКРИЙ *див.* **МОКРЫЙ.**

МОКРИЦА *ж.* (*Stellaria L.*) мокрець, зірочник: морѡ(с)галúнє по ла(т). мéррє по нємєцки а по роу(с)ки мокрица… птица и кꙋры люба(т) єѣ ꙗсти (XVI ст. *Травн.* 304).

МОКРОСТЬ *ж.* (*стп.* mokrość) **1.** Те саме, що **мокрота** у 1 знач: ѡрáчъ кды сѣялъ єдинъ, иншєє пáло насѣнѧ при дорóзѣ: що позобáли птúцы нб(҃с)нїє. иншоє на камєни, и на мѣсца(х) нєплóдны(х), гдє длѧ нєдостáткоу вилгóтности и мóкрости зосхло (поч. XVII ст. *Проп.р.* 22 зв.); Влáга: Вѣлгóтность, мóкрост҃ (1627 *ЛБ* 16); як же ся повѣтра влагꙋ то естъ мокрос(т) и мглꙋ. исто(р)гнетъ, то ся в немъ изме(р)знетъ и ꙋчинитъся с того градъ, и крꙋпи (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

2. Те саме, що **мокрота** у 2 знач.: к(д)ы ч҃лкь гнѣває(т)сѧ на кого тєды вла(с)нє ꙗко оу вогнѣ ꙗково(м) є(ст) и палитьсѧ вши(ст)ко в ноу(т)рности ср(д)ца єго… нѣкоторїи мова(т) абы сѧ таѧ нємо(ч) прїгожаѧ ѡ(т) таковы(х) рѣчїй в которо(м) ч҃лцѣ. мо(к)рости тєлє(с)ныє. а(з) (!) з(г)нїває(т) мозо(к) или оутроба. або иныє чло(н)кы ѡ(т) тѣла члч(с)ка(г) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); И хорóба котóраѧ з҃ загнúлости Тємпєрамéнтѡвъ, áбѡ постановлéных҃ в҃ чоловѣчом҃ прирожé(н)ю влáснѡстїй: тó єсть з҃ запсовáн҃ѧ (!) которого кóлвєкъ в҃ насъ з҃ чотырѡ́хъ Стíхїй, áбѡ Єлємéнтѡвъ ставáєт҃ сѧ, мóкрости, мóвлю áбѡ сꙋхости, тєпла áбѡ зúмна,… такóваѧ хорóба нє выхóдитъ, áлє пєрєставáєтъ: ґдыжъ хорóба… éстъ зєпсовáньє // запомєнéными причúнами,… здорóв҃ѧ úсности (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 145–146).

3. Мокрота, мокротиння; слиз: дєвасилово корєнїє… выгони(т) из нѹтри гѹстѹю врє(ди)тє(л)нѹю мокрость (XVI ст. *Травн.* 187 зв.); гума смѣшєна съ ѡмиломъ да с сахаро(м)… прикладываємъ къ ѡчємъ, тогда… (пошкодж. – *Прим. ред.*) // и(з) ѡчєи всѧкои гнои и мокрость пачє ини(х) зєлєи (XVI ст. *Травн.* 421 зв.–422).

МОКРОТА *ж.* **1.** Вогкість; волога, вологість: Лє́чь б҃гъ, длѧ того́ положи́въ вѡ́ды, наврьхѹ н҃ба, абы нє згорѣла тврьдость нб(с)наѧ, ѡ(т) огнѧ єфѵ́рско(г) и ѡ(т) сл҃нца,… жєбы сл҃нцє, свои свѣтлости прѡ́мєнѣ и тєплотоу, нє взгороу, алє на подо́лъ зє́мный обрати́ло,… а тєплото́ю вы́сѹшило мокротоу зє́мнѹю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15); Ꙗ҆ко слн҃цє ꙗ҆́сноє… мокро́тѹ высоушá́єтъ. сáды и всє́ насѣнѧ пло́ди(т): Єжєли та(к) вєли́кїи добрá подає́тъ ѡ(т) б҃а види́моє сл҃нцє (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 302 зв.); mador, oris, влага, мокрота (1642 *ЛС* 260).

2. (*один зі складників організму людини*) рідина: помазати ст҃оє тѣло є(г). абы в чистомъ было. а пахоу нє гнило. сѹхоую бо нѣкакѹю силоу имає(т) миро. мокротѹ тѣльноую выпивaє(т). соблюдаєть и чинить нє гниючи (1489 *Чет.* 328); А и҆́ж҇ сѧ оучини́ла на пєрє́дѣ змѣнка ѡ Люнá́тика(х) а́бѡ ѡ хоро́бѣ мѣ́сѧчной, ѡ той розѹмѣ́ютъ нѣкоторыѣ, и́жъ быва́єт҇ з҇ загнило́ѣ мокроты а́бо вѣлґо́тности, кото́рѹю Лати́нницы Гѹмо́рами называ́ютъ. Лѹна… а́лбѡ мѣ́сацъ, гды́ сѧ ꙗ҆́сности҇ю выполнѧ́єтъ, про́мєнѣ своѣ з҇ сєбє́ выпѹскáєтъ, кото́рыѣ… вѣлґо́тнѡсти в҇ тѣлѣ замотыва́ютъ и мѣша́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144).

Див. ще **МОКРОСТЬ.**

МОКРОТИНЫ *мн.* Те саме, що **мокрость** у 3 знач.: diarrhiton, мокротины (1642 *ЛС* 163).

МОКРОТНЫЙ *прикм.* Воложистий: Тогда зємлѧ, ꙗ҆ви́ласѧ ꙗ҆́ко сѹхá́ѧ рє́ч҇; чє́рьна, шпє́тна, ꙗ҆ко нѣ́ѧкоє багни́ско. мокро́тна, нá́га, и нєоукрашє́нна. а́жъ ю сл҃нцє про́мєнами своє́го свѣта освѣти́ло: осѹши́ло, и загрѣло (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15).

МОКРОТНЯ *ж.* Те саме, що **мокрота** у 1 знач.: солнце въ единомъ кождомъ знаменю особливую моцъ съдѣлываетъ…: в единомъ плоды прозябаетъ, въ другомъ раститъ…, въ другомъ жатку творитъ…, въ другыхъ теплоту велію, въ другыхъ мокротню збытнюю (1588 *РИБ* VII, 892).

МОКРЪ *див.* **МОКРЫЙ.**

МОКРЫЙ, МОКРИЙ, МОКЪРЫЙ, МОКРЪ *прикм.* **1.** (*просякнутий водою*) мокрий: жито пото(м) па(н) Ягоди(н)ски(и)… на двє гу(р)бє зсыпа(л), ѡсобливє сухоє, а ѡсо(б)ливє мокроє (Володимир, 1566 *ТУ* 116); потомъ дѣвчина Каска послала Ганнуску до скрыни по рантухъ; коли ранътуха не нашъла, два фарътухи принесла, один фартух обедъве дивки змачивши у ваненьце на кганъку, поведаючи пани сама, же отъ мокърое хусты не будетъ знати (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504); такъ тоую мл҃(с)ть гор́ѧчоую прєназначи(л)… ѡнъ ѡблюбєнє(ц) в пѣснє(х), котороє лю́бви своє́и… жадаючи цѣлоую ночъ шѹкаючи стратилъ, такъ ижъ го́ловѹ свою росо́ю ра́н҇ною, и во́лосы кро́плами ѡ(т) дрєвъ мо́крыми бы́ти повѣдаєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 156 зв.); Ѿтвори

ми люби́маѧ а ѡба́чъ ꙗ́къ голова моѧ мо́краѧ, ѡба́чъ ꙗкъ воло́сѧ моєи головы росо́ю нб(с)-ною ра́нною соу(т) покропле́ны (Там само, 184); humect(us), humid(us), влажни(й), мо-кри(й) (1642 *ЛС* 220);

(*який містить у собі вологу*) воложистий: трава растє(т) на волглы(х) мѣстє(х)… по бо-лота(м) и по лꙋго(м) мокры(м)… собою (ж) она блгово(н)на (XVI ст. *Травн.* 133 зв.); выхо-ди́ло се́мь коро́въ вєлми ѡздо́бныхъ и то́лсто-гѡ тѣла, и пасли́сѧ на мѣстахъ мо́кры(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 66); **земля мокрая** – джерела: она ѡ(т)повѣдала: да(и) мнѣ блг(с)-ве́нство зе́млю… сꙋхꙋю да́лєсъ мнѣ прида́й и мо́крꙋю. И да́лъ е́й хале́въ мо́крꙋю зе́млю вы́жшꙋю и ни́жшꙋю (серед. XVII ст. *Хрон.* 168).

2. (*який перебуває в стані рідини*) рід-кий: Тре́тѧа стихи́ѧ вода; е́стєство(м) мо́кра, тѧ́жка, ла́цно порꙋши́ма; и го́рѣ възноси́ма (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12); Възлїа́нїѧ: Мо́кры офѣры, ꙗ́къ вино Оли́ва (1627 *ЛБ* 19); Нѣко-тории звѣзди́ су(ть) студенаго прироженя а инші горачого. а и́нші мокраго, а инші сухого (серед. XVII ст. *Луц.* 541).

3. (*про погоду*) сирий, дощовий: ҂аха Кнѧ(з) васи́лїи оув острополю былъ. Ѡсѣнь была́ мокраѧ. Два м(с)ца до́ждь нєпрєста́нно ишо́лъ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 128); Ащє прилоучитсѧ Ро<ждєство> Хво в соубот<ꙋ>, <боудєтъ> зима вѣтрєна и пролѣтїє и лѣто мокро, плодом скоудость (XVI – поч. XVII ст. *Яв.Рук.* 113).

4. *У ролі ім.* Мокрий, -ого. Вл.н., *ч.*: У Мо-крого: сермягъ две, косъ две, коштовали зо-лотыхъ чотыри (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 219); Ва(с)ко Мокрый (1649 *РЗВ* 133 зв.).

5. У складі вл.н.: **врочыще (урочисче) мокроє (мокре)** *див.* **УРОЧИЩЕ**; **лѣсъ Мо-крый** *див.* **ЛѢСЪ**; **мокра речъка** *див.* **РЕЧ-КА.**

МОКЪРЫЙ *див.* **МОКРЫЙ.**

МОКРѢТИ *дієсл. недок.* Мокріти: madesco, is, мокрѣю (1642 *ЛС* 260).

МОЛБА *див.* **МОЛЬБА.**

МОЛБЕНЪ *див.* **МОЛЕБЕНЪ[1].**

МОЛВА *ж.* (*цсл.* млъва) **1.** Поголос: Вто́роє събо́рно съзва(в)ши бра(т)ю правъславные(х) в школꙋ рано по проспа́нїи нощно(м) доко́лѧ єщє мо(л)ва ми́ркаѧ (!) смꙋще́нїє и попєче́нїє на мы́сль бо(д)рꙋю и з(д)равꙋю нє възы(и)-дє(т)…, тогда да сѧ читаєт(т) (1599–1600 *Виш. Кн.* 201 зв.).

2. Нарікання, ремствування: в о́н же днь слꙋжи́ти ти бꙋдєт, тогда́ // мо́лвы нє твори́, ни прєпира́йсѧ, ни ста́ни вра́ждꙋ имѣѧ на кого́: да нє прожєне́ши оутѣши́тєлѧ (Львів, 1642 *Жел.П.* 3 зв.–4); побо́жныє ѡблюбе́нци… на то(м) сто́мъ мѣстцꙋ становите́сѧ… абы́стє ты(м) сна́днѣй повѣре́ный ва(м) ѡ(т) Бга жи-во(т) до ча́су слꙋшногѡ бє(з) мо́лвы и кло́по-тꙋ могли прова́дити (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916).

3. Заворушення, колотнеча: Тогды зобра-лисѧ архїєрєє и оучитєлїє,… и оучинили ра-доу, абы їса лєстивє яли, и оубили. алє мо-вили нє в днь сточныи. абы молва нє была в людє(х) (1556–1561 *ПЄ* 109 зв.); Плищъ,… мо́лва,… мѧ́тєжъ,… Ро́стыркъ (1627 *ЛБ* 164).

4. (*здатність людини говорити, висловлювати свої думки*) мова: Сати́ри лю(дє) лѣсныи въ го́ра(х), албо в҃ вєли́ки(х) лѣсѣ(х) бы́ваю(т). та(к) бы́стры и(ж) єго ни єди́на рє(ч) нє до́гони(т)… наго хо́дѧ(т). звѣрми сѧ жи́вѧтъ. косма́ти. молвы ни єді́ной нє има́ю(т), то(л)ко ꙗко ма(л)пы крыка́ю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

◊ **простая молва** – староукраїнська писемна мова: Помы́слилъ жє былъ єсми и сє́, и жєбы сїю́ кни́гꙋ выразꙋмѣнїѧ ра́ди просты(х) людє́и прєложити на про́стꙋю мо́лвꙋ (Заблудів, 1568 *УЄ* № 569, 3 зв.).

Див. ще **МОВА.**

МОЛВИТИ, МОЛЪВИТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* млъвити) **1.** (кому, що, о чім і без додатка) (*усно висловлювати думки*) мовити, казати (кому, що, про що і без додатка): и въспытали быхо(м) жидовъ. родила ль дв҃ца. аль нѣ(т). и коли бы рєкли родила. чомоу (ж) нє вѣрѧ(т). а молъвили бы нє родила (1489 *Чет.* 112 зв.); старци жидо(в)скии… молвѧть пила(т)у. коли бы то нє былъ злодѣи. и мы быхомъ єго тобѣ нє выдавали (Там само, 323 зв.); Тут стань, судия прочитателный посредѣ между нами и зри оком чистое мысли и разсуждай, если правду молвити буду (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 171); А яко там дѣялося, всѣ причины, способы и поступки собрания того собора не споминаю, ибо бы надобно о том широко молвити, а не о том речь зачалася (1608–1609 *Виш.Зач.* 215).

2. *Перен.* (що і без додатка) (*викладати думки, погляди на письмі*) говорити: свєршаи мл҃твꙋ свою таино. про то ст҃оє єван҃глиє молви(т) (1489 *Чет.* 347); тот же собор чего сам Скарга в своем писании свидѣтельствует, молвячи, иж мудре тот костел латынский учинил, иж до вѣры, выображенное на соборѣ Никѣйском, духу святому и “от сына” исходити приложил (1608–1609 *Виш.Зач.* 216); Никейский посполу с папою рымским тот вырок учинил и тѣм познание, изображение вѣры напечатовал, молвячи: “Хто бы пункт един в последнем родѣ до вѣры или приложил, или отнял, или отменил, да будет проклят” (Там само); Сего ради тебѣ и стих самого Семиона Новаго Богослова о том выписую, который так ся в себѣ имѣет: “Три суть, – молвитъ, – в них же согрѣшают человѣцы: мысль, глаголание и дѣло” (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 246).

3. Приказувати, примовляти: г(с҃)жа на́ша прч(с҃)таа пла́кала… мо(л)вѧчи та(к). ѡ нами(л)ши(и) сн҃оу и бє҃ мои… тє́пєрь нє́вымовьноую моукоу трѣплѧ. и ср(д)цє моє сѣдаєтсѧ въ мнѣ (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10 зв.).

Див. ще **МОВИТИ.**

МОЛДАВОВЕ *мн.* (*жителі Молдавської землі*) молдавани: Приправꙋютъ тєжъ и оздобла́ютъ ты́и ко́лива розмаи́тыхъ ви́дѡвъ матє́рїами и присма́ками, ꙗ́ко то оу прєм(д)рыхъ грє́кѡвъ и оу молда́вѡвъ ви́димѡ, то значи́тъ, жє мно́гими оздо́бами и сли́чною красото́ю тѣла правовѣ́рныхъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 162).

МОЛЕБЕНЪ[1], МОЛБЕНЪ, МОЛЬБЕНЪ *ч.* (*цсл.* молебенъ) (*подячне чи благальне богослужіння*) молебень: творѧшє памѧть агрикъ по всѧ лѣта. к вєликомꙋ николє. каноуны и

свѣчи посылаꙗ. къ ст҇ои цр҇кви єго. и мольбєны твора на вса празники єго (1489 *Чет.* 95 зв.); єп(с)кпъ… дєржачи ѡбразъ бжє(с)твєноє иконы на роукахъ свои(х). поча(л) м(о)лбєнъ творїти (Там само, 269); бискупъ Луцкий въ костеле Римскомъ спевалъ те Деумъ лявдамусъ, по нашему молебенъ, фалечи Господа Бога (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 480); Цр҇ковныи Приходы: ꙗко то свѣчи про(с)фѹры, маслосщ҇єниꙗ, з ѹмє(р)лыхъ поло(т)на, сѹкна, Сорокоѹсты, и Молєбны, всє тоє на ѡбщєжитиє ити маєтъ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 75); братство церковное,… в мѣсти Немировѣ, молитвы и набоженство звыклое и ведле потребы ухваленое, то ест, молебенъ за ясне освецоныхъ кн. ихъ мил. Збаразских и державцовъ и за всѣх братій пяток кождый в той церкви отправовати (Браславль, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 221);

прохання, благання: Ходота́йство: Посре́дництво, ѣдна(н)є, посе́лства справова(н)є, пєрєпрошѣ(н)є, молє(н)є, моле́бє(н), причинѣньєса (1627 *ЛБ* 144).

Див. ще **МОЛЬБЕНЪ.**

МОЛЕБЕНЪ² *див.* **МОЛЕБНЫЙ.**

МОЛЕБНИКЪ, МОЛЕБНИКЬ *ч.* (*цсл.* мольбьникъ) (*той, хто молиться Богу за себе і за інших*) молільник, молитвеник: Многи(х). и вєликихъ бл҇годѣꙗнии бж҇ии(х) ко чл҇вкомъ. архистратиго(м) михаило(м). сии бы(с) прє(до)статєль пєрвыи. и помочникъ. и къ бг҇у молєбникъ (1489 *Чет.* 70); и оучинили єсми… // ꙗко да оутвръдим и оукрѣпимь тоть свѣтыи вишєписаннїи нашь монастирь… гдє єсть їєгѹмєнь, молєбникь нашь, кѵрь попь пахомїє (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259–260); тоє въсє вышєписанноє, оуси вышєписанніи сєла и присєлки… да єст тои с[вѣ]тои нашєи єп[и]ск[о]піи ѡт Радовцє идєжє єсть храм… чюдотворца Николаа и гдє єсть єп[и]ск[о]пъ молєбникь нашь кир Пахоміє ѡт нас оурикь съ въсєм приходом и съ въсѣми их старими хотар[и]ми (Гирлів, 1519 *DBB* II, 2); Пєтръ воєвода… знамєнито чиним… ѡжє прїидоша прѣд нами… молєбникь наши Ѳєѡдосїє їгѹмєн… Быстричискаа монастир… ѹмолити нас и просити сєбѣ ѡт нас потвръждєнїє на их староє бранищє… що имала свѣта монастир ѡт стараго Стєфана воєводї (1576 *МЭФ* I, 94); Ꙗ҆ко(ж) са тѹ нє вс҇тыда́єшъ на до(л) // єго стага́ючи. гды є(г) єщє причи́(н)цєю, ходотає(м) є(д)начє(м), моле́(б)нико(м), офѣро́(в)нико(м), слѹго́ю свои(м) чи́нишъ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 99–99 зв.); Успе́нїю Акаѳїстъ, Ч(с)таа, твоє́мѹ, Прїйми Свои́хъ мл҇е́бникъ: а трѹдѹ моє́мѹ, В҇ исправлє́нїю, Г҇са, набли́жшаа М҇ти, Оублага́нє́мъ за грѣхи, ра́чъ повєтова́ти, Їєром(х): Тара́сїй Л: З: (Київ, 1625 *МІКСВ* 134).

Див. ще **МОЛИТВЕННИКЪ.**

МОЛЕБНИКЬ *див.* **МОЛЕБНИКЪ.**

МОЛЕБНИЦА *ж.* (*цсл.* мольбьница) (*будівля, де моляться*) храм: нє вєлить ст҇оє писмо. присажниковъ до ст҇оє цр҇кві поущати. за ню (ж) такъ пишєть. цр҇ковъ єсть поставлєна. нє ротница. алє молєбница. тѣм жє нє подобає(т) намъ гнєва дєржати братѹ на брата (1489 *Чет.* 364).

Див. ще **МОЛИТВЕННИЦА¹.**

МОЛЕБНЫЙ, МОЛЕБЕНЪ *прикм.* (*цсл.* мольбьнъ) **1.** (*який є молитвою*) молитовний:

Ла́вра ст҃а́ѧ Пєчє́рскаѧ… подъ // сєсь ни́нѣшній, пра́вє нє ма́ль выдѣл́ный вєли́кихъ нєпоко́євъ ѡ(т)чи́зны, и прєслѣдова́ній Цр҃квны(х) ча́съ, роспорѧди́вши, и́лєсѧ на(и)лѣпшє(и), и на(и)слꙋшнѣй здава́ло, молє́бныє набо́жныє Пѣсни… тѵ́помъ на свѣтъ пода́єтъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 313–314).

2. Прохальний, благальний: єдєськии цр҃ь… жада(лъ) видѣти своима ѡчима самого сотворитєлѧ нбоу и зємли. и нє можашє. и потомъ размысливсѧ. написалъ п(о)(с)ланїє к бг҃оу молєбно (1489 *Чет.* 266 зв.).

МОЛЕВЪ *прикм.* Який стосується молі: Фо́росъ, а: Блоха а(б) кома́ръ, а(б) пло(д) мо́лєвъ (1627 *ЛБ* 239).

МОЛЕНЄ *с.* (*молитовне звернення до Бога з проханням*) моління: Што всє хочꙋ мѣть по сынєхъ моихъ, абы на добромъ бачєню своємъ маючи, ꙗкъ кꙋ фалє и молєню Богꙋ милосєрдномꙋ, цєрквєй Господнихъ милостниками,… любитєльми были и всю долю, а любовь свою въ томъ покладали (1577 *AS* VI, 81);

прохання, благання: Ходота́йство: Посрє́дництво, ѣдна(н)є, посє́лства справова(н)є, пєрєпрошѣ(н)є, молє(н)є, молє́бє(н), причинѣньєсѧ (1627 *ЛБ* 144).

Див. ще **МОЛЕНИЄ.**

МОЛЕНИЄ, МОЛЕНІЄ, МОЛЕНЇЄ, МОЛѢНИЄ *с.* (*цсл.* молєниє) **1.** Те саме, що **молитва** у 1 знач.: цр҃ю нб(с)ныи. приими молѣниє всѧкого чл҃вка. што (ж) прославлѧє(т) имꙗ твоє сн҃а бж҃иꙗ (1489 *Чет.* 46); тогды… панюю дадинꙋю мою, ѡбовѧзꙋю и покорнє прошꙋ, абы…, нє пꙋскаючи того на проволокꙋ… кгдыжъ и дєрєво всє поготовꙋ єсть, цєрковъ кꙋ фалє Божьєй, а длѧ соборного молєниѧ людємъ…, на памєть Вознєсєниѧ Господа нашого… на томъ мєстцꙋ, гдємъ ꙗ… ѡказовалъ… //… ѡхандонжнє и моцнє збꙋдовали (1577 *AS* VI, 76–77); Воꙋтрїє жє въ шко́лꙋ любє́зно посѣща́ющє прїйдє, и та́мо ѡ(т) нищєбѣдны(х) молє́нїє к нє́мꙋ бѣ, вто́роє (Львів, 1591 *Просф.* 61); “нехай будуть ратованы умерлые не плачомъ, але моленіємъ, и молитвами, и ялмужнами” (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); хочꙋ абыстє чини́ли моли́твы, молє́нїѧ и мо́л́бы, бл҃годарє́нїѧ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 87); Тогда́ дꙋша́ хр(с)толюби́ваѧ, нєха́й постано́ви(т) собѣ; вѣрою до́брою, и ѡбѣтницєю; крѣпкою на ко(ж)ды(и) дн҃ь; цѣлова́ти Ра́ны Г(с)да,… нєвиди́мою дꙋшє́ю,… съ молє́нїємъ, и проли́тїємъ слє́зъ горѧ́чихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 98); ты длѧ мл(с)ти на́шєи зра́нєнъ, блго(с)ловє́ннїи Сн҃ꙋ Бж҃ї,… и покланѧ́ємый, приклони́ мл(с)тивоє оухо твоє́; к҆ молє́нїю мо́ємꙋ, простри́ милостивꙋю, Рꙋкꙋ твою́ дєснꙋю, всєси́лнꙋю (Там само, 98–98 зв.).

2. Те саме, що **молитва** у 2 знач.: и(ж) ты… влє(г)цє собѣ мєнє Єпи(с)па своєго покладаєшь въ чтєниꙗ(х) и в молєниꙗ(х) мєнє… во пє(р)вы(х) нє вспоминаєшь и са(м) в своволє(н)ствѣ прєбыває(ш) сомущєниє (!) промє(ж)ку посполиты(х) людє(и) чинишь… ѡ(т) всѣ(х) спра(в) сщ҃єнич(ц)ки(х) цє(р)ковны(х) ѡ(т)лучає(м) и нє бл(г)вꙗє(м) (Стрятин, 1591 *ЛСБ* 160).

3. Те саме, що **молитва** у 3 знач.: а нє покладаючи во(т)щє вашєго молєниꙗ ꙋмысльнє тамъ єдє(м) и ва(с) вси(х) вє(р)ны(х)… тою

бы(т)но(ст)ю своєю посєтимъ (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); послахомъ… вѣрныхъ братїи братства нашего… ко всѣмъ идєжє ащє ѡбрѣтаєтєсѧ бл҃гоч(с)тивы(м) хр(с҃)тїꙗномъ… при(и)мѣтє милостивнѣ молєнїє нашє, да и ва(с) бг҃ъ помилуєтъ (Львів, 1592 *ЛСБ* 198); азъ грѣшны(и)… прикладаю малоє молєниє моє со ѹсє(р)диє(м) прошѹ ва(с) всѣ(х) є(ж) ѡ хр(с)тѣ, при(и)ти ва(м) во ѡбитє(л) ст҃ѹю ѹнє(в)скѹю, на погрєбєниє єп҃(с)па ѡ(т)ца и па(с)тырꙗ нашєго (Львів, 1607 *ЛСБ* 408).

4. (*доручення, покладене на посла*) посольство: legatio, посє(л)ство, молєнiє (1642 *ЛС* 252).

Див. ще **МОЛЕНЄ.**

МОЛЕНІЄ *див.* **МОЛЕНИЄ.**

МОЛЕНЇЄ *див.* **МОЛЕНИЄ.**

МОЛЕСТЇЯ *ж.* (*стп.* molestja, *лат.* molestia) докучання, набридання: Грѣхи повшє́хныи соу(т) ꙗ́кобы моу́шкы ꙗ́кыи нє вча(с)и молєстїю задаючїє лю́дє(м), ґды жи́тїа того лѣто трва́є(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 255); Кото́рыє в лѣти коуды ма́ю(т) выєхати жє́бы ѡ(т) моу(х) нєвча́сны(х) нє дозна́ли оутрапє́нѧ и пєрєшко́ды, ба́рзо ра́но в доро́гоу сѧ поуща́ю(т) жє́бы по(д) тѣнє(м) шли и тоєи оувошли молєстїи и при́крости (Там само).

МОЛЕСТОВАНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* molestowany) (*якому надокучають, набридають*) мучений: мѣстѡ выдхнє́нѧ и ѡ(т)почи́нкѹ, за́разъ бы́лємъ ѡ(т) мнѡ́гихъ єп(с)ко́пїѣ моє́ѣ // Сщ҃єнникѡвъ, и Ієромона́хѡвъ соллѣцитова́ный и молєстова́ный пи́л҃ными и́хъ про́з҃бами (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2 зв.–3).

МОЛЕСТОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*стп.* molestować się) (*докладати багато зусиль для здійснення чого-небудь*) мучитися: Ту(т) тыжъ… хотѣли прєшлыхъ вымовлꙗючи(х)сꙗ старши(х) такъ старостю, хоробами, ꙗко и з фатикгованꙗ(м) ѡ(т) працъ цр҃квны(х) ѹво(л)нити и… моло(д)шихъ ѡбрати, згола до(л)го молєстуючисꙗ ѡколо того (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 54 зв.).

МОЛИСТИЙ *прикм.* (*знищений міллю*) поточений: tineos(us), моли(с)ти(й), тлѣн(н)и(й) (1642 *ЛС* 398).

МОЛИТВА, МОЛИТЪВА *ж.* (*цсл.* молитва) **1.** (*звертання до Бога, до святих; промовляння слів молитви)* молитва, моління: тыи вси были тривали на молитвє и про(з)ба(х) зъ жонами и(з) ма(т)кою исусовою и(з) бра(т)єю єго (II пол. XVI ст. *КА* 3); Съ тымъ милость Божая и нашого пастырства благословение и молитъва да есть съ чеснымъ епископъствомъ вашой милости всегда (Новогородок, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 452); "В том же и вѣтхий человѣк подвигом постничества, труда и плача, в молитвѣ дѣйствуемого, отлагается и вново по исцелѣнию страстей одѣвается" (1615–1616 *Виш.Поз. мисл.* 245); А́ жє злѡпомни́вогѡ ч҃лвка и моли́тва нє є́ст҃ Бг҃ѹ прїє́мна (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 62); Нєха́й жє тє́ды оустави́чнаѧ заба́ва твоѧ́ бѹдєтъ в҃ чита́ню Пи́сма ст҃огѡ, в҃ Моли́твѣ, в҃ цвѣчє́нюсѧ так҃ в҃ цнѡ́тахъ, ꙗ́кѡ и в҃ наѹцѣ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 5 зв.); Моли́тва… в собѣ замыкає(т) нє то(л)ко мыслє́н҃ноє а́лє и оу́ст҃ноє бєсѣдова́нїє, и слє́зы, и въздыха́нїє къ Бг҃ѹ (Львів, 1645 *О тайн.* 97); **молитву делати** – молитися: А для чого жъ за умер-

лые молитвы делаютъ, памети справуютъ, и жертву светую прыносятъ? (Вільна, 1599 *Ант*. 717); **молитвы отдати** – помолитися: А коли молитвы Авель богу отдав, Каин єго зараз убити помышляв, И по малом часѣ оного умертвил, але и бог єго праведно показал и мерзкую жертву оного омразил (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); **молитвы приносити** – те саме, що **молитву делати**: "Нехай будутъ ратованы умерлые не плачомъ, але моленіемъ, и молитвами, и ялмужнами". И нижей: "не лѣнимосе (мовитъ) усопшымъ ратунку додать, молитвы за нихъ прыносечы" (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); **молитву (молитвы) чинити, чинити (учинити) молитву (молитвы)** – те саме, що **молитву делати**: Єсли ты Свѧтитєль потрєбє(н) жадъноє ѡказыи и мѣстца нє ѡпꙋща(и), и в помножє(н)ю побо(ж)ныхъ ꙋчынковъ Млтвꙋ пи(л)-нꙋю чинѧчи за пн҃а своєго при вѣрѣ нєво(н)-тпливой Працовати нєꙋставаи (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); Іи҃с Х҃с… овꙋю намъ ѡ Мытникꙋ и Фарисе́и приповѣ(ст) прєкладає(т). Потлꙋмлѧ́єтъ абовѣм҆ тое́ю при́повѣ(ст)ю высокѡмыслныхъ люді́й хлю́бу: а ѧкй́мъ спо́собомъ про́збы до Б҃а и мл҃твы чини́ти при́стоитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал* 9); Абовѣ(м) при само(м) скона(н)ю своє(м) во єгиптє мєлєти(и) ставши на нога(х) свои(х) чини(л) мл҃тву ко г(с҃)дꙋ богу (Краків, 1609 *ЦНБ* II 21039, 1); хочꙋ абыстє чинили моли́твы, моле́ніѧ и мол҃бы, блгодаре́ніѧ (Вільно, 1596 *З.Каз*. 87); А вы, ище хрестяне, коли упадаете у… страхъ смертный… не идѣте ико баилямъ, албо ико ворожкамъ…, али лише учини молитву правую смиреную (XVI ст. *НЄ* 18).

2. (*канонічний текст, який промовляють, звертачись до Бога, до святих*) молитва: другое, што бесме ся (ся нѣтъ в рук. – *Прим. вид.*) учили молитвы Божіи,… // и слухати пилно слова Божіи и пріймати у сердцехъ нашихъ, и тямити его, и учити ся пилно, и дяковати ему за усѣ доброты его (XVI ст. *НЄ* 214–215); А теперъ вже прыступую до хвалы Божое, до молитовъ дневныхъ и вечорнихъ. И въ тыхъ великая згода зъ Рымскою церковью найдется (Вільна, 1608 *Гарм.* 213); Трє(б)-ни(к): Имѧ Кни́ѕѣ мл҃(т)в ієрє(и)ски(х) (1627 *ЛБ* 133); а ци в на(с) набожєньство ѧкоє. а ци мы мл҃твы ѧкїи вмѣємо (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 57 зв.); моли(т)вы днєвныє друкованыє (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 28 зв.); **молитва прощательная** – те саме, що **молитва разрѣшалная**: А што сѧ ты(ж) ткнє́тъ оного в кни́зѣ… // Ни́кона ѡ чисти́тєлно(м) огни… в Сло́вѣ засъ н҃ѕ ѡ то́м жє Мни́хꙋ написа(л), ижъ в҆ тємни́ци бы(л), ижє вы́свобожєнъ бы(л) з҆ нєй моли́твою проща́тєлною (Київ, бл. 1619 *О обр.* 132); **молитва разрѣшалная** – розрішальна молитва: патріарха Максимъ… до труны, которая за амбономъ посередъ церкве постановлена была, приступилъ, и зъ великимъ набоженствомъ въ теплотѣ сердечной и слезами молитву разрѣшалную надъ тѣломъ тымъ въслухъ читалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 472).

3. (*прохання, благання*) моління: гдѣ жъ есми тыхъ часовъ послалъ до вашей милости,… хлопца моего, и сказалъ ему вашей милости отъ мене чоломъ ударити, службу и молитву мою повѣдити, и щастливого здоровья вашей милости навѣдити (Київ, 1559–

1567 *АЮЗР* I, 146); Молє́нїє: Прошєн(є), приповѣда(н)є, причинє́ньєсѧ, мл҃тва, про́зба,… напомина́ньє (1627 *ЛБ* 65).

Див. ще **МОЛИТОВЪ.**

МОЛИТВЕННИКЪ, МОЛИТВЕНИКЪ *ч.* (*цсл.* молитвьникъ) (*той, хто молиться Богу за себе і за інших*) молитвеник, молільник: Любви твоє́й всѣхъ бл҃гъ жєла́тєлный бра́тъ в̾ ХѢ и мл҃твєникъ, Ієр(р)м(х): Фїлоѳє́й Кїзарє́вичъ, Намѣстни(к) мона(с): Пєчє(р): К: (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); Вашему братолюбію всѣхъ благъ желатель и молитвенникъ (Київ, 1628 *КМПМ* I (дод.), 302).

Див. ще **МОЛЕБНИКЪ.**

МОЛИТВЕННИЦА[1] *ж.* (*цсл.* молитвьница) скинія: Тѡ́й хвалєбный,… дн҃ь воскр҃сєнїѧ Хр(с)та… прообразꙋючи Цр҃ъ Дв҃ъ пришо́лъ прє(д) дѡ́мъ збꙋдованый на схѡ́ванїє А́рки… прє(д) тѡє́южъ мл҃твєнницєю гралъ на лю́тни (поч. XVII ст. *Пчела* 40 зв.).

Див. ще **МОЛЕБНИЦА.**

МОЛИТВЕННИЦА[2] *ж.* (*цсл.* молитвьница) (*та, що випрошує, вимолює*) прохачка: oratrix, моли(т)вє(н)ница, хи(т)росло(в)ница (1642 *ЛС* 294).

Див. ще **МОЛИТЕЛНИЦА.**

МОЛИТВЕННЫЙ, МОЛИТВЕНЫЙ, МОЛИТВНЫЙ, МОЛИТВЪНЫЙ *прикм.* (*цсл.* молитвьнъ) (*який стосується молитви*) молитовний: а(л)бо єго пытає(м) ѡ по(д)ви́зѣ мл҃твєно(м) тѣла и мы́сли (п. 1596 *Виш. Кн.* 237 зв.); За тым: тому ждѣ послѣдующее речение давыдово: "Упразнитеся и разумѣйтѣ, як аз есмь бог", того богапознания без отлучения и упразднения в молитвенную единосущную мысль, без всѣх мечтаний мирских, видѣти ниже разумѣти ся не сподобиш (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 245); И Ст҃ы(х) Оуго́дникѡ(в) свои́хъ, ꙗ́кѡ Послѡ́въ нѣ́ѧкихъ̾, прє(з) кото́ры(х) Написа́ныє в̾ Сє́й Кни́зѣ, Мл҃твы, Канѡ́ны,… ꙗ́къ Контра́кты зго́дныє до на́съ грѣшныхъ присылаєть, абы́смѡ… прє(з) поєдна́нє Молитвє́нноє навєрнꙋти до нє́гѡ стара́лисѧ (Київ, 1648 *МІКСВ* 347);

(*призначений для молитви*) молитовний: оу́зак(о)нѣтє собѣ дн҃ь мл҃твъный по всѣ(х) градѣ(х), і помолѣтєсѧ бг҃у (п. 1596 *Виш.Кн.* 226 зв.); Алє възмѣмъ єщє… кни́гꙋ мл҃твєнꙋю, возмѣмь Октѡ́ихи, и и́ныє цр҃ко́вномꙋ пра́вилꙋ слꙋжа́чїи кни́ги:… тропарѡ́въ… по доста́ткꙋ нє зна́йдємъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 151); **домъ молитвеный** *див.* **ДОМЪ.**

МОЛИТВЕНЫЙ *див.* **МОЛИТВЕННЫЙ.**

МОЛИТВНЫЙ *див.* **МОЛИТВЕННЫЙ.**

МОЛИТВОВАТИ *дієсл. недок.* (що) (*здійснювати церковний обряд освячення*) освячувати: За пиво далє(м) грошє(и) кг҃, в то(т) ча(с) домъ молитвовано (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.).

МОЛИТВОСЛОВЪ *ч.* (*цсл.* молитвословъ) (*богослужбова книга*) молитвослов: вы́дрꙋковати каза́лємъ… Кни́гꙋ,… назва́нꙋю Єѵхолѡ́гїонъ, то́ єстъ, Молитвосло́въ; а звы́клє Трєбникъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3).

МОЛИТВЪНЫЙ *див.* **МОЛИТВЕННЫЙ.**

МОЛИТЕЛНИЦА *ж.* Те саме, що **молитвенница**[2]: petitrix, молитє(л)ница (1642 *ЛС* 313).

МОЛИТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* молитель) (*той, хто вимолює, випрошує*) прохач: petitor, молитє(л), проситє(л) (1642 *ЛС* 313).

МОЛИТИ, МОЛІТІ *дієсл. недок.* **1.** (кого, чого, кого за що) Те саме, що **молитися**: Про то (ж) слышащє бра(т)ıа. молѣмъ дрꙋгъ за доуга. и послєдоуимо ѡнымъ правєдны(м) (1489 *Чет.* 307 зв.); Если таку почтивость светскымъ невѣстамъ чинять, дольжнейши суть Матере Божия молити, и просити и блажити, по пророчеству Еи святому, и образу Еи кланятися (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр.лют.* 75); А мы по (з)выкло(с)-ти нашє(и) всѣ(м) и ка(ж)домꙋ з особна в послꙋга(х) ꙋниженє ѡ(т)слуговати и бг҃а молити завшє готовы (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 2); г҃у б҃у да бꙋдє(т) ч(ст)ь и хвала и м҃ли(м) мл(с)-рдїа є(г) ст҃го да да(ст) потѣшєнїє (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); Ꙗко(м) сѧ приѡбєцала томꙋ свт҃омꙋ мѣстцꙋ до храмꙋ Прч(с)тои мт҃ри Бц҃и на вє(р)шєнє тои цр҃кви нєѡмы(л)нє ꙋчинєнє и тєпє(р) на то(м) єстє(м) мл҃ıачи бг҃а соби на помо(ч) (Устя, 1614 *ЛСБ* 450, 1); потрє́ба… на́мъ пото́мкѡмъ и́хъ блага́ти и моли́ти… Б҃а, абы з҃ добротли́вости и мл(с)дїѧ… прости́лъ ємоу грѣхи (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 160); Ѡ(т)да́йтє зє́млю зємлѣ, и го́рко слєзѣтє, Б҃га Тво́рца всѣ́хъ з сє́рца, ꙋпрє́ймє молѣтє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 10); Кото́рогѡ Мл(с)-рдїѧ Бо́зскогѡ вдѧ́чными бꙋдꙋчи, прилѣжнѡ всєгда,… Г(с)да моли́тє (Київ, 1648 *МІКСВ* 347); и має по(п) б҃га молити за ихъ ѡ(д)пущєниє грѣховь вѣкуистыми часы (Шанброн, XVII ст. *Свєнц.Кат.* 52).

2. (кого і без додатка) (*дуже просити, благати*) молити: Также и ты, чл҃вѣче, коли видишъ сусѣда твоего, ажъ блудитъ у пути лихумъ албо у грѣху, то доганяй ему, и моли его, и проси его, атъ ся обернетъ (XVI ст. *НЄ* 63); и протожъ молимъ мл(с)тъ вашꙋ, ꙋчинѣтє ваша мл(с)тъ, исъ иными п҃ны, и хр(с)тиıаны малую мл(с)тню длıа потрєбы вышє рєчєнои цр҃квє (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); молю тєды ва(с), того сѧ ѡбычаѧ ѡста(н)тє, и покаанїє за злє пожитоє врємѧ оу́чинѣтє. а б҃ъ мира да ва(м) поспѣши(т) и поможє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 258); абысь делати не занехивалъ, – прошу (и молю),… а (если бы ми ся годило смелей, зъ ласкою твоею, речи) ино и приказую (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 989); Моли(м) вш҃є бл҃гочє́стиє моєго посла́нъца съ любо́вию прїимѣтє (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); Болѣзнуемъ о васъ; покайтеся, молимъ васъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1093); Молю чє(ст)нїи с҃щєници котории слꙋжити бꙋдꙋ(т) на сє(м) слꙋжєбникꙋ пови(н)ны просити и поминати сїи дш҃и котры(х) тꙋ написано сии имєна (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, № 62); qua(e)so, прошу, молю (1642 *ЛС* 341).

Див. ще **МОЛИТИСЯ, МОЛИТСТВОВАТИ.**

МОЛИТИС *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТИСЄ *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТИСЯ, МОЛИТИС, МОЛИТИСЄ, МОЛИТИСѦ, МОЛИТЇСѦ *дієсл. недок.* (кому, до кого, за ким, за кого, за що, до кого за кого, о ком, о чом і без додатка) (*звертатися до Бога, до святих; промовляти слова молитви*) молитися: мо(ло)дєць жє ѡныи…

поча(л) слухати. поча(л) вѣровати ч(с)то. и молитїсѧ х(с)у бу҃ (1489 *Чет.* 193 зв.); А тыи то часы єдинои цѣсарєвои свѣ(д)скои, на имѧ Иридє (!), котораѧ была в Римѣ, во цр҃ькви ст҃го ап(с)ла Павла,… мл҃ила(с) до всємл(с)тиваго Бг҃а (XVI ст. *УЄ Трост.* 83); И сталосѧ єсть коли сѧ ѡнь на нѣкоторо(м) мѣсци молиль. и якь ю(ж) пєрєсталь. рєкль к нємоу єди(н) изь оучн҃ковь єго. г҃и. наоучї нась молитисѧ (1556–1561 *ПЄ* 266); а молѣтєс за противнїкї вашї. и за выганяющих вас (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 46); а (в)пꙋстила єго кнгнѧ в то(т) ча(с) коли до мана(с)тыра ходила давши того причинꙋ жєбы сє ходила богꙋ молити (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 97); Самъ Давидъ молится, абы его ублажилъ и помянулъ Господь (1580 *Поп.Спис.* 11); Алє ѥ ва(м) повєдамъ… молитєсѧ за тыми которыє ва(с) дражнѧ(т) и прєслєдꙋю(т) ва(с) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); а єщє домы… побꙋдова(ти), дабы… в то(м) монастырю… стра(н)ници, ч(с)тно и бг҃оꙋгодно житиє своє провожаючи мєшка(н)є мѣли, мл҃ѧчи(с) за г(с)дрѧ К. Є(г). М(л) и п҃новъ радъ єго (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); Азали то не антихристове, которые… всихъ светыхъ блюзнятъ, мовечи, же албо еще не суть въ небѣ, албо ж ся за нами не молятъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 162); аще и случится… брату отступити от вѣры,… // и соболезновати и молитися о нем, просячи бога о дар упометованья (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 193–194); светые Божые суть въ небѣ… и молятся за нами (Вільна, 1608 *Гарм.* 182); тѣло єстъ… прїатєль, понєважъ боронитъ дш҃ꙋ… абовѣм тѣло(м) могꙋ пóстити молитисѧ… за грѣхи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 23 зв.); Тыи тєды мл҃твы… побóжный читєлникꙋ… оумилно читай… а ѡ сєбѣ мóлѧчисѧ, и о сєй Обители… до Г҃а Б҃а съспомѧни (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); и бꙋдєтъ сѧ сщ҃єнникъ молилъ за нєгѡ и за грѣхъ єгѡ а бꙋдє ємꙋ ѡ(т)пꙋщóно (серед. XVII ст. *Хрон.* 115 зв.).

Див. ще **МОДЛІТИСЕ, МОЛИТИ, МОЛИТСТВОВАТИ.**

МОЛИТИСѦ *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТЇСѦ *див.* **МОЛИТИСЯ.**

МОЛИТОВНИКЪ *ч.* (*богослужбова книга*) молитовник: Списана… сїѧ книга зовємаѧ Слꙋжєбникъ со Молито(в)нико(м)… Маѳєє(м) Мигалєвичо(м), ієрєѡ(м) Коло(д)ницки(м) (1642 *Яв.ИЗ* 14).

МОЛИТОВНЫЙ *прикм.* (*який призначений для молитви*) молитовний: Мнѡгїѣ прихóдѧтъ до Цр҃квє, и дрóбѧтъ ѧзыком тисѧчꙋ вѣршѡвъ молитовныхъ; а выхóдѧчи з Цр҃кви нє вѣдают што рєкли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 541).

МОЛИТОВЪ *ж.* Те саме, що **молитва** у 2 знач. ◊ **молитовъ отходная** – молитва над людиною, яка помирає: помененыи панове Оранские мене… упросили абыхъ надъ якимъсь постреленымъ человекомъ, который вже коналъ, молитовъ отходную проговорилъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 432).

МОЛИТСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* молитьствовати) (о чом і без додатка) Те саме, що **молитися**: Благороднымъ и благочестивымъ въ православіи восточнымъ возлюбленнымъ сыномъ, братіамъ Братства церковного Премыского, зравія(!), мира и спасенія отъ Господа Бога желаю и молитствую (Київ, 1628 *КМПМ* I (дод.) 301); Побóжномꙋ и бл҃говѣрномꙋ мꙋжꙋ

Па́нꙋ Гавріє́лю Ма́рковичꙋ Ла́нґишꙋ… всѣх(ъ) до́бръ дꙋше́вны(х) и тєлє́сны(х) з(ъ) оупрїймого ср(д)ца зы́чи(т) жада́ет(ъ) и молитствꙋ́єтъ (Львів, 1631 *Волк*. 2); а ты… Читє(л)никꙋ прїйми съ блг(д)рє́нїєм̾ тꙋ́ю пра́цꙋ смирє́нїѧ нш҃ого, и присѣди тщáтєлнѡ чтє́нїю то́єи Книги на пожи́то(к)… собѣ и бли́жнємꙋ свóєму: а ѡ смирє́нїю на́-шємъ Гд҃а Бг҃а мл҃итствꙋ́й прошꙋ (Київ, 1646 *Мог.Тр*. 6 зв.).

МОЛИТЪВА *див.* **МОЛИТВА.**

МОЛІТІ *див.* **МОЛИТИ.**

МОЛНИЯ, МЛЪНЇѦ, МОЛНЇЯ, МОЛНЫЯ *ж.* (*цсл.* млъниꙗ) те саме, що **молонья**: видитє(л) оуста иванова. всѧкого голоса цр҃ьского вышє. вїдитє(л) ст҃ыи ꙗзы(к) є(г). скорєє молнии (1489 *Чет*. 190 зв.); а гды оумноже́ныи грѣхи́ хотѣ(л) бг҃ъ вы́корєнити то навю(л) пото(п): и знóвꙋ коли́ зако(н) подава(л)… чꙋ́да въ єги(п)тѣ чини(л)… грóмы бли́скана мо(л)нїй трѧсє́нїє зємлѣ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 152 зв.); *Образно*: Таинство троичное в бога вѣры познати не можеш, иже молнию трисиятелнаго божества умно видити ся не сподобиш (1615–1616 *Виш.Поз.мисл*. 245); Та́къ и в̾ тóй Кни́зє слóва на́ ч(с)ть, и сла́вꙋ, и хва́лꙋ имєни бо(з)комꙋ, сꙋт̾ ꙗкѡ Пє́рла многоцѣныи; рож(д)єныи ѡ(т) мо(л)ны(и) Нб(с)но(и): ѡ(т) свѣтлости дх҃а с(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 7 ненум.); *У порівн.*: такы(м) жє ѡбразо(м) прїидеть хс҃ съ нб(с)ными силами, ꙗ(к) млънїѧ блистающи со силою многою (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 28 зв.); и схода(т) бо ѡ(т) ни(х) искры, и свѣтло(ст) бли́скаючисѧ ꙗ́ко мо(л)нїи (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 346 зв.).

Див. ще **МОВНЯ**[2].

МОЛНЇЄНОСЕЦЪ *ч.* (*той, хто несе громовиці, кидає ними*) громовержець: Спvрі́дѡнъ, молнїєнóсєцъ (1627 *ЛБ* 233).

МОЛНЇЯ *див.* **МОЛНИЯ.**

МОЛНЫЯ *див.* **МОЛНИЯ.**

МОЛНЬИНЫЙ *прикм.* (*який стосується блискавки*) блискавичний: как видимъ коли з оболока. молньино боръз(д)оє блищаниє а прєч(с)тоє. єщє боръз(д)ѣишєє мл(с)рдиє (1489 *Чет*. 52 зв.).

МОЛОВКА *ж.* Мальок: арuа, моло(в)ка рыба (1642 *ЛС* 89).

МОЛОДЕЖЪ *див.* **МОЛОДѢЖЪ.**

МОЛОДЕНКИЙ, МОЛОДЕНКЇЙ *прикм.* (*недавно народжений*) молоденький, маленький: Щасли́выє то соу(т) дш҃є(ч)ки, бл҃(с)вє́н̾ныє тєлєса та́къ молодє(н)кїє, котóрїє на поча́ткꙋ живота, ꙗ́къ боурли́вы(х) вихровъ рóжи родачїисѧ, изби́лъ и потлоу́милъ… иро(д) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 52 зв.); Авраа́мъ… тєжъ до скóтꙋ прибѣжа́лъ. и взá́лъ ѡ(т)тóлѣ тєла молóдєнкоє и вы́борноє и да́лъ слꙋзѣ (серед. XVII ст. *Хрон*. 29 зв.).

МОЛОДЕНКЇЙ *див.* **МОЛОДЕНКИЙ.**

МОЛОДЕЦКИЙ, МОЛОДЕЦКЇЙ *прикм.* **1.** (*властивий сильному, хороброму юнакові*) молодецький: цр҃ь макси(м)ꙗнъ… призвавъ дмитрєꙗ. начнєть ємоу гнѣво(м) говори(т). и моуками грозити. абы ѡ(т)вєрглъсѧ х(с)а… ѡнъ (ж) ка(к) твєрдыи камєнь. никак сѧ нє розмѧкчилъ… и ѡ(т)вєча(л) ємоу. цр҃ьскаꙗ чєсть ѡднословьє. а молодєцкаꙗ

твєрдость моужєство имѣєтъ. чомоу мꙗ црю двоичи пытаєшь (1489 *Чет.* 55 зв.); Юно́шєскїй: Молоде́цкїй, моло(д)ча́ный, дꙋ́жый, мо́цный, си́лный, ме́нжный, чы́рствый, дѣлный, рыцы́рскїй (1627 *ЛБ* 160).

2. *У ролі ім.* Молодецький, -ого. Вл.н.: Иванъ Молодє(ц)кий (1649 *РЗВ* 301).

Див. ще **МОЛОДЧАНЫЙ.**

МОЛОДЕЦКЇЙ *див.* **МОЛОДЕЦКИЙ.**

МОЛОДЕЦЪ *див.* **МОЛОДЕЦЬ.**

МОЛОДЕЦЬ, МОЛОДЕЦЪ *ч.* **1.** (*молодий неодружений чоловік*) юнак: про то молодци миловали сутъ тебѣ, тягни мя по собѣ, побѣгнемъ въ добровонности мастѣи твоихъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); Коли одинъ молодецъ извѣдовавъ у Христа: Што быхъ учинивъ, што быхъ добывъ животъ вѣчный? (XVI ст. *НЄ* 10); юно́ша молоде́ц (1596 *ЛЗ* 89); пнє нє є(ст) єсмь годє(н) жєбы(с) по(д) покрытꙗ домоу моєго вшо(л), алє то(л)ко рєци слово тєды бꙋдєть оулѣчє(н) молодєць мой (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 117 зв.); [подданые] для великихъ и не зносныхъ податковъ, роботъ незвыклыхъ,… прочъ зъ жонами и детми и зъ быдломъ поутекали. А меновите:… чотырнадцатый Мисковъ сынъ Курянъ молодецъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 425); Юно́ша: Млоде́нєцъ, молоде́ц, па́рꙋбокъ, к лѣтъ, или по нѣкїихъ, єї лѣтъ (1627 *ЛБ* 159).

2. (*сильна, хоробра людина міцної статури*) молодець: Блꙗ(х) старыхъ сви(н)цовыхъ ꙋ знимокъ тєжъ ѡтъ зємъли моло(д)цꙋ дꙋжомꙋ (1552 *ОКан.З.* 21); Св(н)цꙋ полъчєтвє(р)ты сви(н)и а кажъдаꙗ с нихъ чотыромъ моло(д)цо(м) ꙋ (з)нимокъ (1552 *ОКЗ* 36); пану Петрови Кунашевичови Сагайдачному… и нашимъ сотникомъ и молодцомъ… широкими словы черезъ тлумача мовилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 90); I ty, Czehirine, misto ukrainne, nemenszuiu sławu Teper w sobi maiesz, koli ohledaiesz w rukach buławu Zacnogo Bogdana, mudrogo hetmana, dobroho mołodca. Chmelnickoho Czehirinskoho, dawnoho Zaporozca (1648 *П. про перем.* 202).

3. Наймит; челядник; слуга: и пришо(л) стыи иванъ в горо(д) єфєсъ. попыталъ вл(д)-ки… привєди ми молодца. што єсми тобѣ далъ єго. и єп(с)кꙋпъ взодхнꙋлъ слєзы поустилъ. и рєклъ оумєрлъ єсть (1489 *Чет.* 44 зв.); В Мозыри мыто бєруть ѡтъ комяги по шєсти грошє(и),… а ѡбѣстьки с кожъдого чолєвєка ѡтъ молодъца по грошу (Луцьк, 1545 *ТУ* 67); Почотъ слꙋжєбнико(в) старостиныхъ ꙋказалъ тєжъ староста слꙋжєбниковъ своихъ є(з)дно зброи(и)но пꙗ(ть)дєсꙗтъ моло(д)цовъ приєжъдчихъ а тꙋтошънихъ… которыє ємꙋ з даткꙋ слꙋжать (1552 *ОЧерк.З.* 16); Кухаровъ, молодцовъ, пекарцовъ, жонокъ дворныхъ, тыхъ, водле ихъ умовы, заразомъ есми отправилъ (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 25); коли ми вжє было дї лѣ(т) звоно(м) в головꙋ забитого ꙗко ѡного моло(д)ца в наи(м) до живота привє(р)ну(л) (1582 *Кр.Стр.* 6); Приказꙋємъ вамъ абы єстє на тыхъ мєщанєхъ… которыє бꙋдꙋтъ до за(м)ковъ нашыхъ… с кꙋплꙗми приє(ж)дчати… мита никоторого… ѡ(т) товаровъ ихъ всꙗкихъ… и тєжъ ѡ(т) молодъцовъ поголовъщины нє брали (Варшава, 1606 *Гр.Сиг.К.* 1).

Див. ще **МОЛОДЫКЪ, МОЛОЄЦЪ.**

МОЛОДИЙ *див.* **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДИКЪ *див.* **МОЛОДЫКЪ.**

МОЛОДИЦА, МОЛОДИЦѦ, МОЛОДІЦА *ж.* (*молода незаміжня жінка*) дівчина: 60 есть царевенъ а 80 моужнихъ жонъ, а молодицамъ нѣтъ числа (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); молодіца – caelebs (I пол. XVII ст. *Своб.* 34); Юнотка: Молоди́цѧ (1627 *ЛБ* 159).

МОЛОДИЦѦ *див.* **МОЛОДИЦА.**

МОЛОДІЦА *див.* **МОЛОДИЦА.**

МОЛОДЇЙ *див.* **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДОСТНЫЙ *прикм.* Те саме, що **молодый** у 2 знач.: Юностный: Мо́лодостный, що до мо́лодости нале́жытъ (1627 *ЛБ* 159).

Див. ще **МЛАДЫЙ, МЛОДЫЙ.**

МОЛОДОСТЬ *ж.* (*молодий вік*) молодість: ѡ(т) молодости своєє. мѧсъ и вина нє вкѹшалъ. ѡ(т) соуботы до соуботы. только хлѣба вкѹшалъ (1489 *Чет.* 100 зв.); а ѡнь ѡ(т)-повидѣль рєкль ємоу. оучитєлю. всєго того стєрєгль єс҆ми, // из молодости моєй (1556–1561 *ПЄ* 166–166 зв.); ю́ность, молодо(ст) (1596 *ЛЗ* 89); єсли́ сѧ росхорає(т) дитѧ, бо́ѧзнь нє мє(н)шаѧ. єсли оумрє́тъ в мо́лодости, пла́ч҆ нєпогамо́ваный (Острог, 1607 *Лѣк.* 111); молодо(с)ті; молодо(с)ти – adolescentia; iuuenta (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); Юность: Мо́лодость (1627 *ЛБ* 159); таковы́и… в҆ мо́лодости ѡ(т) смєртє́лного сє́рпа пожина́ны быва́ю(т) (Львів, 1642 *Час.Слово* 276 зв.); Бг҃ъ кото́рый мєнє́ живи́тъ ѡ(т) моло́дости моє́й а́жь до сєгѡ днѧ нєха́й бл҃гослови́ть ты(м) дѣтѧмъ, и да́лєй (серед. XVII ст. *Хрон.* 75 зв.); **молодость летъ (лет)** – замолоду: кнѧзь Андрѣй… з родѹ, з молодости лєт своихъ аж и до смєрти своєє смыслѹ и розѹмѹ прирожєного, людского нє мєл (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); онъ служилъ зъ молодости летъ своихъ верне, сприязливе… отцу моему… ажъ до сивизны своее (Конюхи, 1565 *АрхЮЗР* VI/1, 56); ѡтє(ц) ихъ ꙗковъ па(т)рикиєви(ч) сєнюта в молодости лєтє(х) свои(х)… былъ взꙗ(т) ѡ(т) тата(р) в поло(н) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92); Алє ѡ(т) мо́лодости лѣтъ оузброѧ́йтє єго́ орѹжіє(м) дѹхо́вны(м), и рѹко́ю наѹча́йтє чоло́ зна́мєнати (Київ, бл. 1619 *О обр.* 78).

Див. ще **МЛОДОСТЬ.**

МОЛОДЧИЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДЧѦНЫЙ *прикм.* Те саме, що **молодецкий** у 1 знач.: Юно́шєскїй: Молодє́цкїй, моло(д)чѧ́ный, дѹжый, мо́цный, си́лный, мє́нжный (1627 *ЛБ* 160).

МОЛОДШИЙ, МОЛОДЧИЙ, МОЛОДШІЙ, МОЛОДШЇЙ, МОЛОДШЫЙ, МОЛОДЪШИЙ, МОЛОТШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** (*який має менше років*) молодший: А слузи, што его одѣли, того молодчого сына, то сутъ ангели (XVI ст. *НЄ* 6); Ино мы… листъ нашъ до нєє писали… приказѹючи, жєбы ѡна вси тыи имєньѧ… кнѧзю Дмитрєю постѹпила и сынов своих молодших в опєкѹ ємѹ подала (Краків, 1553 *AS* VI, 140); ч҃лкь нѣкоторыи маль два с҃ны. и рєкль моло(д)шіи с҃нь ѡ(т)ц҃єви. ѡ(т)ч҃є да(и) ми достоиноую часть имѣнїа (1556–1561 *ПЄ* 288 зв.); а старыи жоны… абы могли выцвичи(т) моло(д)ши(х) жєби мужє(и) свои(х) миловали и дѣтки (II пол. XVI ст. *КА* 536); Напє(р)вє(и)-тыє ѡпєкѹны маю(т) быти кого (б) ѡтє(ц) на та(с)тамє(н)тє дєтꙗмъ своимъ ѡписа(л), А

ѥстли бы нє ѡписа(л), тогды бра(т) ста(р)ши(и) лє(т) дорослы(и) маєть моло(д)шєю братьєю и сєстрами ѡпєкатисѧ (1566 *ВЛС* 67); волѧ́лъ ап(с)лъ па́вєлъ нєзго́дꙋ и по́сварокъ з҆ во́лєю бж҃єю, ни́жли зго́дꙋ противъ бг҃ꙋ ви́дѣти. а єщє дивнѣйша жє моло́дшїй ста́ршого оучилъ и напоминалъ, и нєлєда ста́ршого, само́го пєтра (Острог, 1598 *Отп.КО* 13 зв.); ꙗро(ш) и ива(н) сыновє ива<н>(ц) (!) […] пꙋщаю(т) части своиѣ ѡчизны… братꙋ своємꙋ моло(т)шємꙋ (Одрехова, 1603 *ЦДІАЛ* 37, 1, 30–30 зв.); а оны всѣ розбѣглися, только єдин молодший в лѣтехъ Іоан остался (Львів, 1605–1606 *Перест.* 47); Оу́ншїй: Лѣпшї(и), ю́ншї(и), моло(д)шї(и) (1627 *ЛБ* 139); добротли́вый Оц҃ъ обѡ́(х) сынѡвъ свои(х), до́бромꙋ и пожитє́чномꙋ мꙋдрє забѣга́ючи, моло́дшого ла́скавє прїймꙋєт҃, а ста́ршого… оутѣшнє про́си(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 35).

2. *У ролі ім., ч.* Молодший, -ого: Была схо(ж)ка до цє(р)квє дѣла ѡсмотрєнѧ цє(р)ковного ска(р)бу и вбирꙋ и книгъ и в то(т) ча(с) были ста(р)шии и моло(д)шии (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); была схо(ж)ка мєща(н) лво(в)ски(х) рꙋски(х) до манастырѧ ст҃го ѡнофриѧ длѧ ѡ(с)мотрєнѧ ска(р)бꙋ и всѣхъ рєчє(и) цє(р)ковны(х) На то(т) ча(с) были ста(р)шии и моло(д)шии (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 1); а сꙋдитисѧ имаю(т) радѧчисѧ вєспо(л) ꙗкъ ста(р)ши(х) та(к) и моло(д)ши(х) и ꙗкъ моло(д)шии всѣ позволѧ(т), та(к) ста(р)шии имаю(т) сказовати (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); нє є́сть то в҆ звыча́ю в на(с) а́бысмы пє́рвѣй моло́дшїй за́мꙋжь выдава́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 45).

3. (*член релігійного братства*) молодший: в сꙋботꙋ были мєщанє ꙋ манастыри ста(р)ший и моло(д)ший а была того причина жє ѡ(т)ц҃ь лєѡ(н)ти(и) занєдꙋжа(л) и пытали є(г) єсли всє є(ст) ꙋ цѣлѣ манасты(р)скоє та(к) скарбь ꙗ(к) ꙋби(р) цр҃ковны(и) и книги (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); А ѥстли бы кто змєжи ста(р)шихь братовъ ꙗковымъ кольвєкь ѡбычаємъ знашолъсꙗ выстꙋпны(м) за што молодъшихъ карꙋтъ маѥ(т) быти ста(р)шии двоꙗко и троꙗко карань (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); Скри(н)ка бра(ц)каа маѥ(т) бы́ти ꙋ ста(р)шого брата; А клю(ч) в҆ моло(д)шого (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); за згодою всѣ(х) п(н). п(н). ста(р)шы(х) и моло(д)шы(х) видѧчы вєликоє ꙋтиснєнѧ на ґрꙋ(н)тѣ казали мꙋровати на(д) шъколою длѧ поставлєнѧ дрꙋка(р)нѣ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5); братиꙗ всѣ моло(д)шиє квѣтъ свои бра(т)скиї, прєшлы(м) ста(р)шы(м)… дали, и до Актъ радє(ц)кихъ ввели (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61).

4. У складі вл.н.: А потом пн҃вє Триполъскиє, Фєдо(р), Жда(н) и Фєдо(р) моло(д)ши(и), ѡповєдалися пєрєдо (м)ною (1599 *ККПС* 122); У того листу пєчата(р)ми є(ст) и сами тєпєрєшниє по(з)ваныє… Фєдо(р) ста(р)ши(и), Фєдо(р) моло(д)ши(и) (Київщина, 1600 *ККПС* 133).

Див. ще **МЛАДШІЙ.**

Пор. **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДШІЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДШЇЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДШЫЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДЪ *див.* **МОЛОДЫЙ.**

МОЛОДЪШИЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОДЫЙ, МОЛОДИЙ, МОЛОДІЙ, МОЛОДЪ *прикм.* **1.** (*який не досягнув середнього віку*) молодий: с҃тыи иванъ… поча(л) на в(ч)єръ на вино. со иными бєзоумными молодыми лю(д)ми ходити (1489 *Чет.* 44 зв.); Єсли моло(д) є(ст) хотѣ(л) бы(с) ста́рѣти. а є́сли є(ст) старый, хотѣ(л) бы(с) зно́вѫ ѡ(т)молоди́ти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 27); ѡна в ма(л)жєнствє з вм҃… болшє(и) мєшка(т)и нє можєть: которыє причины ту(т) тєпє(р)… нє вспоминаю(т)сѧ, и тє(ж) нємнє(и) длѧ зошлости лє(т), хоробы и нєдостатку здоро(в)ѧ своєго вжо ма(л)жєнства з вм҃ ꙗко с чл҃вкомъ молоды(м), а нєспоко(и)ны(м) нє потрєбуєть (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); С҃тый Іа́ковъ… минꙗ́лъ дѣвки, и нєвѣсты молодїи; а тыи пра́ли хꙋ́сти в҆ рѣцѣ (поч. XVII ст. *Пчела* 4); котрі́и оумы́слнє бє(з) примꙋ́сꙋ выстꙋ́пꙋють, а нє ка́ютсѧ,… мо́вѧчїи за́сь до сєбє, по́кисмѡ // мо́лоды, грѣшѣмъ, а на ста́рость ка́ѧтисѧ бꙋ́дємъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 276–276 зв.); К томоу ты(ж) дв҃а молода́а єщє и бєрєме́н҆на была бли(з)ко поро(д)жєнїѧ (1645 *УЄ* № 32, 274); ста́ршого… то ма́єт҆ быти стара́нїє… абы… молоды(и) оу́чєнь, доскона́лости… доступи́лъ (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.);

(*який приходить на зміну попередньому, старшому за віком*) молодий: А въ ѡпєкꙋ и ѡборонꙋ жонꙋ мою, кнѧжнꙋ Биѧтꙋ… полєцаю, покорнє прошꙋ и низко чолом бью… милостивомꙋ… королю молодомꙋ (Острог, 1539 *AS* IV, 207);

(*який недавно народився*) молодий: хто бы кому… з гнє(з)да соколы молодыє покра(л) и то будє(т) на нєго во(д)лє права слу(ш)нє пєрєвєдє(н)о, тогды тому… заплатити шє(ст) рублє(и) грошє(и) (1566 *ВЛС* 87 зв.); той жє кнѧжнє Ѳєдорє,… даю и дарꙋю зъ имєнєй моих ѡтчизных… возники двои, мєновитє ѳризики молодыє (Рожана, 1571 *AS* VII, 399); в то(и) ѡборє… ѡвє(ц) старыхъ чєтвєро а молодыхъ двоє (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 45); побрати казалъ… кур старых з молодыми ѡсмъдесятъ (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 97); скимє(н), лє́въ молоды(и) (1596 *ЛЗ* 78); vipiones, жоравлѣ молодии (1642 *ЛС* 414); и на ти(х) ростетъ лѣсни(и) о́воци якъ дозрѣетъ тогди ся в молодие гусениц(и) ся ѡ́бернутъ, а тий гусе(н)ници падаютъ, с того дерева во ѡзере (серед. XVII ст. *Луц.* 533); А коли пришли до ви́нницъ мѣстски(х), оуказа́лсѧ молоды(и) лє(в) сро́кгїй а ри́чꙋчи(и), и забѣжа́лъ ємꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.);

(*який недавно почав рости, цвісти*) молодий: єг҃да жє лѣторос҆ли єй боудоу(т) молоды(и). и листѧ выпоущаю(т). вѣдайтє, // ижь близь є(ст) лѣто (1556–1561 *ПЄ* 103–103 зв.); другий садъ великий за манастыромъ,… въ которыхъ дерева розного, щеповъ старыхъ и молодыхъ есть 100 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 369); Мо́жєтъ бовѣмъ молодꙋю трави́цꙋ пшєни́ци кꙋко́ль заглꙋши́ти: алє за на́йст҆ємъ лѣта,… нє шкоди́тъ кꙋко́ль пшєни́ци бы зна́кꙋ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 246); То́тъ С҃ты́й Хра́мъ… на мѣстцꙋ ба́рзо сли́чномъ, гдє гꙋсты́и и вєли́кїи Кѵпарі́сси, Лꙋкої тє́ж҆ молоды́ми наплѣнєна цвѣтами, ꙗкѡ бы нѣѧкий рай вєсо́лый (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); *У порівн.*: а ѡ́дь того ча́сѫ алєξа́ньдєрь… наказаль… аби є́го пилнє ꙗ́ко молодїй щѣпь вы́ховали (XVI ст. *УЄ* № 29519, 250);

(*який недавно виник*) новий: И што́ жъ тыи За́хѡдныи Сvнѡ́ды молодыи и ме́ншїи кро́мѣ Цр҃квє всхо́днєй оучи́нєныи ма́ю(т) за бо́льшѹю пова́гѹ… на(д) ѡ́ныи да́вныи та(к) помѣстныи ꙗ́ко и Икѹме́ницкїи (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 231). *Образно*: Начало о унѣи и притча ж о вѣрѣ. По словенскому языку называется юная, молодая; прето я вас, православных християн, перестерегаю и навпоминаю, абы есте пилне и вседушне от тое молодое стерегли и не лакомилися на ню! (1608–1609 *Виш. Зач.* 201);

(*недавно приготовлений*) молодий. **Вино молодоє** *див.* **ВИНО**[1].

2. (*який стосується, властивий молодості, юності*) молодий: Та(к)жє кто кро(п) бѫдє(т) ꙗсти за(в)шє // моло(д) быває(т) чл҃кь то(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.–12); Пе́рва́а. сиби(л)ла… пръси́ка рєчєна, и(ж) была родо(м) с пръсїи… вдѧ́чнои і цѫ(д)ной па́рсѹны, вѣкѹ молодого́. красѹ с цното́ю хова́ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 74 зв.); Часомъ отъ зною, то отъ горачности Опрочъ хлеба потравъ и безводной млости Тымъ способомъ веку онъ молодого зажилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 92); ѡ(т) которои прє(д) сꙗ взꙗтои науки жа(д)ныє рєкрациє и забавки в молодо(м) вѣку вм(с) ѡто(р)вати нє могли (1636 *Лям. о пр.* 2).

3. *У ролі ім., ч.* Молодий, -ого: и бѹдьмо всѣмъ покорьни. старого имѣимо ка(к) ѡц҃а. а молодо(г) ка(к) брата (1489 *Чет.* 337 зв.); мовивъ молодому: "Пуйди, та продай иманіе твое усе и дай убогымъ" (XVI ст. *НЄ* 126); косою кошѹ всѣхъ, старихъ ї молодихъ, заровно бєрѹ (XVI ст. *Сл. о см.* 334); наро́дѡ(в) ср(д)чный кри́къ… всю всєле́нноую испо́лнилъ, нє то́лко ста́ры(х), молоды́хъ… //… алѣ стѣны, ка́мєнїє… дви́жѹтсѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.–16); пане гетмане… на тые простацкіе бунты молодыхъ небачныхъ не дбаючы, старайтеся милостью всѣхъ звитежыти (Київ, 1621 *АСД* I, 265); кляшторъ поставятъ и костюлъ;… теды тые старые молодыхъ учатъ и посылають перше на рынокъ, жебы просили на костюлъ ялмужны (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); Часъ… се́й По́стный всѣмъ є́стъ пожите́чный… // Жолнѣрѡ(м) и Двора́нѡмъ, и всємѹ на́родѡви:… стары́мъ и молоды́мъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 83–84); а ме́ртв(ы)и Въскре́снѹтъ єдини́мъ Во́зрастомъ, ста́рыи; и молѡды́и; нєвє(д)лє лѣтъ свѡи́хъ (Чернігів, 1646 *Перло* 144 зв.);

ж. молода, -ої: Мла́да: сѹ(щ): молода́: мє(т): ꙗдє́рна (1627 *ЛБ* 64);

(*наречений*) молодий: Жєни́хъ: Новоже́нѧ, па(н) молоды(и), ѡблюбе́нєцъ (1627 *ЛБ* 37).

4. *У ролі присудк. слова* (*властивий тому, хто не досяг середнього віку*) молодий: Молодъ емъ бывъ, истарѣвъ емъ ся и не видѣвъ емъ нѣ одного праведного, што бы ся оставъ выдъ Бога (XVI ст. *НЄ* 112); а по́ты(м) и ст҃ы(х) таи(н) сщ҃е́нства достѹпи́вши, єщє бо(л)шє оутѣка(л)сѧ до до́бры(х) оучи(н)ковъ…, а єщє на́збыть молоды(м),… на высо́кость встѹпи(л) правді́вѹю (Острог, 1607 *Лѣк.* 80); ѹжива(и)мо покысмо молоды того створєнѧ с пилностю, вино(м) сꙗ дорогы(м) ѹпива(и)мо (Корець, 1618 *З.Поуч.* 171 зв.); молоды́й в цвиче́ню, сре́днїй в пра́цахъ, ста́ры(и) в пора́дѣ: мѹ(ж)чи́зна в ста(т)кѹ и розсѹдкѹ (Київ, 1623 *МІКСВ* 81); пожирѹ́й нн҃ѣ, на па́ствискѹ грѣха́ мо́єгѡ, а заѹтра пока́єшъ сѧ, або́ ти́жъ

при ста́рости лѣтъ свѡи́хъ, єщє́сь нн҃ѣ мо́лодъ, роскошꙋ́й, на па́ствискахъ на́шихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.); А коли сє вороти́лъ лю́дъ з кваплѝвостью. рєкли до даніила ста́рцовє: пойди а садь мєжи на́ми, а пєрєстєрєжи насъ, бо хота єстєсь молоды́й, а́лє тобѣ б҃гъ да́лъ оура́дъ ста́рцовъ (серед. XVII ст. *Хрон*. 369).

5. Вл. н.: Игна(т) Молоды(и) (1649 *РЗВ* 449).

Див. ще **МЛАДЫЙ, МЛОДЫЙ**.

МОЛОДЫКЪ, МОЛОДИКЪ *ч.* **1.** (*молодий неодружений чоловік*) юнак: Лишъ малженокъ ѣдеть з двора – Внетъ тутъ молодыковъ чвора! Зъ ними учты и беседы – Не вертайся, мужу, теды! (Луцьк, 1575 *КС* XXV, 98).

2. Молода тварина: в которомъ дворци:… воловъ осмъ, молодиковъ по тры рокы седмъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); в ста(и)нє… воло(в) молодико(в) двана(д)ца(т) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 7); вза(л)… с нєго… волу(в) молодику(в) пару (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2, 22); Юнєцъ: Бы́къ молоди́къ, ꙗро(к) и лю́тъ бы́къ (1627 *ЛБ* 159); тыє помєнєныє слꙋги… //… кгва(л)товънє пограбили… //… ꙋ никгоры вола молодика за золоты(х) пꙗ(т)на(д)ца(т) (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв., 33, 35 зв.); взели… воловъ молодыков десятеро (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 282).

Див. ще **МОЛОДЕЦЬ.**

МОЛОДЬ *ж.* Молодь, юнацтво: Хвала(т)са ты(м) ꙋ полакꙋ(в) єзꙋитовє, жє да(р)мо ꙋча(т), и мо́лодь цвича(т), а и тыи дале́ко бо(л)шꙋю нагородꙋ маю(т), и нѣаки(м)сь и(н)ши(м) способо(м) на(д) и(н)ши(х) бо(л)шє бєрꙋ(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); На Шко́лы маєтностїй мно́го фꙋндова́ли: Абы́ сꙗ Мо́лодь в҆ Наꙋкахъ оуцти́выхъ цви́чила (Київ, 1622 *Сак.В.* 44 зв.); Причом҆ тєж҆ бра́лєм҆ ча́стѡ прє(д) сє́бє, ꙗко бы в҆ ты(х) Шко́ла(х) нє то́л҆кѡ позвѣрхо́вныє Наꙋки, алє тым҆ ба́рзѣй и на(д) всє, Побо́жност҆ в҆ ср(д)цахъ васъ мо́лоди в҆пала и засѣвана была (Київ, 1636 *МІКСВ* 317); длꙗ то́го, зда́ласа на(м) бы́ти потрє́ба, ѡписати тꙋ старожи(т)ноє… постановєнїє,… абы та́к҆ но́вы(х) манастырє(и) ново(т)наа мо́ло(д) в҆ г҃ѣ… заправова́на была (серед. XVII ст. *Кас.* 10); **школная молодь –** школярі: Да́вноє выда́на Кни́ги тоє́и, за котры́мъ змє(н)шє́нієса о́но ижъ настꙋпова́ло, и потрє́ба конє́чнаа, та́къ в҆ наꙋцѣ Шко́лной мо́лоди и́стиннѡ и бл҃гочє́стнѡ працꙋючой на посполи́тꙋю в҆ Ц҃ркви Б҃жой и на ѡсо́бнꙋю Пра́вила потрє́бꙋ (Львів, 1640 *Окт.* 3 зв. ненум.).

Див. ще **МОЛОДѢЖЪ.**

МОЛОДѢЖЪ, МОЛОДЕЖЪ *ж.* **1.** Те саме, що **молодь**: В спра́вах҆ о́чомъ на́шимъ по(д)лє́глыхъ за оголошє́ньємъ войны, нє ѣдꙋтъ оучо́ныи и вєл҆можи на́ ню,… а хто́ жъ идє́тъ: мо́лодѣжъ, оубо(з)ство, и хло́пство (Вільна, 1627 *Дух.б.* 342); Я Петръ Могила //… умыслилемъ фундоватъ Школы для того, абы молодежъ во вшелякой побожности, въ обычаехъ добрыхъ и въ наукахъ вызволіоныхъ цвичена была (Львів, 1631 *ОЛ* 15–16).

2. (*молоді тварини*) молодняк: мєновитє взꙗто… //… ꙋ фольъваркꙋ моємъ быдла рогатого такъ вєлико(г) ꙗко и малого всєго поголовꙗ чотыриста, стада матєрокъ клꙗчъ сто два(д)ца(т), молодєжꙋ такъ жєрєбцовъ ꙗко и клꙗчъ сто тридца(т) (Київ, 1635 *ЛНБ*

5, II 4060, 104, 106); з оборы… качокъ двадцатъ семъ, опрочъ молодежи (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 97).

МОЛОДѢТИ *дієсл. недок.* Молодіти: молодѣю, iuvenesco (*Уж.* 1645, 60 зв.).

МОЛОДЮСЕНКЇЙ *прикм.* (*який недавно народився*) молодесенький: и ре́клъ Іа́ковъ: вѣдаєшъ па́нє мой жє дробѧзокъ молодю́сєнкїй о́вцы тє́жь и коро́вы тє́лныи ма́ю з҄ собо́ю, кото́рымъ є́сли кгва́лтъ оучиню в хожє́нью. ѡ(т)идꙋтъ мнѣ одногѡ днѧ вси стада (серед. XVII ст. *Хрон.* 51).

МОЛОЄЦЪ *мн.* (*стп.* mołojec) (*молодий неодружений чоловік*) юнак: Gospodynowe Hospodárowe mileńki Spożeńki mużewe mołoycy y chorosze diwońki Choczemo wam diwny riczy powidáty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1).

Див. ще **МОЛОДЕЦЬ, МОЛОДЫКЪ.**

МОЛОКО *с.* **1.** (*біла рідина для годування дітей, малят, що виділяється після пологів у жінок і самиць ссавців*) молоко: Ажъ сѧ грома́да бꙋ́йволицъ ѡказа́ла, з҄ кото́рыхъ о(д)на́ про́тивъ єго ста́ла, ма́ючи при собѣ тє́лца (мно́го // бовѣмъ и́хъ в҄ то́мъ краю)… з҄ пе́рсєй єи молоко плынꙋло (Вільна, 1627 *Дух.б.* 5 зв.–6); нємовѧ́тко… с҄сє́тъ бовѣмъ молоко, и вси цицо́къ кꙋты вытóщѣваєт҄ (Там само, 111); а коли є́смь встáла рáно хотѧ́чи дáть молоко сы́нови моємꙋ, нашла є́смь оумє́рлого: кото́ромꙋ приглєдáючи сє пи́лнє во ꙗ́сный дн҃ь позна́ла є́смь жє нє бы́лъ мо́й кото́рогѡ є́смь породи́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 291).

2. (*продукт харчування*) молоко: пшєница варєна с молоко(м) коро(в)имъ… вєлмы тѣло питає(т) (XVI ст. *Травн.* 455); Маєтъ тєжъ Єє Милость, пани дѧдинаѧ, на шпитали Сꙋходолский и Володимєрский… давати… коровꙋ длѧ молока на кашꙋ (1577 *AS* VI, 84); Бо опарывшися на молоце, и на воду дмухаеть (Вільна, 1599 *Ант.* 721); Stec: Budu oš w toim borsczyká W toim iáchły do mołoká (Яворів, 1619 *ЗНТШ* XXXV–XXXVI, 17); Бѣда, мо́витъ па́стырωмъ Іи҃л́скимъ, кото́рыѣ па́сли самы́х҄ сєбє, молоко́ стє ѣли, во́лною ωдѣва́листєсѧ: а ста́да мо́єго нє па́сли стє (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2); Взѧ́лъ тє́жь ма́сла и молока и тєлѧ кото́роє бы́лъ оувари́лъ и положи́лъ пєрє́дъ ни́ми (серед. XVII ст. *Хрон.* 29 зв.); *Образно*: Даю́тъ и молоко, то́ єстъ, по́кармъ дꙋша́(м) на́шимъ налєжи́тый даю́тъ,… а нѣкоторыи… Наꙋкою… дꙋшѣ на́шѣ ко́рматъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 46); *У порівн.*: Вєсє́лы о́чи єгѡ ни́жь вино. а зꙋбы єгѡ бѣлшє ни́жь молоко (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.); и нашли та(м) жєрє́ла во́дъ вєлми мно́гѡ, кото́раѧ вода была бѣла ꙗ́кѡ молоко (Там само, 454); а ґди ся маютъ зачати́, тогди на се(д)мъ дни(и) пре(д) тимъ молоко, а сє(д)мъ дни(и) кровъ, пото(м) зиде(т)ся тое по(с)полу и буде(т) якъ з҄ґляґаное *молоко*, и се(д)мъ дни(и) стве(р)дится ве(д)ле ѡ́бичаю (серед. XVII ст. *Луц.* 544); **оплывати молокомъ и медомъ** *див.* **МЕД[1]; пити молоко крвавого поту** *див.* **ПИТИ.**

3. *Перен.* Нажива; прибуток: па(с)тырєвє. па(с)тырєвє бєрєтє ѡ(т) овє(ц) мои(х) молоко и въ(л)нꙋ єщє и скꙋроу лꙋпїтє. алє знайтє єсли жє заблоу(ди)ть ꙗкаѧ. тєды з ваши(х) роу(к)… дш҃ь и(х) бѫдоу шоукати // бо є(с)тє вы и(х) пасли. и пожито(к) з ни(х) мали

(к. XVI ст. *УЄ* № 31, 157 зв.–158); и мы тє(ж) гре́ковъ нє хо́чємъ слꙋхати, и(з)го́ршили на(с) самі́ патріа́рховє, и мы́ тє(ж) послꙋшєнствомъ изго(р)дыли, напрє(д) нє мєли є(с)мо ѡ(т) нихъ ані́ наꙋки ани дозорꙋ, ани росправы́ пора(д)ноє, то́лко по́ мо́локо и по волнꙋ до на(с) ході́ли всєгда (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44); Только по волну и молоко до нас єздили альбо посилали, а место покою непокой и мѣчъ межи дѣти зкидали (Львів, 1605–1606 *Перест*. 42).

4. (*сік рослини*) молоко: Ма́єтъ бовѣ́м тó є дéрєво нѣа́коєсь и до грѣха подобéнство. Гды на́пєрєдъ є(ст) оусоложа́ючєє. потым́ ѡ(т) лі́стѧ óстроє и бодꙋчєє, наконéцъ клєюва́тоє длѧ молока (Київ, 1627 *Тр*. 148).

Див. ще **МЛЕКО**.

МОЛОНЬЯ *ж.* Блискавка, громовиця: пошо(л) дожь(д) вєликъ. и ста(л) громъ страшныи и молоньꙗ. и ка(к) блищаласѧ молоньꙗ. та(к) блищалисѧ мєчи в роукахъ и(х) (1489 *Чет*. 248).

Див. ще **МОВНЯ[2], МОЛНИЯ**.

МОЛОТБА, **МОЛЬТБА** *ж.* Молотьба, молотіння: И дожєнєт оу вас молотба, збира́нѧ вина, а збира́ніє вина, дожєнєт сѣвбы (Київ, 1637 УЄ *Кал*. 748); Връшба: Вєршитба, мольтба (1627 *ЛБ* 15).

Див. ще **МОЛОЧѢНЬЄ.**

МОЛОТЄ, МОЛОТЬЄ *с.* (*перемелювання зерна на борошно*) мливо: во(и)тови(ч) корє(ц)ки(и)… ѡповєдал… и(ж)… по(с)лавъши брата своєго Гришка [з] збо(ж)ємъ до (м)лина пна Стрыбылєва, до Пилипови(ч), для моло(т)я (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); в млын тотъ, што водле монастыра на Стыру, волъное молотье и мирки бранье одын ден въ кожъдый тижден (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 234).

Пор. **МОЛОТИ.**

МОЛОТИ, МОЛОТЪ *дієсл. недок.* (що й без додатка) (*розтирати, перетирати зерно на борошно*) молоти: y paszni ku zamku, a ni odnoho czlowieka, ne masz – okrom młyn na Buhu, z toho tylko rownoje pożywene może t byty, powedajut, bolsze stojt, nyżly mełet (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); По(д) замъкомъ на рє(ч)цє кꙋдра(в)цы ставокъ и млынъ а мєлєтъ на замокъ только (Київ, 1552 *ОКЗ* 33 зв.); к томꙋ жъ // дворꙋ млынъ… на болотє гатью дє(р)житъ ѡ(д)но на вєснє мєлєть (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 45–46); молоти всякую пашню и солоды допускаем волно (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 156); солоду, дє(и) моєго вла(ст)ного, которого-мъ былъ привєзъ молоти, было мєро(к) три (Житомир, 1584 *АЖМУ* 123); А подданные мое вси, никого не выймуючи, повинни нигде инде до млыновъ не ездитъ, а ни збожа въ обчихъ млынехъ молотъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 343); подданымъ манастырскимъ волно молоти без всякои перешкоды от арендаря моего (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 477); Жрънóвъ óслїй, или осéлскїй, Ка́мѣнь вéрхнїй млынóвый, а длѧ тóго сѧ называ́єтъ óслїй, жє ослáми мéлютъ (1627 *ЛБ* 37); мєлю molo (*Уж*. 1645, 62 зв.); Мы рєфєруючисє во всє(м) до Права давно(го) Срокго напоминаєм,… и хто ко(л)вє(к) до того млына молоти привє(з) бє(з) мєро(ч)ки звычайноє нє моло(л) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1); А была ма́н-

на ꙗ́кѡ насѣньє коріандрово… И ѡбходи́лъ лю́дъ и збира́ючи єгѡ моло́лъ в҃ же́рнагѡ(!), а́бо то́лкъ в стꙋпахъ вар́ѧчи въ горнцꙋ (серед. XVII ст. *Хрон*. 133).

МОЛОТИЛИЩЕ *с.* (*місце для молотьби*) тік: area, гу(м)но, билищє, боищє, молотилищє (1642 *ЛС* 91).

МОЛОТИЛНИКЪ *ч.* Молотник: areator, гу(м)ночи(с)титє(л), молоти(л)ни(к) (1642 *ЛС* 91).

МОЛОТИТИ *дієсл. недок.* (що і без додатка) (*вибивати зерна з колосків*) молотити: а воєвода ꙋставилъ имъ новинꙋ кажєть имъ молотити збожъє платѧчи имъ по полꙋгрошꙋ ѡтъ копы (1552 *ОКЗ* 44); и тєпє(р) дє(и) тоє жито змолотники є(с)ковы молотѧ(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 2); в гумнє пашни моєє вла(ст)ноє зложоноє в Чє(р)нєховє… ярицы – копъ по(л)ѡсмана(д)ца(т)… самъ па(н) Есифъ Нємєричъ молотити и брати не допускає(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 123); А потомъ, въ тыхъ же гумнехъ… жита и пшеници и иншое вшелякое збоже молотечи,… до именя своего Островца возити росказалъ (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 341); и ты(ж) поспо́литы(м) лю́дє(м) нє є(ст) ко́гда панщины дѣлѧ. и сло́ва бо́жїа слоу́ха́ти моуси(т) ити ѡра́ти або возити́ или моло́тити (XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 116 зв.); Бо́ищє: Боєви́ско, мѣсцє гдє збо́жє моло́тѧ(т), то́къ (1627 *ЛБ* 187); Миско, Евътушко, зъ суседами своими… молотили и збоже молочоное до домов своих возили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 376).

2. *Перен.* (що) Нищити; грабувати: она… ячмени молотит, подданые бъет, грабить, у везене сажает, а инших розганяеть… ку немалой шкоде и кривде деткамъ небожчиковскимъ (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 312); и не только под одъездъ его мл. пана воеводы на коммисию, але южь и при бытъности самого его мл. пана воеводы незносные шкоды чинятъ – гумъна молотятъ, сена берутъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 306); на украинѣ козаки… жыдѡвъ рѣзали,… палили єдны, а дрꙋгыи гумна молотили, ѣздꙗчи, стада заимовали (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175).

МОЛОТОКЪ, МОДЛОТОКЪ *ч.* **1.** (*ручний інструмент, яким завдають удари*) молоток: да(л) є(м) за кє(л)ну и за молото(к) в҃і гро(ш) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 3); почали є́го би́ти нємл(с)ти(в)но. мє́чи. ки(и)ми. мо(д)ло(т)ки (XVI ст. *УЄ* № 29519, 39); жидо́вє (ж)… почáли єго би́ти… мє́чѣ плазо(м), кїйми, моло(т)ки и иними дрєколми (Там само, 243 зв.); молотокъ еденъ; завѣсокъ паръ четыри и пулъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297).

2. (*пристрій для налаштування музичних інструментів*) молоточок: Би́ло: Молото́къ котры́мъ стрꙋны натѧга́ютъ (1627 *ЛБ* 162).

Пор. **МОЛОТЪ[1].**

МОЛОТШИЙ *див.* **МОЛОДШИЙ.**

МОЛОТЪ[1] *ч.* (*великий молоток*) молот: У третего, на йме у Яцка, взяли ручницъ чотыри… начиня слесарского всего пилъ, молотовъ – за десятъ копъ грошей (Житомир, 1605 *АрхЮЗР* 6/І, 306); нѣкды мо́лота, сокыры, пилы и начинѧ жєлѣзного в домоу бж҃о(м) нє было слы́шати тогды кды́ сѧ боудова(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275 зв.); Млатобіє́ц҃… Бю́чі(и) мо́лото(м), кова(л) (1627 *ЛБ*

64); На́йдєшъ оу ва́съ што дн҃ъ ковалѧ з҄ мо́лотомъ,… и и́нши(х) ма́стєрѡвъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 3 зв. ненум.); А коли цр҃ковь бꙋдова́но, бꙋдова́но єгѡ з҄ ка́мєнѧ тє́саногѡ и вы́роблєногѡ, а мо́лота и сѣкѣ́ры и всѧ́когѡ начи́ньѧ жєлѣ́зного нє слыха́ть бы́ло в҄ цр҃кви коли є́и бꙋдова́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 294 зв.); у Матиаша, слюсара замъкового, взяли пару банъдолетовъ,… колодокъ двадцатъ, молотовъ два (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/І, 569).

Пор. **МОЛОТОКЪ.**

МОЛОТЪ[2] *ч.* (*відходи від солоду у пивоварні*) пивна гуща: Отъ солоду цехованого у бровари от вару пива по семи грошей и четверт молоту (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558).

МОЛОТЪ[3] *див.* **МОЛОТИ.**

МОЛОТЬЄ *див.* **МОЛОТЄ.**

МОЛОЧЕНЫЙ, МОЛОЧОНЫЙ *дієприкм. у ролі прикм.* (*який змолотили*) молочений: ꙋ клꙋни молочоноє грєчихи дєват бочок (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); видє(л) єсми жита молочєного нєвєчєно(г) в гу(м)нє на току го(р)бу гараздъ нєма(л)ую (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 3); в которо(м) дє(и) дворє єє… має(т)ности єє зостало… в комора(х) збожѧ молочоно(г) и тє(ж) в гумнє збо(ж)ѧ нємолочоного (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6); кнзъ Воронєцки(и)… взялъ… жита молочоного мєры києвскоє сто (Житомир, 1584 *АЖМУ* 76); такъ теже двери и замки поотбивавши… збожя молочоные зъ мехами и въ коритахъ будучие… полупили и кгвалтовне заграбили (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 6/І, 294); пашни молоченое розное згорело мерокъ дванадцать (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/І, 241); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… заграби(л)… //… грєчъки молочєноє мирокъ два(д)цатъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 27 зв., 29); кгды та(м) приєха(л)… ани быдєлъ,… ани збожъ в коморахъ молочєныхъ,… нє заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196).

МОЛОЧНЫЙ *прикм.* (*пов'язаний із молоком*) молочний: Галакти́ѡнъ: млє́ка по́лнъ, албо моло́чный (1627 *ЛБ* 198).

МОЛОЧОНЫЙ *див.* **МОЛОЧЕНЫЙ.**

МОЛОЧѢНЬЄ *с.* (*вибивання зерна з колосків*) молотіння, молотьба: Млачє́нїє: Молочѣньє (1627 *ЛБ* 64).

Див. ще **МОЛОТБА.**

Пор. **МОЛОТИТИ.**

МОЛЧАЛИВЫЙ *прикм.* (*цсл.* млъчаливъ) **1.** (*згідливий, поступливий*) несперечливий: апостольская церковь христова… вмѣсто мирского разума хитрости духовный // (простый, смиренный, кроткий, молчаливый, приводящий скоро крещеного и вѣрного в отца и сына и святаго духа во познание славы троичнаго божества) разум збудовала (1608–1609 *Виш.Зач.* 205–206).

2. *У ролі ім.* Мовчазний, -ого, неговіркий, -ого: Ты(ж), вѣ(м), бл҃гїй, тако ѡ(т)вѣщаєши: а(з)…, ѡ сн҃є да(в)но ѡзнами(л). на кого призираю: Призираю оу́бо на смирєны(х). кро(т)ки(х), мо(л)чаливы(х). и трєпєщꙋщи(х) мои(х) словє(с) (1599 *Виш.Кн.* 215 зв.); Иси́хїй: Бє(з)мо(л)вни(к), мо(л)чали(в) (1627 *ЛБ* 209).

Див. ще **МОЛЧАНЬЛИВЫЙ, МОЛЧАЧИЙ.**

МОЛЧАНИЄ, МОЛЧАНІЄ, МОЛЧАНЇЄ *с.* (*цсл.* млъчаниѥ) **1.** Те саме, що **мовчанє** у 1 знач.: Алє мо́лчаніємъ то́ што́ на(д) ро́зꙋмъ на́шъ // пошанова́вши, коха́ймоса в҄ то(м) што́ повѣдєно ѡ(т) ни́хъ, и при то́мъ застава́ймо (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 273–274); И мнѣ снать ра́чєй присто́ѧло молчанїєм҄ сѧ заба́вити; анижєли бо́лю сєрдє́чного Ва́шой Кнѧжо́й Мл(с)ти ра́ны ѡ(д)новлѧ́ти (Київ, 1641 *МІКСВ* 363); Ґды бра́тїѧ… са́дꙋтъ… жадє(н)… анѣ зашєпта́ти смѣє, ѡпро(ч) того, который рѧди(т) манастырє(м) и та(к)… мо(л)чанїє захов꙽ꙋють, жє и клобꙋки споущєныи а(ж) до вѣи ѽ(ч)ны(х) ма́ю(т), абы взро(к) блꙋкатисѧ ѡ(к)казіи (!) нє мѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 43); ѡ Прєсла(д)ча́йшїи оуста Нб(с)нои прємоу(д)рости. сла(д)коглаголи́выи, молча́нїєм҄ затворє(н)нїи. А ѽчи всєвѣдꙋщїи Сн҃а; и Бг҃а мо́єгѡ, жало́снє смѣжєны (Чернігів, 1646 *Перло* 94); **пристань молчанїа** *див.* **ПРИСТАНЬ**.

2. Те саме, що **мовчанє** у 2 знач. ◊ **у молчанїи задръжати** *див.* **ЗАДЕРЖАТИ**.

3. Те саме, що **мовчанє** у 3 знач.: постнꙋю жє добротоу сами видитє. ꙗко ни ѡ(т)коудꙋ сваровъ. ни досады дрꙋгоу ѡ(т) дрꙋга. но всюдꙋ молчаниє и тишина (1489 *Чет.* 297 зв.).

4. Те саме, що **мовчанє** у 4 знач.: прида(л) бы́мъ жє нѣлза єдно з҄ молча́нїємъ зноси́ти, алє ж бы нє розꙋмѣлъ дѣєпи́съ, абы тоє́ю шата(н)скою и тꙋрє́цкою мо́вою на(с) з доро́гы з҄бавє́ноѝ стрꙋти́ти мѣлъ, озва́тисѧ на нє́є и фа́лши єи чєрє(з) пыта(н)ѧ оказа́ти прїйдєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 157); Того ради с мытарем самоукорным и смиреномудрым фарисея велерѣчиваго и укаряющаго на плещах терпѣния молчанием пренести мусимо (1608–1609 *Виш.Зач.* 213).

◊ **въ зємли молчанїа погрєбти** *див.* **ПОГРЕБТИ.**

Пор. **МОЛЧАТИ.**

МОЛЧАНІЄ *див.* **МОЛЧАНИЄ.**

МОЛЧАНЇЄ *див.* **МОЛЧАНИЄ.**

МОЛЧАНЬЛИВЫЙ *прикм.* Мовчазний, безмовний: въ црко(в) вшєдшє стоимо со страхомъ. слꙋхающє пєтьꙗ црковна(г). позирающє на ѡбразъ бж҃ии. на ст҃ыꙗ иконы. а нє шєпчи из дрꙋгомъ. да молчаньливымъ нє бꙋдєши на пакость. и стои со боꙗзнию. поминаꙗ грєхи своꙗ (1489 *Чет.* 347).

Див. ще **МОЛЧАЛИВЫЙ, МОЛЧАЧИЙ.**

МОЛЧАНЬЄ *див.* **МОВЧАНЄ.**

МОЛЧАНЯ *див.* **МОЛЧАНЄ.**

МОЛЧАТЕЛЬ *ч.* (*відповідальний за дотримання тиші й порядку при дворі у Константинополі*) сіленціарій: silentarij, та(й)ники, мо(л)чатєлиє (1642 *ЛС* 372).

МОЛЧАТИ, МЛЧАТИ, МЛЪЧАТИ, МОЛЪЧАТИ, МОЛЧІТИ, МОЛЧІТІ *дієсл. недок.* (*цсл.* млъчати) **1.** Те саме, що **мовчати** у 1 знач.: а што єсть в законє. то годитсѧ пытати. а што єсть вышє ѡбычаѧ. того нє надобѣ пытати. но молчати (1489 *Чет.* 112); и рєкль и(м) годи(т) ли сѧ в҄ соуботы добро чинити… //… а ѡни млъчали (1556–1561 *ПЄ* 136–136 зв.); пыталь их рєкучи. што єстє мєжи събою на пути розьмовьлялі. а ѽни млча́ли (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 60); А предся вси молчатъ, а не толко похвалокъ якихъ на

здорове, але и злого слова на нихъ речы не смѣютъ! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 115); Нєхай всѝ мо(л)ча́ть; нєха́й всѝ ѡпочива́ють (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 16); Пыта́й ра(д), и слꙋхай молчачи сло(в) людій ст҃ыхъ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 15); мо(л)чіті; молчіти – consileo; sileo; taceo (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); Знамєнова́нїа Мєждоме́тїа сꙋть ра(з)лѝчна… // Смѣю́щагоса: ꙗ́кѡ, ха́, ха́, ха́, Молча́ти повєлѣва́ющагѡ: ꙗ́кѡ, цы(т) (Кременець, 1638 *Грам.* 73–73 зв.); на свою вєлѝкꙋю згꙋбꙋ ꙗ́дъ гнѣвлѝвости хова́ю(т), ва́рѧчи єго в ср(д)цꙋ своє(м) мо́л҄чко(м), и мол҄чачи са́ми єго в собѣ трава(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 122) тєпе́ръ бовѣмъ спа́чи молча́лъ бы́мъ и ѡ(т)почива́лъ бы́мъ сн҃ѡмъ моѝмъ з҃ цр҃ьми и ра́дами зємны́ми кото́рїи собѣ бꙋдꙋють пꙋсты́ни (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.); *Образно*: Чи на тєбє нєго́днє Сл҃нцє гладѣлъ, спра́вꙋ Да́й на́мъ: оумѣлъ о́нъ бг҃ꙋ, з҃ тєбє мѣти сла́во. Повѣтрєа чи ва́съ злє оужива́лъ, скажѝтє, Єлємє́нта спра́втєса, мо́втє нє мол҄чѝтє (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5);

(*утримуватися від розмов*) помовчувати: а нє вѣда́єте того ижъ па(н)нѣ… мо(л)ча́ти и в҃сты(д) имѣти принале́жи(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 198 зв.); є́сли то захова́єшъ, двѣ тыє ре́чи вєлѝкїє спра́вили, и сєбє само́го нєвѝнны(м) // ѡ(т) вшєла́коє зма́зы захова́єшъ. и боу́дꙋчих҃ по(д)звѣрностю твоє́ю наоу́чишъ, и мо́вачи и мол҄чачи всє чинѝти що ко́львєкъ є́стъ цнотлѝвого (Острог, 1614 *Тест.* 148–149).

2. Те саме, що **мовчати** у 2 знач.: ґды нєкгды(с) фра(н)цꙋзовє тає́мнє бо(ж)ніцꙋ капито́лиоу(м) назва́ноую ѡпанова́ти хотѣли, псы кото́рыє мѣли прищє́ковати дла ѡсторо́жности, мо(л)ча́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301 зв.).

3. (що) Те саме, що **мовчати** у 3 знач.: И тоє́и тєжъ цно́ты молча́ть нє годѝтса, Хто́ бы противъ того́ бы(л), глꙋпы(м) подоби(т)са (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); вмѣю(т) познатѝ чꙋжій блѫ(д). а своѝ зрозꙋмѣти нє могѫ(т). оумѣю(т) повѣда́ти ѡ шалєн҃ствѣ пога(н)ски(х) бого́в҃, а своє бла́зє(н)ство мо(л)ча(т), таат҃ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 66);

(о чом) (*не говорити про кого-, що-небудь*) мовчати (що, про що): та(к) тє(ж) и ѡсобливє которыє са кри(в)ды шкоды то(и) части в забра(н)ю кгру(н)ту зємєно(г) ѡ(т) ты(х) жє кн҃зє(и) соко(л)ски(х) дию(т) ѡ што то(т) на(ш) нєбо(ж)чи(к) па(н) кутро(в)ски(и) нє мо(л)ча(л) кн҃зє(и) соко(л)ски(х) позыва(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 33); Бо што́ такъ до́лгїй ча(с) ѡ то́мъ молча́ти, ꙗвнє оука́зꙋєтъса, жє розꙋмѣєтъ то́ што та́мъ пѝсано вєлѝкои хва́лы го́дно (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186).

4. (*не висловлювати думки, не заперечувати сказаного, не втручатися у що-небудь*) мовчати: Кто на рє(ч) пылнꙋю или оущиплѝвє зада́нꙋю мо(л)чѝть, здат҃са ꙗко бы позволає(т) или вѝнє(н) са подаває(т) (Острог, 1587 *См.Кл.* 5, на полях); На тыє чотыри артыкꙋли д҃хъ бл҃гочє(с)тїа мо(л)чати ма нє ѡставилъ, // а то дла то́го, и(ж) хꙋла в ни(х) крыє(т)са на Б҃а, которꙋю свєто(м) пра́вды обголити, и наꙗвно всѣ(м) показати хощꙋ (1598 *Виш.Кн.* 278–278 зв.); ѡдна́къ ижъ подава́ньє в ты(х) цр҃ква́хъ нє королє́ви єго мл(с҃)ти алє шла(х)тичѡмъ слꙋжѝло, а шла́хтичи ѡ(т)-

мѣни в ни́хъ за позволе́ньємъ конфєдєра́ціи чини́ли. што (ж) рєчи́; ра́ди нєра́ди молча́ти моу́симо, ꙗко тє(ж) з(ъ) дрꙋгой стороны́ ничо́го нє мѡ́вимо (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 78 зв.); А ты, Скарго, с латынским костелом никако же молчати и смиритися не хочеш, только все говорити, сваритися и возносити (1608–1609 *Виш.Зач.* 221); Са́ми причи́нꙋ лѣпшє оумѣєтє да́ти, Бо ѡ ва́съ шло, ꙗ на то́тъ ча(с) волю мо(л)ча́ти (Київ, 1622 *Сак.В.* 49); Єсли бы ѡ(т҃)ць ѡбєцовал҄ за сыны албо дочки свои дорослыє, а они бы прїтомными бꙋдꙋчи мо́лъчали, и нє были томꙋ проти́вныє, зарꙋчины бꙋдꙋть ва́жныє (Львів, 1645 *О тайн.* 150); *Образно*: албо мнимаєтє и Никифоро(в) ꙗзы(к), кото́рого затворили є(с)тє и нє слышитє єго, вашꙋ нєпра́вдꙋ ѡбличаю́щи(и), ꙗко нн҃ѣ мо(л)чи(т) и бєзг҃лєнъ є(ст) (1598 *Виш. Кн.* 310).

5. *Перен.* (*покірно терпіти, зносити що-небудь*) мовчати: Прихо́ди(т) избави́тєль… кото́рїй молча(л) пе́ршє гды єго сꙋдили, тєпє(р) в҄спомина́ючи мо́ви(т) законопрєстꙋпнико(м), кото́рїи нє в҄сты(д)ли́вє распа́тїє оучини́ли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 2).

◊ **вѣчне (вечне) молчати** – відмовлятися від будь-яких претензій: Маєт Гнєвош… тꙋю зємлю по тыє врочища, покол завєл и право поднєсти мѣл, дєржати и вѣчнє вживати, а мы, // ани люди наши нє мают сѧ вжє в тꙋю зємлю за тыє врочища ничим встꙋпати и вѣчнє ѡ то мают молчати и покой дат (Острог, 1538 *AS* IV, 140–141); Абы турбаціи болше и роздоры межи Игнатіаны и Фотіаны не вщинались, ростропне церковь Божіа… постановила, абы обоя сторона вѣчне молчали и всѣ писма вырокомъ поважнымъ на вѣчность декретовала (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 755); Алє вже о то зъ жоною, зъ дѣтми и съ потомками своими вечне молчати маю, бо ся вже мнѣ отъ него за все досытъ добре нагородило (Луцьк, 1564 *РЕА* II, 140); ꙗ тєпєръ… и ѡвшемъ ѡ вшєлꙗкиє вобєцъ кри(в)дє вєчне молчати з жоною мамъ и повинни бꙋдє(м) (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 31 зв.); **вєчными часы молчати** – те саме, що **вѣчне (вечне) молчати**: а ꙗ вжє га(н)на ѡнофрєє(в)на филоноваꙗ сєма(ш)коваꙗ ѡ тоє што сє звы(ш) помєнило вє(ч)ными часы мо(л)чати маю (Овруч, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 35).

МОЛЧАЧИЙ *дієприкм. у ролі прикм.* Мовчазний, безсловесний: Правду… часъ подноситъ, которая и молчачимъ людямъ до своей поважности приходитъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1091).

Див. ще **МОЛЧАЛИВЫЙ, МОЛЧАНЬЛИВЫЙ.**

МОЛЧЕНЪЄ *див.* **МОЛЧАНЄ.**

МОЛЧІТИ *див.* **МОЛЧАТИ.**

МОЛЧІТІ *див.* **МОЛЧАТИ.**

МОЛЧКИ *див.* **МОВЧКИ.**

МОЛЧКОМЪ *див.* **МОВЧКОМЪ.**

МОЛЧКОМЬ *див.* **МОВЧКОМЪ.**

МОЛЧѢНЯ *див.* **МОЛЧАНЄ.**

МОЛЪВИТИ *див.* **МОЛВИТИ**.

МОЛЪЧАНЬЄ *див.* **МОЛЧАНЄ**.

МОЛЪЧАТИ *див.* **МОЛЧАТИ**.

МОЛЬ *ч., ж.* (*цсл.* моль) міль: мнозии бо скѹпи бывають. своє имѣниє в зємли погрєбають. а иныи молє(м) дають. а ѡ свои(х) грєсѣхъ нє оуспоманоу(т) (1489 *Чет.* 310 зв.); а самѹю тоу травѹ ащє положи(м) возлѣ пла(т)ꙗ тогда дла дѹхоv того, моль и корь пла(т)ꙗ нє испорти(т) (XVI ст. *Травн.* 270); дѣлаитє собѣ скровища нєвє(т)шающа. и схована нєѡскѹдѣюща на нбсєхъ. гдє злодѣи нє доходѣть. ани моль нє изьєдаєть (1556–1561 *ПЄ* 275 зв.); скарбитє собє скарби на нєбє гдє ани мо(л) ани ржа… гдє тє(ж) злодєи нє выкопаю(т) и нє ѹкрадѹ(т) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); Ѡ бєзоу́(м)ный ꙗ́ко (ж) тобѣ бѹдє на мно́гїи лѣта́. понє(ж) тла их стли(т) и мо(л) поисть (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 278 зв.); Іис Хс… оу́читъ на́съ мо́вачи: Нє ска́рбтє собѣ ска́рбѡвъ на зємли, гдє моль и ржа псѹєть, и гдє зло́дѣєвє по(д)ко́пѹютъ и кра́дѹ(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 71); tinea, мо(л), тля (1642 *ЛС* 398); *Образно*: Ѡ котры́истє свѣтломъ всѣмъ и зємли со́лю, Нє допѹща́ючи роба́цтвѹ анѣ мо́лю, Прє́зъ нєдба́льство в дѹша́хъ са лю́дзкихъ заплоди́ти, И за нєнаоу́кою допѹсти́ти гни́ти (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 ненум.); Астарѡ́ѳъ: Чє́рєды, а́бо бога́(т)ства, а(б) чи́начїи вы(ш)пѣгова(н)а, а(б) мо(л) за́конѹ (1627 *ЛБ* 182); Ка́жды(и) вє́длѹг ѡ́нои при́повѣсти, ма́єтъ своє́го мо́ла што єго грызє́т, лю́бо Кро(л), лю́бъ оубо́гїй (Київ, 1632 *МІКСВ* 283).

Див. ще **МОЛЬЦА, МУЛЬ.**

МОЛЬБА, МОЛБА *ж.* (*цсл.* мольба) (*молитовне звернення до Бога з проханням)* мольба, моління; молитва: мы Алєѯандрь Воєвод… Знамєнито чиним… ѡжє… нашь вѣрніи болѣринь пань Дань пѡртар соучавскіи и кнѣгинѣ єго Тѡдѡсіꙗ,… нєким нє пѡноуждєни ани присилѡвани та дали с[ва]тѣи нашєи мѡлби монастири ѡт Хомѡр… єдно сєлѡ оу волости Карлигатоури (Васлуй, 1555 *DBB* I, 48); хочѹ абыстє чини́ли моли́твы, моле́нїа и мо́лбы, блгодаре́нїа (Вільна, 1596 *З.Каз.* 87); Если бы о[чи]щенія за повшедніе грѣхи душамъ по смерти презъ чисцовый огнь не было, теды бы прожно за нихъ таковые молбы и церемоніе отправовати (1603 *Пит.* 58); и кождый по мне добръ моих… держаний, взрушати и овшемъ с тых добръ моих…, с потомками моими записуюсе пречечоного отца Герасима, а по немъ от него… поданых // наступцовъ его, в спокойномъ держанъю… заховати… пану Богу молбы за отпусчение греховъ… отдавали (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 435–436); Пото(м) Аггльски(м) и и́ншихъ стыхъ хо́рѡ(м) Црквами, мо́лбами, о́бразами Стыми, нє вла́сною чє́стю и хва́лою Бѹ нале́жачєю, алє ѡ(т)носи́тєльмѣ и з звгла́дѹ (!) нѣакого… оучти́вость выража́ючи, кла́наємоса (Київ, бл. 1619 *О обр.* 92); А то вчиниламъ такъ… для вѣчной памяти… княжаты Михайла Вишневецкого, абы такъ за душу его, яко и за насъ и потомки наши на томъ мѣстцу святомъ мольба до Господа Бога завше безпрестане отправоватися могла (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 72); В се́й… день… Правѡвѣрных згромажа́ютса собра́на, Моли́твами и Мо́лбами поспо́лѹ вєсєлачи́са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 75).

МОЛЬБЕНЪ *див.* **МОЛЕБЕНЪ**[1].

МОЛЬТБА *див.* **МОЛОТБА.**

МОЛЬЦА *ж.* Те саме, що **моль**: А ты́и ша́ты // анѣ ѡ(т) мѡ́лє(ц) зѣданы быва́ю(т), анѣ ча́со(м) псо́ваны, анѣ ѡ(т) злѡ́дѣєвъ кра́дєны (Київ, 1619 *О обр.* 113–114).

МОЛѢНИЄ *див.* **МОЛЕНИЄ**.

МОЛЯВЪКА *ж.* Малюк. Вл.н., *ч.*: Захарка Молявъка (1649 *РЗВ* 442); ксендзъ Анътоний Янишевский… противко подданым, на кгрунъте монастыра Светое Пречыстое мешкаючымъ,… Адамови ткачови, Матъфееви шевъцови, Остапови Молявъце… //… оферовалсе правъне чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 154, 157).

МОЛѦЩЫЙ *прикм. у ролі ім.* (*той, хто звертається із проханням*) прохач: Посєлствꙋющыѧ: молѧ́щыѧ (1627 *ЛБ* 89).

МОМЕНТОВЫЙ *прикм.* **1.** (*короткочасний, швидкоплинний*) миттєвий: живо(т) тєпе́рєшнїй тєкꙋчїй коро(т)кїй и момєнто́вый єстъ, а́чъ здаєтсѧ быти длъгы(и) хо(т) найкоро(т)шїй єстъ, и ма́єтъ вноу(т)рнюю зло(ст) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 213).

2. (*який триває мить*) моментальний, миттєвий. ◊ **пунктъ моментовый** *див.* **ПУНКТЪ**.

МОМЕНТЪ *ч.* (*лат.* momentum) момент, мить: постꙋпоуючи прє(з) на(и)коротшїи поу́нкты часоу живо(т) бѣжи(т), бо ѡ(т) живота то(л)ко ѡди́нъ момє́нтъ на(м) тєпєрєшнїй є(ст), єдєнъ бовѣ(м) плынє(т) жєбы настоупи(л) прїйдꙋчїй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 213); **на кождый моментъ** – кожної хвилини, кожну хвилину: не только на кождую годину, але на кождый моментъ, абы ихъ такъ, яко першых, позабивали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 126).

МОМОТАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* momotać) Бурмотати, момотати: biblo, is, бєлкочу, момочу (1642 *ЛС* 102).

МОМОТЛИВЫЙ *прикм.* **1.** (*який нечітко, невиразно говорить*) момотливий: Мєдлєноѧзы́чны(и): Косногла́сны(и), гꙋгни́вый, заика́ючїйсѧ, шєпє(т)ли́вый, момотли́вы(и), заїакли́вы(и), болкотли́вый, сипли́вый (1627 *ЛБ* 62).

2. *У ролі ім., ч.* Момотливий, -ого. Вл. н.: тыє помєнєныє слꙋги… //… кгва(л)товънє пограбили… //… ꙋ савъки момо(т)ливого… воловъ два чабановъ (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв., 33, 34).

МОМОТЪ *ч.* **1.** Людина, яка нечітко, невиразно говорить: balb(us) нѣмующи(й), момо(т) (1642 *ЛС* 100).

2. Вл. н.: Иванъ Момотъ виненъ сорокъ копъ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); подданые… княжатъ Юря и Криштофа Корибутовичовъ Збаразскихъ… подъехавши подъ село Жидичинъ,… подданыхъ Жидичинскихъ двохъ, на йме: Герасима Лепеху… а Грицка Момота, зъ жонами, зъ детми, зъ быдломъ… забрали (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 355); ва(с)ко Момотъ (1649 *РЗВ* 440 зв.).

МОНАВЕЛѢТЫ *див.* **МОНОѲЕЛИТЫ**.

МОНАРХА, МОНАРЪХА *ч.* (*стп.* monarcha, *гр.* μόναρχος) **1.** (*єдиновладний глава монархічної держави)* монарх: а которые присяги не деръжать, каждый монаръха приплачетъ того здоровьемъ, альбо страченьемъ королевства (Вільна, 1599 *Ант.* 645); и поко(и) вѣчны(и) з обопо́(л)нои // мл(с)ти ꙋмоцнє́ны(и) грани́цами, и в цѣлє нєнароушо́нє… в са́мо(м) то(м) єдно(м) кролє́вствѣ, ѡ(т) мєш҄ка (!) мона́рхи по́(л)ского, и володы́мєра рꙋскаго,… бо́(л)шє шєсти со́тъ лѣ(т) спо-

ко́йнє захо́ваны(и) зроуша́єтє (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213–214); Що оучини́лъ и ѡ́ный мона́рха да́вный, васи́лїй мацєдо́нъ цє́саръ кгрє́цкїй сла́вный. Зоставоу́ючи сы́на льва… царє́мъ по собѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); пресловутый монарха Володимеръ зо всѣмъ своимъ войскомъ въ Херсонѣ крещеніе святое принялъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 771); Плє́мѧ то є́сть з҄ насѣнѧ ѡ́ного Іафєта,… За Ѡлєкга Рѡ́сского мона́рхи плыва́ли // В҄ чолна́хъ по мо́рꙋ: и на царъгра́дъ штꙋрмова́ли (Київ, 1622 *Сак.В.* 38–39); Ира́клїй Мона́рха Ри́мскоє Па́нство дєржа́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 680); ша́льнаѧ ма(т)ка ни(ч) нє злѧ(к)нꙋла, и рєкла ни(ч) то хо(т) ꙋбїє(т) коли кро́лє(м) и славны(м) монархою бꙋдє(т) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.).

2. (*про Папу Римського*) глава, очільник: Ачколвекъ межи апостолами привлащона // естъ Петрови святому преднѣйшость, теды то не въ тотъ способъ, абы мѣлъ владзу собѣ ростегати надъ иншые апостолы, або монархою церковнымъ называтися, але толко для порядку першого мѣстца (1603 *Пит.* 38–39); Другій доводъ… и той противъ намъ не естъ, Петра апостола монархою церкве [не] чинитъ, але чинитъ его участникомъназвыска Христова: называетъ его каменемъ, якъ и мы его сполечне зъ нимъ называемо (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 409); Зачимъ затягати Златоустого св. свѣдоцства на выставленье Петра св. въ монарху, // а Церковь… въ монархію,… нѣкгды о томъ ркучи, не писалъ (Там само, 444–445); такъ южъ трудно одного Петра для титуловъ почесныхъ властителемъ и единовладцею чинити, поготовю неслыханого монарху въ Церкви… становити (Там само, 453).

3. *Перен.* Вседержитель, Бог: Мона́рха прєвысо́кїй, в҄ людєхъ ни́зки(м) сѧ ста́лъ: // Абы прє(з) грѣхъ чл҃къ оупа(д)лый, зно́вꙋ повста(л) (Львів, 1616 *Бер.В.* 81–82); трєба было вєли́комоу монарсѣ х(с)тоу того днѧ по(д)нєсти́сѧ и вывы(ш)шити кото́рого тро́хы прє(д) ты(м) поки́ноу(л) бы(л) сєбє прє(д) нога(ми) июды зра(д)цѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 200); Ю́жъ нє Кро́ль Маврита(н)скїи Сфє́ры модєрꙋєт҄, Лє́чъ найвышшїй Мона́рха са́мъ нє́бомъ кєрꙋєтъ (Київ, 1632 *Євх.* 301); Понєва́жъ нн҃ѣшнєгѡ днѧ, Прєсвѣтлогѡ и прєсла́вногѡ; Мона́рха на́шъ Іи҃съ Хс҃; Бл҃гослово́єнный Сн҃ъ Бж҃їй; Цє́саръ на(д) цє́сарми, и Крꙋль на(д) крꙋлми, Па́нъ надъ // паны, Цр҃ъ вѣчногѡ цр(с)тва сво́єгѡ, и Мона́рха Нб(с)ногѡ Тронꙋ сво́єго: всєгѡ свѣта, Пн҃ъ и Вл(д)ка, Кото́рый владѣєтъ Нб҃о(м); и зємлє́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 63 зв.); Ина́чєй за́сь мл(с)рдїѧ исто́чни(к) ꙗкѡ Ѡц҃ъ чадолюби́вый Нб(с)ный Мона́рха з҄ свои́ми збѣ́гами, грѣ́шниками мо́влю постꙋпꙋєт҄ (Київ, 1648 *МІКСВ* 347).

Див. ще **МОНАРХЪ.**

МОНАРХИЯ, МОНАРХІЯ, МОНАРХЇЯ, МОНАРЪХЇЯ, МОНАРЬХИЯ *ж.* **1.** (*країна з самодержавною формою правління*) монархія: то(т) въ вавилони(и) напєрє(д) са(м) такъ сꙋрово панова(т) поча(л), и(ж) прилєглыє в сусѣдствє наро́ды мо(ц)ю примꙋси(л) до по(с)лушє(н)ства, и злꙋчи(л) вси(х) ꙗкобы в одну монархию. а(л)бо єдиновла(д)ство, и в ѡ(д)но тѣло панова(н)ꙗ своєго (1582 *Кр.Стр.* 25); першые панства албо монархіе, которые были передъ Рымскимъ цесарствомъ, суть

скажены (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 151); Главо́ю зла́тою зна́мєнꙋє(т) мона́рхїю… ассꙋрїй-скꙋю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 13); жидовскаѧ зємлѧ ры́хло ма́єтъ оупа́сти, пога́н-скїє мона́рхїи оуста́нꙋтъ, а оукры(ж)ованный ѡ(т) всхо́дꙋ до за́ходꙋ бꙋ́дєтъ всю́ды ца(р)-ствова́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 208).

2. Єдиновладдя Папи Римського: Исусъ Христосъ въ церькви Своей хотель меть единовладьство або монарьхию, абы один всего догледаль и рядилъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 250); А тые вси розъделы противъ папежа нарыхтовалъ, утлечы и в-ни-во-што оборочаючы монархию альбо единовладство папежовъ Рымскихъ (Вільна, 1599 *Ант.* 895); кшта́лтъ а́лбо спо́собъ // Ре́чи посполи́той вы́на(и)дꙋю, и становлю цр҃ковъ по(д) Христо́мъ, до найсколна́лшой (!) Монаръхїи [самовластва] налєжа́ти (Вільна, 1616 *Прич.отех.* 8 зв.–9); Цр҃ковъ по(д) Ри́мским Па́пєжомъ, нє є́сть да́лєй цр҃ковъю; а́лє Ре́чъю посполи́тою ꙗко́ю(с) лю́дскою, по(д) Па́пєжовою Мона(р)хиєю ѡвшє́ки доча́сною: Ви(н)ни́цєю є́сть, то(л)ко на оупоє́нїє Но́ѧ (Там само, 11 зв.); Зъ которого выкладу, опачне вырозумѣного, монархію церковную на Петрѣ будують отступникове, зачимъ тыхъ таковыхъ свѣдоцствъ въ першомъ своемъ роздѣлѣ зажили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 341).

МОНАРХІЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАРХЇАЛНЫЙ *прикм.* Єдиновладний: а днєсь захо́днїй костє́лъ нѣкото́рыхъ кано́но(в), того чєтвє́ртогѡ собо́рꙋ всєлє́нскаго нє прїймꙋєтъ…, мно́гих во ст҃ой старожи́тности нєвѣ́домихъ де́крєто(в) въ мѣсто кано́но(в) монархїа́лꙿнои па́пєжскои вознє́слости слꙋжачих, покꙋтнє навимишлѧ(в)ши (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв)* 25).

МОНАРХЇЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАРХЪ, МОНАРЪХЪ *ч.* (*гр.* μόναρχος) те саме, що **монарха** у 1 знач.: прикладомъ инъшихъ великихъ цесарей, королей, монаръховъ потужъныхъ,… и мы прагнемъ и зичимъ собе того, абыхъмо зъ людми тыми… // въ единости… застановялися (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 501); и по се́й дн҃ь па́пѣжъ ри́мскїй за́цнымъ мона́рхомъ до свои́хъ но́гъ сѧ схила́ти, оу ни́хъ па́дати, и оныє собѣ цєлова́ти роска́зꙋєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 175 зв.); стараюсꙗ ѡ тоє жє́бы… ростропнє и мудрє написано кнꙗжатомъ и мона(р)хо(м) ѡфѣрова(л) которыхъ славы длꙗ и(х) зацности и досто(и)ности // часу бына(м)нѣ(и) нє ꙋмє(н)шы(т) (1636 *Лям. о пр.* 1 зв.–2); Ѡ ꙗ́къ сꙋро́во зє́мныє Мона́рхѡвє, тако́вых свои́хъ збѣ́гѡвъ доста́вши кара́ют (Київ, 1648 *МІКСВ* 346).

МОНАРШІЙ *прикм.* (*який стосується монарха*) монарший: А я, монаршіе вашого королевского величества нозѣ смиренно обнявши, покорне и слезне прошу, дабы тое козакамъ творимое бѣдствіе и озлобленіе превысокимъ и грознымъ вашого найяснѣйшого величества мандатомъ было запрещено и ускромлено (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73).

МОНАРЪХА *див.* **МОНАРХА.**

МОНАРЪХЇЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАРЪХЪ *див.* **МОНАРХЪ.**

МОНАРЬХИЯ *див.* **МОНАРХИЯ.**

МОНАСТЕРСКИЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЕРЪ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАСТИРСКИЙ, МАНАСТИРСКИЙ, МАНАСТИРСКЫЙ, МАНАСТЫРСКЫЙ, МАНАСТЫРЪСКИЙ, МАНАСТЫРЬСКИЙ, МОНАСТЕРСКИЙ, МОНАСТЫРСКИЙ, МОНАСТЫРСКІЙ, МОНАСТЫРСКЇЙ *прикм.* (*цсл.* манастырьскии) **1.** (*який стосується монастиря як релігійної організації*) монастирський: а ты(х) то людє(и) на кгрѹ(н)тє мона(с)ты(р)ско(м) живѹчи(х) свєцки(м) право(м), звыча(и)ми, житиє(м) и ѡбхода(ми) и(х) прилєглы(х), а право(м) *монасты(р)ски(м)* цр҃ковны(м) і житиꙗ(м) и ѹставо(м) чє(р)нєчи(м)…, с ты(х) тєды до(м)ко(в) мона(с)ты(р)ски(х) слу(ш)нє,… ѡ(т)пусти(ти) и(х) прика(з)ує(м) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); Протожъ даємо ѹмоцованиє сє(и) листъ нашъ с пєчатию и с подъписо(мъ) вла(с)ноє рѹки нашоє… ивонѣ гулꙗни(ц)кому з братию єго чєрньцы ѹнє(в)скими противъ… прєдатєлꙗ чє(р)ньца ѹнєвъского, которы(и)… до… гєдєѡна зрадливє справы и привилє(и)ми манастыръскими ѹтєклъ (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 276, 2); **законъ манастырьский** – монастирський устав: почалъ говорити къ сємионоу. што сє сотворилъ єси. ѡ(т)коудоу єсть смрадъ сии. повєдаи намъ. соблажнѧєшь бо братию. и разорити хочє(ш) законъ манастырьскии (1489 *Чет.* 3); **уставъ монастырский** – те саме, що **законъ манастырьский**: повѣдано передъ нами, рекомо бы онъ въ томъ монастыри справовалъ се не подлѣ уставы монастырского и привилья нашого (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68);

(*який соціальним становищем пов'язаний із монастирем*) монастирський: мєщанє манастыръскиє а софє(и)скиє (Київ, 1552 *ОКЗ* 41); ты… позва(л) былъ пе́рє(д) на(с) ку пра(в)у ѡ ѡ(т)на(т)є (!) ѡстрова звє́чистого людє(и) манасты(р)скы(х) во(л)нича(н) на имѧ вєсноє́ (Вільна, 1555 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 42); А кгды(м) сꙗ той працѣ по(д)нꙗ(в), тогды ѡц҃ъ Боршо(в)ски(и) зо всєю братиєю чєр(н)цꙗми того манастырꙗ ѹнє(в)ского ѡ(т)даючисꙗ со всѣ(м) и с по(д)даними манастырскими в опѣкѹ мнѣ ѡ(т)дали ми ли(ст) єго королꙗ мл(с)ти (Унів, 1581 *ЛСБ* 61); бл҃говѣщє(н)скоє бра(т)ство сплачаючи двѣ части в (ш)пїхлѣрѹ нєбо(ж)кою манасты(р)скою, дарованыє… да(ли) зло(т) 100 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.); Яцише вдове, подданой же монастерской, поросят пятеро побит казал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 264);

(*який службовим чи громадським становищем пов'язаний із монастирем*) монастирський: С чиншовы(х) пѣнꙗзє(и) далє(м) попови монасты(р)скому ѡ(т)цѹ иѡа(н)у по(л) золотого (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.); на мѣ(с)цє ст҃обливє зєшлого… провѣзора монасты(р)ского и опєкуна шпита(л)ного (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 38); З которо́и причи́ни шафа(р) манасты(р)ски(и) ѡ(т)бира́єтъ ты́и ша́ты до схова́нѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 35 зв.).

2. (*який стосується власності й господарства монастиря*) монастирський: оу тѹ браницѹ монастир да ловит соби рибѹ и ѕвѣрь, и монастирскыи товарь да сѣ пасєть (Сучава, 1502 *BD* II, 210); тєж єщє сєло Лагодєвл, котороє было манастырскоє, ѡсталос кнѧзю

Василю (Задиби, 1531 *AS* III, 392); Ино ꙗ нє з ымє(н)ѧ манасты(р)ского алє з ымє(н)ѧ моєго влосности своєє тую да(н) за вижо(м) врѧ(д) ничи(м) побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, № 38, 1); ты… манастыръ пустошишь, статки и живности манасты(р)скиє ро(з)бираєшь (Новогородок, 1555 *ЛНБ* 4, 1136, 25, 1); напервей, съ стайни у манастыри, взялъ три кони моихъ влостныхъ, а четвертого манастырского (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/І, 33); ѡгорода єдна строна мѣсцкаѧ мєжа а на(д) сажавками манастырьскими на грунтѣ манастырско(м) (Львів, 1580 *Юр*. 1 зв.); твоѧ м҃(л)… рєчи монасты(р)скїє єси побра(л) мєновитє зыкга(р), и кни́гꙋ зовомꙋю бєсѣдꙋ єѵ҃(г)лскꙋю (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); ѡ(т) стєфана столꙗра за ѡво(ц) садꙋ монасты(р)ского взєлє(м)… 8» (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 3); почавши одъ рєчки зъ млына и ставꙋ моєго…, въ ставъ монастырскій въпадаючоє, при которой то ричцє на знакъ пꙗты паль єсть убитый (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67); Бо(г)да(н) Хмє(л)ни(ц)кий… Всим… до вєдомости доноси(м) Ижъ вє(д)лу(г) наданъя… на мє(ст)цє свєтоє Манасты(р) Густы(н)ский в сєлє Ва(л)ках прє(д)нейший Ко(л) двє млыновы(х) ѡ(д)но ступноє, а другоє мучноє, с которы(х) вымєры на пожито(к) Мана(с)ти(р)ский маю(т) ити (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1); потымъ нѣмци… монасты(р)… напавши сплю(н)дрꙋвали и вши(ст)ко заграбили що было в полатѣ лю(д)ского хова(н)ѧ и монасти(р)ского (серед. XVII ст. *ЛЛ* 170); закажитє абы ни(х)то нє важи(л)сꙗ чолнами builders вози(т) ѡпро(ч) порєма (!) мн҃ти(р)ско(г) за што ꙋпорны(х) и нєпослꙋшны(х) сꙋрово карайтє (Мошни, 1650 *ЦНБ* ДА/П-219, 16).

3. *У ролі ім., ч.* Монастирський, -ого. Вл. н.: Гри(ц)ко Манасты(р)ски(и) (1649 *РЗВ* 156 зв.).

МОНАСТИРИСКО *с.* Місце, де був монастир: фундую на выживене свещенника… огород коло тое же церкви, якъ болотце от реки обтачает, а сеножат там же понад речку, коло гори, монастириска чили дворишча, албо помешканя давного священнического (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/VI, 387).

МОНАСТИРЪ, МАНАСТИРЪ, МАНАСТЫР, МАНАСТЫРЪ, МАНАСТЫРЬ, МОНАСТЕРЪ, МОНАСТИРЬ, МОНАСТЫРЪ, МОНАСТЫРЬ *ч.* (*цсл.* монастирь, *гр.* μοναστήριον) **1.** (*релігійна спільнота ченців або черниць, які живуть за відповідним уставом*) монастир: тоты вышєписаннїи пѧть сєль,… да сꙋть вышєписанномꙋ монастирꙋ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); платы и доходы и живности монастырские не вѣдомо где ся дѣваютъ и оный монастыръ нищъ есть (Краків, 1540 *КМПМ* І (дод.) 2); А иніи отходятъ у монастыръ яко тежъ на пущу, а тамъ даютъ прикладъ побожности… въ постехъ, въ низулеганіи и бденіи (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 151); А тому сщ҃енику хто та(м) ѡ(т) нихъ позволє(нъ) и ꙋсмотрєнъ будє(т) лито(р)гисати, з манастыра вашо(г) платили ꙗкъ ины(х) сщ҃енико(в) выховуєтє такъ гр҃ши ꙗко сукно и кожꙋ (Острог, 1603 *ПИ* фотокоп. № 26); Маєтность свою розда́лъ, єдинꙋ на Шпиталѣ, Дрꙋгꙋю за́(с) на Цр҃квы, Шко́лы, Монастирѣ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); Нємала́ѧ є(ст) рє(ч) в монастырє(х) мє(ш)кати, дш҃ꙋ свою сп҃са(ти). Лє(ч) бо(л)шаѧ є(ст) рє(ч) мєжи громадами людє(и) бг҃бо(и)-

нє прємє(ш)кати, даючи ст҃обли́вый прикла(д) всѣ(м) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21); Монасти́ръ: Оби́тєль, манасты(р) (1627 *ЛБ* 65); При то(м) тє(ж) даровала изб8… добрє зпорєжє(н)н8ю до мона(с)тєра нашєго… дла (!) трапєзы. то ѡфѣровала за дш҃у нєбощика ма(л)жо(н)ка своєго (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 36 зв.); Што зась тычет книгъ церковныхъ, также быдла, спрятовъ,… то все вечными часы при брати и томъ же манастиру зоставати мает (Чорненський монастир, 1635 *ПККДА* I-1, 65); За тымъ звыкло(и) ласцє и любви м(л): ваши(х) Пи(л)-но сѧ вр8чаю. З Монастыра Господа(р)ского Ї́(с)ского днѧ з҃і фєвралѧ рок8 ах҃мв (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557); пови(н)на будє(т) малъжонъка моя мєнованая и(х) м(л). ѡ(и)цо(м) триго(р)-ски(м)… пя(т)дєсятъ золотыхъ… тутъ в ма-на(с)тырє ѡ(д)дати и (в) то(м) ся уи(с)ти має(т) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212).

2. (*монастирська власність; монастирське господарство*) монастир: продали… монастирь, що на връхъ добровца, и пѧть сєль (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259); А маєть ѡн тот замокъ нашъ Володимир и з мєстєчкомъ нашимъ Литовижомъ и з манастыром нашим свѧтого Спаса и со всими дворы нашими и фолварки и волостѧми (дєржати) (Берестя, 1508 *AS* III, 56); мы… дали есмо предъреченому Джусе тотъ манастыръ Дерманъский (Варшава, 1575 *АрхЮЗР* 1/I, 51); пото(м) в сє(м) року ид8чо(м) манасты(р) ст҃ого ѡнофрєѧ мо(ц)но кгва(л)то(м)… ѡ(т)нѧли (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); хто бы был владатором в небытности… пана Абрама.., того манастыра Заручайского…? Ино пан Флориян… в тый справе озвалсе: "иж я он манастыр от его милости пана старосты Овруцкого…, маю и оным се опекаю" (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 286); которы(м) то мона(с)тыромъ вси [братиѧ] ѡбщє пови(н)ни б8доу(т) рѧдити справовати б8довати ѳ8ндовати м8ровати и во(д)-л8гъ потрєбы єго ѡсмотривати (Дермань, 1602 *ПВКРДА* IV-1, 37); также до поданъя оному в поссесию манастыра и добр всих честного отца придаемо (Новогородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570);

(*монастирська садиба*) монастир: ино, мы видѣвши ихь доброволною токмєжъ и полною заплатоу и доброє даанїє, такѡжь и ѡ(т) насъ дали и потврьдили єсмы молєбникоу нашємоу… тоє вышє писанноє пасика, гдє быль монастыръ, и с полѣнкою (Сучава, 1522 *Cost. DS* 313); по(д)лє манастырѧ людє(и) сл8жєбныхъ д҃і члвко(в) которыє дають дрова… Єщє тамъ жє… дєсѧть сл8гъ которыє на во(и)н8 при воєводє є(з)дѧть (Київ, 1552 *ОКЗ* 45); поко(р)нє прош8… абы єго мило(ст) рачи(л) вшєлѧкоє старанъє ѡ похова(н)ю 8цтиво(м)… тєла моєго… чинити и єго поховати в мана(с)тыр8 свѧтаго Спаса (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/ Ic, 1943, 15 зв.); да(л) г҃ гро(ш) що мо(с)токъ 8робълєно на мана(с)тиръ уизъдити (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 12); Напервей, уходечы у манастыр, ворота с хворткою вязаные, побито кгонтами; почавшы от тых ворот по правой руце, тыном плоским тот манастыр обгорожан (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 287); отъ Лубень полмили у лѣсѣ Мгарскомъ на горѣ, гдѣ передъ тымъ бывали пасѣка, а знать, слыше, бывалъ колись и манастырь (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 71); Ст҃ый Мартирїй За́конникъ єдногѡ ча́с8 про-

хо(д)жаючисѧ, вышє(д)ши з манастырѧ; знашолъ на распꙋтіѧхъ оубогáго, и вéлми смєрдѧчого, // шпєтными струпами заражєного… чл҃вка (поч. XVII ст. *Пчела* 3–3 зв.); Пишешъ ваша чесность, насъ упоминаючи, жебысмо ся возвратили назадъ до своей стороны и до своего монастыря зъ быдломъ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); а потомъ у их мил. паненъ черницъ Светое Пречыстое в манастире засътал он, возъный, зъ шляхътою, паръкану зъ дерева тертого част, што коло цменътара, побрали, и тертицу, а инъшые речи подданые их поховали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158);

(*монастирські будівлі*) монастир: допусти(ли) мирꙗно(м) нѣки(м) до(м)ковъ стары(х) монасты(р)ски(х), в которы(х) за ровны(м) чиншє(м) жили, длꙗ поправы монастырꙗ того старо(г) бꙋдова(н)ꙗ поправлꙗти (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); домы… мꙋрꙋю(т) и цр҃ковъ ѡправꙋю(т), Шпита(л) и стра(н)но Приє(м)ницꙋ, и ꙋвє(с) монасты(р) бꙋдꙋю(т) (1592 *ЛСБ* 218); гражанє лво(в)скиє… манасты(р) ѡ(т)ца ст҃го… ѡнóфрїѧ… на прє(д)мѣстью Лвóвъскомъ… знóвꙋ бꙋдꙋю(т) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 252); камє(н)є… вывозити… на пєрє(д)мѣстѧ до мона(с)тыра нашє(г)… и та(м) помꙋровати трапєзꙋ и кєлии и всѣ стѣны (Львів, 1598 *ЛСБ* 319).

Див. ще **МОНАСТЫРЕЦЬ, НАМАСТЫРЬ.**

МОНАСТИРЬ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАСТЫРЕЦЬ, МАНАСТЫРЕЦ, МАНАСТЫРЕЦЪ *ч.* **1.** Те саме, що **монастиръ** у 1 знач.: Такжє и манастырєцъ ихъ ставропигїѡ(н) ст҃го онꙋфрїѧ… зоставуємо (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188); которы(и) то а(р)сєни(и) болоба(н) записа(л)сꙗ самъ в гро(д) и въ зємъствє… по(д) тисꙗчєю гривєнъ вѣчноє мо(л)чанꙗ и поко(и) манасты(р)цєви шпиталєви нашєму дати (Львів, кін. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31); Просили на(с) инокинѣ манасты(р)ца тамошнєго жє(н)ского… ижбы смо и(м) на сщ҃еника выхованьє слꙋшноє вынашли… которыи и(м) могъ бы слꙋ(ж)бꙋ божꙋю ѡ(т)правовати на ст҃а и по нєдѣлꙗ(м) (Острог, 1603 *ПИ* № 26); отецъ Павел Домживъ Лоткевичъ… просил мя, жебым и его самого и манастырец его под послушенством, опекунством и благословением светой лавъры и моимъ уставичъне мел и ховал (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 642).

2. Те саме, що **монастиръ** у 2 знач.: Што зась тычет книгъ церковныхъ, также быдла, спрятовъ, тутъ в манастырцу знайдуючогосе, сполною працею з братею своею приспособленого, то все вечными часы при брати и томъ же манастиру зоставати мает (Чорненський монастир, 1635 *ПККДА* I-1, 65);

(*монастирські будівлі*) монастир: При то(м) жє монастыри, и дрꙋги(и) монастырєць, ѡкрóмѣшни(и), жє(н)ски(и), и цє(р)ковъ новꙋю ѡ(т) ѡснова(н)ѧ… черницамъ инокúнѧ(м) длє ѡсоблúвого набожє(н)ства змꙋровати блг҃(с)вили(с)мы и(х), и благосло(в)лꙗємъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 252); двѣ цр҃кви єдна в мѣстє в мурѣ, заложєниѧ ꙋспєнїꙗ пр(с)тыꙗ бц҃а дрꙋгаꙗ манастырєцъ ст҃го ѡнофрїѧ… которыми цр҃квами мєщанє сами порꙗ(д)нє владаютъ и мило(ст)нꙗми и(х) ꙋкрашаю(т), нє мáючи жа(д)ныхъ имѣнии (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 293, 1).

Див. ще **МАНАСТЫРИКЪ.**

МОНАСТЫРСКИЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЫРСКІЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЫРСКЇЙ *див.* **МОНАСТИРСКЫЙ.**

МОНАСТЫРЪ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАСТЫРЬ *див.* **МОНАСТИРЪ.**

МОНАХА *ж.* Монахиня, черниця: Инокы́нѧ: Мона́ха, мни́шка, чєрни́ца, або єдино́ка (1627 *ЛБ* 48).

МОНАХЪ *ч.* (*цсл.* монахъ, *гр.* μοναχός) монах, чернець: тамо собєрꙋ(т)сꙗ мнози, ѡ(т) ст҃лє(и) и сщ҃енны(х) а(р)хима(н)дрито(в) иє(р)монахо(в) и монахо(в) и пꙋсты(н)ножитєлє(и) (Львів, 1607 *ЛСБ* 408); Которые тым же хитроречьством, славою, могутьством, розширеньям рода и монахов красноутвореных (в всем том православным превышаючи) хвалилися, к ним же отвѣща (бл. 1610 *Виш.Посл.Льв.бр.* 233); монахъ Стефанъ Зизаній, въ Грецкомъ и Словенскомъ языку мужъ учоный велце (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 913); Инокъ… мона́х҃… Чєрнє́цъ… єди́нокъ, або ꙋєдинє́ный,… Пꙋсты́нни(к) розꙋмѣтиса мо́жєтъ (1627 *ЛБ* 48); Софро́нїй Поча́скїй Гѵмна́стєсъ Кїнови́та Мона(х): Пєчє́р: Рєто́рики Профє́ссоръ (Київ, 1632 *Євх.* 293); monach(us), мни(х), мона(х), инокъ (1642 *ЛС* 272).

МОНЕТА, МАНЕТА, МАНѢТА, МОНИТА, МОНЫТА, МОНѢТА *ж.* (*лат.* monēta) (*гроші, які мають обіг у державі; грошовий знак*) монета: которого ж посагꙋ мнѣ по той паннє дано, то єсть: Напєрвєй ꙋ монєтє пѣнѧжной сєм тисѧч золотых (Краків, 1539 *AS* IV, 177); у чєрєсѣ было гршє(и) готовы(х) ко(п) три(д)ца(т) лито(в)скихъ, и поя(с) с калитою, у калити, дє(и), было сорокъ золотыхъ чє(р)воныхъ монєты, три копы гршє(и), два пє(р)стєни золоты(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 59); зо(с)тави(ти) ꙋмы(с)лилє(м)… цо(р)цє мо(и)… ан(н)є половицꙋ ѡ(т)чи(з)ны моєє… ла(н)цꙋ(х) золоты(и) в которо(м) золоты(х) три(д)ца(т) ѡ(с)мъ манє(т) золотіє в которы(х) два(д)ца(т) пꙗ(т) золоты(х) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 12 зв.-13); Зла́тица: Мони́та. Та́кжє: золоты́й (1627 *ЛБ* 43); асса́рїи и оволы. Нꙋ(м)ма а҃ ца(р) Ры́(м)скі(и) по Ро́мꙋлѣ, каза(л) наро́би́ти з҃ жєлѣза и з҃ мѣди, бо прє(д) ни(м) монє́та гли́нанаѧ и ско́рѧна(а) была в҃ Ры́мѣ (Там само, 182); Што… ꙋ на́съ єсть ли́тра, а́бо фꙋнт҃ злота, то оу Жидо(в) Тала́нт҃: вага была монє́ты золото́ѣ, всѣ и́ншїѣ ваги пєрєвышшаючаѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 463); *У порівн.*: мл(с)ть єсть ꙗкобы монє́та золота́ѧ и да́ръ нѣѧкїй которы(и) оу ка́ждого можєтсѧ знайдова́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 222); Ꙗ́къ монє́та золота́ѧ бє(з) наби́т҃ѧ гє́рбꙋ кролє́вского в҃ га́ндлю кꙋпє́цства нє заживаєтъсѧ, до ска́рб҃ꙋ кролє́вского нє кладє́тъсѧ, и ѡ(д)кида́єтъсѧ: та́къ и дш҃а, нє бꙋдєтъ ли мѣти о́браза нб҃(с)ного дх҃а… ѡ(д)ки́нєною зоста́нєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 284); **добрая монета, монета добрая** – (*непідроблена, нефальшива карбована грошова одиниця*) добра монета: заплачꙋ тобѣ доброю монєтою золото́ю и справє(д)ливои ваги (к. XVI ст. *Розм.* 51 зв.); ꙗ… взꙗ(л) и позычи(л) є(с)ми пє(в)нꙋю сꙋмꙋ пн҃зє(и)… и рꙋками своими вла(с)нє доброю монєтою ѡ(т)личивши ѡ добра(х)… пн҃а Короша… которою

то сꙋмꙋ… записа(л) на має(т)но(с)ти моє(и) (Сарни, 1621 *ЦДІАК* 223, 1, 34, 1); взѧто шкатꙋлꙋ… в Которо(и) было в золотє Самомъ, и срєбрє и въ инъшо(и) монєтє добро(и) готовыми пн҃зми золотыхъ шєстъдєсѧтъ тисєчє(и) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); **дробная монета** – дрібна, розмінна монета: ґды ѡ дробную монєту прытру(д)нє(и) было, за чы(м) з табличноѣ скры(н)ки… выбраны(х) гро(шєи) напро(д) взѧлємъ пу(л)торака(ми) новы(ми) лєгки(ми) зло(т) 67 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); **легкая монета** – (*монета, менша вагою за свою номінальну вартість*) розмінна монета: ѡ(т) ты(х) жє брати(и) ѡдобралє(м), лєгкою монєтою зло(т) 16″7 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); **литовская монета (манѣта, монита), монета литовская** – (*грошова одиниця, яку карбували у Великому князівстві Литовському*) литовська монета: Ино мы свою половицу Прилѣпа его милости митрополиту Іосифу продали за двѣсти копъ грошей полугрошковъ Литовскоѣ монеты (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); бра(т)ѧ… пє(р)вєи мають кн҃зю ѳєдорꙋ або єго пото(м)комъ заплати(ти) тисѧчу ко(п) грошєй лито(в)скоє манѣты (Краків, 1527 *Гр.СВ*); Продал єсми имѣнє своє… //… за полпєта ста коп грошєй Литовскоє мониты (1520 *AS* III, 198–199); <ѧ>… записа(л) вєна ис приви(н)ко(м) всєго сꙋмою три(с)та копъ грошє(и) ли(ч)бы и монєты лито(в)скоє (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 17/Іс, 1943, 15 зв.); **монета великого кнѧзства, монета (монѣта) великого князства (кнѧзства) литовского** те саме, що **литовская монета**: а взѧл Єго Милость в нєго шєстсотъ золотых в золотє, а чотыриста в монєтє вєликого кнѧзства (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Ѧ ѡлє(х)но богданови(ч) кнгини(н)ски(и) вызнаваю… си(м) мои(м) листо(м) што(ж) ѡста(л) єсми винє(н) па(н)у ѡлє(х)ну гри(н)ковичꙋ малє(в)скому пѧ(т) ко(п) грошє(и) монєты вєликого кнз(с)тва лито(в)ско(г) (Берестечко, 1594 *ЛНБ* 5, II 4048, 17); Продал єсми… имѣньє… за пѧтсот копъ грошєй монѣты вєликого кнѧзства Литовского (Краків, 1538 *AS* IV, 123); **монета (моныта) польская (полская)** – (*монета польського карбування*) польська монета: золотые чирвоные портукгалы, дукаты, таляры потройные, монета Польская и Литовская, деньги Московские (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 361); славє(т)ныи пановє. ѡ(з)на(и)муємо ва(м) ижє є(с)мо послали до ва(с) на будова(н)є тои цє(р)кви ѡсмъдєсѧ(т) золоты(х) монєты по(л)скои (Ясси, 1559 *ЛСБ* 29); твоѧ мл(ст) нє хочєшъ ѡнымъ выдати по(д)даныхъ… которы(х) ѡни собє шацую(т)… зособна по пѧтисоть гривє(н) монєты и ли(ч)бы по(л)ско(и) (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 45); которого по(д)даного нєвида(н)є… поводоваѧ сторона шацꙋє(т) собє… на пѧ(т)со(т) гривєнъ монєти и личбы по(л)скоє (Кременець, 1619 *ЦДІАЛ* 765, 1, 5, 1 зв.); Я Олє(х)на… зєзнава(м) и(ж) є(м) прода(л) половиноу вла(с)нои очизны своєи о(д)куплєнои… за соумоу зло(т) пѧ(т)дєсѧ(т) и два моныты и ли(ч)бы по(л)скои (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); **монета фляндрьская** – (*монета фландрського карбування*) фландрська монета: ѧ ѧнъ з барлємонтъ мєшкаючи(и) в Антвєрпїи твєржꙋ и зєзнава́ю ижъ винєнъ єстємъ гєркꙋлєсови маршa(л)кꙋ кꙋпцови мєшкаючомꙋ в вєлани // або комꙋко(л)вєкъ той цирокрафъ маючомꙋ сꙋмꙋ тридца(т) либръ и дєсѧ(т) солдовъ и шє(ст) пѣнєзєй монєты флѧндрьской (к. XVI ст.

Розм. 70–70 зв.); **монита венгерская** – (*монета угорського карбування*) угорська монета: Сию книгꙋ гл҃емꙋю єѵ҃гєліє кꙋпилъ рабъ бжї Іѡа(н) шолты(с) Мико(в)ски(и) из жоною своєю Ганꙋсїєю за ѡ(т)пꙋщєнї(є) грѣховъ свои(х) и родичовъ свои(х) за золоты(х) ѕі҃ мониты и личбы вє(н)гєрско(и) (Гавай, 1637 *Паньк*. І, 186); **монѣта Коруны Полскоє** те саме, що **монета польская**: Єго Милость напротивкꙋ посагꙋ тоє малжєнки своєй, што по нєй взал тꙋю совитꙋю сꙋмꙋ тридцат тисѧч и три тисѧчи золотых и ѡсмъдєсѧт и два золотых, монѣты и личбы Корꙋны Полскоє, на трєтєй части всих имѣнєй и пожитков своих… єй листом своим записал (Краків, 1539 *AS* IV, 188); **Ческая монета** – (*монета чеського карбування*) чеська монета: ѡтєцъ єго… тоє имєньє… в шлахєтноє Ꙗдвиги… кꙋпилъ за пѧтьсотъ копъ грошей широкихъ, Чєскоє монєты и за шꙋбꙋ ѡдамашковꙋю (Краків, 1539 *AS* IV, 184).

МОНИСТА *ж.* Те саме, що **монисто:** Оутва́ръ, оукраше́нїє: ѡхєндо(з)ство, краса, мони́ста, ѡкра́са, че́стность, скро́мность, ѡбыча́йность, встыдли́вость (1627 *ЛБ* 141).

МОНИСТО, МАНИСТО *с.* (*прикраса*) намисто: то(т) камєнь аще кто носитъ на сєбѣ в манистє или в пєрстнѣ, томꙋ сладостно рєчєнїє подає(т) (XVI ст. *Травн*. 487 зв.); Monisto: noszenie: kleynot. łancuch (Жовква, 1641 *Dict*. 69); dextrale, монисто (1642 *ЛС* 162); Ув Омє(л)єняти…: мани(с)то, золоти(х) шє(ст), кожухо(в) два (Житомир, 1650 *ДМВН* 194); *У порівн.*: красны соуть ягодки лица твоего, яко горълинка, шіа твоя яко златое монисто (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50).

Див. ще **МОНИСТА**.

МОНИТА *див.* **МОНЕТА.**

МОНОКСИЛА *ж.* (*гр.* μονόξυλον) *(судно, основа якого видовбана із суцільного стовбура дерева)* моноксил: Ѡ кото́ромъ то ѡдє́стью Ца́рскомъ довѣдавшисѧ Скѵ́ѳскїй Хаґа́нъ… мо́рє в̾пра́вдѣ Ѻкрꙋтами напо́лнилъ з̾ єдного дє́рєва в̾до́лжъ оучинє́ными, (и длѧ того Єллінскимъ діалє́кто(м) Моно́ксѵла, то́ є(ст), єдинодрє́вники называ́ютсѧ) а зє́млю напо́лнилъ ко́нными людми и пѣшими (Київ, 1627 *Тр*. 659); Ґды бовѣмъ ха́ґанъ ѡ(т)но́гꙋ мо́рскꙋю кєра(т)скꙋю прозыва́ємꙋю моноксѵ́лами то́ є(ст) корабл́ами з̾ є́дного дє́рєва оуроблєными, и в̾ ни(х) бꙋдꙋчими лю(д)ми воє́нными напо́лнилъ. кꙋсилсѧ и за́мыслъ мѣлъ… на мѣсто при́стꙋпъ мѣти (Там само, 661).

МОНОКУЛИ *мн.* (*гр.* μονόκωλες) (*в античній міфології карликові істоти-одноноги*) монокули: Монокоули. лю(дє) з вєли́ками ногам(и) та(к) и(ж) сѧ в̾шито(к) засло́ни ѡ(т) сл҃нца подо́швою (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 26).

МОНОѲЕЛИТЫ, МОНАВЕЛѢТЫ *мн.* (*цсл.* моноѳєлиты, *гр.* μονοθελίτες) (*представники єретичної течії раннього християнства*) монофеліти: в Сємо(м) Ст҃ѣ, а Ро́кꙋ, хп҃, бы́лъ Шє́стый всєлє(н)скїй Събѡръ… прє(з) Царѧ Константи́на Борода́того зложє́ный на єрєтики Моноѳєли́ты, то єстъ єдиново́лци (Київ, бл. 1619 *Аз.В*. 137); Отступникъ, припоминаючи помененныхъ еретиковъ моноѳелитовъ… опустилъ, хотячи, снатъ, въ томъ костелови Римскому придобритися. Ано фалшемъ заробляти на добро трудно! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 659); пє́рвоє ѡ(т)стꙋп(с)тво в̾ Грє́ціи:… прєзъ хєринта и

євєни́та, и прєзъ патрїа́рхωвъ нѣкоторыхъ,… и прєз̾ нѣкоторыхъ цє́сарωвъ згєрєтича́лыхъ монавєлѣтωвъ, и иконобо́рцωвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 137).

Див. ще **МОНОѲИЛИТѦНИ.**

МОНОѲИЛИТѦНИ *ч.* Те саме, що **моноѳєлиты**: Зна́мєнїє кр(с)та на сєбѣ из̾ωбража́ютъ развращє(н)но пѦтма пе́рсти, и пе́рвїє на лѣвоє плєчо, пото(м) на пра́воє кладꙋтъ, и єдини(м) пе́рсто(м) на сєбѣ кр(с)тъ виωбража́ютъ, ꙗкω моноѳилита́нє єрєти́ци (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв)* 30).

МОНСТРА *ж.* (*лат.* mōnstrum) диво, чудо: ибо въскрсєнїє на́шє; нє єстъ с прирожє́нѦ на́шєгω, алє є́с то чꙋдо прєсла́вноє; си́лы бо(з)кои, а що збыва́єтъ на(д) прирожє́нѦ в̾ тѣлѣ; то́є нє воскрє́снєтъ, ꙗкω мо́нстра (Чернігів, 1646 *Перло* 144).

Див. ще **МОНСТРУМЪ.**

МОНСТРАНЦЇЯ *див.* **МОНСТРАНЦИЯ.**

МОНСТРАНЦИЯ, МОНСТРАНЦЇЯ, МОНЪСТРАНЦИЯ *ж.* (*стп.* monstrancyja) (*різновид дароносиці в римо-католицькій церкві*) монстрація: монстранцию великую, мѣдъницу з наливкою злоцестую и пару лихтаров костелных, старых, поламаных (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 625); а надто костелъ тамошний, дверы вырубавши, злупили, то естъ меновите въ костеле келихи, патыны, монъстранции и инъшое сребро костелъное закопаное,… все тое выкопавши, въ способъ лупу побрали и межи себе поделили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 563); *Образно:* и поко(и) //… зроуша́єтє, а рога́тꙋю нѣѦ́кꙋю(с) (пла́щє(м) р̾ко́мо звє́рхꙋ поко́ю, алє вноу́трънєго ро(з)-рꙋхꙋ прикри́тꙋю) мо(н)стра́н̾цїю, мнѣма́-но(и) зго́ды клѣтитє (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213–214).

МОНСТРУМЪ, МОНЪСТРУМЪ *ч.* (*лат.* mōnstrum) **1.** Монстр, чудовисько: тымъ же способомъ если бы тежъ было о многихъ головахъ тое то тѣло, то естъ екклисия, теды бы до того пришъло, же бы было монструмъ албо дивъ якійсъ барзо страшный (Єгипет, 1602 *Діал.* 58).

2. *Перен.* Монстр, недолюдок: Лєчъ хто́ бы и Бг҃а нє зналъ, и цнωты топталъ, чл҃вкъ той нє єстъ чл҃вкъ: бє́стїа єстъ, мо́нъстрꙋмъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.).

Див. ще **МОНСТРА.**

МОНТАНИСТОВЕ *мн.* (*гр.* Μοντανιστός) (*представники єретичної течії раннього християнства*) монтаністи: приходили симоніане, херинтове, евіонитове, гнюсницы,… аріанове, монтанистове, донатистове, македоняне, несторіане, евтихіане, образоборцы, власне яко ово теперешнихъ часовъ отщепенцы церковные унѣятове, – тые всѣ на тотъ корабль, то есть на церковь Божію, пащоки свои роззѣвляючи, акы лвы рычатъ, хотячи ее поглотити (бл. 1626 *Кир.Н.* 25).

МОНЪСТРАНЦИЯ *див.* **МОНСТРАНЦИЯ.**

МОНЪСТРУМЪ *див.* **МОНСТРУМЪ.**

МОНЫТА *див.* **МОНЕТА.**

МОНѢМЕНТЪ *див.* **МУНИМЕНТЪ.**

МОНѢТА *див.* **МОНЕТА.**

МОРАВСКИЙ, МОРОВСКИЙ *прикм.* **1.** (*виготовлений у Моравії*) моравський. ◊ **сукно моравскоє** *див.* **СУКНО**.

2. (*пошитий із такої тканини*) моравський: чєпъцо(в) чо(р)ны(х) шо(л)ковы(х) мора(в)скихъ г҃ (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 2); у Вакулы… побрано… жупа(н) шары(и), моровски(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 106).

МОРВА *ж.* (*Morus nigra L.*) (*лат.* mōrus, *гр.* μόρον) морва, шовковиця: и вˢста́лъ ц҃рь прєдоднє́мъ и наготова́лъ во́йска кꙋ би́твѣ, и оуда́рили вˢ трꙋбы. а слонѡ́мъ оуказова́ли кровъ ꙗ́годъ ви́нныхъ, и мо́рвы, абы и́хъ заюши́ли кꙋ би́твѣ (серед. XVII ст. *Хрон*. 483).

МОРГАТИ[1] *дієсл. недок.* (*швидко заплющувати й розплющувати очі*) моргати: Миза́ю: Помиза́ю, ми́гаю, поми́говꙋю, мо́ргаю, мрꙋгаю (1627 *ЛБ* 63).

МОРГАТИ[2] *дієсл. недок., перен.* (чим) (*швидко говорити*) лопотати: Мнѡ́гїѣ прихо́дѧтъ до Ц҃ркве, и дро́бѧтъ ѧзы́комˢ ти́сѧчꙋ вѣ́ршѡвъ моли́товныхъ; а выхо́дѧчи зˢ Ц҃ркви нє вѣ́дают ˢ што рєкли: гꙋбами мо́ргаютˢ, бѣжа́тˢ, спѣша́тсѧ ꙗ́кобы были кимъ го́нєны, а слꙋхъ и ро́зꙋмˢ далє́кѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 541).

МОРГУНЪ *ч.* (*той, хто часто моргає*) моргун. Вл. н.: ива(н) Мо(р)гꙋ(н) (1649 *РЗВ* 23); Илько Мо(р)гꙋнъ (Там само, 200); Ва(с)ко Мо(р)гꙋ(н) (Там само, 413).

МОРҐЪ, МОРКГ, МОРКГЪ *ч.* (*стп.* mórg, *нім.* Mórgen) (*міра землі, що дорівнює 0,57 га*) морг: во(з)ны(и)… маєть ꙋвѧзывати… //… зємли лєсноє котораꙗ бы сꙗ годила на па(ш)ню мо(р)кгъ за сорокъ грошє(и), а боровоє зємъли моркгъ за два(д)цать гр҃шє(и) (1566 *ВЛС* 58–58 зв.); кгды бы ѡ(т) сꙋдꙋ нашого… было послано ꙋвѧзати за ꙗкꙋю сꙋмꙋ присужоную, тогды во(з)ны(и) з ꙋрѧдꙋ прида(н)ны(и),… маєть ꙋвѧзывати…, а за копу гршє(и) в моркг зємъли по(л)ноє, а простого полꙗ то(т) жє моркгъ за пꙗ(т)дєсѧтъ гр҃шє(и) (Там само, 58).

МОРДАЧЪ *ч.* Мордань. Вл.н.: Федоръ Мордачъ… светчилъ, ижъ дей княжа Кошерское таковое безправье… чинитъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 6/І, 219); Фєско Мо(р)дачъ (1649 *РЗВ* 374 зв.).

МОРДЕРСКО *присл.* Жорстоко, безжалісно: До́сыть мордє́рско П҃на нєлю́тостнє би́то, Ѿ(т) главы а(ж) до но́гъ всє тѣ́ло стра́шнє зри́то (Львів, 1631 *Волк*. 11); протестантов невынних… обухами, кийми, иншим оружъем незвычайным,… збили и мордерско, нелитостиве зранили, на полы – живых зоставивши (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 246).

МОРДЕРСТВО, МОРДЕРЪСТВО, МОРДЕРЬСТВО, МОРДИРСТВО, МОРДЫРСТВО *с.* (*стп.* morderstwo) (*завдавання фізичних і моральних страждань*) мордування, наруга: Писала… пани… Лабунская… оповедаючи… иж… он… таковые окрутенства и мордерства над нею чинил (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 47); по(д)даные н҃ши жидовє… до на(с) втєкълисѧ з вєлики(ми) жалобами своими и(ж) дє(и) вє(ли)киє кри(в)ды и шкоды и мо(р)дє(р)ства тє(р)пѧ(т) проти(в) права(м) свои(м) которыє маю(т) наданыє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); того (ж)… дн҃ꙗ вє(р)хꙋпомєнєного… наєхавши… кгвалто(м) на дрꙋгоє имє(н)є пана моєго хри(н)ники тамъ жє… боꙗ(р) и по(д)даныхъ… бєз литости и(х)

самы(х) жонъ и дєтє(и) и(х) позбивали помо(р)довали ѡ(т) которого дє(и) мо(р)дєръства ꙋтєкаючи килка чоловєко(в) в стырꙋ потонꙋли (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89); ꙗко́го єстє прєслѣдова́ньꙗ. ꙗко́го оурꙋга́ньꙗ. ꙗко́го поличкова́ньꙗ. ꙗко́го оплєва(н)нꙗ. ꙗко́го замєша(н)ꙗ і затрꙗснє(н)ꙗ. ꙗко́го на оста́то(к) кро́вопролїйства, мꙋжобо́йства, забїйства, тира́нства. морды́рства. нахоже́ньꙗ кгва́лтѡ(в) на дѡ́мы, на шко́лы, на цр҃кви (Острог, 1598 *Отп.КО* 16); теды он… битем и флякгами розмаитыми и мордирствы оную до того примусил, же оного доживотя и суммы, которую на котелни мает, по неволи уступитъ мусила перед урядом тамошним (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 488); теды на дорозе доброволной, межи Радомышлем и Рожавомъ, перенявши мене люди якиес, сваволныи козаки, менуюшеся быт полку Станислава Калиновского, способом разбойничим первей самого поймали, страхи разные битем и мордерством здоровю моему задавали (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ*, XV 3, 158); Гнѣвъ… всюди войни, мо(р)дєрства, мꙋжєꙋби(и)ства зачиналъ єси и всꙗкого нєщастꙗ былъ єси причиною (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); они ее… зухвале боронили и ксендземъ Методиушомъ Терълецкимъ… который естъ инъфамисъ вечъный, конъверсуючы и од него инъформацию и приклад беручы, пренагабаня и опресъсие розные, засадъзки, битья кгвалътовные и мордерства духовнымъ и свецъкимъ… чинитъ не перестаютъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* I/IV, 815).

Див. ще **МОРДОВАНЄ**.

МОРДЕРЦА, МОРДЫРЦА *ч.* (*стп.* morderca) мучитель, тиран: До того бовѣмъ за на́шихъ ча́совъ ре́чъ е́стъ загна́на, абы цєрко́вныє спо́ры и нєзгоды, нє Тєѡ́логомъ оужє, нє собо́ромˁ: а́лє ка́томъ: мꙋчи́тєлємъ мордє́рцѡ́мˁ, Кровопїйцѡмˁ, и ѡ(т)цєꙋбийцомˁ, кꙋ ѡборо́нє, вˁ Ри́мє, албо зˁ Ри́мꙋ злє́цаны и повѣраны быва́ли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 12); Мы прєто бра́тїє… анѣ сꙗ до дꙋшєгꙋбного мордє́рцы, сро́кгого окрꙋтника, проти́вника на́шєго, нє́прїатєлꙗ, и бори́тєлꙗ дїа́вола вєртаймо (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 269); подъ тоею уньею мучители, а не учители, и тиранове наступуютъ, а не преподобныи мужи на владыцтва, якъ дѣялося у Премышлю въ мѣсте отъ Крупецкого, а въ Брестю Литовскомъ // отъ Патѣя, которыи титуломъ владыки, а дѣломъ тираны и мордерцы (бл. 1626 *Кир.Н.* 16–17); Томи́тєль: Ту́ранъ, мꙋчи́тє(л): ца́рь пога́нѡвъ, морды́рца (1627 *ЛБ* 133); Пречъ ся всѣ мордырцове порасходили, Ркомо тежъ то, на триумфѣ яком были (Львів, 1630 *Траг.п.* 163).

МОРДЕР *див.* **МОРДЕРЪ.**

МОРДЕРЪ, МОРДЕР, МОРДЫРЬ, МОРЪДЫРЪ, МОРЬДЫРЬ *ч.* (*стп.* morderz, *свн.* Morder) **1.** (*той, хто завдає фізичних мук*) мучитель: На то пан воєвода… ѡт кнєгини Илинoє мовил, жє мова нєслꙋшнаꙗ приймована быти нє маєт в правє и просил, абы сказан был ꙗко кгвалтовник и мордєр, а панна и замокъ, абы привєрнєн вырокомъ господарскимъ матцє (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); Єѵ(г)листа повѣдає(т). ижє оучитєлєвє оу добромь оучєнїи алє нє въ зло(м) животѣ мають наслѣдовани быти. тыжь якь примовлꙗєть х҃с оучитєлємь закона. А повѣдаєть и(х) быти морьдырє, апостоловь ѡ(т) сєбє по-

сланˠныхь (1556–1561 *ПЄ* 97); тогды дей тые вси пенези и реистра выбираня оных пенезей, так теж и всю маетност мою, при том маетность слуг и бояр его мл. пана моего, которые на тот час при мне были, самых нас з аркабузов из ручниц постреливши, // поранивши, и окрутне помордовавши, тые кгвалтовники и мордыри вышей помененые Василей а Степан Борзобогатовичи в тот час кгвалтовне побрали (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 176–177); которого ꙗ права и справєд)ливо(с)ти чєрєзъ ча(с) нємалы(и) с тыми мо(р)дєрами ма(л)жо(н)ка моєго а кгва(л)то(в)никами своими //… нє могучи собє довє(с)ти… тоє въсє право своє… довожу… дꙗ(д)ку своєму… Миха(и)лу Мы(ш)цє ва(р)ко(в)сому (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.–33).

2. Убивця, душогуб: Ѩ… вы(з)нава(м)… и(ж)… є(г) королє(в)скаꙗ м(л)… писати каза(ти) рачи(л) росказую(чи) чєрє(з) мєнє гдєбы ко(л)вєкъ то(г) кли(м)ка и сыно(в) єго и и(х) помо(ч)нико(в) ꙗко злочи(н)цо(в) и мо(р)дєро(в) было на(и)дєно жєбы пєрєдо (м)ною… и(х) по(и)мано и гдєбы которы(и)… ку тому злому ꙋчи(н)ку сѧ зна(л) таковы(и)… кара(н) быти має(т) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20); приєхалъ до мєнє до домꙋ моєго… Андрєй Ивановичъ Рꙋсинъ, который повєдалъ мнє, ижъ за ѡбжалованємъ кнѧзѧ Романовымъ… и за иныхъ брати ихъ, Волынцовъ, жєданємъ до мєнє приєхалъ и просилъ мєнє, абы Жєлєха на врадъ господарский, Лꙋцкий, ꙗко мордєра и мꙋжобойцꙋ выдалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); а кгды ѡ то(м) заби(т)ю людє(м)… ѡ(з)намєно… кгды бы(л) пи(л)ны(и) ѡпы(т) и и(н)кви(зи)цыꙗ ѡного мо(р)дєра за(с)та(л) и ты(х) которыє сє ꙋпоминали пн҃а Григо(р)ꙗ Ко(с)тюшковича абы выда(л) мо(р)дєра Ѿ(с)тапка слꙋгꙋ своєго… ѡ(т) сєбє до козако(в) выправи(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 5, 2).

3. *Перен*. (*той, хто наражає душу на вічні муки*) душогуб: пристó(и)нѣ єго морърыдрє(м) называти. А то длѧ чóго; длѧ того и(ж) см҃ртїю лю́тою чл҃ки оу́биває(т). и во см҃рть вѣчнꙋю на мꙋкꙋ // ѡ(т)сылає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 242 зв. – 243).

Див. ще **МОРДЕРЦА.**

МОРДЕРЪСТВО *див.* **МОРДЕРСТВО.**

МОРДЕРЬСТВО *див.* **МОРДЕРСТВО.**

МОРДИРСТВО *див.* **МОРДЕРСТВО.**

МОРДОВАНЄ, МОРДОВАНІЄ, МОРДОВАНЇЄ, МОРДОВАНЪЄ, МОРДОВАНЬЄ *с.* (*стп.* mordowanie) **1.** Те саме, що **мордерство**: И проси(л) па(н) Ка(р)пъ, во(и)тови(ч), имєнє(м) ѡ(т)ца своєго возного з ураду на ѡглєда(н)є того кгвалто(в)но(г)[о] насланя и попаленя в будє и по(п)сова(н)я фа(л)бы попєло(в), так тє(ж) зби(т)я, мо(р)дова(н)я бу(д)нико(в) и бо(н)даро(в) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 42); То все Матфей Немирич кгвалтовне, розбойне мене збивши, змордовавши,… с которого бою и великого мордованя ажемъ ледве пеша у дуброву от них утекла (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 446); абовѣмь за грѣхы наша выдає(т) на(с) б҃ъ всєдръжитє(л) в роукы нєпрїѧтєль наши(х). ачти нє на потоплєнїє дш҃и алє и на каранѧ и на вєликоє мордованѧ тєлє(с)ноє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 61 зв.); Абовѣмъ оное вѣры, которую въ собѣ мѣли, жадные покусы, жадные тръвоги, бѣды, ути-

ски, выгнаня, огни, мечи, утрапеня, забіяня, мордованя, смерти, воды, береги, ани вшелякіе иншіе преслядованя, ведле словъ Христовыхъ, звитяжити не могли (1603 *Пит*. 22); Ведомо тожъ то всимъ съ писма кроничного, што року тисеча пятсотъ семдесятъ семого сталосе по такои звезде? якое крови розляние, якое было великое людей мордованіе праве въ тотъ часъ въ царствѣ Московскомъ? (поч. XVII ст. *КЛ* 87); Томи́тєлство: Кгвалто́вноє панова(н)є. Тѵра́нство, томлє́нїє, мордова(н)є (1627 *ЛБ* 133). Тымъ се не // контентуючи мордованъемъ, казали ему шию окуповати, где людъ увесъ, патрачи такъ на его великие муки, окупуючи его, дали золотыхъ семдесятъ, и тые пинези узявши, а сами впадши до двору его, вси речи рухомые и шаты позабирали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/І, 568–569).

2. (*фізичні муки, страждання*) мордування: с҃тыи́ приѧ́тєлѣ І҃с х(с)вы, слѹжи́ли б҃гѹ в лакнє́ню и прагнєню, в зи́мнѣ и нагости, и горѧчости, и вшєлѧко(и) пра́ци, и в мордова́ню // ѹ чѹ(и)ностѧ(х) и по́стѣ(х), в м҃лтва(х), и в ро(з)мы(ш)ланѧ(х) с҃ты(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн*. 21 зв.–22); вˢ ѹти́скоу вˢ стра́хѹ і вˢ мордова́нїю. ни єді́но ѡ(т)починє́нїє бєзпєчноє. албо со(н) оу поко́ю нє бѫ(дє)тъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 32); и повѣ́далъ Аарѡ́нъ вси слова. кото́рый былъ рє́клъ г(с)дь до Мѡѵсє́ѧ, и чини́лъ зна́ки пєрєдъ лю́домъ, и оувѣ́рилъ лю́дъ и схили́вшисѧ поклони́лисѧ г(с)дѹ б҃гѹ, жє войзрѣ́лъ г(с)дь на мордова́ньє ихъ (серед. XVII ст. *Хрон*. 82 зв.).

Див. ще **МОРДОВАНЄСѦ.**

Пор. **МОРДОВАТИ.**

МОРДОВАНЄСѦ *с.* (*стп.* mordowanie się) те саме, що **мордованє** в 2 знач.: ѡтє́цъ… до // Х(с)а прихо́дитъ, а та́жкѹю сы́на свóєгѡ хоро́бѹ оповѣда́єтъ ємѹ, и всє зло́є, кото́роє тєрпи́тъ, подро́бнѹ ємѹ выка́зѹєтъ. Повѣда́єтˢ ѡ окрѹтно(м) мордова́нˢюсѧ єгѡ,… и́жъ На но́вый мѣ́сѧцъ бѣснѹєтˢсѧ, и окрѹтнє сѧ мордѹєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал*. 139–140).

МОРДОВАНІЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАНЇЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАНЪЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАНЬЄ *див.* **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАТИ, МОРДОВАТЬ, МОРЬДОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) (*стп.* mordować, *нім.* morden) (кого і без додатка) **1.** (*завдавати комусь фізичного болю, страждань*) мордувати, катувати: И теперь де которыи люди его милости не съ солью, але зъ иншими товары своими ѣздятъ по тамошнимъ обапольнымъ торжкомъ, они де ихъ имаючи и самихъ збивають и мордують, и товары ихъ в нихъ отнимають (Петрків, 1526 *РЕА* І, 140); А та(к) бїючи, морьдоуючи єго, лєдвы до по(л)уночи довєли єго двора Анˢнина, // а(р)хиєрєѡва, до боу(р)мистрѧ (XVI ст. *УЄ Трост*. 59–60); владика Володимерский… найпервей самъ, рукою своею, мене въ голову на тѣмени шкодливе зранилъ, а слугамъ своимъ всихъ дей насъ казалъ мордовать, бить, рубать (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 1/І, 16); са(н)ко… на помо(ч) собє взѧ(в)ши новосєлѧ(н) пєчє(р)ски(х) людє(и)… н҃ши(х) бъє(т) мо(р)дує(т) и моцнє ѡ(т) кгру(н)ту нашого споко(и)ного дє(р)жанꙗ и (в)жива(н)ꙗ вытискаю(т) и выбиваю(т) (Київ, 1585 *ЛОИИ*

68, 1, 27, 2); а ѡнї нє то(л)ко жєбы мали дати и(м) що доброє, алє єщє и(х) почали мо(р)довати. которого били а которого и забили на смрѣть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 167); твоѧ мл(с)-ть… Сщєнико(в) блгч(с)тивы(х) вѧза(в), мо(р)дова(л), волочи(л), по ꙗма(х) сажалъ и ѡ(т) мѣста прогонѧ(л) (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); сєй… нє тою хорóбою хорѣлъ, áлє мѣ(л) в҄ собѣ… бѣса, котóрый… // по(д) ѡ(т)мѣны мѣсѧчныѣ на нéгѡ напада(л), и мордова(л) єгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144–145); Помєнєныє ѡсобы… //… по(д)даны(х) били а которыє з ска(р)гою на нєго до єє м(л)… по(и)ти хотєли ѡнымъ заказꙋючи заборонꙗлъ абы жадєнъ з ска(р)гою нє (и)шолъ, а которы(и) хотєлъ ити то ѡбухомъ билъ, мо(р)довалъ, и в ту(р)му сєжалъ, и по ки(л)ка днє(и) трималъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131–131 зв.); а єщє ты(м) ся нє ко(н)тє(н)туючи, протєстуючихъ Данила и Миска та(к)жє и дъругихъ… каза(л) свои(м) бити, забияти и мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

2. (*позбавляти життя, убивати*) мордувати: и видє(л) є(с)ми а то ку(н) половы(и) а которы(и) на нє(м) сєдѣ(л) имѧ было смє(р)ть и пєкло шло за нєю и дана єму мо(ц) на(д) чєтвє(р)тою ча(с)тю зємлѣ абы мо(р)довали мєчє(м) и голодо(м) и смє(р)тью и звєраты зє(м)скими (XVI ст. *КАЗ* 611).

3. Гнобити, мордувати: вєнцєй дати нє могꙋ штрафовано бы лꙗꙗно бы штожъ на тымъ по тымъ и мєнє бы штрафовано єсли бымъ танє пꙋстила єдинъ штибръ // пєрєшкожає(т) заважає(т) нєдопущає(т) встыдъ єсть ижъ такъ долго мꙗ мꙋчишъ, мордꙋєшъ (XVI ст. *Розм.* 29 зв.–30); алє пн҇овє ра(д)цє на ѡборонꙋ и на права нашѣ нє (д)баючи, Апєлаци(и) до корꙗ (!) єго мл(с)ти намъ нє допустивши вꙗзєнꙗ(м) ѡкрꙋ(т)нымъ и винами часто мо(р)дꙋю(т): та(к) ро(к) сидѣли ѡ(т) ста(р)ши(х) мєща(н) є҃ї дни(и) и ночи(и) є҃ї три ѡсобы (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.).

Див. ще **МОРДОВЫВАТИ.**

Пор. **МОРДОВАНЄ.**

МОРДОВАТИСѦ *дієсл. недок.* (*стп.* mordować się) **1.** (*зазнавати фізичних страждань*) мордуватися, мучитися: ѡтéцъ… до // Х(с)а прихóдитъ, а тѧ́жкꙋю сы́на своéгѡ хорóбꙋ оповѣдáєтъ ємꙋ, и всє злóє, котóроє тєрпи́тъ, подрóбнꙋ ємꙋ выкáзꙋєтъ. Повѣдáєт҄ ѡ окрꙋтно(м) мордовáн҄юсѧ єгѡ,… и́жъ На нóвый мѣсѧцъ бѣснꙋєт҄сѧ, и окрꙋтнє сѧ мордꙋєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 139–140); и та(к) сѧ до(л)го мордова(л) жє по всѣ(м) тѣлѣ запоти(в)шисѧ, нє ти(л)ко ѡдѣнїє всє своє алє и ѡны(и) кáмєнь пото(м) змочи(л), нѣчóго в то(мъ) нєподóбности в росказáню або в҄ оучи́нкꙋ нє розбирáючи (серед. XVII ст. *Кас.* 49).

2. Мордуватися, виснажуватися: нѣчóго нє потрєбоує(т) тылко мл(с)ти, нє хóчє(т) жєбы(с) сѧ прáцєю мордовалъ, алє жєбы(с) ми́лова(л), що и пóдивéнѧ годнѣ́йшєє здаєтсѧ ѡноє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 220 зв.).

МОРДОВАТЬ *див.* **МОРДОВАТИ**.

МОРДОВЫВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **мордовати** у 1 знач.: и того ж дей часу, в дорозе едучи, … мене за жону собе не мел, и частокрот мя збивал и окрутне мордовывал, которое нелюбости своее и знак оказовал, же девку тую… именем Татяну, еще в дорозе

едучи, в местечку князя Кошерского, в Камени, зкгвалтовал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 135).

МОРДЪ, МОРЪДЪ *ч.* (*стп.* mord, *свн.* Mord) **1.** (*завдавання фізичних і моральних мук*) мордування, наруга: а мещане луцкие вызнавали перед дворянином господаръским // паном Яном Зарецким, иж Василей и Степан Борзобогатые с тыми помочниками своими ночным обычаемъ дирею до места Луцкого входили, и тот кгвалт, мордъ, и шкоды в дому войтовскомъ пану Малинскому, лантвойту и слугам его милости вделали (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 182–183); мы, Господаръ напоминаемъ верность вашу, и росказуемъ, абысте… гултяевъ, безъ службы будучихъ, яко лозныхъ, злаща где бы збродни якие всчинали, свовольне жили, моръды, кгвалты, бои, розбои, погрозки чинили,… на горъле карали (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 131); Коне́цъ за(с) панова(н)ѧ єго такі́й, жє лю(д) посполи́тый, да́лєй єго мо́рдѡвъ, окрѹте́нствъ, и нєцно́тъ зноси́ти нє могѹчи на нє́го сѧ то́ргнѹлъ, и замордова́вши єго, тѣло єго спали́лъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 124); Писа(л)… па(н) Пєтрь Стрыбы(л) жалѹючи… и(ж)… тє(н) то Василє(и) Тиша… маючи да(в)нѹю васнь на до(м) мо(и) ро(з)ными часы и способы по(д)даны(х) мои(х)… по дорога(х) доброво(л)ны(х) пєрє(и)мѹючи людє(и) нєви(н)ны(х) кромє вшєлꙗкоє причины ѡны(м) мо(р)ды забо(и)ства чинєчи має(т)но(ст) и(х) ѡ(т)бираючи чи(м) далє(и) ты(м) большь (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 49); насъ теперъ Латинникове до своей вѣры мусомъ и гвалтомъ презъ уряды свѣцкии и презъ морды розмаитыи притягаютъ, зъ Богомъ самимъ валчатъ и ему ся самому противятъ, который намъ вѣру свою святую зе всходу, а не зъ заходу подати рачилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 980); и оузрѣлъ и́жъ пѣнѧзє́й вꙸ ска́рбѣхъ нє ста́ло, а пода́тки кра́ины ма́лыи длѧ нєзго́ды и мо́рдѹ кото́рыхъ чини́лъ, и оупа́ло ємѹ с(р)дцє вєлми (серед. XVII ст. *Хрон.* 480); теды вышъ менованые принципалес…, южь выузданые на всю будучы своеволю и мужобойства, наезъды, морды, забуйства,… скоро се доведили, же слуги… // приехали, зараз,… оных способомъ тыранъским, вперед помучывъшы, потымъ позабивали… не ведатъ, чыли огнемъ спалили, чыли въ воде потопыли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535–536).

2. (*позбавлення життя*) убивство: а иж я и с тою челядю своею не была причинцею и не ест до того морду мужа своего, а ни его колола, а ни скуткомъ,… а ни ведомостю… о томъ не вѣдаю (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 415); Тое жъ чинили цесарѣ-икомономанохи (!) през полтораста лѣтъ же православныхъ забіяно, а аріанове презъ триста лѣтъ морды чинили (бл. 1626 *Кир.Н.* 25); А Іѹде́й коли пришо́лъ до ве́жи стра́жной, кото́раѧ стои́тъ кѹ пѹщи: Оузрѣлъ здалєка // всю кра́инѹ ꙗкѡ широка по́лнѹю трѹповъ, а и́жъ жа́дє(н) нє зоста́лъ хто́ бы бы́лъ мо́глъ оуити мо́рдѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 318–318 зв.).

МОРДЫРСТВО *див***. МОРДЕРСТВО.**

МОРДЫРЦА *див***. МОРДЕРЦА.**

МОРДЫРЬ *див.* **МОРДЕРЪ.**

МОРЕ *с.* **1.** (*частина океану із солоною водою, відокремлена суходолом, підводним*

рельєфом або островами) море: Зꙋбровъ ѡлєнє(и) лисицъ и и(н)шого звєрꙋ множъство и бобровъ по рєчъкахъ рыбъ а звлаща вєрє-зꙋбовъ а рыбицъ ꙋсходи(ть) тамъ рєкою богомъ з морѧ множъство вєликоє (1552 *ОБЗ* 143 зв.); вло(х)… пꙋ(с)ти(л) сѧ далє(и) на морє с ки(л)ко(м)надъцa(т) ѡкрꙋтовъ (1582 *Кр.Стр.* 80); Тогда и мо́рстїи пловци нєбꙋ́рно и ти́хо мо́рє видѣвшє, Дрє́вꙋ и водѣ, и вѣтрꙋ быстромꙋ дш҃а своѧ врꙋчи́вшє… пла́вають (Львів, 1591 *Просф.* 70); те́мныє хма́ры с чо́рного выника́ючи мѡ́рѧ, заразли́выми мгла́ми зе́млю окры́ли (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 33); своими вими(с)лами змацалъ єси гори,… навєтъ и глибокїѧ мора и тайныѧ ихъ вˢходи прє(д) тобою нє скрилисѧ длѧ ѡбжи(р)ства твоєго (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271); хага́нь взѧ́вˢши илє мѣ(л) ко́нˢного лю́доу навыборнѣишого // до ча́стїи оустѧ… морѧ при́шо(л) жолнѣро(м) пе́рˢски(м) оказожчисѧ (1645 *УЄ* № 32, 366–366 зв.); А по се́мъ вто́рый А҃ггль; ви́лїєть Ча́шꙋ гнѣвꙋ Бж҃єгѡ на́ мо́рє и на рѣки, и на истѡ́чники вѡ(д)ныи (Чернігів, 1646 *Перло* 140 зв.); Мо́рє вто́роє є́сть во Алєѯандрі́и кото́роє розлило́сє а́жъ до сїкилѣи и злꙋчи́лосє з тре́тїимъ мо́рємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); на мѣ́йстцꙋ тако(м), кото́роє з є(д)нои стороны рѣка ну́лъ, з дрꙋго́й стороны мо́рє ѡбы(и)шло (серед. XVII ст. *Кас.* 85); *Образно*: ѩко то рачиль Х҃с самь повѣ́дати Пєтровѣ ижъ тєпєрь ловишъ рибы а пото(м) ловити бѫдєшь ч҃лкы с҃тою правдивою Х҃вою наꙋкою и вывълочиль их с тємного морѧ то є(ст) ѡ(т) грѣховь тємности и ѡ(т) болвохвалства (XVI ст. *УЄ Триг.* 97); З того мо́рѧ выхо́дѧтъ сло́дкихъ Наꙋкъ рѣки, Рѣки а водъ ѡбфи́тость даю́тъ по всѣ вѣки (Київ, 1632 *Євх.* 298); Пєрєплы́вши, Бра́тїє, полови́цꙋ мо́рѧ Постногѡ: на дрꙋгꙋю полови́цꙋ… зˢ охо́тою оуда́ймѡсѧ… абы́сˢмѡ… до при́стани збавє́нѧ… доплы́нꙋти могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); по(и)зр(и) къ горѣ на(д) сєбє ажъ на(д) тобо́ю мѣчъ ви́ситъ; стра́шногѡ сꙋдꙋ Бж҃єгѡ пойзри и по(д) сєбє, ажъ по(д) тобо́ю морє гєє́ни (Чернігів, 1646 *Перло* 134); **акіянъ (окїѧнъ, оцеанъ) море** – великий водний простір, океан: всѣ полночные стороны ажъ до Акіянъ великого моря обдръжачи, благословенство пастырское роздаетъ (1603 *Пит.* 9); И є́сть то́є окїѧ́нъ мо́рє надˢ и́ншихъ морє́й славнѣ́йшоє: бо Гарди́нскїє го́ры соланы́и сꙋть. и длѧ то́гѡ єсть о́но мо́рє на(д) иншихъ сла́внѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); Вєсє́лѣй, ѩ́снѣй, ра́нѣй, з(ъ) оцєа́нꙋ мо́ра, Нєха́й повста́єть твоѧ прєсвѣ́тлаѧ зо́ра (Львів, 1631 *Волк.* 25); **за море** – далеко: Не для того оттято до Риму аппеляцію, же тяжко было за море ѣздити, але для того, ижъ того права папа Римскій не мѣлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 593); Єхалъ за мо́рє (*Уж.* 1645, 80); **море окиянскоє (окиѧнскоє, окїѧнъскоє), оцеанскоє море** – те саме, що **акіянъ море**: Пото(м) морє(м) ѡкиѩ(н)ски(м)… прибылисѧ до ꙋ(с)тѧ гдє рѣка нимє(н) в морє впадаєт(т) (1583 *Кр.Стр.* 66); вѡ́ды засѧ ты́и, кото́рїи зоста́ли подˢ твє́рьдїю // вˢ ни́зкости. Събра́лисѧ вˢ сѡ́нмы въ єдино мѣсто зе́мноє, и ста́лисѧ мо́рємъ вєли́кимъ окиа́нски(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15–15 зв.); Раздѣлѧ́ютъ жє сѧ вѡ́ды, мо́рѧ окїѧ́нъского, на однѡ́ги, и є́зєра, и на малы́и мѡ́рѧ: на рѣки, и на жрѧдла, кото́рїи ѡ(т) ка́мєни, и ѡ(т) зємлѣ исхо́дѧтъ (Там само, 15 зв.); И ты оцє́анскоє глꙋбо́коє мо́рє, Ра́дꙋйсѧ, выска́кꙋй, прєра́до(ст) взбїйсѧ

взгóрє (Львів, 1631 *Волк*. 25); **море огненноє** – геєна вогненна, пекло: оужє грѣшницы и врáѕи мои, потонꙋли ꙗ́ко ѡ́лово, // въ мóри огнéнˢномъ (Почаїв, 1618 *Зерц*. 78 зв.–79); **море пекелноє** – те саме, що **море огненноє**: далéко мóрє пєкє(л)ноє балоу́єтˢсѧ и мрáкомъ покрывáєтъсѧ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158); **отъ мора до мора** – від краю до краю (світу): Звѣздоче(т)ци повѣдаютˢ же м(с)ць естъ такъ я(к) оуве(с)съ свѣтъ сей, ѡ(т) мора до мора, а сл(н)це ве(д)вое бо(л)ше (серед. XVII ст. *Луц*. 540).

2. (*водна стихія*) вода; вóди: нє шко(д)тє зє(м)лѣ и мору ани дєрє(в)ю а(ж) запєчатає(м) слуги бг҃а нашєго на чола(х) и(х) (XVI ст. *КАЗ* 613); тыи которыи слышали зго(д)нє по(д)нє(с)ши голо(с) сво(и) къ бг҃ꙋ мовили бж҃є сотворывы(и) нєбо и зємлю морє и всє што-ко(л)вє(к) в ни(х) є(ст) (II пол. XVI ст. *КА* 19); Агг҃лъ:… прє(д) тобою нє скри(лъ)сꙗ звѣръ жа(д)ный на свѣтѣ, анѣ птицы на повѣтрꙋ, анѣ рибы вˢ морѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271); Всѣ сѧ гóрнїи чи́ны чꙋднє оужасáйтє, Нбо҃, Зємлѧ, Мóрє, съ стрáхо(м) сѧ лака́йтє (Львів, 1631 *Волк*. 15 зв.); Зємлѧ́, и мóрє, пéкло, и áдъ, дадꙋтъ своúхъ мéртвыхъ на сꙋдъ Бж҃їй (Чернігів, 1646 *Перло* 149).

3. *бібл*. (*велике озеро*) море: и кóли плыноули тóго часꙋ оусноуль і҃с, и при́шла боура и вѣтры на мóрє (XVI ст. *УЄ Літк*. 36); Усю нучъ есме мучили(ся), рыбарячи, и не имили есме нѣчого, и дѣля слова твоего увержеме сѣть у море (XVI ст. *НЄ* 140); пришє(д)ши, и жиль вˢ кáпєрˢнаоумѣ за морємь. на оукраина(х) заоулонˢскыхь, и нєѳалимˢскыхь (1556–1561 *ПЄ* 28 зв.); Встáвши загрози́лˢ вѣтрѡмˢ и мóрю, и была тишина вєли́каѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал*. 387); боу́рѧ вєли́каа была нá мори, и(ж) ѡнóнь корáбль покрыва(л)сѧ волˢнáми. а… хс҃ спáлъ в то(и) ча(с)… и збоуди́ли єго мóвачи г҃и избави на(с) абовѣ(м) погыбáє(м) (1645 *УЄ* № 32, 89); **море галилейскоє** – (*прісноводне озеро на північному сході Ізраїлю*) Галилейське море, Тиверіадське озеро: ходи(л) і҃с при мóри галилєйскомь. и оузрѣ(л), два брáта, симóна… и андрєа… вмѣтаючи сѣти в мóрє, бо были ры́барє (XVI ст. *УЄ* № 29519 85 зв.); И вышєль ѡ(т)тоудоу і҃с. и пришє(л) к мороу галилєйскомоу. и встопиль на гороу, и сѣль тамь (1556–1561 *ПЄ* 71); **Тиверіадскоє море** – те саме, що **море галилейскоє**: Єсли нє бы́ло Тѣло, на мóри Тѵвєрїáдско(м) кто ѣлъ и єсли нє бы́лъ Бг҃ъ, чїимˢ росказа(н)ємъ сѣть напóлнилаcѧ ры́бˢ (Київ, 1625 *Сур.Сл*. 126).

4. *Перен*. (*безмежно велика кількість чого-небудь*) море: то(т) до(м) є(ст) скáрбница всѣ(х) рóскошїй, мóрє вєсѣлѧ, вѣчнаѧ ѡхолóда (поч. XVII ст. *Проп.р*. 272); Скоштꙋймѡ жˢ… дóброти и нєсмєртéлˢности нєвы́чєрпаноє мóрє (Київ, 1637 *УЄ Кал*. 254); Прéто плачли́вый глáсъ вˢ Нбо҃ подношꙋ, А тєбє ѡ(т)чє… прошꙋ… Изˢ мл(с)ти твоú бѡ(з)кои нáмъ прости. Абовѣмъ ты́ єси мóрє нєпрєбрáнноu ми́лости (Чернігів, 1646 *Перло* 20).

5. *Перен*. (*вир життя*) суєтність, марнота: Смотри оу того єзєра которого то названо морємь свѣта того сжєтнаго на(м) ѡставлєнныи два кораблѣ (XVI ст. *УЄ Триг*. 97); Гꙋчать свѣта сєго мóрѧ попꙋдли́выи, бїючи волнáми в бéрєгы крывы́и (Львів, 1591 *Просф*. 68); На многихъ мѣсцахъ въ Писмѣ Святомъ

читаемъ, же ся тая кровная матка наша святая Восточная церковъ кораблемъ на мору свѣта сего мятежного називаєтъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 24); И мы… бра́тїє, котѡ́рыѣ на соло́номъ и го́ркомъ, а… бꙋрли́вомъ мо́ри житїа сєгѡ плава́ємѡ, и вˢ мглѣ єсте́сˢмѡ мы́слˢной… бѣдꙋємѡ, идѣмѡ до Х҃а, и нє ѡ(т)стꙋпа́ймо ѡ(т) нєго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443); Прїйми всємогꙋщїй; и всєдєржа(в)ный Б҃жє, сїю малꙋю мрє́жꙋ; або сѣткꙋ; нєгѡ(д)нои рꙋки́ мои́: и мра́чног(о) оу́ма моєгѡ, и вьвєрзы́ ю вь мо́рє вєли́коє вѣка сєгѡ, и за(и)ми єю: множє(с)твѡ, вєли́кихъ и малы́хъ рыбъ; ѡ(т) вса́когѡ // рѡ́да ч҃лвчєскогѡ, абы из глꙋбыни нєвѣрїа… ви́тагнꙋли ихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.–170); **житейскоє море** – житейське море: а ꙗко нвото́тˢный на то́мъ житє(и)ск[омъ] мо́ри, ди́вны(м), и прошлымъ, и настоꙗ́щимъ рѣчамъ с пи(л)ностю присмо́трꙋватиса (Острог, 1587 *См.Кл.* 1 зв.).

6. У складі вл.н.: **балтийскоє море** – Балтійське море: до того доводꙋ поможє(т) ми рѣка либа и мѣстєчко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ꙋ(с)тю тои рѣки, гдє впадає(т) ба(л)ти(и)скоє а(л)бо прꙋ(с)коє море (1582 *Кр.Стр.* 58); **егіонскоє море** – Егейське море: або́вѣмъ на єгїо́нскомъ мо́ри, гды ба́рзо мно́гїи плынꙋли корабли, гра́дъ зˢ нб҃а зˢпа́лъ зˢна́гла (Київ, 1627 *Тр.* 668); **межиземноє море** – Середземне море: дѣли(т) Єўро́пꙋ ѡ(т) вˢсходꙋ с҃лнца, рѣка танаисъ ѡ(т) полꙋдна мєжизє(м)ноє мо́рє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 56 зв.); **море аравитскоє** – Аравійське море: Роска́за(л) г҃ь б҃ъ мѡνсєѡви, абы вда́ры(л) пали́цєю вˢ мѡ́рє… та(к) и(ж) соу́ха зє́мла была прє(д) ни́ми. вє(ч)ръ мно(ж)ство птахо(в) па́ло на намєто(х) з мѡ́ра арави́тˢского (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 19); **море балтицкоє, балтыцкоє море** – те саме, що **балтийскоє море**: вси бєрєги ѡсѣли на ѡ(с)тано(к) а(ж) до лодоватого и ба(л)ты(ц)кого… морꙗ которое тєпє(р)… фила(н)дию и швєцию ѡбливає(т) (1582 *Кр.Стр.* 92); Той Палємонˢ…, зєбра́вшиса с ки́лкꙋ това́ришѡвъ, ма́ючи при собѣ ки́лкасє(т) ч҃лвка; зайхалъ ѡкрꙋтами; В ты́и по(л)нѡ(ч)ны(и) кра́є, ѡцїа́нє(м) Нѣмє́цкимъ вˢшє(д) на мо́рє Балти́цкоє (Чернігів, 1646 *Перло* 3); **море ґрецкоє (кгрецкоє)** – те саме, що **егіонскоє море**: Пото(м) и(х) цєса(р) в макєдонии и въ вє(н)кгрє(х) правє на горовꙋ (!) поразыли, бо и(х) три(с)та тисꙗчє(и) на плацꙋ спо(и)маными // згинꙋло, и двѣ тисꙗчи кгалꙗ(р) алъбо ѡкрꙋтовъ га(р)маты во(д)ной на моры кгрє(ц)ко(м) (1582 *Кр.Стр.* 51–51 зв.); **море дунскоє** – Північне море: Ажъ пришо(л) за пого(д)ны(м) з заходꙋ вѣтро(м) до жадꙋ тѣ(с)но(с)ти морꙗ дꙋ(н)ского, котороє прєбывши а повє(р)нувши за кглє(в) кꙋ всходꙋ морє(м) наши(м) са(р)ма(т)ски(м) которое тє(ж) зовꙋ(т), прєбыли сꙗ до бєрєго(в) жємои(т)ски(х) (1582 *Кр.Стр.* 81 зв.); **море забукалинскоє** – Куршська затока Балтійського моря: Той Палємонˢ…, зєбра́вшиса с ки́лкꙋ това́ришѡвъ, ма́ючи при собѣ ки́лкасє(т) ч҃лвка; зайхалъ ѡкрꙋтами; В ты́и по(л)нѡ(ч)ны(и) кра́є, ѡцїа́нє(м) Нѣмє́цкимъ вˢшє(д) на мо́рє Балти́цкоє , а ѡ(т)толѣ пришли // до мо́ра забꙋкали́нскогѡ; вˢ ко́тороє Нє́вмєнъ Рѣка ꙋпада́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3–3 зв. ненум.); **море ишпанскоє** – те саме, що **межиземноє море**: и прєбꙋвши тѣ(с)ности морꙗ ишпа(н)ско́го, которое зовємо кадє(с) лєдво сꙗ въ африцѣ трєтє(и) ча(с)-

ти свѣта ѡпє(р)ли (1582 *Кр.Стр.* 76); **море межиземскоє – а)** те саме, що **межиземноє море**: Месраи(м) вторы(и) сы(н) хамо(в) ѡпанова(л) тыє краины на(д) чи(р)воны(м) и мєжизє(м)ски(м) морє(м) при нилю(с)сє рєцє, которое пото(м) на(з)вано // Єгипто(м) (1582 *Кр.Стр.* 25 зв.–26); **б)** те саме, що **море дунскоє**: ро(с)ширили и ро(с)тѧгнꙋли народы лю(д)ски(є) в пꙋ(л)ночны(х) краина(х), гдє нн҃ѣ литва и рꙋ(с), бо та(м) кгды нє бываю(т) прєшкожєныє морє(м), ꙗко натрафлѧє(т) на(д) бєрєго(м) морѧ мєжизє(м)ского (1582 *Кр.Стр.* 48); **море сарматскоє** – те саме, що **балтийскоє море**: Ажъ пришо(л) за пого(д)ны(м) з заходꙋ вѣтро(м) до жадꙋ тѣ(с)но(с)ти морѧ дꙋ(н)ского, которое прєбывши а повє(р)нувши за кглє(в) кꙋ всходꙋ морє(м) наши(м) са(р)ма(т)ски(м) котороє тє(ж) зовꙋ(т), прєбыли сѧ до бєрєго(в) жємои(т)ски(х) (1582 *Кр.Стр.* 81 зв.); **море червонноє (червоноє, чирвоноє), чръвоноє море** – Червоне море: Іѡвъ… оумєрлъ въ старости днı́и пóлный. одно двóхъ лѣтъ нє дождáлъ пєрєшéстїа Ізрáильтѧнъ прєзˢ чєрвóнноє мóрє (серед. XVII ст. *Хрон.* 58 зв.); ꙗ́къ тажкóє было цр҃ѧ фараѡна заслѣплéнѧ, жє ѡнаѧ слѣпота добровóлнє вˢ вода(х) чєрвóного мóрѧ єго потопи́ла, и що чини(л) видѣти нє мóглъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 188 зв.); то(т) [Моисей] и(х) вывє(л) чинєчи чуда и знамєна во єги(п)тє и в мори чи(р)воно(м) и на пущи чоты(р)дєсѧ (!) лѣ(т) (II пол. XVI ст. *КА* 35); Жи́довє сꙋхо прошли чирвоноє морє, корми́лъ ихъ б҃ъ на пꙋщи нє было имъ горє (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 36); И ꙗ́ко моѵсєй инóгда потопи́въ фараóна, жєѕло(м) въ мóри чирвóномъ: тáкъ ап(с)тлѡвє, и м҃чнци, потопи́ли нєвиди́мого фараóна зо всѣмˢ вóинˢствѡ(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); *Образно*: чръвóноє мóрє єстъ покꙋта… прєкрáснаѧ, котóраѧ дрéва ѡнаѧ зєлéныє, то єстъ дш҃ѣ роскошныє свѣ(т)скїє в камѣнѧ моци и статєчности ѡборочáєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174); **прускоє море** – те саме, що **балтийскоє море**: до того доводꙋ поможє(т) ми рѣка либа и мѣстєчко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ꙋ(с)тю тои рѣки, гдє впадає(т) ба(л)ти(и)скоє а(л)бо прꙋ(с)коє море (1582 *Кр.Стр.* 58); **чорноє море** – Чорне море: коли два тꙋ(р)чиновє пєрєво(з)ницы на мори чо(р)номъ вєзли ми вночи… дал ми панъ бо(г) такоє сє(р)цє жє са(м)… припꙋдило(м) их, жє мєнє до бєрєгꙋ по(д) шꙋбєницꙋ // вишнєвєцкого привєзти мꙋсєли (1582 *Кр.Стр.* 6–6 зв.); Єѵрі́пъ. оузкїй строу́мєнь áльбо ѡ(т)нóга мóръскаа, ꙗкáѧ éстъ мєжи Влóскою а Сікєлı́йскою зємлéю. альбо Макєдонı́єю, а чóрнымъ мóрємъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 441).

МОРЕНЇЄ *с.* Виснажування, знесилення: до(л)гоє тѣла морéнїє, гды по нє(м) настꙋпи(т) сы́тость тѣла, змꙋчéнїє… // и зо(м)длєнїє дочáсноє… справꙋє (серед. XVII ст. *Кас.* 66 зв.–67).

Пор. **МОРИТИ.**

МОРИТИ *дієсл. недок.* (кого) **1.** Убивати, умертвляти: смр҃ть котораѧ на(с) извѣка морила. адо(мо)вымъ грѣхомъ (1489 *Чет.* 170); Морꙋ mortifico (*Уж.* 1645, 66 зв.); настꙋпáєтъ карáнѧ стрáшноє, тóйто страшли́вый Косáръ нєсподѣвáнє кóситъ,… всѣхˢ заро(в)но; и Патрїárхѡвъ, и пáпѣжѡвъ…, и красомѡ́вцꙋвъ, а смéрть мóритъ (Чернігів, 1646 *Перло* 135 зв.).

2. (*доводити до виснаження, знемоги; мучити*) морити: а пото(м)… кн҃зь ку(р)пъски(и) повєдилъ давно дє(и) ѡни ма(т)кꙋ свою морꙗ(т) а вона дє(и) єщє жива и мєнє дє(и) єщє погрєбєть (Луцьк, 1577 *ЖКК* I, 82); И по́мнєтъ бꙋ́дєтє на всю доро́гꙋ прєз кото́рꙋю ва́съ припрова́дилъ г(с)дь бг҃ъ ва́шъ прєз҄ м҃. лѣтъ по пꙋщи. а́бы ва́съ мори́лъ и досвѣ́дчилъ, а́жє бы вѣ́домо бы́ло, што в҄ ср(д)цы ва́шємъ тквѣ́ло (серед. XVII ст. *Хрон*. 151 зв.); **морити голодомъ, голодомъ морити** (кого і без додатка) – морити голодом: И ѡ(т)вꙗзавши мꙗ ѡ(т) возꙋ, ѡковавши мꙗ за шїю вєлики(ми) жєлѣзы и ꙋвє(р)гъ мꙗ во ꙗму и в то(и) ꙗмѣ мори(л) мꙗ голодо(м) чєтыри дн҃и нє да(л) ꙗсти ни пити (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); Гла(д)ствꙋю, гла́домъ таю: го́лодєнємъ, мр҃ꙋ го́лодомъ (1627 *ЛБ* 25); сщ҃ника… василиꙗ рода єврє(и)ска которы дєрзнꙋ(л)… братствꙋ… по(с)лужити того єси ꙋвꙗза(в)ши ла(н)цухо(м) до воза своєго за шию сромотнє з мѣста выволо(к) и голодо(м) ꙋ ѧмє своєи моривъ и присагати на криво собѣ каза(л) (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233); гєдєѡ(н) болоба(н)… дєтє(и) кр(с)тити и людє(и) хоры(х) причасти(ти), и мєртвы(х) погрєбати вє(з)дє… сщ҃нико(м) свои(м)… забороня(л),… сщ҃никовъ… проклина(л) кромѣ всꙗко(г) сꙋдꙋ, вꙗза(л) ланцꙋхами за возо(м) волочи(л), мо(р)дова(л), голодо(м) мори(л), в тємница(х) и ꙗмахъ сажа(л) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1); **сонъ моритъ** (кого) – сон морить: повѣдаю(т), и(ж) ґды до(л)го на зємли лєжа(т)… ихъ и со(н) мо́ритъ (серед. XVII ст. *Кас*. 14 зв.).

Пор. **МОРЕНЇЄ.**

МОРКВА *ж.* **1.** (*городня рослина*) морква: Ѡгꙋрков, росады моркви… того в потрєбꙋ ꙋ дворє єст (Володава, 1553 *AS* VI, 13); огород один дворный, в томъ огороде… моркве гряд чотыри, свеклы гряд три, капусты гряд пятдесят (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); Стєпанъ дємидовичъ… мє(л)… насєнѧ мо(р)кви (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 58).

2. (*коренеплоди цієї рослини*) морква: ярины розное, яко то: капусту, моркви, постернаки,… петрушъку на зиму приготованые, не допустивши там, абы се хвала Божая ширила, упрятоват казал, ховалъ (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* I/VI, 742).

Див. ще **МОРКОВЪ**.

МОРКГ *див*. **МОРҐЪ**.

МОРКГЪ *див*. **МОРҐЪ**.

МОРКВАНЫЙ *прикм*. (*який стосується моркви*) морквяний: кнзъ Воронєцки(и)… взялъ… насє(н)я цєбу(л)ного фу(н)товъ три(д)ца(т)…, насє(н)я за по(л)копы грошє(и), морквано(г)[о] [фу](н)то(в) два (Житомир, 1584 *АЖМУ* 76).

МОРКОВЪ, МОРКОВЬ ж. Те саме, що **морква** у 2 знач.: Морковь огороднꙋю ащє кто имѣєтъ при сєбѣ тогда всѧкого ꙗдовитого по(л)зоущє(г) гада, и звѣрꙗ нє оубѡитсѧ (XVI ст. *Травн*. 363 зв.); капусту, репу, морковъ, постернакъ, цебулю, огурки и всю огороднину, до живности належачие, побрали и в том же селе Кримешу межи себе поделили и на свой пожиток обернули (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 272).

МОРКОВЬ *див.* **МОРКОВЪ.**

МОРКОТАТИ *дієсл. недок.* (на кого і без додатка) ремствувати, нарікати: Вытсюдъ научайме ся за пилду Іюдову, кулькый грѣхъ лакумсво пѣняжное, чомъ Іюда моркоталъ за добрую дяку на тоту жону, що мастила ногы Христовы (XVI ст. *НЄ* 42); У сюмъ евангеліи нынѣшнюмъ исцѣливъ Христосъ одну жону, што была немуцъна и слута вусѣмънадесятъ лѣтъ, у день суботный, а фарѣсеи моркотали, занужъ была субота (Там само, 164).

МОРМОРЯНЪ *прикм.*, *перен.* (*подібний до мармуру*) мармуровий: голени его столпове морморяны, которыи жъ то соуть оуставлены на подкладахъ златыхъ (поч. XVII ст. *Песн.п.* 54).

МОРОВАНЄ *див.* **МУРОВАНЄ.**

МОРОВКА *ж.* (*стп.* mrowka) Мурашка: formica моро(в)ка (I пол. XVII ст. *Своб.* 35).

МОРОВСКИЙ *див.* **МОРАВСКИЙ.**

МОРОВЫЙ *прикм.* (*який стосується пошесті*) моровий: по(д) ча(с) нн҃ѣшнєго морꙋ, васили(и) ивановичъ га(р)ба(р)чи(к) з парафѣѣ и ꙋліцѣ фєдоровскоѣ ѡ(т)каза(л) то(т) да(л) котєлъ мѣдѧны(и)… по(д) тє(н) жє часъ моровы(и), ѧхи(м) кравє(ц), ꙋміраючи ѡ(т)-далъ пло(т)на нєто(н)кого пу(л)сєто(к), за котры(и) ѡ(т) нєстєра взѧлє(м) зло(т) 13 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4 зв.); Фагєдє́ны бовѣмъ и Ґанґрє́ны хоро́бы та(к) назва́ныи, жє Пє́ршаа тѣло чл҃вчєє з҄грызáєт҄, а Дрꙋгаѧ оумръщвлѧ́єтъ, тáкъ, Ґды́сѧ томꙋ нє забѣжи́тъ вчáснє, нє то́лко ча(ст) тáѧ тѣла кото́раа хорѣєтъ, áлє и дрꙋгїи побли́жнїи чáсти, и сáм҄ вє́съ чл҃вкъ на по́тымъ ги́нєтъ, тáкжє нори́цѣ, и моровыи вро́ды, и болѧчки огнє́нныи Ро́жами назвáныи (Київ, 1631 *Син.Тр.* 816); **моровоє повѣтрѧ (повѣтрє, повѣтрєє, повѣтриє), повѣтрѧ (поветра, поветрєє, поветриє, повѣтрєє, повѣтрьє) моровоє** *див.* **ПОВѢТРѦ**.

МОРОЗОВАТЫЙ *прикм*. Сивуватий, попелястий: побралъ… коня шерстю морозоватого, который коштовалъ деветъ копъ грошей Литовскихъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 395); побралъ и пограбилъ… торбу зъ грошми,… коня шерстью морозоватого (Там само, 406).

МОРОЗЪ *ч.* **1.** (*холод, коли температура повітря спадає нижче від нуля*) мороз: нѣ мáшъ но́чи ани вє́чєра. нѣ моро́зꙋ, анѣ дꙋхоты. анѣ жа(д)ны(х) и(н)ши(х) ѡдмѣнъ на повѣтрю (Острог, 1607 *Лѣк.* 45); ѡ́кна и двє́ри завїѧло. и моро(з) лю́тыи бы(л). хто по дрова поєха(л) то змє́рзь (Острог, 1619 *Остр.л.* 130); Року 1570 морозъ поморозилъ въ самые цвѣты и былъ голодъ великій (поч. XVII ст. *КЛ* 76); ты в҄ дороги(х) шáта(х) сѣди́шъ… а оу́богїй бра(т) тво́й по(д) оу́гло(м) твоимъ ѡ(т) моро́зоу помєръзáєтъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 279 зв.); rigor сдꙋдєно (!) мороз (I пол. XVII ст. *Своб.* 48); Зимѣ ся зе(м)ля запечатуетъ, морозо(м) же горачостъ з ней не можетъ ви(и)ти (серед. XVII ст. *Луц.* 543); в то(м) жє року… вєсна была ба(р)зо сꙋхаѧ, нє хотѣлъ дощъ падати, нє хотѣло сѧ ничого родити, анѣ трава, і що сѧ было ѡзимины ѡказало… моро(з) попсовалъ, а що сѣѧно ѧрины, то за посꙋхою нє сходило (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176);

перев. у мн. холодна зимова погода; морози: у вєликиє морозы вода упала у Бугу (Володимир, 1602 *ТУ* 234); тако́воє тєпло бы́ло. и(ж) сáды квитнꙋли… пото(м) м(с)ца мáрта

бы(ли) моро́зи, и(ж) вˢши(т)ко помо́розило (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); Понєва́жъ бовѣмъ нѣкоторыи нєдозрѣлꙋю и бєзˢ ча́сꙋ часто́кроть вˢ гости́нѣ подналли смє́рть, То́ єстъ, вˢ мо́ри, и вˢ гора́хъ нєпроходи́мыхъ и бєзˢлю́дныхъ, вˢ скала́хъ роспа́лыхъ, и про́пастєхъ зє́мныхъ…, и война́хъ, и пожа́рахъ, и моро́захъ (1627 *Тр.* 37).

2. Вл.н.: Мєщанє… пилипъ вищи(и)…, иванъ мє(л)никъ… тишко кꙋ(з)нєцъ… дмитрє(ц) моро(з) (1552 *ОКан.З.* 30); п(н) грыгоры(и) морозъ в дому своє(м) маючи гостє(м) жолнѣра, з мо(с)калꙗ, нн҃ѣ полака на имꙗ стары(н)ского котрого ꙋмолилъ и(ж) на цє(р)ковъ даровалъ зло(т) 40 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.); Анъдрꙋшъ Морозъ (1649 *РЗВ* 119 зв.); шляхетъный панъ Павел Речъковский… противъко всее громаде местечъка Гошчы и… подданымъ: Кгохови, Дрозъдови… Степанови Морозови… сведчилъ и протестовалсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 433).

МОРОКЪ *ч.* (*відсутність світла; темрява*) морок: мра(к), мо́рокъ (1596 *ЛЗ* 57); Мра́къ: Моро́къ, мгла (1627 *ЛБ* 66); нєха́й єгѡ затма́тъ тє́мности…, нєха́й єгѡ́ ѡсадє мо́рокъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57); Нєха́й сє затма(т) звѣ́зды мо́рокомъ єй. нєха́й ждє́тъ свѣтла а нє ѡглада́єтъ (Там само, 57 зв.).

Див. ще **МРАКЪ, МРОКЪ.**

МОРОТВОВАТИ *дієсл. недок.* Умертвляти: Кто насъ разлучитъ выдъ любве Божіи, ци скорбъ, ци тѣснота, ци гонѣня, ци рубаня, ци голодъ…, ци що, якъ естъ написано. чомъ дѣля тебе, Господи, нѣ моротвуеме (XVI ст *НЄ* 47).

МОРОЧНЫЙ *прикм.* Темний, темрявий: мра(ч)ны(и), моро(ч)ны(и), тє(м)ны(и) (1596 *ЛЗ* 57); Мра́чный: Моро́чны(и), тє́мный (1627 *ЛБ* 66).

МОРСКАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бити, шмагати: тобѣ… повєдаємо. абы є(с) сѧ оучи(л) моу(ж)ствоу. а то ти посыла́ю, мѣтлоу, мє́чъ. а золоты(х) мѣшо(к). мѣтлꙋ, абы тѧ оучє́но а мо́рскано (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61 зв.).

МОРСКИЙ, МОРСКІЙ, МОРСКЇЙ, МОРСКЫЙ, МОРЪСКЫЙ, МОРЬСКИЙ *прикм.* **1**. (*який стосується моря або пов'язаний з ним*) морський: какъ жє коли волна морьскаꙗ. вчинитсѧ ѡ(т) вѣтра высока. пришє(д)шии ѡ бєрєгъ вдаритсѧ (1489 *Чет.* 54); И та(м) жє на́ мори гды плынꙋлы, оу́сталь // вє́ли́кїй вѣтръ навалности и про́пасти мо́рскїй. и близкоємꙋ см҃ртю грози́ло (XVI ст. *УЄ* № 29519, 268 зв.); и вы(и)дє(т) абы зводи(л) народы… абы и(х) збира(л) на ва(л)ку которы(х) є(ст) ли(ч)ба ꙗ(к) пєсо(к) мо(р)ски(и) (XVI ст. *КАЗ* 655); и въ чєтврътꙋю стра́жꙋ вно́чи по мл҃тѣ пришо(л) по морю до оуч҃нко(в) свои(х) и вꙋзбави(л) и(х) ѡ(т) стра(х)у мо(р)скаго (XVI ст. *УЄ* № 29519, 94); И боудоуть знамєнїа. на сл҃нˢци и на м(с)ци. и на звѣзда(х). и на зємли тоуга народомь. длѧ боурѣ. и шоумоу морˢского и влънь. боудоу(т) изˢдыхати чл҃ци ѡ(т) страха (1556–1561 *ПЄ* 315); Вл(д)ко ги҃… ѡ(т) всѣхъ бє́зднъ мо́рскыхъ напо́лнилъ єси собѣ исто́чникъ оди́нъ. ѡ(т) всѣхъ гра́дѡ(в) и мѣстъ освєти́лъ єси собѣ сїо́нъ (Острог, 1599 *Отп.КО* 313 зв.); и пото(м) єго заклѧ(л) іѡа(н) // и за́мкноу(л) єго вˢ глоуби́нѣ мо́рˢской (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 353–353 зв.); Пꙋчи-

на, Глꙋбóкост мóрскаꙗ. //… Или ширóкость мóрскихъ вóдъ, и вмѣсто мóрꙗ глаголéтъсꙗ (1627 *ЛБ* 103–104); Спулъ, и валы морскїе, нехъ ся лякаютъ: И зъ береговъ своихъ, широко выливаютъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 161); Мѡ́ѵсєй… Жиды по днꙋ мóрскомъ сꙋхѡ и бє(з) жáднои шкóды пєрєвéлъ… Пóсохомъ попéрєкъ въ тóє жъ мóрє оудáривши, вѡ́ды мóрскїи стꙗгнꙋлъ…, а оупорного и пышного Фараѡ́на зо всѣмъ єгѡ вóйскомъ мóрскими водáми покрылъ и затопи́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117); лѣпшє томꙋ члкꙋ оувꙗзáвши кáмєнь вєли́кы(и) на шїю а потопи́ти(с) въ глꙋбинꙋ мóрскоуѫ, нѣ(ж)ли лю(д) бж҃їи приводи́ти на ꙗкоу́ѫ злóсть (1645 *УЄ* № 32, 75); Црь єгѵ́пє(ц)кїй собрáлъ вóйско ꙗ́кѡ пєсóкъ котóрый éсть на бéрєгꙋ морскóмъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 488 зв.);

(*який розташований у морі або межує з ним в морі, коло моря, над морем*) морський: Тира(з) збꙋдовавши тирꙋ(м) дє(р)жа(л) порты мо(р)скиє и фꙋ(н)дова(л)… траки (1582 *Кр.Стр.* 32 зв.); Єѵріпъ. оузкїй Строу́мєнь альбо ѡ(т)нóга мóръская, ꙗкáꙗ éстъ мєжи Влóскою, а Сікєлійскою зємлéю (Львів, 1614 *Кн. о св.* 441); зо всѣ(х) сторонъ зємлѣ и выспъ мо(р)скы(х) до ѡного мѣста нб(с)ного пристоу́пъ є(ст) пéвный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 238 зв.); Помóрїє: Бéрєгъ мóрскїй (1627 *ЛБ* 87); Іѡáнъ стый притєрпѣвш(и) мꙋки //… на ви(г)нáнꙗ послáнъ; на пáтмо(с) ѡстровъ, мóрскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 131–131 зв.);

(*який живе або росте в морі*) морський: бо всꙗкоє прирожє(н)є звєра(т) и птахо(в) // и гаду и мо(р)ски(х) ры(б) быває(т) ꙋкрочє(н) є(ст) и є(ст) ꙋкрочоно ѡ(т) прирожє(н)ꙗ чл҃вчого а ꙗзыка жадє(н) чл҃вкъ ꙋкоротити нє можє(т) коли (ж) є(ст) зло(ст) нєзагамованаа и по(л)ны(и) є(ст) ꙗду смє(р)тє(л)ного (II пол. XVI ст. *КА* 168); и всє по(д)да(л) єси по(д) мóць єго… и скóты пóлъныи, и ри́бы *мóръскыи*. кóторыи пєрєхóдꙗ(т) стє(ж)ки мóръскыи (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 79 зв.); А дроу́гиє повѣдáютъ… жє то éстъ ди́въ мóрскїй нѣꙗ́кїй: зъ вéрхꙋ до пóꙗса Стáнъ панáньскїй, а дáлѣй ры́бѣй (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Рóкє(н) ры́ба… члка въ мѡ́ри ꙋмєрлóго, абы звѣръ мóрскїи нє пожєрлъ зáховꙋє и бóрони(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); Гꙋба: Гꙋбка мóрска(а) (1627 *ЛБ* 28); Чрьвлєни́ца: Жꙋлвъ мóрскїй съ котóрого крвє фáрбꙋ шарлáтнꙋю чи́нꙗтъ, шáрлатъ (Там само, 156); ostreum, ракъ мо(р)ски(й) (1642 *ЛС* 296); Всꙗ покори(л) єси по(д) нѡ́зѣ єгѡ, ѡ́вца и волы всꙗ, єщé жє и скѡ́ты,… пти́ца нб(с)ныꙗ и ри́бы мóрскїꙗ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 916); И рéклъ оц҃ъ до сн҃а… оучини́мо чл҃вка на вышбражéньє нáшє и на подобéнство. а нєхáй владѣєтъ Ри́бами морски́ми и птáствомъ повѣтрнымъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); **пенка морская** *див.* **ПЕНКА**.

(*який живе або росте біля моря*) морський: морскíй птáхъ гнѣздо рóбитъ при мóри на сáмомъ пєску, а ꙗ́ица рожáючи пꙋщáєтъ въ мóрє правє зи́мє (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.);

2. (*пов'язаний із плаванням на морі, морськими походами, морською торгівлею*) морський: тєжъ показꙋє(т), нємє(н)шаꙗ можъность либонова, который то в то(и) ча(с)… та(к) силєнъ бы(л)…, ижъ ємꙋ двѣ га(р)матє мо(р)скиє ѡ(т)нꙗ(л) (1582 *Кр.Стр.* 78); лазарь… лєжа(л) пєрє(д) вороты… нємл(с)-

тивнїка вєликаго. которїй то завˢшє на каж(д)ы(и) дн҃ь вє(с)ли(л)сѧ а зємными и мо(р)скыми прїбы(т)ками тєды богати(л)сѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 209); Ча́сє дорогїй… Быстрѣ́й на(д) мо́рскїй кора́бль живо́тъ мо́й прова́дишъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); алє єстъ бовѣ́мъ оу мо́ри єдина ры́ба мала́ѧ зро́стомъ, кото́рꙋю называ́ю(т) рємо́ра ѡ(т) пло́вцєвъ мо́рˢскихъ дозна́на (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 154 зв.); **збойца мо́рский** *див.* **ЗБОЙЦА**.

МОРСКІЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОРСКЇЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОРСКЫЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОРТИФѢКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mortyfikować, *лат.* mortificāre) (що) умертвляти: Бо вˢ такъ бры́дко(м) грѣхꙋ бꙋ́дꙋчи, люб́ѡ сѧ рˢко́мѡ набо́жнє мо́литъ, люб́ѡ по́ститъ, люб́ѡ тѣ́ло своє мортифѣкꙋ́єтъ нє чти́тъ Бг҃а, а́лє сѧ зˢ нє́го найграва́єтъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 5).

МОРХЪ *ч.* Китиця, торочка: взято… три сѣдла подмалеваныхъ, чотыри пары морховъ со злотомъ и со сребромъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127).

МОРЩИТИ *дієсл. недок.* (*робити зморшки*) морщити: irrugo, -as, морщу (1642 *ЛС* 247);

(*морщачи, псувати вигляд чого-небудь*) морщити: мо́рˢщꙋ, шпє́чꙋ (1596 *ЛЗ* 67); Посмража́ю: Мо́рщꙋ, шпє́чꙋ, ни́щꙋ (1627 *ЛБ* 89).

МОРЪ, МУРЪ[2], МЮРЪ *ч.* Мор, пошесть: На тѣлѣхъ караетъ голодомъ, вуйнами, моромъ, убуйствомъ… серенъчами и иншими непогодами (XVI ст. *НЄ* 210); Братславъ ѡ(т) тата́ръ взѧ́тъ и в по́лщи голодъ вєли́кїи и мо(р) бы́лъ (Острог, 1550 *Остр.л.* 126 зв.); и боудоуть вєликы(и) трѧсєнѧ по зємлѧмь, мѣ(с)цами. голодовє, а моровє боудоу(т) (1556–1561 *ПЄ* 314); и бꙋдꙋ(т) го́лоды и моры // и трѧсѣ(н)є по мѣсто(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 24 зв.–25); мы сами… на ѡны(м) рокꙋ… станꙋти… нє закладаючисє ани шчичачисє жа(д)ными дилꙗциꙗми… голодо(м) моро(м)… и… тому записови… досы(т) чинити маємо (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112 зв.); по(д) ча(с) нн҃ѣшнєго морꙋ, васили(и) ивановичь га(р)ба(р)чи(к) з парафѣѣ и ꙋлїцѣ фєдоровскоѣ ѡ(т)каза(л) то(т) да(л) котєлъ мѣдꙗны(и)… за котры(и) взꙗлємъ зло(т) 33 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4 зв.); ива(н)ко кушнѣ(р), которого жєну в мо(р) за зво(н)нїцєю поховано… далъ зло(т) 2 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); Того часꙋ комєты бы́ли вєли́ки на (г)ла(д) и на мо(р) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 52 зв.); Полꙗци ѡ(д) Грєкꙋ(в) ѡ(д)лꙋчилисꙗ и свꙗта ѡ(д)мѣнили. Ро(к) ҂а҃х. Мю(р) вє(л)кы(и) (Пітрова, I пол. XVII ст. *Яв.Из.* 5); А поты(м) посла(л) б҃ъ… на́ пръсы. мо́ръ и плѧ́гꙋ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 344 зв.); Гꙋби́тєлство: мо́ръ, морово́є повѣтрє, затрачѣ́ньє (1627 *ЛБ* 28); pestis, мо(р), губитє(л)ство, пагуба (1642 *ЛС* 313); Попрестань юж, пане, твоєй суровости, Так гладомъ, як мором не карай за злости (1648 *Елег.* 153); А го́лодъ длѧ которо́го сє вы клопо́четє прилнє до ва́съ во єгѵ́птѣ, и та́мъ помрє́тє ѡ(т) мєча, ѡ(т) го́лодꙋ и ѡ(т) мо́рꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 356).

МОРЪДЪ *див.* **МОРДЪ.**

МОРЪДЫРЪ *див.* **МОРДЕРЪ.**

МОРЪСКЫЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОРЬДОВАТИ *див.* **МОРДОВАТИ.**

МОРЬДЫРЬ *див.* **МОРДЕРЪ.**

МОРЬСКИЙ *див.* **МОРСКИЙ.**

МОСЕЗОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСЕНДЗОВЫЙ, МОСЕНЪДЗОВЫЙ, МОСИОНДЗОВЫЙ, МОСІОНЗОВИЙ, МОСЮНЦЗОВЫЙ *прикм.* (*стп.* mosiądzowy) мосяжний, латунний: лихтаръ мосендзовый, въ немъ руръ деветъ, кадило мосендзовое (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183); Панъ мировицки(и) в острозѣ мєшкаючи(и) нада(л) мѣ(д)ницꙋ Мосє(н)дзовꙋю (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 272); повинєнъ тɛ(ж) будɛ(т)... п. А(н)дрɛ(и) дати до цє(р)кви в҃ лѣхтарѣ мосю(н)цзовыє (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 32); Того жь року... прыбыто(к) лѣхтаро(в) мосиондзовы(х) ѕ҃ (Львів, 1643 *Інв.Усп.* 78 зв.); в мѣ(с)тѣ то(м) муръ такъ до(л)гий на :о҃: милъ а мае(т) сто брамъ мосіонзовихъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534); у арендара челядь пана поручниковая обрусъ, фартухъ шытый, коштовный, лыхтаръ мосенъдзовый – взяли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569).

Див. ще **МОСЯЖНЫЙ, МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСЕНДЗЪ, МОСѦДЗЪ *ч.* (*стп.* mosiądz, *ствн.* massing) мосяж, латунь: побрано... шаблю зъ мосендземъ... ручницу губчастую (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 277); вє(р)но(ст) твоꙗ пн҃є сєнюто має(т)ность и(х) всю рꙋхомꙋю... бꙋдꙋчꙋю лєкгꙋминами и домовыми рєчами... мє(д)ю, мосє(н)дзо(м) то є(ст) злото(м) срєбро клє(и)ноти шаты кони бы(д)ла стадо ры(н)шту(н)ки и га(р)матꙋ до во(и)ны налєжачиє... ѡ(т)дати нє хочєшъ (Кременець, 1621 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 61 зв.); *У порівн.*: ѡбє(р)нувшисѧ вид(л) єсми сє(м) лихтаро(в)... подобного сынови чєловѣчому ѡболочєного в до(л)гоє ѡдѣньє... а голова єго и волосы бѣлы ꙗко во(л)на бѣла ꙗ(к) снѣ(г) а очи єго ꙗ(к) поломѧ ѡгнѧ а ноги єго подобны мосѧдзу ꙗкобы в пєчи розо(з)жоно(и) а голо(с) єго ꙗко голо(с) во(д) многи(х) (XVI ст. *КАЗ* 595).

Див. ще **МОСЯЖЪ.**

МОСЕНЪДЗОВЫЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСИОНДЗОВЫЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСІОНЗОВИЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСКАЛ *див.* **МОСКАЛЬ.**

МОСКАЛИКЪ *ч., змен.* Те саме, що **москвитинокъ**. Вл. н.: мєщанє... // ѡстапъ тростани(к)... ми(т)ко москаликъ... // ми(н)ко шило (1552 *ОЧорн.З.* 57 зв.–58–58 зв.).

МОСКАЛЪ *див.* **МОСКАЛЬ.**

МОСКАЛЬ, МОСКАЛЪ, МОСКАЛ *ч.* **1.** Те саме, що **москвитинъ** у 1 знач.: п(н) грыгоры(и) морозъ в дому своє(м) маючи ґостє(м) жолнѣра, з мо(с)калꙗ, н҃нѣ полака на имꙗ стары(н)ского котрого ꙋмолилъ и(ж) на цє(р)ковъ даровалъ зло(т) 40 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.).

2. Вл.н.: Мєщанє, которыє в острозє сєдꙗ(т)... // ива(н) кравє(ц)... гри(н) тꙋровє(ц)... ѡпана(с) моска(л) (1616 *ООЗ-2*, 2 зв.–3); помененая Вовдя, весполекъ зъ маткою своею, Солохою,... // въ молоку слузе его

милости пана Вишневского, Семенови Москалеви, тоежъ зеле любъше задали, а то для того, абы былъ тую Вовъдю поняль (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/І, 450–451); На вряде мескимъ… Миско Москал признал… ижемъ,… продал огород свой власный,… за певную суму злотых чотыри литовских (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 19); Тимошъ Москалъ (1649 *РЗВ* 445).

Див. ще **МОСКВА.**

МОСКВА, МОСЪКВА *ж.* **1.** Московська держава, Московія: цесары Кгрецкие взяли собе моцъ на духовные и на церкви, права имъ ставечи, яко хотели. Што се и теперъ въ Москве дееть: што кажеть господаръ, то быть мусить – и въ вере, и въ церквяхъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 282).

2. (*жителі Московської держави*) московити: вси рѹсаци полѧци мо(с)ква бу(л)гаровє… словє(н)ского ѩзыка по(д) н҃бомъ ѹживаю(т) (1582 *Кр.Стр.* 90); Нє зовѹ(т)сѧ вси ѩзыки крє́щенˁныє въ имѧ ѡ(т)ца и с҃на и с҃то дх҃а инˁши(м) имєнє(м)… и на полуд҃нє и по(л)ночи. ко(ж)ды(и) ѡ(т)мѣнˁны(и) свои(м) го́лосо(м) зовомы(и) ѩ́зыкъ. А мєнови́тє грє́ци, ара́пи, сѣвєрани. сє(р)би. бо(л)гарє, словѧнє. арабанаши; моу(л)тѧнє. богда(н)ци. мо́съква. и наша рѹ(с), то(л)ко хр(с҃)тїанинъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 250 зв.).

3. Московське військо: Того́ же ро́кѹ москва тата́ръ поби́ла (Острог, 1599 *Остр.л.* 127 зв.); Того-же року наши побили Москву на Орши (поч. XVII ст. *КЛ* 75).

Див. ще **МОСКАЛЬ, МОСКВИТИНЪ.**

МОСКВИТИН *див.* **МОСКВИТИНЪ.**

МОСКВИТИНОКЪ *ч., змен.* Хлопець-московит: други(и) хлопε(ц), москвитинокъ, которого нε ѡбачили, яко(с) мεжи ни(х) на м[ε]сто утεкъ, на кгва(л)т вола(л) и мεсту зна(т) да(в) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51).

Див. ще **МОСКАЛИКЪ.**

МОСКВИТИНЪ, МОСКВИТИН *ч.* **1.** (*виходець із Московської держави*) московит: мещанинъ киевский нашолъ листъ в церкви Матки Божее до него писаный от нѣкоторого москвитина, в котором жо он до пана воеводы киевского пишетъ о положеньи московскомъ, спрыяючи ему и остерегаючи тот замокъ нашъ украиный Киевъ (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 8/V, 7); Ключи ѡтъ пороховъ и ѡто всєє стрєльбы ѡди(н) ѹ ро(т)мистра а дрѹги(и) ѹ по(д)старостєго а по(д)старости(и) москвитинъ повєдаєтьсѧ з вологды иванъ ки(р)дєвъ (1552 *ОВін.З.* 131 зв.); ты, Яне, и зъ жоною своею, ани самъ на копе не бывалъ и тыхъ речей, съ которыми васъ теперъ привели, у себе маючи, // передъ копою не повидали, але еще, мало маючи на томъ, и Москвитина, злодея приличного, безправне обесилъ (Луцьк, 1568 *АрхЮЗР* 6/І, 62–63); ѡни всѣ звытє(з)ства и рыцє(р)ски(х) сує(т)ностє(и) крывавобитныє бои нєхто и(н)ши(и) нє вло(х), нє нѣмєць, нє мо(с)квити(н),… ани а(н)кгє(л)чикъ показова(л), ѡдно лито(в)скиє кнѧжата (1582 *Кр.Стр.* 10); Тепер москвитин служити мусит франтѣшкѹ и яцкѹ, римским божком, як сѧ были наѹчили (служити) московским курилом, сергѣем, пахнутѣм, николѣ можайскому, пѧтницы и иным (поч. XVII ст. *Вол.В.* 87); трєтєцки(и) мо(с)квити(н) слуга авєдїка ѡ(р)мєнїна (Львів, 1629 *ЛСБ* 1049, 8).

2. Те саме, що **Москва** у 1 знач.: Што сꙗ тычє(т) мє(ст)ца гдє бы єго К(р) М ѡбира(т) зычи(ли) бы(с)мы того києвови жєбы на нє(м) К(р) по(л)ского ѡбирано длꙗ чого лєпшєє ѡпа(т)рє(н)є томꙋ мє(с)цꙋ бы(т) бы мꙋсєло а ты(м) ѡбу нєпрꙗтєлє(м) татаринꙋ и москвитинꙋ з вєлики(м) пострахо(м) и боꙗзнью… // а па(н)ству… коронъному ку вєликому розъширєнью (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 5–5 зв.).

3. Вл. н.: затымъ вышолъ слꙋга кн҃зꙗ… // захарꙗ москвити(н) з двора к намъ до воротъ и повєдилъ и(ж) дє(и) тꙋтъ кн҃зꙗ нѣтъ єха(л) до ковлꙗ (1572 *ЖКК* I, 41–42); гражанє лво(в)скїє… имѣю(т) нꙋжную потрєбꙋ… штамбу ѡ(т) рꙋкъ єврє҄скїи искупити, южє застави Ѳєѡдоръ Москвити(н) (Львів, 1589 *ЛСБ* 120, 106); по(д)даныє поводовыє… на (и)мє Данило // Чє(р)ка(с), Фєдо(р) Билы(и), Яцько Пру(с), Бо(г)данъ Мо(с)квитинъ,… по вла(с)но(и) потрєбє своє(и)… мимо мє(с)тє(ч)ко Нє(с)чиро(в) яхали (Володимир, 1628 *ТУ* 281, 283).

Див. ще **МОСКАЛЬ, МОСКОВЕЦЪ.**

МОСКОВЕЦЪ *ч.* Те саме, що **москвитинъ** у 3 знач.: Анъдрꙋшко Московє(ц) (1649 *РЗВ* 169).

МОСКОВКА *ж.* Московка, московитка. Вл. н.: Половица пу(л)сє(т)ка поло(т)на домово(и) роботы, по // нєбощицє а(н)ници московцє зостало пры и(н)ших дробꙗ(з)кахъ (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 73–73 зв.).

МОСКОВКИНЪ *прикм.* Московчин. Вл. н., *ч.*: Гораи(н) моско(в)ки(н) заложилъсѧ за ротмистра (1552 *ОЧерк.З.*14 зв.).

МОСКОВСКИ *присл.* По-московськи: Клапи́на: Всѧ́коє дрє́во нагнє́ноє, Моско́вски нарица́єтсѧ, Патєри(к) Соловє́цки(х) чꙋдотво́рцѡ(в) (1627 *ЛБ* 53); По(д)ꙗрє́мни(к): Помѣ́стною бє́сѣдою Моско́вски, Мє́ринъ… // Ко́нь про́сты(и). Ло́ша(д), са́мка, про́стаа клѧ́ча (Там само, 85–86).

МОСКОТАНЄ *с.* (*швидке безладне говоріння*) торохтіння*:* Truhán: Ne cháyte brátya toho moskotánia Ale posłuchaymo Popowoho nakazánia (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 5 зв.).

МОСНИЦА, МОСТНИЦА *ж.* Те саме, що **мостина**: зличилъ есми, отъеждаючи, драницъ осмъдесятъ а мостницъ шестнадцать (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); А потомъ самъ отецъ архимандрытъ… арматно на Холму мостъ переехавши, казалъ роскидать тымъ слугамъ своимъ, которые з росказаня его в килку местцахъ мостъ попсовали, мосници въ воду повкидали (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603).

МОСТАВЪНИЧИЙ *див.* **МОСТОВНИЧИЙ.**

МОСТИНА *ж.* (*одна з дощок мосту*) мостина: А г(д)ы ишли к мѣстоу прє(з) потокь, сами ишли по лавка(х), по мостина(х), а єго с҃тоую мл(с҃)ть спыхали в болото (XVI ст. *УЄ Трост.* 59).

Див. ще **МОСНИЦА.**

МОСТИТИ *дієсл. недок.* (що і без додатка) (*споруджувати, зводити*) мостити: Таке жъ жаловали намь, штожъ мы тамъ которихъ людей, потужниковъ ихъ, подданыхъ нашихъ, поотдавали, ино тые люди у городовой

роботе и мостовъ мостити помогати ихъ не хотять (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); И съ тыхъ пенязей казали есмо имъ мосты мостити на Муховцы, на Угринцѣ, на Струзѣ (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167); повиноватъство ихъ… замъковы(и) мостъ мостити по половинє и(з) аръхиманъдритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); с тыхъ светлицъ столы нашы побралъ и мостъ до замку вышнего Луцкого тыми столами мостити казалъ, ку взкгарде и соромоте нашой (Володимир, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 346); pontem fani velagevem мощꙋ (*Уж.* 1645, 69).

Див. ще **МОЩИВАТИ.**

МОСТНИЦА *див.* **МОСНИЦА.**

МОСТОВНИЧИЙ, МОСТАВЪНИЧИЙ, МОСТОВНИЧЫЙ *прикм. у ролі ім.* **1.** *ч.* (*урядовець, який наглядав за станом доріг, мостів, гребель*) мостовничий: А при том были и того добрє звѣдоми: Господынъ и ѡтєцъ наш, нарєчєный єпископъ Лꙋцкий,.. а пан Дахно Василєвич, ключник и городничий и мостовничий господарьский Лꙋцкий (Луцьк, 1534 *AS* III, 473); Жаловал намъ… Матфѣй Красовский ѡ томъ, штож… мостовничий Лꙋцкий, пан… Загоровский з ымєнѧ нашого, ключового… кривды и втиски вєликии ємꙋ чинит (Краків, 1539 *AS* IV, 181); клю(ч)ни(к) горо(д)ничи(и) и мо(с)тавъничи(и) луцки(и)… загоро(в)ски(и) з дворанином҃ъ н҃шимъ гри(ц)комъ нєпитущимъ (Вільна, 1546 *ЛНБ* 5, II 4043, 3); Я Михайл,… //… маючи ласку и запоможенъе от… ключника, городничого и мостовничого Луцкого, целника господара короля его милости… записую малжонце своей… на двохъ частех именей моих (Красне, 1557 *АрхЮЗР* 8/III, 33–34); съ стороны… отца владычыны, панъ мостовничый повѣдилъ, ижъ што дей панъ владыка написалъ въ позве…, же его милость… манастыръ… съ поменеными селы отнялъ (Луцьк, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 148).

2. *с.* **мостовъничоє** – те саме, що **мостовий** у 2 знач.: А што ся дотычеть // того, ижъ ты мостовъничого кажешъ на нихъ брати по пяти грошей, ино ведже у великомъ князстве везде мостовничое на людехъ берутъ отъ секеры по грошу (Краків, 1524 *АЛРГ* 197–198); Просили тєжъ есте его кролевской милости около врядовъ замъку тамошнего Луцъкого, а меновите о тые, то естъ городничое, ключъ и мостовъничое, ижъ николи ку старовству не прыслухало, але земяне тамошніе, братья вашы, то заведывали (1554 *РИБ* XXX, 266).

МОСТОВЫЙ *прикм.* **1.** (*який стосується мосту і пов'язаний з ним*) мостовий: Ино ачъ есмо тамъ подданымъ нашимъ люди поотдавали, а роботы городовое и мостовое никому есмо не отпускали (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); niżli za kniazia Pronskoho wsi ony, jako zemiania tak y meszczane, zwoliwszysia, tot most pod czas tey zarobyli, y na pered toje roboty mostowoje ne wimowlajutsia (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); На што жъ они и листъ отъ тое сторожи и роботы мостовое и з даванья десятины съ поль нашихъ вызволеный короля его милости пана отца нашого перед нами покладали (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 41); тые жидове Наши въ томъ жо местѣ Нашомъ Луцкомъ мешкають и въ работахъ замковыхъ, и мостовыхъ, и паркановыхъ, и тежъ въ даванью подводъ и въ иншихъ великихъ повиноватствахъ и пошлинахъ посполу зъ

мѣщаны Луцкими тягнуть (Вільна, 1556 *РЕА* II, 54); **мыто мостовоє** *див.* **МЫТО.**

2. *У ролі ім., с.* **мостовоє** – (*митний збір за проїзд через міст*) мостове: отъ каждое мацы по пенезію, а мостовое зъ госьтя – одъ воза по полугрошку брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29); мають они тое померное одъ мацы по пенезю, а мостовое – зъ гостя отъ воза по полугрошку тамъ, у Володимери, на себе брати (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 31); дали єсмо мєщаномъ нашимъ вижвовски(м), на посполитую потрєбу и(х) мєстскую корчму горєлковую мостовоє, поду(ж)ноє, и воскобо(и)ню, в мєстєчку нашо(м) ви(ж)вовско(м) мєти а дєржати (Ломза, 1553 *ЦДІАЛ* 201, 4, 51); єго м(л). панъ Суходо(л)ски(и) казалъ кони за тоє мыто а(л)бо мо(с)товоє взяти и пограбити (Володимир, 1638 *ТУ* 310); gelnium мостовоє (*Уж*. 1645, 27 зв.).

3. *У ролі ім., ч.* Вл.н.: Кость Мостовый (1649 *РЗВ* 140); Рома(н) Мостовы(и) (Там само, 200 зв.).

Див. ще **МОСТОВНИЧОЄ.**

МОСТОКЪ *ч.* **1.** (*невеликий міст*) місток: a jnszych mostow nihde pod Brasławem, a ni w powete Bracławskom, ne powidajut, – odno oden mostok na Potuszy (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); да(л) г҃ гро(ш) що мостокъ ѹробълєно на мана(с)тиръ ѹизъдити (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 12–12 зв.); идучи Ивє(н)кою рєчкою вни(з), до ри(ч)ки И(в)ницы,… до мо(ст)ка,… а ѡ(т) мо(ст)ка рєчки И(в)ницы увє(р)хъ до Валовки (Житомирщина, 1597 *ККПС* 87); чє(т)вє(р)таꙗ [нива]… за мо(ст)ко(м) ко(н)цє(м) к дорозє Киє(в)ско(и) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 12–12 зв.); А мостокъ тамъ же на гати, яко на кгвалтъ повинни всѣ панове тамъже на своихъ дѣльничахъ направовати, яко се розмерило (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 335); Дєялосє на кгрунътє ро(з)ни(ц) на(д) рєчъкою Боя(р)кою при го(с)ти(н)цу,… у мо(ст)ка (Житомирщина, 1644 *ККПС* 289).

2. У складі вл. н.: **Бабьий мостокъ**: И кнѧзь… єщо копєц // вказал ѡстаточный мєжи Бабьим мостком и Свинєю, ѡт того копца повєл къ Свини, къ врочищѹ (Шайно, 1538 *AS* IV, 174–175).

3. (*м'ясо з грудної частини туші тварини*) місток, грудинка: Грѹди ѡ(т) овна: Мосто(к) зъ бара́на (1627 *ЛБ* 28).

МОСТЪ *ч.* **1.** (*споруда для переходу чи переїзду через річку, рів, вал тощо*) міст: А на томъ дей местцы, где Петрашко Калусовский мыто береть ни мосту, ани гребли нетъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); А въ городє с тыми слѹгами цєръковъными… повиноватъство ихъ… замъковы(и) мостъ мостити по половинє и(з) аръхиманъдритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); мосты поправова(ти) и новыє на стары(х) звыча(и)ны(х) мє(с)ца(х) будовати замъки старыє поправовати… то водлу(г) стародавного ѡбычаю в цєло(с)ти зоставує(м) (1566 *ВЛС* 8); ꙗ са(м) а по (м)нє ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки моє… на пє(р)ши(м) року… станути маємо… нє закладаючи… бє(з)кролє(в)є(м) вылꙗ(н)є(м) во(д) полама(н)є(м) мо(с)то(в) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); А заты(м) сабиꙗ(н) ѹмрє, тєло́ єго ꙗко́ такого́, вынєсє́но прє(д) римъ похо́ватѝ ѹ мостѹ,…

и вки́нꙋто́ в рєкꙋ тибє(р) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 51); Єдны с пєрєстраховъ в ва(л) з мосту падали шыи ламали. Хто (ж) (що) нєслъ в рꙋка(х) того нє жаловали (1636 *Лям. о пр.* 9 зв.); в чє(т)вє(р)… ꙋ Лвовѣ на мостѣ запалилосꙗ а вши(ст)ко пєрє(д)мѣстꙗ згорѣло (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); **мостъ живый** – підйомний міст: и тє(ж) ворота ѡ(т) до́лꙋ запира́ючїйсѧ, або мо́стъ живы(и) (1627 *ЛБ* 163); **мостъ бити** *див.* **БИТИ**[1].

2. *Перен.* (*те, що з'єднує з ким-, чим-небудь, спрямовує кудись*) міст: Ра́дꙋйсѧ мо́стє котрїй до нб҃съ прова́диш(ъ), На прєвысо́ко(м) столкꙋ всѣх(ъ) роско́шнє са́диш(ъ) (Львів, 1631 *Волк.* 26 зв.); моли́тва (мо́ви(т)) є́стˢ злꙋчє́нїємˢ и з'єдночє́нˢїємˢ людє́й зˢ Бг҃омъ, статє́чностю свѣ́та, поѣдна́нˢїємˢ Бг҃а, слє́зъ ма(т)кою, грѣхѡ́въ оублага́нˢїємˢ, покꙋ́съ мо́стомъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 312).

3. У складі вл. н.: **волоский мостъ**: миско з волоского мосту г(рш) п҃ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 22); **мостъ кривый**: листы отъ жида на три дворища у конецъ моста кривого (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 54); **Романов Мостъ**: которыи то законницы… не маючы… жадного на свижое данины респекъту и лисъты святое памяти небожъчика Петра Могилы, метрополиты киевского, на добра Романов Мостъ, Бурковець… // тые добра од протестуючого се одобрали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 404–405).

МОСТЬ, МОСЦЪ, МОСЦЬ *ж.* (*стп.* mość) (у *формулі звертання або у вказівці на третю особу*) милість. ◊ **ваша (єго, єи, ихъ) мость (мости, мосцѣ, мосцъ, мосць)** – ваша (ваші, його, її, їх) милість (милості): Поведил ей: "юж не оживет, буд того ваша мость певна!"; которая на то ему поведила: "фала Пану Богу! то жем юж собе тепер волна!" (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 500); потомъ, видячи южъ подпилого пана, теды коло него штукою зайдутъ, испытаютъ, яко ся вашмосць, мосцѣ пане, подпѣсуешъ, и за-разомъ каламаръ подставятъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); при… збитю и шкод немало почынил, которые готов буду часу права перед его мость паном подвоеводим, любъ тежъ перед его мость паном воеводою… наказать (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); А до того и господа(р) єго мо(с)цъ ю(ж) єха(л) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); А то(с) чины(л) по(д)пи(с) рꙋкы в гологора(х) // на ново(м) мѣстѣ на волы, А при дє(р)жавѣ // єи мо(с)цѣ хо(д)кови(ч)ки п҃нѣ хорꙋжинои (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, № 62); В мосцямъ всѣхъ добръ дочесныхъ и вѣчныхъ зычливыи и служити готовы мещане Немировскаго братства церкве пресвятого и животворящаго Духа всѣ купно (Немирів, 1642 *КМПМ* II, 241); даємо є(и) вѣчными часы до Села Синечола До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михаила за панованіа и(хъ) мости пана Чо(л)га(н)ско(го) за Панованія Короліа Владыслава Четве(р)того За Пана Гетмана Станѣслава Конецпо(л)ского (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, 8).

Див. ще **МИЛОСТЬ.**

МОСЦЪ *див.* **МОСТЬ.**

МОСЦЬ *див.* **МОСТЬ.**

МОСЦѢВЫЙ *прикм.* (*стп.* mościwy) (у *формулі звертання*) милостивий, шановний. ◊ **мосцѣвый пане** – милостивий пане: А прє́то и ты мо(с)цѣвый Пн҃є, в то́й красотѣ закохайсѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3 зв. ненум.).

МОСЧИ *див.* **МОЩИ.**

МОСЪКВА *див.* **МОСКВА.**

МОСЪКВИЧЪ *ч.* (*мешканець м. Москви*) москвич: и киянє, и мосъквичы – тыи вси да(и)вали ѡтъ копы по тры грошы (Берестя, 1526 *ТУ* 52).

МОСЫЖНЫЙ *див.* **МОСЯЖНЫЙ.**

МОСЮНЦЗОВЫЙ *див.* **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСЯЖНЫЙ, МОСЫЖНЫЙ, МОСАЖНЫЙ *прикм.* (*стп.* mosiążny) мосяжний, латунний: кр(с)тъ єди(н) срѣбръны(и) позлотисты(и) изь столцє(м) мосажнымъ (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 1 зв.); Мосяжъ: лѣхтаръ мосяжный, рурок дванадцять, кадилницъ две (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 294); Кȣбокъ мосыжны(и) злоти́сты(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I–2, 259); Табли(ч)ка мосꙗ(ж)наа позлотистаа (Там само, 261); лихтаре мосяжные великие до поставъниковъ, лямпы мосяжные, пушки мосяжные… позакопывал и поховал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 269).

Див. ще **МОСЕНДЗОВЫЙ, МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСЯЖОВЫЙ, МОСЕЗОВЫЙ, МОСЯЗОВЫЙ, МОСАЖОВЫЙ, МОСАЗОВЫЙ *прикм.* (*стп.* mosiądzowy) те саме, що **мосяжный**: па(н)вє три́ мєда́ныє лихтари́ моса́зовы(х) чотыри рожонъ жє́лєзны(и) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); побра(но)… //… гво(з)дьє билоє присто(ж)ноє и нєпристожноє мосазовоє (Луцьк, 1573 *ТУ* 154–155); Нєстє(р) дмитровичъ… мє(л)… //… бєлила ши(л) посторо(н)ковъ дроту мосажового… за ко(п) г҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 44 зв.–45); лихтаръ мосезовый великий 1, лихтаръ другий малый мосезовый 1 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 367); пану Вилкговскому далемъ… седло и тебенки малованые, узду козацкую, мосязовую (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); Особливе цын и мѣдь по ее милости панеи воеводичовои при манастыру осталая:… миска мѣденая, мѣдница мосязовая, лыжка железная (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); лихтаровъ мосяжовыхъ два за золотыхъ полтора (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 406); лихтарик мосяжовый двойчатый на шруби (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

Див. ще **МОСЕНДЗОВЫЙ.**

МОСЯЖЪ, МАСЯЗЪ, МАСАЗЪ, МОСЯЖЬ, МОСАЖЪ *ч.* (*стп.* mosiądz) мосяж, латунь: та(к) мови(т) сынь божи(и) хто має(т) очи ꙗ(к) поломє(н) ѡгнєвы(и) а которого ноги подобны масазєви (XVI ст. *КАЗ* 599); Онъ шаблю маетъ козацкую, масязомъ оправную (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); Мосяжъ: лѣхтаръ мосяжный, рурок дванадцять, кадилницъ две (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 294); Цѣна и мосяжь и желѣзо бѣлое (Там само); Прȣдъ: Мо́сажъ… по и́нѣхъ, Бȣрштынъ (1627 *ЛБ* 103); анєктана́въ… вы́налъ з҄ па́зȣхи своє́й вєльми ди́внȣю табли́цȣ оучинє́нȣю з мосажȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 396).

МОСЯЖЬ *див.* **МОСЯЖЪ.**

МОСЯЗОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСАДЗЪ *див.* **МОСЕНДЗЪ.**

МОСАЖНИКЪ *ч.* Мосяжник: Кова́чъ мѣди: Котла́ръ, мо́са(ж)ни(к) (1627 *ЛБ* 53).

МОСѦЖНЫЙ *див.* **МОСЯЖНЫЙ.**

МОСѦЖОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОСѦЖЪ *див.* **МОСЯЖЪ.**

МОСѦЗОВЫЙ *див.* **МОСЯЖОВЫЙ.**

МОТИКА *див.* **МОТЫКА.**

МОТИЛЬ *див.* **МОТЫЛЬ.**

МОТІКА *див.* **МОТЫКА.**

МОТОВИЛО 1. *с.* (*знаряддя для змотування нитки з веретена*) мотовило: alabrum, мотовило (1642 *ЛС* 76).

2. Вл. н., *ч.*: ви҃ша мл(с) чєрє(з) врѧ(д)ника своєго ко(р)со(в)ского нєꙗкого богдана мотовила и чєрє(з) ины(х) слу(г) и по(д)даны(х) свои(х) ꙋваза(н)ѧ ꙋ тоє имє(н)є па(н)у хрє(н)ницко(мꙋ)… нє допу(с)тили (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 84).

МОТУЗЪ *ч.* Мотуз: Оужи́щє, по́ворозъ, стры́чо(к), шнꙋръ… мо́тꙋзъ (1627 *ЛБ* 137).

МОТУСКА *ж.* Те саме, що **мотыка** у 1 знач.: Бꙋдєшъ мѣлˁ мѣстцє за обо́зо(м), гдѣ бꙋдєшъ выходи́лъ на потрє́бꙋ прирожо́нꙋю, нєсꙋчи мотꙋскꙋ за по́ꙗсомъ, а коли оусѧдєшъ, выкопаєшъ вколо, а выкопано зємлєю ѡкрієшъ то, чогось позбылъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157).

МОТЫКА, МОТИКА, МОТІКА 1. *ж.* (*вид ручного знаряддя для обробітку ґрунту*) мотика: и прывєли насъ до пнꙗ ѡгорєлого ꙋ которомъ мєнили быти ѡ(т) прє(д)ковъ ихъ з давны(х) часовъ мєла быти вложєна в тотъ пєнь мотыка и зарощєна (1546 *ОГ* 17); и по҃млившисѧ іюда. взаль мотыкꙋ, и ѡпоѧса́вши(с) ꙗ́ко строкгї́й ри́цєрь. ꙗ́ко авраамь, копа́нѧ оу́чиниль (XVI ст. *УЄ* № 29519, 165); староста взꙗлъ на свою потрєбꙋ… Жєлєзо Мотыкъ ҃кг Крꙋговъ што ѡтъ ѡгню боронити ҃д (1552 *ОЧерк.З.* 6 зв.); и маєтъно(ст)… ты(х) по(д)даныхъ… пограбили… //… сє(р)по(в) двана(д)цє(т) ко(с) три мотыкъ двє (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–90 зв.); ligo мотіка (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); а съ коморы взято:… мотыкъ три за грошей двадцатъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 6/I, 391); то (ж) бы сꙗ смѣлъ з мотыкою на с҃лнцє порыва(т) Ꙗ҆ко сꙗ ко(л)вє(к) стало и чы(и) бы(л) початок (1636 *Лям. о пр.* 4); pastinu(m), i, нива ѡра(н)ная, мотика двозубая (1642 *ЛС* 302); Прє́то хо́дилъ вє́сь Ізра́иль до фїлисті́новъ остри́ти лємє́ши свои. и моты́ки, сѣкѣры косы, и сєрпы, и мєчы кова́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 212); *У порівн.*: тымъ, которыи диспутуютъ, инструментомъ до показаня предсявзятой речи естъ раціоцинація, такъ якъ мотыка тымъ, которыи копаютъ, якъ весло тымъ, которыи жеглюютъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 919).

2. Вл. н., *ч.*: ꙋласъ Мотика (1649 *РЗВ* 82 зв.).

МОТЫЛИЦЯ *ж.* (*вид комахи-шкідника*) воскова міль, мотилиця. *У порівн.*: а(ж) з нѣкото́ры(х) моу́сѣно и(х) ꙗ́ко ѡ́сы або мотыли́цѣ прє(ч) ды́мо(м) вы́кꙋрити а́лє и в то(м) па(н)ствѣ но́во а свѣ́жо и(х) выдво́рˁныє а вылѣта́ючїє дꙋ(м)ки до тако́го ко(н)ца оухова(и) б҃є (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227).

МОТЫЛНЫЙ *прикм.* Який стосується гною, калу. ◊ **яма мотылная** *див.* **ЯМА.**

МОТЫЛЬ, МОТИЛЬ *ч.* **1.** Метелик, мотиль: Нє жалꙋ́й жє часꙋ кꙋ читаню, бо єго на добрыи рѣчи ѡбєрнє(ш), который да гды на

прожности стравишъ, кды зˢ паоучины полотно роби(ш) и з пѣскꙋ замкы бꙋдꙋєшъ и мотылѣ на повѣтрꙋ хватаєш, которы(и) рꙋки помазавши помєтати мꙋсишъ (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 149).

2. Скинія: papilio, nis, моти(л), хра(м), скиніа (1642 *ЛС* 299).

3. Вл. н.: Анъдрѣ(и) Моты(л) (1649 *РЗВ* 384 зв.).

МОТЫЧКА *ж.* (*невелика мотика*) мотичка. Вл.н., *ч.*: мотычка а(н)дрѣи (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 10).

МОХ *див.* **МОХЪ.**

МОХНАТИЙ *див.* **МОХНАТЫЙ.**

МОХНАТЫЙ, МОХНАТИЙ *прикм.* **1.** Кошлатий, пухнастий: lanuginosus, мо(х)нати(й) (1642 *ЛС* 250).

2. У складі вл. н.: **Мохната Лоза**: Ѿт того копца повєл до дрꙋгого копца, который мєжи Мохнатою Лозою и Тꙋлова лѣска, ѡт Тꙋлова лѣска до трєтєго копца кꙋ врочищꙋ, Лисичєй Лозы (Шайно, 1538 *AS* IV, 174).

МОХРА *ж.* Торочки, бахрома: побра(но)… поѧсо(в) ѡксами(т)ны(х) узки(х) з мохрами и бє(з) мохро(в) двадца(т) два (Луцьк, 1573 *ТУ* 154); поясов три, еденъ з розных шолковъ и злотомъ и сребромъ и с перлами, на концох мохры едвабныя зе злотомъ, другый з едвабу розного, третий з шолку червоного робленъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295).

Див. ще **МОРХЪ.**

МОХЪ, МОХ *ч.* **1.** *бот.* (Muscus Arborum) (*сланка спорова рослина*) мох: ꙋснєѡ или мꙋскꙋсъ арборꙋ(м) по латы(н)… мо(х) ижє ростє(т) на дрєвѣ по рꙋ(с)… то(т) мѡ(х) лучши всѣ(х) єсть ижє ростє(т) на бл҃говонны(х) дрєвѣ(х) (XVI ст. *Травн.* 473); Того толко постєрєгати пилнє потрєба, абы могъ быть приходъ на горꙋ подъ кгонты змєтывать снєгъ, што зимє мєтєлица намєтєтъ, жєбы въ цєрковъ нє капало; або пакъ подъ побоємъ вєрхъ мхомъ ꙋмшити и глиною шпарꙋнки полєпити, абы снѣгъ, кгды скрозь кгонты намєтєтъ, роставши, нє прокаповалъ (1577 *AS* VI, 77); bryon, мо(х) на дрєвѣ, поро(ст) (1642 *ЛС* 105).

2. Болотисте місце, поросле мохом: оттоле простѣ логомъ посередь мху подлѣ лѣску межою тоѣ земли Боровскоѣ и Острошицкоѣ, отъ того сумѣжья логомъ посередь мху въ рѣчку въ Студенку, гдѣ встала зъ болота (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); Панъ светицъки(и)… вєлъ насъ налєво прє(з) мхи и бо(р)ки… и прывєлъ насъ к горє которꙋю мєнилъ быти бабилє(ц)каꙗ (1546 *ОГ* 21); Кгрꙋнт Сꙋшичєнский вєлми подлый, пєсковатый и на збожє нєꙋрожайный, зо всих сторон болот и мховъ в нємъ много (Сушично, 1569 *AS* VII, 330).

3. (*м'які короткі волоски на тілі людини або тварини*) пух, пушок: Была тєды статꙋра єго до́сыть оуло́мна, и нєзвыча́йна, волосы то́лко на ва́рˀгахъ ма́ючи, и тро́ха штось мх҃ꙋ на вы́шнєй ча́сти поли́чковъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); lanugo, ginis, косматина, мо(х) (1642 *ЛС* 250).

4. Вл.н.: Сацъ Салязковичъ, на пулволоци седячий, и зъ сыномъ своимъ тяглымъ и оселымъ, подданымъ речонымъ, и Мохомъ, ко-

торый зъ жоною и зъ детми и зо всимъ добыткомъ утеклъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 425);

у складі вл. н.: **посохлый мох**: Который ѡстров єст ѡсобный, Пєсочєнский, всєго сєла, ꙗ и тот ѡстров кнѧзю Фєдорꙋ… завєл к Крєчєвицам, // на имѧ по тыє врочища: По Поровєнкꙋ рєчкꙋ, по посохлый мох, по прорытꙋю горꙋ (Пісочне, 1541 *AS* IV, 285–286); **тросковыє мхы**: Иванъ ꙗцыничъ… //… повєди(л) ижъ то єстъ граница вєликого кнꙗзства с повєто(м) любо(м)ски(м) с пн҃ы ꙋгровє(ц)кими посєрє(д) того болота починає(т)сє ѡ(т) границы кнꙗзꙗ головнины сєла єго дꙋбка, а тымъ бєрєзовы(м) бродо(м) до врочища тросковы(х) мховъ… ѡ(т) тыхъ тросковы(х) мховъ до болота зєлєнъца (1546 *ОГ* 15–15 зв.); **Шѧпчинъ (Шѧпчин) мохъ**: тꙋт єсмо копцы покопали и грани зарꙋбали аж до мха, которого зовꙋт Шѧпчин мохъ, ѡт того Шѧпчина мохꙋ къ лѣсꙋ, дєржачи лѣс по правє къ Задыбом (Ковель, 1538 *AS* IV, 168).

МОЦ *див.* **МОЦЬ.**

МОЦАРСТВО, МОЦАРЪСТВО *с.* **1.** Могутність, сила: могꙋ(т)ство, моца(р)ство (1596 *ЛЗ* 56).

2. Держава; монархія: па́вєлъ ап(с)лъ ти́тови порꙋча(л) всѣ(х) напомина́ти, абы кнѧзствѡмъ и моца́рствомъ свѣцкимъ были по(д)да́ни (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 197); братие,… облецѣтеся в зуполную зброю Божую, бысте мѣли стати… противко князствамъ, против моцарствамъ, против державцямъ, темности вѣка сего, против духовным злостямъ на небесѣхъ (Вільна, 1600 *Катех.* 80); Але смотри ко единому предлежащому Цареви и ко предстоящимъ около него моцарствамъ, годнымъ себе учини(ти) святымъ канономъ, которыхъ отлучили, [съ] тыми не служи, пилнуй, кому предстоишъ, и якъ служишъ (1603 *Пит.* 83).

2. *(про надприродні сили)* військо, сили: В невымовной радости ся нинѣ найдуймо: И з моцарствы Рицерствъ небесных триумфуймо (Львів, 1630 *Траг.п.* 174); **Ангелскиє моцарства** – ангельське військо: єсли́ стварѧ́єтъсѧ Потѣши́тєль ѡ(т) Сн҃а, те́ды нє єстъ Бг҃о(м), анѣ сползавшєбы(т)ны(и) з҄ Ѡц҃е́мъ и Сн҃омъ, а́лє нѣ́ѧкаѧ мо́цъ ство́рєнаѧ, нѣчи(м) а́лбо ма́ло чи(м) ѡ(т) Агг҃лски(х) моца(р)ств҄ ро́знаѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 260); **Моцаръства небесныє** – те саме, що **Ангелскиє моцарства**: И надъ ізраи́лѧ лѣпшє сѧ Бг҃ боѧ́тъ, Ты́хъ и Моца́ръства нб(с)ныє окрꙋжи́ли, И чи́ны Агг҃льскїє гоу́фѡмъ остꙋпи́ли. Прєдъ ва́ми ꙗ́сли Сєраѳі́ми оупада́ютъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 69).

МОЦАРЪ, МОЦАРЬ *ч.* (*стп.* mocarz) можновладець, володар: а ка(ж)даѧ гора и вы(с)пы з мѣ(с)тє(ц) свои(х) сѧ порушили. а королєвє зє(м)скїи и кнѧжата и богатыи и ро(т)ми(с)тры и моцарѣ и всѣ ꙗко слуги та(к) и во(л)ныи покрылисѧ въ ѧмы и в скалы го(р). и рєкли гора(м) и скала(м) ꙋпадѣтє на на(с) и закры(и)тє на(с) (XVI ст. *КАЗ* 612); ꙗкоє то ѡтроча имѣло быти мовить. ижє крѣпость и цр(с)тво єго. бѫдєть на рамєнѧ(х) єго. то єсть ижє тоє новорож(д)єнноє ѡ(т)ро́ча которої имаєть ижє тоє мѣти боурбоу або валкоу с тыми нєвидимы[ми] враги нашими, нє бѫдє(т) потрєбова(ти) жа(д)нои помочи лю(д)скои. ꙗко потрєбоують иншїи моцарѣ и

цр҃евє (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); а в то́мъ ла́ска єго ѡсвѣча́єтъ, оуправꙋєтˢ, оуспокоива́єтъ, и до́брымъ чи́нитъ, кото́раѧ ла́ска овшє́ки Бо(з)-скою, и нб(с)ною є́стъ: жє зˢ примѣрє́ньѧ єи Кролє́вє, Моцари, Мꙋдˢрци, и диґнита́рє за ма́лыхъ и по́длыхъ полича́ютъсѧ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 324).

МОЦАРЪСТВО *див.* **МОЦАРСТВО.**

МОЦАРЬ *див.* **МОЦАРЪ.**

МОЦЕН *див.***МОЦНЫЙ.**

МОЦЕНЪ *див.***МОЦНЫЙ.**

МОЦЕНЬ *див.***МОЦНЫЙ.**

МОЦНЕ, МОЦНѢ, МОЦЪНЕ *присл.* (*стп.* mocnie) **1.** (*застосовуючи силу*) насильно, ґвалтовно: Ꙗко ж кнѧз Кꙋзма… повєдил: ижємъ сѧ водлꙋг записꙋ их в тыи люди был вєзал и впокойнє дєржал их колкось нєдєл,… а кнѧз Иван… приєхавши моцнє, квалтом и подачки з них побрали вси (Луцьк, 1536 *AS* IV, 60); то пак пан Иван, подскарбий, нє дбаючи ѡ зарꙋкꙋ господарьскꙋю, прєдсѧ тоє дєрєво моцнѣ, квалтом побрал (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); ѡ(н) то(г) ничого нє дбаючи вси(м) ты(м) по(д)даны(м) вм҃ пристрашивши дани и ко(ж)дыи приходы з ни(х) моцнє побра(л) (Київ, 1555–1568 *Гр.Мат.* 1 зв.); которы(и) са(н)ко постави(в)ши халупу за и(х) позволє(н)ємъ заложи(в)шисѧ в по(д)-да(н)ство пєчє(р)скому мана(с)тирю и моцнє гва(л)то(м) в лу(г) и (в) закоты нш҃и… впира(т) и брати поча(л) (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2).

2. Щільно, міцно: Же якъ буря Тітусъ, Цесаръ рымскій прійдетъ, Іерусалимъ вколо зъ войскомъ обыйдетъ, Зевшондъ аръматою моцне обляжетъ, И кождому противъ него сердце звяжетъ: Же не тылко не змогутъ ся боронити: Але и сами ся будутъ полонити (Львів, 1630 *Траг.п.* 166); Гдє свѣтлы(и) лихта́ръ вˢ нб҃ѣ, зˢ сєдми лѧ(м)пъ зложо́ны(и); Ѿ(т) всѣхˢ сторѡ́нъ крышта́ломъ, мо́цнє ѡбточо́ны(и)… Та́мъ мы́сль та́ѧ Наꙋка лю́дˢскꙋю зано́ситъ, Прєзˢ що скры́тыхъ позна(н)є натꙋ́ръ до на́съ вˢно́ситъ (Київ, 1632 *Євх.* 297).

3. (*великою мірою*) сильно, дуже: абы сѧ ѡказала на(д) нїми мо(ж)ность бж҃їѧ. а злыи абы сѧ и(х) пригодами карали а боѧлисѧ моцнє роукы и карности бж҃їєи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 188).

4. Впевнено, рішуче: Хс҃ зˢ зєпсова́ньѧ насъ выво́дитъ,… На ка́ркъ нє́прїѧтєльскїй, мо́цнє настꙋпи́вши: И вˢ вѡда́хъ го ю́жъ Іорда́нски(х) оутопи́вши (Львів, 1616 *Бер.В.* 93);

завзято, рішуче: Надъто показуетъся, ижъ Грекове не латве Латиньникомъ позволили, але достаточне и моцне спиралися зъ ними (Володимир, 1598–1599 *Відп.ПО* 1107); его милость панъ воевода Киевъский писалъ остатний листъ до владыки (Володымеръского), // суровый, не прызнаваючи его большей за пастыря, и хотечы моцне противъ тое единости стояти (Вільна, 1599 *Ант.* 631–633); кнѧжа(т) іоу́дины(х) и наймоцнѣиши(х) въ ї҃йли до спанѧ́лого потыка́нѧсѧ з нєпрїа́тє-лємъ, и до набытѧ за́мкоу побꙋди́лъ, оупоми́нокъ а́бо пода́ркы ты(м) кото́рыє мо́цнє потыка́ючисѧ звитѧ(ж)ства и триоу(м)фꙋ прагноули бы, и вєли́кїє го́дности ѡбѣцова(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228).

5. (*непохитно, твердо*) міцно: та(к) сѧ списали при собѣ мо(ц)нє стоꙗти и(ж) жаднои зверхности дх҃овнои нє хотꙗ(т) над собою мѣти то(л)ко братство своє вє лвовє (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); што вм҃, ѡ(т) мєнє вѣдомость взя́вши // чєрєзъ то́є писа́ньє моє, о мнѣ того нє розꙋмѣитє. алє статє(ч)нє к(ъ) бо́ꙗзни бж҃ой и при вѣрє на́шой хр(с)тїа́нской, и в(ъ) ст҃ой бж҃ей восто́чной цр҃кви мо́цнє стоꙗчи, вѣтромъ бꙋрли́вымъ ꙗко тростина колѣба́тисѧ нє дава́итє (Острог, 1598–1599 *Апокр.*17 зв.–18); прото(ж) братїа милаꙗ видꙗчи таковоє добродѣиство. вѣрꙋймо моцнє во избавитєлꙗ своєго іс҃ ха҃ и(ж) воу(н) пришо(л) длꙗ сп(с)нїꙗ нашєго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 28); и заповѣдає(м) таковы(м) мо(ц)ю бо(ж)ю… абы дє(р)жали мо(ц)нє єдинъ со (д)рꙋги(м) братство спо(л)ноє (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV–1, 3); Макка́вєй, и трѡ́хъ отрѡ́къ, ꙗ́къ сѧ показа́ли: Жє нє на роспоустꙋ сѧ ꙗкоу́ю оуда́ли. З выхова́ньꙗ до́брого, Бг҃а сѧ боꙗчи́: И при вѣрѣ и́хъ ѡ(т)цє́вˁской, мо́цнє стоꙗчи. Того́ жъ хѡтѣтє, и ѡ то́є сѧ стара́йтє (Львів, 1616 *Бер.В.* 88).

6. (*надійно, стійко*) міцно: въ тыхъ и таковыхъ речахъ або наукахъ молодый если знайдоватися будетъ, напотомъ жадныхъ бурливыхъ вѣтровъ навалности,… не могутъ его порушити зъ мѣстца того, на которомъ моцне уфундованый естъ, то естъ на вѣрѣ православного вызнаня (1603 *Пит.* 110); Стои(ш) пра́вє ꙗ(к) фѣлꙗ́ръ мо́цнє вкгрꙋ(н)тованы(и), Вѣтро(м) жа(д)ны(м) прѡти(в)ны(х) на́мнѣ(и) нєзахва́ны(и) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15).

7. (*згідно з правом*) правно: господаръ Єго Милость рачилъ мнє при той кꙋпли моєй ѡставити и дєльчихъ на то дати, которымъ Єго Милость казалъ мнє водлє листовъ моих кꙋпчихъ моцнє выдєлити (Мирків, 1539 *AS* IV, 192); То пак кнѧзь Костантин Ѡстрозьский, ꙗко пан моцный, а ѡпєкꙋн их, дєржачи в опєцє своєй жонꙋ кнѧзѧ… и єго дєти и того нєсмыслєного кнѧзѧ Анъдрєѧ, ꙗко прироженых и крєвных своих и взємши с тых имєнєй моцнє трєтюю часть, подал кнѧзю Андрєю (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); подвезуючися всего того, што быхмо мы розознаем (!) нашим знашли, з обу сторон втерпети и моцъне и не порушне держати, под немалыми заруками (Бородичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); па(н) дубро(в)ски(и) ꙗ(к) исти(з)ны своє(и)… та(к) зару(к) и шко(д) свои(х) маєтъ смотрєти на (и)мє(н)ю моє(м) ѡсєкровє волє(н) и моцє(н) кро(м) всѧко(г) // права позыва(н)ꙗ ѡ(д)но взавши во(з)ного з ꙋрѧду кгро(д)ско(г)… ꙋво всю ча(ст) имє(н)ꙗ моє(г)… в дво(р) и люди зо вси(м) сѧ тоє имє(н)є моє в собє має(т) мо(ц)нє сѧ увєза(ти) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 13–14); а сво́й проти(в)ко имъ оучинє́ный по́стꙋпокъ мо́цнє оутвєржа́ти и всѧкимъ ко́штомъ по(д)пира́ти и помага́ти бꙋдємо, вє́длꙋгъ на́йболшихъ си́лъ и прєможє́ньꙗ на́шєго (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 17); А Г(с҃)днъ на́шъ и Влады́ка… таково́го єпі́скопа мо́цнє ма́єтъ ѡ(т) Пр(с҃)тла изврєщи (Львів, 1614 *Вил.соб.* 13).

Див. ще **МИЦНО, МОЦНО, МОЦОЮ, МОЦЮ.**

МОЦНЕЙ, МОЦНѢЙ *присл. в. ст.* (*стп.* mocnej) **1.** Тугіше, міцніше: барзо злє сꙗ ма́ю подобны(и) єстємъ галꙋза(м) дєрєва загрѣй ми простира(д)ло шапкꙋ ноцнꙋю и добрє ми

звꙗжи мою головꙋ нꙋже: моцнѣй завꙗзꙋєшь (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.).

2. (*із правовою гарантією*) певніше, надійніше: И хотѧчи ꙗ то певнєй, а моцнєй мєти,… на ѡной змовє нашой дал и порꙋчилъ єсми в моц и ѡпєку кнѧзю Дмитрию Федоровичꙋ тꙋю внꙋчкꙋ свою с тым всимъ, ꙗко што на нєє ровнаѧ част во всих имєнѧх моихъ ѡтчизных, выслꙋжоных и кꙋплєных…, приходѧтъ (Городище, 1551 *AS* VI, 107); для лепшое певности, хотечи тое тым моцнеи здержати, печать свою приложилом (Вільна, 1562 *АрхЮЗР* 8/VI, 128).

МОЦНЕЙШИЙ, МОЦНЕЙШІЙ, МОЦНІЙШІЙ, МОЦНѢЙШИЙ, МОЦНѢЙШІЙ, МОЦНѢЙШІЙ, МОЦНѢШИЙ, МОЦЬНЕЙШЫЙ *прикм. в. ст.* **1.** (*дужчий, фізично сильніший*) міцніший: вꙋ(н)… // ка(ж)дого рокꙋ чєка(л) абы бы(л) з(д)оровы(м), алє до того нє мо(г) прїйти бо мо(ц)нѣйшїи были ѡ(т) нєго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 64); Єсли бы мѣли мє(ж) собóю посвáръ два мꙋжєвє, и одúнъ з дрꙋгúмъ вáдить бы сѧ пóчалˁ а хотѧ́чи жона одногѡ вы́рвать мꙋжа своєгѡ з рꙋкъ моцнѣ(и)шогѡ, и стѧгнꙋла бы рꙋкꙋ и оухватúла бы за мꙋжкїй (!) члóнокъ єгѡ: оутнєшь єй рꙋкꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157 зв.); А они ємꙋ рєкли днѧ сємóгѡ прєд зáходо(м) сл҃нца: что солóдшагѡ надˁ мéдъ: а что моцнѣ́йшагѡ надˁ лва (Там само, 185).

2. (*який важче піддається руйнуванню, псуванню*) міцніший, тривкіший: алє вˁ стáрїй гóрнєцъ нє сыплю(т) глúны. зє(м)лѣ, // и(ж) бы бы(л) мóцнєйшїй (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 17–17 зв.);

(*краще укріплений, надійніший*) міцніший: просили есмо его милости, абы… тыхъ вязневъ до моцнейшого везеня осадилъ, бо дей в насъ ту въ Киевском ратушу,… везеня такъ моцного, яко увъ-ынъшихъ местехъ Его Королевское милости нетъ (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 3/I, 17);

перен. (*витриваліший, стійкіший, твердіший*) міцніший: змéшкавши бовѣ(м) вˁ ѡ́но(м) ѡгни чáсъ нємáлый, та(к) з нєго вы́шли бє(з) жáдноє шкóды влáснє ꙗ́ко к(г)ды бы то прє(з) сóнъ кто тє(р)пѣлъ. а на(д)то, вóлосы, котóрыє сóуть оу нá(с) найслáбшєє творє(н)є, и ты́є тогды на(д) дїамéнˁтъ были мо(ц)нѣйшими, и(ж) могли спрóстати всєпожирáючомоу пóломєню (Острог, 1607 *Лѣк.* 23); Апостола… Павла… зоветъ столпомъ Церкве и, надъ желѣзо и камень моцнѣйшій, духовнымъ адамантомъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 395); и то што на(д) Вóскъ бы́ло мѧ́кшєє, на(д) Жєлѣзо моцнѣ́йши(м) зостало (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128).

3. (*значніший за силою*) могутніший: Што éстˁ моцнѣ́йшєє на(д) мóрє; а єднáкъ малы́й пѣсóкъ нє погамовáнꙋю єгѡ навáлность задéржꙋєтъ и ѡ(т)кидáєтъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128 зв.).

4. (*який має більшу силу, вплив*) могутніший: á єсли моцнійшїй ѡ(т) нєго прїшєдши. и пєрєможет єго. то и всє ѡрóу́жїє его побєрєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 71); а которы(и) бы(л) наро(д) моцнє(и)ши(и) то(т) сє та(м) ѡсєдє(л) (1582 *Кр.Стр.* 31 зв.); Повстáлъ ты́мъ чáсомъ цр҃ь нóвый надˁ Єгv́птомъ, котóрый нє вѣдалъ ѡ Іѡ́сифє. И рéклъ до лю́дꙋ своєгѡ. што лю(д) сынóвъ Ізрáилєвыхъ

вєли́кїй и моцнѣ̆йшїй є́сть надˢ на́съ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

у ролі ім. (той, хто має перевагу у чомусь) сильніший, -ого: Єдна́къ вє(д)лꙋгъ си́лъ мои(х), (моцнѣ̆йшихъ до того вˢзбꙋжа́ючи) ꙗки́мъ ко́лвєкъ про́мєнємъ, вˢ то́мъ дiалє́ктѣ рꙋскомъ; свѣтꙋ ѡбˢꙗсна́ю (Львів, 1642 *Бут.* 3).

5. *Перен.* (*значніший за силою впливу*) важливіший, міцніший: на(д) многїє бовѣ̆мˢ да́ры признава́ю то ижъ бо́льшє ва́житъ и єдино єсло́во го́дноє. // и на(д) и́нˢшїє нєзлѣчо́ныє ре́чи, сло́во єдно до потѣше́ньꙗ є(ст) моцнѣ̆йшєє (Острог, 1614 *Тест.* 169–170); Моцнѣ̆йшее бовѣмъ едино слово матерынское, а нижли сыновъскихъ прожныхъ словъ без личбы (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 266); оуважа́лъ то́є собѣ ап(с)лъ с҃тый жє нѣ ма́шъ нѣчо́го мо(ц)нѣ̆йшого до показанꙗ тєрпли́вости ч҃лкоу на(д) роспаматова́нꙗ кр(с)та с҃тго частоє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 305);

(*значніший за впливом, владою*) могутніший: Жє до костє́ла ри(м)ского длꙗ моцнѣ̆йшого єго преложє́нства, моу́сꙗтъ сꙗ всѣ иныє костє́лы сходи́ти, то єсть всѣ вѣ̆рнїи (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 114); ѡго́нь бы(л) исто(т)ный, бо нє мо́гъ бы смолы и(з) грѣ̆бїи и лозы, ро́зны(х) ты(х) матє́рѣи пожира́ти. а́лє на(д) бо(з)скїи ро́ска(з) нѣ ма(ш) моцнѣ̆йшого нѣчо́го (Острог, 1607 *Лѣк.* 22); Сло́во Б҃жїє на(д) Н҃бса є(ст) моцнѣ̆шє(є), Ѓды́жъ Н҃бо, скꙋтокъ є́сть сло́ва (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129 зв.);

(*більш вартісний*) цінніший: пи́смо свꙗтоє мо́ви(т), абовѣ(м) фꙋндамє́нто(м) и столпо(м), живо(т) побо́жны(и) и житꙗ свꙗтобли́воє, и на то́є зло́то найчистѣ̆йшєє любвє и мл(с)ти бо(з)скои прїити маєть розꙋ(м) ꙗко срѣбро(м) до фоудамє́нтоу (!) потрє́ба того що єсть потоу(ж)нѣ̆йшого и моцнѣ̆йшого: лєпѣ(и) бовѣ(м) є(ст) бы́ти до́бры(м) и пилны(м) нѣ(ж) оучо́ны(м) и кни́жны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211 зв.).

6. (*із правовою гарантією*) певніший, надійніший: Ꙗкож длꙗ болшого и моцнєйшого способꙋ людєй, видєлосꙗ // намъ всю зємлю Волынскꙋю кꙋ той послꙋзє нашой рꙋшити (1552 *AS* VI, 124–125); Якож я Яцковая Федоровича Гулялницкая Маря…, сее доброволъное позволене, выречене и вызнане мое приводечи до моцнейшого и правънейшого скутку, обличне ставши перед врядом // замъку господарского Луцкого, до книгъ кгродскихъ Луцкихъ вызнала и записат дала (Локачі, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 258–259).

7. (*краще обґрунтований*) переконливіший: Але я, видечы давъный и посполитый звычай церъкви Божое, маю моцънейшые // доводы съ писма светого и светыхъ (Богоносныхъ) отецъ, на которые ся (большей) огледаю (Вільна, 1599 *Ант.* 505–507); алє и моцнѣ̆йши(х) и значнѣ̆йшихъ до́во́довъ тогѡ ѡ чо(м) мовимо слоу́хай (поч. XVII ст. *Проп.р.* 148 зв.).

МОЦНЕЙШЇЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНИЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦНИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mocnić) (що) зміцнювати, посилювати: Униты, якъ ужъ, лестѣ жалом воюють, Манѣю моцнять, благочестиє псують. Косою, лукавством вытинають квѣты, Ослою наострены богу не пѣты? (Слуцьк, 1616 *Укр.п.* 221).

МОЦНИТИСѦ *дієсл. недок.* (*стп.* mocnić się) (чим) міцніти, укріплюватися: дитѧ (ж) росло, и моцнило сѧ дх҃омь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 191).

МОЦНІЙШІЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНО, МОЦЪНО *присл.* (*стп.* mocno) **1.** Міцно, сильно; дуже: Панъ нашъ, стоечи середъ светлици, почалъ его просити, абы доброе мысли былъ; а онъ заразомъ,… тымъ киемъ пана нашого посередъ головы ударилъ такъ моцно, што панъ… на землю упалъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482); тáѧ бовѣ(м) тáѧ ѩ́кобы нѣѩкїи ланъцóухъ зє злóта з нб҃а споýщоный, тáмъ нашоу пєрєвóдитъ дш҃оу. помáлꙋ на высóкость ѡ́ноую потѧгáючи тыхъ, котóрыє сѧ мо(ц)но єго дєрˢжатъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 11); И ты ѡ зéмлє, чꙋднє оужасни́сѧ, На(д) прирожéньє твоé подвигни́сѧ, Нєхáй сѧ ґмáхи з(ъ) зємлéю ровнáютъ, Мóцно падáютъ (Львів, 1631 *Волк.* 20); Гди́ ви(и)дутъ чтири вѣтри из мора, тогди ся потикаю такъ моцно в повѣтрꙋ же ѡ́гнъ бли́снетъ. а ґди то зразитъ то сполꙋ в немъ. рози(р)вется и трѣснетъ. ажъ люде оучую(т) (серед. XVII ст. *Луц.* 542);

насильно, ґвалтовно: Присылал к нам пан Пєтрꙋшко… жалꙋючи на намѣстника Володимирского… штож дєй ѡн в дꙋбровꙋ єго… вступаєт сѧ и наславши дєй моцно и гвалтом, тꙋю дꙋбровꙋ єго покѡсил (Краків, 1512 *AS* III, 99); ѡн, нє вѣдати в который ѡбычай, имѣнє моє Грицов, которое маю ꙋ прєзыскꙋ ꙋ двꙋхсот копах грошєй ѡт кнѧзєй Збаразких, в мєнє з моцы вынал моцно, квалтом (Кременець, 1547 *AS* IV, 555); И вже дей, после того разбою и лупу, назавтрие порану, брата моего Семена зраненого слугамъ своимъ моцно зъ господы взяти казалъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 1/I, 16); кн҃гнѧ ку(р)пъскаѧ… насла(в)ши мо(ц)но кгва(л)томъ врѧ(д)ника своєго нѣѩкого ѩкꙋба… на до(м) мо(и)… в городищꙋ мєнє ѡбє(л)жи(в)ши шкодꙋ вчинила (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 259); шляхтича учтивого, оного невинне збили, зранили в покое, мешкане его милости, окрывавили, и ключи въ него одъ замочку и отъ всего схованя моцно однявши, и самого до везеня въ колоду всадили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 144); ты́и з жáлю вєли́кого по своéмъ ѡ(т)ци. мóцно до двóрꙋ добывáлисѧ. а добы́вшисѧ прибѣ́гши єдéнъ и оудáривъ владыќꙋ бáртою, и оуби́ли єго на см҃рть. и в вóдꙋ вкинꙋли (1622 *Остр.л.* 130 зв.); Ѕѣлѡ: Бáрзѡ, мóцнѡ, ґвалтóвнє (1627 *ЛБ* 39); вм҃ наєха(в)ши мо(ц)но и кгва(л)томъ На кгрꙋ(н)тъ нє(х)воро(с)ки(и)… кгва(л)то(в)нє по(г)раби(л)єсъ сєна возовъ по(л)тора(с)та ꙋжє в стога(х) зложоного (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 56); Яко (ж) по(д) то(т) ча(с) нєбє(з)пє(ч)ны(и) приспособи(в)ши людє(и) на тоє мо(ц)но, кгва(л)то(в)нє на ру(д)ню на рєцє Ѡсича(н)ци будучую протє(с)туючихъ вла(ст)ную насла(в)ши, млы(н) на тоє(и) жє ру(д)ни фу(н)диту(с) знє(с)ти… росказа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 203);

(*туго, тісно*) міцно: и за(с) длѧ того прѧ(ж)кою замыкає(т) чєрєво, стѧгнꙋвши мо(ц)но, да вˢ мѣрꙋ наладꙋє(т) тꙋю шкꙋтꙋ, или комагꙋ оутрóбнꙋю; бо кг(д)ы єє пєрєла(д)ꙋє(т), тогда оу(м) сно(м) и лѣностїю погрꙋжає(т)сѧ, и оутапає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 234).

2. (*застосовуючи силу*) міцно: А так Єго Милость послати на замки тамошныи, ѧко на

Крѣманєцъ, Луцко… дворан своих рачилъ и росказалъ… имъ, абы ѡни кождого таковаго злочинцѹ, ѡ комъ бы то достаточнє вєдано, моцно брали и их за сѧ кѹ тобє провадили (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); а хто бы сѧ мєл того важити, а чєрєз тоє росказаньє нашоє, которѹю шкодѹ влѹсом Татарскимъ ѹчинилъ, таковых бы єстє моцно за горла имали и карали, або ихъ до нас ѡтсылали (Вільна, 1541 *AS* IV, 297).

3. (*великою мірою*) сильно: цицєро… мо́витъ, жє та́къ єстъ ѡна панкнаѧ, жє єсли бы… хто єи ви́дѣл, зара(з) бы сѧ єй зами́лова(л) ба́рзо мо́цно, що ѡра́то(р) або кра́сомо́вца тѡ(т) ѡ цно́тѣ мо́ви(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 274 зв.);

звучно, сильно: ст҃ый з҄ н҃ба з҄стѹпи́лъ, взывалъ моцно… и та́къ мо́вилъ: порѹбайтє дѹба, а ѡботни́тє го́лья єгѡ… нєха́й ѹтєкѹтъ звѣри кото́рыи под ни́мъ сѹть (серед. XVII ст. *Хрон.* 362 зв.).

4. (*докладаючи всіх зусиль*) рішуче, завзято: людємъ ѡтъ замъкѹ розышо(д)шисѧ по пашънамъ а по пасєкамъ запє(р)лисѧ в замъкѹ нєвєсты а дєти множсто (!) ихъ а мѹжовъ ѡ(д)но н҃ и то малого(д)ныхъ кѹ ѡборонє нижъли только ѡди(н) с нихъ кѹдрѧ(н)ко зєманинъ тотъ мо(ц)но сѧ працовалъ ѡ ѡборонѹ и и(н)шихъ на то напоминалъ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); ты́и подънєсли гла́съ сво́й на оувє́съ свѣтъ, оповѣда́ючи би́твѹ и воєва́нѧ на́шє, и ополъчє́нїє, къ дїа́володѹ и си́ламъ єго, и вла́стємъ тє́мнымъ. и проти́вѹ тѣхъ мо́цно воєвати: абысмо были ѕвѣтѧ́зцами, всєи крѣпости бѣсѡ́въскои (Почаїв, 1618 *Зерц.* 39 зв.); Кгды на́нь Тоу́рцы мо́цно натира́ли, И Пострѣловъ см҃ртє́лныхъ ки́л҄ка мѹ зада́ли: Кото́рими зра́нєный, Живота докона́лъ, Вѣры Б҃ѹ, и Кро́лю, и Во́йскѹ довова́лъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 48 зв.); Кды найсилнѣйшїй ѡнъ зо всѣ(х) євреѧниновъ цр҃ъ и пр(о)ркъ д(в)дъ за́мокъ сїѡнскый… жолнѣрами ѡбварова(л), иєвисѣє, кото́рыє та(м) жє замкнє́ныє воєва́ни были, мо́цно и спана́лє сєбє борони́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228); Такъ же унѣтове, своему лживому богу-антихристу моцно служачи, заздрятъ христіаномъ, отступивши отъ вѣры христіанской, заводячи ихъ и обецуючи имъ дигнѣтарства, маетности и роскоши розмаитые (бл. 1626 *Кир.Н.* 15); Мы всє вышмєнованноє Войско //…, прирѣкаємъ и обицѹємъ въ оборонѣ своєй такъ и самыхъ ꙗко и Цєрковь Монастырѧ, школы, шпиталь, и всѣ до нихъ налєжности мєти, отъ вшєлакихъ нєпрїѧтєлєй, противностєй, и пєрєшкодъ, моцно боронити (Канів, 1632 *ПВКРДА* II–1, 140–141); мы́… ма́ємѡ… нєпрїѧ́тєлєй… а́лє мо́цнѡ и потѹжны(м) ро́зѹмом҄ спроти́вмѡсѧ и́м҄,… оушикѹймосѧ на проти(в) ни(х), жєбы́с҄мѡ… на(д) ни́ми звытѧ́(з)ства на́шєгѡ… го(д)ными сѧ ста́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 136).

5. Міцно, надійно: гдє фѹндамє́нтѹ нє ма́єшъ, та́мъ мо́цно бѹдова́ньє станови́тисѧ нє мо́жє(т) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 97); По вырєчє́н҄юсѧ за́сь само́го сєбє и во́лѣ своє́и, бєрє́тъ на сєбє Кр(с)тъ сво́й, и ꙗ́къ сєбє до Кр(с)та, та́къ Кр(с)тъ до сєбє мо́цнѡ и нєпорѹшнє чєрє(з) доброво́лныи ѡбѣтѡвъ гво(з)дьє прибива́єтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 284); *Образно*: Істность бовѣмъ о́ного, в҄ Ма́рсѣ фѹндова́на, И в҄ Валєчной Мѣнє́рвѣ мо́цно в҄кгрѹнтова́на (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.).

6. Непохитно, твердо: Отожъ, и мы теперъ приступуючы до згоды зъ Рымляны того жъ исповѣданія учителей Греческихъ моцно держимосе, яко на Флорентейскомъ сынодѣ вызнали, а яко они на онъ часъ вымолялисе папежови (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 129); а кто бꙋдє(т) до ко(н)ца тєрпли́вы(и), и мо́цно стоꙗчи нє покло́ни(т)сꙗ в таковы(х) бѣда(х), спасє́нъ бꙋдє(т), ꙗко до́бры(и) ры́цыръ (!) в҄ во(и)нѣ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 38 зв.); то(т) тє́ды погрєбъ нєвѣрїю па́пы ри(м)скаго, православнїи хри(с)тїане, оу́чинивши, утвє(р)дѣтєсꙗ стоꙗти въ пра́вослa(в)но(и) вѣрє мо(ц)но и нєподъви(ж)но. и нє убо́итєсꙗ раѱа́ка ры(м)ского па́пы гла́са (1599 *Виш.Кн.* 220 зв.); тєпє́ръ Артыкꙋлъ то́тъ вѣры, на́ши Римꙗ́нє сти́снꙋли: а́лбо ско́рчили: абы вжє Католи(ц)кою цр҃ковъю то́лко сама Ри(м)скаꙗ столи́ца розꙋмє́на была, и тє́жъ в нє́й само́й, далє́ко бо́лшъ в само́мъ Па́пєжꙋ, всє́го дх҃а Хв҃ого мє́шкаючого мо(ц)но вѣрити наꙋчо́но (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 8); Старожи(т)ность, то́ ти(л)ко ꙗкъ бы ѡбнови́ла жє вѣкопо́мность ꙗвъно зновꙋ сꙗ ѡ(д)крыла Клє(и)нотъ который Хмє(л)ницъкихъ до(м) приѡздоблꙗє(т) в мꙋжъности, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ моцъно ꙋтвєръжає(т) (1649 *На г. Хм.* 1 зв. ненум.).

7. Рішуче, впевнено: народилъсꙗ х(с҃)ъ б҃ъ плотию. и коли распꙗтъ бы(л). тогды пришолъ моцно. въ адова мѣста… пєкєльныи моци раздрꙋшилъ (1489 *Чет.* 48);

наполегливо; категорично: тыхъ сло(в) живыхъ и животворꙗщихъ, єѵ(г)лїстовє, ап(с)ловє, и вси истиннїи ꙋчитєлєвє, нѣкгды нє роздєлꙗли, ани ѡ(т)мєнꙗли, алє ꙗкъ пришло до римъского законодавца, нє толко слова, алє и самый ихъ скꙋтокъ мꙋсилъ сꙗ мєнꙗти, што вси єго наслѣдовницы мо(ц)но твєрдꙗтъ, жє то ємоу ꙗкъ всѣхъ головє, што хочє(т) волно чинити (Острог, 1587 *См.Кл.* 19 зв.);

суворо, строго: и наказалъ <Цр҃ъ>ємꙋ мо́цно, абы кото́рого пє́рвѣй пришлєтъ, къ нємꙋ з҄ ѡны(х) мл(д)нцєвъ покоє́вы(х) свои(х); бєзъ жа(д)ного пра́ва го́лѡвꙋ мєчємъ стꙗлъ (поч. XVII ст. *Пчела* 6 зв.).

8. (*на законних підставах*) правно: Нєхай ѡн то всє дєржить моцно, завєдаєть ꙋ своих пєнєзєхъ, подлꙋгъ сєго нашого листꙋ и привилєꙗ до тыхъ часовъ, поки ѡлиж ємꙋ тꙋю тисꙗчꙋ золотыхъ,… сполна заплатимъ (Берестя, 1508 *AS* III, 57); Мы г(с)дръ приставаючи к томꙋ зволє(н)ю и ꙋфалє и(х) ꙋтвє(р)жаємъ вмєсто ѡны(х) чотырє(х) а(р)тыкуло(в) пє(р)вопомєнєны(х),… всє напєрє(д) нижє(и)написа(н)ны(и) ку ꙋжива(н)ю и поправова(н)ю в то(м) па(н)ствє нашомъ… во(л)но и мо(ц)но ко(ж)домꙋ имє(н)ꙗ свои ѡ(т)чи(з)ныє… што хотꙗ… ѡ(т)дати прода(ти) (1566 *ВЛС* 81 зв.); а нє похочє(т) ли па(н) пєсочи(н)ски(и) мєнє позывати то во(л)но будєтъ єму мєнє с кунєва ꙗк з вла(ст)ности своєє мо(ц)но вырумовати (Кунів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 94 зв.); такжє за пєрєводомъ права вра(д) кгро(д)ски(и)… панꙋ крыницкомꙋ моцно в дє(р)жаньє подалъ, а часть ты(х) жє имєнє(и) в зарꙋкахъ королꙗ єго милости до замъкꙋ привє(р)нулъ (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); єго м(л) пн҃ꙋ по(д)коморомꙋ… и по(д)даны(м) єго м(л) тамо(ш)ни(м) тыхъ // кгрꙋ(н)то(в) по(ль) ро(ль) заходо(в) и пожи(т)ко(в) и(х) вла(с)ны(х) мо(ц)но заборони(л)

(Вінниця, 1603 *ЛНБ* 5, II 4050, 103–103 зв.); прεрεчоны(и) Стани(с)ла(в), атама(н) пн҃а Завиши(н), прεрεчоно(г)[о] увязова(н)я и чинε(н)я εкъзεкуции имεнε(м) пн҃а своε(г)[о] мо(ц)но заборони(л), нε пода(л) и нε по(с)тупи(л) (Житомир, 1609 *ДМВН* 145); Истóвѣ, ѡ: Истóтнє, госпо(д)ствє́ннѣ, пáнски, влáснє, стáлє, мóцно, нєдобы́тє (1627 *ЛБ* 51); Boh ieho vkazał I woysku podał, aby im sprawował, Azeby pokornych od ruk onych hordych mocno obwarował (1648 *П. про перем.* 202).

Див. ще **МИЦНО, МОЦНЕ, МОЦОЮ, МОЦЮ.**

МОЦНОСТЬ *ж.* (*стп.* mocność) **1.** Могутність, сила: Єсли оу мѹдрости сѧ кохаєшъ, ѡнъ є(ст) наймѹдрѣйшїй, єсли в пѧнкности, ѡ(н) ѡ(т) сынóвъ лю(д)скы(х) єстъ пѧ(н)кнѣ(и)шїй, єсли в мóцности и потоýжности, ѡнъ є(ст) пáно(м) потоýжны(м) и мóцны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 225);

(*всемогутність, всесильність*) (*про Бога*) сила: Тоε рε(к)ши плюнѹ(в) хс҃ на зεмлю и взѧ(л) болото, і ѡчи слѣпомѹ помаза(л). Котры(х) то(т) чл҃къ нѣк(д)ы нε ма(л). алε то всε чини(л) хс҃ показоуючи моць бж҃(с)тва своεго ст҃го або вѣмь испрьва бъ҃ съз(д)аль чл҃ка ѡ(т) зε(м)лѣ взавши, и плюновεнїа εго моцно(ст) εсть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 72 зв.).

2. Непохитність, міць: Нє могѹтъ всѣ єдноста(и)ны(х) пóсто(в) захoвáти… длѧ тóго и(ж) пóсты нє зави́сли на мóцности ѹмы́слѹ… // та(к)жє и спóсобъ нє є(д)нáки(и), вє(д)лѹгъ нєрóвности оуложє́нꙗ тѣлъ, лѣтъ, ко(м)плє́кˁси(и) (!) и стáнѹ (серед. XVII ст. *Кас.* 64–64 зв.).

3. *Перен.* Твердість, незрушимість: Хс҃ Цр҃ѹ, ты рáчъ сáмъ къ мнѣ пристѹпи́ти, Рáчъ самъ ср(д)ца моє́го двє́рѣ отвори́ти. Закамєнѣлость мою ра(ч) сáмъ зєпсовáти, Мóцно(ст) кáмєнїй мои(х) тѧжки(х) зґрѹхотáти (Львів, 1631 *Волк.* 8).

4. Доказ, твердження: Алє понєва(ж) Николáи,… двóє подáніє Всєст҃го Дх҃а на освѧ́чоныхъ Ап(с)лѡвъ, ꙗ́ко два кгрѹнты своє́и ѳєолóгїи заложи́лъ… // Ѡ(т) ты(х) и на(м) годи́тъсѧ почáвши, и дáлшїи єгѡ́ мóцности ѡказáти, котóры(х) Лати́нницы сáми прє(з) сєбє́ хи́трє змы́слили проти́въ Ап҃(с)лской прáвды (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 235–236).

5. (*велика концентрація діючих речовин*) міцність: Амє́ѳѵ(ст): Кáмє(н) дорогі́(и)… вˁ гѡра(х) нахóди(т)сѧ лівѵ́йски(х), на бє́рєгáхъ мóрски(х). ѹскромлѧєтъ мо(ц)но(ст) вин(а) (1627 *ЛБ* 175).

МОЦНЫЙ, МОЦНИЙ, МОЦЪНЫЙ, МОЦЬНЫЙ, МУЦНЫЙ, МОЦЕН, МОЦЕНЪ, МОЦЕНЬ, МОЦОН, МОЦОНЪ *прикм.* (*стп.* mocny) **1.** (*дужий, фізично сильний*) міцний: И видє(л) є(с)ми аньгєла мо(ц)ного… ѡболоко(м) ѡболочєно(го) а туча была на головѣ… а ноги ꙗко сто(л)пы ѡгни(с)тыи (XVI ст. *КАЗ* 622); бы(л) то(т) бѹцєфáлъ привєдє(н) и(з) инˁдї(и). звѣрѧ мóцноє и ѡкрѹтнˁоє. а стрáшливоє, на кˁшталть кóнѧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 70 зв.); бг҃а можє(т) миловати… ꙗ́къ наоучóный и м(д)ры(и), такъ хóрїй и кри́вый ꙗкъ мóцны(и) ґиґасъ, та(к) на ѡстáто(к) пáстоушо(к) котóрїй кóзы и ѡвє(ч)ки пасє́(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 222); И царєй нєзличонихъ И рицєровъ барзо моцнихъ Назбиралємъ ѡ(т) всєго свѣта (I пол. XVII ст.

Сл. о зб. 16); Вла́снє ꙗ́къ кг(д)ы бы кто льва мо(ц)ного хотѧчи за́бити, на скоу́рѣ ты(л)-ко ра́нилъ, ѡ́номꙋ бы шко́ды нє оучини(л) жа́дноє (Острог, 1607 *Лѣк.* 100); Крѣ̑пкі(и): Крѣ̑по(к), мо́цны(и), дꙋ̑жїй (1627 *ЛБ* 56); та(м) сутъ гадове и смокове такъ великїє же еленя пожираю(т), а такъ естъ моцние же пла-ваю(т) чрезъ море, которое словется ѡ́киянъ (серед. XVII ст. *Луц.* 533); А вы́бравши ҂л҃. мо́цных людє́й посла́лъ но́чью, и росказа́лъ и́мъ мо́вꙗчи: оучините́ заса́дкꙋ за мѣ̑сто(м), а нє ѡ(т)ходи́тє да́лєй: и бꙋ̑дєтє вси гото́вы (серед. XVII ст. *Хрон.* 164 зв.);

(*про частини людського тіла*) міцний, дужий: абыхмо щире миловали, яко братия, которымъ всѣ речи маютъ быти спольные: души, мысли, воли… где всѣ суть, яко единъ чоловекъ… яко въ единомъ прекрасномъ теле красные уды сложены, моцные и живые (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1001).

2. (*фізично або психічно здоровий*) дужий: в пєршє(и) моє(и) ѡборонє жадє(н) при мнѣ… нє стоѧ(л) алє вси мѧ ѡпу(с)тили… и є(ст) є(с)ми вы(р)ва(н) ѡ(т) ꙋ(ст)и лво(в). // и выбави(л) мѧ па(н)… єра(ст) ѡ(с)та(л)сѧ в кори(н)тє а трохима є(с)ми ѡстави(л) в милитєнє мо(ц)ного (II пол. XVI ст. *КА* 531–532); ꙗ… на тѣлѣ бывши ба(р)зо хоры(и) алє на дш҃и и на ꙋмыслѣ мо(ц)нъ достатєчнє и правє цѣлѣ здрови(и) и в сꙋмлѣню моє(м)… волны(и): ꙗвнє ꙗснє правдивє щирє вызнаваю жє кажды(и) ѡ(т) приꙗтєловъ мои(х) крєвни(х) бли(з)ки(х) и далєки(х) працѣ моє(и) и добра моєго досы(т) маютъ за своє (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49).

3. (*завданий зі значною силою*) міцний: Тогды єди(н) ѡ(т) стоѧчи(х) да(л) ємоу поличо(к) та(к) моцный, а(ж) єго ст҃аа милость оупа(л)… А ѡ(н) за(с) встѧгноу(л) єго ла(н)цюхо(м) коу горѣ, и рє(к): а ци нє говоришь, ци занѣмѣ(л)єсь? (XVI ст. *УЄ Трост.* 62); тог(д)а ѡ́динь ѡ(т) стоащи(х) да(л) ємоу по ла́нитѣ та(к) мо́цный поли́чокь. ажь єго ст҃а́а мл(с)ть па(л) а ѡ́нь за́сѧ оуста́гнѫ(л) єго к го́рѣ ла́нˢцоухо(м) чє́мꙋ нє говори́шь а за́нѣмѣ(л) є(с) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 2).

4. (*який важко піддається руйнуванню*) міцний: Шофа гдє дила стоѧть вдолъжъ дєсѧти сажонъ в попєрє(к) д҃ накрыта добрє нижъли нахилилисѧ стєны на сторонꙋ подъпєрєты брꙋсьємъ моцънымъ (1552 *ОКЗ* 33); панюю дадинꙋю мою, ѡбовѧзꙋю и покорнє прошꙋ, абы…, цєрковъ кꙋ фалє Божьєй,… на томъ мєстцꙋ, гдємъ ꙗ … ѡказовалъ, на моцныхъ стандарахъ, высоко, взвышъ на чоловєка… заложивши, тєсли // доброго способивши, ѡхандонжнє и моцнє збꙋдовали (1577 *AS* VI, 76–77); А ви ворота жєлѣзниє рихло зачинꙗйтє, И зводи звѣвши ланцꙋхами заволѣкайтє, И колодками моцними и твєрдими замикайтє! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28); И мѣ̑сцє о́ноє очи́стивши,… // и жро́дло зо всѣ̑хъ сторонъ бꙋ̑дова(н)ємˢ мо́цнымъ до́брє ѡбварова́вши, Хра́мъ Б(д)цы вы́ставилъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 814–815); И мо́цноє ка́мєньє ѡ́то сѧ скрꙋши́ло, з(ъ) оужасностра́шны(м) ґрмо́то(м) впо́лы розвалило (Львів, 1631 *Волк.* 3);

у ролі ім. с.р. **моцноє** – міцний, -ого, стійкий, -ого: Бг҃ъ ѡ(т) вѣ̑ка за́вшє мꙋ̑дрость свою прєзˢ то пока́зꙋ̑єтъ, Гды проти́вныи ре́чи проти́вными спра́вꙋ̑єтъ и рѧ́дитъ, ꙗ́кѡ Гды мо́рє

пѣско(м) ѡгороди(л), сла́бымъ и нємо́цнымъ мо́цноє ѡбꙋзда(л) (Київ, 1632 *МІКСВ* 273);

(*надійно укріплений)* міцний, неприступний: такъ и замокъ, барзо великий, моцъный, виделъ есми, же кгвалътомъ его мусели отъмыкать и обухомъ бить, бо естъ разы такъ на замку, яко и на прибояхъ, которые ажъ ся погнули (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 316); Бра́тъ засє, кото́рый сє ѡ(д) бра́та вˢспомага́єть, ꙗ́ко сє вˢ припове́стахъ Соломо́новыхъ найдꙋєть; ꙗ́ко бы ме́сто мо́цноє (Єв'є або Вільна, п.1616 *Прич.отех.* 16); Ра́дꙋйсѧ, жє а́дскоє па́нство звоєва́но, Жє ю́жъ мо́цныи єго бра́мы зґрꙋхота́но (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.); Оуста́вилъ те́ды надˢ ни́ми прєложо́ныхъ робо́тъ оутиска́ли тѧжа́рами, и збꙋ́довали мѣста мо́цныи фараѡ́нови (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

перен. (*непорушний, вічний*) міцний: домъ тє(ж) за́конˢный на сєдми сто(л)пєхъ мо́цны(х) оныхъ свтыхъ собо́ровъ всєлєньски(х) добрє оукгрꙋнтова́ный, и вѣчно убꙋдова́ны(и), пєрєбѣгши нєдѣль чєты́ри напєрє(д) ободра(л), порꙋба́лъ, полама(л), и ро(з)мєталъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 13); на такой мо́цной скалѣ вѣчного спсе́нїа постанови́ти бы хотѣлъ но́гꙋ свою (Острог, 1598 *Отп.КО* 31); Поча́токъ всєго живота, фоунˢдаме́нтъ мо́цный мѣй, вѣрꙋ вˢ хр(с)та чи́стоую кла́нѧтисѧ ѡ(т)цоу, и сноу, и стомꙋ дхоу (Острог, 1614 *Тест.* 135); На томъ фундаментѣ, грунтовномъ и моцномъ… будуется Церковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 383); на та(к)… мо(ц)ны(х) фꙋндамє(н)тахъ та(к) высо́каѧ доскона́ло(ст) мꙋсѣла быти збꙋдова́на (серед. XVII ст. *Кас.* 33 зв.).

5. *Перен.* (*стійкий, непохитний*) міцний: Єѵ(г)листа выписоуєть хво прєображєнїє. И илиино пришєствїє. ты(ж) ѡ оуздоровлєнїи нємощи на мѣсѧчникоу. ты(ж) якь єсть моцˢна вѣра. и якь хс казаль дати мыто за сєбє и за пєтра (1556–1561 *ПЄ* 75 зв.); Стато́чностю оумы́сло(в) и мо́цною (ꙗ́ко свѣде́цˢтво о́ны(х) вѣдає(т) па́вє(л)) вѣрою, вси стїи звитѧжали кролє(в)ства, выкона́вали пра́вдоу, достоуповали обѣтниць (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 203); а вша́к жє хотєчи́ ѡтповѣда́ти, єсли́ бысь зна́лы жє до конˢца́ ѧково́го стѧгаєтсѧ диспꙋта́циѧ, кото́рый бы́ нє тоу́ю про́жнюю проминаючꙋю свѣцˢкꙋю славоу зˢєдна́лъ, алє ѡ́ного вѣчного вѣка мѡ́цноую и оустави́чноую (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 9); Ты́є бовѣмъ цно́ты… чи́нѧтъ стали́стꙋю и мо́цнꙋю ѡтꙋхꙋ ѡ животѣ вѣчномъ, запала́ютъ хꙋть до правди́вои че́сти Бжєи, и до оуслꙋгова́нѧ бли́жнємꙋ своє́мꙋ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 903); вѣра е́стъ мо́цноє и нєпорꙋшноє розꙋме́нˢє зˢ оу́фностю вˢ сръ(д)цꙋ ѡ бгꙋ, и ѡ ре́чахъ збаве́нны(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); тоу́ю вѣрꙋ мо́цнꙋю ма́ючи, жє ста́рши(и) єго нѣчого росказати даре́много, або бє(з) розˢсꙋдкꙋ нє мо́жє о поко́рѣ и послꙋшанїи… кото́роє бє(з) розмыслꙋ показа́лъ ґды мꙋ сына… ста́рши(и) в рѣкꙋ вкинꙋти ро(с)каза(л)ъ (серед. XVII ст. *Кас.* 49 зв.);

(*добре обґрунтований*) переконливий: Абовѣмъ, на подобенство жродлъ текучихъ а надто потопляемыхъ, Аристотеля, Платона, Цицерона и иншихъ, што вколо ихъ, – жадная наука у васъ, ани человѣческая, ани Божія моцна быти не здается (1603 *Пит.* 107); И жа́дной оухва́лы и артыкꙋлꙋ вѣры мо́цного нє розꙋмѣютъ, нѣ лю(д)ского, нѣ Бо(з)ского,

єсли Арїстóтєлскїи и́мъ нє ствєрди́ли того оухва́лы и силлои́змы (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 202); до того мо́цными ми ра́цїами и доводами мо́жєтъ потврѣди́ти, з котóры(х) тáѧ причи́на прѣшаѧ áбо рáциѧ, вєдлоу́гъ бг҃ослóво(в) и всєи цр҃кви здаиѧ наиправди́вшаѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 287).

6. Дієвий, ефективний: Таѧ мо́ць єстъ и си́ла маґнéса жєлѣза повѣдáютъ. жє вшєлакоє жєлѣзо таéмны(м) способо(м) мóцны(м) до сéбє тѧ́гнє(т), и высóко по(д)нóситъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 115);

могутній, потужний; сильний: а прото и(м) да(л) мо(ц)нꙋю зброю то ε(ст) вѣрꙋ ст҃ꙋю (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 95 зв.); а то е́стˢ то(т). жє оупáлы(х) ѡ(т)тинаε(т) ѡ(т) надѣи, ба(р)зо то мо(ц)ноє оу нéго ѡрꙋжьє, и пойма(н)цóвъ свои(х) и нáчєй нє задє(р)жоуε(т), едно ты(м) ихъ вѧ́жε(т) вѧзε(н)емˢ (Острог, 1607 *Лѣк.* 114); гдє сѧ… скрыєшь прє(д) дх҃о(м) бж҃и(м)… всюды бо лицє єго єсть, ибо столица єго, а(д)жє го(л)дꙋє(т) ємоу. абовѣ(м) того моцьнымь ѡрꙋжїє(м) хр(с)то(м) єдиноро(д)ны(м) звоювaль (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 48 зв.); И Моли́тва мóцною éстъ збрóєю тымˢ, котóрыи єѣ оуживáютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 63).

7. (*значний за силою, ступенем вияву*) сильний: гла(в)а и҃і мовѧ́чи ты́ми словы знаєтє мóви(т) тоє гораз(д)ь и́жь кóли кóню оуди́ла вˢкладаємо въ оуста абы на(м) пóслоушни бы́ли… так жє и корáблѣ хóтѧ и вéликїи соуть и ѡ(т) вѣтра мóцнаго бывáють зáточєни (поч. XVII ст. *Проп.* 24); А ты зловѣрный грѣшникꙋ пощó сѧ тáмо квáпишъ ити прꙋдшє; нєжєли до Нб҃а, нѣ машˢ вˢ тóй стрáнѣ нѣєдинóи рáдости, всєгди плáчъ, стогнáнѧ;… и рóспачъ вѣчнаѧ, тáмо ѿгнь мóцный бáрзо (Чернігів, 1646 *Перло* 156); Аг҃глъ… рéклъ ємꙋ: вы́ди заꙋтрє, а стáнь на горѣ прєдˢ г(с)дє(м): а што г(с)дь минáєтъ, и вѣтръ вєли́кїй и мóцный ворóчаючїи гóры и скрꙋшáючїи кáмєнь прєд г(с)дє(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.);

нестерпний, тяжкий: моvсєй… прє(д)ки и́хъ изˢ мѡцˢнаго вѧзáнїѧ… привєлъ чєрєзъ поу́щоу до зємлѣ ѡбицѧ́нˢной имъ, áчъ и(х) та(м) нє мнóго вы́шло єдˢно тыи котóрїи вѣрили. и вѣрˢнє стоꙗли при бозѣ (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 28).

8. Значний, важливий: Мóцны мóви(т) бꙋдꙋтъ и трвáлы дóбра чл҃вка цнóтли́вого котóрыи пóлнилъ, а ꙗлмꙋжны єго цр҃ковъ оповѣдáти бꙋдєтˢ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.);

знаний; достойний: Слáвнымˢ тѧ вˢ тóмъ ѡршáкꙋ, оучини(л) Рицéрємˢ, Корогви́ єго бы(с) бы́лъ мóцнымъ Кавалéрємъ. Орлá быстролiотного, гóдностˢ ти даровáлъ; По(д) скры́длами бы(с) ты́и зáвшє птáшки ховáлъ (Львів, 1624 *Бут.* 5);

у ролі ім. Можновладець, вельможа: сєго ради сє гл҃єть вл҃дка гь҃ саваѡ(ф) ѡ гóрє моцны(м) и прєложоны(м) в лѧ(д)ско(и) зємли (до 1596 *Виш.Кн.* 265 зв.).

9. (*про Бога*) усемогутній, всесильний: и забѣжали éмꙋ ѿнiи тржь(д)вáтїи, а нє смѣли(с) бли(з)ко приближи́т(ї)сѧ до нéго, а сполнє жалобли́вы(м) гóлосо(м) мóвили, і҃сє прикaзáтєлю мо(ц)ны(и) змилꙋйсѧ на(д) нáми (XVI ст. *УЄ* № 29519, 142); Изъ Сайного (!) пня вырусъ прутъ, изъ его корене плодитъ ся, у кумъ спочиватъ духъ Господній, мудро(го)

и розумного духъ, радцѣ муцного духъ (XVI ст. *НЄ* 198); Заправ҄ды вѣроую иже є(ст) моц҄ныи сн҃ъ бж҃їи прав҄дивыи (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.*16); Нє в(д)ачє(н) бы(л) нарѡ(д) оный, которомоу са(м) гдь бъ бы(л) застоупнико(м) и вожє(м), правачи и бороначи и(х), моцною правицєю, и вынєслы(м) рамєнє(м) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216); Чꙋдє(н), Радный, Бгъ моцный, вла(д)ца, Кнзь покоа, ѡ(т)цъ пришлого вѣкꙋ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 41); Єсли оу мꙋдрости са кохаєшъ, ѡнъ є(ст) наимꙋдрѣйшїй, єсли в панкности, ѡ(н) сыновъ лю(д)скы(х) єстъ па(н)кнѣ(и)шїй, єсли в моцности и потоужности, ѡнъ є(ст) пано(м) потоужны(м) и моцны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 225); Мовлю ꙗ ѡ пожитокъ которы(и) дш҃ы плꙋжить И то(и) ва(с) бы(л) ѡмынꙋ(л) жа(л)сꙗ моцны(и) бж҃є. Чого з ва(с) ѡбжаловати сна(т) жадє(н) нє можє (1636 *Лям. о пр.* 3); Той звѣтазца моцный, и прєславный, который; поразивъ и звѣтаживъ; голѡвных҄ нєпрїатєлєй нашихъ; дїавола, и смрть вѣчнꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 63 зв.).

10. Спроможний, здатний: А Прч(с)таа рєкла: правда, и(ж) моцєнь ε(ст) сєбє и каждого ѡборонити, абовѣ(м) Бъ бо ε(ст) и чл҃кь, Алє ми то са(м) и(з)ави(л), и(ж) на то идє(т) дла из҄бавлєнїа родоу чл҃чєскомоу (XVI ст. *УЄ Трост.* 49); к(д)ыжь са събрали тєды двєрѣ за(м)кнꙋли. а хс҃ нєвидимо бє(з) ѡтворѣна ста(л) посрѣ(д) оучнїко(в) пока(з)уючи тоє. и(ж) вши(ст)ко мо(ц)нь оучинїти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 51 зв.); Єщє, моцєнъ былъ тѣло своє на смръть замордованоє трєтєго дна ѡживити и въскрєсити, такжє па(т) хлѣбѡвъ… силєнъ былъ оумножити (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 184); а то нє бачишь, и(ж) єдє(н) єсть законодавєць и сꙋдїа. късторый моцєнь сп(с)ти и погоубити (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 57).

11. (*який володіє законним правом*) правомочний: и тежъ его милость и его наслѣдки моцни тое отдати и продати и замѣнити и къ церкви Божьей записати такъ, какъ то властное свое (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); И волєн то бꙋдєть кназь Ила… спольнє з ними дєржати и вживати, ꙗко на мою дѣльницꙋ прислꙋшит и моцон бꙋдєть на ровный вѣчный дѣлъ подєлити (Луцьк, 1534 *AS* III, 473); Коли бы хто на рєчи свои рухомыє або на имε(н)ꙗ набытыє хотε(л) тєстамε(нт) чинити, тогды таковы(и)… коли бы то(л)ко бы(л) при добро(и) памε(ти) моцо(н) будε(т) рєчи свои имε(н)є набытоε… ѡ(т)казыва(ти) кому хочεть (1566 *ВЛС* 5 зв.); и к тому волен и моцен будет… при животе моем, теж при бытности… особы моее, делъ ровный и вечистый в тых менованых именях моих ку частем помененым, от мене его мил. дарованым и верху менованым способомъ записаным, з сестрами моими… и сестренцом моим… приймовати, чинити и умоцняти (Волковичі, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 386–387); и ты(м) тєстамєнто(м) мои(м) братию мою бра(т)ства цє(р)ковного моцными чиню и владзꙋ бєзпєчнꙋю досконалую чиню на выправлѣнꙗ таковы(х) (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49); А па(н)… по(д)коморы(и) пєрєслꙋха(в)ши жалобы кривдъ нш҃и(х) маε(т) и моцо(н) будє(т) во(д)лу(г) зда(н)ꙗ своє(г) и права посполито(г) тыє кры(в)ды промєжкꙋ на(с) розсꙋдити любо тє(ж) приꙗтє(л)скє помє(р)ковати (Луцьк, 1606 *ЛНБ* 5, II 4049, 140); а

тепер за сим универсалом моцен ест вышмемнованый войт местом радити и правити и волосчанами, здавна до места належачими… и их судити порядки винайдовати (Київ, 1649 *Тр.ЧАК* 146);

(*законно обраний*) повноважний, законний, легітимний: гдѣ его мил. панъ Иванъ Попѣль не толко моцнымъ архіереемъ, жаднымъ презвитеремъ, и жаднымъ клирикомъ церковнымъ, а нѣтежъ законникомъ не будучи,… смѣетъ и важится, противко вшелякимъ… Божому и церковныхъ каноновъ,… меновати и писатись Премыскимъ и Самборскимъ Епископомъ (Київ, 1634 *КМПМ* I (дод.), 556).

12. (*наділений повноваженнями*) уповноважений: Ѩнъ Свєтицкий, ꙗко моцный чєловєкъ своєє матки… брата и сєстръ и приѧтєлєй и иншихъ блискихъ, поддалъ сѧ, то єстъ такъ, ижъ ѡнаѧ вышєй мєнєнаѧ сꙋма,… и таѧ тєжъ сꙋма, двєстє копъ грошєй, которꙋю ѡтъ нєго в тотъ часъ взали, маютъ быти… кнꙗзю Фєдорꙋ заплачоныє (Краків, 1539 *AS* IV, 186); То пак кнѧзь Костѧнтин Ѡстрозьский, ꙗко пан моцный, а ѡпєкꙋн их, дєржачи в опєцє своєй жонꙋ кнѧзѧ… и єго дєти и того нєсмыслєного кнѧзѧ Анъдрєѧ, ꙗко природжоных и крєвных своих и взємши с тых имєнєй моцнє трєтюю часть, подал кнѧзю Андрєю (Вільна 1546 *AS* IV, 450);

у ролі ім. (*довірена особа*) уповноважений, -ого: єсли бы хто са(м) ѡчєви(с)то ꙋ права стоꙗчи нє могучи або нє (в)мєючи самъ мовити и рєчи своєє справова(ти) поручилъ ꙋстнє кому дрꙋгому тую рє(ч) свою мовити. тогды таковому злєцє(н)ꙗ и(н)шого листо(в)ного нє будє(т) потрєба алє судъ за злєцєнємъ ꙋстны(м) маєть єго мо(ц)ного принꙗти (1566 *ВЛС* 35).

МОЦНѢ *див.* **МОЦНЕ.**

МОЦНѢЙ *див.* **МОЦНЕЙ.**

МОЦНѢЙШИЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНѢЙШІЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНѢЙШЇЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦНѢШИЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦОВАНЄ *с.* (*стп.* mocowanie) боротьба, борня: Ра́ть, бо́рба, по́двиг҅: Би́тва, ва́лка, по́тычка, оута́рчка, вторгнѣ(н)є, моцова(н)є. страда́лчєство: запа́сництво, бѣджѣньє (1627 *ЛБ* 106).

Див. ще **МОЦОВАНЄСѦ.**

МОЦОВАНЄСѦ *с.* (*стп.* mocowanie się) те саме, що **моцованє**: Подвиза́нїє: По́двигѡ(в) чинє́ньє, бѣджѣ(н)єсѧ, моцова(н)єсѧ, подꙋщє(н)є,… призыва(н)є,… ширмова(н)є,… бо́ѧ(з)нь (1627 *ЛБ* 85).

МОЦОВАНЫЙ *прикм.* Обмінний. ◊ **листъ моцованый** *див.* **ЛИСТЪ.**

МОЦОВАТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* mocować się) (з ким, з чим) боротися, змагатися: Подвиза́юсѧ: Працꙋю, бою́ю, ширмꙋю, збива́юсѧ, и ты́жъ хвѣюсѧ, стара́юсѧ, ширмѣрскꙋю штꙋкꙋ пока́зꙋю, моцꙋюсѧ с҅ ки́мъ, ꙋсилꙋю,… ѡбоу́чꙋюсѧ (1627 *ЛБ* 85); в манастыра(х) до(л)го вкꙋпѣ прємє(ш)ка(в)ши… всю зло(ст) в собѣ ꙋморє́нꙋю чꙋючи, в глꙋбо́кꙋю пꙋсты́ню ꙋдаю(т)сѧ; маючи во́лю щона(и)срожшии шатаны зва(л)чити, и з ихъ покꙋса́ми моцова́тисѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 85).

МОЦОВНИКЪ *ч.* (*стп.* mocownik) борець: Подви́жникˢ: Ге́рцы(р), ширмѣ́ръ. Запа́сникъ, моцовни́къ (1627 *ЛБ* 85).

МОЦОН *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦОНЪ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦОЮ *присл.* (*стп.* mocą) силою, насильно: попъ Габріель старый лѣты службу пана бога отправовалъ и вже по посвяченью тѣла и крове панскоѣ, тамъ кгвалтомъ и моцою оного Габріеля попа отъ олтаря и отъ оныхъ святостей и сакраменту посвѣцоного оторвали (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 99).

Див. ще **МИЦНО, МОЦНЕ, МОЦНО, МОЦЮ.**

МОЦУ *див.* **МОЦЮ.**

МОЦЪ *див.* **МОЦЬ.**

МОЦЪНЕ *див.* **МОЦНЕ.**

МОЦЪНЕЙШЫЙ *див.* **МОЦНЕЙШИЙ.**

МОЦЪНО *див.* **МОЦНО.**

МОЦЪНЫЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦЪЮ *див.* **МОЦЮ.**

МОЦЬ, МОЦ, МОЦЪ *ж.* (*стп.* moc) **1.** (*фізична сила*) міць: Нєпристо́йнаа є(ст) рє(ч), з раслабле́ны(м) о мо́цы зˢ слѣ́пы(м) ѡ свѣ́тѣ з разбо́йнико(м) ѡ поко́ю и зго́дѣ… рокова́ти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); безъ иншихъ всѣхъ члонковъ чловѣкъ уломный хоть въ моци ослабѣетъ, еднакъ здоровъ и живъ зостати можетъ; але кому голову одотнутъ, и на часъ короткій живъ не будетъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 860); И Давы́да, котрїй мо́ц(ъ) на(д) лвы роспростира́лъ, И живо(т) Голїа́дѡм(ъ) ѡкрꙋ́тным(ъ) выдира́лъ. Вирсаве́а нєвѣ́ста о́разъ ѡбали́ла (Львів, 1631 *Волк.* 7); Ѿто ма́єшъ Ри́цєра, мо́цїй нєслыха́ныхъ, Звѣта́жцꙋ на(д) Єре́бѡмˢ си(л) нєпоровна́ны(х) (Київ, 1632 *Євх.* 301); По́ста вла́сность, е́стъ здоро́вˢє, мо́цъ, и до́лгїй вѣкъ, а обжи́рства и опи́лства вла́сностˢ е́стˢ бо́ль, хоро́бы, и бє(з) ча́сꙋ на́глаа сме́рть (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 148); Тогды ꙋжє повѣ́далъ е́й всю пра́вдꙋ, ре́кль до не́й:… е́сли бы мнѣ го́ловꙋ оголе́но оды́йдє ѡ(т) мєнє мо́цъ моа, и ослабѣ́ю, и бꙋдꙋ́ ꙗкѡ иншіи лю́ди (серед. XVII ст. *Хрон.* 187).

2. (*велика сила чого-небудь*) могутність: Анї бо́вѣмъ вˢ ꙋмысла(х) ншы(х) зача́тоє вєсе́лїє, задє(р)жа́тисꙗ южъ бо́лˢшє(и) можє(т), алє… пла́мєнь моцою нєзвыча́иною гды бывá(т) вˢ ꙗкїмь начы́ню пре́зъ ча́съ нїкото́ры(и) задєржа́ны(и), ꙗко ско́ро на во́лность бꙋдє(т) выпꙋще́ны(и) (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.); и въ францоу(з)ской зємли єстъ рѣк(а) родáнъ, кото́рой такáа єстъ мо́цъ и ґвалто́вность: же лєма́нъ єзєро пєрєхо́дачи нѣкды з єго вода́ми… нє мѣша́єтса (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174); Сто́йтє нєбєса, крва́выи точѣ́тє з(ъ) о́блаковъ сле́зы, всю зємлю мочѣ́тє, Пєрꙋннꙋю мо́цъ на ни́зко(ст) спꙋска́йтє, Стра́шно блиска́йтє (Львів, 1631 *Волк.* 20).

3. (*сила, яка сприяє рухові, розвитку чого-небудь*) рушій: Имарме́ни. то е́стъ, кре́съ а́льбо Бо́зъскоє // обєца́ньє, а́льбо проро́цъство и практы́ка,… а́льбо Сло́во, ве́длꙋгъ котро́го свѣтъ са справоу́єтъ, а́льбо радо́мъ са во́дитъ. и оу́зєлъ котро́го пєрєстꙋпи́ти нє мо́жєтъ анѣ оубѣгнꙋти тако́воє причи́ны, котра́а то е́стъ мо́цъ дви́гаючаа собо́ю, и всѣмъ о́бєрта́ючаа (Львів, 1614 *Кн. о св.* 441–442);

зъ своєи моцы – само собою: Вы́пꙋстилъ Іс҃ Дх҃а, що позна́ло Всє створе́ньє, кгды ѡ(т)мѣ́нноє ста́ло: З(ъ) сво́єи мо́цы кгды́ сѧ всє рꙋши́ло, Вла́сности своєи знєна́цка позбы́ло (Львів, 1631 *Волк.* 18 зв.).

4. Сила, ефективність: Припоу(т)никь є(ст) зєлїє вєльми добро,… є(ст) припоу(т)ни(к) двоꙗкии. малыи и вєликии. вєлїки(и) припоу(т)никь тоую мо(ц). имаєть в събѣ. з нєго добраа масть быває(т) на въсѣ раны и болѧ(ч)кы (XVI ст. *УТ* фотокоп. 1–1 зв.); ѡба́чилъ но́є моцъ ты(х) ѧго(д). накопалъ и(х), и наса́дилъ до́ма (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7 зв.); Мѵ́рра… // нѣѧкꙋю мо́цъ ма́єтъ сꙋшачꙋю, кото́раѧ вѣлˢѓо́тностˢ зˢ тѣ́ла вытѧга́єтˢ, а чи́ни(т) и захоꙋвєтъ є нєзгни́тымъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 229–230).

5. Зверхність, влада: Такожъ вынялъ и вызволилъ его милость всихъ мѣщанъ того мѣста… отъ всякого права и моцы и отъ насилей всихъ врядниковъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); мы ѡбачи(в)ши и(х) и(ж) тѡ(т) ѡц҃ь стєфа(н)… и з ы(н)шими дѡбрыми лю(д)ми слꙋшнѡ(и) а дѡбрѡє рѣчи жадаю(т)… блг(с)влѧє(м) ихъ стѡлєчнѡсти и з мѡци дх҃внѡє нашєи (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Броны до замъкꙋ двє з башътами по(д) вєжами ѡ(д)на в моцы воєводино(и) дрꙋгаѧ в ротъмистрово(и) (1552 *ОКЗ* 33 зв.); потомь по(д)стєрѣгаючи єго послали за нимь лазоукы. которыи оуказовали быти сєбє справєдливыми. абы єго вˢ словѣ пристєрєчи могли, а длѧ того врадови, и моци гє(т)мановои єго выдали (1556–1561 *ПЄ* 310 зв.); которы(и) мана(с)ты(р) ꙋньєвски(и) з давны(х) часовъ єстъ по(д) мо(ц)ю звє(р)хностью и по(д) благословє(нст)вомъ а(р)хиєпископа митрополита києвского гали(ц)кого и всєꙗ рꙋси (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); цесары Кгрецкие взяли собе моцъ на духовные и на церкви, права имъ ставечи, яко хотели. Што се и теперъ въ Москве деетъ: што кажеть господаръ, то быть мусить – и въ вере, и въ церквяхъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 282); Призна́ю ємоу то́є ѧ, жє то́є сло́во, при́нцєпсъ, частокроть в лати́нскомъ ꙗзы́кꙋ нача́лника або старѣ́йшо(г) зви́рхность, вла́сть, и мо́цъ на(д) кимъ ма́ючого значи́тъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.*103 зв.); Дръжа́ва: κράτος,… мо́цˢ, си́ла,… вєлмо́жность, мо́жность, а́лбо звє́рхность (1627 *ЛБ* 29); сєю моєю ѡ(с)та(т)нєю волєю… ма(л)жо(н)ци моє(и) лєкгую и записую… має(т)ностъ мою… зара(з) до моцы владзы дє(р)жаня и (с)поко(и)но(г)[о] уживаня и посєсии чєрє(з) во(з)ного (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213); и дає є́и г(с)дь бг҃ъ покꙋтꙋ, болѣзни и тѧ́жкоє рожє́ньє и кло́поты вєли́ки о́коло дѣтокъ и домо́вства: и подˢда́нство подˢ мо́цъ мꙋжєскꙋю кладє́тъ на ню (серед. XVII ст. *Хрон.* 9 зв.); **в моци датися** (кому) – підкоритися (кому): Бо било би мнѣ завстидъ, гди бимъ сꙗ ємꙋ кланꙗлъ И данѣ давати гди бимъ сꙗ поднѣмалъ. Трєвалємъ пꙗтъ тисꙗщъ лѣтъ, мало нє до вѣкꙋ, А тєпєръ бимъ сꙗ в моци далъ єдномꙋ чєловѣкꙋ? (I пол. XVII ст. *Сл.о зб.* 27); **в (у) моцы мѣти (мети), мети въ моци** (що) – **а)** (*мати що-небудь у власності*) володіти (чим): ѡсобливє тєжъ благословлꙗє(м) и(х) милость бра(т)с(т)во лвовскоє манасты(р) свєтого ѡнофрєꙗ ꙋфꙋндованы(и) ѡ(т) благовѣрны(х) хтиторє(и) того свєтого храму на прє(д)мѣстью мѣста лвовского и(м) ꙋ моцы своє(и) мѣти (Новогo-

родок, 1590 *ЛСБ* 127); И што сѧ дотычєть тоє трєтєє части имєнєй нєбожчика кнѧзѧ Анъдрєєвых, которыи нєбожчикъ кнѧз Илѧ ꙋ своєй моцы мєл, а по смєрти єго Твоа Милость то къ рꙋкамъ своимъ была ꙋзєла, приказꙋємъ тобѣ, ажбы Твоѧ Милость того часꙋ,… ѡной трєтєй части имєнєй кнѧзѧ Андрєєвыхъ кнѧзю Кꙋзмє сѧ постꙋпила (Краків, 1539 *AS* IV, 217); а в ты(х) сту копа(х)… заставило(м) и зара(з) пусти(л) єсми в дє(р)жа(н)є и вжива(н)є ѡ(т) нинєшнє(г) днꙗ… пн҃у стєфану… части моєє… зо вси(м)… ꙗко єсми са(м) в дє(р)жа(н)ю и (в) ꙋжива(н)ю в моцы и вла(д)ности своє(и) мє(л) и вжива(л) (Кременець, 1570 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1814, 3); **б)** (*мати що-небудь у підпорядкуванні*) розпоряджатися (чим): А чєтвє́рты(и) бра(т), Рєєстра приходо(в) и росхо́до(в) пѣнѧ(ж)ныхъ, и ꙗкихъ ко(л)вє(к) до бра(ц)тва да(т)кꙋ(в) и выда(т)кꙋ(в) в мо́цы своє(и) пови́нє(н) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I–1, 43); **в)** (*мати що-небудь під владою*) володіти (чим): зачимъ поляки подъ моцъ все царство Московское, окромъ столици и места Смоленского, все опановали и мели то въ моци своей летъ три (поч. XVII ст. *КЛ* 80); **в моци мевати** (що) – (*мати що-небудь у підпорядкуванні*) розпоряджатися (чим): гдє(ж) до того манастырѧ никоторы(и) вл(д)ка николи нє (в)ступова(л), и в моци своє(и) нє мєва(ли), ѡ(д)но є(ст) подава(н)ꙗ г(с)дрьского волєнь г(с)дрь кому хочє(т) то(т) манастыръ да(т) (Новогородок, 1555 *ЛНБ* 4, 1136, 25, 1) **въ моцъ брати** (що) – підпорядковувати, заволодівати (чим): кгды дей… архимандрытъ и игуменъ съ того света сходятъ, и, по ихъ животе, подскарбий нашъ // земский и тежъ воеводове… наданя и добра церковные,… то все заразомъ въ моцъ, справу и заведане свое звыкли брати и всего того на себе уживати (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 258–259); **въ (в, у) моцъ (моц) взяти (взети, взѧт, взѧти, узѧти), взяти въ (в) моцъ** (що) – **а)** одержати, дістати у власність: я, выше помененая Макгдалена Деспотовна… //… записую и остатнею волею моею потвержаю менованому сыну моему, его милости князю Михайлу Чарторыйскому,… на вечность отдати то все,… а особливую справу и владание половицы монастыря Зѣменскаго и каменицу Виленскую маетъ вжо помененый сынъ мой, князь Михайло Чарторискій, яко власность свою, въ моцъ и въ держание свое вземше, по воли своеи вживати (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30); И вжє Єго Милост кнѧзь Роман,… волєн бꙋдєть тыє замки и дворы и сєла… в моц и в дєржаньє… ꙋживанє своє взѧт… ꙗко власнꙋю ѡтчизнꙋ свою (Камінь, 1571 *AS* VII, 382); и во(л)на будє(т)… малжонка моꙗ милаꙗ за ты(м) доброво(л)ны(м) листо(м) и записо(м) мои(м) вєчисты(м) тоє всє имєньє… по животє моє(м) на сєбє в мо(ц) и в дє(р)жан(н)є своє и во(л)ноє ꙋживаньє взѧти (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс,1833, 26 зв.); А оный монастыръ росказали есмо тому дворанину нашому у моцъ и справу свою взяти (Краків, 1540 *КМПМ* I (дод.) 3); С того домꙋ моєго… бра(т) мо(и) гаврили(и) повинє(н) будє(т) дати напрє(д) нѣ(ж)ли… до(м) возмє(т) в мо(ц) свою золоты(х)·л҃·ли(ч)бы по(л)скои… до вѣ(р)ны(х) рꙋ(к) бра(т)ствꙋ… лвовскомꙋ храма ꙋспєнїѧ прєстыѧ бц҃а. на мꙋрованꙗ того храма… бє(з) всꙗкого затрꙋ(д)нєнѧ (Львів, 1594 *ЛСБ* 265, 1); **б)** (*взяти у розпорядження*) під-

порядкувати (що кому): Жаловалъ намъ кнѧзь Кꙋзма… ѡ томъ, што ж де́й люди твои… ꙋ пꙋщꙋ его… моцно, кгвалтомъ ꙋѣж-дчают и дєрєво бортноє с подписю, ꙗко ѡных двꙋх частє́й нєбожчика кнѧзѧ Андрєѧ… которыи мы ꙋ моцъ нашꙋ до вашоє ѡчєвистоє розправы ꙋзѧли, такъ и єго властноє рꙋбают… и шкоды вєликии тамъ ємꙋ дѣлают (Краків, 1539 *AS* IV, 194); **в)** заволодіти, захопити: вжє на дорозє пришла вам вєст, иж вси зємѧнє и мєщанє Брѧсловскиє и Вєницкиє… поймавши старшого зємѧнина Брѧсловского, Богꙋша Слꙋпицꙋ, втопили, врѧдника кнѧзѧ Пронского з Брѧсловлѧ вон выгнали и замок въ свою моц взѧли и самого кнѧзѧ Пронского ꙋ Вєницы ѡблєгли (Вільна, 1541 *AS* IV, 278); князь Янушъ Миколаевич Збаражский, старостич Кремянецкий, змовившися з сестрою своею,… а пребачивши строкгост права и нарушаючи покой посполитый, пославши умысне слугъ своихъ… двор мой Замлицкий… кгвалтовне в моц свою,… взяли (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 162–163); па(н) гаврило… зобравшисѧ з многими слꙋгами… жонꙋ дє(и) мою пара(с)ковєю пꙋгами ѡ(к)рꙋ(т)нє збилъ змо(р)дова(л) и… выгналъ а тоє дє(и) имє(н)єчко моє и дворъ… кгва(л)то(в)нє з моцы моєи въ моцъ и дє(р)жа(н)є своє кгва(л)то(в)ноє взѧ(л) (1581 *ЖКК* II, 101); И коро́ткѡ ре́кши, гды всю зе́млю обышли плюндрꙋючи, Індїю, Єѳіо́пїю, Іспа́нїю, и на́родъ Мамврі́йскїй, и Лі́вїю, наконе́цъ и на то́є само́є царствꙋючєє мѣсто оузбро́илисѧ и оушикова́ли, хотѧчи єго в҄ мо́цъ свою взѧ́ти (Київ, 1627 *Тр.* 666); Федоръ Загоровский,… самъ и зъ малжонкою своею, наславши слугъ… своихъ,… на дворы и фолварки церковные,… взявши… въ моцъ свою вси тые добра, зъ добръ // и фолварковъ збожя молочоные… вывозилъ (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 343–344); **в (у) моцъ давати (дати), давати въ (в) моцъ (моц)** (що кому) – **а)** віддавати (віддати) у власність: Сєго ра́ди мы с пови́нности па́стырства на́шєго, и водлꙋгъ апо́фасисъ, сирѣчъ дєкрє́ту всєлє́нского патриа́рха, прє(д)рєчє́нныи манасты́ръ во ѡдєржа́нїє вѣчноє помєнє́нымъ кти́ѡромъ бра́тству хра́ма ꙋспе́нїа прєсвѧтыѧ богома́тєрє мєща́нѡмъ лво́вскымъ присꙋжа́ємъ и вѣчнє в моцъ дає́мъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); за чимъ же его милость оный монастырь зъ моцы его былъ вынялъ, а самого въ замку нашомъ осадилъ, а тотъ монастырь брату ихъ Генадѣю Бодешичу поручилъ, а врядъ и скарбъ церковный служебнику своему власному у моцъ и справу далъ (Краків, 1540 *КМПМ* I (дод.) 1); Даемъ то ему ве владзу и моцъ, кгдыжъ онъ тымъ всемъ монастыремъ фундаторомъ и строителемъ есть (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 72); С тымъ до мєнє двакрот присылали, а потомъ… на дрꙋгомъ рєистрє списали часть имєнѧ кнѧжого в Сꙋскꙋ, даючи намъ такєж в моц и в дєржанє за часть нашꙋ Чєтвєртєнскꙋю (Луків, 1558 *AS* VI, 36); **б)** передати у розпорядження, підпорядкування: ꙗ́къ Ієрємїа ꙋчини(л), то(л)ко хлопо(в) про(с)ты(х), шєвцо(в),… кожємѧко(в), на(д) єп(с)повъ прєложи(л), и ꙋвє(с) порадо(к) цє(р)ко́вны(и) ѡ(т) дх҃овє(н)ства ѡ(т)нѧвши, свѣцки(м) людє(м) в мо́цъ да(л): в чо(м) вєли́коє ꙋближє(н)є вла(с)ти єп(с)пъско(и) ꙋчини(л) (1598 *Виш.Кн.*278); мають зємѧнє Вєницкии сами мєжи собою тыє пєнєзи складати и с того сторожꙋ пєвнꙋю

наймовати и в моц твою и иных, на потомъ бꙋдꙋчихъ старостъ, або подстаростихъ вашихъ ихъ дати (Вільна, 1546 *AS* IV, 456); **въ (в) моць (моц, моцъ) подавати (подати), подати въ моцъ** (що кому), **подати в моць** (що) – **а)** віддавати (віддати) у власність: в которо(м) то листє и(х) милости пановє судовыє писа(т) рачы(ли) до и(х) мл(с)тє(и) пановь ѡбодєнскихъ абы тоє имєньє помєнєноє и(л)иньцы… панꙋ воєводє… ꙗко властно(ст) єго мл(с)ть поступили, въ моць в дє(р)жаньє єго мл(с)ти подали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 139); не маеть она, жона моя, старшимъ сыномъ моимъ… именя моего… которое я держалъ, ани жадного пожитку в немъ имъ поступовати и в моц и держане их подавати (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/III, 111); есми продав подварокъ свой власный… зо всимъ на все, якъ ся сам в собе маетъ вечными часы, который подварокъ пану Зарецкому заразом поступилом в моц и в держане подав (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); Ѧ Юрє(и) муховєцки(и)… пнꙋ… воронє… в шафунокъ во(л)ны(и) в моць в дє(р)жаньє и… ꙋжываньє подало(м) плацъ (Київ, 1597 *ЦНБ ДА/П*–216, 45); Я, за добровольнымъ поступеньемъ того врядника, яко властность церковную, привернулъ, подалъ есми въ моцъ, въ держанье отцу владыце Луцкому тое село Хрилево (Городище, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 202); А таꙗ всꙗ сума пн҃зє(и) вышє(и) мєнєнаꙗ ѡ(т) пн҃а а(н)дрєꙗ до рꙋкъ мои(х) в цєлости зупо(л)на дошла ꙗкожємъ то(т) до(м) зо вси(м) на всє па(н)у а(н)дрєю в мо(ц) и в дє(р)жанє пода(н) (Київ, 1585 *ЦНБ* II 20754, 1); Ѧ Юрє(и) кн҃жа ча(р)торы(и)ски(и) чиню вєдомо и со(з)наю ты(м) листо(м)… и(ж) взꙗ(л) и позычи(л) є(с)ми пє(в)нꙋю сꙋмꙋ пн҃зє(и)… и рꙋками своими вла(с)нє доброю монєтою ѡ(т)личи(в)ши ѡ добра(х)… пн҃а Короша… которою то сꙋмꙋ… записа(л) на має(т)но(с)ти моє(и)… подалє(м) в мо(ц) дє(р)жанє и споко(и)ноє ꙋживанє (Сарни, 1621 *ЦДІАК* 223, 1, 34, 1); **б)** передати у розпорядження, підпорядкування: Принѧты(и) бы(л)… до школы за рєктора Іѡа(н) Борє(ц)ки(и), которомꙋ братѧ подали в мо(ц) школꙋ… и порѧ(д)ки шко(л)ныє и постꙋпили мꙋ на ка(ж)ды(и) ква(р)талъ давати по зо(л) полски(х) і҃ (Львів, 1604 *ЛСБ* 1043, 8 зв.); **въ моцъ поддавати** (кого кому) – (*передавати під чию-небудь зверхність*) підпорядковувати: Вѣмъ, же нѣкоторые теперъ мовятъ невстыдливе на насъ, яко быхмо ихъ одъ правдивыхъ пастырей церкви Божое отводить мѣли, и антихристови Рымскому въ моцъ и послушенство поддавали (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 145); **въ (в) моцъ (моц) поддатися (поддатисѧ)** (кому) – (*перейти під чию-небудь зверхність, владу*) підпорядкуватися: а што сѧ дєй дотычєтъ тыхъ людєй Засмоцкыхъ…, которыхъ мнѣ… кнѧзъ Константинъ… ꙋ въ ѡпєцє и ѡборонє замковой мєти росказалъ, гдєжъ дєй и ѡни сами сѧ добоволнє мнѣ въ моцъ мою поддали, тыхъ дєй ꙗ дꙋжо боронити и в дєржаню своємъ мєти хочꙋ (Луцьк, 1565 *AS* VI, 67); а не будучи никгды ничим не примушоны а ни припужоны, одно сами по доброй воли своей его милости князю Костентину… в моц и в послушенство ся поддали (Луцьк, 1562 *АрхЮЗР* 8/VI, 125); **въ моцъ полецати** (що кому) – віддавати у власність: Книги къгрецкие и латинские, власные мои, а не монастырские, розныхъ авторовъ, превелебнѣйшому его ми-

лости господину отцу… оферую и тымъ тестаментомъ, остатнею волею моею, въ моцъ и завѣдоване полецаю (Київ, 1631 *ПККДА* II–1, 408); **выбитисѧ з моцы** (кому) – (*звільнитися з-під влади кого-небудь*) визволитися (від кого): За єгѡ ча́совъ прита́гнѹлъ навходоносо́ръ цр҃ь вавило́нскїй, и ста́лсѧ ємѹ Іѡаки́мъ нєво́лнико(м) прє(з) три лѣта, а пото́мъ вы́билсѧ з мо́цы ємѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 350 зв.); **вынети з моцы, зъ (з) моци (моцы) выймовати (выняти, вынѧти)** – **а)** (*позбавляти (позбавити) кого-небудь власності*) відбирати (відібрати) (у кого що): трєтаꙗ ча(ст) имє(н)ѧ добрѧти(н)ского… //… маєть при нє(и) зостати и ѡна… ѹживати маєть чого є(и) пн҃вє сыновє мои а бра(т)ѧ єє заборонѧти и (з) моцы є(и) вы(и)мовати нє маю(т) (Добрятин, 1576 *ЖКК* II, 283–284); а гдє бы дети князя Жеславского, не дошодчи лет… о тыи именя пана Михаила Малинского до права позывати… и кгвалтовне з моцы его выняти хотели, тогди повинни будут заруки… господару королю его милости тисечу копъ грошей… заплатити (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 136); а бєз рокѹ нє маю въ Єго Милости того имѣньѧ з моци єго вынѧти, а дозволѧм Єго Милости съ сѹсѣды своими пограничными ѡ зємлю, полѧ… и ѡ дєрєво бортноє мовити (Крупа, 1533 *AS* III, 412); ѡн, нє вѣдати в который ѡбычай, имѣнє моє Грицов, котороє маю ѹ прєзыскѹ ѹ двѹхсот копах грошєй ѡт кнѧзєй Збаразких, в мєнє з моцы вынѧл моцно, квалтом (Кременець, 1547 *AS* IV, 555); **б)** (*позбавляти (позбавити) кого-небудь права розпоряджатися*) відбирати (відібрати): дє(ти)… братанича моє(г)… имє(н)є и(х) ѡ(т)чи(з)ноє ѹ всєкрови на ни(х) приходѧчєє з дворо(м) з лю(д)ми з кгру(н)ты зємєны(ми)… и зо вси(м) ꙗ(к) сѧ тоє имє(н)є ча(ст) и(х) ѡ(т)чи(з)наꙗ в собє має(т) с причи(н) слу(ш)ны(х) пра(в)ны(х) вынє(м)ши з моцы ма(т)ки и(х)… мнє… в опєку… присуди(л)и (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 11); Новыє и неслыханыє и каноном противныє братства людем простым подавали, з моци епископов их выймуючи и даючи им тую владзу, которая самым епископам у их деоцизіах належит (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); гєдиѡнъ болобанъ… чєрнцовъ и поповъ с того мана(с)тыра бєрѹчи и(х) вєзєньє(м) вилуєть и то(т) мана(с)ты(р) з моцы и владзы вашого благовѣрыꙗ вы(и)мѹєть и собѣ єго прывлащаєть (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); **дати подъ моцъ** (кому що) – передати у розпорядження, підпорядкування: алє г҃ь бъ всєдръжитєль чл҃коу грѣшномоу да(л) по(д) моцъ ѡвца и волы и всѧ єщє(ж) и скоты по(л)скыѧ и птицѣ нб(с)ныѧ и рибы мо(р)скыѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 200 зв.); **до моцы взяти** (що) – одержати у власність: по(з)волꙗю…, и(ж)бы сыновє єго м(л) пн҃а по(д)су(д)ка лѹ(ц)ского а братꙗ моꙗ… замочокъ и мєстє(ч)ко… и сєло староє бѹрє(м)лє… до моцы своє(и) взꙗли и в ни(х) въєха(ли)… и в то(и) сѹмє пн҃зє(и)… з кгрѹ(н)ты и ѹсими лю(д)ми и приналє(ж)ностꙗми всꙗкими… дє(р)жати вє(д)лє налє(п)шого бачє(н)ꙗ своє(г) ѹживати маю(т) (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86 зв.); **до моцы отдати** – передати у власність: а выдєржавши ꙗ поспол ис малжонкою своєю тыи три годы того замкѹ Єго Милости зо всими имєнами в цѣлости по томѹ, ꙗкосмы ѡт Єго Милости взѧли, до рѹк и моцы Єго Милости ѡтдати и постѹпити маєм (Звиняче,

1553 *AS* VI, 10); **до моцы подати** (що кому) – те саме, що **до моцы отдати**: Панъ Хвєдо(р) ходыка во(и)тъ Києвски(и) будучы здоровы(и) такъ на тєлє ꙗко и на ꙋмыслє… сознал тыми словы и(ж)… Іацко богдановичъ… и жона єго… мєсчанє Києвскиє домъ и плѧ(ц)… доброволнє за шацꙋнкомъ ꙋрѧдовымъ… пану во(и)ту и єго потомкомъ вєчностью… до моцы… єго подали (Київ, 1622 *ЦДІАК* 221, 1, 81, 1); прошу, абы ихъ м(л). [пото(м)ковє]… чє(т)вє(р)тую ча(ст) в сєлє Соболювъцє будучою с по(д)даними… и… въшєлякими инъ єнєрє мєнованими и нємєнованими пожитъками до моцы, владзи, дє(р)жєнъя и посєсыи урядовънє прє(з) возъного… подали и по(с)тупили (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218); **до моцы поступовати (поступити)** (що кому) – (*відмовлятися (відмовитися) від чого-небудь на чиюсь користь*) поступатися (поступитися) (чим кому, чим): Ѩз Василє(и)… а ꙗ Стєфа(н)… со(з)наває(м) ты(м) наши(м) квито(м) и(ж)… па(н) Нємири(ч) во(д)лꙋ(г) тє(с)тамє(н)тꙋ и ро(з)дє(л)кꙋ… ѡ(т)ца своє(г)… ꙗко ѡпєкꙋ(н) має(т)но(ст) Хво(с)ни(ц)кꙋю… братови своємꙋ… до моцы владзи и дє(р)жа(н)ꙗ постꙋпова(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 17); А такъ бꙋдꙋчы мы пи(л)но потрєбни пнз҃є(и) на власныє пи(л)ныє а правє кгва(л)товныє потрєбы нш҃ы продали єсмо и тєпє(р) зара(з) до моцы владзы и посєсы(и) врѧдовнє пꙋстили и постꙋпили єсмо тотъ до(м) нш҃ъ с плѧцомъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); **до моцы привернути** (кого чим) – заволодіти (ким), захопити (кого): Тогды Гєрасимъ… повєдилъ тыми словы, иж дєй насъ панъ Василєй Гꙋлєвичъ, понєволнє до вєжи сажаючи и боємъ грозѧчи, до моцы и послꙋшєнъства своєго кгвалтомъ привєрнꙋлъ (Луцьк, 1565 *AS* VI, 67); **до моцы пустити** (що кому) – те саме, що **до моцы отдати**: А такъ бꙋдꙋчы мы пи(л)но потрєбни пнз҃є(и) на власныє пи(л)ныє а правє кгва(л)товныє потрєбы нш҃ы продали єсмо и тєпє(р) зара(з) до моцы владзы и посєсы(и) врѧдовнє пꙋстили и постꙋпили єсмо тотъ до(м) нш҃ъ с плѧцомъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); **з моцы брати** (кого) – (*позбавляти кого-небудь власності*) відбирати (що у кого): А єстли бых ꙗ Романъ Санкгꙋшко, або малжонка, дѣти…, мєли тоє имєнє моє, Красово, з рꙋкъ, моцы и владности єго самого, жоны, дєтєй… єго брати, або кгрꙋнт того имєнѧ ѡтыймовати, тогды ꙗ Роман Санкгꙋшко, винєн бꙋдꙋ господарꙋ, королю Єго Милости зарꙋки платити (Звиняче, 1570 *AS* VII, 360); **з моцы выбити** (що-небудь) – (*забрати силою*) відняти (що): Єго мл(с҃)ть па(н) ива(н) чапли(ч)… жалова(л)… на зємєнина г(с҃)дрского… пн҃а дахна… ѡ то(м) што(ж)… наєхавши моцно… в три дворища… з моцы дє(р)жаньѧ… выби(л) и на сєбє ѡ(т)нѧ(л) (Луцьк 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 17); **з моцы выпустити** (що кому) – (*віддати щось кому-небудь у володіння*) поступитися (чим): тоє имє(н)є моє ѡсмиговичи… з лю(д)ми и присє(л)ками к томꙋналєжачими… дꙋ рꙋ(к) и споко(и)ного дє(р)жа(н)ꙗ ихъ м҃(л) кн҃зю ю(р)ю… пу(с)ти(л) и пода(л) єсми з моцы и дє(р)жа(н)ꙗ своєго выпу(с)ти(в)ши на чс҃ы вє(ч)ныє (Ковель, 1577 *ЖКК* I, 92); **з моцы отняти** – **а)** (*позбавити кого-небудь власності*) відібрати (що): Ѩ василє(и)… вызнаваю… што… кнꙗ(з) кирикъ… з малъжонкою своєю… имє(н)є… заго(р)цы… заставили были зꙗтю

моємꙋ… и нє ѡ(т)давши мєнованоє сꙋмы пнзє(и), тоє сєло заго(р)цы на(д) записъ сво(и) з моцы и дє(р)жаньꙗ єго ѡ(т)нꙗ(л) (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); **б)** (*позбавити права розпоряджатися чимось*) відібрати (що): пото(м) в сє(м) року идꙋчо(м) манасты(р) свтого ѡнофрєꙗ мо(ц)но кгва(л)-то(м) на сєбє бꙋдучи ми(р)скими члки чого чинити и(м) нє налєжи(т) з моцы и властитє-(л)ства єписко(п)ского ѡ(т)нꙗли (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); **в)** (*забрати силою щонебудь*) відняти (кого): єго м(л) кнзь Рꙋжи(н)-ски(и) и ма(л)жо(н)ка єго м(л)… мєнованꙋю маєт(т)но(ст) сєло Га(л)чинъ… чєрє(з) слꙋжєбника своє(г)… с которыми боꙗ(р) и стрє(л)цо(в) было нємало… на сєбє вси(х) по(д)даны(х) з моцы владзы и послꙋшє(н)-ства и(х) м(л) и зо (в)сими пожи(т)ками ѡ(т)-нꙗли и (с) спокоиного дє(р)жа(н)ꙗ мо(ц)но кгва(л)то(м) выбили (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 2 зв.–3); **к моцы взяти** (що от кого) – те саме, що **до моцы взяти**: потомок наш, на кого бы мало то спасти, не заплативши сполна тое сумы пенезей, во все то жадними // причинами вступоватися не может, а ни теж пана Мошка ку праву или ку всякому прикладу за то приволокати не мает, хиба олиж ему тую суму пенезей всю сполна заплативши, и все то к рукам и к моцы своей от него взяти мает (Марковичі, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 198–199); **мати в моцы** (що) – **а)** (*мати щонебудь у власності*) володіти (чим): мы господарь, ꙗк тыи двѣ части жоны єго, так и трєтюю часть кнѧзѧ Дꙋбровицкого правом з рꙋк кнѧзѧ Костантиновых… вынѧли и к рꙋкам нашим то были взѧли и маючи их в моцы нашой, з особливоє ласки нашоє… єсмо зновꙋ всим Стєпанєм пожаловали (Краків, 1531 *AS* III, 378); и людей наших в Марковичах маючы в моцы своей, ведле описаня листу нашого, кому хотечи зо всим тым заставити и в моц подати… таким же обычаем, яко пан Мошко од запису нашого от нас одержати собе мает (Марковичі, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 199); **б)** (*мати що-небудь у підпорядкуванні*) (що-небудь) розпоряджатися (чим): Сын ее Андрий будучи пушкаром монастырским и громадским, маючи в моцы своеи стрелбу пороху и иншие потребы стрелбе належачіе, то потаемне, ку шкоде громадское с цекавзу марне роспорошивши, проч ободва з маткою своею пошли (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 259); **на моц подати** (що) – те саме, що **до моцы отдати**: а паклиж быхмо яко на тот рок описаный тое сумы пенезей //… пану Мошку не заплатили, тогды тую част млына нашого в Марковичох зо всяким розмером,… зо всим на все в целости сами доброволне маем поступити, на моц подати (Марковичі, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 197–198); **отдати въ (в) моцъ (моц)** (що кому, кого кому) – те саме, що **дати подъ моцъ**: то все суть справы, епископомъ належачие, а не вамъ светскимъ. Якожъ есмо то злецили и отдали въ моцъ, завѣдане епископу Луцскому и Острозскому, отцу Кирилу Терлецъскому; о чомъ вѣдаючи, абысте воли и росказаню нашому нѣ въ чомъ противны не были конечно (Острог, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 269); Маєт ꙋрадник ѡсадивши тых бортников, ѡтдати их в моц лєсничомꙋ моємꙋ, Мєлєшкꙋ Лайшичꙋ, которых маєт Лайшич в моцы и в порꙋчєню своємъ дєржати и того глѧдѣти, абы пилност вєликаѧ ѡколо борꙋ была (1567 *AS* VII, 120); **поддати**

подъ моць (що) – те саме, що **дати подъ моць**: и всє по(д)да(л) єси по(д) мо́ць єго. овцѣ и во́лы… на(д) то и ско́ты по́лˁныи, и ри́бы мо́рˁскыи (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 79 зв.); **подъ моць взѧти** (що) – (*взяти що-небудь у чиєсь розпорядження*) підпорядкувати (що кому): бєрє(ш) доходы на сєбє з людє(и) єго манасты(р)ски(х) и людє(и) драпѣжишь хотѧчи то(т) с҃ты(и) манасты(р) по(д) мо(ц) свою владычию взѧ(ти) манастырє(м) и игумєнѡ(м) справовати (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18); **подъ моць загорнути** (що) – (*передати під чию-небудь зверхність*) підпорядкувати (що кому): теды вы комъпринъципалове кгвалтовне съ крикомъ и тумулътомъ,… пришедъши до тое церкви… колодъки подъбиявъши обухами и поодътинавши шаблями, до церкви вошли и оную кгвалтовне подъ моцъ ваш. милости, отче Могило, загорнули (Київ, 1633 *КМПМ* I (дод.) 542); **подъ моць опановати** (що) – (*силою підкорити, загарбати що-небудь*) завоювати: зачимъ поляки подъ моцъ все царство Московское, окромъ столици и места Смоленского, все опановали и мели то въ моци своей летъ три (поч. XVII ст. *КЛ* 80); **подъ моць подложiти** (що) – те саме, що **дати подъ моць**: Та́кжє и вѡда(м) ры́бы плава́ющiє. и пти́цы лєта́ющiє. што всє длѧ ч҃лка створiлъ, и по(д) мо́ць є(г) по(д)ложiлъ. ꙗко напи́сано єсть (Острог, 1588 *Сур.* 3 зв.); **подъ моць привернути** (що) – те саме, що **подъ моць опановати**: вло(х) нє мо(г) бꙋти бє(з)пєчє(н) в за(д)нє(и) проꙋи(н)ции, бо бы(л) всѣ краины иꙋлиꙋ(с) по(д) моцъ свою, и въ мона(р)хию а(л)бо єдиновла(д)ство привє(р)нꙋ(л). пꙋ(с)ти(л) сѧ далє(и) на морє с ки(л)ко(м)надъца(т) ѡкрꙋтовъ (1582 *Кр.Стр.* 80); **подъ моць (моцъ) подбити (подбить)** (кого, що) – (*забрати під зверхність*) підпорядкувати: А папежъ самъ себе головою и отцемъ всее церкви зоветъ; а королей и княжатъ, подъ моцъ свою подбивъши, землю и мѣста ихъ опановалъ (1582 *Посл. до лат.* 1134); жалує(т) нам… анастасиє… и(ж)… ты… а(р)хима(н)дрита до г(с҃)дрѧ королѧ єго мл(с҃)ти и пєрє(д) и(х) мл(с҃)ти пано(в) ра(д) корꙋны по(л)скоє ку праву позываєшь приводѧчи ку (з)нищє(н)ю и вєлики(м) шкодамъ то(т) манастыръ хотѧчи є(г) по(д) мо(ц) по(д)бити и (в) послушє(н)ство привє(р)нути (Новогородок, 1555 *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); отецъ митрополитъ,… усадившися на церковъ Божую восточную, также и на насъ священниковъ духовенство тутошнее Кіевское… подъ моцъ и владзу свою подбить хотечи…, перво черезъ намѣстниковъ своихъ, абысмо его милости послушенство отдали (Київ, 1610 *АЮЗР* 60); **поступовати в моцъ** (що кому), **въ моць поступити** (кому що) – те саме, що **до моцы поступовати**: А такъ ꙗ… и тꙋю часть имєнє(и), за ты(м) жє сꙗ мнє и принъцыпа(л)у або заво(д)цы моємꙋ панꙋ крыницкомꙋ… постꙋпую в моцъ и в дє(р)жаньє єго подаю (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); я, намовившися зъ икономомъ, полатникомъ и зо всею братьею,… тые пенези отъ него взяли, а ему тое имѣнье, яко властную отчизну его ему отдали, въ моцъ и въ держанье поступили (Київ, 1573 *АЮЗР* I, 195); **придавати в моць** (що кому) – те саме, що **въ моць полецати**: Прєдає(м) жє гражано(м) града кома(р)на право сиє въ вє(ч)ныа роды и прароды тꙋт жє и придає(м) имъ кꙋ праву сєлу парохѣю ѡ(т) врать до врать липѧ

и бꙋчалъ к извє(р)хности нш҃єє в моць цє(р)ковъ школꙋ и шпита(л) Сємꙋ бра(т)ствꙋ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); **у моц прийти** – перейти у власність: Ѩкожъ ѡна кназю Костєнтинꙋ ѡ томъ сє ꙋпоминала и за то єго чєрєз приѧтєлєй своих и сама просила, жєбы тыи имєньѧ єй вєрнꙋлъ, ѡнъ того вчинити и тых имєнєй вєрнꙋти єй нє хотєлъ, а затымъ змєр, а тыи имєнѧ ꙋ моц сына єго, кназѧ Или пришли (1541 *AS* IV, 270);

(*надприродна влада*) сила: и видє(л) є(с)ми а то ку(н) половы(и) а которы(и) на нє(м) сєдѣ(л) имѧ было смє(р)ть и пєкло шло за нєю и дана єму мо(ц) на(д) чєтвє(р)тою ча(с)тю зємлѣ (XVI ст. *КАЗ* 611); Зачимъ шатанъ, взявши надъ ними моць, сѣєтъ ними, яко пшеницею, абовѣмъ вкидаетъ ихъ въ розмаитые геретицства, отщепенства и инщіе вшелякіе злости (1603 *Пит.* 97); Богъ, под плащемъ тѣла до пекла съступуешъ: И княжати темности, моць одыймуешъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 166); А ґды прійдє на́ свѣтъ анти́христ҄ тогда зголдꙋєтъ по(д) моцъ свою́, всѣхъ на́рѡдовъ по́га(н)скихъ нєвѣрныхъ, абы в нєгѡ вѣрили, потѧ́гнє до сєбє; крꙋлювъ зе́мскихъ, ло́жними чꙋдами прєлє́ститъ (Чернігів, 1646 *Перло* 138); **моцъ мати** – мати надприродну владу: Стєрє́чисѧ тєды всѣмъ потрє́ба в҄ малжє́нство вст҄ꙋпꙋючи(м), абы оумы́слꙋ ѡжєнє́нѧ своєгѡ до ро́скошїй тєлє́сныхъ нє прикладáли на(д) таковы́ми бовѣмъ дїа́волъ мо́цъ свою ма́єтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 931).

6. (*сила впливу*) міць: ѡбороню повѣдає(т) то́є мѣсто, и вы́бавлю єго, длѧ мєнє, и длѧ дв(д)а слꙋги моє́го. та(к) то єстъ вєли́ка мо́цъ покоу́ты (Острог, 1607 *Лѣк.* 68); вторая сила и моц тое книги: покров и мир, тишину всякую зверху от троичнаго божества дарующ, абы воздушных духов разум лживый по власти князя тмы вѣка сего благочестиваго помысла не омрачив, от православные вѣры не отвлек и от живота бога службы до мертвого, вѣку сему угожающаго, не отлучил (1608–1609 *Виш.Зач.* 204); Чого́ жъ або́вѣмъ та́ѧ потꙋжнаѧ мл҃твы збро́ѧ вы́конати нє мо́жєтъ? кото́роѣ та(к) вєли́каѧ є́ст҄ си́ла и мо́цъ, и́жъ нѣчо́го нѣ ма(ш) чого́ бы доказа́ти, чого́ бы зви́тѧжити нє могла (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); си́ла а́бѡ моцъ любви, є́ст҄ Нищєлю́бїє, то́єст҄, оубо́зства и оубо́ги(х) ми́лова(н)є (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 49); Ско́рѡ бовѣмъ принѧ́л҄ ро(з)сла́блєный мо́цъ сло́ва Збави́тєлєва, за́раз҄ вста́л҄ и ходи́лъ (Там само, 112); Ми́лости такъ вєли́каѧ єстъ моцъ, жє слꙋшнє нѣктось, єѣ наси́лїа, а́бо на́глости на собѣ досвѣдчи́вши, завола́лъ; Нн҃ѣ оувѣдѣхъ что єсть любо́въ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3).

7. (*здатність, спроможність, робити що-небудь*) сила: Всє оу тво́єм҄ самѡвла́стїю, и тво́єй мо́ци: алє нє всє на пожи́ток҄ дꙋши тво́єй; що на(д) замѣръ то смє(р)ть (Чернігів, 1646 *Перло* 5); **водлє моци** – (*у міру сил*) по змозі: такє (ж) слꙋбꙋємо жигмонтꙋ, кролєви єго мл(с)ти… проти(в) татаро(в)… завж(д)и (і) ра(д)ни и помо(ч)ни боудє(м) и боудємо и(м) помагати мєчє(м) и лю(д)ми во(д)лє моци нашєи (Гирлов, 1518 *Cost.DS* 492); **всєю моцю** – щосили: Алє ца́ло то́ хова́ти всєю мо́цю и пи́лностю ꙗ(к) зѣнкꙋ в҄ о́кꙋ, абы́смы сна(т) по(д) анаѳє́мꙋ та́къ мно́гихъ и та́къ вєли́кихъ Ст҃ы́(х) Ѿц҃о́въ сєбє нє по(д)ки́нꙋли (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 229); **моцъ пода-**

ти (кому) – наділити кого-небудь певною здатністю: єсли нє бы́л҄ Бг҃ъ, о́чи слѣпы́мъ кто ѡтвори́л҄, и кто мо́цъ видѣнꙗ пода́лъ и́мъ (Київ, 1625 *Сур.сл.* 125 зв.–126);

(*надзвичайна здатність, надзвичайна спроможність робити що-небудь*) сила: Пото(м) є(с)ми видє(л) другого а(н)гєла которы(и) мѣ(л) мо(ц) вєликую // та(к) и(ж) сѧ зємлѧ ѡ(с)вєтила ѡ(т) хвалы єго (XVI ст. *КАЗ* 646); Ото жь ва(м) даю моць. настоупати на ѕмїю, и на скоропїю, и на всѧкоую силоу вражїю. и нє боудєть вамь ничого шкодовати (1556–1561 *ПЄ* 262 зв.); Тоу ѡ(т)чє влады́ка присмотри́сѧ в҄ то́є зєрца́ло згóды ст҃ы(х) ап(с)лъ… вѣдали до сєбє жє ма́ю(т) мо́цъ, нєдоу́жныхъ оуздоровлѧ́ти, прокаже́ны(х) очища́ти,… бѣсы выгони́ти,… а прє(д)сѧ нє сади́лисѧ на свои́хъ доумахъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 26 зв.); А костє(л) ри́мскій нє то́кмо жє тоє́ю чє́стїю, котораꙗ само́мꙋ Бг҃ꙋ нале́житъ, ѡбразо(м) кла́нѧти сѧ роска́зꙋєтъ, алє и мо́цъ и(м) ѡ(т)пꙋще́нїѧ грѣхо(в) припи́сꙋєтъ (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв)* 30–31); жа́дною мѣрою смє́ртью нє оумрєтє, та́къ бг҃ъ ва́мъ вєли́когѡ добра за́йзритъ, бо вѣдаєтъ ꙗ҆кꙋю мо́цъ ди́внꙋю а нєвѣдомꙋю то́тъ о́вочь ма́єтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 8 зв.); Тако́воє Малжє(н)ство в҄ Цр҃кви ст҃о́й, подає(т) ла́скꙋ з҄ мо́цы Сакрамєнтꙋ ѡблюбє́нцѡ(м), за кото́рою в҄ присто́йной любви всѣ при́крости, и тѧжа́ры тогѡ живота, ле́гкими и соло́дкими ѡ҆́ны(м) быва́ютъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 917);

(*життєдайна енергія*) сила: мо́щи: сила, мо́цъ нѣꙗ́каа, и ты(ж) тѣла ст҃ы(х) называ́ю(т)сѧ (1596 *ЛЗ* 56); Мо́щи: Си́ла, мо́цъ нѣꙗ́каа, и ты(ж) тѣла ст҃ы(х), или ко́сти и(х) (1627 *ЛБ* 65); В ста́нѣ зась нєви́нности грѣха нє было, гдє и Сакраме́нтѡ(в) нє тре́ба: понєва́жъ ты́и мо́цъ свою бєрꙋтъ и ма́ют҄ з҄ Стр(с)ти и см҃рти Хв҃ой при́шлои, а́л҄бо пре́шлои, ꙗ҆́кѡ то в҄ за́конѣ натꙋры, а́л҄бо прирожє́нꙗ, прино́сы розмаи́тыє, же́ртвы и дєсѧти́ны (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 900).

8. (*всемогуття, всесилля*) сила: г(с)ь крѣпокъ и сїлєнъ. г(с)ь силєнъ въ моци. єю жє за на(с) ворога нашєго дьꙗвола погуби(л) (1489 *Чет.* 206 зв.); кды(ж) сѧ ꙗ҆вить г҃ь нашь и б҃ъ. тог(д)ы бѫдє(т) закрыта моцъ єго и съмєрть и дїаволь имають оупасти по(д) нозѣ єго (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); повѣжь намь которою моцоу чинишь. ал҄бо кто то єсть. кто тобѣ даль моць тоую (1556–1561 *ПЄ* 308 зв.); ѡто(ж) скоро сѧ замоутила вѫда которїи оупєрє(д) вшо(л) в тоую водоу заразом з(д)оровый ста(л). абовѣмь то х҃с чиниль прє(з) моць свою (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 63); Єдина́ бовѣмъ во́лѧ Ѿц҃а и Сн҃а и Ст҃го Дх҃а, ꙗ҆́кожъ ти єдина и́стность и мо́цъ, и нѣ ма́шъ ро́зности во́лѧмъ в҄ Ст҃о́й Тр(о)ци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 191); Пото́(м) бг҃ъ… стꙋпи(т) в҄ мо́ци своєй… і потоло́чи(т) ѡ҆́ныи кото́рїи ѡ(т) нєго ѡ(т)стꙋпѧ(т). а́жъ кро́въ потєчє рѣка́ми (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 32 зв.); **себе въ моцъ оддати** (кому) – довіритися, покластися (на кого-небудь): Што все и себе самого Господу Богу въ моцъ оддавши и стражи Его святой поручившысе тотъ мой тестаментъ зоставую, подъ… подписомъ власное руки моее (Краків, 1595 *АСД* I, 199).

9. (*надане кому-небудь право певної діяльності, ведення справ*) повноваження: а та(к) ꙗ во(з)ны(и) мо(ц)ю ꙋрѧдꙋ своє(г) ро(с)каза(л) єсми вси(м) боꙗро(м) и по(д)-

даны(м) чє(р)ньчи(ц)ки(м) абы пна Матыса Ко(м)нацького за пна собє при(з)на(в)ши ємꙋ вшелѧкоє послушєньство и пови(н)ностъ по(л)нили (Луцьк, 1592 *ЛНБ* 5, II 4049, 68 зв.); Іннокентій заклиналъ и отлучалъ не моцю… навышшого судійства, але якъ архіерей и сослужитель (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 651); теды тым же комисаром нашимъ, моцъю сейму и декрету теперешнего, даемо владзу, абы и на потом, обвестивши стороны обедве…, тыле разы зъежджали на тое розграниченъе, аж бы его скутечне // отправили (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV–3, 180–181); **в моцъ (моц) датися (датисѧ)**, **датися (датис, датисѧ) въ (у) моцъ (моц)** (кому) – покластися на розсуд кого-небудь (кого): А такъ мы… взѧли єсмо собє мєжи сєбє єдначовъ полюбовныхъ: ключника, городничого и мостовничого Лꙋцкого,… а кнѧзѧ Матфѣѧ… пана Тихна Кисєлѧ и в моцъ сѧ єсмо Их Милости дали (Володимир, 1544 *AS* IV, 389); пан Мышка… и панове Борзобогатые… зволившися сами доброволне, нас приятелей своих к тому возвали и листы своими в моц нашу ся дали (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); Где их милости межи собою, хотечи наперед доброе захован е в суседстве мети, далися на добром слове нам въ моцъ, што бых-мо межи ними знашли, того они втерцити (!) мают (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30); Ино ѡни ѡбєдвє сторонѣ пришли пѣрєд нас и далис нам ꙋ моц, абыхмо мѣжи ними розознанє вчинили ѡбычаєм єдналным (Краків, бл. 1531 *AS* III, 390); а тым сꙋдам д(али) сѧ єсмо ꙋ моц, а што тыє сꙋди полюбовныє мєжи нами знайдꙋт, то маєм с обꙋ сторон тєрпѣти (Вільна, 1522 *AS* III, 231); **в моцы держати** (кого) – опікуватися (ким): мает она, жона моя, дети мои и свои, всѣхъ трохъ сыновъ нашихъ, за тымъ порученемъ моимъ в моцы своее их держачы, на службу ведле убозства выправовати и на науку их давати (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 111); **въ моцъ поручати** (що кому) – віддавати під нагляд: Который же замокъ и мѣсто Вѣницу…, маючи я уфность въ ласцы его милости,… же его милость, ласкаве паметаючи на мои службы, тому потомкови моему…, опекуномъ и оборонцею будетъ, въ держане, моцъ и оборону поручаю и симъ тестаментомъ моимъ злецаю (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 103); **въ моцы мати** – те саме, що **в моцы держати**: прошу и низко чолом бью, абыхъ ихъ милость тую то жону мою верху помененую Марю и оное дѣтя мое, которое в животе ее зостало и, народившися, будет ли живо, въ моцы и обороне и в опеце своей маючи, их от вшеляких кривдъ и утисков от каждого боронити (Вінниця, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 141); **давати моцъ** (кому) – (*наділяти правом*) уповноважувати (кого): А єсли бы пакъ такъ пєнєзєй… за ꙋживаньє ѡноє сєножати и болота… ѡтдати нє хотєли, тогды даю моцъ вꙑрадꙋ кгродскомꙋ… и владыцє Володимєрскомꙋ, то ѡтъ дєтєй моихъ моцно взѧвши, къ цєркви Апостолской, въ дєржаньє и ꙋживаньє свєщєнника ѡноє цєркви подати (1577 *AS* VI, 83); **мати (мети) моцъ (моцъ, моц)** – (*володіти правом*) мати повноваження: а сꙋди́ти попо(в) ины(х) єп(с)кпъ ма́є(т) мо́ць и ѡсуди́вши по пра́виломъ, карати ихъ ма́єтъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Во всѧки(х) розница(х) зємны(х) кграни(ч)ны(х) за ѡдосла(н)ємъ ѡ(т) судꙋ зємъского маɛ(т) по(д)коморы(и) моцъю зви(р)хно(сти) нш҇оє… давати позвы

по стороны по(д) имєнємъ и пєча(т)ю своєю (1566 *ВЛС* 59); А пак ли бы которы(и) з ва(с) судє(и) єго… на то(и) справє бы(ти) нє мо(г) тогды ѡ(н) на того мєс(т)цє и(н)шого су(дь)ю собє взѧти має(т) которы будєть мє(ти) таковую (ж) мо(ц) то судити и справовати (Красний Став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10 зв.); хто с тых комисарєй єго за ѧкими иншими справами на ѡном правє з пана Алєксандра сꙋдами быти нє мог, ѡни мают инших комисарєй на своє мєстцо ꙋстановити, а тыи бꙋдꙋт мєти моц то мєжи вами сꙋдити и кончити водлє статꙋтꙋ зємского (Краків, 1537 *AS* IV, 70); **моцъ (моц) зуполная (зупольная, зупольная), зуполная (зупольная) моць (моц, моцъ)** – необмежені повноваження: На рокꙋ тогды нинєшнємъ, кгды ѡбєдвє тыє сторонє ꙋ суду нашого стали, и за листы моцъю зꙋпольною ѡ(т) иншихъ ꙋча(ст)никовъ своихъ Микола(и) патрыки(и) проси(л) абыхмо ска(з)нь сꙋдꙋ… на сторонꙋ ѡ(т)ложили (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92 зв.); Ѡдно (ж) на то(т) рокъ за ты(м) позвомъ ѧ самъ быти нє могꙋчи за и(н)шими потрєбами своими, про то симъ мо(и)мъ листомъ тую мєнованую справꙋ…, поручаю єго мл(с)ти па(н)у миколаю суликовскому… в то(м) є(му) мо(ц) зꙋпольную зыскъ и страту даю (Чорна, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 121); и нє могꙋчи дєй єсми длѧ нєспособного здоровъѧ моєго сама в сꙋдꙋ быти, даю моц зꙋполнꙋю слꙋжєбникꙋ,… ѧк на збиваньє позвꙋ, так и на тот позов пєрєд сꙋдом зємъским Володимєрским ѡбмовꙋ всѧкꙋю,… вчинити (Володимир, 1570 *AS* VII, 373); Бра(т)ство жє хра́ма ꙋспєнїѧ прєстыѧ бца, нєподвижно в зꙋполно(и) мо́ци въ всѧ ро́ды кромѣ всѧкого нарꙋшєнїѧ бы́ти заставꙋємо (Берестя, 1591 *ЛСБ* 188); которыи кгды там на рок зложєный выєхали,… Пєсоцкий тых жє боѧр наших з рꙋки своєє сꙋдами собѣ на то взѧл и зꙋполнꙋю моц им в том дал и нам то ѡзнаймил (Острог, 1538 *AS* IV, 140); Микола(и) Жо(л)кєвскии… ѡзна(и)мую… и(ж)… на ты(х) рокохъ… самъ быти нє могучи злєцыломъ и симъ листомъ моимъ зꙋпольную моцъ даю на ѡныхъ рокохъ… противъ ѡсобъ мєнованыхъ съправєдливости доводити… пану ма(р)ку (Медика, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 88); Сꙋ(д) по(д)комо(р)ски(и)… тꙋю справꙋ зо всє(м) в зꙋпо(л)но(и) моцы ѡ(т)кладає(т) и во(з)номꙋ ѧнꙋ рꙋдзє(в)скомꙋ ѡ(д)волати наказꙋєть (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); **податьсе подъ моцъ** – те саме, що **в моц датися**: то всє… што мєжи и(х) мл(с)тью было з вынал(з)кꙋ приѧтє(л)ского помє(р)ковали та(к) ижь ꙋчинивши на всє инътє(р)цызꙋ ѡписали(с) приѧтєлє(и) вывє(с)ти и высади(ти) и подать сє по(д) мо(ц) и ро(з)сꙋдо(к) и(х) мл(с)ти (Ковалин, 1599 *ЦНБ ДА/П*–216, 99); **полная моць** – те саме, що **моцъ зуполная**: мы… пословы и рада, посланыи съ полною моцєю кꙋ ꙋєднанїю вѣчє(м)… ѡ(т)… Іѡ Богдана воєводы… и ѡ(т) ꙋсєи цѣлои рады зємли молдавскои ѧвно чини(м)… и(ж)… ѡ(т) давны(х) часѡ(в)… мєжи и(х) мл(с)ти зємлѣми бы(л) цѣлии, пєвныи и вичныи ми(р) и покꙋи (Кам'янець, 1510 *Cost.DB* 454); **у моць податисѧ** – те саме, що **въ моць датися**: Гдѣж за призволєнєм ихъ, ѡбєюх сторон в той розницы кꙋ слꙋшномꙋ єднаню и срєдкꙋ их єсмо привєли и кнѧзь Илѧ з мачохою своєю пришєдши пєрєд нас ꙋ нашꙋ моць сѧ подали и который єсмо закладъ, дєсѧт тисѧч коп грошєй положили, ѡни то принѧли,

ѡбєцꙋючи сѧ тот вырок наш моцно дєржати под тым закладом (Неполоничі, 1531 *AS* III, 386).

10. Підстава, право: кнѧзь Андрєй… а братьѧ (!) єго… зыскали имєнѧ подъ паном Вєнцславомъ Костєвичомъ…, которых же имєнєй пан… Костєвичъ жадноє моцы нє малъ протѧгивати, ани сѧ малъ ꙋ право становити, бєз воли и росказанѧ королєвоє Єє Милости (Краків, 1523 *AS* III, 252); Маε(т) и моцъ мєти будε(т) па(н) Головε(н)ски(и) и дочка моя… и потомки ихъ по животε мои(м) всю маε(т)ность мою… до рукъ своихъ взя(ти) и то всε на пожито(к) сво(и) яко вла(с)но(ст) свою ѡборочати (Житомир, 1584 *АЖМУ* 152); мает и моц мети будет братство… тые добра от мене на вечност дарованые и записаные сами… держати и уживати… и водлуг воли и уподобаня своего ку пожитку… шафоват (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/X, 133); **в моцъ** – на підставі (чого): А на дово(д) тоε своε(и) протε(с)таци(и) став(л) (!) во(з)но(г) ενεрала… которы(и) в моцъ пра(в)диво(и) рεлꙗци(и)… при(з)налъ ижъ о(н)… былъ в лεсахъ и дꙋброва(х) то(р)чинъскихъ… та(м) видεлъ и ѡгълꙗдалъ лεсы вытꙗтыε (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 126 зв.); ѡчεвисъто становъши ѡозъны(и) // ενεралъ… для записанъя до книгъ… в моцъ правъдиво(и) рεляци[и] своє(и) явънε и добровольнε созъналъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 214–215).

11. (*юридична сила*) чинність: и хотѧ бы па(к) которы(и) листъ за нєѡбачєньє(м) моимъ ꙋ мєнє ѡста(л) то(т) вжо нє має(т) жадноє моци мѣти (Миляновичі, 1538 *Арх.Р.*, фотокоп. 44); длѧ того рачил Єго Милость ѡтложити тꙋю справꙋ до завтрєшнєго днѧ, до Чєтвєрьга, в той жо моцы, ꙗко и нинєшний рокъ (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); то(т) пε(р)вши(и) запи(с) маε(т) при моцы зостати, а послε(д)ни(и) маε(т) ни въ во што ѡбε(р)нεнъ бы(ти) (1566 *ВЛС* 71 зв.); мы то(и) ли(ст) на(ш) при моци зоставуε(м) п҃ну лε(в)кови на вε(ч)ныε часы (Дубно, 1571 *ЛОИИ* 238, 2, 69/5, 2); и тамо(ш)ниє то(л)ко зьєзды што(х)мы сѧ мєли зьє(ж)чати в бє(л)зє тогды то(т) зьєзьдъ прєкладаε(м) на тоє (ж) мє(с)цє до бєрєстꙗ Лито(в)ского во инши(х) во всѣ(х) по(н)ктє(х) в своє(и) моци ѡ(т) всѣ(х) на(с) захова(н) быти маε(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); А и(ж) тоу́ю ко(н)фєдєра́цїю нѣкоторыи в(ъ) во(н)тпли́вость приводи́ти и на́звиска а мѡ́цы пра́ва о́ной нє признава́ти звы́кли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 22 зв.); Що абы в мо́цы своє(и) зо(с)та́ло и вѣ(ч)нє тръва́ло. До ли́стоу того нашого // с по(д)писо(м) рꙋки на́шеи патрїа(р)шеи вла(с)нои, и пєча(т) на́шꙋ привѣситисмы росказа́ли (бл. 1623 *ПВКРДА* I–1, 53–54); Ажебы ся жа(д)ному за кривду не здавало и абы тая воля єго оста(т)няя моць и повагу бо(л)шую мѣла, теды ведлугъ звычаю при бы(т)ности… проси(л), абы тоє на писмѣ зоставало, и в Книгы вписано было (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); **давати моць** – визнавати чинним: А естли бы хто-жъ кольвекъ… с тым листом в суду показатися смел, тогды суд, в котрого ся тот лист, або иншие листы ку помочи тому листу покажут, не даючи всѣмъ тым листом моци а местца, одно за неслушне и фалшивые приймовати и розумети мает (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 253).

12. Чинність, дієвість: Троєꙋго́лный бовѣ(м) то́й и простоꙋго́лный зра́зъ вє́длє

Питагóрицкихъ Фiлософωвъ, тꙋю жъ мóцъ и вагꙋ мáєтъ штó и тройстаѧ ли́чба (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 277).

13. (*велика кількість чого-небудь, численність*) сила: видє(л) дєрєва дꙋбово(г) котороє зго(д)но на бꙋдова(н)є и на бо(р)ти порꙋбано моцъ нємалую которого(м) зличи(т) нє мо(г)лъ (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122 зв.); І єстъ за (ш)вєцїєю… поꙋ́ща вєли́ка,… та(м) дóсы(т) коꙋ́нъ. собóлїи. вы́дръ… і инώго звѣ́рꙋ нєвы́мов͛ноє мнω(ж)ство. ры(б) а звѣ́рѧ(т) мо(р)ски(х) вєли́каа моць є(ст) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); Довóлство: Достáто(к), мóцъ, або насычéнѧ сы́тость, áлбо обфи́то(ст): богáтство, збы́то(к) (1627 *ЛБ* 31).

14. (*військо, військá*) сила, сили: коли бы познали и(ж) сꙋсє(д)нїи г(с)п(д)рїє ва(л)чꙋ(т) и нє згожаютсѧ промєжи собою, с радою // своєю… жадаючи абы пановє хр(с)тиꙗ(н)ски ꙋпокоивши и ꙋмирившисѧ мєжи собою и є(д)ною волєю ѡбратили бы моци свои напроти(в) поганω(м) кꙋ и(х) сказє и кꙋ ꙋпадꙋ, послаль єго мл(с)ть кꙋ ꙋстановлєнїю тои то валки послы… свои (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 454–455); алє кг(д)ы бы былá лю́бо(в). ю(ж) бы мóцъ тоꙋ́рєц͛каа. ани сáблѧ татáрскаа мóжности нє мáла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 158 зв.);

перен. (*сили зла*) нечисть: Ѡто дáлємъ ва(м) влáдзꙋ настꙋпáти на оужώвъ и на шкóрпїє(в), и на всѧ́кꙋю мóцъ нéпрїатєлскꙋю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 237); Нинѣ дьаблы, з моцю своею, пречъ упали: И ушикованые полки, тымъ подали: Адъ темный и сумный, въ трвозѣ ся ввесь найдуетъ: И зъ отхланю и дьаблы, обою турбуетъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 177); прéтож͛, абы ю́жъ ѡсвобожéномꙋ ѡ(т) грѣха, ꙗ́домъ своим͛ шкóдити нє могл͛, бóты длѧ нєбєзпєчéн͛ства на нóги єгω взꙋвáютъ, жé бы мóглъ доптáти по скóрпїи, и по змїю, и по всéй мóцы шатáн͛ской (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 33); ѡ Прєхвáлнїи мч҃нци, дóбраѧ ж то Вωйна ваша, Вѣчный то покóй и Рáдость нáша. ꙗкω би́тва вáша ви́играна, а Мóцъ чартώвскаѧ потóптана (Чернігів, 1646 *Перло* 46 зв.).

◊ **моцы небесныє** – небесні сили: а зáра(з) по ꙋтрапéнїю днω(в) óны(х) сл҃нцє затми(т)сѧ и м(с)ць нє да(ст) свѣта своéго. á звѣ́(з)ды спáдꙋ(т) з нéба. и мóцы нб(с)ныє подви(г)нꙋ(т)сѧ. то(г)ды ꙗви(т)сѧ знáмѧ сына чл҃чєского на нб҃си (Вільна, 1596 *З.Каз.* 26); **моцъ взяти** – (*перемогти, здолати*) взяти верх: наши, здумѣвшись, ослабѣли, а татаре моцъ взяли и на голову нашихъ побили; а для личбы у каждого трупа одно ухо отрѣзовали, и такъ десять меховъ ушю нарѣзали (поч. XVII ст. *КЛ* 73); **през моцъ** – силоміць, насильно: на которых кгрунтах и добрах наших кролевъских, не маючи намней жадного права, место Хорол…, слободъ и осадъ новых… выбудовалъ и осадилъ, выставилъ и добра Речи Посполитое безъправне и през моцъ посел (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177); **черезъ моцъ** – те саме, що **през моцъ**: што (ж) и́ншого и(х) мл(с)тѧ(м) пришлó оучини́ти,… // и за пристойнѣшꙋю тó рéчъ почитáли, ни́жъ кгды́ бы єго… в(ъ) цр҃кви гайдоукáми обточóного находи́ти, албо чєрє(з) мо(ц) и квáлт(ъ) до сєбє втѧгáти… мѣли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 86–86 зв.).

МОЦЬНЫЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МОЦЮ, МОЦУ, МОЦЪЮ *присл.* Силою, насильно; свавільно: вш҃а мл(ст)

чєрє(з) врѧ(д)ника своєго… и по(д)даны(х) свои(х) ȣваза(н)ѧ ȣ тоє имє(н)є па(н)у хрє(н)-ницко(мȣ) в сумє мєновано(и) ѡ(т) кн҃зѧ бурє(м)ского записаноє ȣ сєстрѧти(н) нє до-пу(с)тили и мо(ц)ю сѧ спротивили (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 84); наєха(в)ши дє(и) єси мо(ц)ю кгва(л)томъ самъ ѡсобою своєю з слугами и по(д)даными своими… // врочищємъ рєзано(в)щину лєжачую кгру(н)-томъ ȣ но(з)дри(ш)… з споко(и)ного дє(р)-жаньѩ дє(и) єси выби(л) кгва(л)товнє (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); а зобравши моцъю, кгвалтомъ войтовъ – одного зъ слободы, а другого з местечка зъ слобожаны… онымъ росказали абы, жадныхъ повинъностей и посълушенства его милости отъцу Рутъскому… не одъдавали (Київ, 1633 *КМПМ* I, 543); А є́сли пото(м) нє бȣдє(т) тобѣ сѧ подоба́ла, пȣсти(ш) ю во́лно, а нє бȣдєшъ мо́глъ прода́ть за пн҃зи, ани мо́цъю оути́снȣть: понєважєсь ю пони́жилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 155 зв.);

(*із застосуванням зброї*) збройно: облєгˢ-ши титоу(с) ієр(с)ли(м), добыва(л) єго мо́цȣ. стрѣ(л)бою, і драби(н)ками (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83).

Див. ще: **МИЦНО, МОЦНЄ, МОЦНО, МОЦОЮ.**

МОЧЕНЫЙ, МОЧОНЫЙ *дієприкм. у ролі прикм.* (*який витримали у воді*) мочений: и прє(з) цѣлȣю се́мˢ лѣтъ нє вкȣша́лъ ничо́го, ѡпрочъ сȣровы́хъ ѩри́нъ а́лбо лєгȣми́нъ мочо́ны(х) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4); Ла́ща: Сочєви́ца… Горо́хъ мо́чєный (1627 *ЛБ* 61); пото́мъ оужє ни хлѣ́ба… ани́ мѧ́са пожива́лˢ, ани коли тє́жъ вино пи́лъ. то́лько тє́ды со́чиво мочєноє и то безˢ со́ли ѩда́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 363 зв.).

МОЧЕНѦ *с.* Гоніння, переслідування: то єсть ижє слыши(т) слово. и заразѡ(м) з ра-достю приймоує(т) є. а нє имає(т) в собѣ корєнє. алє є(ст) дочасєнь. а коли придє(т) засˢ мочєнѧ а противєнˢство, длѧ слова. борˢ-зо сѧ соблажˢнає(т) (1556–1561 *ПЄ* 61 зв.).

МОЧИ *дієсл. недок.* **1.** (*мати змогу*) мог-ти: а к томȣ, ижъ слȣжба єго зашла, тымъ кȣ правȣ поспєшити нє моглъ (Львів, 1524 *AS* III, 266); Туй можеме познати, чомъ одны багатѣютъ люде правдовъ, муковъ рукъ своихъ, изъ благословенія и изъ даня Божого, а другыи кривдовъ, и крадежомъ…, и ужами изъ даня чортового (XVI ст. *НЄ* 175); В Києвє городищи старомъ которыє люди митропольскиє сєдѧ(ть) тыє слȣжъбȣ… слȣ-жать ѩкъ которы(и) можєть бо ѡтъ татаръ звоєваны (1552 *ОКЗ* 46); ѡ(т)то(л) вєнєдовє бȣдȣчи з родȣ троѩ(н)ского… вєнєцию мѣ(с)-то сла(в)ноє збȣдовали, та(к) жє и(н)ши гдє мо(г)ли здоро(в)ѩ заховали (1582 *Кр.Стр.* 69); ѩко ка́ко и ѡткȣдȣ бы вм(с) тако́є ла(с)-ки да́рȣ бл҃жє(н)ства, и ст҃ости доспѣти могли (1598 *Виш.Кн.* 268 зв.); Которую тєды ча(ст)-ку прє(з) таковыє до(л)гы и нєдоста(т)ки своє таѧ то жона нєбощыко(в)ска ѡбыходити нє могла (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2 21 зв.); Длѧ то́гѡ… потрє́ба… спо́вѣди грѣхѡ(в) на́-шихъ щи́роѣ, абы́сˢмѡ дȣшѣ на́шѣ зˢ бȣръ… ѡ(т) оутонє(н)ѧ ратова́ти могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102); А ри́бы кото́рїи бы́ли вˢ рєцѣ выздыха́лы и засмєрдѣласѧ рєка, и нє могли єгѵ́птѧнє пи́ти воды рєчно́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.);

(*бути спроможним, здатним*) могти: и кн<ѧ>зь Сємєн подлуг того листꙋ нашого в тоє мыто… ємꙋ оувѧзанє дал, нижли кн<ѧ>г<и>ни Сємєноваѧ на тот час того листꙋ нє могла сѧ доискати (Вільна, 1506 *AS* I, 133); такъ єстє(м) змордова́ны(и) ижъ нє могꙋ длꙋжє(и) поступовати (XVI ст. *Розм.* 38 зв.); а каждоє ѡкно чоловєкъ на зємли стоꙗ(чи) головою досꙗгнути можєть (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв.); нєпостоа́нˢны(и), нєста́лы(и)… то(т) проти(в) кото́рого нѣкто нє мо́жєтъ стоа́ти (1596 *ЛЗ* 62); та(к) тако́жъ… сътвори́тє(л) зи́мны(м) страна(м)… свои ѡсобно да(л) звѣрѧта… кото́рїи горѧчо(сти) стръпѣти нє мо́гѫ(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); Нєпло́ды: Нєвѣста дѣти роди́ти нє могꙋчаа (1627 *ЛБ* 75); жа́дє(н) трꙋдности… пꙋсты(н)ного живота знєсти нє мо́жє (серед. XVII ст. *Кас.* 87); **не могти** – знемагати: Отикайте мя кветіемъ и осыпаите мя яблоки, бо отъ великое милости не могу; левіца его подъ главою моею, а правица его обоиметъ мя (поч. XVII ст. *Песн.п.* 50); Заклинаю васъ,… знайдете ми моего милого, абысте ему оузъявили, же отъ великое милости по немъ не могу (Там само, 53);

(*про неживі предмети*) (*мати здатність до чого-небудь*) могти: розˢка нє можє зростити плодоу сама ѡ(т) сєбє // єсˢли нє боудє(т) на лозѣ (1556–1561 *ПЄ* 414 зв.–415); воды многи не могли суть оугасити любви (поч. XVII ст. *Песн.п.* 57).

2. (*мати законне право*) могти: а вжо… того имєнъꙗ никому никакимъ правомь заводити нє можємь (Єсківці, 1563 *ЛНБ* II 4043, 25 зв.); коли пєрє(д) ты(м) мостъ в кунєвє на и(н)шо(м) мєстьцꙋ быва(л), и сполънє панове кунєвъскиє тотъ мость направовали тогды тєжъ сполнє и мыто брати могли (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); а ѡ(т) того ча(с)у ѡди(н) у другого кгру(н)ту чєрє(з) границы ѡписаныє… ничи(м) сѧ вступовати, на сторону свою // забирати, ѡди(и)мовати… нє має(м) и мо(чь) нє будє(м) (Люблін, 1592 *ККПС* 71–72); сꙋдъ тєжъ нинєшни собѣ сѧ свє(т)чилъ и(ж) инакшо(г) дєкрєтꙋ чинити нє могъ то(л)ко такъ (Київ, 1607 *ЛНБ*, 5, II 4052, 30); Пото(м) бѫ́дє(т) єи винє́нъ дати́ ли́стъ розво́дꙋ. и(ж) мо́жє(т) за иного и́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Што́жъ ѧ тꙋтъ то́є хвалю́, што подо́бно вˢ свѣти Ко́ждый мо́жєтъ выбо́рнє похва́лами чти́ти (Київ, 1633 *Евфон.* 309); Та́кжє вˢ шкѡ́ла(х) бꙋдꙋчїи стꙋдє(н)ти; могꙋтˢ собѣ с то(и) кни́ги ст҃о́и выбирати вѣрши на свою потрє́бꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв. ненум.).

3. (*означає можливість, імовірність дії*) могти: которы пословє кролѣ єго мл(с)ти съ наши(м) г(с)п(д)рє(м), воєводою єго мл(с)тїю змовлѣючи, дє(н) и мѣсто назнамєнꙋю(т) и запишꙋ(т) та(к) ꙗ(к) бы то найборзо и // слꙋшно могло бы быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440–441); усе естъ у Бога, чомъ выдъ людей не можетъ быти нѣчого, а выдъ Бога усе можетъ быты (XVI ст. *НЄ* 9); и трꙋ(д)но вє(ль)ми ѡ водꙋ ажъ з вєликимъ коштомъ можєть бы(т) колодє(з) або пота(и)никъ до рєчъки (1552 *ОЖЗ* 119); оутѣка́й ѡ(т) ты́хˢ нава(л)ностєй. бєри́сѧ до высо́кого мѣсца, на кото́ро(м) жєбы́сь нє мо(г) бы́ти ѡго́рнєнъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 113); нє сподѣває(м)сꙗ жєбы за таки(м) ихъ дѣломъ мꙋгъ быти ми(р)

мєжи нами (1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); подо́бно быти могло до выконáнѧ, в котóромˁ ѡ́бщє(ст)вѣ брáти моу́си(т)сѧ слабы(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 13).

МОЧИТИ, МОЧІТІ, МОЧЇТИ *дієсл. недок.* **1.** (що і без додатка) (*робити мокрим, вологим*) мочити, скроплювати: спѣимо къ є(г) ст҃ои мл(с)ти на добраꙗ дѣла. колѣни свои прикланаѧючо. ср(д)цємъ оунываючо. а слєзами зємлю мочащє (1489 *Чет.* 297); мочіті demadeo (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); мочїти intingo (Там само); Ізрайль гóркїи слéзы нѣкгдысь точи́лъ, Крвáвою водóю слéзъ Лицє своє мочи́лъ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 2); Ап(с)лъ Пєтръ жáлєм(ъ) ср(д)цє съкрꙋши́вши, Вє внутр(ъ) лю́тои жáлости сєрдéчнє набы́вши: За тѧжкїй свóй вы́стꙋпо(к) лзы гóркїи тóчи(т), Горкопєлы́нным(ъ) плáчємъ лицє свóє мóчитъ (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.); madido, as, madifico, ѡмочаю, мочу, влажу, ѡрошаю (1642 *ЛС* 260);

(*заливати водою*) замочувати: Спали(в)ши // ѡ́гнє(м) ꙗ́ловицꙋ нєпокалáнꙋю чєрˁвóноую. и тóи пóпю(л) мочи́ли оу вóдѣ. и кропи́лисѧ тоєю водóю (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 294 –294 зв.).

2. (що) (*витримувати в маринаді*) маринувати: Іюстинїáнъ… Цáръ… пóстилъ… и́жъ двá дни нѣчóго нє ѣлъ, а трéтєго рéдковъ або цвéклꙋ, и зѣлѧ вˁ оцтѣ дóлго мóчєныи ѣлъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 174).

◊ **кровю мочити** – стікати кров'ю: А попъ дей ему Охлоповский поведалъ, же небожчика добре здорового отшолъ и на постели пяного положилъ, а с того дей збитя теды дей руки поднести не могъ и кровю мочилъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381).

МОЧІТІ *див.* **МОЧИТИ.**

МОЧЇТИ *див.* **МОЧИТИ.**

МОЧОНЫЙ *див.* **МОЧЕНЫЙ**.

МОЧУЛА *ч.* Мачула. Вл.н.: Грыцько Мочꙋла (1649 *РЗВ* 139).

МОЧЪ *ж.* Сеча: lotium, ii, мочъ, урина, помовєніє (1642 *ЛС* 257); Мóчъ urina (*Уж.* 1645, 24); Пото(м) знову ѡблєгла и(х) была Москва, и такъ и(х) трапили, жє нѣ мали що исти ани пити, жє до того пришло было жє… щꙋровъ рѣзали, а мочъ свою пили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

МОШЕНКА, МОШЕНЬКА *ж.* **1.** (*шкірно-м'язова оболонка, в якій містяться чоловічі статеві залози*) мошонка: Та(к)жє оу кого по(ч)ка албо мошєнька боли(т) тоє (ж) поранѫ пїи (XVI ст. *УТ фотокоп.* 2 зв.).

2. Те саме, що **мошна**: Вълагáлищє: Мѣшóкъ, мошéнка, скры́ночка, Тѧ́бличка (1627 *ЛБ* 20).

Див. ще **МОШОНКА.**

МОШЕНЬКА *див.* **МОШЕНКА.**

МОШКА *ж.* (*дрібна двокрила комаха*) мошка: Мши́ца: Мóшка. и ѕѣльє єстˁ тáкъ звáноє (1627 *ЛБ* 67); Скнїпы, и(л) Кнїпы: Мѡ́шки, комарѣ. и тє(ж) блощы́цѣ (Там само, 232).

МОШНА *ж.* (*цсл.* мошьна) гаман, калита: и рéкль и(мь) абы ничого нє брали на дорогоу ни палицѣ ани мошˁны або торˁбы ани хлѣба (1556–1561 *ПЄ* 253); Поведалъ… тотъ Богданъ:… две недели минуло якъ дей есми

ишолъ… дорогою… до именя… вола купити собе на роботу, маючи при собе за пазухою сємъдесятъ грошей Литовскихъ на вола, а особливе въ мошне шестъ грошей Литовскихъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 6/І, 65); поес с калитою и з полукопъем грошей… отняли, и с челядника его плахту черчатую, тесму з мошною и з десетма грошми,… поотнимали (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 425); У Якова взято… сокиру, мошну, в которо(и), дε(и), было по(л)торы копы гршε(и) лито(в)ски(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 50); Чпа(г): кишє́нѧ, стѹді(т): пѧ(к)…, шабє(л)та(с), бисáга, та(ш)ка,… тлѹмокъ, вáцокъ. Словáцки, тóрба, мошна… тобола, калита, мѣшо(к). ѹго(р)ски, єршє́ны (1627 *ЛБ* 157); capsa e(t) capsula, чпа(г), тоболи, тоболєцъ, мошна кишєня (1642 *ЛС* 112).

Див. ще **МОШЕНКА, МОШОНКА.**

МОШОНКА, МОШОНЪКА *ж.* **1.** Те саме, що **мошна**: побра(л)… // въ слугы… сε(р)мягу чо(р)ную,… сокиру, за сємъ гршε(и) купленую, гршε(и) готовы(х) з мошо(н)кою пя(т)дєсятъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63–64); Максимъ ѳєдорови(ч)… мε(л) ѹзды бичи… мошо(н)ки чєрεсы (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 5); а мεновитε… взεли… //… ѹ стε(р)ника з мошонъкою копу грошє(и) ѡвєцъ двоє (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88–88 зв.); побрали… ѹ то(г) ивана… по(л)ски(х) грошε(и) готовы(х) з мошо(н)кою… золоти(х) два(д)ца(т) (Вінниця, 1604 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.).

2. Вл.н., *ч.*: пограбили //… ѹ васка мошо(н)ки… мужи(ц)кихъ ботовъ па(р) дєсєтъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–89 зв.).

Див. ще **МОШЕНКА.**

МОШОНКОРѢЗЪ *ч.* Злодій, крадій: Мошнорѣзє(ц): Мошонкорѣзъ (1627 *ЛБ* 65).

МОШОНЪКА *див.* **МОШОНКА.**

МОЩЕНЄ *с.* Спорудження, будування: Za tym czyniły jeśmy pytanja około moszczenia mostu wełykoho na Buhu (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/І, 22).

Пор. **МОЩИВАТИ.**

МОЩИ, МОСЧИ, МОЩЫ *мн.* (*цсл.* мошти) **1.** (*муміфіковані останки людини, які церква вважає святими*) мощі: дєрєвѧны(и) кѹшичо(к) срѣбро(м) ѡправлєны(и) г҃ стости малє(н)ки(и) из мощъми (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); печати поотдиравши…, панагию немалую злотистую съ каменъемъ, мощи, серебромъ оправные,… служебникъ небожчиковский… забравъши, до манастыра Печерского… утекъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 350); Которыхъ вся мысль и праца естъ олтары Богу посвещоные выкидать, церкви Божіе вывернуть,… школы розганять, мощи светихъ доптать, // паметь светыхъ гладить (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 164–165); взявши скринку з мосчами светых ойцовъ, оную протопопе зошлому киевскому отцу Ивану Островецкому до рукъ отдалъ (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142); только если бы нашли мощи какие, тѣ все из грецкие занесены земли,… а от рода латынскаго ни одного (1608–1609 *Виш.Зач.* 221); Ꙗко(ж) ѹтєшилє(м)сѧ и хвалѹ да(в)шомѹ ва(м) начати и совє(р)шити ѡ(т)давалє(м), пєрєносѧчи мощы ст҃го вєликомѹчєника // Па(н)тєлє(и)мона (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.–2); Тыє мощи… в гєбаново(м) кїѡ(т)ци были… за-

пєчатованыє (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 23); Што ма́ю розꙋмѣти ѡ тѣла(х) ст҃ы́хъ, и ѡ мѡ́щахъ и́хъ (Київ, 1645 *Собр.* 95 зв.).

2. (*тіла похованих людей*) останки: Пєрєказа ѡтъ копачовъ. А єщє пєрєкажають ꙋходомъ ѡнымъ таковымъ жє ѡбычаємъ копачи з драбовъ которыє по городищамъ и сєлищамъ ѡнымъ ходѧчи могилы роскопывають и ищꙋчи тамъ ѡбрꙋчє(и) а пє(р)стєнє(и) мощи погрєбєныхъ выкидывають на помътсꙋ за то живымъ и нєвинънымъ (1552 *ОКан.З.* 30).

МОЩИВАТИ *дієсл. недок.* (*споруджувати, будувати міст*) мостити: Нижли съ тыхъ пенязей мають они также мосты мостити на Муховцы и на Угриньцѣ, на Струзѣ, по бронахъ и улицамъ своимъ, гдѣ передъ тымъ мощивали (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167).

Див. ще **МОСТИТИ.**

Пор. **МОЩЕНЄ.**

МОЩНО *присл.* (*цсл.* моштьно) можна, у змозі; можливо: тог(д)ы єго ст҃а́а мл(с)ть са(м) оука́зальсѧ єи єсли ты(ж) то бы́ло мо(щ)но а по(до)бно чл҃коу́ то́лько ра́нь притръпѣти (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 15 зв.); по преставлении брати своей – сиротами же и вдовами елико мощно пещи ся (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9); то бо есть уже и в конец и послѣднѣйшая лжа и празднословие, яко и слѣпому в разсуждении видѣти, а если не видѣти, ино слышати есть мощно (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 167); Лѣть є́сть: Слꙋшнє, годи(т)сѧ, мо́щнѡ є́сть, присто́итъ, го́днѡ, или во́лнѡ, подоболѣ́пно, послѣдова́тєлнѡ (1627 *ЛБ* 60); Составлє́нїє бо ст҃и́тєлства є(ст) бж҃їагѡ // писа́нїѧ и́стиннаѧ хи́трость. И нѣстˁ ти мо́щно ча́сто нєпрочита́ѧ спасти сє́бє. Ст҃ъ бо Бг҃ъ и на ст҃ы́хъ почива́єт(ъ) (Львів, 1642 *Жел.П.* 1–1 зв.).

МОЩНЫЙ *прикм. у ролі ім.* (*цсл.* моштьнъ) моцар, силач: Ложе Соломоново 60-ть мощныхъ объступили изъ насилнѣйшихъ Израильскихъ. А вси держачи мечи а къ боемъ велми оумѣлыи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52).

МОЩСТВО *с.* Могутність: pollentia, мощство, сила (1642 *ЛС* 320).

МОЩЪ[1] *ч.* Влада, управління: И нехай ся присмотрять отступникове и своихъ антецессоровъ отъ тои жъ св. Константинополской столицѣ звязаныхъ мощемъ, а скутечность владзы и ключовъ обачатъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 469).

МОЩЪ[2] *ч.* (*відпресований сік винограду*) сусло: Мє́стъ: Но́воє вино, мо́щъ, или вино молодо́є (1627 *ЛБ* 63).

МОЩЬ *ж.* (*цсл.* мошть) влада, могутність: весь розум и всю мысль свою… Скарга… истощил, яко бы власне юж на тое подобенство проповѣдь свою дофрасовал, иж Христос не имѣет мощи и силы властелское спасти кого без власти римского папы (1608–1609 *Виш.Зач.* 210); Рє́клъ Г(с)дь до жєны: Розмно́жꙋ фрасꙋнокъ тво́й и воздыха́ньє твои, з бо́лєстью бꙋдєшъ ро́дить дѣти, и по(д) мощью бꙋдєшъ мꙋжнєю. а о́нъ бꙋдєтъ панова́ть надˁ тобо́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 10).

МОЩЫ *див.* **МОЩИ.**

МРАЗЪ *ч.* (*цсл.* мразъ) (*холод, коли температура повітря спадає нижче від нуля*) мороз: та́къжє соу́тъ а́гг҃лѡвє, кото́рии ѡгнє́нˁ-ною стихи́єю справꙋтъ;… дроу́зїи а́гг҃лѡвє,

трє́тїю стихи́єю воздоу́хомъ, вѣтрами мра́зомъ и // зно́ємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5–5 зв.); Агг҃лъ:… вѕ нє(м) жє ѡгнь пали(т), а нє спалитъ, мразъ стужаєтъ, а нє зморозитъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 279); Въ пе́рвый дн҃ь сотвори́лъ бг҃ъ нб҃о вы́жшоє. и зє(м)лю вы́жшꙋю. з кото́рыхъ єсть стїхі́ѧ то сꙋть лєдъ, снѣ́гъ, мра́зъ. и роса (серед. XVII ст. *Хрон.* 1 зв.).

Див. ще **МОРОЗЪ.**

МРАК *див.* **МРАКЪ.**

МРАКЪ, МРАК *ч.* (*цсл.* мракъ) **1.** (*відсутність світла; темрява*) морок: дале́ко мо́рє пєкє(л)ноє балоу́єтѕсѧ и мра́комъ покрыва́єтъсѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158); obscuritas, мракъ, тма (1642 *ЛС* 286); И дїа́волъ Кр(с)томъ єгѡ поражє́нъ, И по(д) нѡ́зѣ єгѡ вра́гъ нн҃ѣ по(д)ложє́нъ. Бѣсѡвє злѡ́мꙋ на-ча́лници до пе́кла загна́ни. И та́мо мра́комъ тмы́ вѣчнои свѧза́ни (Чернігів, 1646 *Перло* 60); *Образно*: здарит час гды сланы дожч ꙋстꙋпит ѡ(т) очи а слонцє ласки ѥго мрак ѡ(т)жєнє(т) ночи (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); *У порівн.*: Григорий Синаит… так пишет: "… исусову молитву дыханию твоему припрязы и борися с помыслы и прилоги, от лукавых духов непрестанно сѣемых, яко мрак ум покрывающих…" (1608–1609 *Виш.Зач.* 209).

2. *Перен.* (*безнадія, безвихідь*) морок: Ащє нє бы ѡ(т) геє́ньскаго ды́ма го́рєсти, и мрака, Нє бы въ дꙋши на́шєй рєчє́наго Бж҃їа страха (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 1); Кида́ръ: Чо́рность, або мра́къ а(б) смꙋтокъ (1627 *ЛБ* 215); свѣ(т) се́й всєг(д)а мра́ко(м) зло́сти покры́тый (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 285).

Див. ще **МОРОКЪ, МРОКЪ.**

МРАМОРНИКЪ *ч.* (*цсл.* мраморьникъ) мармурник: quadrari(us), мрамо(р)никъ (1642 *ЛС* 341).

МРАМОРЪ *ч.* (*цсл.* мраморъ, *лат.* marmor, *гр.* μάρμαρος) мармур: ophites, мрамо(р) (1642 *ЛС* 261).

Див. ще **МАРМУРЪ.**

МРАЧНИЙ *див.* **МРАЧНЫЙ.**

МРАЧНЇЙ *див.* **МРАЧНЫЙ.**

МРАЧНО *присл.* (*цсл.* мрачьно) темно, безпросвітно: Ѡ свѣ́тє очїй мои́хъ, то(ж) зника́єшъ, Мєнє смꙋтнꙋю го́рко оуѧзвлѧ́єшъ, Ѡ слн҃цє: мра́чно то́жєс сѧ затми́ло, Мєнє зємдли́ло (Львів, 1631 *Волк.* 21); obscure, мра(ч)но (1642 *ЛС* 286).

Див. ще **МРАЧНѢ.**

МРАЧНЫЙ, МРАЧНИЙ, МРАЧНЇЙ *прикм.* (*цсл.* мрачьнъ) **1.** Неосвітлений, темний: illuminus, тє(м)ни(й), мрачни(й) (1642 *ЛС* 225).

2. *Перен.* Облудний; примарний: Здойми одно ѡ(т)чє влады́ка жєстоковы́йство фарао́нскоє… ткни́сѧ вѕ ср(д)цє і источи чю́вство, ѡ(т)жєни мра́чныи ды́ма ѡ(т) оума хма́ры (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.).

3. *Перен.* (*про сили зла*) (*нечистий, лихий*) темний: Видиши ли, яко се не власт петрова, но прелест бѣсовская и власт князей въздушных тмы вѣки сего, темных, мрачных, скорбных и нечистых духов (1588–1596 *Виш. Кн.* 137); там же скоро и учтивость свою и славу // и мѣсто с преложенством посполу стратил и, вмѣсто красносвѣтлой денницы,

темный, мрачный и померклы, лукавый диявол преименован бысть (1608–1609 *Виш. Зач.* 216–217);

(*зловісний, безпросвітний*) темний: Адъ мра́чнїй нн҃ѣ разоре́нъ (Чернігів, 1646 *Перло* 60); отверзи покрывало мрачное несмысльства правосудного розума и разумѣй истинну (1608–1609 *Виш.Зач.* 225).

4. *Перен.* (*непросвітлений, засліплений; нікчемний*) темний: А дꙋшꙋ мою въ боро́нꙋ свою ѡзмѣтє. Бєзꙋмнꙋю оумꙋдрѣтє, А мра́чнꙋю просвѣтѣтє (Чернігів, 1646 *Перло* 53 зв.); Просвѣти́ мра́чногѡ оу́ма моє(г): Свѣто(м) бж(с)тва твоє(г) (Там само, 33); Прїйми всємогꙋщїй; и всєдєржа(в)ный Бж҃є, сїю малꙋю мрє́жꙋ; або сѣткꙋ; нєгѡ(д)нои рꙋки́ мой: и мра́чног(о) оу́ма моєгѡ (Там само, 169 зв.).

МРАЧНѢ *присл.* Похмуро, темно: incolorate, бєзша(р)но, мрачнѣ (1642 *ЛС* 231).

МРЕЖА, МРѢЖА *ж.* (*цсл.* мрѣжа) **1.** (*риболовна сіть*) мережа: пєтръ (ж) ѡстави(л) ладью и мрѣжю пошо(л) ко х(с)оу и бы(с) жє ємоу вчєни(к) возлюблєнъ (1489 *Чет.* 225); и ко́ли тоє оучи́нили. мно(ж)ство вєли́коє ры́бь за́горнꙋли, а(ж) и мꙿрєжа́ сѧ и(х) проры́вала (XVI ст. *УЄ Літк.* 15); а рыболовє ѡ(т)ишо(д)ши ѡ(т) ни(х) выполоковалї мрѣжоу (1556–1561 *ПЄ* 226 зв.); obretio, ѡмрєжаю, ловлю мрєжєю (1642 *ЛС* 286); sagena, мрєжа, нєводь, вєрша (Там само, 359).

2. *Перен.* Писання, творіння: Прїйми всємогꙋщїй; и всєдєржа(в)ный Бж҃є, сїю малꙋю мрє́жꙋ; або сѣткꙋ; нєгѡ(д)нои рꙋки́ мой: и мра́чног(о) оу́ма моєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.); **мрежа словесъ** – (*стильова манера письма*) плетиво слів: и за(с) мꙋси(т) бы́ти, и(ж) вы оупєрє(д) пє(т)рова исти(н)наго ловꙋ мрєжєю слове́съ, дх҃а ст҃го оуловле́ни: ꙗ(к) гнила́а сѣть. гнилы(х) словє(с) к ва(м) мо́ци пристати нє мѣла (1599 *Виш.Кн.* 213 зв.); Ѡ мо́й соло(т)кїй оучи́тєлю… ри́бы ло́вишъ на соу́ши ꙗ́ко мрє́жєю словє(с) твои(х) (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 231).

Див. ще **МЕРЕЖА.**

МРЇТИ *дієсл. безос.* (*ледве світитися*) мріти: Животъ мои дрєвнѣє И в очахъ моихъ мрїє; Животъ чуєтъ, тилко нє скажєтъ, – Подобно той Іс҃ъ пришєдши всѣхъ насъ повꙗжєтъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 21).

МРОВКА *ж.* (*стп.* mrówka) мураха, мурашка: Иди… ѡ лѣни́вчє, до Мро́вки, и єѣ доро́гъ наслѣдꙋй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 296).

МРОКЪ *ч.* (*стп.* mrok) (*відсутність світла; темрява*) морок: Самꙿ о́ный нєма́ль оуставѣчный дворо́чногѡ вѧзе́нꙿѧ єгѡ, по(д) зе́мный тємни́чный мро́къ ле́гкомꙋ вꙿ вѣрѣ, любъ вѣтромъ свѣта сєгѡ надꙋтомꙋ ср(д)цꙋ до́сыть былъ назрєче́нꙿєсѧ Правосла́вїѧ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 17 зв.); Вступи́лъ бовѣмꙿ и о́нъ на горꙋ, и по́дъ мро́къ ѡсвѧчо́ный подꙿхо́дѧчи, Бж҃ими рꙋка́ми напи́саны(и) за́ко(н) прина́лꙿ (Київ, 1627 *Тр.* 558); Сступилесь пречъ до пекла темного мроку, Где там нѣкгды не бывала, свѣтлость въ оку (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); Мрокъ tenebra (*Уж.* 1643, 13 зв.); Мрокъ Tenebra (*Уж.* 1645, 24);

напівморок, сутінки: а потом аж до самого мроку южъ то сам, то тамъ, по улицах перехажаючисе, гдє кого нападши, хоц намней невинного, толко же русин, били, секли

(Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688); дня двадцетъ осмого окътобра, назад до дому своего до Радовичъ ехалъ колясою… и припознивъшисе мроком уже на передместю Ковелским, межы фолварками ксенжыми, помененых обвиненых нагонил и хотелъ их поминути (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

Див. ще **МОРОКЪ, МРАКЪ.**

МРУГАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mrugać) те саме, що **моргати**: Мизáю: Помизáю, ми́гаю, поми́говꙋю, мóргаю, мрꙋгаю (1627 *ЛБ* 63); Помизáю: Мрꙋгаю (Там само, 87).

Пор. **МРУҐАНЄ.**

МРУҐАНЄ, МРУКГАНЄ *с.* (*стп.* mruganie) моргання, підморгування: Втóроє мытáрство: позирáнꙗ очи́ма, и щокóлвєкъ ѿ(т) спрóсного погладáнꙗ, и порóжнаго, и нєповстаглúвого ѡзирáнасѧ и мрꙋкгáнꙗ очи́ма, и пожадли́востєй лꙋкáвыхъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 268).

Пор. **МРУГАТИ.**

МРУЖИТИ *дієсл. недок.* Зажмурювати, заплющувати. ◊ **мружити око, очи мружити** *див.* **ОКО.**

МРЪЗИТИ *див.* **МЕРЗИТИ.**

МРЪЗИТИСѦ *див.* **МЕРЗИТИСЯ.**

МРЪЗКО *див.* **МЕРЗКО.**

МРЪЗКОСТЬ *див.* **МЕРЗКОСТЬ.**

МРЪЗКЫЙ *див.* **МЕРЗКИЙ.**

МРЪЗОСТЬ *див.* **МЕРЗОСТЬ.**

МРЪЗСКІЙ *див.* **МЕРЗКИЙ.**

МРЪТВИТИ *див.* **МЕРТВИТИ.**

МРЪТВЫЙ *див.* **МЕРТВЫЙ.**

МРЬТВЫЙ *див.* **МЕРТВЫЙ.**

МРѢЖА *див.* **МРЕЖА.**

МСТИВЫЙ *прикм., перен.* (*який уособлює помсту*) мстивий: котóрыи за(с) того знакоу нє мѣли заби́тыє мєчє(м) мсти́вы(м) зостáли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231).

МСТИСЛАВЕЦЪ *ч.* (*житель або виходець із м. Мстиславль*) мстиславець. Вл.н.: Пахоло(к) мсти(с)лавє(ц) крыштоф на нє(м) па(н)цє(р) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 92).

МСТИТИ, МЪСТИТИ, МЬСТИТИ *дієсл. недок.* (кому, що над ким) Те саме, що **мститися** у 2 знач.: нє мъстѣтє собѣ сами злодѣємъ своимъ. алє милоуитє. б҃ъ имъ мьститєль (1489 *Чет.* 19); михаи(л) возвєстилъ маноєвы самсоново за(ч)тьє и мьститъ на иноплємєнныхъ израилꙗ (Там само); бо дей пан Семашко, улакомившися на именя девки моеи, еи в томъ переказу чинитъ, што ему Богъ мстити будетъ (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 128); А коли бы хотѣ(л) єго ст҃аа мл(с)ть кривьды свои мⷭ҇тити на(д) вами, то… заразь бы сѧ зє(м)лѧ ростꙗпила и пожрьла бы ва(с) вши(т)ки(х) (XVII ст. *УЄ Трост.* 74).

МСТИТИСЯ, МСТИТИСЕ, МСТИТИСЬ, МСТИТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (чого, кому, за кого, на кого, над ким, на кому, проти кому і без додатка) (*здійснювати помсту над кимось*) мститися, мстити (кому, за кого): А то она все чинить для того, мстячися намъ, што мы сына своего, мужа ее, съ нею рáзвести хочемъ (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); Алє єго ст҃аа мл(с)ть нє дозволи(л), нє допусти(л) и(м) ниакои по(м)сты чинити, На(м) грѣшны(м)

прикла(д) даючи, абы(х)мо и мы нє мˁстили сѧ на(д) нєпрїатє(л)ми своими (XVI ст. *УЄ Трост.* 61); бу(д)тє ѡ(д)носта(и)ноє мы(с) ли ѡдє(н) проти(в) друго(го) нєвысоко ѡ собѣ розумѣючи… нє мстєчисѧ сами за сєбє (II пол. XVI ст. *КА* 283); обовязуемося и шлюбуемо: противъку пану Богдану Щениевскому, ему самому, приятеломъ и подданымъ его милости, не мститися и злого не мыслити (Житомир, 1587 *АрхЮЗР* 6/I, 159); а тамъ отъ толь взявши козаковъ, Ганский мелъ на домъ оному шляхтичови подъ Киевомъ наехати, и тамъ на немъ мститися за ниякоесь побране почту своего (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 124); а ты́є были гнѣвли́выє до́лго кото́роє кнѧжа сихима(т)скоє мˁстачисѧ за́были, мѣсто злоупи́ли, мꙋры з ґрꙋнтꙋ вывєрнꙋли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 36); там же сынъ царя Касимовского, татаринъ, въ поли, мстечисе забитя отца своего, оного царя Дмитра забилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 80); Ѿ(т)мщєва́ю: Мщꙋсѧ (1627 *ЛБ* 146); Ѿ хо́ры аг҃глскїи с(ъ) нєбєси зстꙋпѣтє, Бєзчє́стїа Па́нского сꙋро́вє сѧ мстѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 10 зв.); сынѡ́вє Іа́кѡвовы… ґва́лˁтꙋ сєстры своє́ѣ на(д) Кнѧжа́тє(м) Сікє́мски(м)… мстачи́сѧ, вєли́кꙋю пора́жкꙋ вˁ Сікє́мчика(х) оучини́ли, и мѣсто и́хъ спꙋсто́шили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 257); Na tom nedosyt, miru ne prosit Potocky zdumiły, Na woynu wstaie, szturmy hotuie bo mił wstyd nemały. Choczet bitisia, kriwdy mstitisia (1648 *П. про пор.* 201).

2. (чого, над чим, за що) Карати, відплачувати (чому, за що): и крычали голосо(м) вєлики(м) мовєчи поко(л) же панє свєты(и) и правдивы(и) нє суди(ш) и нє мсти(ш)сѧ крови нашєи… и даны и(м) ѡдѣньє бѣлоє (XVI ст. *КАЗ* 611); а до чєтвє(р)таго поколѣнѧ хочєть(с) б҃ъ мстити завж(д)ы на(д) родо(м) и(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 192); прє(д)сѧ єго б҃гъ нє кара́лъ, // алє єщє мѣ(л) на(д) ни́мъ тє(р)пли́вость… алє понєва́жъ жа(д)ными с ты(х) рє́чїй нє полѣпша(л)сѧ, то(ж) южъ допꙋсти(л) на нє́го ка́рность. нє за то сѧ мˁстачи що южъ миноу́ло. алє тира(н)ство кото́роє сѧ дѣало на то(т) часъ пєрєшкожа́ючи ємоу (Острог, 1607 *Лѣк.* 23–24).

3. (на кому) (*накладати на себе покуту*) каратися, покутувати: они… тє(ж) и спанѧ ꙋмє(н)шєнїє(м) сꙋро́вє на собѣ мˁстачи́сѧ вєтꙋютъ (серед. XVII ст. *Кас.* 80).

Див. ще **МСТИТИ.**

МСТИТИСЕ *див.* **МСТИТИСЯ.**

МСТИТИСѦ *див.* **МСТИТИСЯ.**

МСТАЧИЙСЯ *дієприкм. у ролі ім.* Месник: Езрі́є, Азрі́камъ: ратꙋнокъ повста́ючого, або мста́чого(с), або мо́цно(ст) поро́жнѧѧ (1627 *ЛБ* 203).

МУВИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mówić) говорити, казати: Dynis Nu iuże teper muwyte Tá y sny w pered każyte (Яворів, 1619 *ЗНТШ* XXXV–XXXVI, 21).

Див. ще **МОВИТИ.**

МУДЕРЪ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРЕ *присл.* Те саме, що **мудро**: И похвалиль г(с)пдарь справˁцоу нєсправєдливого. и(ж) тоє ѡнь моудрє оучиниль. бо с҃нвє того то вѣкоу моудрѣишїи соу(т). нижˁли с҃нвє свѣта в родѣ своємь соу(т) (1556–1561 *ПЄ* 292); Вы панове захова(и)тєсѧ ми(р)нє и

справє(д)ливє проти(в) слуга(м) //… мудрє сѧ ѡбходѣтє з о(б)чими… мова ваша нєха(и) завсє(г)ды быває(т) з ла(с)кою ѡ(з)доблєна (II пол. XVI ст. *КА* 474–475); Обо дай (!) же ся се добре мѣлъ, мой сыну, же толи такъ мудре и учоне отповѣдаешъ? (Єгипет, 1602 *Діал*. 55); вы́далъ тєжъ авгꙋсти́нъ… малоу́ю кни́жˁкꙋ, ре́чъ кошˁто́вноую, в котѡ́рой вєлми вкоро́тˁцє, алє… вымо́внє и моу́дрє,… о всѣ́хъ ре́чахъ… набожєнˁства… розмовлѧ́лъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 22 зв.); и що моу́дрє и ростро́пнє мо́вишъ слова́ми, то́є мѣти абы́сь сѧ ста́ралъ и самы(м) скоу(т)комъ (Острог, 1614 *Тест.* 168); Ле́чъ добротли́вый Оц҃ъ обѡ́(х) сынѡвъ свои(х), до́бромꙋ и пожите́чномꙋ мꙋдрє забѣга́ючи, моло́дшого ла́скавє пріймꙋєтˁ а ста́ршого… оутѣшнє про́си(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 35); Сла́вноє Во́йскѡ го́(д)но тако́го Гєтмана́, Кото́рый пи́лнє стєре́гъ че́сти своє́го Па́на. Оумѣлъ мꙋдрє ты́(м) си́лнымъ Во́йском кєрова́ти, Доброго люби(л): зло́го за́сь звы́клъ… кара́ти (Київ, 1622 *Сак.В.* 40);

правильно, слушно: чего сам Скарга в своем писании свидѣтельствует, молвячи, иж мудре тот костел латынский учинил, иж до вѣры, выображенное на соборѣ Никѣйском, духу святому и “от сына” исходити приложил (1608–1609 *Виш.Зач.* 216); ꙋсмотри́ла бє(з) вонтпе́нѧ моу́дрє на́тоура, жєбы слн҃цє и лꙋна нѣкды ѡ(т) зємлѣ ра́зо(м) нє за́ходи́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275 зв.); Мудрый сь ты мудрый, и такъ мудре сь смерть поднялъ, Якбысь през ню, съ тиранства смерти всѣх отнялъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); Оучини́мо те́ды мꙋдрє а потлꙋмѣмо и́хъ, а́бы сѧ да́лєй нє мно́жили (серед. XVII ст. *Хрон*. 78 зв.).

◊ **мудре гелити** *див.* **ГЕЛИТИ.**

МУДРЕЙШИЙ *див.* **МУДРѢЙШИЙ.**

МУДРЕЦЪ, МУДРЦЪ, МУДРЦЬ, МУДРЪЦЪ, МУДРЪЦЬ *ч.* (*цсл.* мѫдрьць) **1.** (*мислитель, філософ*) мудрець: и пото(м) прозваль єго пр(о)ркь мѫ(д)ры(м) або ра(д)ны(м) бо ѡ той мѫ(д)рости и ѡ той радѣ єго всѣ моу(д)рцы и вси пр(о)рци мышлѧчи оустали (XVI ст. *УИ* 1911/2, 77); милєсиꙋшъ которы(и) бы(л) мꙋдрцо(м) мєжы сєдми мꙋдръцо(в) почита(л) вси рєчи з воды бы(т) сотвороныє выводи(л) (1582 *Кр.Стр.* 16); о таково́й зго́дѣ о таково(м) поко́ю нє(з)бо(ж)нико(в) мꙋдрє(ц) оныє слова написа(л) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 161 зв.); Тогды бы съ початку свѣта поровнане ночи съ днемъ мусело быти часу осенного у генвару,… Што явный фалшъ естъ и облудность мудрецовъ свѣта того! (1603 *Пит*. 91); Ѡ пі́єнкнаѧ ѡ(т)по́вѣдь, хо́ть мꙋдрца пога́нского. Могла́ бы прєрази́ти чл҃ка хр(с)тїа́нского, Абы на коро́ткїй бѣ́гъ жи(т)ѥ сво́го памѧта́лъ, Збира́ньѧ ла́комого на́ свѣтѣ сѧ варова́лъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 44 зв.); А в то́мъ ла́ска єго ѡсвѣча́єтъ, оуправꙋєтˁ, оуспокоива́єтъ, и до́брымъ чи́нитъ, кото́раѧ ла́ска овшє́ки Бо(з)скою, и нб(с)ною є́стъ: жє зˁ примѣре́ньѧ єи Кроле́вє, Моцари, Мꙋдˁрци, и диґнита́рє, за ма́лыхъ и по́длыхъ полича́ютъсѧ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 324).

2. (*людина великого розуму, глибоких знань; мудра людина*) мудрець: хр(с)тоу поклони(л)сѧ ни(м) єщє мо́ви(л)… ро(з)соудо́къ и оужива́нѧ ро́зꙋмоу мѣ(л) до лѣ(т) єщє нє пришє(д)ши дозрѣлы(х), на́ѡстато(к) бы(л)

моу(ж) и моудрє(ц), ни(м) мо́глъ ꙗ́зы(к) поръ̆шити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 252 зв.); Пра́ца на́ша, хлѣ́бомъ дш҃євнымъ оутитꙋлова́на, хлѣ́бови засъ въ Лиліа́хъ вєли́каꙗ ѡздо́ба, въ кото́рой закоха́лсѧ самъ Дх҃ъ Прєс҃ты́й, ꙗ́къ въ Пѣ́снѧхъ Пѣ́снєй, Мꙋдрє́цъ посвѣдча́єтъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348);

(*фахівець у певній галузі*) знавець: тро́скоть, посполитє всѧ́кꙋю травꙋ мꙋдрърцѣ называ́ю(т), а и́ног(д)ы выкладаѐ(т)сѧ подоро́(ж)ни(к), ꙗзы́чо(к) ба(б)ка (1596 *ЛЗ* 82); Тро́скотъ: Посполи́тє всѧ́коє зѣльє мꙋдрцѣ по́лноє называ́ю(т)… а и́ногды выклада́єтъсѧ, подоро́жникъ, ꙗзи́чокъ, ба́бка (1627 *ЛБ* 134).

3. (*провидець, віщун, волхв*) мудрець: Тогды иро(д) оувѣдаль, ижє посмѣянь є(ст) ѡ(т) моудрьцєвь. розьгнєвалъсѧ вєлъми (1556–1561 *ПЄ* 25); Чꙋжозє́мъскіє мꙋдръцы Хⷭа привитали (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); Тог(д)ы фараѡ́нъ роска́за(л) та́ко(ж) призва(ти) моу(д)ръцо(в), и ча́ровнико(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18); пятая планета меркуриꙋшъ то естъ в сѣмъ лѣтъ бѣгъ свой викониваетъ, ѡ той планетѣ повѣдаю(т) мдръци ижъ вла(д)нетъ му(д)ро(с)тюю (серед. XVII ст. *Луц.* 540); А коли вы́шолъ дєкрє́тъ забива́но мꙋдрєцы, и шꙋка́но данї́ила и това́рышовъ єгѡ а́бы зги́нꙋли (серед. XVII ст. *Хрон.* 358).

4. *ірон.* Мудрагель, мудрак: А ты́ длѧ чого, бра́тє, посмѣваѐ(ш) инока, іли длѧ то́го, ꙗ(ко) ѡ(н) є(ст) про́стъ въ хитрость, а ты м(д)рєцъ в лꙋка́въство (п. 1596 *Виш.Кн.* 236); ѡ(т) таково́го то(л)ко силꙋ того внима(и) сєбѣ ꙋслы́шати могꙋ, а ѡ(т) богоко(р)чємника и м(д)ръца въ ми́рꙋ прєсловꙋтого никако(ж) (1598 *Виш.Кн.* 290 зв.); ѡ(т) которого хитръца и мистра то єси и(з)оучи(л). и ѡ(т) которого прєнам(д)рѣ(и)ши(х) м(д)рцъ того гл҃са слово єси слыша(л) (1599 *Виш.Кн.* 218 зв.); Нє видитє ли, нє(н)дзныє м(д)ръцє́вє што рє(к) Хс҃ (Там само, 275); Первое тебѣ осторожность чиню такову, любимый прочитателю, когда тебѣ случится или другое писание, от латынских мудрецов выданное против православных, читати, раздѣли мысль свою надвое: одну часть на разум писанию, а другую на суд евангельское и апостольское науки (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 163).

МУДРИЙ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРІЙ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРО *присл.* (*зі знанням справи, розумно*) мудро: тєды тые старые молодыхъ учатъ и посылаютъ перше на рынокъ, жебы просили на костюлъ ялмужны,… але мудро научивши, же буде философіею наробляти въ ораціи, же не тылко маетность, албо гроши якіи панъ дастъ, але такъ зъ розуму вызуютъ, же и себе самого и з жоною радъ бы далъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 20); В чом смиреніе наше, мудро уважное и святобливое жадане побожности их зрозумѣвши, до просбы и стараня ихъ лацно прихилитися судило, якож охотне прихиляемся (Браславль, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 22); prudenter, искусно, мудро (1642 *ЛС* 336).

Див. ще **МУДРЕ**.

МУДРОВАНЄ *с.* **1.** (*роздуми, міркування*) мудрування: Мѫдрова́нїє:… Вырозꙋмѣва́ньє, мꙋдрость, мꙋ(д)рова(н)є, мышлѣ(н)є, розмышлѧ(н)є, ростро́пно(ст) (1627 *ЛБ* 66).

2. (*непотрібні, зайві міркування*) мудрування, розумування: И длѧ то́го зно́вꙋ

ѡзнаймѹємъ свѧтобли́вости твоє́й, абы́сь мѣлъ вѣ́домость ѡ мѹдрова́ню, длѧ кото́рого ста́лысѧ згѡршє́нѧ посрє(д) Ц҃рквє… Ижъ нє то́лко нє мо́вимо того, а́лє и ты(х) котѡ́рыи… смѣли свое́ю надѹтостю то́є чини́ти… // сѹ-димо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 152–153).

Див. ще **МУДРОВАНИЄ, МУДРОСТЬ.**

Пор. **МУДРОВАТИ.**

МУДРОВАНИЄ, МУДРОВАНЇЄ *с.* (*цсл.* мѫдрованиѥ) **1.** Те саме, що **мудрованє** у 1 знач.: ѡ(т)повѣдати на ба(с)ни нє хочѹ: видѣти та(н)цово(д)ца, ѕми́ю прєлє(с)ти, вслѣ(д) котороє вм(с) по(с)тѹпѹєтє и крочитє, д҃ха ч(с)то(г) м(д)рованїѧ, в забавѣ смро́да свѣцкого прєпиранѧ ѹпра(ж)нѧти нє хощѹ (1598 *Виш.Кн.* 277 зв.).

2. (*система переконань, погляди*) мудрування: А яко убо иже отъ злата венъца мудрования смирениемъ отецъ мой светый Селивестръ отрыцаетъся, сего ради пресветлый ремень, назнаменующъ светое воскресение, на светую главу его возложыхомъ (Вільна, 1599 *Ант.* 551); **внѣшнєє мудрованиє** – те саме, що **земноє мудрованиє**: И доколѣ еще плотское и внѣшнее мудрование проходит и в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует, ниже помечтати о разумѣ духовном не может (1588–1596 *Виш. Кн.* 130); **земноє мудрованиє** – земне, мирське світорозуміння: который… загребенную в земном мудровании погибшую драхму, сам собою обрѣт, воздвигнул, воскресил, и ко отцу рамоноснѣ принесе (1608–1609 *Виш. Зач.* 211); **мудрованїє небесноє** – християнське світорозуміння: Бои(т)сѧ, длѧ того абы то(т) клобѹкъ, мно́ги(х) на живо(т) вѣч҃ны(и), ѡ(т) макгє(ро)носцє(в) нє полови(л), и в҃ мѹдрованїє нб(с)ноє нє вовлє(к) (п. 1596 *Виш. Кн.* 229); **плотскоє мудрованиє** – те саме, що **земноє мудрованиє**: И доколѣ еще плотское и внѣшнее мудрование проходит и в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует, ниже помечтати о разумѣ духовном не может (1588–1596 *Виш. Кн.* 130); **телесноє мудрованїє** – те саме, що **земноє мудрованиє**: И па́вє(л) с҃тый мо́ви(т). тєлє́сноє мѹдрова́нїє ворогѹє(т) на б҃а, и за́конѹ бо́жємѹ нє покара́є(т)сѧ а́нѣ мо́жє(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 20 зв.); Сїє жє рєчє́нїє моє то(л)ко ѡ имєни згоды тоє вашоє кни(ж)-ки ксє(н)дзовє бискѹпи, рєклосѧ; пока(з)уючи ꙗ(к) ба(с)ном(д)ръца(ми) ми(р)ски-(ми) статѹтового прокѹра(ц)кого каштєлѧ(н)-ского, // надѹтого, сва(р)ливого и тєлє(с)ного м(д)рованїѧ ра(з)умѹ вѣра шафована бы́ти нє має(т), нє можє(т), и нє бѹдє(т) (1598 *Виш.Кн.* 276 зв.–277);

трактування, розуміння: Кто сѹтъ лжепр(о)-рци… О́то та(к), єсли и в одє(ж)ды о́вчє(и) и смирє(н)но(и) прихода(т), а́лє ѡ(т) зѹбо(в) во(л)чи(х) позна́єтє и(х), ѡ(т) м(д)рованїѧ пра́ваго… и вимысло(в), ѡ(т) сєбє а́ нє ѡ(т) за-ко́на и(з)нєсєны(х), ꙗ́вны бѹдѹтъ ва(м) (1598 *Виш.Кн.* 281 зв.); Видитє ли ꙗкъ совєршєн(н)-ыє // слѹги а(н)тихри(с)товы є(с)тє. Пытаю ва(с) за(с), чє(м) бы и длѧ котроє причи́ны словє(с)ноє ста́до, пастырѧ єсли (ж) нєпра́во ходи(т), и трѹти(з)ною єрєси, а нєправы(м) єѵ(г)лъски(м) м(д)рованїє(м) и(х) кормити хочє(т)) глѧдѣти и ѡбличи́ти нємѣло (Там само, 283–283 зв.); В той церкви гнѣздятся…

родовѣ вси, назвиском зовомые… православные християне, то есть грѣки Русь и другие вси языки, под титулом вѣры восточной… сѣдячие, судного мудрования и вызнанию собора Никейскаго, от соборной апостольской церкве сложенного, вѣры, закона, порядку и науки соборной и апостольской церкве держачися (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 174).

3. (*облудна мудрість*) лжевчення: Нє вм(с) ли сами нн҃ѣ ѹ мнимаючи(м)сѧ дх҃овно(м) чинѹ, и(з) стра(н)ны(х) сѧ рѹга́єтє, хѹлитє, поно́ситє, нєнави(ди)тє, ѕлосло́витє // клєвє́щєтє; што́ сѧ показа́ло с ты(х) ѹстъ, смро(д)ливѹю зго́дѹ важѹчи(х): которыє ты(м) дѹхо(м) рѹга́ли мо́вачи. а што(ж) сѹ(т)… жєбраки, волоцѹги, змамє(н)ники. Видитє ли ва́шого м(д)рованїа стра(н)нопрїи(м)ство (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.–273); Он их своею хитростию и ремеслом мирскаго и поганского мудрования прелстил, змамил и возлюбити вѣк сей дочасный покорил и ошукал (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 175); Так власне коли хто з благочестия догмат до латынского мудрования и хитрости выпущен будет, не веда, як его южь ухватит и обуздает и к благочестию привлечет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 191); таково́го хѹлє́нїѧ и заблѹжє́нїа ѡ(т)ню(д) нє прїйма́єтъ црк҃въ на́шѧ въсто(ч)наѧ ѡблюбє́ница хв҃а чи́стаѧ па́нˢна; и нє прїймаєт за сн҃ѡвъ тако́выхъ хѹлъниковъ… и подъ но́ѕѣ свои то́пчєтъ тако́воє мѹдрова́нїє и́хъ ѕло́є, и ѡ(т)мѣта́єтъ на́вѣки (Почаїв, 1618 *Зерц*. 18 ненум.).

4. Те саме, що **мудрованє** у 2 знач.: И разумѣвши тогда апостольскую науку и запрещение иж ни едина польза или пожиток обличенья и посрамоченья, вѣтроразумия и суетнаго мудрования не бывает вам, правовѣрным, ознаймуючи то, глаголю (1608–1609 *Виш.Зач.* 212).

Див. ще **МУДРОСТЬ**.

Пор. **МУДРОВАТИ.**

МУДРОВАНЇЄ *див.* **МУДРОВАНИЄ.**

МУДРОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (*розмірковувати, роздумувати*) міркувати: смирє́нъномѹдрьствѹю, с поко́рою мѹдрѹю (1596 *ЛЗ* 75); Ѡ тє́мнѡстїй, ѡ глѹбо́каѧ бє́здно, ѡ нєпоболѣнѧ! Го́рнѧа, рєчє, м(д)рѹйтє, гдє є́стъ Хс҃ на прави́ци Бж҃ой сѣдѧ́чїй (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 291); Смѣрєномѹдрствѹю: с поко́рою мѹдрѹю (1627 *ЛБ* 118); Hlan, obernisia, stan, zadiwisia, kotory wysoko Umom litaiesz, mudrosti znaiesz szeroko, hłuboko. Ne popsuy mozku, mudruy potroszku, w sobi obaczaysia, I tych rada nelicha, szczo chodiat sticha, I tych porazaysia (1648 *П. про Пот.* 200);

(*судити, міркувати*) розуміти: см҃рть є(ст) ро(ж)дє́номѹ сє, и(ж) миръ // сє(и) любѧ(т), и томѹ мысль свою приковали сѹть. и водлѹ(г) тѣла живоу(т), и мдр҃ѹю(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 231–231 зв.); длѧ того, и(ж) нє то(л)ко искѹса ино(ч)скаго нє знаєтє, а́лє ни того самого го́лого и́мєни што є(ст) инокъ нє слыха́ли є(с)тє. и ѿа(к) пє(р)во вˢ мы(р)скѹ(м) станѹ, та(к) и нн҃ѣ бо рєкомо в дх҃овно(м), а́лбо и двоа́ко го(р)шє ми(р)скими є́стє, и ми(р)ско живєтє и м(д)рѹєтє (1598 *Виш.Кн.* 280);

(*удаватися в зайві міркування*) мудрувати: а зˢвла́ща кгды́ противъ ста́рˢшихъ вѣ́домости оухва́лахъ, и дє́крєтахъ дє́рˢзкїй довˢтѣпъ, (вырокѹ ѿного запо́мнѣвши… албо соломо́нова, нє боу́дь моу́дръ мнѡ́го, а́нѣ мѹдроу́й

на́збыть) нє вѣдаю ꙗковóю свєрˢбачˢкою на(д) пристойность тѣка́вѣй выба́дꙋєтъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 8).

2. Трактувати, тлумачити; розуміти: Абóвѣмъ мꙋсѣли бы ты́и котóрыи то розꙋмѣю(т) и мꙋдрꙋю(т) єди́но зˢ двоига твєрди́ти и призна́ти, тó єстъ, а́лбо и́жъ половúцꙋ ты́лко на то(т) часъ оучєницы Дх҃а принѧ́ли, а́лбо ли доскона́лє и зꙋпóлного, а́лє нє вшєхмѡ́цного (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 239); И ꙗ́ко(ж) нє Макєдóнїа(н)скаѧ є́рє(с) знóвꙋ ѡ(т)рóди(т)сѧ; А и́жъ правди́вє дхнє́ныи на тóтъ часъ оучєникѡ(м) Дх҃ъ, да(р) нѣ́ѧкїй бы́лъ дх҃óвный, вˢ посполи́тости дхнє́ный ѡ(т) зꙋпóлности збави́тєлєвы, а нє выража́ючїй пєрсона́лноє похожє́нїє ꙗ́къ Лати́на м(д)рꙋє(т) (Там само, 240); Ѡ ѡшꙋка́на нєпристóйныхъ вы́мыслѡвъ! Нє та́къ и годи́лосѧ мꙋдрова́ти и вымышлѧ́ти ѡ Вєлмóжной и высóкой хва́лѣ, ѡ мꙋдрый Никола́ю (Там само, 281).

3. (*хибно міркувати*) мудрувати, розумувати: Наꙋчилє(м)сѧ за(с) ѡ(т) Іѡа(н) бг҃ослóва сопроти(в)но наꙋцє єv(г)лъско(и) м(д)рꙋючого а(н)тихри(с)то(м), и єгó прє(д)идꙋчи(м) лжєпр(о)роками звати. Наꙋчилє(м)сѧ прєлˢщє(н)ны(ми) ѡ(т) внѣ бл҃гочє(с)тиво(и) вѣры м(д)рꙋючи(х), ѡ(т) Пєтра, Іꙋды, (и) Па́вла ап(с)ловъ, звати (1598 *Виш.Кн.* 309).

Див. ще **МУДРСТВОВАТИ.**

МУДРОЛЮБЕЦЪ *ч.* Любомудр, мислитель: Фїлосóфъ: Любомꙋдрє(ц), мꙋдрыи, коха́ючїйсѧ вˢ м(д)рсти, мꙋдролю́бє(ц) (1627 *ЛБ* 239).

МУДРОСТЬ *ж.* (*цсл.* мѫдрость) **1.** (*розум; досвід, знання*) мудрість: А дитѧ росло и оукрѣплѧлосѧ дх҃о(мь) и наплънѧлосѧ моудрости. а и мл(с)ть бж҃їа была на нємь (1556–1561 *ПЄ* 216); Алє слы́шавши жє óного чоловѣка мꙋдрости мнóгїи дивꙋютъсѧ, и понєва(ж) Ѳєóдѡръ квє́стїй або за́га(д)ки якíись на прóбꙋ посыла(л) кˢ нє́мꙋ, и абы ємꙋ ихъ розвѧза́лъ óного жада́лъ, óнъ тыжъ ба́рзо штꙋчнє и вє́лми мꙋдрє противъ тогó ѡ(т)писа́лъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 186); Алє понєва́жъ сѣди́ны, мꙋдрость чл҃вкꙋ: а вóзрастъ // ста́рости, жи́тїє нєпорóчноє: ю́жєсь прєзъ тóє двóє крє́сꙋ вѣкꙋ своє́гѡ дошóлъ зꙋпóлнє, и сѣди́нъ мꙋдрости, и ста́рости живота нєпокалѧ́ногѡ зꙋполнє дошє́дши: за́ што Гд҃ꙋ Бг҃ꙋ дш҃а твоѧ подоба́ласѧ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 24 зв.–25); Искꙋство: Мꙋдростˢ, ꙋмѣєтно(ст), досвѣдчє́ньє, свѣдомость (1627 *ЛБ* 49); Та́мъ бꙋ́дєтъ спрацова́номꙋ ѡхолóда, звонтлє́нномꙋ по(д)пóра, оустава́ючємꙋ поси́локъ, воюючємꙋ звѣтѧзство, хóромꙋ здорóвъє, зˢфрасова́номꙋ оутѣха, панꙋючомꙋ ра́да и м(д)рость, и въ вшєлѧ́кихъ потрє́бахъ нєвыпорожнє́нна̂ѧ ѡквито(ст) (Київ, 1632 *МІКСВ* 269); пятая планета меркуриꙋшъ то есть в сѣмъ лѣтъ бѣгъ свой викониваетъ, ѡ той планетѣ повѣдаю(т) мдрˢци ижъ вла(д)нетъ му(д)ро(с)тюю (серед. XVII ст. *Луц.* 540); **мудрость земная (земская)** – сьогосвітній, мирський світогляд: О мудрость земная, божей покорися! И ты, че́стный отче, єрєси заприся (к. XVI ст. *Укр.п.* 78); Всѣ(х) до сєбє добрїй това(р) прє(з) цнотꙋ свою тѧгнє(т) мóви(т) Писмó ст҃оє. ѡпꙋсти мꙋ(д)ро(ст) зє(м)скꙋю. жада(и) собѣ ꙋ мєнє злóта в ѡгню досвѣ(д)чєного. то є(ст) мꙋ(д)ро(ст) нб(с)нꙋю (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 2 зв.); **мудрость мирская, мирская мудрость** – те саме, що **мудрость земная**: вѣдаючи ми,… премудрость,… в которой и

сам Павел забаву учинил…, потом же, озарившися и просвѣтивши духовным разумом христовым, оную хитрость и мудрость мирскую поверг и в забыть положил (1608–1609 *Виш.Зач.* 205); нє дла похвалы // выгра(н)а прєпиратє(л)ного (ıакъ жє ми́р᾿скаа мꙋдро(ст) звыкла проходити) то чиню, алє дла сп͠сєнїа моє́го и вашєго, ѡ которо(м), Б͠ъ вѣсть ıа́кожє и ѡ своє(м) рєвнꙋю (1596 *Виш.Кн.* 269 зв.–270); **мудрость плотеская** – те саме, що **мудрость земная**: Мудрость пло́теская Христа преслушаєт и духа святого в себе не вмещает. Которая церкви смуща́нiє творить и вра́та до Христа грѣшником затворить (к. XVI ст. *Укр.п.* 80); **мудрость свѣтская (свѣтсцкая, свѣцкая)** – те саме, що **мудрость земная**: Абовѣмъ мудрость свѣтская глупство єстъ у Бога (1603 *Пит.* 106); Бо и царество (!) грецкоє, которое ся первей назвало христїяном, мѣло в собѣ тую мудрость свѣтсцкую и владзу земную и для того, яко сами цесарове христiанскiє, такъ и патрiархове всѣхъ чотырох столиц в рожныє блуды, герезiє, отщепенства от православiя вопадали (Львів, 1605–1606 *Перест.* 55); То́тъ с͠ты́й… сєбє принє́съ Х͠ꙋ офѣрꙋ вда́чнꙋю и прїє́мнꙋю, ıармꙋ и́ночєскогѡ жи́тїа… а то́ сна́ть чꙋдовнѣ́йшаа є́стъ, жє прє(д) тоє́ю нб(с)ною простото́ю в᾿ свѣцкой мꙋдрости до́брє бы́лъ цвичо́ный (Київ, 1627 *Тр.* 554); **мудрость телеснаа** – те саме, що **мудрость земная**: му́дрость тєлє́снаа воро(ж)ство єсть на б͠га, и божомꙋ за́конꙋ нє покара́єтса (Острог, 1587 *См.Кл.* 13); мꙋдрость мо́ви(т) тєлє́снаа нє́прїатєлє(м) есть б͠гꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 61); <А>бовє́м сла́ва наша є́сть, свѣдо́ц(с)тво сꙋмнє(н)а <н>ашого, жє в᾿ простотє ср(д)ца, и в᾿ щи́рости Б͠жїєи и нє в᾿ мудрости тєлє́сной: алє в ла́сцѣ Б͠жой (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 1 зв.);

(*одна з моральних чеснот*) мудрість: и кг(д)ы доскона́лы боу́дєш᾿ в моу́дрости. и мєнє кро́ла и ѡ(т)ц͠а наоучи́тєла твоєго оувєсєли́шъ. та(к)жє тє(ж) и са́мъ и н᾿ши(м) оучитєлєм᾿ бы́ти достоу́пишъ (Острог, 1614 *Тест.* 181); А на́мъ за́сь ѡ(т) Сїѡ́на, За́конъ, Мꙋдрость, Вѣрꙋ Дарова́но: за́ тымъ тєжъ и сла́вы на(д) мѣрꙋ. Пристꙋпи́ Гєликѡ́нє, дай чє́сть познай Па́на! Ѡпꙋсти́вши Жолнѣрство привита́й гєтма́на (Київ, 1632 *Євх.* 294); Мозокъ сотворенъ на трое роздѣле(н)ний естъ, една частка же вла(д)не(т) мꙋдро(с)тю. вторая разꙋмомъ. третая поцтиво(с)тю. а гди ся тии ча(с)тки право стоятъ. тогди ч͠лкъ здоровъ (серед. XVII ст. *Луц.* 544); **мудрость небесная, небѣсная мудрость** – християнська мудрість: Альбо ачей бы еси показал… ученика… который… всю таемницу спасения оным открыл, и всю философию небѣсное мудрости – в смирении быти – изобразил и научил (1608–1609 *Виш.Зач.* 226); Всѣ(х) до́ сєбє добрїй това(р) прє(з) цнотꙋ свою тагнє(т) мо́ви(т) Писмо́ с͠тоє. ѡпꙋсти мꙋ(д)ро(ст) зє(м)скꙋю. жада(и) собѣ ꙋ мєнє зло́та в ѡгню досвѣ(д)чєного. то є(ст) мꙋ(д)ро(ст) нб(с)нꙋю (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 2 зв.);

(*глибокі думки, повчання, наука*) мудрість: соломѡ́нъ… мовилъ… и // ѡ га́дєхъ и ѡ ри́бахъ. и приходи́ли зо всиѣхъ наро́довъ слꙋхать мꙋдрости соломѡ́ново(и) и ѡ(т) всихъ ц͠рєвъ зємныхъ котóрїи слы́шали мꙋдрость єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 292–292 зв.).

2. (*сукупність знань, науки*) мудрість: Лоука бж(с)тв᾿ныи зь ан᾿тїѡхїи быль родомь.

лѣкарь барьзо нє посполитыи. и внoутрьнєи моудрости быль наоучєнь. нє тлъко алє и жидо(в)скоую наоукоу. наоукоу (!). зˁвыкль достаточнє (1556–1561 *ПЄ* 201 зв.); Былˁ бо ѡ(т)ц҃ь єго рыбитвомь. а ѡнь пакь до конˁца рємєсла и ѡц҃євˁского нє оумѣль. и нє наоучєнь быль, ани жидовˁскои ани грєцькои моудрости. Ани книжˁного писанїа, ѡ(т)иноу(д) нє розоумѣль (Там само, 336 зв.); Єсли оу мꙋдрости сѧ кохаєшъ, ѡнъ є(ст) наймꙋдрѣйшїй, єсли в пѧнкности, ѡ(н) ѡ(т) сынόвъ лю(д)скы(х) єстъ пѧ(н)кнѣ(и)шїй, єсли в мόцности и потоу́жности, ѡнъ є(ст) пáно(м) потоу́жны(м) и мόцны(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 225); в то(т) ча(с) народи(л)сѧ мо(и)сє(и) которы(и) бы(л)… хова(н) три мѣсєци в дому ѡ(т)ца своєго. коли єго пото(м) выкинєно на воду ꙋзала єго до(ч)ка фараѡнова и выховала єго собѣ за сына. и навчо(н) бы(л) мо(и)сє(и) ка(ж)дои мудро(с)ти єгипє(т)ской и бы(л) ду(ж) въ словє(х) и въ справє (II пол. XVI ст. *КА* 33); Hlan, obernisia, stan, zadiwisia, kotory wysoko Umom litaiesz, mudrosti znaiesz szeroko, hłuboko. Ne popsuy mozku, mudruy potroszku (1648 *П. про Пот.* 200).

3. (*система основних поглядів кого-небудь*) учення: латинник… //… мудростию аристотелскую мѣрити и образовати пресущественное и непостижимое божество будеть, истинною не довлѣет, мечтанием же и лжею языческое хитрости истинну тебѣ или у тебе украсти хощет (1588–1596 *Виш.Кн.* 129–130); А Христос, Збавитель нашъ, не объявилъся мудрым фарисеям и законоучителем, але убогим и неучоным, абы не мудростію Арыстотелевою, поганскою, але смиренномудростію Духа святого бозство свое показалъ (Львів, 1605–1606 *Перест.* 50); Якож діаволъ такъ уловил тую столицу западнюю, ижъ єй найпервей от патріарховъ оторвалъ, а потомъ владзу свѣцкую в Рымѣ єму подалъ, до того мудрость поганских философовъ в сердцу их залецилъ, которою уловленъ будучи, смиреномудріем божіим погордилъ (Там само, 54); **кохаючїйсѧ въ мудрости** – філософ: Любом(д)ръ: любопрєм(д)ръ: кохáючїйсѧ вˁ м(д)рости, філосόфъ (1627 *ЛБ* 61); **лживая мудрость** – лжевчення; єресь: Ваша тогда милость, мудрый латинниче, на деспект и зелживость науцѣ святаго апостола Павла не толко бы есте от лживое мудрости и хитрости свѣтское стеречи имѣл, але еще так есте поганскими учители, Аристотелем и другими, умотал, иж толко второе пришествие христово твоего костела мудрость и науку с поганское мудрости вымотает и обнажит, а в жизни сей никто же (1608–1609 *Виш.Зач.* 207).

4. (*сукупність догматів певного віросповідання*) віровчення: Тако тогда и ты, любимый прочитателю, пилне смотри латынской мудрости духа, коли себѣ и своих во своем писанию хвалит (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 164); А мудрость рымская научаєт вѣрою досягати, ижъ во оплатку тѣло и кровъ Христова єст; що єст вєликоє матацтво и фундаментъ всѣхъ инших єресей (Львів, 1605–1606 *Перест.* 55); Ваша тогда милость, мудрый латинниче, на деспект и зелживость науцѣ святаго апостола Павла не толко бы есте от лживое мудрости и хитрости свѣтское стеречи имѣл, але еще так есте поганскими учители, Аристотелем

и другими, умотал, иж толко второе пришествие христово твоего костела *мудрость* и науку с поганское мудрости вымотает и обнажит, а в жизни сей никто же (1608–1609 *Виш.Зач.* 207); дознали бо того святые отцы, искусилися лѣчити латинское мудрости хоробу и не толко не оуспѣли ничтоже, але еще посмѣяны, поругани и за глупых поличени от них были (1608–1609 *Виш.Зач.* 208).

5. Християнське віровчення, християнство: Стары́хъ го́рдост҄ пога́нωвъ вєсь свѣ(т) наполни́ла, Ско́рω то́л҄ко и(х) глȣпство Мȣдро(ст) заслони́ла (Київ, 1632 *Євх.* 294).

◊ **вечная мудрость** – Божа Премудрість: Въ останку вечная мудрость нехай о насъ радитъ, а штомъ тутъ написалъ, верь ми, же не завадитъ (поч. XVII ст. *КЛ* 87); **мудрость Божаѧ (божїѧ)** – те саме, що **вечная мудрость**: Пови́ннистє… захова́ти… малжє́нскȣю мл(с)ть: кото́раѧ нє ты́л҄кω в҄ домȣ всє споража́єтъ, и ꙗко́бы дн҃ь ω(т) днѧ добра примножа́єтъ? лєчъ тыжъ и найвышшогω Пана Маєстато́ви є́стъ прїємна, ꙗ́къ ω то́мъ м(д)рость Бж҃аѧ мо́витъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 932); Мȣдрость бж҃їѧ (то є(ст) сн҃ъ бж҃їй) збȣдова(л) собѣ до́мъ… и заколо(в) свою офѣрȣ. и че́(р)плє(т) в҄ ке́лихȣ своє(м) вино́ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 105); **мудрость предвѣчная, предвѣчнаѧ мудрость Божаѧ** – те, саме, що **вечная мудрость**: И(ж) кто мȣдрости навыкнȣти хочє(т), трєбаємȣ Гва(л)товнє з мȣдро(ст)ю прє(д)вѣчною… єдно(ст) и товари(ст)во мѣти (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 92); Прє(д)вѣчнаѧ мȣдрость Бж҃аѧ роспроража́ючи высо́кȣю свою нб(с)нȣ Гїєра́рхїю, Де́вѧ(т) чи́нω(в) Аггл(с)ки(х) (ве́длȣгъ Дїωни́сїѧ с(т): Арєωпаги́ты) на три ча́сти роз(д)ѣли́ла (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 922).

Див. ще **МУДРОВАНЄ, МУДРОВАНИЄ.**

МУДРСТВОВАТИ, МУДРЪСТВОВАТИ, МУДРЬСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* мѫдръствовати) **1.** Думати, мислити: Мы тако, православнии, мудрствуем, вѣруем и исповѣдуем, яко подобает спастися хотящему: первѣе познати правдивую божию церковь, таже от церкви вѣдомостию познания о бозѣ взысканием православной вѣры породитися и науку приняти (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 167); Богъ положилъ въ Церкви первѣе пророки… пастыри, учителѣ и прочая… А ижъ не положилъ, певне не зналъ его. Зачимъ и намъ не годится надъ апостола Павла болше мудрствовати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 465).

2. (о чім і без додатка) Судити; міркувати, розуміти (про що і без додатка): ȣвѣри(л) є(м) бра(т)ско(мȣ) постановєню. И ты(ж) па(с)ку ȣчи(л) мꙗ му(д)ръствовати и(н)шую кромѣ тѣла и крови х(с)а Бг҃а нш҃его (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); та́кжє ꙗко і о исхожде́нїю ст҃о́го дх҃а тєле́снє м(д)рьствȣютъ. са́мы(х) бо писа́нїа свѣ(д)тєлствȣю(т) ω се́мъ (Острог, 1588 *Сур.* 65 зв.); чє(м) жє сѧ вы дх҃овны(ми) зовєтє, а тєле́снє и пога(н)ски м(д)ръствȣєтє и гл҃етє, и самого х(с)а, сн҃а бж҃їѧ, цр҃ѧ на(д) цр҃и нб(с)наго наȣкȣ и ѡ́бра(з) смирєном(д)-рїѧ показавшєго, своє́ю го(р)достїю и хȣло́ю попираєтє (1598 *Виш.Кн.* 286); Теперь же юже познаваю, иж ты не сам прирожоным и учоным от писма разумом, Скарго, мудрствуеш и бѣседуеш, но истинный дух воздушны твоими усты речет, и той тебѣ шептал, коли

еси тое книжку писал (1608–1609 *Виш.Зач.* 223); цр҃ъ макєдóнскіи алєѯáндє(р)… кгды ѡ(т) философа нєдобрє м(д)рствꙋючого довѣда(л)сѧ, жє нє єдинъ єстъ свѣ(т), алє бóлшъ ихъ є(ст), поча(л) плáкати ламєнтовáти ба(р)зо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271 зв.);

те саме, що **мудровати** у 1 знач.: Ѿ тыхъ рéча (!) котóрыи сꙋ(т) Гóрнїи, мóви(т) ап(с)лъ, М(д)рствꙋйтє, гдє Хс҃ є(ст), по правѝцы оц҃á сѣдѧ́чїи (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127).

3. *Перен.* (о кім) (*мати уявлення про кого-небудь*) оцінювати (кого), судити (про кого): И доколѣ еще плотское и внѣшнее мудрование проходит и в прелести художества языческаго ся забавляет и о собѣ высоко мудрствует, ниже помечтати о разумѣ духовном не может (1588–1596 *Виш.Кн.* 130).

Див. ще **МУДРОВАНЄ, МУДРОВАНИЄ.**

МУДРЦЪ *див.* **МУДРЕЦЪ.**

МУДРЪ *див.* **МУДРЫЙ.**

МУДРЪСТВОВАТИ *див.* **МУДРСТВОВАТИ.**

МУДРЪЦЪ *див.* **МУДРЕЦЪ.**

МУДРЪЦЬ *див.* **МУДРЕЦЪ.**

МУДРЫЙ, МУДРИЙ, МУДРЇЙ, МУДЕРЪ, МУДРЪ *прикм.* **1.** (*який має великий розум, життєвий досвід, знання*) мудрий: мудраꙗ жє ц҃рца єлєна. много золота и срѣбра. ѡ(т)дала на службьу ц҃ркви (1489 *Чет.* 205 зв.); Но сама премудрость Божа, которыи же есть Сынъ Божій, складалъ есть самъ тыи книги черезъ уста мудрого Соломона, для милости своеe (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); я тыжь посылаю до вас пр(о)р(о)кы, а моудрыи оучитєли (1556–1561 *ПЄ* 100); И за(с) єсли сѧ кто мнимає(т) бы́ти м(д)ръ в҄ вѣцѣ сє(м), нєха(и) сѧ оучини(т) кглꙋпы(м), ꙗ́ко ничого нєзнáючи(м); тогда бѫ́дє(т) м(д)ръ (п. 1596 *Виш.Кн.* 235 зв.–236); Хиба если только ты съ твоими новыми теолокгами такъ еси мудеръ, жебысь ихъ мелъ объмовити (Володимир, 1598–1599 *Відп.ПО* 1069); Всякій (мовитъ Христосъ), который слышитъ слова мои сіи, и творитъ ихъ, уподоблю его мужу мудру, который збудовалъ домъ свой на камени (1603 *Пит.* 94); спрóстный бовѣ(м) то(т) оумыслъ, ꙗкобы нѣꙗкїй тажа(р) лєжи(т) на ка(р)ка(х) и(х) дш҃ъ… и є́стъ то ч҃лка правдѝвого и моу(д)рого скѝнꙋти такóвыи тажа(р) и потыкáючогосѧ нéпрїатєлѧ своє́го ѡ(т)разѝти (Острог, 1607 *Лѣк.* 10); роз҄шиховáлъ ѝхъ на пѡ́л҄ки, ꙗ́ко моу́дрий гéтма(н) вóйско (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3); Свѧтоблѝвый моу́жъ, и моу́дрїй іѡа(н) лѣстви(ч)ни(к). звы́клъ бы(л) мóвити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 188); Бо з҄гóла бєз҄ грѣха бы́ти, є́стъ влáсность Бж҃аѧ… а ѡ(т)мѣнѝти нєчѝстый животъ на побóжный, є́стъ повѝнность ч҃лвка мꙋдрогѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 26); I ty, Czehirine, misto vkrainne, nemenszuiu sławu Teper w sobi maiesz, koli ohledaiesz w rukach buławu Zacnoho Bohdana, mudroho hetmana (1648 *П. про перем.* 202);

(*про Бога*) мудрий, премудрий: Богу нєсмєртє(л)ному, Богу мєшкаючому в свє(т)лє нєприступному, Богу нєвидомому самому мудрому, самому доброму… А збавитєлꙗ нашого єзꙋса ха҃ нєха(и) будє(т) чєсть и хвала (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 111 зв.);

(*про тваринний світ*) (*наділений розумом*) розумний, кмітливий: За́ко(н)нікъ кото́ры(и) хочє(т) дꙋхо(в)ны(и) мє(д) робити, має(т) ꙗко мꙋ(д)раѧ // пщо(л)ка цнотꙋ… збирати… а в оулий ср(д)ца своє́го… покладати и заховывати (серед. XVII ст. *Кас.* 63–63 зв.).

2. (*який ґрунтується на глибокому розумінні, великому досвіді*) мудрий: нє бꙋдєт ли ласки Вашєй Милости, рач намъ в томъ наꙋкꙋ дати, ꙗко быхмо сѧ сєздє бєз Вашєй Милости заховати мєли, што всє нꙋсчами мꙋдромꙋ розꙋмꙋ и добромꙋ бачєню Вашєй Милости (Вінниця, 1569 *AS* VII, 324); Вѣрю…, же ваша милость… зъ высокого а мудрого баченья вашей милости, яко панъ побожный а справедливый,… то загамовати и опатрыти будешъ рачилъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); а лагодностію и прыемностію своею и обычаевъ и мудрою а снадною мовою своею тыхъ, которые отъ правдивое дороги отступили, упомнели (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 135); И видишъ ми се подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые (въ комедияхъ) убравшися въ коштовную одежу, носетъ на собе особу царъскую… ступаютъ поважне, и готуютъся, якобы што великого и мудрого мовити хотели (Володимир, 1599 *Відп.ПО* 1043); листовъ мамъврановъ черезъ нихъ же посылаю до братолюбия вашого с печатю и подписомъ руки моее, поручывши то мудрому благочестивому баченю вашому (Корсунь, 1625 *КМПМ* I (дод.) 274); а ко́ждого днѧ… абымъ проси́лъ за то́тъ… До́мъ, иж҄ бы в҄ славѣ… зостава(л): Бг҃ꙋ… // кꙋ чти и хва́лѣ, Кро́лю Па́нꙋ и Рєчи посполи́той на мꙋдрꙋю ра́дꙋ (Київ, 1631 *Тр.ц.* 8–9 ненум.); што (!) все мудрому баченю велможности вашей полетивши и отписъ того листу, унижене просимъ (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157).

3. *У ролі ім.* Мудрий, -ого, розумний. -ого: сꙋдїѧ… нє почти(т) мꙋдры(х) на(д) грꙋбы(х), а́нѣ бога́ты(х)… на(д) оубо́ги(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 78); простако́ви всє кри́во хотѧ(и) и напростѣйшє, а моу́дрїй и криво́є спра́вити мо́жє (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5 ненум.); Агг҃лъ:… розꙋмѣлъ єси сєбє на(д) доброго лꙋчшимъ, на(д) мꙋ(д)рого мꙋ(д)рѣйшимъ, на(д) богатого бога(т)шимъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); А҆лє до́брє при́повѣсть о́наѧ мо́вит҄; Нє строфꙋй злы(х), абы́ тѧ нє знєнави́дѣли: строфꙋй мꙋдрого, и оулю́битъ тѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333); Двана(д)цать є́стъ оужива́нїй нєпора́дны(х) свѣта: Мꙋдрый бє(з) оучи́нкѡвъ, Стары́й бєз҄ Богобо́йности, Млодє́нєцъ бє(з) послꙋшє́н҄ства (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 6).

Пор. **МУДРѢЙШИЙ.**

МУДРЬСТВОВАТИ *див.* **МУДРСТВОВАТИ.**

МУДРѢЙШИЙ, МУДРЕЙШИЙ, МУДРѢЙШЇЙ *прикм. в. ст.* **1.** Мудріший, розумніший: И похвалиль г(с)пдарь справ҄цоу нєсправєдливого. и(ж) тоє ѡнь моудрє оучиниль. бо сн҃вє того то вѣкоу моудрѣишїи соу(т). ниж҄ли сн҃вє свѣта в родѣ своємь соу(т) (1556–1561 *ПЄ* 292); ка́жды(и) з ни́хъ можнє(и)шимъ, мꙋдрєйшим҄, и зацнє(и)шимъ єди(н) на дрꙋгого хо́чєтъ бы́ти на свѣтє (Острог, 1587 *См.Кл.* 13); мо(и) є(ст) да́ска(л) проста(к). алє ѡ(т) всѣ(х) моудрѣишїй (1599–1600 *Виш.Кн.* 203–203 зв.); Моу́дрѣйшїи ты(ж) на(д) всѣ(х) потєнта́товъ ѡ(н) соломо́нъ мона́рха. котры́й

з нб҃а набы(л) сєбѣ прм(д)рости свѣтла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 2); а́лбо ґды́бы ꙗка́ѧ Па(н)-на, на(д) всѝ и́ншїи сличнѣ́йшаѧ, мꙋдрѣ́йшаѧ, и бога(т)шаѧ, взѧла́ собѣ́ за мꙋжа оубо́гого, по́длого рожа́ю, // и шпє́тного (Вільна, 1627 *Дух.б.* 66–67); А́лє до́брє при́повѣсть о́наѧ мо́вит[s]; Нє строфꙋ́й злы(х), абы́ тѧ нє знєна-ви́дѣли: строфꙋ́й мꙋдрого, и оулю́битъ тѧ: дай мꙋдромꙋ винꙋ и мꙋдрѣ́йшимъ бꙋдє(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333);

(*глибший, переконливіший*) мудріший: А подобно его десятокъ словъ были бы мудрейшие и у мене вдячнейшие, а нижъ тая твоя Быблия, зъ Алъкораномъ помешаная, которое-мъ отъ тебе не потребовалъ (Володимир, 1598–1599 *Відп.ПО* 1045).

2. У ролі ім. Мудріший, -ого: любо(в) в[s]… ва(с) абы ѡпочивала, и мє(н)ши(и) проти(в)-ко бо(л)шє(м)у и ста(р)шє(м)у абы сѧ склони(л), и подлѣишї(и) в[s] ростро(п)ности проти(в)ко мꙋдрѣ(и)шємꙋ на(д) нєго (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1 зв.).

Пор. **МУДРЫЙ.**

МУДРѢЙШЇЙ *див.* **МУДРѢЙШИЙ.**

МУЖ *див.* **МУЖЪ**.

МУЖАТИСЯ, МУЖАТИСѦ *дієсл. недок.* (*цсл.* мѫжатисѧ) *перен.* (*ставати сильнішим, стійкішим*) мужніти, міцніти: жадаимо наоуки цр҃ковноє. што на(с) на всѧкии ча(с). вчить хс҃ъ. своєю бг҃атою мл(с)тью гл҃ѧ. моужаитєсѧ да крєпатсѧ ср(д)ца ваша. (1489 *Чет.* 346 зв.); агг҃ль гн҃ь съшєдь… рєчє ми́рь то́бѣ… мꙋжайсѧ и крѣписѧ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 166 зв.); Раз єсте крещени, любиміи дру́зи, мужа́йтеся нынѣ о преблагом бозѣ. От вьторого креста, єреси, бѣжѣте и от прелестников себе стережѣте (к. XVI ст. *Укр.п.* 86); Мꙋжа́йсѧ многоплємє́нный, россќїй народє, Да Христо́съ нача́ло крѣпости въ тєбѣ бꙋдє (Львів, 1591 *Адел.* тит. зв.); А ты православія мужайся. народе, небесный цар завше съ тобою єст и буде! (1603 *Укр.п.* 154); И такъ мужаются и укрѣпляются, посредѣ волковъ невредимы сут (Львів, 1605–1606 *Перест.* 36); commasculare, мужатися (1642 *ЛС* 131).

МУЖАТИСѦ *див.* **МУЖАТИСЯ.**

МУЖАТКА *ж.* (*стч.* mužatka, *стп.* mężatka) заміжня жінка; дружина: а… па(н) криштофъ лєшнєвски(и) звєзавши нєвєсту статєчнꙋю мужа(т)кꙋ васковую мазановую… и дєвку тивона хрєнъни(ц)кого сидора талаша на (и)мє ѡвдю са(м) ѡсобою своєю тира(н)ски ꙋсилуючи и(х) покгва(л)тилъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89); а то тые суть, которые ся зъ мужатками лучатъ, албо сами, жоны маючи, з ынъшими ся кладутъ, и што такъ мужъчизна, яко и белая голова, однаково маютъ быти караны (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 475); што то за панна нє є(ст) Панна мꙋжа(т)-ка єсть нє єсть мꙋжатка послюблєна є(ст) вдова… вєлики(и) маєть посагъ (к. XVI ст. *Розм.* 49); жєна кото́раа лєжи(т) и(з) ины(м), хо́тѧ(и) жє мꙋжа́т[s]ка. нє має(т) грѣхꙋ. Єсли жє́ нє поча́ла ѡ(т) нєго (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 96 зв.); а то́й кото́рый сѧ нє жєни(л), а́лбо кото́раѧ нє ишла за́мꙋ(ж), стара́єтсѧ ѡ ре́чахъ па́нскихъ, абы была ст҃о́ю тѣ́ломъ и дꙋхомъ, и та́ѧ е́ст[s] розни́ца ме́жи мꙋжа́ткою и Па(н)ною (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 923).

МУЖБУЙСТВО *с.* (*стч.* mužebojstvo, mužobojstvo, *стп.* mężobójstwo) те саме, що

мужобойство: и пила(т)... похо́тѣ(л) єго поустити... и наро́ди... крыкнѫли го́лосо(м). нє се́го, нє сєго. алє вара́ввѫ поу́сти на(м). ко́торыи на мѫ(ж)боу́иствѣ поимань. и оуса́ж(д)єнь бы(л) въ тємни́цѫ (Смотрич, XVI ст. *Проп.Д.* 8).

Див. ще **МУЖЕУБІЙСТВО, МУЖОБОЙСТВО.**

МУЖЕБІЙЦА *див.* **МУЖОБОЙЦА.**

МУЖЕБОЙСТВО *див.* **МУЖОБОЙСТВО.**

МУЖЕЙСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕЛОЖЕЦЪ *ч.* (*цсл.* мѫжєложьць) мужоложець: emascul[at]or, мужєложєцъ (1642 *ЛС* 177).

Див. ще **МУЖОЛОЖНІКЪ.**

МУЖЕЛОЖНИКЪ *див.* **МУЖОЛОЖНІКЪ.**

МУЖЕЛОЖТВО *див.* **МУЖЕЛОЖСТВО.**

МУЖЕЛОЖСТВО, МУЖЕЛОЖТВО *с.* (*цсл.* мѫжєложьство) мужолозтво: В то́й ча́съ, гдє хлю́ба свѣ́та сєго; гдє прꙋ́жнаꙗ хва́ла; гдє ро́скоши; гдє зажива́нꙗ... //... гдє ро́скошъ поп ꙋ́днаꙗ, нєчи́стаꙗ, и бры́дкаꙗ; гдє ме́рзкоє мꙋжєло́жтво, вˢ пожадли́вости здрадли́вꙋй коха́ючїисꙗ (Львів, 1642 *Час.Слово* 269 зв.–270); ѡ(т) Ко́рєни зло́го, Нєчы́стости, вѣ́твїє. Содо́мїꙗ, а́лˢбо мꙋжєло́жˢство, скотоло́жство, Бг҃ꙋ и лю́дємˢ ме́рзˢскїє грѣхи (Львів, 1645 *О тайн.* 55).

МУЖЕЛЮБИЦЯ *ж.* Сповнена любові до людей: сиꙗ словєса слыша(в) Захариꙗ. въскорє ко аннє ѡ(т)вєща(л). бл҃гословєнъ плодъ оутробы твоєꙗ моужєлюбицє. прославлєнъ твои приводъ бг҃олюбицє (1489 *Чет.* 79 зв.).

МУЖЕНЪ *див.* **МУЖНИЙ.**

МУЖЕПОБѢДИТЕЛНЫЙ *прикм.* (*цсл.* мѫжєпобѣдитєльныи) (*який здобуває перемогу*) звитяжний: Андро́нікъ: Мꙋжєпобѣди́тє(л)ный, мꙋ(ж) звитꙗ(ж)ны(и) а́бо звитꙗжи́сты(и) (1627 *ЛБ* 176).

МУЖЕРОДИТЕЛНИЦЯ *ж.* (*про Богородицю*) Мати: анг҃лъ рєклъ. ра(д)уисꙗ ѡбрадованнаꙗ... мт҃и (бо) нєб(с)ного соудьи боудєшь. ра(д)уисꙗ ѡвдовѣвшєго мира. моужєродитє(л)ницє нєблазінаꙗ. радоуисꙗ храмино бж҃ьꙗ. оу тобѣ бо жи(л) сн҃ъ бж҃їи (1489 *Чет.* 161).

МУЖЕСКИ *присл.* Мужньо, стійко: На завтрие, глаголет, коли на муку изведены были, оный брат, который прощения искал, мужески претерпѣл, благочестия не предал и, законно скончав, к богу отиде (Унів, 1605 *Вишн.Домн.* 194).

Див. ще **МУЖЕСКО, МУЖЕСТВЕННО.**

МУЖЕСКИЙ[1] *прикм.* (*який стосується одруженого чоловіка*) чоловіків: и дає є́и г(с)дь бг҃ъ покꙋ́тꙋ болѣ́зни и тꙗ́жкоє рожє́ньє и кло́поты вєли́ки о́коло дѣ́токъ и домо́вства: и подˢда́нство подˢ мо́цъ мꙋ́жєскꙋю кладє́тъ на ню (серед. XVII ст. *Хрон.* 9 зв.).

Див. ще **МУЖНИЙ, МУЖОВЫЙ, МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКИЙ[2] *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКЇЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКО *присл.* Те саме, що **мужески**: Пре́то те́жˢ дале́кѡ бо́лшїи на́дъ пе́ршїи

по́двиги и пра́цы ѡколо вѣ́ры Правосла́вной прїимꙋєтъ и пока́зꙋєтъ, а́ то мꙋжєскѡ, статє́чнє и тєрпли́вє (Київ, 1627 *Тр.* 397).

Див. ще **МУЖЕСТВЕННО.**

МУЖЕСКЪ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСКЫЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЕСТВЕННО *присл.* Мужньо, завзято: Бг҃ъ ми ты ѡ х(с)е помощъ и ѡ́брона. и ѡ(т) всѧки[х] враго[в] тве(р)даѧ заслона, ꙋкрѣпи мѧ тобѣ вѣрно работати, на грѣха и врага мꙋжественно стати (к. XVI поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 82); а о́нъ прави́цєю зˢ высо́кости покрѣплє́ны(и), нє ꙋстраши(л)сѧ и нє ꙋбоа́лсѧ: а́лє рє́внѡ и мꙋжєствє́ннѡ става́лъ, Єп(с)пїи борони́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); Потыка́ймосѧ ра́чєй мꙋжєствє́нно, абы́смѡ нєчи́стыи бѣ́сы зви́тѧжили (Львів, 1642 *Час.Слово* 278 зв.).

Див. ще **МУЖЕСКИ, МУЖЕСКО.**

МУЖЕСТВЕННЫЙ, МУЖСТВЕННЫЙ, МУЖЕСТВЕНЪ *прикм.* (*цсл.* мѫжьствьнъ) (*сповнений мужности, хоробрости*) мужній: Являють бо вѣру войны в день брани и за́ то от царя бывають вѣнъча́ни. Будте ж мужеством́нъни, иноци и мѣря́не, Христос вам на по́мощь невидимо ста́не (к. XVI ст. *Укр.п.* 87); О возлюблє(н)нїи, єсли бы єстє ви́дѣли и вѣдали того дїавола,… ко бл҃гочєстїю ско́ро ꙗ́ко добрыє и мꙋ(ж)ствє(н)ныє во́ины, во(з)вратилисѧ бы є́стє (1598 *Виш.Кн.* 276); ѡба́ чилъ дїа́волъ; ꙗ́ко роспространи́ласѧ цр҃квъ хв҃а, на лицє всєи зємлѣ; и ꙗ́ко // ко́нъцы грани́цъ сво́ихъ простєрълаа́ въ ѡбо́и вѣки; и ꙗ́ко сн҃а оуроди́ла мꙋжєствє́нного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59 зв.–60); ꙋмє́рла о́наѧ Юди́ѳъ мꙋжєствє́нная, и ѡ(т)ч(с)кїа вѣри тє́плаа рачи́тєлница (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 15); Андрє́й: Мꙋжєствєнъ, смѣлы(и), намоцнѣ(и)шїй, намꙋ(ж)нѣйшїй (1627 *ЛБ* 176);

(*який виражає хоробрість, рішучість*) мужній: И сна́днє постꙋпи(т) на гороу доскона́лости прєз стє́пєню вї҃: а҃, чистотꙋ сєрдє́чнꙋю и нєви́нность…. ѕ҃, ср(д)ца поко́рность, и повиновє́нїє. з҃, побо́жнꙋю ла́скꙋ и бл҃гоꙋго́дїє. и҃, оума высо́кость и вынє́слость. ѳ҃, оутрапє́ньє тєлє́сноє и покꙋтꙋ. ї҃, мꙋжєствє́ннꙋю статє́чность и тєрпѣ́нїє (Київ, 1625 *МІКСВ* 131).

МУЖЕСТВЕНЪ *див.* **МУЖЕСТВЕННЫЙ.**

МУЖЕСТВО, МУЖСТВО, МУЖЬСТВО, МУЗСТВО *с.* (*цсл.* мѫжьство) **1.** Мужність, хоробрість: ѡдинъ только ѡсифъ ѡсталъ. тотъ (ж) вн҃кь єго нєбоꙗзнивъ вчинилсѧ смѣлъ. как жє рєчєно в писаньи. правє(д)никъ ꙗко лєвъ оуповаєть. прото (ж) мꙋжєствомъ вєликимъ дивнымъ смѣєть (1489 *Чет.* 326 зв.); ѡ(т) си(х) оучими єсмы. мѫжєствоу мѫдрости правдѣ, и цѣломѫдрїю. мѫжˢствоу єг(д)а гл҃ть г҃ь, нє оубойтєсѧ ѡ(т) оубиваѫщи(х) // тѣло, дш҃ѣ жє нє могѫщи(х) погоубити (1556–1561 *ПЄ* 16–16 зв.); А на то(м) фꙋнˢдамєнтє вси цно́ты бꙋдꙋю(т), ѡ(т)чи́знє ми́ло(и) дє́лˢнымъ мꙋжˢство(м) ꙋслꙋгꙋю(т) (Єв'є, 1611 *Епігр.Ог.* 2); Цны́й Григорїй… Мꙋжьствомъ своимъ, всю́ды Сла́вы набыва́ючи: Зˢ нє́прїатєльми сѧ потоу́жнє стира́ючи. Прєзъ що Рє́чи Посполи́той вѣрнымъ сѧ ставилъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 7); Бо́сь оутра́тила сво́го Малжо́нˢка ми́лого, Кро́лю, и Посполи́той рє́чи зычли́вого. Кото́рого Мꙋжєства, Тꙋрчинъ и Тата́ринъ Боꙗлъсѧ,

досвѣдчивши, жє бы́лъ до́брый Во́и(н) (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); вєли́коє Па́нство Алєѯа́ндра о́ногѡ, кото́рый Панова́лъ, на(д)… Прови́нциами: Гдє бога́тство… Соломѡ́на! гдє мꙋ́зство Самсо́ново!… гдє сла́ва Мꙋдрости… Арі́стотє́лєвы! (Київ, 1632 *МІКСВ* 287); Ср(д)цє нєꙋстрашє́нноє, Мꙋжєствѡ нєпрєло(м)лє́ннѡє, То ва́шє ѡрꙋ́жїє ѡ(т) Бг҃а ва́мъ да́нноє (Чернігів, 1646 *Перло* 46).

2. (*зрілість, змужнілість*) мужність: Который попъ Бужковский первопомененый поведилъ, иж дей я служил з дитинства аж до мужства небожчику князю Федору Санкгушку, старосте володимерскому (1579 *АрхЮЗР* 8/IV, 450).

МУЖЕУБИЙСТВО *див.* **МУЖЕУБІЙСТВО.**

МУЖЕУБІЄЦЪ *ч.* Те саме, що **мужобойца**: гды… до великой церкви Василій царъ вшолъ, абы ся безкровной жертвы причастилъ, отъ Фотіа патріархи не былъ допущенъ, которій его мужеубійцемъ называлъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 728); Архіма́гиръ: Старѣ́йшїй Поварѡ(м), Кꙋхмистрˢ, ма́йстє(р) кꙋхарѡ(м). або Воєво́да во́йска, гє́тманъ мꙋжєꙋбіє(ц) (1627 *ЛБ* 181).

Див. ще **МЕЖОБОЄЦЪ, МУЖОБОЄЦЪ.**

МУЖЕУБІЙСТВО, МУЖЕУБИЙСТВО *с.* (*цсл.* мѫжєоубииство) те саме, що **мужобойство**: Наконецъ стороны блаженного Фотія… мовимо, ижъ розгнѣванный на него цесаръ Василій Македонъ за то, же он его про грѣхъ мужеубійства отъ церкве отлучилъ и зъ вѣрними молитися ему не хотѣлъ позволяти, соборъ на него собралъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 660); всюди войни, мо(р)дєрства, мꙋжєꙋби(и)ства зачиналъ єси и всꙗкого нєщастꙗ былъ єси причиною (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270).

МУЖЗСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖИКЪ, МУЖІК, МУЖЇКЪ, МУЖЫКЪ *ч.* **1.** Селянин, мужик: и тєж ѡ томъ… боꙗринъ жаловал, иж в сєрєдборє мꙋжики Бєлотынскии ꙋ Вашєй Милости зємлю ꙋходꙗчи ѡкрꙋгь Свєтого ѡзєра… з овцами, дєрєво бортноє рꙋбают со бчолами (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); пн҃и ма(т)фєєваꙗ… пєрє(д) вижомъ… повєдила и(ж) вночи пєрє(д) донємъ (!) пришє(д)ши хлопи по(д)даныє то(г) сєла из ы(н)шими мужиками и(н)ши(х) сєлъ в дво(р) сꙗ вломили и ꙋ клєти гдє // па(н) ма(л)жоно(к) мо(и) спалъ стєнꙋ выбили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8–8 зв.); ты хамє ѡри ро(л)ю, и и(н)ши(м) го(с)подарство(м) и рємє(с)ло(м) при(с)то(и)нє по(т)рєбы ѡ(т)правꙋ(и), ꙗкъ мꙋжикъ (1582 *Кр.Стр.* 21 зв.); Бо далєко // хло(п) ѡ(т) шлꙗ(х)тича ро(з)но(ст) маєтъ, хто (ж) єстъ хло(п) и нєво(л)никъ, то(л)ко то(т) которїи ми́рꙋ сємꙋ ꙗ́ко мꙋжи(к), ꙗ́ко хло(п),… слꙋ́жи(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 257–257 зв.); почали люди ѡсєдати, яко Ѿбуховъ, тая маєт(т)ность, бо за ѡ(т)ца єго м(л). нє мєшка(л) ту(т), то(л)ко ѡди(н) мужи(к) Ѿбу(х), ѡ(т) которого за часо(м) на(з)вано тую маєтъность на(д) Лукавицєю Ѿбуховъ (1600 Київ, *ККПС* 132); мужік. селянин – ruricola (!)… селяк, мужік (І пол. XVII ст. *Своб.* 35); agricola сєланї мꙋжї(к) (Там само, 48); А еслибыс хто важилъ сина възяти з мужыков нашых на потребу свою, такового кожъдого на горъле карати кажемо и винами сурове належачыми упоминамы

(Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 56); **мужикъ тѧглый** – селянин, який відбував повинність своєю тягловою худобою: З росказаньѧ королєвоє єє мл(с)ти ѡбобрано мꙋжиковъ тѧ(г)лыхъ кд҃ и въчинєно ихъ слꙋгами длѧ посыланьѧ и довєданьѧ вєстє(и) и длѧ ношєньѧ листовъ гдєжъ кольвєкь (1552 *ОКр.З.* 151).

2. Те саме, що **мужъ** у 1 знач.: ѡны(и) жи(д) нахи(м) на которого помова ѡ зарєза(н)є дитѧ(ти) ꙋчинєна была выручо(н) є(ст) з вєзє(н)ꙗ… чєрє(з) пору(ч)нико(в) жидо(в) тамошни(х) и што пєрє(д) ни(м) мужики и жо(н)ки свє(т)чили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58).

Див. ще **МУЖЧИЗНА, МУЖЪЧИНА.**

МУЖИЦКИЙ, МУЖЫЦКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується селянина*) селянський, мужицький: Ее милость отказала: "ижъ дей я на голое слово мужицкое вряднику своему за того вола платити не кажу" (Луцьк, 1570 *Ив.* 269);

(*який належить селянинові*) селянський, мужицький: Где тые бояры… мене,… с того везеня взявши,… клячами мужицкими подводными, от всее маетности моее, толко в одном саянику бурнатном двуличном… до йменя панее матки моее, до Девяткович… привезли мене (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 136); записую именъе свое… з сеножатьми такъ мужыцкими, боярскыми… з боры, лесы, дубровами и всякими хорощами (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 322); Другое болото одъ Осовца за Брищихою, за польланками мужицкими, змероно, которого шнуровъ двадцатъ и чотыри, на три части розмероно (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 334); в селе Воисечу двор з оборами, а мужицких хатъ чотыръднадцатъ, а боярских тры спалилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 62).

2. (*призначений для чоловіка*) чоловічий: А ꙋ чл҃вка пн҃а по(д)коморого Ивана та(м) жє взꙗто клꙗчу тисавую коштовала за пꙗ(т) ко(п) грошє(и)… во(з) с хомутомъ… бо(д)ню // с пла(т)ємъ бєлы(м) кошу(л) мужи(ц)ки(х) двє (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.–24); маєтъно(ст)… ты(х) по(д)даныхъ хрєнъницки(х)… пограбили // напє(р)вє(и)… ꙋ васка мошо(н)ки… мужи(ц)кихъ ботовъ па(р)дєсєтъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–89 зв.).

Див. ще **МУЖСКИЙ, МУЗЧИНСКИЙ.**

МУЖИЧОК *ч.* Простак, простачок: А не вѣм, если и ваша милость тую историю о Епифанию Кипрскому не паметаетѣ, который от оного юноши – оратора, не могущаго словеси препретися молитвою, духа велерѣчиваго изгнал, // и оный юноша в простотѣ и невмѣетности ся тогда, яко простый мужичок показал (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 160–161).

МУЖІК *див.* **МУЖИКЪ.**

МУЖЇКЪ *див.* **МУЖИКЪ.**

МУЖНЕ *присл.* Мужньо, хоробро: марыꙋ(с), нє мє(н)шую мѣ(л) во(и)нꙋ з жонами и(х), ꙗкъ з оніми самыми,… Подавивши напєрє(д) и побывши всѣ дѣ(т)ки свои. абы в нєволю вло(с)кꙋю живо нє пришли, самы сꙗ пото(м) мꙋжнє з во(ло)хи до ꙋпа(д)кꙋ сѣкли (1582 *Кр.Стр.* 45 зв.); ст҃їи… ѡц҃и ѡба́чивши шали(н)ство и бла́досло(в)ство арієво… и(з) єго помо́чники; мѫ(ж)нє ста́ли и(з) правосла́вны(м) цр҃ємь Конꙿстантино(м)

събравши(с) ѡ(т) далєки(х) стра́нъ ѡбличивши злохоу́лꙿного арї́а прокла́л(и) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 161 зв., на полях); што значи(т) на́родꙋ Рѡ́сского мꙋ(ж)ство вєли́коє, жє зꙿ наокрꙋтнѣйшимꙿ сво́имꙿ нєпрїа́тєлємꙿ мꙋжнє и смѣлє ва́лчи(т) и о́ного поража́є(т) (Київ, 1623 *МІКСВ* 74); Кто нєприꙗтєлєви ꙋстꙋпи(т) нє можє, той зꙿ ны(мъ) вꙿ ѡборонѣ мꙋжнє постꙋпає(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267); Дв҃дъ… вола́єтъ: Лє́чсѧ прєз(ъ) врагѡ(в) во́йска мꙋжнє прєбива́ють, Три мужныи рыцєрѣ, и воды доста́ють (Львів, 1631 *Волк.* 17); Трє́тꙗѧ си́ла єстъ абы моу(ж)нє и смє́лє мо́глъ воєва́ти проти(в)ко ис приꙗ́тєлємꙿ дꙋшнымꙿ, то єстъ свѣтꙋ, т(ѣ)лꙋ, и дїа́волꙋ. и та́ѧ мо(ц) даєтсѧ миропомаза́нїємꙿ (Львів, 1645 *О тайн.* 11).

Див. ще **МЕНЖНЕ, МУЖНО.**

МУЖНИЙ, МУЖЕНЪ *прикм.* **1.** (*який стосується особи чоловічої статі*) чоловіків: Бо то есть дорогий обычай рицера жаловать И смерть его своею смертию откуповать; Такъ чинили оные валечници, купуючи Гектора зацного Троянчици: Золото взаемъ ваги поступили Тело оное мужне великимъ коштомъ чтили (поч. XVII ст. *КЛ* 91).

2. (*який стосується одруженого чоловіка щодо своєї дружини*) чоловіків: Рє́клъ Г(с)дь до жєны: Розмно́жꙋ фрасꙋнокъ тво́й и воздыха́ньє твои, з бо́лєстью бꙋдєшь ро́дить дѣти, и по(д) мощью бꙋдєшъ мꙋжнєю. а о́нъ бꙋдєтъ панова́ть надꙿ тобо́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 10); **мужняя жона** *див.* **ЖОНА.**

Див. ще **МУЖЕСКИЙ**[1], **МУЖОВЫЙ, МУЖСКИЙ.**

МУЖНЇЙ *див.* **МУЖНЫЙ.**

МУЖНО *присл.* Те саме, що **мужне**: Моцъ, а́лбѡ статє́чность вꙿ Вѣрѣ правди́вой, и вꙿ жи́тїю побо́жномъ, ѡ кото́рой пи́смо ст҃оє та(к) наꙋча́єтъ: Чꙋйтє, сто́йтє вꙿ вѣрѣ, мꙋ(ж)нѡ собѣ почина́йтє и змоцнѧ́йтєсѧ, томꙋ проти́внаѧ є(ст) бо́азнь нєзбо́жны(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 30 зв.).

Див. ще **МЕНЖНЕ.**

МУЖНОСТЬ, МУЖЪНОСТЬ *ж.* Мужність, відвага: Вто́рый пожы́то(к) є́стъ, Прымножє(н)є ла́ски б҃жой оутвєржа́ющє(и) и оукрѣплѧ́ющє(и) на(с) въ вѣрѣ, вꙿ надѣи, и любви, и вꙿ и́нꙿшихъ цно́тахъ, а мєнови́тє вꙿ мꙋжности жє́ бысмо имѧ Хв҃о бє(з) жа(д)ного вꙿсты́дꙋ и бо́азни смѣлє вызнава́ти мо́гли (Львів, 1645 *О тайн.* 36); Чоты́ри цнѡ́ты головнѣйшїє, мꙋдростꙿ, а́лборостро́пность, справєдли́востꙿ, мꙋжность, мѣрность, а́лбо встрємєжли́во(ст) (Львів, 1646 *Зобр.* 76 зв.); Старожи(т)ность, то́ ти(л)ко ꙗкъ бы ѡбнови́ла жє вѣкопо́мность ꙗвъно зновꙋ сꙗ ѡ(д)крыла Клє(и)нотъ который Хмє(л)ницъкихъ до(м) приѡздоблꙗє(т) в мꙋжъности, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ моцъно ꙋтвєръжає(т) (1649 *На г. Хм.* 1 зв. ненум.); Абда(н)къ, знакъ є(ст) щодрой Пово(л)ности Крєстъ за фѣръмамєнѣтъ вѣры, Хмє(л)ни(ц)ки(х) мꙋ(ж)ности (Там само).

Див. ще **МЕЖНОСТЬ, МЕНЖСТВО.**

МУЖНЫЙ, МУЖНЇЙ *прикм.* Мужній, відважний: хра́бръ, мꙋ(ж)ны(и) дꙋжи(и) (1596 *ЛЗ* 83); любо́въ посилѧ́єтъ ср(д)цє и дш҃ꙋ ч҃лвѣкꙋ… любо́въ мꙋжными чи́ни(т) страшли́вы(х) (Острог, 1598 *Отп.КО* 31); ѡто три гє(т)ма́ны або полковники моу́жнїи прє(з)

ѡбо(з) нєприѧтєлскїй штоу́чнє прєшє(д)ши вˢ вєли́ки(х) бывши нєбє(з)пєчє́нства(х), цр҃ꙋ воды почръпши та(м) принєсли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 184 зв.); А вˢко́ротцє рє́кши; за́вшє вˢ то́мъ цно́мъ гнѣздѣ, быва́ли лю́дє мꙋ́жныи и дѣлныи мꙋжє́вє вєли́кїи, вˢ ра́дѣ щи́рыи, вˢ Вѣрѣ ст҃о́й Правосла́вной ста́лыи (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); Хра́бры(и): Мо́цны(и), дꙋ́жїй, воє́нны(и), мꙋ́жный, валє́чный, богаты(р), ста́лый, го́йный, хоро́брый (1627 *ЛБ* 144); Дв҃дъ… вола́єтъ: Лє́чсѧ прєз(ъ) врагѡ(в) во́йска мꙋ́жнє прєбива́ють, Три мужныи рыцєрѣ, и воды доста́ють (Львів, 1631 *Волк.* 17); Нєєма́нъ гєтма́нъ цр҃ѧ сїрі́искаго бы́лъ мꙋ́жь вєли́кїи оу па́на своєгѡ… прєз нєго да́лъ г(с)дь выбавлє́ньє сїрѣи. а бы́лъ мꙋ(ж) мꙋ(ж)ный и бога́тый, алє трꙋдова́тый (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.).

Див. ще **МЕНЖНЫЙ.**

МУЖОБОЄЦЪ *ч.* Те саме, що **мужобойца**: ꙋстави(л) тєжъ панъ бо(г) на то(т) ча(с) право, абы мꙋ́жобо(и)цовє бы(ли) тоєю жъ смє(р)тъю забиꙗны ꙗкъ ѡны и(н)ши(х) забива(ли), з ро(з)сꙋдкꙋ ꙋрꙗдꙋ звєрхнєго (1582 *Кр.Стр.* 21); Тако́выми сꙋтъ мы́тникѡвє, розбо́йникѡвє, мꙋжѡбо́йцы, зло́дѣєвє, пїа́ницы, чародѣєвє, вшєтє(ч)никѡвє, чꙋжоло(ж)никѡвє, кри́вдникѡвє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27); подданые радовицькие, не огледаючисе на боязнь Божую…, также и на право посполитое, о мужобойцах ухваленое… нашодши на дворъ поповъский и възявшы кгвалтомъ изъ жоною его з дому… окрутне… збили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 372).

Див. ще **МЕЖОБОЄЦЪ, МУЖЕУБІЄЦЪ.**

МУЖОБОЙСКИЙ *прикм.* Душогубний: самъ войтъ изъ сынами своими… взявъши предже (!) злый, окрутъный, тыранъский, а мужобойский умыслъ на… пана Стефана… наехали кгвалътовъне на маетност и двор его мл. пана моего (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132).

МУЖОБОЙСТВО, МУЖЕБОЙСТВО *с.* (*стч.* muženbojstvo, mužobojstvo, *стп.* mężobójstwo) душогубство, убивство: естли бы передъ его милостью… о злодѣйство и о розливанье крови, мужобойства, отнятья членковъ и о иныхъ всихъ проступкахъ позвани были, не мають отповѣдати, а ни суть обвязани никоторых винъ платити (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); бꙋдє(т) бовѣ(м) конє́цъ томꙋ свѣтꙋ,… понєва́жъ мꙋжєбо́йство, и чꙋжєло́жство, и злодѣйство… и всѧ́кїй грѣхъ попо́лни(л)сѧ на зємли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 18); Не меч и копіє Пе́тръ ти зоставуєт, ани мужебойство чини́ти повчаєт, але Христов яремь кажет ти носи́ти, а ты поучаєш бра́товъбийствова́ти (к. XVI ст. *Укр.п.* 79); Ꙗ́ко дє(и) при ѡно(м) замо(р)дова(н)ю то(т) при(н)цыпа(л)… из оными лꙋпами кгды ꙋєха(л) на ѡ(с)та(т)кꙋ и(ж) дє(и) є(с)мо з мєжи ты(х)… кгва(л)то(в)нико(в) на ѡно(м) горꙗчо(м) ꙋчи(н)кꙋ и мꙋжобо(и)ствє нєкоторы(х) дво(х)… по(и)мали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 11 зв.); тєды вышь менованые принципалес,… южъ выузданые на всю будучы своеволю и мужобойства, наезъды, морды, забуйства,… скоро се доведили, же слуги вышъречоные… // приехали,… оных способомъ тыранъским,… позабивали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535–536).

Див. ще **МУЖЕУБІЙСТВО.**

МУЖОБОЙЦА, МУЖЕБІЙЦА *ч.* Душогубець, убивця: богъ ѡ(т)цо(в) наши(х) выслави(л) сн҃а своєго і҃са которого вы выдали… алє сѧ є(с)тє ѡного свтого справє(д)ливого запрѣли а жєдали є(с)тє бы ва(м) да(л) мужобо(и)цу (ІІ пол. XVI ст. *КА* 14); Потомъ засє въ колько днєхъ приєхалъ до мєнє до домꙋ моєго… Андрєй… Рꙋсинъ, который… просилъ мєнє, абы Желєха на врѧдъ господарский, Лꙋцкий, ꙗко мордєра и мꙋжобойцꙋ выдалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); Єсли зрóди(т) ч҃лвкъ сы́на нєпокóрногѡ и мꙋжєбі́ицꙋ котóры(и) бы нє слꙋхалъ ѻ҃цовскагѡ и мáтєрнѧ(го) росказáньѧ, а скарáны(и) взгорди́лъ бы Послꙋшны(м) бы́ть, поимáю(т) и повєдꙋ(т) до стáрши(х) мѣста óнагѡ…, и рєкꙋтъ до ни(х): тóтъ сн҃ъ нáшъ оупóрный и марнотрáтны(и) (серед. XVII ст. *Хрон.* 156); пановє при(н)ципаловє з ко(м)при(н)ципала(ми) и помо(ч)никами свои(ми), пєрєпо(м)нє(в)ши боя(з)ни божо(и), нє ро(с)пє(к)туючи ничого на право по(с)политоє и вины в нє(м) прототи(в)ко (!) мужобо(и)цо(м) суровє ѡписаныє и ѡ(в)шє(м) то всє лє(г)цє собє поважаючи… //… з коро(г)вою пришли по(д) мєсто Ви(л)ско (Житомир, 1650 *ДМВН* 200–201).

Див. ще. **МЕЖОБОЄЦЪ, МУЖОБОЄЦЪ, МУЖЕУБІЄЦЪ.**

МУЖОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **мужний** у 2 знач.: нє пишу(т)сꙗ вони имєнє(м) мужовы(м) бє(р)навъскаꙗ до(м)на ходило(м) до нє(и) и нє пущоно єдно прє(з) дво(р)ника – ѡ(т)повѣла жє ди(и) ꙗ до того по(т)рєбы ни маю (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499).

Див ще **МУЖЕСКИЙ[1], МУЖСКИЙ.**

МУЖОЛОЖНІКЪ, МУЖЕЛОЖНИКЪ *ч.* (*цсл.* мѫжєложьникъ) те саме, що **мужеложецъ**: избавитє(л)… мови(л) прє(з) павла с҃тго. нє лєстѣтєсѧ а мысли на то нѣ маєтє в собѣ. нѣ блоу(д)ніци анї идолослꙋжитєлїє, нї прєлюбодѣє, анѣ скврънїтєлїє, нї моужоложніци, ни лихои(м)ци, нї татїє… цр(с)твїѧ б҃жїѧ нє наслѣдать (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 79); И пошлютъ и́хъ до мóрѧ сѣрˁчи́стымъ огнє́мъ горѧ́щаго; идє́жє кꙋпáютсѧ псы; чародѣє, идолопоклóнˁницы, оубїйцы, разбо(и)ницы, злодѣєвє мꙋжєлóжницы, котóрїи выоучилисѧ такóвого рємєсла, вˁ содóмѣ, оу мáйстра своє́го сатаны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70).

МУЖСКИЙ, МУЖЕЙСКИЙ, МУЖЕСКИЙ, МУЖЕСКЇЙ, МУЖЕСКЫЙ, МУЖЗСКИЙ, МУЖЪСКИЙ, МУЗКИЙ, МУЗКЇЙ, МУЗСКИЙ, МУЗСКЇЙ, МУЗЪКИЙ, МУЗЪСКИЙ, МУСКИЙ, МУЖЕСКЪ *прикм.* **1.** (*який складається з осіб чоловічої статі*) чоловічий: на таковы(х) игри́ска(х) з мóлоди мꙋжъской, котóрыи сѧ є(д)но на жолˁнѣрскꙋю цви́чити ꙋмы́слили; єсли были го(д)ны, або до принѧ́тѧ спосóбны, ꙋзнавáлъ ро(з)сꙋдо(к) та(к) посполитого ч҃лвка, ꙗко и того котóры(и) то, ꙗко спра(в)ца и майстєръ такóвого цвичє́нѧ мѣлъ в порꙋчє́ню (серед. XVII ст. *Кас.* 69).

2. (*призначений для чоловіка*) чоловічий: А такъ дей мы всѣ три,… тое ночи комору Хацеву выкрали: сукмановъ одинъ Люнский, муский (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/І, 103); І показали на(м) кгрꙋнты, и матєри(и) нємало наготовлєно(и) на шпита(л) мужє(с)ки(и) и жєнски(и), на стра(н)но-

приє(м)ницꙋ, и болницꙋ (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); и маєтъно(ст)… ты(х) по(д)даныхъ хрєнъницки(х)… пограбили // напє(р)вє(и) ꙋ кꙋрила кима(н)ки ґалови(ц) двє… ꙋ тишка… кожухъ барани(и)… кошу(л) мужскихъ чотыри (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–89 зв.); матъка наша мєнє заму(ж) давала то(г)-ды за мъною дала шубъку кунюю голую музъкꙋю газꙋку памъчатую на золоти (Київ, 1615 *ЦНБ* II 23261, 1 зв.); Плєсни́ца: Подо́шва. сандалъ, Чєрєви́къ. пантоѓфлѧ вла́снє зовє́тсѧ: и ты(ж), чєрєви(к), а́лбо чо́ботъ нєвѣ́стѣй, называ́єт^ъсѧ и мꙋ́зскїй (1627 *ЛБ* 82); А если бы таковые чернъци общого мешъканя находитись не могли, а дочка моя Мареся хотѣла бы се в черници постригъти, теды тотъ манастыръ паненъский жебы былъ, а не музский (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 1/ VI, 639); ивана сына… з лꙋку въ лєвую ногу по(с)трєлили… ботовъ двоє новыє о(д)-нґа(ли) му(з)киє сафґановыє жовътыє… забрали… жону… ки(и)ми побили (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 125).

3. (*який стосується особи чоловічої статі і характеризує її*) чоловічий: Надъто, хотѧ комꙋ может сѧ здати рєчъ малаѧ, алє нє вѣмъ нє єстъ ли и то противозаконънаѧ, кгдыжъ самоє подобїє хв҃о, пр(о)рковъ єго дрєвнихъ, и апостоловъ ст҃ы(х) показили, Бороды и ꙋсы поголивши мꙋжский образъ в жєнский прємѧнаючи (Острог, 1587 *См.Кл.* 20); **мужейский фель** *див.* **ФЕЛЬ; мужеская (мужъская, музская) плъть (пълть); плоть мужская** *див.* **ПЛОТЬ; мужский (мужейский, мужеский, мужескїй, музкїй, мужескъ) полъ** *див.* **ПОЛЪ; мужский (мужзский, музский) станъ** *див.* **СТАНЪ; музский (музъский) рожай** *див.* **РОЖАЙ; сѣмѧ мужеско** *див.* **СѢМѦ.**

4. (*який досяг повної зрілості*) дорослий: А кгды Богъ… дєтєй моихъ до возрастꙋ мꙋжєского, въ которомъ малжонства… потрєбовати бꙋдꙋтъ, здоровыхъ доховаєтъ, тогды маютъ ѡни собє… малжєнства зычити,… нє сквапаючисѧ на красꙋ людскꙋю, ани на маєтъность и славꙋ чиєго домꙋ, вєлможного и ѡздобєного, скороминꙋщꙋю (1577 *AS* VI, 75); **лѣта мужескыє** *див.* **ЛѢТО.**

5. (*який належить селянинові*) селянський, мужицький: двор мой Еловицкий зо всимъ будованемъ… з дворищи пустовскими… з сеножатми музскими… даю, дарую (Єловичі, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 65).

Див. ще **МУЖИЦКИЙ, МУЖНИЙ, МУЖОВЫЙ, МУЗЧИНСКИЙ.**

МУЖСТВЕННЫЙ *див.* **МУЖЕСТВЕННЫЙ.**

МУЖСТВО¹ *с.* Одруження, шлюб: єсли и в нєво́лю бꙋдєшъ да(н) до жєр^ъно(в). мꙋ(ж) или жона. хотѧ(и) и дѣти ма́єшъ, и при // жор^ъна(х) працꙋєшъ, нє прєба́чи(т) тєбє. кото́рїй выво́ди(т) ѡкова́н^ъны(х) мꙋ(ж)-ство(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 78–78 зв.).

МУЖСТВО² *с.* Воїнство, вояцтво: а па(к) пєтрѣ па(р)кала(б) привє(л) того циганина ѡ(т) ардѣ(л)скои зємли съ свои(м) мѫ(ж)-ствѡ(м). Єг(д)а ходи(л) пєтр воєво(да) до ꙋгрє(х) съ воиска(м) (1562 *DIR* “*A*”, XVI, т. II, фотокоп. 154).

МУЖСТВО³ *див.* **МУЖЕСТВО.**

МУЖЧИЗНА, МУЖЪЧИЗНА, МУЖЪЧЫЗНА, МУЗЧИЗНА, МУСЧИЗНА *ч.* (*стп.* mężczyzna) **1.** Те саме, що **мужъ** у 1 знач.: Была тєжъ там старостинаѧ Крємєницкаѧ з дивъками своими и иных сила билыхъ голꙋв (!); мꙋзчизнъ никого нє было, толко кнѧз Ѩрослав (1564 *AS* VI, 245); та(м) пѧ(т) свєтко(в) мужчизнъ а двє бєлы(х) голо(в) слышали ѡ(т) тоє дє(в)чины жидо(в)скоє пєрє(д) нами повєдаючи жє нахи(м) жи(д) до и(х) дому дитѧ привєзши три дни в пєчи свєтли(ч)но(и) хова(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); а то тые суть, которые ся зъ мужатками лучатъ, албо сами, жоны маючи, з ынъшими ся кладутъ, и што такъ мужъчизна, яко и белая голова, однаково маютъ быти караны (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 475); а што жъ простые и свецкие люди (мужъчызны), – але его жъ власнымъ доводомъ пойду на него, где сперву мовитъ: "хто маетъ моцъ обиранья, тотъ тежъ маетъ моцъ и извержения" (Вільна, 1599 *Ант.* 833); на которые то слова пана Шылневые, яко на старъшого, все праве место на поляков побурило, яко ж веле збитых и потлучоныхъ на тотъ час зостало такъ белых головъ, яко и мусчизнъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 309).

2. (*дитина чоловічої статі*) хлопець: и ста(в) смо(к) пєрє(д) нєвѣ(с)тою котораѧ мѣла породити абы по порожє(н)и сына єи пожє(р). и породила сына му(ж)чи(з)ну… а нєвѣ(с)та ꙋтєкла на пꙋщꙋ (XVI ст. *КАЗ* 628); жєна є́сли принѧ́вши насѣньє, поро́дитъ мꙋжчи́знꙋ нєчи́стою бꙋдєтъ прєзˢ сє́мъ днíй, во́длꙋгъ очищє́ньѧ мѣсѧчнагѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 119).

Див. ще **МУЖЪЧИНА.**

МУЖЪ, МУЖ, МУЖЬ *ч.* **1.** (*особа чоловічої статі*) чоловік: Мужь приносить за овощи еѣ 1000 сребрениковъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 57); а пробоудивˢшисѧ оувидѣли славоу єго. и ѡныи два моужѣ стоячи с ни(м) (1556–1561 *ПЄ* 256 зв.); правило свєты(х) ѡтє(ц) кажє(т) што нє подобає(т) мꙋжє(м) вокупє съ жєнами и съ дѣвками ꙋ во(д)но(м) мѣстци стоꙗ(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); ѡ́ный… проси(л) ѡ́ного моу́жа абы єго за(м)кноу́лъ вˢ ѡсóбной халоу́пцѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 84); гь҃ бъ҃ сътвори(л)… ада́ма з боло́та и изˢ зємлѣ, кро́мѣ жа(д)ной спрáвы мѫжа и жєны (1645 *УЄ* № 32, 312); з воло(х) чу(т)но было ѡ ꙗко(м)сь мужꙋ и вєлєтѣ, же… ꙋ господара волоского на ба(н)кєтѣ носи(л) вє(р)блюда на єдно(и) рꙋцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

2. (*одружений чоловік*) чоловік, муж: жона є(г) анна двѣ жалости жаловала. и два плачи плакала. а ѡ мужи своємъ нє вѣдала гдѣ пошолъ (1489 *Чет.* 14 зв.); Била нам чолом кнѧгини Сємєноваѧ Ровєнскаѧ, кнѧгини Марѧ и повѣдила пєрєд нами, штож дєй нєбожчик муж єє, кнѧзь Сємєн кꙋпил сєло в повѣтє Лꙋцком (Вільна, 1507 *AS* III, 42); пни҃ ма(т)фєєваꙗ сєнютина… то па(к)… тєпє(р) достаточно вывєдаласꙗ жє по(д)даныє и(х) хлопъство збу(н)това(в)шисꙗ… в комору сꙗ вломи(в)ши… мужа моєго до смє(р)ти забили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 11); ꙗ жоны єго пнє҃(и) ѡ(в)лучи(м)ско(и) пыта(л) длѧ котороє причины му(ж) єє двоє конє(и) по(д)даны(х) биску(п)ства луцко(г)… пограби(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 5); на(и)моло(д)шу(и) дѣвцѣ сво(и) мари з

мужє(м) єѣ зь ивано(м) привла(ш)чую вѣ(ч)нє вши(т)ко о(д) ма(ла) до вєлѧ (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37, 1, 27); И таѧ вдова… нєдавно мȣжа а тєра(з) ю(ж) с҃на ȣтра́тила (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); Ап(с҃)лъ Па́вєлъ вˢ то(м) пȣнктѣ жона(м) прика́зȣє(т) мо́вачи: Жє́ны повинȣйтєсѧ мȣжє́мъ свои(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 920); **быти за другимъ мужомъ** – бути вдруге замужем, заміжньою: Єстьлижь бы ѡна замȣж пошла, тогды ѡна маєть толко дєржати тотъ замокъ и имѣньє, бȣдȣчи за дрȣгимъ мȣжомъ до живота своєго дєржати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); **за другога мужа ити** – виходити вдруге заміж: а тута бѣлая голова, ни она мужняя жона, ни бѣлая голова, удовою будучи, бо и свещенники за другога мужа ити забораняють и вѣнчати не хочуть (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157); **не познана от мужа** – неодружена, незаміжня: Рєвє́ка выходи́ла… ма́ючи вєдро на ра́мєню своє́мъ… збы́тнє сли́чна и ѡздо́бна и нє позна́на ѡ(т) мȣжа (серед. XVII ст. *Хрон.* 37 зв.); **не познати мужа** – бути неодруженою, незаміжньою: ма́ю двѣ до́чцѣ кото́рыи єщє нє позна́ли мȣжа (серед. XVII ст. *Хрон.* 31).

3. (*особливо поважаний чоловік; достойник*) муж: И хотѣли есмо с ними о тое право мѣти, нездоки (!) повести (sic!), а затимъ довѣдалися есмо гораздо в своихъ старих мужей и у стороннихъ, а найболѣй опитовалъ есми духовно Матѳея Малого, игумена Пустинского (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 13); Отожъ, хрестіянскій брате, слышишъ! Не моя то мова, але самого патриярхи Костентинопольского, оного зацного и вельце учоного мужа Генадія Школярія (Вільна, 1608 *Гарм.* 188); Нє лѣноуйсѧ ста́ры(х) мȣжо́въ чита́ти пора́ды, мно́го бовѣ(м) в ни(х) на́йдєшъ рєчїй потрє́бны(х) (Острог, 1614 *Тест.* 181); Такую моцъ тотъ зацный мужъ въ словехъ у силе мевъ вдячный рицерству и отчизне миле (поч. XVII ст. *КЛ* 92); ѡ чоудовный моужоу! Ѡ финиѯє свѣта! алє ю(ж) досы(т) ѡ то(м) мо́вилисмо слоуха́чє ѡ то(и) рє́чи, бо южъ ми и сло́въ нє стає(т), и тѣло слабо́є ю(ж) сѧ змо(р)дова́ло (поч. XVII ст. *Пропр.* 259); Алєѯандєръ вˢ ты́мъ до́мȣ дигнита́ръ вєлмо́жный Мȣжъ въ коро́нѣ валє́чный и въ цє́ркви побо́жный (Київ, 1627 *МІКСВ* 186); **великий мужъ, мужъ (мужь) великїй** – велика людина: Нє ма́єшъ ли ты до́сы(т) ѡ ч҃лчє заховыва́ти досвѣ(д)чєныи рє́чи ѡ(т) такъ мно́гихъ и вєли́ки(х) мȣжѡ́въ, и ча́сѡвъ на́ то присто́йны(х) и сво́й нєдоста́токъ позна́ти (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 212); А вˢко́ротцє рє́кши; завшє вˢ то́мъ цно́мъ гнѣздѣ, быва́ли лю́дє мȣжныи и дѣлныи мȣжє́вє вєли́кїи, вˢ ра́дѣ щи́рыи, вˢ Вѣрѣ ст҃о́й Правосла́вной ста́лыи (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); Нєєма́нъ гєтма́нъ ц҃рѧ сїрі́искаго бы́лъ мȣжь вєли́кїи оу па́на своєгѡ и вˢ ȣчти́вости бо прєз нєго да́лъ г(с)дь выбавлє́ньє сїрѣи (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); **мужеве братѧ** – (*шанобливе звертання*) панове-браття: мужєвє бра(т)ѧ могу бє(з)пє(ч)нє мовити к ва(м) ѡ патриа(р)сє давыдє (II пол. XVI ст. *КА* 9); нєха(и) жє будє(т) вѣдомо всѣ(м) ва(м) мужєвє бра(т)ѧ // и(ж) чєрє(з) того ва(м) ѡзна(и)мєно ѡ(т)пущє(н) грєхо(в)… стєрєжѣтєсѧ (ж) абы на ва(с) нє пришло што повѣдєно въ прр(о)цє(х) (Там само, 72–73); **мужъ божїй** – Божий чоловік: за́ра(з) по(з)на(л) ца́ръ, жє то бы(л) чловє(к) б҃жїй, и рє́клъ… по поѧ́сѣ, и по ѡбро́сло(и) головѣ и нєоучєсано(и), а(л)бо ѡсо́бѣ, по(з)на(л)

нєво(н)пли́вє, жє то(и) бы(л) моу(ж) бж҃їи; длѧ то́го, жє… таковы(и) ᲂу҆бю́ръ, са(м) є҆дє́нъ Ілїѧ мѣлъ вла(с)ны(и) (серед. XVII ст. *Кас.* 2).

4. (*чоловік зрілого віку*) дорослий: а҆лбѡ ꙗ҆́къ в҃ одно́мъ мѣстѣ мно(з)ство людє́й є҆́стъ, з҃ кото́рыхъ одны дѣти и нємо́вꙗтъка, а дрᲂу́гїи млодє(н)ци и мᲂу́жи: а вси з҃ одногѡ жро́дла бєрᲂу́тъ во́дᲂу, ѡди́нъ хлѣбъ ѣдѧ́ть и одногѡ повѣтра заживаю́ть (Вільна, 1627 *Дух.б.* 311); **зуполный мужъ** – зрілий, дорослий чоловік: пє́рвшыхъ родонача́лникѡвъ на́шыхъ доскона́лы(х) бг҃ъ сътвори́лъ, взрастомъ, сло́вомъ и ра́зᲂумомъ в зᲂупо́лного мᲂу́жа (Острог, 1588 *Сур.* 1 зв.).

Див. ще **МУЖИКЪ, МУЖЧИЗНА, МУЖЪЧИНА.**

МУЖЪНОСТЬ *див.* **МУЖНОСТЬ.**

МУЖЪСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЖЪЧИЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУЖЪЧИНА *ч.* Те саме, що **мужъ** у 1 знач.: в чєтвєръгъ и въ пѧ(т)ницᲂу ᲂу҆били в за(м)кᲂу двᲂухъ мᲂужъчинъ (1552 *ОБЗ* 143).

Див. ще **МУЖЧИЗНА.**

МУЖЪЧЫЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУЖЫКЪ *див.* **МУЖИКЪ.**

МУЖЫЦКИЙ *див.* **МУЖИЦКИЙ.**

МУЖЬ *див.* **МУЖЪ.**

МУЖЬСТВО *див.* **МУЖЕСТВО.**

МУЗА *ж.* (*гр.* μοῦσα) **1.** (*одна з дев'яти богинь поезії, мистецтва й науки*) муза: Ли́ст҃ той в҃ єги́птє авсон҃ски начєрта́ный, роу́скимъ ꙗзыко(м) в сарма́тєхъ дарова́ный. Борєц҃кимъ на(д)дєръ апо́льлови коха́нымъ, и в парна́с҃сє на ло́нє моу́зъ выхова́нымъ (Дермань, 1605 *Нал.Л.* 44 зв.).

2. *Перен.* (*про поезію, мистецтво, науку*) муза: Фᲂундáторє побо́жный Цны́хъ Наᲂу́къ патро́нє, Всѣхъ ᲂутѣхо ᲂучо́ных҃, всѣх҃ Мᲂу́зъ Цитєро́нє (Київ, 1632 *Євх.* 300); Цр҃ко́внє Мᲂу́зы в҃ спѣва́ню цвичо́нє, Нн҃ѣ ѡста́втє на фи́лю пєщо́нє Жро́дла крышта́лнє, Ємпирїйскои во́ды: Злото́й поро́ды (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.).

МУЗИКА[1]**, МУЗЫКА, МУСИКА** *ж.* (*гр.* μουσική) **1.** (*виконання, звучання музичних творів*) му́зика: В суботᲂу маю(т) поновлꙗ(ти) всѣхъ рѣчи(и), которы(х) сѧ ᲂучили прє(з) тыжьдє(н). и ᲂучи́тисѧ маю(т) пасха́ли(и), и лу́ннаго тєчє́нїѧ, и ли(ч)бы, и рахова(н)ꙗ, или мᲂуси́къ цр҃ковного пѣнїѧ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); Потомъ пѣсни почали́хмы про́сто склада́ти, И при мᲂузы́цѣ пасты́рской корикгова́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Первый – на десятъ артикулъ. Внесеніе в Костелъ свѣцкой мусики, органной и пищалное (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 785); ѡ́ни (ж) стрѣта́ют҃ (!) єго́ з радо́стю и з… чє́стю… з мᲂузи́ками и спѣвана(м) прїймоую(т) єго́. и всѣ колѣна… покланѧ́ю(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 116); Нб(с)ныє всѣ ни́нѣ Орфєѡ́вє, И вы́ прїйдѣтє та́мъ Арїонѡ́вє. Вдѧ́чного то́нᲂу мᲂузы́кᲂу в҃сщина́йтє: И дзвє́нкъ выда́йтє (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.); Та́кож(д)є и оу́ха свою ѡсо́б(н)ᲂю почᲂуютъ мᲂукᲂу, кото́рыи вєсєли́лисѧ при мᲂузы́кахъ; и ра́ди слᲂухали блᲂу́дныхъ жє́нъ, а та́мо ти́лко бᲂу́дᲂутъ всєгды слы́шати; стра́шныхъ дѣмонѡ́въ (Чернівці, 1646 *Перло* 156 зв.); *У порівн.*: мы о томъ преславутомъ княжати мовити можемо: "Пам'ять Василія

православного… якъ приправа вонности сотворенное мvро отъ аптыкара въ устѣхъ каждого, яко медъ осолодѣетъ памятка его, и якъ музика при бесѣдѣ вина" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); **вавилонская музыка** – богопротивна, гріховна музика: в Лядской земли папы римскаго титулы, и вавилонская музыка… в прелесть латынскую мало не всѣх выкрало, тако и овде – власть, безецность, роскош тѣла, угодное житие безбожных и невѣрных турков миролюбную мысль до себѣ притягает (1608–1609 *Виш.Зач.* 219).

2. Музичний інструмент: Каиновє за(с) сыновє… вынашли напєро(д) всѧкиє рємє(с)ла, тȣба(н), мȣзыкȣ, и вси и(н)стрȣмє(н)та на которы(х) играю(т) (1582 *Кр.Стр.* 18 зв.); А его дей милость, забороняючи вшелкимъ способомъ набоженства въ той церкви головной соборной, завжды заседаетъ обои двери церковные, у однyхъ самъ зъ слугами, а другие рекфалы, дудами и иными музыками заступаетъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 295); бо є(ст) то проти(в)но ба(р)зо данѧ тоє. томȣ богатомȣ жє мѣсто ро(з)маиты(х) мȣзы(к) або строумє(н)то(в) вˁздыханїє бє(з) прєстанї. мѣсто бє(з)мѣрънoсти пѧ(н)ства тєды є(д)нои кроплѣ хочє(т) воды. а мѣсто смотрѣнѧ тˁма // кромѣшнаѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 212–212 зв.); Прето тежъ и въ псалмѣхъ пишучи росказуетъ: "хвалите Бога во струнахъ и органѣхъ и иншихъ розмаитыхъ музыкахъ" (1603 *Пит.* 77); Свѣри́ль: Пища́лка, мȣзи́ка нєвєли́чкаѧ на кшта́лтъ лю́тнѣ (1627 *ЛБ* 112);

(*звучання музичних інструментів*) музика: Хто́ ж бы мєнє щасли́вымъ, намѣни́лъ вˁ тои мѣрѣ. Бы… мȣзы́кою трȣбъ, бȣбновъ, хȣти додава́но: А на то́мъ бы сходи́ло, жє сѧ рȣшитъ згóла Стра́шно было, доста́тˁсѧ нєсмéртныи кóла (Вільна, 1620 *Лям.К.* 19).

3. *Перен.* (*приємні для слуху звуки*) музика: Зайстє пла́чъ, рыда́ниє и слéзы Пóгрєбѡмъ оздóба и окра́са, и Бг҃ȣ ми́лаѧ мȣси́ка (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 8).

4. (*група музикантів*) музи́ки, му́зика: А на дрȣгїй день рано послалъ Цр҃ъ мȣзикȣ свою прє(д) палацъ братнїи, и казалъ смȣтно грати Цр҃ъ (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.).

МУЗИКА[2] *ч.* Музи́ка, музикант: и оу(ж) калацїи коштóвныє, моузи́ковъ розмайтость. похлѣбцовъ оуслȣгова́ньѧ, смѣхи розмайтыє, ѡ дш҃и нє(д)ба́льство. оу́мыслъ роспоу́щєныи… гдє тєпéръ. всé сѧ тóє розлєтѣло (Острог, 1607 *Лѣк.* 35); бога́тый… // оу́богомоу и розодра́нагo рȣби́ща нє да́стъ, моузика(м) и спѣва́ко(м)… пóлъ имѣнїѧ да́стъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 202–202 зв.); томȣ вєлми бра́тъ Цр҃скїй дивовалъ сѧ; алє нє могȣчи оуста́ви Цр(с)кии ламати, прибралˁсѧ вˁ жалобныи ша́ты, и и́шолъ за ѡ́ными мȣзиками (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.); Всѣ рóзныи мȣзи́ки,… Стрóйтє Цита́ри, Лю́тнѣ, в(ъ) Арфы ми́лє бїйтє, Мєлїодїйными дȣмы на(с) всѣхъ вєсєлѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); Хóчъ то нéгдысь строфова́лъ Филосóфъ оубóгїй Дїѡгéнєсъ Мȣзикѡвъ, гды цнóты дорóги Занєдба́вши, на Лю́тнѧхъ Ка́нтъ модєрова́ли, И стрóйнє вˁ ѡбыча́ѧхъ нєстрóйныхъ спѣва́ли (Київ, 1632 *Євх.* 296); мȣзи́ки спѣваки, нє ти́лко вˁ Крȣлéвскихˁ дѡмє(х), и Ксю́нжєнцихъ, оу па́нѡвъ свѣцкихъ, Алє и вˁ дȣхóвни(х) оу арцибѣскȣпѡвъ и бѣскȣпѡвъ, ȣ

митрополи́тωвъ на́шихъ, и Влады́кωвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.).

МУЗИКЪ, МУЗЫКЪ *ч.* (*стп.* muzyk) те саме, що **музика²**: Ꙗко бо́вѣмъ лю́тнѧ, єсли нє бꙋдєтъ мѣти мꙋзика сво́єго, про́жнаѧ и нада́рємнаѧ є́стъ: та́къ и дш҃а и тѣло ω(т) сєбє взя́ємъ роздѣлєныи, нѣчо́го дѣлати нє мо́гꙋтъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 122); Мєліодійный Мꙋзы́кꙋ, Кро́лю и Прр(о)чє, Мꙋжꙋ по ср(д)цꙋ Бж҃їю, нб(с)ный отро́чє. Обфи́тою ра́достю го́йнє исполни́сѧ, Възыгра́вшисѧ в(ъ) дꙋхꙋ, ми́лє вєсєли́сѧ (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.).

МУЗИЦКЫЙ *див.* **МУЗЫЦКИЙ.**

МУЗИЧНЫЙ *прикм.* Мелодійний; милозвучний: При́стоѧло на́мъ зайстє оучи́нками подѧко́ва(н)ѧ ω(т)да́ти Бж҃ой Мт҃ри, гды(ж) вˢ таково(м) сѧ она ба́рзѣ(и) анижє́ли вˢ сло́вномъ кoха́єтъ, а нє то́лко она, а́лє и Сн҃ъ єи на́дˢ пища́лки, на́дˢ орга́ны, и на́дъ мꙋзи́чныи пѣсни, и на́дъ самы́и ора́торскїи красомо́вства ба́рзѣй лю́битъ живо́тъ побо́жный (Київ, 1627 *Тр.* 669).

МУЗКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗКЇЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗСКЇЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗСТВО *див.* **МУЖЕСТВО.**

МУЗЧИЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУЗЧИНСКИЙ *прикм.* (*який стосується чоловічої статі, характеризує її*) чоловічий: андрого́нє сꙋ(т) въ афри́цѣ кото́рїи обо́є прирождє(н)є іма́ю(т). а сполꙋ сѧ мѣша́ю(т). имаю(т) пра́воє пєрси моу(з)чинскоє. а лѣвоє жє(н)скоє. гєрмафроди́тє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

Див. ще **МУЖИЦЬКИЙ, МУЖНИЙ, МУЖСКИЙ.**

МУЗЪКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗЪСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУЗЫКА *див.* **МУЗИКА¹.**

МУЗЫКЪ *див.* **МУЗИКЪ.**

МУЗЫЦКИЙ, МУЗИЦКЫЙ *прикм.* Музичний. ◊ **инструмєнтъ музыцкий (музицкый)** – музичний інструмент: Сїй дє́нь… чи́нили трїꙋмфы, вˢ бꙋбны би́ли, на инстрꙋмєнтахъ, мꙋзи(ц)кыхъ грали: ра́довалисѧ, и вєсєлили (поч. XVII ст. *Пчела* 40); А коли оузрѣла цр҃ѧ стоѧ́чогω на маєста́тє во́длꙋгъ ωбы́чаю, а кнѧжата… ώколо нєго, и вє́сь лю́дъ зємли вєсєлѧ́чїи сє и трꙋбѧ́чїи вˢ трꙋбы и игра́ючїи на розмайтыхъ инстрꙋмє́нтєхъ мꙋзы́цкихъ,… роздє́рла ша́ты свои и рєкла (серед. XVII ст. *Хрон.* 332).

МУЙ *займ.* (*стп.* mój) **1.** (*який належить мені*) мій: за то ручи(л) дє(м)ко бра(т) є(г) загородни(к) му(и)… и(ж) о(н) сѧ имає(т) з брато(м)… // добрѣ жити (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 1, 7–7 зв.);

(*який належить мені як фізичній особі; який є частиною мене*) мій: И пуднявъ Господь руку свою, и удари ротъ муй, и рюкъ ико мнѣ: Атъ емъ ти давъ слово мое у ротъ твуй (XVI ст. *НЄ* 208).

2. (*який перебуває у родинних або близьких стосунках зі мною*) мій: мєнє бра(т) моу(и) ти(м)ко дарова(л) и дѣти моѣ на вѣки и за-

писа(л) мнѣ… // дарь (Одрехова, 1581 *ЦДІАЛ* 37, 1, 13 зв.–14 зв.); имєнъє ѡтє(ц) му(и) дє(р)житъ заставны(м) ѡбычаємъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54).

Див. ще **МОЙ, МОЙСКІЙ.**

МУКА[1] *ж.* Борошно, мука́: аще єсть во домоу моємь. болє пригорщь мѹки. и сє собираю полѣна сиꙗ. да испєкши ѡпрєснокъ (1489 *Чет.* 233); взꙗ(т)о… //… сѣрки за сорокъ гршє(и),… муки ржаноє дєсꙗ(т) трєти(н)нико(в) по сороку грш (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23–23 зв.); пограбили… //… муки по(л) мацы ржано(и) за грошє(и) по(л)трєтꙗ(д)цєтъ (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89–90); вшак жє была бы ли потрєба того пилнаꙗ мѣновитє хлѣба, тєды имъ жыта купити на фѹрѹ мѹки нє ѡ(т)мовлꙗю(т). алє то абы нє было в звычаю на потымъ (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52 зв.); взяли:… //… муки житьноє миро(к) двє (Житомир, 1650 *ДМВН* 204–205).

МУКА[2] *ж.* **1.** (*важкі фізичні чи душевні страждання*) му́ка: Пото́мъ бы́лъ томѹ сѹдъ. і мѹчєно. и́ныи нє вы́тривали. помє́рли в мѹкахъ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); и томоу дива(т) сѧ вєликомоу тръпєнїю єго стои мл(с)ти, Ижь є(ст) Бгъ Бго(м), Гь страш[ѕ]ныи си(л)ныи, а таковыи поносныи моуки тръпи(т) сътворитє(л) ѡ(т) сътворєнїа своєго (XVI ст. *УЄ Трост.* 74); а и́ншїє та́къ є́п(с)кпи, ꙗ́ко митрополи́ти нє могѹчи́ таки(х) моу́къ вы́тєрпѣти, подпи́совалисѧ до тои змы́шлєнои оунѣи (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 51); Для того жъ и Божое помочи естъ обнажонъ, гды отъ идоложерцовъ пойманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ливанъ на жертвище и далъ хвалу бѣсомъ (1603 *Пит.* 55); тєрпѧ́ть ма́тки мѹки: Ґды сѧ з[ѕ] пло́домъ в[ѕ] оутро́бахъ. нєдозрѣлымъ ко́ѧтъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3); Іс видачи ижє сѧ южь приближаль ча(с) моу́кы єго́ прєз которою ма(л) выкоу́пити лю(д) свои з роукы дїа́волскои, пришоль… до ір(с)лимь абы тамь… вє(ч)раль (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 11 зв.); г(с)дь избави́тє(л) на(ш) в шє́сты(и) днь ша́басѹ бы(л) ра(с)паты(и), стыи… єго мѹкою свѣжо пєрєстра́шєны, цѣлои но́чи нє спа́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 31); **мука господа** (**Спасителя, христа**) – страсті Христові: ꙗко ѡвча на заколєнїє вєдєсѧ… тє́ды того напо(л)нилосѧ ннѣшнєго стго // днє чєрє(з) того ти́хого и нєви(н)ного агньца прє(з) мѹкѹ га на́шєго іс ха (поч. XVI ст. *УЄ* № 236, 14–14 зв.); Проклѧ́тъ всѧ́къ висѧ́й на дрє́вѣ, прє(д) сєбє оупо́рнє взѧ́ви съблажнѧ́ют[ѕ]сѧ, и ѡ(т) пожи́ткѹ збавє́ннои мѹки Спси́тєлѧ на́шєгѡ на Кр(с)тѣ, ѡ(т)пада́ют[ѕ] и погиба́ютъ (Там само, 273); Розмышлꙗ́н[ѕ]є ѡ мѹцѣ ха, спси́тєлѧ нш̃го (Львів, 1631 *Волк.* 1); **мука господня** (**Христова**) – те саме, що **мука господа**: єсли бы сѧ моу́ка г(с)нѧ ро(с)памѧтывѧ́ла, нѣ ма́шъ нѣчого́, штобы сѧ нє зноси́ло анѣмоушо(м) спанѧ́лы(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 305); А то(т) кєли(х) [вина] значи(л) мѹкѹ и смрть Іс хвѹ (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 18); Другая оказія – часу приближаняся муки Христовы, оная прозба матки сыновъ Зеведовыхъ… абы сѣдѣли одинъ по правици, а другій по лѣвици Христа во царствіи Его (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 462).

2. (*катування під час допиту, тортури*) муки: Вже тежъ, будучи на муце, вызнавалъ, ижъ дей тотъ же Горбикъ зъ Гавриломъ, винникомъ, котлы горелчаные, на Смолянци, у

Стася Олейника покралъ (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/I, 103); мы,… тую челядь, которая была з оное катовское муки хора, не держали есмо у везеню (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 410); а за свєдєцство(м) и (з)наками пє(в)ными того ıацка ю(ш)ка и нє(с)тєра на пробу є(с)мо всказали а гдє бы ѡни и ты(х) дву(х) дємида и лу(к)ıана на мѹцє бѹдѹчи повolали тєды и тыє пробованы быти маю(т) и до при(с)лѹха(н)ıа мовє(н)ıа ты(х) злочи(н)цо(в) на пробє // бѹдѹчи(х) придали є(с)мо (Володимир,1588 *ЖКК* I, 301–302); тамъ же приведъши, муки розмаитые, ведле воли своей, чинили, збили, зморъдовали, и до господы, и до везеня сажали (Луцьк, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 274); шляхетный Матыс Славокгурский… будучи на муце, учинилъ [тестаментъ] с печатю своею, такъже с печатъми и с подписми, которые писати умели, тыхъ нижей менованыхъ особъ, там на тот час будучихъ, просечи, абы принятъ и в книги вписан былъ (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 503); Попов до тои унѣи кгвалтом притягали, а тым, которыє изводитися не дали от них, обезчестивали, других вязанємъ и муками трапили (Львів, 1605–1606 *Перест.* 41); и, мало на томъ маючы, ты Михайло Жилинскій взялесь его въ домъ свой, тамъ же, маючи его, собе по воли замъкнувъшы у пивницу, въ земли будучой, паствилессе надъ нимъ, муки розные ему задаючы, свечами и огънемъ, желизомъ роспаленымъ палечы (Люблін, 1624 *АрхЮЗР* 3/I, 277); **выдати на муку, на муку выдати (давати)** – віддати на тортури: ѹста(в)уємъ кгды бы на которого чл҃вка простого подозрєного… знаки злодє(и)скиє были пописаны… то(т) чл҃вкъ має(т) быти выда(н) на мѹкѹ (1566 *ВЛС* 105 зв); Естли бы розбойники шляхтича поволали три кротъ, ижъ съ ними розбивалъ и тыхъ луповъ участникомъ былъ, тогды маетъ врядъ его казать зымати и на муку выдати, а где бы ся зъ муки призналъ, маетъ каранъ быти (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); Єстли бы сѧ потрафило и(ж) шлıа(х)ти(ч) в лєтє(х) чоты(р)надъцати а нє бо(л)шъ ѡбвинє(н) ѡ злодє(и)ство, або привєдє(н) // бы(л) з лицо(м) тогды таковому про молодо(ст) лєтъ єго нє маєть быти поличо(н) за злодє(и)ство и нє маєть быти до ката в рѹки и на мѹкѹ даванъ (1566 *ВЛС* 104 зв.).

3. (*життєві труднощі; злигодні*) мука: ты́є кото́рыє в рѹда(х) працѹючи тє(р)пѧтъ моу́кѹ вєли́кѹю, и кг(д)ы… задрѣ́млю(т), и присни(т)сѧ имъ во снѣ жє в ро́скоши и в доста(т)кѹ соу(т). вˢста́вши, жа(д)ноє с того сноу потѣ́хи нѣ ма́ютъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 37); Хотѧ́й Бѣ́ды… штодєнˢныи мѹ́ки Тєрплю, прєдсѧ вˢ полъ вѣ́ку боюсѧ розлѹ́ки (Вільна, 1620 *Лям.К.* 6); **мука рук** – тяжка праця: Туй можеме познати, чомъ одны багатѣютъ люде правдовъ, муковъ рукъ своихъ, изъ благословенія и изъ даня Божого, а другыи кривдовъ, и крадежомъ, и розбоомъ, и ужами изъ даня чортового (XVI ст. *НЄ* 175).

4. (*страждання грішників після смерті*) кара: житьє бо нашє кратко єсть. а мѹка долга. и конєць вѣка сєго близко єсть (1489 *Чет.* 291); ѡ ѡ(тч)є авраамє помл҃оуй мѧ. а пошли лазарѧ. абы омочиль конєць пальца своєго. оу водѣ. и оустоудить языкˢ мои. бо тръплю тѧ́жˢкоую моукоу в томˢ то пламєни (1556–1561 *ПЄ* 294); Души справедливыхъ (писмо святое мовитъ) суть въ рукахъ Божіихъ, и не доткнется ихъ

мука (1603 *Пит.* 61); за своє нє(д)ба́льство ты́лько са́ми сєбє нєсмє(р)тє(л)ны(м) ѡ(т)да́ли моу́ка(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 43); то́тˢ в пе́клѣ моу́кꙋ тєрˢпи(т), а и́нˢшїє ча́сомъ вˢ єго добра(х) роскошоу́ютˢ, и вєсєлѧ(т)сѧ (Там само, 118); Чита́лихмы бо́вѣмъ вˢ кни́гахъ на́шихъ, жє анѣ приложи́ти што при́стои(т) анѣ оуна́ти. вєли́кою бо́вѣ(м) и приклада́ючого, и оуймꙋючого мꙋкою ва́жꙋтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 129); Стра́сть: Мꙋчє(н)є, мꙋка (1627 *ЛБ* 121); Тꙋ ꙗ́снѡ ѡписа́въ Пр(о)ркъ; ѡбновлє́нїє мі́ра сєгѡ́; и поко́й правє(д)ныхъ, и мꙋкꙋ грѣшныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 144 зв.); **вѣчная мука, мука вѣчная** – страждання грішників у пеклі: всѣхˢ за́сь во́ли єго противѧ́чихъсѧ и злє чи́нѧчыхъ на вѣчнꙋю мꙋкꙋ прєдъꙋста́вилъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 281); да избавить на(с) хс҃ъ бг҃ъ. ѡ(т) мꙋки вѣчноє (1489 *Чет.* 362); Прє́то потрє́ба ѡ(т) зло́го оутѣка́ти; ꙗкѡ Бг҃ъ росказа́лъ, и боѧ́тисѧ зло́го мꙋки вѣчнои (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.); **вѣчныє муки, муки вѣчныє** – те саме, що **вѣчная мука**: дїа́воль… испа(л) из высоко́сти бж҃єи за сла́воу свѣта сєго… а ïю́да ми́ловаль маѥ́тно(ст)… кды мо́ви(л) прода(м) сєго, и привръ́нꙋ до сє́бє имѣ́нїє, за що ты(ж) ста(л)сѧ наслѣ́(д)ни(к) вѣ́(ч)ны(м) моу́ка(м). Къто́рыми рѣ́(ч)ми само́го ха҃ кꙋси́лъ… насоло(д)жєнїє(м) тѣла (1645 *УЄ* № 32, 189); апостолъ Павелъ мовит: “хотя бы и ангелъскими языками мовили”, до пекла в муки вѣчные пойдуть, от которых нас выбав, Збавителю нашъ (Вільна, 1600 *Катех.* 81); **мука пекелная (пекелнаꙗ, пекольная)** – те саме, що **вѣчная мука**: тая мука (мовитъ) пекелная тымъ будетъ тривати, которые, потеравшы а не заховавшы крещенія, на вѣки загинутъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 131); правє(д)ны(х) дш҃и сѫ(т) во роука(х) бж҃їи(х). а нє до(т)кнє(т)сѧ и(х) моука нѣк(д)ы пєкє(л)наѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 96 зв.); алє пакъ а(д)ъ мука пєкольнаꙗ разрушиласѧ. а ворота єго сокрушилисѧ (1489 *Чет.* 207); **муки гєєнскиє** – те саме, що **вѣчная мука**: та́кжє кто́ ча́сто ро(з)мы(ш)лѧє(т) // ѡ мꙋкахъ гєє́нскихъ; … таково́гѡ гєє́на ѡ(т) во́дитъ ѡ(т) грѣхѡ́вˢ смєртє́лны(х) (Чернігів, 1646 *Перло* 120–121); **огненная мука** – те саме, що **вѣчная мука**: гєєна огненная мука (II пол. XVI ст. *ЛА* 181); **пекелныє муки, муки пекелныє** – те саме, що **вѣчная мука**: Што оучи́нимѡ тогды, коли до пєкє́лны(х) мꙋкъ погна́ны бꙋдємѡ; нє бꙋдєтъ та́мˢ жа́днои фо́лˢги (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 42); хотѧ(и) то ка́занѧ моє́ стра(ш)ли́воє, и плачли́воє. алє прꙋдко мно́гихъ чл҃вѣкѡвъ вѣрныхъ; приво́дитъ на покаѧнїє истєнноє, и ѡ(т) мꙋкъ пєкє́лныхъ вызволѧєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 127); **быти въ мукахъ** *див.* **БЫТИ**.

◊ **Божая Мука** – придорожній хрест із розп’яттям Ісуса Христа: ѡ(т)толь прывєли насъ воинъцы к сажє(в)цє фракгантовє А ѡ(т) сажєвки просто доломъ чєрє(з) ѡгороды Милꙗновъскиє до Божєє Мꙋки (1546 *ОГ* 6 зв.).

МУЛАРЧИКЪ *див.* **МУЛЯРЧИКЪ.**

МУЛИСТЫЙ *прикм.* Мулистий: Асїа́нє: Мꙋли́стыи, лгнꙋчїи, а́бо болѡ(т)ныи (1627 *ЛБ* 182).

МУЛИТИ *дієсл. недок.* (*торкаючись тіла, спричиняти біль; давити*) мулити, муляти: Агг҃лъ:… а когда до цє(р)кви єси пришолъ, то ꙗко порꙋгатєль созˢдатєлєвѣ своємꙋ и прч҃той єго мт҃ри и вˢсѣмъ ст҃ымъ, любо чрєзˢ силꙋ єдинъ поклонъ ꙋчинилъ єси, да и то по(д)сти-

лалъ єси воз҄главницꙋ под колѣна, даби нє мꙋлило (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274).

МУЛИЦА *ж.* (*самиця мула*) мулиця: Мъскъ: Мꙋлъ, или мꙋлица, ѕвѣрѧ спложéноє с҄ конѧ и з҄ ослиц́ѣ (1627 *ЛБ* 67).

МУЛТАНИНЪ, МУЛЪТЯНИНЪ, МУНТАНИНЪ *ч.* (*мн.* **мултане**) (*стп.* multan) молдаванин: нє зовꙋ(т)сѧ вси ꙗзыки крéщєн҄ныє въ имѧ ѡ(т)ца и сн҃а и ст҃го дх҃а ин҄ши(м) имєнє(м), начє(н)ши ѡ(т) восхо(д)ныхъ сторо(н), и до запа(д)ны(х): нє доходѧчи гдє православнїи со папє(ж)ники смѣшаю(т)сѧ, ꙗко оу вєнéцїи, крѣтѣ, и дрꙋги(х) нациѧ(х). и на полуднє и по(л)ночи. ко(ж)ды(и) ѡ(т)мѣн҄ны(и) свои(м) гóлосо(м) Зовомы(и) ꙗзыкъ. А мєновитє грéци, арáпи, сѣвєрани. сє(р)би. бо(л)гарє, словѧнє. арабанаши. моу(л)тѧнє, богда(н)ци. мосъква. и наша рꙋ(с), то(л)ко хр(с)тїанинъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 250 зв.); мїнєю избра(н)ную кѵєвского дрꙋкꙋ и ѱалты(р) кѵрїло(в)скую лво(в)ско (!) дрꙋку: продалємъ му(н)таномъ за зло(т) 28×15 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 3 зв.); З *мꙋлътꙗнъ* єщє з мꙋ(л)тꙗнь примитє вашъ мость завдꙗчнє (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468).

МУЛТАНКА *ж.* (*стп.* multanka) народний духовий музичний інструмент: Артыкꙋлъ г҃і. Впроважє(н)є в҄ костéлъ свѣтской мꙋзыки, ѡ(р)гáно(в), скрипокъ, пищáло(к), мꙋлтáно(к), бꙋбно(в), и трꙋбъ, и иных того ж рóда корчéмных и скоморóских дꙋдгъ, дѧлъ… и иныхъ розмайтых вимисловъ, в҄ котóрих нє тóкмо абы бл҃говолилъ Бг҃ъ, алє и нєнавидитъ того всєго, – по свѣдитєльствꙋ Єѵ(г)лскомꙋ (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв)* 29).

МУЛШТУКЪ *див.* **МУНДШТУКЪ.**

МУЛЪ[1] *ч.* (*лат.* mulus) (*свійська тварина, гібрид коня та осла*) мул: Прилєжáй ѡ мъскáхъ: Возница на(д) мꙋлами (1627 *ЛБ* 98); нє бꙋдѣтє(!) ꙗко ко(н) и мꙋ(л), которы розꙋм(а) нѣ має(т) кри(к)гами и оу(з)дою чєлюсти и(х) востѧгниши. так ты(ж)… ѕвѣрѣ птахи гады оумѧ(к)чаю(т)сѧ и наоучаю(т) змысло(м) члч(с)ки (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 56 зв.); Алєѯáндєръ приказáлъ рицєрѡмъ своим҄ áбы сѣкли рóски з҄ дéрєва, а зéлѣє рвáли, а мєтáли пєрєд҄ нóги кóнємъ и мꙋломъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 419).

МУЛЪ[2] *ч.* (*шар піску, землі, нанесений течією ріки*) мул, намул: жабы, миши и и(н)шиє зє(м)ныє звѣрꙗта, кгды(с) нѣ(л) рѣка вы(л)лє(т) на(и)дꙋю(т) в мулѣ живыє нєдосконалыми єщє чло(н)ками, ꙗ(к) бы и(х) зє(м)лꙗ родила (1582 *Кр.Стр.* 73 зв.).

МУЛЪТЯНИНЪ *див.* **МУЛТАНИНЪ.**

МУЛЬ *ж.* (*стп.* mól) міль: "Не прячте прятаня на земли, де муль точитъ, (и) иржа истъ, и де татіе пудъкопуютъ и крадутъ… " (XVI ст. *НЄ* 168); алє збырайтє собѣ скарбь на нб҃сє(х). г(д)є злóдѣєвє нє по(д)копáю(т) ни крáдѫ(т). ани мѫ(л) нє сточи(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 13); на зємли… тыи ска(р)бы нѣк(д)ы нє згиноу(т) анѣ мꙋ(л) // и(х) поистъ. анѣ ты(ж) ръжа. анѣ злодѣєвє нє по(д)копаю(т). анѣ ты(ж) оукра(д)уть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 111–111 зв.).

Див. ще **МОЛЬ**[1]**, МОЛЬЦА.**

МУЛЯРСКИЙ, МУЛѦРСКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується муляра*) мулярський: ꙋрꙗ(д) виводили ѡ стѣнꙋ сави(н)скꙋю гр(ш) п҃і цє(х)мистрови мꙋлꙗрскомꙋ г(рш) в҃і (Львів, 1592

ЛСБ 1037, 41); Кгды(м) выводи(л) на кгрꙋ(н)тъ цє(р)ковны(и) цѣхꙋ мꙋлѧ(р)скꙋю далємъ грошїи м҃ (Львів, 1612 *ЛСБ* 1047, 2 зв.).

2. (*який стосується мулярства*) мулярський: А маю(т) пи(л)новáти встави(ч)нє вє(с)по(л) во всє(м); … строны стосованꙗ вáпна и всєи матєрии що до робóты мꙋлꙗ(р)скоє налєжи(т) (Львів, 1598 *ЛСБ* 324); вє(д)лє рады п(н) фєдѡ(р) малєра длꙗ ꙋважєнє вѣзєру(н)кꙋ ѡбразового, звѣ(в)ши трѡ(х) ма(и)стро(в) мꙋлꙗ(р)ски(х): ты(м) за трыкро(т)ную на ґру(н)тє бы(т)но(ст) далємъ зло(т) 2 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 6).

Див. ще **МУРАРСКИЙ.**

МУЛЯРЧИКЪ, МУЛАРЧИКЪ, МУЛѦРЧИКЪ, МУЛѦРЧЫКЪ *ч.* **1.** (*підмайстер муляра*) мулярчук: всѣ iконы новопоставлєныє и ца(р)скиє врата пошпєти(л) чо(р)ностю тогды хлопо(м) и мꙋлꙗ(р)чико(м) ѡ(т) выламанє му(рꙋ) и ꙋгашє(н) о(г)нꙗ з҃ (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); мулѧ(р)чыкови що на мꙋ(р) латꙋ лама(л) : 20 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7); пєрє(д) воскрєсєниє(м) хрыстовы(м) тєсали мꙋлѧ(р)чики камѣ(н) и та(к) ѡгꙋло(м) заплатилє(м) ѡны(м) fr 27 ″ 11 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 7 зв.); мꙋлѧ(р)чыкови и помо(ч)нико(м) що пры цє(р)кви ꙋпрѧтовали и побѣлили. зє(м)лю скоповали ро(з)возили fr. 5:1 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18 зв.).

2. *Вл.н.*: робили хлопо(в) є҃: ꙗнъ слодовничє(к)… // станиславъ г(рш) г҃ шимо(н) мула(р)чи(к) г(рш) ѕ҃ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 17–17 зв.).

Див. ще **МУРАРЧИКЪ.**

МУЛЯРЪ, МУЛѦРЪ *ч.* (*стп.* mularz, *свн.* muræere) **1.** Муляр: мулꙗрꙋ что с хлопо(м) роби(л) за ты(ж)дє(н) г(рш) з҃ за балꙗсы на(д) враты мона(с)ты(р)скїми (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); оско(р)дъ, клє́пєцˀ сокира, котóрою мꙋлѧрѣ камѣ(н)є ѡтє́сꙋютъ (1596 *ЛЗ* 63); Звонницу, которую мыслилемъ… муровати, если бы ми живота Господь продолжити рачилъ, и южъ и муляру Петру Нѣмцу… на тую роботу золотыхъ сто, маючи зъ милостыни, задалемъ былъ, которое и теперъ при немъ зостаетъ (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); здалóбысѧ тꙋтъ запытáти тыхъ злѡвѣрникѡ́въ… ци то тóє мѣсто матєрїѧ(л)ноє… и єсли́ то тєлє́сноє, матєрѣѧ́лноє мѣсто вˀ нб҃ѣ, то подóбно, мꙋсѣли хєрови́ми мꙋлѧрáми бы́т(и), а архг҃глѡвє вáпно пали́ти, а Аггл҃ѡвє цє́глꙋ възи́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

2. Вл.н.: миско крама(р) и(з) жєною своєю мала(н)кою и с пасє(р)бомъ свои(м) ивано(м) зознали доброво(л) (!) и(ж) продали имѣнѧ своє ꙗнови мулѧрєви и жєнѣ єго за кє҃ злоты(х) (Львів, 1582 *Юр.* 3 зв.); ксендзъ Анътоний Янишевъский… противъко… // Иванови муляреви, Иванови Попъкови,… и иншым подданым, што на Волъце недалеко Крижа Светого мешъкают,… //… оферовалсе… правъне чынити не занехати (Луцьк, *АрхЮЗР* 3/IV, 154, 156, 157).

Див. ще **МУРАЛЪ, МУРАРЪ.**

МУЛѦРСКИЙ *див.* **МУЛЯРСКИЙ.**

МУЛѦРЧИКЪ *див.* **МУЛЯРЧИКЪ.**

МУЛѦРЧЫКЪ *див.* **МУЛЯРЧИКЪ.**

МУЛѦРЪ *див.* **МУЛЯРЪ.**

МУНДШТУКЪ, МУЛШТУКЪ, МУНШТУКЪ *ч.* (*стп.* munsztuk, *ствн.* mundstück) (*додаткові залізні вудила*) мундштук: пограбили… //… уздъ и кантаровъ осмь, мунштуковъ три, – то все коштовало осмь золотыхъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/ VI, 136–137); У Хоша: сало, за которое далъ былъ золотыхъ три, мунштукъ, за который далъ былъ таляръ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 219); Єстъ грани́ца пра́цъ тве́рдыхъ Бо́зкаѧ Наꙋка, Оузыча́єтъ оучоны(м), гды в҄ бѣгꙋ мꙋнштꙋка (Київ, 1632 *Євх.* 298); *Образно*: ѡ трєба (ж) бы то́мꙋ пасты́рєви // оу́дилъ мо́цны(х), з҄ моу(л)штоуко(м), и(ж) бы нє бы(л) дики́мъ. ѡ па́стырю фал҄шивы(и). чє́моу(с) такого́ ѕлого́ насѣнѧ насѣѧлъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 149 зв.–150); **въ мундштуку ходити** – ходити в шорах: Уважай, православный кождый, якъ выхелзненая теперъ владза папезская вѣковъ оныхъ въ мундштуку ходила, и громы папезскій зъ перунами неслушнихъ екскоммуникацій зоставали въ занедбаня зневазѣ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 917); **мунштукъ знѧти** (з кого) – послабити нагляд над ким-небудь: ґды бы єди́нъ бє(з) дрꙋго́го ѡбыйти́сѧ мо́глъ, нє были жъ быс҄мѡ на(д) ди́кїй звѣ́ръ сꙋровѣ́йшими и ѡкрꙋтнѣ́йшими… а прє(д)сѧ на ко́ждый де́нь сва́римѡсѧ, и єди́нъ на дрꙋго́го напа́дꙋємѡ: што жъ єсли бы єщє то́й мꙋнштꙋкъ з҄ насъ знѧ́лъ, хто ж҄ бы ри́хло до любви… склони́тисѧ хотѣлъ? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 564).

МУНИМЕНТЪ, МОНѢМЕНТЪ, МУНИМЕНЪТЪ, МУНѢМЕНТЪ *ч.* (*стп.* muniment, *лат.* munimentum) грамота, документ: поводовє… с позъву росправу маючи и дыляцыю на показа(н)є мунимєнътовъ пєвны(х), ижъ бы мя(л) бытъ мєжи ними розъдєлокъ з стороны таковоє маєтъности, собою ѡнътровєрътовали (!) (Київ, 1598 *ККПС* 102); дїакону при ѡ(т)цꙋ васїлїю боа(р)ско(м) ѡско(р)блєному зло(т) 1… в суботу ґды запозва(л) на(с) сн҃ъ ка(м)пѣановъ, тогды сиѯтови и в ка(н)цєлѩры(и) за монѣмє(н)та и ба(р)тошу… всєго зло(т) 4 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); побрал… //… шкатула з водками за золотых дванадцетъ; шкатула з грошъми и з мунимeнтами так церкви архимандрицтва Жидичинского, яко и з ойчистыми, грошей в тои шкатуле было дванадцет от золотых (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 653–654); где вси права, привилея, записы, зыски и презыски, баницыи скрутынии, инъквизыцие, ексътракъты, мунименъта и рекокгницые, мембрамы на певные суммы и долъги, тамъ в том замочъку спалили и в попел обернули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 168).

Див. ще **МУНѢМЕНТА**.

МУНИМЕНЪТЪ *див.* **МУНИМЕНТЪ.**

МУНИЦЫЯ *ж.* (*стп.* municja, лат. munitio) (*укріплення, оборонна споруда*) фортифікація: Уприйме и // верне намъ милые, ижъ своя воля Украинная, не досытъ маючи на тыхъ збродняхъ, которые на Украине до того часу чинили, далий въ панъствахъ нашихъ скупившися, поступуютъ: мѣста… , муницые, домы шляхетские беретъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 84–85).

МУНТАНИНЪ *див.* **МУЛТАНИНЪ.**

МУНТЪ *ч.* (*стп.* munt) борошно вищого ґатунку: Ач ти и ту(т) ꙋ му(н)та(х) єстъ ѩдлина и тꙋ(т) бы сѩ справило єдно(ж) дрожи(и)

ди(и) Алє па(к) єжє фуры на(и)мовати (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2).

МУНШТУКЪ *див.* **МУНДШТУКЪ.**

МУНѢМЕНТА *ж.* Те саме, що **муниментъ**: прє(д) ты(м) послаласѧ мѹнѣмє(н)та до прокѹратора до люблина прє(з) п(н) мигалѧ… в ли(ст) вложылосѧ 2 чы(р)воны(х) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3).

МУРАВА *ж.* Мурава, моріг: лѣ(х), мѹра́ва плѧц҄ поро(ж)ні(и) траво́ю ѡ(б)ро́слы(и), че́твєрогра́н҄ны(и), ꙗ́къ быва́ютъ горо́ды (1596 *ЛЗ* 55); Лѣ́хъ а: Мѹра́ва, плѧц҄ поро́жні(и) траво́ю ѡбро́слы(и), четвєрогра́нны(и), ꙗ́къ быва́ют҄ горо́ды, гра́ды (1627 *ЛБ* 60).

МУРАЛЪ, МУРАЛЬ *ч.* (*стп.* murarz) те саме, що **муляръ** у 1 знач.: маршалокъ манастыра Печерского, а…, слуга церковный печерский отчизный, а…, лучникъ св. Николы Пустынского, а Мазало, отаманъ Неводицкий, муралъ замку Киевского, а…, архимандричий печерский чоловекъ,… на том присягу учинили, ижъ то суть властные звечистые озера церковные, к чему Ленковичи и сами их привели и того имъ допустили (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 44); До(и)лидє, ковалю, столѧру, пса(р)цу, во(з)ницы, муралю, шє(в)цю, го(н)чару. Тымъ всѣмъ голо(в)щины по два(д)цати ко(п) грошє(и) (1566 *ВЛС* 94 зв.); камєнє вєликого и на філꙗрѣ. мѹра(л) много грошє(и) вза(л) (!) мѹра(л) много тєсаного камє(нє) выда(л) по гр(ш) θ локо(т) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 32).

Див. ще **МУРАРЪ.**

МУРАЛЬ *див.* **МУРАЛЪ.**

МУРАРСКИЙ *прикм.* (*стп.* murarski) **1.** Те саме, що **мулярский** у 1 знач.: ѹмовивши чєлꙗ(д) мѹра(р)скую ты(х) имєна в и(н)тє(р)цызє на рѡбо(тѹ) могорїча да(но) гро(ш) ″10 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 4 зв.).

2. Те саме, що **мулярский** у 2 знач.: з вѣзєрѹ(н)ки срє(д)нєѣ банѣ на папєры рысовалъ а(м)брѡжи(и) и ꙗкубъ ма(и)стровє мѹра(р)скиѣ, тымъ за працѹ на вино далємъ 4 ѡ(р)ты то є(ст) зло(т) 2″4 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 6); прєто при(з)вавши ро(з)су(д)ны(х) ма(и)сто(в) (!) мѹра(р)ского рємє(с)ла плазѹ на… ґа(н)ка(хъ) притєсавши кронштино(в) позди(и)мати, абы ѡ(з)добнѣ(и) ѡбразы и з бо(л)шою ѹчтивостю стали (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.).

МУРАРЧИКЪ, МУРАРЧЫКЪ *ч.* Те саме, що **мулярчикъ** у 1 знач.: до порѣча ѡ(т)бира(ти) цєглѹ по(с)лалє(м) п(н) ꙗна афє(н)дїка и мїколаꙗ мура(р)чика на спра(вѹ) тымъ з конємъ далємъ гро(ш) ″24 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 4 зв.); мїколаꙗ мѹра(р)чыка по(с)лав(ш) на 3 д(н) до порѣча в дозо(р) цєглы: то(мѹ) и во(и)то(м) всє(г) злѡ(т) 1″15 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5); За цвєки до кобє(р)цє(и) за ѡ(б)робєнє пла(з)ки длꙗ мощє(и) на прєсто(л), и ѡ(т) направы прє(с)тола, и ѡ(т) клꙗмє(р), и гако(в) 9 мура(р)чику з(лт) 1″20 ½ (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а).

МУРАРЧЫКЪ *див.* **МУРАРЧИКЪ.**

МУРАРЪ *ч.* (*стп.* murarz, *свн.* murære) те саме, що **муляръ** у 1 знач.: много камєнє тєсаногѡ да(л) павє(л) мѹра(р) ро(к) ч҃г го (Львів, 1593 *ЛСБ* 1039, 2); мѹра́ръ murarius (*Уж.* 1645, 40).

Див. ще **МУРАЛЪ.**

МУРАШОКЪ, МУРАЩОК *ч.* Мурашка, мураха: Алє зрозꙋмѣвши ꙗ́къ вєли́каѧ ро́зность є́стъ мєжи нєдости́гнєною и нєвы́словєною Бо(з)скою вєлмо́жностю, и мєжи на́шєю сла́бостю, кото́рый на кшта́лтъ мꙋрашкѡ́въ по́ зємли воро́шилѡсѧ, и ꙗ́къ кѡмари пищимо (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 281); Ко́ха: Мꙋра́щникъ. вˢ кото́ромˢ мꙋращки живꙋтъ (1627 *ЛБ* 55); Мра́вїй: Мꙋращо́къ (Там само, 66).

Див. ще **МУРАЩКА**.

МУРОЩКА *ж.* Те саме, що **мурашок**: Muroszczka: mrowka (Жовква, 1641 *Dict.* 69).

МУРАЩНИКЪ *ч.* (*надземна частина житла мурашок*) мурашник: Ко́ха: Мꙋра́щникъ. вˢ кото́ромˢ мꙋращкѝ живꙋтъ (1627 *ЛБ* 55); Muraszcznik: mrowisko (Жовква, 1641 *Dict.* 69).

Див. ще **МУРОВИСКО.**

МУРАЩОКЪ *див.* **МУРАШОКЪ**.

Див. ще **МУРАШКА, МУРОЩКА.**

МУРЗА *ч.* (*тат.* murza) **1.** Мурза: Гдєжъ мы хотачи с царємъ Пєрєкопскимъ постановєньѧ мирꙋ вєчноє приѧзни вчинити и послали до нєго посла нашого вєликого, пана… Горностаѧ, а чєрєз нєго царꙋ самомꙋ и царєвичомъ, мꙋрзамъ и вланомъ єго нє малыє ꙋпоминки послали (Вільна, 1541 *AS* IV, 296); Ꙋста(в)уємъ которыє кн҃зи и му(р)зы татаровє закону бєсу(р)ма(н)ского, маю(т) ѡсєло(ст) имєньꙗ зємъскиє, з нада(н)ꙗ прє(д)ко(в) наши(х), и є(ст)ли тыє бываю(т) на слу(ж)ба(х) нашихъ,… таковы(м) навѧ(з)ка має(т) быти ꙗко шлꙗ(х)ти (1566 *ВЛС* 95 зв.); И бꙋдꙋчи тꙋтъ, в того прєдърєчєного Мамаѧ мꙋрзы ꙋ вєзєню час нємалый, а постєрєгаючи того пилнє, абы мє въ томъ вєзєнью смєрть бєзъ порѧдноє росправы нє зашла (1577 *AS* VI, 71).

2. Вл.н.: Дмитро Мꙋ(р)за (1643 *РЗВ* 174 зв.).

МУРЗАКЪ *ч.* (*тат.* murzak) татарин. Вл.н.: васи(л) мꙋ(р)закъ (1649 *РЗВ* 180 зв.).

МУРИН *див.* **МУРИНЪ.**

МУРИНСКІЙ *прикм., перен.* (*стп.* murzyński) поганий, бісівський: Приводятъ каноны нѣякіись, чорныи, Муринскіи! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 504).

МУРИНЪ, МУРИН *ч.* (*стп.* murzyn, *ствн.* môr, *нвн.* Mohr) **1.** Чорношкірий, мурин: єриѡклꙗнє муринове (I пол. XVI ст. *ЛА* 182); му(ж) мури(н) євну(х) вєликии… был(ь) приєха(л) помолитисѧ до єрусалима (II пол. XVI ст. *КА* 42); Алє(м) ꙗ́ выбачи(л) до́брє, бомъ нє дитѧ́ ꙗкъ вє(л) твоєи, з ѡ(т)ˢцє(м) Исаиєю зла́ща проповѣ(д) слова б҃ˢжє(г) смакує(т)… ꙗ́къ солома волꙋ́, и поло́ва коню́: за чу (!) тє(ж) ꙗкъ бы мурина обмы́ва(л), албо кˢрꙋка купа(л) (XVI – I пол. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22 зв.); Ха́мъ… афри́кꙋ трима(л), сн҃о(в) ималъ чєты́рє(х). пє́рвы(и) гоу́съ. ѡ(т) которого идоу(т) мꙋри́новє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 9); *У порівн.*: Нꙋжъ ꙗково́го стра́хꙋ и трво́ги чєка́єшъ дш҃є мѣ́ти вˢ дн҃ь о́ный; позира́ючи на страшли́выхъ, и ди́вныхъ, и сро́кгихъ, и нємилосє́рдныхъ, и нєти́хихъ бѣ́сѡвъ: вла́снє ꙗ́кобы мꙋринѡвъ ѡчєрнѣ́лыхъ ѡбстоѧ́щихъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 267 зв.); А ты́и всѣ грѣшници; въскрєснꙋтъ и ви́йдꙋтъ из гробѡ́въ свѡи́хъ, вˢ тє́мныхъ тѣла(х) шпє́т-

ны; ꙗ́кѡ мꙋринѡвє, и смро(д)ли́выхъ ꙗкѡ псы згнилы́и (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

2. *Перен*. Біс, нечиста сила: На то́й ча́съ ѡпꙋсти́вшє ю ст҃іи Бж҃іи Агг҃ли, порвꙋтъ ю Мꙋрины, о́ныє бѣ́си: и б'ючи ю бє(з) лю́тости, спроважа́ют' на́ зємлю (Львів, 1642 *Час. Слово* 269).

3. Вл.н.: Настася Ванковна Вечериная и з сыном своим Мойсеемъ Мурином заставила тое имене Коршовец… //… пану Гапону Григоревичу, вряднику водирадскому (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 114–115); А пан Мойсей Мурин пана Гапона с права спустити не хотел, вѣдаючи то, иж он оселости своее не мает (Там само, 116).

МУРЛАТА *ж.* (*стп.* murlata) верхня дерев'яна балка, що кладеться вздовж стіни: мꙋлѧ(р)чыкови що на му(р)латꙋ лама(л) :20 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7).

МУРОВАНЄ, МОРОВАНЄ, МУРОВАНЇЄ *с.* (*стп.* murowanie) (*спорудження, зведення чогось із каменю, цегли*) мурування: вш҃го свтитє(л)ства… поко(р)нє проси(м)… абы в҃ша мл(с)ть рачили ихъ ку мꙋрова(н)ю то(и) цр҃кви бо(ж)єи зновꙋ да(т)ко(м) свои(м) запомочи (Перемишль, 1547 *ЛСБ* 11); са(м) кнѧ(з)… до мѣ(с)та в цє(р)ко(в) на кони приє(з)ди(л) ѡглѧдати цє(р)ко(в)ного мꙋрованѧ (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); всѣ вє(с)по(л) подꙗковали єму за працꙋ… и на то(и) ро(к) во(л)ни(м) // єго ꙋчинили… кро(м) рєєстрꙋ морованꙗ цє(р)ковного с которихъ єщє нє ѡ(т)да(л) и ѡстано(к) мꙋровнихъ грошєи (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 17 зв.–18); С которы(х) приходовъ росходы маю(т) чинити. На бꙋдова(н)є або мꙋрованїє цр҃кви и вшєлꙗкиє потрєбы єи, на ѡпатрє(н)є шпита(л)ныхъ и шко(л)ныхъ нищихъ выхова(н)є и дидаскаловъ ихъ, и ты(х) ꙋбоги(х) по ꙋлицахъ скитающи(х) сѧ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* І-1, 78); А то для того, ижъ панове братя старостове рочъные, перед зачатемъ мурованя церковъного вземши от мене тысечу золотых полскихъ… тую суму пры продажы сыномъ ее паномъ Констанътим дому, и тую суму взяли и якъ провенту з нее не давали, такъ и суму нит видома где обернули (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 747).

Пор. **МУРОВАТИ.**

МУРОВАНЇЄ *див.* **МУРОВАНЄ**.

МУРОВАННЫЙ *див.* **МУРОВАНЫЙ.**

МУРОВАНЫЙ, МУРОВАННЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*побудований із каменю, цегли*) мурований: і народи́лсѧ бг҃ъ… // нє стыдилсѧ… в оу́богомь врътє́пѣ роди́ти. нє ѡби́равь за́мковь. ани пола(т) мꙋро́ваны(х) красныхь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 176–176 зв.); По(д)лє тоє вєжи домъ костє(л)ны(и) мꙋрованы(и) (1552 *ОЛЗ* 162); продокъ наш… церковъ мурованую збудовал (Смоличів, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 310); И сталася офера мертвая Богу мерзкая, а наболшій того знакъ – осталася стѣна, часть башты мурованной, надъ звычай, нѣгдѣ нѣколи небывалый, ку земли низко зхилившися, а не упавши, на память вѣчную и до того часу (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1022); всѣ рѣчи по(д) сл҃нцємъ ма́рность, Гдє богатирѡ́въ тогѡ свѣта, за(м)ки мѡ́цныи, мꙋрѡва́ныи, и пала́ци спанѧ́лы(и),… ска́рбы бѡга́тїи ѡ(т) ни́хъ побра́нѡ и врагѡ́мъ в руцѣ пода́нѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 122).

МУРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* murować) (що, що чим) (*споруджувати, зводити щось із каменю, цегли*) мурувати: Єще вышъшє(и) на(д) тою свєтлочъкою єстъ вєръхъ брамы цєглою мꙋрованы(и) а внꙋ(тр) та(р)тицами фꙋтрованы(и) (1552 *ОКр.З.* 149); И тєжь цєръковъ хотѧтъ мꙋровати новꙋю и домъ на школꙋ (Львів, 1586 *ЛСБ* 72); нн҃ѣ жє… начали єсмы црко(в) знову мꙋровати камєнїє(м) тєсаны(м) и ю(ж) стѣны по(д)нєслисѧ вы(ш)шє ѡ(т) зє(м)лѣ на три ло(к)тѣ (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); такъ и унѣты подобныи тымъ мужемъ, которыи по потопѣ размножившися замыслили мурована вежу, абы по нюй взлѣзти на небо (бл. 1626 *Кир.Н.* 17); и церков светого Духа, през мене муровати зачатая, окрасу вшелякую и доконечне муров мела, а сами въ искусном, побожном и светобливом житию мешкали (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 716); нѣѧкїй капѣта(н), которы(и) сѧ былъ ѡжєнилъ вє Лвовѣ… ѡбнѧлъсѧ… замок мꙋровати, и мѣсто ѡсадити нѣмцами, абы казаки нє ходили на морє, ко(т)ромꙋ дано ска(р)бы нємалыи (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172).

Пор. **МУРОВАНЄ.**

МУРОВАТИСЕ *див.* **МУРОВАТИСЯ.**

МУРОВАТИСЯ, МУРОВАТИСЕ *дієсл. недок.* Мурyватися: а повинє(н) будє(т) п҃нъ павє(л) мулѧ(р) то(т) камє(н) дати ѡ(т) горы красова свои(м) кошто(м) зготовати и вывєзти на мѣсцє назначєноє тоє(ст) до мѣста на кгрꙋнтъ гдє сѧ будє(т) муровати цр҃ковъ (Львів, 1591 *ЛСБ* 159); є(д)на(к) жє догажаючи и часови та(к) жє и скри(н)цє (т)рєба аби сє та(к) мꙋровало ѧко сє почало нє домишлѧючисѧ ничє(г) и(н)шє(г) ѧко би за ти(м)и ла(т)вии и скорѣишєє сє то змꙋровало (Сучава, 1598 *ЛСБ* 322, 1); Прєто(ж) шко́лы во вси(х) мє́стє(х) закла́даю(т)сѧ и шпи́тали бꙋ́дꙋютьсѧ, и цєркви́ мꙋрꙋютсѧ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44 зв.); Прото школы на всѣхъ мѣстехъ закладаются и шпиталѣ будуются и церкви мурyются (Львів, 1605–1606 *Перест.* 43).

МУРОВИСКО *с.* Те саме, що **муращникъ**: А плєнипотєнътовє княжа(т) и(х) м(л) повєдили, жє то нє копєцъ, алє мурови(с)ко (Київщина, 1639 *ККПС* 273).

Див. ще **МУРАВЕЙНИКЪ.**

МУРОВНИЙ *прикм.* (*стп.* murowny) який стосується мурування: всѣ вє(с)по(л) подѧковали ємꙋ… и на то(и) ро(к) во(л)ни(м) // єго ꙋчинили… кро(м) рєєстрꙋ морованѧ цє(р)ковного с которихъ єщє нє ѡ(т)да(л) и ѡстано(к) мꙋровнихъ грошєї (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 17 зв.–18).

Див. ще **МУРОВЫЙ.**

МУРОВЫЙ *прикм.* (*стп.* murowy) те саме, що **муровний**: да(л) є(м) за муровы(и) камѣнь кд҃ гро(ш) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 11).

МУРОЩКА *див.* **МУРАЩКА**.

МУРЪ[1], МУРЬ *ч.* (*стп.* mur, *свн.* mūre, *лат.* mūrus) **1.** (*будівельний матеріал*) камінь: Ганусъ… маеть тотъ домъ держати… а естьлибы жидъ Зубецъ хотѣлъ тотъ домъ мѣти, и онъ первѣй маеть ему отложити тые пенязи его… За которые жъ пенязи Ганусъ тотъ домъ купилъ, и тежъ што онъ будетъ на тотъ домъ будованя наложилъ муромъ и деревомъ (Вільна, 1507 *РЕА* I, 73); [я] кошту не жаловалъ, яко въ замку Луцкомъ церковь

соборную знову всю… достаточне оправилъ,також дворъ епископіи выискавши въ замку Луцкомъ направилъ не однимъ деревомъ, але и муромъ (Краків, 1595 *АСД* I, 199); людємъ гре́чєского набоже́нства, котѡ́рыє вˢ вєли́ко(м) к(нз) ли(т) живоу́тъ, оуста́вы всѣ набоже́нства гре́чєского и цєрємонѣи вєдлугъ старо́го калєндара порѧдкꙋ и описа́ньѧ волно испоко́ннє вˢ кнѧ́зствѣ на́шемъ обходи́ти, оужива́ти и захова́ти… шко́лы та́къ моу́ромъ ꙗко дре́вомъ фꙋндова́ти, бꙋдова́ти (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 30).

2. (*висока кам'яна огорожа оборонного призначення*) мур, стіна: ро(к) а҃фѳ҃. Мꙋрь почали ѡ(т)вводи́ти (!) ѡколо ви́лнѣ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 126); А што повѣда́є(т) и(ж) оу́ чєтврътꙋю стра́жꙋ оу́ночи то є(ст) стра́жа бы́ла розмѣрєна над ча(с)ти вно́чи. Стєре́чи мѣсто ѡ(т) во(и)ни, и ѡ(т) розбойнико(в) або ѡ(т) зло́дѣєвъ. и(ж) бы(с) до мѣста нє по(д)копова́ли по(д) мꙋры кра(с)ти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 94); И вєсь кгрꙋнтъ монастырꙗ того, муро(м) ѡ(б)вє(сти) хотꙗчи, при то(м)же монастырю идꙋчоє мѣсцє на жєнски(и) и дєвичє(с)ки(и) монасты(р) показали на(м) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); Пристꙋпи(л) по(д) мѣсто: бы́лъ ѡ(т)битъ ѡ(т) мѣста. и́бо на́нь с ты́лꙋ жи(до)вє вˢдари́ли. кг(д)ы сѧ по(д) са́мыи мꙋры пры(м)кнꙋлъ, хотѣлъ ѡбыѕрѣти мѣ(с)ца коу́ шанˢцомъ го́дныи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83); Ба́рзо те́ды Цр҃квъ Бж҃ ми́ла є(ст), нє та́ѧ кото́раѧ мꙋрами е́стъ ѡбваро́вана, а́лє кото́раѧ Вѣрою є(ст) ѡгоро́жєна (Київ, 1625 *Злат.Н.* 129); Зготова́лъ и́мъ те́жъ Іоѕі́ѧ, та́рчи, и дрєва, и прилби́цы, и панцѣрє и лꙋки, и опоро́ки на кида́ньє ка́мєніи и начини́лъ… розмаи́той стрѣлбы, кото́рꙋю розложи(л) по ве́жахъ и оугла́хъ мꙋровъ, а́бы выпꙋща́но стрѣлы, и вєли́коє каме́ньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 336); *Образно*: Ты́мъ и вше́лкихъ єрєсей мꙋры оупада́ютъ, А сыны Православны(х) сли́чнє проквита́ю(т) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); ґды тєпєръ ви́ди(м), ижъ то(т) нашь во́жъ, розви́вши хорого(в) кр(с)та вˢзбиваєтˢсѧ на высо́кіє валы и мꙋри нб(с)ныє, має(м) вѣрить бєспе́чнє, жє и мы та(м) жє бꙋдє(м) ѡпочива(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 206 зв.); всѧ́коє тѣло: мꙋри ка́мєнныи: и вра́та жєлѣзныи (Чернігів, 1646 *Перло* 145); *У порівн.*: Мꙋры мѣста того́ ст҃го, ѡгни́стыи напе́рє(д) самаа нєвиди́маѧ си́ла и ѡпа́трьно(ст) бо́зˢкаѧ; и любо(в) єго́ за́вшє къ вѣрˢнымъ сво́имъ, ꙗко огнь горѧ́щїй: к томоу́ догма́ты бл҃гоче́стїѧ, пра́вомъ и за́кона положе́нїємъ ꙗко *мꙋромъ* ѡточе́на е́стъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 69);

3. (*кам'яна чи цегляна частина будівлі*) мур: А товаришо(м) платити будємо ꙗ(к) мы сами из ними зъєднаємо, а пн҃ъ павє(л)… ма(и)стє(р) та(к) выготованꙗ(м) ꙗко и ѡ(т)данꙗ(м) камєнꙗ та(к)жє в мурованю цр҃квє камє(н) и роботу муровъ повинє(н) ѡ(т)давати вѣрнє ѡпатрнє и статєчнє выправуючи вє(д)лугъ ѡбовꙗзку своєго (Львів, 1591 *ЦДІАЛ*, 129, 1, 136); А потомъ на церковъ, гдемъ я былъ се зачинилъ, до мене штурмуючы,… стреляли, баню на церкви бляхами побитую и муръ побили, такъ и звонницу попсовали… , а потомъ всходъ от церкви откинули, церковъ кругомъ // облегли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/ VI, 158–159); о церкви… старайтеся, абы… церковъ Софейскую, якъ обыдралъ панъ Садковскій, напоменуть его, абы и накри-

лъ хотя соломою… олово обобралъ и продалъ а тресками накрилъ умысльне, абы се обалити, якъ и иншые муры повалялися (Київ, 1621 *АСД* I, 266); Старый муръ по вышине окна збивши, весь верхъ на ново змуровали: самую баню и тые четыре бани около неи знову робили; бо прежде тыхъ малыхъ бань не было, толко было дошчками покрыто (поч. XVII ст. *КЛ* 82); На(д) шко́лою по(д)нєсти мꙋро(в) длѧ ро(з)ширєнѧ шко́лы в то(м) жє ро́кꙋ настоѧ́що(м) кончы́ти ꙋхвали́ти ажєбы́сѧ цє(р)ко́вномꙋ ска́рбꙋ тѧ(ж)ко нє чини́ло, позво́лили з҄ бра́ти(и) пєрсо́ны пє́вныє… на то(т) єѯъпє́нсъ до рокꙋ бє(з) жо́дного пожы(т)кꙋ позы́чити ҷмъ кто мо́жєтъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 31 зв.).

4. (*приміщення в нижній частині будівлі, у якому зберігають що-небудь*) погріб: а притворъ на мꙋрє, абы коло всєєй цєркви и коло ѡлтара, толко абы въ горє ѡлтара людємъ ѡбходꙋ нє было, и склєпєнє внꙋтри цєркви тымъ способомъ, ꙗкъ ꙋ церкви свєтого Ильи, вдєлали (б.м.н., 1577 *AS* VI, 77); въ томъ предѣле, и хвала Божия ся не отправуетъ, и тые сукна, яко у вилькготномъ местцу, въ муре лежачи непросушиваные, абы ся не попсовали (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 235); Агглъ:… а ты мєнє ѡ(т)толъ силою ви(з)валъ;… ꙗкъ разбойникъ… ѡ(т)нѣмалъ єси чꙋжиє маєтъности и в҄ кого що найлꙋчшоє… з҄лото, срєбро, конѣ добрїє и що сѧ подобало в҄ кого, тоє єси бралъ, жа(д)ной нє дав҄ши причини; а тоє в людей наѡ(т)нѣмав҄ши силою, в҄ мꙋра(х) по(д)зє(м)нихъ ѧкъ найскри(т)шє єси ховалъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 269).

5. *Перен.* (*зімкнуті ряди війська*) лава: Были тамъ… на той войнѣ подъ Хотѣнемъ своимъ обозомъ козаки, живимъ и движучимся муромъ и баштами оборонными! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1111).

6. *Перен.* (*той, хто захищає кого-, щонебудь від нападу, ворожих дій*) оборонець: Я есми муръ, а перси мои яко вежда; занеже есмь оучинена предъ нимъ яко покои наиденыи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 57); Княжа Острозское Василій Константиновичъ рожай свой зъ благословенного… поколѣня провадитъ: пресловутого Володимера… власный потомокъ;… великій заступъ и потѣха всего народу Роского; – муръ желѣзный на Украйнахъ, страхъ и трепетъ Татаромъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1135); былъ [Острожский] архіереевъ и священниковъ велце шануючій, оборонца вѣры… силный муръ мѣдяный (Там само, 1137);

(*той, хто не допускає кривди над ким-, чим-небудь, заступається за кого-, щонебудь; заступник, покровитель*) оборонець: ꙗкъбы нєвѣста ꙗка́ѧ… ѡпєкꙋна и ѡбороци (!) нє мѣла,… шꙋка́ла бы собѣ ꙗко́го потꙋжногѡ, спосо́бногѡ, и в҄ рєчахъ бѣглого при́ѧтєлѧ… мѣла бы єго за мꙋръ нєпрєби́тый (Вільна, 1627 *Дух.б.* 354); свѣт… по́лный єстъ сщ҃єнникѡвъ… Пови́нности зась сщ҃єнничєскїѣ, ачко́л҄вєкъ сꙋтъ нєзличо́ныѣ… а́бы Цр҃ковъ ратова́лъ ѡсобли́выми мл҃твами,… а́бы былъ // мєдїа́торо(м) и посрє́днико(м) мє́жи Бг҃омъ и люд҄ми: а́бы былъ мꙋро(м) до́мꙋ Бж҃єгѡ (Львів, 1646 *Ном.* 3 зв.–4).

МУРЪ[2] *див.* **МОРЪ.**

МУРЬ *див.* **МУРЪ[1].**

МУСАТЪ *ч.* (*тур.* masad) сталевий брусок або кружало для гостріння ножів: А на-

пєрвоє злупили у… Кгавло(в)ского та(м) жє, в дубровє, дєлию и жупа(н) з кнафликами сєрєбряными сукна зєлєного фа(и)лю(н)-дишу…, шапка, по(д)шитая кунами,… ножи и муса(т) зо сєрєбро(м),… кафтани(к) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 120).

МУСЕТИ *дієсл. недок.* (*стп.* musieć) **1.** Те саме, що **мусити** у 1 знач.: а пото(м) наста(л) и(н)ши(и) коро(л) въ єги(п)тє… то(т) схитриль наро(д) на(ш) и много лиха ꙋчиниль ѡ(т)цо(м) нашо(м) и мусєли выкида(т) дѣти своих (II пол. XVI ст. *КА* 33); а и(ж) дє(и) єсми са(м) ѡди(н) єха(л) а бачачи и(х) людє(и) пьꙗны(х) мусѧло(м) дє(и) заразо(м) пєрє(д) ними до во(и)сѣча скочи(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 6); зачимъ ѡны(и) пєтрашєвичъ, тую жєрєбицу з навєзкою вєрнути и вси иныє шкоды, ꙗко собє по(д)данны(и) пн҃а ꙗрмолинъского при то(и) клѧчи крадєно(и) шацовалъ, платить трудность и бє(з)чєстьє принѧти мусѧлъ (Кременець, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 72); Ѡнъ… Жи́кгмоунта цє́сара нє хотѣ(л) // короновáти, а(ж) моу́сѧлъ єго вꙿ колѣно цєловáти (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 49 зв.–50); а и(н)ши(х) по(д)даны(х) камєного(р)ски(х) которыє ꙗко знищоныє длѧ поживє(н)ѧ ро(з)но ро(з)бєччисѧ мусєли шкоды ту(т) тєпє(р) нє мєнованы (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 56); прото ꙗ во(з)ны(и) ѡ(с)вє(т)чи(в)ши(с) тою шлꙗ(х)тою при мнє бꙋдꙋчою ѡ (с)противє(н)є то дєкрєтови кгро(д)ско(мꙋ)… чєрє(з) Єє м(л) пн҃ю ви(л)-жинꙋю про(ч) є(с)мо ѡ(т) то(л) с ха(р)лиє(в)-ки з нишчи(м) ѡ(т)єха(т) мусєли (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 30); тамъ же пусчаючы страх // подданым, которие, здоровъя своего охраняючы, зъ села, з жонами и детъми, до лесовъ и гаевъ уходити мусели (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 116–117).

2. Те саме, що **мусити** у 2 знач.: ꙗмъ мусє(л) пра(в)дꙋ повєдити и сєбє з домнима(н)ꙗ випустити вє(д)лѧ справє(д)ливоє рєчи ꙗ то сознава(м) и(ж) мѧ на то привє(л) ѡтє(ц) ниѳа(н)ти(и) и па(н) воло(с)… гдє(ж) ѡни то слышачи ѡ(д) мєнє тоє созна(н)є дали длѧ памєти двана(д)цє(т) грошии (Львів, 1552 *ЛСБ* 17).

3. Те саме, що **мусити** у 3 знач.: рєчи и справы лю(д)скиє бы тє(ж) и налєпшиє на свєтє ѡказовалисє с часо(м) исполо(к) з лю(д)ми с памєтє(и) лю(д)ски(х) сплывати и в забы(т)є приходити бы мꙋсєли гдє бы пи(с)-мо(м) на при(ш)лыє вѣки нє ѡ(з)на(и)мєны и ꙋтвє(р)жєны нє были (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 73); Котораѧ Комора по(д) часъ запалу ѡ(г)нѧ такъ ꙋвє(с) рынокъ ратꙋшь цє(р)-ковъ звоница прє(з) ѡго(н) згорєли и внивєчъ ѡбє(р)ну(ти) мꙋсєли (Київ, 1638 *ПИ* № 30).

4. Те саме, що **мусити** у 4 знач.: Тогды бы съ початку свѣта поровнане ночи съ днемъ мусело быти часу осенного у генвару, въ которомъ обходимъ свята Обрѣзаніе Господне и святое Богоявленіе (1603 *Пит.* 91); А ты́мъ самы́мъ што́сь скры́того вꙿ ни́хъ ка(ж)ды(и) домышлѧтисѧ мо́жєть, што єсли бы сє ѡбъ-ꙗви́тъ мє́ло, наꙋка нáша нєдостато́чною бы сє ѡказáть мꙋсєла (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 5).

МУСИКА *див.* **МУЗИКА[1].**

МУСИКИЙСКИЙ *прикм.* (*цсл.* моусикиискъ) який стосується музичного гурту.

◊ **мусикийский старѣйшина** *див.* **СТАРѢЙШИНА**.

МУСИТИ, МУСІТИ, МУСЇТИ, МУСЫТИ, МУСѢТИ *дієсл. недок.* (*стп.* musieć, *нім.* müssen) **1.** (*бути змушеним робити що-небудь*) мусити: Поля́ци… хотѣли козако́въ знєсти. и ста́ли ѡбо́зо(м) по(д) пєрєѧ́словлєм. и ки́лка кро́тъ, потрє́бы мѣли и поражє́ны поля́ци ѡ(т) козако́въ. и ма́ло що́ сѧ ѡста́ло во́и(с)ка ля́цскаго, и мꙋсили єдна́ти козако́въ, и примѣрьє взѧли (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130 зв.); И взѧ(л) мѧ с тє(м)ницѣ до цркви каза(л) ми клѧти(с) ꙋбравши мѧ ꙋ фєлон в а(м)бонѣ И мусѣ(л) ємъ сѧ клѧти и по(д)писа(л)є(м) сѧ на єго рꙋкописа(н)є (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); На тꙋю жалобꙋ бра́цкꙋю сторона́ проти́вная… ѡ(т)повѣли. ижъ мы… гєдєо́на єпи(с)па на́шєго слꙋхаючи то́є мꙋсѣли чини(ти). и на́ то жа́дны(х) дово́довъ свѣдо́цътва за́писовъ нє маємо и нє мо́жємо спра́вы своєи попира́ти (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); лаза(р) тоть которій то бы(л)… оу вєликомь оубꙋ(з)твѣ. алє нє надарємнє за грѣхи свои тє(р)пѣти моусѣль ѡть ха҃ избавитєлѧ своєго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 209); Та(ж) бє(з)бо(ж)ны(и) гла(с) єсли нє схочє(т) ѡ(т)повидѣти, мꙋси(т); ѩ(к) нѣ ѡ(т) кого сєго нє слыша(л), то(л)ко ѡ(т) тєлєсного мꙋдрованїѧ, а́ нє бо(л)шє(и) ѡ(т) грѣдого дх҃а та(к) мни́маю (1599 *Виш.Кн.* 219); що ѡ(т)повѣ(м) соу(д)и; // що рєкоу, а́лбо що промо́влю в зє́млю ты(л)ко смотрѣти ѡ(т) тѧ(ж)кости грѣхо́въ мои(х) моушꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 123–124); Страшны(и) то заправды голодъ былъ ижъ нє на єдны(м) толко мѣсцꙋ, алє по вшыткꙋмъ… свѣтї власть свою ростѧгалъ… гдє… чловєкъ бж҃ый тєрпїтї го… мꙋсїлъ (Маркова, 1619 *Позд.бр.* 214); але́ ꙋзнава́ючи своє́и сылы нє крѣпо(ст) и нє здоло(ж)но(ст), сра́ма испо(л)нъ, мушу сє́бє по(з)нава́ти (Острог, 1633 *ЛСБ* 519); пото(м) до королѧ козакѡвъ пришло мнѡго, и дрꙋгїи єщє шли, а Шаги(н) коли тоє очулъ, пєрєстрашившисѧ, и мусѣлъ сѧ по(д)дати (серед. XVII ст. *ЛЛ* 171); **мусить (мусіт) быти,** *у ролі вставн. сл.* – напевно, безперечно: Але ижъ се молимо за усопшыхъ, и жертвы за нихъ приносимо, и памети имъ творимъ, муситъ быти, яко есть иншое мѣсьце третее, межы небомъ и пекломъ, гдѣ бываютъ души задержываны, ажъ бы заплатили до наменшего квадранта (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); и за(с) мꙋси(т) бы́ти, и(ж) вы оупєрє(д) пє(т)рова исти(н)наго ловꙋ мрєжєю слово́съ, дх҃а ст҃го оуловлє́ни: ѩ(к) гнила́а сѣть. гнилы(х) словє(с) к ва(м) мо́ци пристати нє мѣла (1599 *Виш.Кн.* 213 зв.); Nie wiżu Proskurnicy áni Popádyey Musit byty w lisi obi (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 3 зв.).

2. (*бути змушеним робити що-небудь*) мусити, мати: а дроугыи, рєкль. // коупиль єсми пѧ(т) спрѧговь воловь. моушоу пойти, а ѡглѧдѣти ихъ (1556–1561 *ПЄ* 285–285 зв.); Ега са(м) впа(л) по шию ажъ є(с)мо єго мꙋсѣли виволочити (1582 *Кр.Стр.* 43 зв.); Му́сите забыти папу Христом звати, который вас учить бога ображати (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); а прѣсни(к) нє можєшъ назвати хлѣбомъ… ѩко и чл҃ка мр҃ътвого. называємо нє чловєко(м). алє трꙋпо(м), а єсли чл҃кѡ(м) схочємо єго назвати: тєды моусимо придати мр҃твы́й. то є(ст) чл҃кь мр҃твы́й (1598 *Розм.пап.* 28); O buduż

ioho smarowáty Musit mini y horscżki y wsie pouraċiaty Tá iák mudry nákrył sia oś widysz trawoiu Sczoby ho ne zchlidyno (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Импєрáторъ, за живота казáлъ Собѣ Трѹннѹ зроби́ти: и в҄ ню́ сѧ ѹкладáлъ: Ѿнѹю цалѹючи, и ѡблаплѧ́ючи, Тáкъ до ѡ́ноѣ трѹнны своє́и мóвачи: Ѡ трѹнно, ꙗ́къ жє мѹшѹ в҄ тобѣ сѧ змѣсти́ти! (Київ, 1622 *Сак.В.* 42 зв.); по поро(д)жєнїю, і выводина(х) жи́довки, мѹсѧ(т) ѹскочи́ти в҄ зимнѹю вóдѹ, бы бы(л) наибо(л)шїй моро(з) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Хтó бы оу бли́жнєгѡ своєгѡ чєгѡ з ты́хъ рѣ́чїи позы́чилъ а здóхло бы, нагороди́ть бѹдє мѹсилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.); напрє(д)… з… ѡбжирство(м)… потыкáтисѧ потрє́ба… до звычáє(в)… єгѵптїано(в) вєрнѹти мѹшѹ; у котóри(х)… нароско(ш)нѣйшаѧ живота ѡстро(ст) была, всѣ дóбрє вѣдають (серед. XVII ст. *Кас.* 62 зв.).

3. (*означає неминучість чого-небудь*) мусити: Скóро по коронацїи. самаилъ (!) зборовскїи чєкано(м) вапс҄кого рани(л) з҄ чого мѹсѣлъ оумéрти (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 127); ко(ж)дый ѡ(т) сєбє ѡ(т)вѣ(т) да(л). што тѫ(т) насѣє та(м) мѫси(т) пожати (XVI ст. *УЄ* № 29519, 11); Та(к) єго ст҃оую мл(с)ть збили, змордовали, и(ж) коли бы б҃ьтво єго ст҃оє нє вьспомагало чл҃чєньствоу, тоу (ж) бы моусѣ(л) смр҃ть имѣти на мѣсци (XVI ст. *УЄ Трост.* 59); на(д)то оуслышитє бит҄вы и слышанїа ѡ бит҄ва(х). вѣдайтє жь а нє оужасайтєсѧ, бо моусить тоє // в҄сє быти (1556–1561 *ПЄ* 101–101 зв.); кóждый пó смр҃ти моуси́тъ ити́ дó чистьца (XVI–поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 107 зв.); Теды и тое въ страшный и остатній день оный судный будетъ, ижъ огнь всю землю огорнетъ, презъ который вси для потребы учинковъ своихъ пройти мусятъ (1603 *Пит.* 57); Кто бовѣмъ за ѡйчи́знѹ нє хочєтъ вмирати, Тóтъ потомъ з҄ ѡйчи́зною мѹситъ погибати (Київ, 1622 *Сак.В.* 40 зв.); Юж то мѹсит такъ быти, ꙗкъ Бг҃ъ всовѣтовал, И що тобѣ, панꙗнко, пред вѣки зготовалъ (I пол. XVII ст. *Рєз.* 179); хочъ бы наисвѣтѣйшій былъ паки еще въ тѣлѣ человѣкъ, муситъ ѣсти и пити и чѣмъ ся одѣти (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11).

4. (*означає можливість, імовірність дії, події*) могти: посылає(м) ва(м) писарє(м) нш҃и(м) ли(ст) то(т)… та(м) жє всю нєсправу до(ч)тєтєсꙗ в то(м) листє г(с)дръско(м) ꙗ(к) ѡзна(и)мує(т) на(м) абы(х)мо того ѡстєрѣгали а та(к) промє(ж)ку ва(с) мусы(т) быти которы(с) сѣꙗтє(л) што таковую рѣ(ч) нєслу(ш)ную на ва(с) выносы(т) до таковового чловєка в то(м) сꙗ вм҃ ѡстєрѣга(и)тє а ро(з)мышлꙗ(и)тє ꙗкъ бы то было гораздъ (Стрятин, 1561 *ЛСБ* 35); а кто з вєли́кою ѡхóтою протíвъ вóйска идє(т), моу́си(т) бы́ти и рáнєнъ чáсо(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 98); А за ты(м) Правє Прысто(и)нє И твоєго Пасты(р)ства и ѡ(т)цо(в)ства называти: Мѹсѣлъ бы(с) заистє Смє(р)тє(л)нє Грѣшити. а затымъ и з нимъ вѣчнє ѡ(т) цє(р)квє проклꙗты(м) зоставати (Київ, 1621 *ЛСБ* 483); Але якъ малеванихъ на образахъ апостоловъ и святителевъ… зъ усами и зъ бородами ходячихъ видавши, зъ оголенихъ бородъ и усовъ Римскихъ духовнихъ и дивоватися, и насмѣватися мусѣли, видячи ихъ въ постать евнуховъ или скопцовъ претворенихъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 794); Инáчєй нє дáй Бж҃є, вѣчномѹ бы мѹсѣли по(д)падáти проклѧ́тствѹ. Ижє нє лю́бит҄ Гд҃а Іи҃са Хр҃а,

да бꙋдєтъ проклѧ(т) Маранаѳа (Київ, 1648 *МІКСВ* 350).

МУСІТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУСІЯ *ж.* (*лат.* musivum, *гр.* μουσίον) (*зображення із закріплених на поверхні різнокольорових камінців, уламків смальти, скла тощо*) мозаїка: в Кѵ́прско(м) о́стровѣ кˢ полꙋдєнной сторонѣ, бы́ла… Црко(в)… а на дворѣ… о́ной на по́ртѣ, былъ… о́бра(з)… Бци, вы́ѡбражєный ѱифи́дами, то́ єсть мꙋсією: и бы́ло выѡбражє́ніє, Пр(с)таѧ Бца сѣдѧчи на ѳро́нѣ, и дєржи(т) Ха… на колѣнѣхъ свои(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27).

МУСЇТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУСКАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* muskać) *перен.* (по чому) лупцювати, гамселити: Howoryte iż Mikitá pirohow náhotował A ia znáiu iż on sobi poiás torhował: Sztoby mene muskał po czerewi Po nohách po huzicy y po hołowi (поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6).

МУСКИЙ *див.* **МУЖСКИЙ.**

МУСОВЫЙ *прикм.* (*який виник у певних обставинах*) вимушений: Кгдыжъ то єстъ на(ш) пови́нный и мꙋсовый долгъ, абы́смо овыи слꙋжбы на́ши створи́тєлєви Бгу бє(з)прєста́нкꙋ ѡ(т)дава́ли (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.*, 8); Нехай отворитъ отступникъ очи а споизритъ въ Платину, обачитъ тамъ многыхъ папежовъ…: и подкупцовъ, и наіздниковъ, и кгвалтовниковъ, и симоніяковъ, и // чарнокнижниковъ – по два, по три и по чтири разомъ, а забудетъ зъ отцевской наготы проклятый Хамъ насмѣватися, которая естъ якобы мусовая! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 924–925).

МУСОМЪ *присл.* (*проти волі кого-небудь*) силою, силоміць, насильно: а ты мꙋсо(м) єго вєдє́шъ, кото́рый є́стъ вышˢшє вс́ѧкого примꙋшє́(н)ѧ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 90 зв.); мы на до́брыи конє(ц) хотѧчи привєсти спра́вы, нє моу́со(м) и ни копѣами, алє поко́рою и… щодробли́востью, и ро(з)рѧди́ти мє́шкаючихъ вˢ падо́лкꙋ сиріи… и добродѣиства зˢ охо́тою чини́ти и(м) (Острог, 1598 *Отп.КО* 9); Зачимъ гды насъ теперъ Латинникове до своей вѣры мусомъ и гвалтомъ презъ уряды свѣцкии и презъ морды розмаитыи притягаютъ, зъ Богомъ самимъ валчатъ и ему ся самому противятъ, который намъ вѣру свою святую зе всходу, а не зъ заходу подати рачилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 980).

МУСЧИЗНА *див.* **МУЖЧИЗНА.**

МУСЪ[1] *ч.* (*стп.* mus, *нім.* müssen) примус, змушування, силування: гды(ж) ѩкій са(м) // хс бы(л), такии и слꙋгы єго… ѡ(т) людє́й вˢзго(р)жє́ни и ѡсмѣ́ѧни, мꙋсꙋ жа́дного нѣко́мꙋ нє чи́нѧчи, са́ми… бѣды поно́сѧчи (Вільна, 1596 *З.Каз.* 2 зв.–3); Чи(м) є(ст) лѣ(п)ши(и) рѧ(д) прєзˢ ґва(л)тъ прє(з) мꙋсъ до вѣры, а́лбо слу́шнѣ(и) мо́вѧчи до послушє́нˢства ва(м) своє́го приворочáти, на(д) о́вы(и) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 220); А за ты́мъ знамєни́тꙋю знамєни́того Кипри́ѧна наꙋкꙋ дєржи́мо,… Нико́го мо́витъ, нє сꙋдѧчи, а́лбо ѡ(д)пра́ва сполє́чности кого, єсли́бы што ро(з)ного розꙋмє́лъ, ѡ(д)далѧ́ючи. Ани бовє́мъ жо́дєнъ з на́съ Єп(с)копомˢ, сєбє бы́ти ины́хъ Єп(с)коповъ оустанови́лъ: а́лбо тира́нскою грозо́ю, до мꙋсꙋ послꙋшє́нства, колєґовъ свои́хъ притиска́лъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 17 зв.); Бо́лшъ

дла сла́вы до́брои, нижъ зˁ мꙋсꙋ, зˁ боазни, Добрїи зˁ Цно́ты нє грѣши́тъ, злы(и) зˁ пострáхꙋ ка(з)ни (Вільна, 1620 *Лям.К.* 23); Нꙋжда [є́стъ]: Потрє́ба, мꙋсъ,… наси́лїє… Ґвáлтъ, примꙋшє́ньє (1627 *ЛБ* 78); Всю-´ды… припоминáти ꙋченикѡмъ своимъ Х(с)с Г(с)дь нє занєхивáєтъ: áбы пєрє(д) чáсомˁ оувѣ́домилъ и́хъ, жє доброво́лˁнє а нє зˁ мꙋсꙋ на мꙋки и на смє́рть сєбє вы́далъ… о́тѡ тáкъ вєли́коѣ слáвы чл҃вкъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 148); лое одъ резниковъ Вилейскихъ, ненaлежный собе пожитокъ, презъ мусъ по вси лета державы своей выбирали; вепри надъ повинность млынаромъ для карменя подъ часъ тенути своей кгвалтовне накидали (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 540).

Див. ще **МУШЕНЄ, МУШЕНИЄ.**

МУСЪ² *ч.* (*нім.* Maß) міра об'єму місткістю 8,5 л: иванꙋ шипѣ за працꙋ грош є҃ı҃. на пиво рємѣсникомъ грош ѳ҃. за ѳ҃ мꙋсовъ ѡлѣю чє(р)воны(и) зол. а҃ (Львів, 1611 *ЛСБ* 1038, 3 зв.); 31 мꙋсовь ѡлѣю fr. 11//3 6 а(р)шыновъ поло(т)на на комино(к) по 5 г(р) и по шєлєговь 2 fr. 1 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.).

МУСЫТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУСѢТИ *див.* **МУСИТИ.**

МУТАЦЫЯ *ж.* (*лат.* mutatio) (*зміна чого-небудь*) мутація: Бо яко (чого, Боже, не дай!) намней ся послизнемо у-въ одной речи и призволимо на ихъ сенътенцию, але хотя найменьшая естъ мутацыя до призволенья, теды естъ шкодлива (Вільна, 1599 *Ант.* 649).

МУТВИЩЕ *с.* Водяний млин, який має горизонтальне колесо з лопатками: На богꙋ млы(н) ѡ трєхъ колєхъ трєтєє стꙋпъноє… два ставки з мꙋтвищами мє(р)ки с нихъ на замо(к) трєтаа мєльникꙋ (1552 *ОБЗ* 145).

МУТИТИ *дієсл. недок., перен.* (кого, чим) Баламутити, спокушати (кого, що): дьꙗволъ… поча(л) єсми нєвидимо чл҃вки мꙋтити. нє тѣлы но и дш҃ами и(х) (1489 *Чет.* 322); сповѣдаю вамъ што єсть татиє. татиє соу(т) дьꙗволи. што моутать родо(м) чл҃вчєскимъ (Там само, 345 зв.).

МУТНЫЙ, МУТЪНЫЙ *прикм.* **1.** Каламутний; непрозорий: коли колвекъ намавяла на то, тогды ми ноги държали; але того дня, коли уже пана удавил с помочю панее, дала ми горилъки ся напити с фляшъки якоес мутъное (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504).

2. Похмурий, хмурий: Іѡ́сифь… видѣль ємь нб҃о, мꙋтноє и пта́шки нб(с)нїи мовча́ли… и ви́дѣль є́мь коло́дαз стоαчіи, и робо́тници стоαли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 160).

3. *Перен.* Облудний, оманливий: та(к) ты(ж) и посланїє // ѡ(т) б҃а ѡ(т)ца нб(с)наго, котораа на та кличє, абы(с) са нє боꙗль ты(х) страхо(в) моѵсєѡвы(х). анѣ того моу(т)ного и во(л)нами збивающаго ѡзєра. то є(с) свѣта того мизє(р)наго и соуєтнаго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 191–191 зв.); Еднак же… полакомихся пройти и видѣти скаржино злепление тое книжки, познати и разумѣти хотячи, что будет в ней за вода и от которого духа источника (разумным почерпалом) черпана, – живого ли или мертвого, чистого ли или мутнаго (1608–1609 *Виш.Зач.* 209); И ѡ(т)-тꙋль ѡпꙋсти́вши мꙋтныє пото́чки, до ст҃ыхˁ ѡ(т)цо́въ жро́дєлˁ оудати́са ѡвшє́ки прє(д)-сє взá́лє(м) (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.*

отех. 6–6 зв.); в Црква(х) бл(с)вите Ба, Га изъ жрωдєлъ Іилски(х): але з꙽ калꙋ(ж) мꙋтны(х) сорѧ(т)сѧ, на погибель и на заразꙋ оуживаючихъ жолꙋдкωм꙽ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 189); Працꙋєшъ в черпаню воды тои моутной, воды котораѧ нє насыщаєтъ єи коштоуючи(х), и котораѧ прагнєнѧ нє оугаси(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186 зв.); По тымъ тежъ водꙋ подалъ очи протираючомꙋ. Ѡвожъ вєликость и вєлможность твоѧ ω Бцє ωказꙋєтъсѧ, и бѣдномъ оному вода мꙋтнаа и болото сілωамъ стаєтъсѧ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 814).

МУТЪНЫЙ *див.* **МУТНЫЙ.**

МУТЪНЯ *ж.* Ошуканство, обман: И опятъ выдъ Бога не просѣме помочи, а ищеме выдъ… баиль, и выдъ ворожѣль, што бы намъ помогли…, коли не можетъ намъ помочи одна гораздъ, а мы идеме и до десятыхъ, а у ихъ баяню не естъ нѣчого, лише мутъня и прелесть (XVI ст. *НЄ* 177).

МУТЬ *ж.* (*каламутна вода*) каламуть, каламуття: Што вла(с)нє томꙋ єзєру приировнати можє(м) то(т) марны(и) всѣ(х) гръкостїи наплънєны(и) свѣ(т) в꙽ котро(м), ро(з)маиты(х) дивовь страхо(в), и дивного нєстроєнїа ра(з)множилосѧ досы(т). И в꙽ котром꙽ сѧ вганѧє(м) ꙗко рыбы в꙽ мꙋтѣ єдна дрꙋгоую лапаючи а пожираючи (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 264, на полях).

МУХА *ж.* **1.** Муха: Хигєна или хигєратидєсъ по латы(н)ски… //… то(т) камєнь ащє кто носи(т) в рꙋцѣ, то(г) мꙋхи, и комары,… нє кꙋсаю(т) (XVI ст. *Травн.* 515 зв.); А выплюй барзѣй анѣжли паꙋчинꙋ, котораѧ вправдѣ мꙋхи задєржꙋєтъ, а шєршнами торгаєтъсѧ, и нє мовлю палцами, анѣ иными чимъ тажкотѣлы(м) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 274); ω(т)толѣ вѣримо в꙽ши(т)ко доброє поимовати ω(т) нєго, порꙋчаючи єму каждꙋю рє(ч) в꙽ єго мо(ц). нє довѣдꙋючисѧ… ωнъ ли сътвори(л) мꙋхи: хробац꙽ство, звѣри ѣдовитыи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 3); Тако(ж) и григорїй стый… //… цръ пръскаго комарами и моухами моучилъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 133–133 зв.); *Образно*: А такъ не зазру я имъ того ихъ порядъку: бо где бы ся еще тая трутизна тымъ медомъ не осолодила, певне бы ото ты убогие мухи на ней не лънули (Вільна, 1599 *Ант.* 609); *У порівн.:* Могли-сте ся намней не бояти, бо-сте съ такою арматою, съ Татарми, зъ гайдуками, съ козаками прыехали были на тотъ соборъ, же бысте были могли всихъ, яко мухи, подавити (Вільна, 1599 *Ант.* 881); а ω(н) того нє слухалъ, алє рꙋшилсꙗ к ни(м), которого ωго(р)нули в кругъ и лє(д)вє са(м) үтѣкъ… а нѣмцѣ ѧкъ мухи погинули (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173); **мухи оганяти** – *зневажл.* (*рухом правої руки зображувати знак хреста*) хреститися: Златоустый // широко пишетъ, выславляючы знамя креста Господня: "силою того знамени и отъ непрыятель душевныхъ, и отъ всего злого зъ вѣрою боронимся". А евангеликове то чарами называютъ. А коли хто тымъ знаменіемъ жекгнается, посполите звыкли мовити, же "мухи оганяетъ" (Вільна, 1608 *Гарм.* 221–222); **идолъ моухи** – демон, що мав владу над мухами: Вєєлзєвꙋл꙽: Идωлъ мꙋхи (1627 *ЛБ* 192);

ґедзь, сліпень: asilus, този(к), муха (1642 *ЛС* 93); **песьи мухи** – (*одна з єгипетських кар*)

псячі мухи: Рєклъ тє́жь г(с)дь до Мѡѵсє́ѧ:… ста́нь пєрєд҃ фараѡ́номъ… и рєчє́шъ до нєгѡ: То мо́витъ г(с)дь: пꙋсти лю́д҃ мо́й а́бы мнѣ офєрова́лъ. а є́сли єгѡ нє пꙋсти(ш) // што ꙗ прєпꙋщꙋ на тєбє и на вєсь лю́дъ тво́й пє́сьи мꙋхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 85–85 зв.).

2. Вл.н., *ч.*: Иванъ Мꙋха (1649 *РЗВ* 380 зв.); Евсѣй Муха (Там само, 434 зв.); Яцъко Муха (Там само, 439 зв.).

Пор. **МУШКА.**

МУХАЄРОВЪ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЄРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЄРРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЄРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХАИРОВЪ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАИРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАИРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХАЯРОВЫЙ *див.* **МУХОЯРОВЫЙ.**

МУХАЯРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХОЄРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХОИРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУХОЯРОВЫЙ, МУХАЄРОВЫЙ, МУХАЄРРОВЫЙ, МУХАИРОВЫЙ, МУХАЯРОВЫЙ, МУХАЄРОВЪ, МУХАИРОВЪ *прикм.* Мухояровий: Жупица мухояровая зъ кгузиками шолковыми и со золотомъ (Львів, 1563 *РЕА* II, 127); Шубъка чо(р)наꙗ лисаꙗ… Саꙗ(н) мухаєровы бу(р)на(т)ны(и) брамованы (!) ѡ(к)самито(м) рыты(м) (!) (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); єди(н) стиха(р) брꙋнатны(и) мꙋхаировы(и) кита(и)кою чо(р)ною ѡбложє(н) (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 2); поруче двое, едно камховое, а другое мухаирове (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* I/VI, 295); по(з)ваны(и) побра(л)… лє(т)нико(в) мухаꙗровы(х) два (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); росказалъ вмл(с) слугамъ… которыє… мєшканꙗ єго… пограбили а мєновитє лє(т)ни(к) табиновы(и) чо(р)ны(и)… лє(т)никъ тꙋрє(ц)ки(и) мꙋхаєрровы(и) и по(л)чамарокъ атласовы(и) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.); Стихарико(в) два жо(л)тогорꙗчихъ. А два мꙋхаєровыхъ кита(и)чаныхъ (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 257); панъ Бєлєцъки(и)… кгва(л)то(в)нє выдравъ… //… Ув Омє(л)єняти Ма(р)тина: коня плє(с)нивого…, мани(с)то, золоты(х) шє(ст), кожухо(в) два…, кабатъ турє(ц)ки(и) мухояровы(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193–194).

МУХОЯРЪ, МУХАЄРЪ, МУХАИРЪ, МУХАЯРЪ, МУХОЄРЪ, МУХОИРЪ, МУХОѦРЪ *ч.* (*тур.* muhayyer) (*бавовняна тканина з домішкою вовни або шовку*) мухояр: отъ штуки бези грошей чотыри; от штуки кенъдака грошъ одинъ; от польштуки чемълету и мухаиру грошей чотыри (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II, дод. 560); А што ся дотычетъ остатка речей моихъ рухомыхъ, тыимъ самъ роздалъ… служебникомъ моимъ:… //… пану Григорю… жупицу мухаяровую,… шубу лисю брушковую, мухаяромъ критую (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 25–26); два(д)ца(т) ручниковъ шиты(х) пꙗ(т) полотна колє(н)ского по(л) штуки за три золотыє, штуку мухоєру чо(р)ного за пꙗ(т) золоты(х) и иныє многиє рєчы бєлыхъ головъ (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5); Иванъ филиповичъ… мє(л)… //… Микгдало(в) камєнє(и)

в҃… Мѹхоаръ нємєцкого шту(ч) є҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 24–24 зв.); взяли и пограбили у мене зъ венкомъ: десеть червоныхъ золотыхъ, пласчикъ чорного мухоиру, лисами подшитый (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 397); А мєновитє што при то(м) розбою своє(м) у на(с) взяли и (з)лупили, то є(ст): скрынє(к) двє,… соболє(в) сє(м)дєся(т), мухояру бу(р)на(т)но(го) по(л)штуки (Володимир, 1599 *ТУ* 231); бєлоголо(в)скиє шаты то є(ст) чамара адамашковаꙗ брѹна(т)наꙗ… лє(т)никъ ви(ш)нєвы(и) мѹхаєрѹ тѹрє(ц)кого (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14 зв.); за мѹхаи(р) ѡ(т)цѹ єлисєєви на ма(н)тию fr. 14 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.).

МУХОАРЪ *див.* **МУХОЯРЪ.**

МУЦНЫЙ *див.* **МОЦНЫЙ.**

МУЧАРКА *ж.* Та, яка торгує борошном: ма(р)коваꙗ мѹча(р)ка з во(с)крєсє(н)скоѣ парафѣѣ, за дш҃у мѹжа своєго ма(р)ка… дала зло(т) 15 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5).

МУЧЕНЄ *с.* **1.** (*знущання, катування*) мучення: сами… уставичне находячи на маетностъ дедичную…, розными кривдами, грабежами, дранем подданых, комор одъбиянемъ, подданыхъ мученем… //… акгравовали и незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469–470).

2. Страждання, мука: ꙗк сѧ много хвалила и ро(с)кошовала та(к) вєликоє мучє(н)є и смуто(к) є(и) да(и)тє длѧ того и(ж) в сє(р)цу своє(м) мови(т) сєжу королєвою (XVI ст. *КАЗ* 646); Стра́сть: Мѹчє(н)є, мѹка (1627 *ЛБ* 121).

Див. ще **МУЧЕНИЄ, МУЧЕНИЧЕСТВО.**

МУЧЕНИЄ, МУЧЕНІЄ, МУЧЕНЇЄ, МУЧѢНИЄ *с.* (*цсл.* мѫчєниє) **1.** Те саме, що **мученє** у 1 знач.: Они… зъ панами и зъ княжаты мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали // зъ мѣщаны, зъ людомъ посполитымъ… пустили межи ныхъ… кіи, посторонки, ланцухи… и иныи мученія и трапеня… которыи бы тяжкою и трудною до знесеня… проповѣдію до наслѣдованя отступства ихъ народъ примушали (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1064–1065); которому катови ку мученію того небожчика Тимоѳея чернца своими руками помочниками были (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 217).

2. Те саме, що **мученє** у 2 знач.: и видѣвъ то бєзаконыи цр҃ь. што многиє вѣруют во х(с)а. ты(м) часомъ повєлѣ(л) и(х) вєсти из города. и всєкнути. и та(к) сконъчалосѧ мучѣниє и(х). пошли в раи (1489 *Чет.* 181); ꙗ́кои жє пра́ци ꙗ́ко… и накла́дѹ пе́тръ моги́ла… на то́є наложи́лъ нєзличо́нно… по́ки ѡбнови́ласѧ зно́вѹ цр҃ко(в) ст҃єи соѳѣи на сла́вѹ и застѹпле́нїє правовѣрны(м) на посрамле́нїє нєчєсти́вымъ… на бєзконе́чноє мѹче́нїє и́хъ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131); Где крест єго че́стный на но́зѣ вкладаю́ть, таковы́и собѣ муче́нія чають (к. XVI ст. *Укр.п.* 77); Но страшливыи анге(л) исѣчє(т) и(м) шии и имаеть вьврѣщи гдѣ лютые ѕмѣи. Абы вже по сме(р)ти ѡ(т)рады не мѣли, и мздѹ мѹчениѧ въ вѣки те(р)пѣли (к. XVI ст. *ПДПИ* 182, 107); про́то (ж) єдїноро(д)ный сн҃ь б҃жїй до́брово(л)нє са(м). на мѫчєнїє при́шо(л)… абы́ на(с) ѡ(т) проклѧ́тва вѣ(ч)ного вы́свободи(л) (Чолгани, 1603 *УЄ* № 78, 48); Ре́вноѡстїю любвы́ Бж҃еи запа́лєни, В сы́лѣ єгѡ́

бо(з)кѡй поставлєни. Проти́вꙋ всєгѡ́ бѣсѡ́вскогѡ ѡполчє́нїѧ, Нєꙋстраши́стєсѧ смє́ртногѡ мꙋчє́нїѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 46).

Див. ще **МУЧЕНИЧЕСТВО.**

МУЧЕНИКЪ, МУЧЕННИКЪ *ч.* (*цсл.* мѫчєникъ) **1.** (*той, хто зазнає страждань за Христа*) мученик: На́вєтъ єсли бы ма́тка нєпра(з)дна, за ха҃ и єго єѵ(г)алїє моу́ч(є)ничєство прєтєрʿпѣла, тє́ды бы нє то́лько ѡ́на а́лє и младє́нє(ц) въ чрє́вѣ єи бꙋдꙋщїй, мꙋчєнико(м) бы зоста́лъ (Львів, 1645 *О тайн.* 14).

2. (*той, хто піддає себе випробовуванням в ім'я Христа*) мученик: Подземнiи мученики го́ры постига́ли, постом и пра́цами тѣла избужали (к. XVI ст. *Укр.п.* 88); любо́вь бовѣмъ покрыва́єтъ мно(з)ство грѣхо́въ, любо́въ пр(о)рки ража́єтъ, любо́въ моу́чєниковъ оумоцнѧє(т) (Острог, 1598 *Отп.КО* 31);

(*канонізований святий, що зазнав мук за віру*) мученик: моучєниє (и) страсть. ст҃ого славного. вєликого х(с)ва му(ч)ника. гєѡргєꙗ (1489 *Чет.* 177); и ѡ(н)… би(л) на(м) чоло(м)… жє бы(х)мо мы єму ли(ст) нашь на то дали и по(д) пєча(т)ю нашєю ку ва(м) правосла(в)ны(м) хр(с)тиꙗно(м) абы єстє єго спомагали на посщ҃єниє цркви ст҃о(и) ст҃ы(х) мчникь фрола и ла(в)ра (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); та(к) жє ты(ж) ст҃ыи м(ч)нци познавши избавитєлѧ своє(г) изошли животовь ст҃ы(х) свои(х), и кровию своєю тоє запєчатовали и в то(м) на(с) оупєвнїли (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 201 зв.); Тая унѣя за Святыхъ Апостоловъ неслыхана, и отъ Святыхъ Отцовъ не постановлена, и на святыхъ соборахъ не потверженна, и отъ святыхъ мученниковъ не вызнаванна (бл. 1626 *Кир.Н.* 9); Прє́то ст҃ы́и… про́сѧтъ ѡ́ то правосꙋдногѡ Бг҃а, абы пришло… кара́нѧ на анти́христа и слꙋга(м) єгѡ́, и рє́чєно и́мъ абы єщє ма́ло потє́рпѣли, длѧ бра́тїи свѡи; нѡ́вныхъ Мꙋчєникѡвъ, кото́рыи ма́ють оуби́єни бы́ти, ѡ(т) антихрїст(а) (Чернігів, 1646 *Перло* 136); **георъгїѧ мученика** (*назва церковного свята, також календарна дата*) – Великомученика Юрія Переможця: На гєѡ́ръгїѧ мч҃ника, пра(з)дни(к) дїаво(л)скїй на полє изъшєдъши(х) сатанѣ ѡфѣрꙋ та(н)цами и ско́ками чи(ни)ти разорѣтє (п. 1596 *Виш.Кн.* 258 зв.); **святого мученика Димитрия** – (*назва церковного свята, також календарна дата*) Великомученика Димитрія Солунського: в пє(р)вы(и) Понє(д)локъ по ст҃омъ м(ч)никꙋ Димитрию принѣсъ панъ ѳєѡдо(р) хꙋдикъ з домꙋ братского чинъшъ зо(л) (Львів, 1605 *ЛСБ* 1044, 1).

3. (*учасник поєдинку*) борець: Страда́лєцъ: шырмѣ́ръ, бо́рє(ц). гє́рцыръ, или мч҃никъ (1627 *ЛБ* 121).

МУЧЕНИЦА *див.* **МУЧЕНИЦЯ.**

МУЧЕНИЦКО *присл.* (*у муках*) по-мученицьки: Свѣдкове видочныи Iсаія и Iеремія… за побожность отцевъ ихъ… поборяючiи, зневаженiи и мученицко зъ того свѣта зешлыи: оный //… деревяною пилою перетертъ былъ, а овый въ яму болота перше былъ укиненъ, а на остатокъ каменiемъ былъ побитый (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 835–836).

МУЧЕНИЦЯ, МУЧЕНИЦА *ж.* (*цсл.* мѫчєница) **1.** (*та, що переносить або перенесла муки, переслідування*) мучениця: O stuyże ták bisowá durnicá Budet z tebe teperże

muczenicá: // Zábudesz teperże vtykaty k lisu I popá z dytkámi oddawáty bisu (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6–6 зв.).

2. (*канонізована свята, що зазнала мук за віру*) мучениця: ст҃аꙗ м҃чница параскевиꙗ. стала на молитвє (1489 *Чет.* 64); И рок єсмо собє положили пєрєд свѧтымъ Николою зимним трєтий дєн,… то єст на дєн свѧтой мꙋчєницы Варвары (Берестя, 1544 *AS* IV, 407); Тыє мощи… в гєбаново(м) кїѡ(т)ци были… запєчатованыє… Стого Іакова пє(р) сєнина Стои Хры(с)тыны мучєници (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 23); Кꙋпили сїю книгꙋ рєкомоє Євангєлїє тєтръ… и придали є(г) до храмꙋ прєподобнои м҃нци парасковїи (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10).

МУЧЕНИЧЕСКИЙ, МУЧЕНИЧЕСКЇЙ, МУЧЕНИЧЕСТИЙ, МУЧЕНИЧЬСКИЙ, МУЧЕНИЧЬСКЫЙ (*цсл.* мѫчєничьскъ) *прикм.* **1.** (*який стосується мученика; властивий мученикові*) мученицький: будучи братьею единою и маючи… церковь едину,… по всей вселенъней разъсеянъной, мученическою статечностью и кровию напоенъной… абыхмо щире миловали (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1001); Пытаю тебѣ, Скарго, которая есть зазрость учителей грецких до славенскаго языка, коли нам, в первых, православную вѣру, таже спасителное евангелие, апостольскую проповѣдь, мученические подвиги и страдания, постнические борьбы с поднебесными воздушными духи мыслно борющимся, очищение и освящение тѣснаго пути слѣду, ведущаго в живот, проходити изволящим (1608–1609 *Виш.Зач.* 217); Ѡ д҃нь оутѣшный и вєсє́лы(и) тоєю ж мєлѡ́дїєю, ты(м) жє го́лосо(м) аг҃глскоє бл҃гословє́нство, вѣрꙋ патрїа́рхо(в), пр(о)рцкоую горли́вость а ап(с)лъскїє чоу́да въ бл҃говѣствованїю єѵ(г)лїа, статє́чнꙋю м(ч)ничєскꙋю тръпєли́вость… ѡка́зꙋючїй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228 зв.); Смирє́нїє на́шє вѣ́домо чи́нимъ, ижъ мы́… // Надѣєю живота… Кро(в)ю Мꙋчєничєскою запє́чатованой, кото́раѧ ѡ(т) восто́ка вⸯ Про́дкахъ на́шихъ завита́вши… и жа́дными новотнина́ми нє зма́заною… вѣншꙋємъ и молитствова́ти… зостава́ємъ (Київ, 1628 *Апол.* 5 зв.); В то́й ча́съ ц҃рковъ ѡблюбєница Х҃ва… вⸯ порожє́ню пєрворо(д)ного с҃на своє(г) ба́рзо Кро́вѣю ѡблива́ласѧ; Ап(с)тлскѡю; и М҃нчєскою, рѡ́дѧчи ихъ на живо́тъ вѣчный (Чернігів, 1646 *Перло* 133 зв.); **вѣнець мученическїй, мученическїй вѣнець** *див.* **ВѢНЕЦЬ.**

2. (*який складається з мучеників*) мученицький: ра(д)уитєсѧ правовѣрнии патриꙗрси. горнєго града наслѣдници. радоуитєсѧ м҃нчєстии полци. за х(с)а свою кровъ пролиꙗвшє. и тою на нєбса восшєдшє (1489 *Чет.* 358 зв.).

3. (*присвячений мученикам*) мученицький: Здє пакь братїа. и ѡ(т)ц҃и. сщ҃енⸯници, и дїакони… даємы вамы [!] наоукоу. котораа єсть моудрѣи, и досконалєи положєна. В тръжєствїахь вл(д)чнихь. и бг҃ородичины(х). ап(ст)лъскы(х). и ст҃итєльскы(х). и м҃нчьскы(х) (1556–1561 *ПЄ* 443); Собрано на вс҃ѣ м(с)цїй. почавⸯши ѡ(т) сє(п) м(с)ца.… оуказоуючєє, главы и зачала. поча(т)кы, и конⸯцѣ кождомоу єѵ(г)лїю. праз(д)никомь вл(д)чни(м)… и ап(ст)льскы(м), и пр(о)рчьскї(м), и ст҃льскы(м). и м҃ничьски(м) (Там само, 444).

МУЧЕНИЧЕСКЇЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНИЧЕСТВО *с.* (*цсл.* мѫченичьство) **1.** (*знущання, катування*) мучення: Других, простѣйших, той же майстр диявол, своими органы владомыми, силою, мученичєством и розмаитыми бѣдами от православной вѣры оторвавши… всєх во свою овчарню погибєлную согнал и совокупил (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 175).

2. (*страждання за Христа*) мучення: На́вєтъ єсли бы ма́тка нєпра(з)дна, за ха҃ и єго єѵ(г)алїє моу́ч(є)ничєство прєтєрⷭ҇пѣла, тє́ды бы нє то́лько ѡ́на а́лє и младє́нє(ц) въ чрє́вѣ єи бꙋдꙋщїй, мꙋчє́нико(м) бы зоста́лъ (Львів, 1645 *О тайн.* 14); **мученичества вѣнець** *див.* **ВѢНЕЦЬ.**

3. (*випробовування в ім'я Христа*) мучення: та(к) бовѣ(м) сє́мого и наймнѣйшого сн҃а по(с)ро(д) кара́нꙗ боу́дꙋчого, южъ оутративши вⷭ҇ м(ч)ничєствѣ шєсти сн҃о́въ достатєчности оупомина́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 235); Гнѣвъ бовѣмъ оутꙋли́ти, ѡ(т) вшєтєчє́нства оутѣка́ти, справєдли́во(ст) захова́ти… Пыхꙋ смѣрꙗ́ти, вєли́каꙗ ча́сть Мꙋчєничєства є́стъ. Мꙋчєничєство… то́жъ є́стъ што и свѣдо́цтво (Київ, 1632 *МІКСВ* 283).

Див. ще **МУЧЕНЄ, МУЧЕНИЄ.**

МУЧЕНИЧЕСТИЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНИЧЬСКИЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНИЧЬСКЫЙ *див.* **МУЧЕНИЧЕСКИЙ.**

МУЧЕНІЄ *див.* **МУЧЕНИЄ.**

МУЧЕНЇЄ *див.* **МУЧЕНИЄ.**

МУЧЕННИКЪ *див.* **МУЧЕНИКЪ.**

МУЧИЛИЩЕ *с.* (*цсл.* мѫчилиштє) (*місце вічних мук*) пекло: Но нехай ся он, як змия, въет и скачет, мы его паки обличати начнем и обыйдем обители, шуестранником уготованные, яко да познана будеть лож и прелест явственно, не бо всѣм один кут или пристанище мучилища одно, но различно по чину, сану и житию коегождо, яко же и слава деснотранцем (1588–1596 *Виш.Кн.* 145).

МУЧИМЫЙ *дієприкм. у ролі прикм.* (*призначений для вічних мук*) пекельний. ◊ **мѣсце мучимоє** *див.* **МѢСЦЕ.**

Див. ще **МУЧНЫЙ²**.

МУЧИТЕЛНИЙ *прикм.* (*цсл.* мѫчитєльнъ) (*який завдає мук, спричиняє страждання*) лютий, нещадний: Епифаний познал, яко истинною тот дух был, который во Оригене еретицѣ справовал, и прославил бога за освобожение юноши от того мучителного ораторскаго велерѣчиваго нечистого диявололского духа (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 161); Приведу подобную повесть от отец святых на зразуменья тое мучителное страсти и недуга, что ся некогда иным от того жь пострадати трафило (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 194).

МУЧИТЕЛНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Лютіший, нещадніший: Потреба бы нам с паном Юрком тое власное науки духа святаго зажити, як бы мучителнѣйшей от всѣх страстей страсти гнѣва и памятозлобия свободитися (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 193).

Пор. **МУЧИТЕЛНИЙ.**

МУЧИТЕЛСКИ *див.* **МУЧИТЕЛЬСКИ.**

МУЧИТЕЛСКИЙ *див.* **МУЧИТЕЛЬСКИЙ.**

МУЧИТЕЛСТВО *див.* **МУЧИТЕЛЬСТВО.**

МУЧИТЕЛЬСКИ, МУЧИТЕЛСКИ *присл.* По-злочинницьки: исти(н)нꙋ тобѣ мо́влю, што ма́ло сѧ и(х) и сп(с)ло, и сп҃сє(т). и всѣ(х) ты(х) ли(ч)бою знаємо, кото́рїє на сп(с)нїє в то(и) жи(з)ни вѣ(к) сво(и) бг҃обо(и)нє изнꙋрили. и плоды хр(ст)їѧ(н)ства в҄ собѣ показали. а дрꙋгїи всѣ пога(н)ски тира(н)ски мꙋ(чи)тє(л)ски, и нєоу́чтивє жили, и погибли (п. 1596 *Виш.Кн.* 239);

свавільно; силоміць: Тобѣ… гєдиѡну болобану… сщєннико(в) ч(с)тъныхъ ѡбєщє(с)ти(в)ши и мучитє(л)ски волочи(в)ши ѡ(т)мѣстъ про(г)налъ. за што всє мы тєбє прє(з) писанъє нашє… нє бл҃гословили и ѡ(т) твоєго ст҃итє(л)ско(г) всєго дѣ(и)ства ѡ(т)лучили (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255); которые нашу церковь нынѣ опановали и под власть себѣ мучительски покорили, не толко жебы слѣда альбо порядку якого законнаго на входѣ сѣдалища власти церковное заживати мѣли (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191).

МУЧИТЕЛЬСКИЙ, МУЧИТЕЛСКИЙ *прикм.* (*цсл.* мѫчитєльскъ) **1.** (*який належить мучителеві*) мучителів: Проти́вꙋ всєгѡ́ бѣсѡ́вскогѡ ѡполчє́нїѧ, Нєꙋстраши́стєсѧ смє́ртногѡ мꙋчє́нїѧ. Мєчѡ́въ мꙋчи́тєлскихъ; ѡбнажє́нныхъ, И пє́чїй ѡгнє́мъ рѡспалє́ныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 46).

2. Тиранський, свавільний: и камение возопиют и бездушная тварь свѣдчити будет, иж то есть не смиреннаго мудрования истинны корень, але мучительское и гордостное лжи и силы потварь, абы все тѣло от единаго члонка отщепляти и отступати имѣло (1608–1609 *Виш.Зач.* 213).

МУЧИТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* мѫчитєль) (*той, хто завдає мук, фізичних або моральних страждань*) мучитель: разгнѣвавъ жє сѧ доуксъ мꙋчитєль. взємъ камєнь. вдарилъ в лицє єдиного ѡ(т) ст҃ыхъ мч҃нкъ (1489 *Чет.* 142 зв.); Блаженный убо Петръ служный уряд принял, яко ученик, смире́нїє хранил… И па́пам не казал мучителми быти, ани православных на єресь ну́дити (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); Посрамитсѧ тогда Каиафа и Пилатъ и всѣ мучители с плаче(м) бꙋдꙋть крича(ть) (к. XVI поч. – XVII ст. *ПДПИ* 182, 93); прѣшаа зло́стъ ꙗ́ко соу(т) злыи бѣсо́вє мꙋчи́тєлѣ, нє ты(л)ко чл҃ка прагноу(т) загꙋби́ти, алє и скоти́ны нє щада(т) (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* 29515 168 зв.); Алє ты бра́тє; и сє́стро; посто́й тро́хи; да послꙋхай пи́лно и з вѣрою до(б)рою, що́ то за сꙋдъ бꙋдєтъ; и кто сꙋдїѧ на нє́мъ;… //… що за катѡвє и мꙋчи́тєлѣ та́мо бꙋдꙋтъ, ибо сꙋдъ то(и) вся́кои бо́лєзни страшнѣ́йшїй (Чернігів, 1646 *Перло* 150–150 зв.);

(*той, хто здійснює тілесне покарання*) кат: и розгнѣвальсѧ господарь єго даль єго моучитєлє(м) доколє бы заплатиль дол҄гъ свои (1556–1561 *ПЄ* 82) Слꙋга наро́дный: Мꙋчитєль, ка́тъ, цєкларъ (1627 *ЛБ* 117); tortor, мучитє(л), катъ (1642 *ЛС* 400).

МУЧИТЕЛЬСТВО, МУЧИТЕЛСТВО *с.* (*цсл.* мѫчитєльство) тиранство, жорстокість,

насильство: та(к) жє и вы слѣда и(х) держачисѧ, ра́бо(м) бж҃и(м) творитє до́брє творѣтє и жидо(м) послѣдꙋитє: а мы нєха(и) ха҃ подражаємо, и ѡ(т) ва́шєго мꙋчитє(л)ства стра(ж)-дємо (1598 *Виш.Кн.* 310); посылаю ва(м)… и дрꙋгого ли(с)та копѣю што є(м) писа(л) нн҃ѣ до рогатина на погрє(б) своє(и) сє(с)трѣници ана(с)тасии котораѧ по(д) мꙋчитє(л)ство(м) болоба(н)ски(м) прє(с)тавиласѧ (Львів, 1599 *ЦДІА Лен* 823, 3, 67 6 зв.); то ли твоя пропо-вѣдь, Скарго, якова силою и мучительством, а не покорою и наказанием кротким спасение мое правдивое мнѣ от мене выдрешь и в поганскую згоду, от тѣснаго пути слѣда, ведущаго в живот вѣчный, притягнеш (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 166); Наси́лїє: Ґва́лтъ, мꙋчи́тє(л)ство, тіра́нство до́лѣ (1627 *ЛБ* 70); Ма́рїѧ магдале́на, ѡбъє́ши сп҃си́тєлєви Нѡ́зѣ, нача́… глаголáти, съ проли́тїємъ слє́зъ… //… помилова́лєсь мѧ, и свободи́лъ ѡ(т) наса́лїѧ и мꙋчи́тєлства дїа́волскагѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 94 зв.–95).

МУЧИТИ, МУЧІТІ, МУЧЫТИ *дієсл. недок.* (кого, за кого) (*завдавати мук, фізичних або моральних страждань*) мучити: за х(с)а мꙋчєнъ боудє(ш). и бєз зачєпки в нєбо поидєшь (1489 *Чет.* 58); па(н) дє(и) ѡны(и) гри(ц)ко злочи(н)ца нє будꙋчи мучо(н) ани ка-ра(н) идучи на смєртъ во(д)лє вчинку своєго повола(л) дво(х) чл(в)ковъ… мєнуючи и(х) быти собє в томъ злодє(и)ствє помо(ч)никами (Краків, 1554 *ЦДІАЛ* 181, 2, 323, 1); и почали нѣко(т)рыи на нєго плювати. и покрывати лицє єго и моучити єго (1556–1561 *ПЄ* 190); єщє жє бра(т)ство прє(з) ѡ(р)мѧны з єпи(с)ко-по(м) ваши(м) знапа(с)това(в)ши до вѧзє(н)ѧ ѡкрꙋ(т)ного вмєтали и ко(л)ко мѣсѧци мꙋчили (Вільна, 1594 *ЛСБ* 154); мучіті – defatigo (I пол. XVII ст. *Своб.* 35); Кото́рый [Вєл. Мч҃нкъ] на́продъ вєли́кїи мꙋки оутє́рпѣлъ… и ба́рзо мно́го мꙋчє́нъ бы́вши наконє́цъ вˢ пѣ́чъ ба́рзо роспа́лєнꙋю вˢвє́ржєнъ є(ст) (Київ, 1627 *Тр.* 274); Смѣхосло́влю: Блѧдосло́влю. жартꙋю, кꙋнштꙋю, мꙋчꙋ (1627 *ЛБ* 118); менованиі подданиі з Гошъчы,… впадъшы… до села и двора Витъкова, // шляхетъную панюю Зофию Яблонъскую, впередъ мучывъшы, забили, речы и маетъностъ всю ее побрали… дворъ злупили (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 433–434).

Див. ще **МУЧОВАТИ.**

МУЧИТИСЕ *див.* **МУЧИТИСЯ.**

МУЧИТИСЯ, МУЧИТИСЕ, МУЧИТИСЬ, МУЧИТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (*терпіти біль*) мучитися: пристоупиль к нємоу сотˢникь. просѧчи єго гл҃ѧ. г҃и слоуга мои лєжить в домоу дною зломаныи, и вєлˢми сѧ моучи(т) (1556–1561 *ПЄ* 42); Коли́ сє оужє приближа́лъ ча́съ нарожє́ньѧ, алѵмпїа́да вˢ вєли́кой сє бо́лєсти мꙋчила, каза́ла до сєбє возва́ть вѣ́щка (серед. XVII ст. *Хрон.* 397 зв.); *Образно*: Та́ѧ то жєна… ѡ(т) всѣхъ гони́маѧ въ вѣцѣ сємъ, ѡблюбє́ница хв҃а; всєгда ємꙋ ро́ди(т) вѣрˢныхъ сн҃ѡвъ єго… поча(в)ши ѡ(т) кро́ви а́вєлѧ пра́вєдного, а́жъ до конˢчи́ны вѣка, и вˢ то(м) рождє́нїю ба́ръзо болєзнꙋєтъ и мꙋчитсѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.).

2. (*зазнавати вічних страждань*) мучитися: злыи єрєтици погибли. и вѣчно. // мꙋчатсѧ в нєвгасимо(м) огни (1489 *Чет.* 48 зв.–49); И мовитъ евангелистъ, ажъ ланцы и путы вязали ихъ, али не могли удержати, и у

нучъ и у день мучилися, и у гробѣхъ кликали (XVI ст. *НЄ* 101); и тєпє(р)... грѣшны(х) дш҃ѣ сами бє(з) тѣла вˁ о́гни полєро́вно(м) мѣли (с) мꙋчити. и(з) мѣсца на мѣсцє пєрєходи́ти (Вільна, 1596 *З.Каз.* 6 зв.); Видишъ, ижъ и бѣси знаютъ, же еще имъ не пришолъ часъ мучитися (1603 *Пит.* 67); отъ которое унѣи пристоитъ утѣкати, абы зъ діаволомъ не мучитися (бл. 1626 *Кир.Н.* 23); пре́то нє хꙋли Бг҃а Тво́рца тво́єгѡ, са́м ти доброво́лнє пошєдъ въ слѣдъ діа́вола гꙋби́тєлѧ тво́єгѡ; и ката дꙋшѣ твои пре́то мꙋчишъсѧ въ пла́мєни се́мъ гєе́нскомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 158).

3. (*робити щось, докладаючи великих зусиль*) мучитися: Усю нучъ есме мучили (ся), рыбарячи, и не имили есме нѣчого, и дѣля слова твоего увержеме сѣть у море (XVI ст. *НЄ* 140).

МУЧИТИСЬ *див.* **МУЧИТИСЯ.**

МУЧИТИСѦ *див.* **МУЧИТИСЯ.**

МУЧІТІ *див.* **МУЧИТИ.**

МУЧНЫЙ[1] *прикм.* (*який стосується борошна*) мучний: ѡ(т) того часа нє ѡскодѣ(л) сосоу(д) моучьныи но болєи напо(л)нивсѧ (1489 *Чет.* 233 зв.). ◊ **колесо мучноє** – жорновий камінь для помелу зерна на борошно: арє(н)даръ чєрнєховски(и), жаловалъ... ѡ то(м), што (ж)... па(н)... Нємиричъ... в року прошло(м)... запродалъ мнє в мєстє своимъ Чєрнєховє ко(р)чму мєдовую, пивную и горє(л)чаную з мыто(м) и млынами ѡбєма... зо вси(м), на всє, з колєсами му(ч)ными и сту(п)ными и зъ ихъ вымє(р)ками за пєвную суму пнзє(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 121); **коло мучноє** *див.* **КОЛО[1].**

МУЧНЫЙ[2] *прикм.* (*призначений для вічних мук*) пекельний. ◊ **мучныє мѣстца** *див.* **МѢСЦЕ.**

Див. ще **МУЧИМЫЙ.**

МУЧОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) (*завдавати мук, страждань*) мучити: Напервей мудрость свѣтскую отдалилъ от ных, а далъ смиреномудріє, отнял скипетра царскіє, которыє мучовали православных христіан, а далъ хоть поганина, але оборонцу (Львів, 1605–1606 *Перест.* 55).

Див. ще **МУЧИТИ.**

МУЧЫТИ *див.* **МУЧИТИ.**

МУЧѢНИЄ *див.* **МУЧЕНИЄ.**

МУШЕНЄ, МУШЕНИЄ, МУШЕНЬЄ *с.* (*стп.* muszenie) примушування, силування. ◊ **за мушенємъ (мушеньємъ)** – з примусу: kotoruju czast horoden y weż kniaz Iłyja robył, a szto też zemiane y meszczane za muszenyjem zarobyly, ja toho wseho ohladał y dostateczney w sem regestry opisał (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 19); С чого и сла́ва бо(л)шаѧ, и запла́та вѣчная. А и́жъ в тоє писанє за вєли́кимъ мꙋшє(н)єм(ъ), а на́бо(л)шє за росказа(н)ємъ нѣкто ѡ(т) хꙋды(х) простако́въ вда(л)сѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 5); А што сѧ тычє лєска бєрє(з)стька тꙋтъ стоивали по(д)даныє нш҃и и дань давали и єщо надъ то ꙋкꙋпывалисѧ и стоивали тєрєбовъского повєтꙋ скалачанє... и дань с того кꙋ збаражꙋ даивали алє за мꙋшєньє(м) ижъ кнѧзи збаразъскиє на нихъ бирали (1546 *ОГ* 87 зв.).

Див. ще **МУСЪ[1].**

МУШЕНЬЄ *див.* **МУШЕНЄ.**

МУШЕЦЪ *ч. бот.* Різновид трав'янистої рослини: nycteris, is, мушє(ц) трава (1642 *ЛС* 284).

МУШКА *ж.* Комаха; мушка: Скнипа, мꙋшка (1596 *ЛЗ* 79); *У порівн.*: Грѣхы повшέхныи соу(т) ꙗ́кобы моу́шкы ꙗ́кыи нєвча(с)и молєстїю задаючїє лю́дє(м), ґды жи́тїа того лѣто трва́є(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 255).

Пор. **МУХА.**

МУШКАТЕЛА, МУШКАТЕЛЛѦ *ж.* (*стп.* muszkatella) (*мускатне вино*) мускат: ты(м) жє ѡбычає(м) пановє воєводовє… на врѧдє(х) своихъ… ѡколо мєры цѣны ши(н)кова(н)ꙗ пи(т)ꙗ приво(з)ного му(ш)катєлы ма(л)мазыи мє(дꙋ) и пива та(к)жє ѡколовати и ло(к)тꙗ чєрє(з) врѧ(д)нико(в) свои(х) постановє(н)є чинити має(м) (1566 *ВЛС* 11 зв.); Отъ винъ всякихъ – отъ угорского вина, отъ каждого гарнца пнз. 2. Отъ вина муравского, ринского… отъ гарнца по пенезю одному. Отъ малъмазыи, отъ мушкателы, отъ кождого гарнца пенези 4 (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 398); Мо(р)дꙋха(и) изаковичъ зꙋбачъ… мєлъ… мушкатєлы полъбарилка (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 51 зв.); Или нє вѣдає(ш), и(ж) в ты(х)… многи(х) складницахъ // и кєлишко(х), и вина(х). мꙋшкатєлахъ ма(л)мазіѧ(х)… мєдо(х), и пива(х) ро(з)маиты(х); то(т) смыслъ єщє мѣста нє имає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 237–237 зв.); Малма́зыѧ, Мꙋшка́тєллѧ,… и и́ныѧ разли́чно имєнꙋємыѧ, ꙗ́жє ѡ(т) гро́здѡвъ, Ви́нныѧ Лозы исто́чєны быва́ють, сꙋть Вино́мъ и́стиннымъ, и матє́рїєю спосо́бною Крвє Хв҃ой (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 237).

Див. ще **МУШКАТЕЛЪ.**

МУШКАТЕЛКА *ж.* (*Adoxa moschatellina L.*) пижмівка звичайна: moschatula, мушкатє(л)ки, пижмо (1642 *ЛС* 273).

МУШКАТЕЛЛѦ *див.* **МУШКАТЕЛА.**

МУШКАТЕЛЪ *ч.* (*стп.* muszkatel) те саме, що **мушкатела**: Такъ тежъ которые люде приеждчают на торги и на ярмарки до мест наших господарских,… и // светских, по збоже вшелякое, от кождого воза по грошей два, пенезей два, от ста коп грошей десят;… от куфы мушкателу, малмазии и вина по золотому червоному (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 560–561).

МУШКАТНЫЙ *прикм.* Мускатний. ◊ **орѣхъ мушкатный** *див.* **ОРѢХЪ.**

Див. ще **МУШКАТОВЫЙ.**

МУШКАТОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **мушкатный**: balanatus, ка(ш)тановы(й), му(ш)катовы(й) (1642 *ЛС* 99); **кветъ мушкатовый** *див.* **КВѢТЪ**; **мушкатова галка** *див.* **ГАЛКА**; **мушкатовый цвѣтъ** *див.* **ЦВѢТЪ.**

МУШКАТЪ *ч.* (*фр.* muscat) (*плід мускатника*) мускат: Устава турецких товаровъ: от лиры шовъку, шацуючи за полторы копы, грошей от копы по два;… //… от фунъту мушкату грошей два; от фунту квету мушкатового грошей два; от фунту гвоздиков грошей два (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 559–560); macir или macer, мушкатъ (1642 *ЛС* 260).

МУШКЕТОВЪНИЦА *ж.* Вид вогнепальної зброї: тамъ въ замку человека килка на смерть забили, стрелбы ее милости панее

Маршалковое: мушкетовъницъ шесть, гаковницъ пять, мушкетовъ сорокъ… межи себе розшарпали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 261).

МУШКЕТЪ, МУШЪКЕТЪ *ч.* (*стп.* muszkiet, *іт.* moschetto) (*ґнотова рушниця*) мушкет: которыє то при(н)ципаловє… спо(л)нє и є(д)носта(и)нє… з вєликою гаръматою, з дѣлами з гако(в)ницами… з мѹшкєтами сага(и)даками… а з и(н)шими бронами во(и)нє належачими… ѡ годинє двана(д)цато(и)… до за(м)кѹ припѹ(с)тили (Житомир, 1609 *ЦДІАК*, 11, 1, 5, 40 зв.); стрелба: мушкеты, яничарки, кроткие ручницы штукъ двадцатъ – полтораста золотыхъ Полских (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 430); заразъ пана хлєбо(в)ского з мушъкєту в лєвы(и) бо(к) впо(л) по(с)трєлили ажъ в правы(м) боку за скуро(ю) кѹлꙗ зостала (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); тыє помєнєныє слѹги… набравъши стрє(л)бы гаковъницъ мѹшъкєто(в) и инъшого ѡрѹжыа… кгвалътовънє наєхавъши хотєли… тѹю має(т)но(ст)… //… до ѡ(с)татъкѹ ѡнѹю спѹ(с)тошити (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв.–33); межы себе расшарпали: меди – котловъ горилъчанных дванадцат; стрелбы розное – пистолетовъ, ручъницъ, мушъкетовъ, пулъгаковъ старыхъ штук двадцать чотыри (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 133).

МУШТАРДА *ж.* (*стп.* musztarda) (*по-особливому приготовлена гірчиця*) муштарда: Франци́шкѹ принєси потравы // нє єси твоєй поливки поки єсть те́пла назбыть тєпла є(ст) єщє ꙗнє принєси самъ хлѣба рокгєрѹсъ нє маєтъ хлѣба принєси талѣръкѹ принєси мѹштардѹ горчицѹ (XVI ст. *Розм.* 11 зв.–12).

МУШЪКЕТЪ *див.* **МУШКЕТЪ.**

МША, МЪША *ж.* (*стп.* msza) (*церковна відправа латинського обряду*) меса: тамъ тежъ застали попа Якова, который мшу альбо божью службу отправовалъ на тотъ часъ (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 99); Назавътрее,… християны шли до церъкви светого Миколы, и тамъ литуръгии светое слухали, и на хвалебъной унеи службы…, згоды зъ Латинъскою мъшою (здавна) полныхъ, зъ радостью и набоженъствомъ заживали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 228); Если теды иншіе церемоніе въ костелѣ суть важны, далеко болшъ мша, которое слухати речь естъ збавенная (1603 *Пит.* 74); У костелахъ не кадятъ, толко на великіе свята. Мшу безъ спѣваня пошепкомъ отправуютъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 28); па(н) гє(т)ма(н) кгды за Днѣпръ ма(л) ити тєды мниси домѣнѣкани мѣчъ посвꙗщовали, и ѡколо костєла носили и прє(з) вши(ст)кѹ мшѹ на ѡ(л)тарѹ лєжалъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 170); **великая мша** – урочиста велика меса: А еслижъ его на тотъ часъ не потреба, а колижъ вжды наболшей люду въ костелѣ на набоженствѣ бываетъ, если не тогды, а звлаща на спѣваной великой мши? (1603 *Пит.* 81).

Пор. **ИШМА.**

МШАРИНЪЄ *с.* Місце, заросле мохом: мы… есмо все на вечност продали и пустили его мл. Князю Марку… // с проробками новыми, с полми, ставами, с сыножатми… с кустувемь, з болотами и мшаринъемъ… с озеры и сажавками, з ставы… и въсякими водами (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 237–238).

МШЕЛОИМСТВО *с.* (*цсл.* мъшєлоимьство) корисливість, пожадливість: Попєче́нїє:… прилєжа(н)є, мшєлои(м)ство… стара(н)є, а́лбо пи́лноє стара́ньє (1627 *ЛБ* 88).

МШИЦА *ж.* (*цсл.* мшица) дрібна комашня. *У порівн.:* и за нєрóзмыслъ продáєтє своє достоáнїє, своє дѣ́дицтво… в роу́ки ты́є,… котóрїє ꙗ́ко мˢши́ца а(л)бо сара(н)ча єги́пє(т)скаа… по всѣ́(х)… чáстєхъ свѣ́та ро(з)лєтѣ́вшисѧ по мнóги(х) кролє́въства(х) вˢ ср(д)цах лю(д)ски(х) гнѣздá свои шˢтоу(ч)нє оуивáючи, ѡ́воц сво(и) вылѣгáют, и примножáю(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 226).

МШОЧОК *ч.* Мішечок: Сєлѣтри два камєни. Сѣри мшочок, может быт и шєст фѹнтовъ. Ѡлова пол камєнѧ. Хормъ рѹчничных пѧт, а гаковничных хормъ двѣ (Володава, 1553 *AS* VI, 13).

МЩЕНЬЄ *с.* Помста: Мéсть: Пóмста, мщéньє, пóмсты чинéньє (1626 *ЛБ* 63).

Див. ще **МЩЕ̑НЬЄСѦ.**

МЩЕ̑НЬЄСѦ *с.* Те саме, що **мщеньє**: Мщéнїє: зри мє(ст). мщѣньєсѧ (1627 *ЛБ* 67).

МЪЗДА *див.* **МЗДА.**

МЪЛИНЪ *див.* **МЛЫНЪ.**

МЪЛЫНЪ *див.* **МЛЫНЪ.**

МЪНИЙ *див.* **МНЕ̑Й²**.

МЪНИМАНЫЙ *див.* **МНИМАНЫЙ.**

МЪНОГЪ *див.* **МНОГИЙ.**

МЪНОЖИТИСЕ *див.* **МНОЖИТИСЯ.**

МЪСТИТЕЛЬ, МЬСТИТЕЛЬ *ч.* (*той, хто чинить помсту*) месник: нє мъстѣтє собѣ сами злодѣємъ своимъ. алє милоуитє б҃ъ имъ мьститєль (1489 *Чет.* 19); а лиходѣєвъ свои(х) милоуимо. и б҃а за ни(х) просѣ(м). б҃ъ имъ мъститєль (Там само, 132 зв.).

МЪСТИТИ *див.* **МСТИТИ**.

МЪША *див.* **МША.**

МЫ, МИ *займ.* **1.** *(указує на двох чи багатьох осіб разом із мовцем)* ми: Ѭнє… нали(и) твоємѹ крєвномѹ и тєжъ иншы(м) заєдно францишкѹ сєди з нами (XVI ст. *Розм.* 11); єсть насъ шє(ст) личбою досыть намъ єсть мѣ́исца троꙗко вєлюмъ зсѧдтє з коней єсли волитє маєш ли пристойную стайню доброє сѣно (Там само, 39); наготуй тєды намъ двана(д)цать ꙗєцъ свѣжихъ // в попєлѣ ѹпєчоны(х) и паштєты тєплыє (Там само, 47 зв.–48);

(*указує на групу людей, об'єднаних спільними ознаками, до якої входить і мовець*) ми: И князь Василей то передъ Нами созналь, ижъ тотъ домъ жидомъ присудилъ и тую чотырнадцать золотыхъ они ему заплатили (Берестя, 1507 *РЕА* I, 72); мают тыи приѧтєли наши, на тот рок зьєхавшисѧ, промєжкѹ нами чинити и во всєм постѹповати, ꙗк в листєх наших вєрхѹ написано (Задиби, 1531 *AS* III, 393); тє(ж) при(ш)литє до на(с) чотыри диꙗки млодє(н)ци добрыи а мы и(х) дамо на наѹчєниє пє(т)ꙗ грєчє(с)кого и сєрбъского и коли сꙗ наѹча(т) а мы и(х) засꙗ пѹ(с)тимо до ва(с) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); гдибы и на дрѹги(и) ро(к) которы(и) з на(с) нє прибы(л) и присꙗги вчинити нє хотє(л) таковы(и) кажды(и) бє(з) милосє(р)дъꙗ з столици скинє(н) быти має(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); Ѹтꙗжєни Єстєсмо мы Наро(д) рѹски(и), Ѡ(т) Народа По(л)ского ꙗрмомъ На(д) Єгипъскую Нєволю, жє насъ Лєчъ Бє(з) мєча, Алє горѣ(и) Нѣжъ мєчє(м) С пото(м)ствы выгѹблꙗютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); Мѣй на пáмѧти зáвшє нáсъ рóдичовˢ твои(х) ѡбы́чає, и до ты(х) живóтъ свóй вправоу́й с пи́лностю, кг(д)ыжъ

и мы нє є́стєсмо ѡспа́лыми, анѣ лѣни́выми в пра́ца(х) найдоу́ємосѧ (Острог, 1614 *Тест.* 138); прирожо́ны(и) оц҃ъ жи́лъ на то́м҄ мѣ́сцꙋ ст҃о(м) з҄ на́ми, Мні́хами, и ѡ(т)чєскѡ промышлѧ́лъ, такъ ѡ ца́лом҄ задєржа́ню тои с(т): Ла́вры (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 25); Товаришѣ наши Козаки в дорозѣ натрафивши до насъ до во(и)ска завє(р)нꙋли (Черкаси, 1648 *ВУР* II, 35, № 12 (фотокоп.));

(*указує на неозначених осіб разом із мовцем*) ми: Мы же грѣшніи, исполнени язвъ греховныхъ, плачемся своихъ греховъ и возлюбимъ плачевное иноческое житие, пустыню (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 155); Смотри ꙗ́къ то голꙋбка ноахꙋ служи́ла, мы о б҃а нє дба́ємъ только бъ злость плꙋжила (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); Смє́рть бовѣ́мъ ко́ждому з҄ на́съ до́лгъ є́стъ а нє нєволѧ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 20); Тєбє мы в҄ ма́ломъ Дитѧ́ткꙋ вызнава́ємѡ, И вєли́кого Б҃а оповѣда́ємѡ, Тобѣ Б҃є нш҃ъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 73); Лєчь мы тоє на всѧкь ѡбєртаємо: гды бовѣмъ сѧ в҄ волнꙋ ѡвчꙋю, албо в҄ скꙋры соболєй й рысовъ ꙋберемо… с того сѧ хлюбымо (Корець, 1618 *З.Поуч.* 172 зв.); Тотъ свѣтъ праве ѡ́крꙋглый якъ яблꙋко. а ми посрединѣ свѣта (серед. XVII ст. *Луц.* 539); **в (у) насъ (нас)** – (*у нашому краї, суспільстві*) у нас: ε(с)ли в томъ часи мєнє самого смε(р)ты Або нєпригатε(л) татари(н) ꙗко то в на(с) на вкраини завоєвати мѣлъ, тεды жона моꙗ з маєтности моεи маε(т)… тую чоты(р)на(д)ца(т) копъ грошε(и) лито(в)ски(х) панꙋ ꙗнꙋ крємєнєви ѡ(т)дати (Жорнища, 1609 *ЛНБ*, 5, II 4052, 59 зв.); И жа́дноє рыцє́рство в҄ на́съ, нє́ є́стъ та́(к) сла́вно, ꙗ́къ запоро́зкоє, и нє́пріатєлюмъ стра́шно (Київ, 1622 *Сак.В.* 49 зв.); А хто жъ у нас в панстве ваш мости королевской милости таковыє кому вряды без причины слушноє кому берет, хиба бы тому, хто горло и уцтивость свою за якій выступок тратит (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); У насъ старои правовѣрной России нѣ машъ упору, едно статечность діаментовая (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 319);

(*указує на надприродних істот*) ми: "Коли гонишъ насъ, ръци намъ увыйти у стадо свинное" (XVI ст. *НЄ* 152); мовил҄ бо ємоу і҃с выйди доухоу нєчистыи с҄ ч҃лка. и пыталь єго, рєкоучи. якь є(ст) тобѣ имѧ. Рєкль ємоу, лєгєонь имѧ мнѣ єсть або тма бо на(с) єсть много (1556–1561 *ПЄ* 143).

2. (*уживається з прийменником* **зъ (з)** *та ор. відм. ім. або іншого займ.*) (*указує на мовця разом з іншою особою*) ми: Мы зъ жоною своєю… свою шкодꙋ ѡтпꙋстили, а кнѧзь… нам свою шкодꙋ ѡтпꙋстил (Володимир, 1521 *AS* III, 206); ѡ(т) того ча(с)у добръ… мы // с пото(м)ки наши(ми)… ро(з)дава(т) нє будє(м) (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 113 зв.–114); мы за помочю бо(ж)єю спо(л)нє з сыномъ нашы(м) тоєи зачатои роботы доко(н)чити хочємо и ѡ то жадаємо (Устя, 1612 *ЛСБ* 437); ведаетъ пан воєвода счо чынит, и ми тут же з ним сполне росказуемъ (1649 *ШКН* 180).

3. (*указує на мовця як представника державної або духовної влади; уживається замість* **я**) ми: Ино мы длѧ того послали там дворѧнина нашого Ивашка Тꙋра и казали єсмо ємꙋ ѡ том гораздо достаточнє довѣдатисѧ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Мы Жикгимонт з ласки Бѡжєє корол Полский… пан и

дѣдич, чиним знамєнито сим нашим листом, хто на єго посмотрит,… комꙋ бꙋдєт потрєб того вѣдати (Краків, 1507 *AS* III, 39); Милостію божію ми Богдан Воевод господарь зємли Молдавьскои. Знамєнито чиним ис сим листом нашим вьсѣм кто на нь вьзрит или чтꙋчи єго ꙋслишит (Ясси, 1508 *DBB* I, 2); Ижъ послы великого князя Московского до насъ господаря идутъ (Львів, 1578 *АЗР* III, 225); та(м) жє часу бытности нашоє то всє вчинимъ што на(м) а(р)хиєпископу пастырꙋ вашому будє налєжати (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); мы жє бл҃городиє твоє гд҃ꙋ бг҃ꙋ врꙋчаючи вторицєю нашє прєсылаємъ бл҃вєниє. Писа(н) в Б҃госпасаємо(м) градѣ Києвѣ… Силвє(с)тє(р) Косо(в) мєтрополи(т) Києвски(и) (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 32).

МЫВАЛНИЦА *ж.* Мийниця, умивальниця: и пото(м) вста(л) г҃ь ѡ(т) вєчєрѣ. и положи(л) ры́зи свои и взѧ(л) фа(р)тꙋ(х) припоасавсѧ, и влѧ(л) во́дꙋ в҃ мыва(л)ницꙋ и поча(л) оумыва́ти но́ги оуч҃нко(м). и втира́ти фартѫхо(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 38 зв.).

МЫДЛИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mydlić) милити, намилювати. ◊ **очи мыдлити** *див.* **ОКО.**

МЫДЛЯРЪ *ч.* (*стп.* mydlarz) миловар: Маючи я з мєсчанино(м) луцкимъ Ха(р)комъ Мыдляромъ това(р) сполны(и), то єсть мыло,… ту(т), на я(р)марку Володимєрскомъ, продавали (Володимир, 1589 *ТУ* 218).

МЫДЛѦРЧИКЪ *ч.* Підмайстер миловара: Бєнѧшъ г҃ гро(ш) // мы(д)лѧ(р)чи(к) г҃ гро(ш)… товаришо(м) ї҃ зо(л) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 3 зв.–4).

МЫЛИТИ *дієсл. недок.* Помилятися, хибити: Слꙋхалємъ злόи ра́ди моихъ това́рышовъ, Длѧ котόроимъ на га́къ ба́рзо стра́шный прїшо(л). Ꙋфа́лємъ мόлодости, котόраѧ мылитъ, Рόвно зˢ старымъ пόд кόсꙋ смєрти сѧ хи́литъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 50).

МЫЛИТИСЯ, МЫЛИТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (у чому, на чому і без додатка) (*неправильно думати, викривляючи істину*) помилятися (у чому і без додатка): и́но и на то(м) сѧ мы́лишъ. Мόви(т) бовѣ(м) х҃с, и(ж) с ка́жˢдого слόва поро(ж)нєго, котόроє єсли мόвити бꙋдꙋ(т) ч҃лци дадꙋ(т) ли́(ч)бꙋ з нέго вˢ дн҃ь сꙋдный (Вільна, 1596 *З.Каз.* 10 зв.); Пръвы́й на дέсатє арти́коу(л) ижє тоу(т) мыли́шсѧ мо(л)вѧчи на́ши пόпы. и(ж) бы ѡни ѡста́вивши ѡста́нкы по при́чащєнїи поспόлити(х) людїй. имѣли́ вышє(д)ши́ пό ѡбѣдѣ на́ цви(н)тари потрέбити (XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 123 зв.); А штось вспомнилъ, ижъ за повшедніе грѣхи теперъ дочасне карутъ, и отбываетъ то душа сама безъ тѣла (in purgatorio), ино и на томъ ся мылишъ (1603 *Пит.* 60); а прέдˢсѧ жъ нє два соу́ть створи́тєлѣ, алє єди́нъ створи́тєль. вєдˢжє тόє ми́строви сєнˢтέнцїй подόбало, алє спрόснє мы́литсѧ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 25 зв.); И тό ꙗ́кобы значи́тисѧ мѣ́ло, мόвѧтъ ѡбразобѡ́рцы,… Алє запра́вды и вˢ тόмъ мы́лѧ(т)сѧ и ꙗ́внє рόвъ по(д) Ц҃рковю Б҃жєю вы́копа(в)ши, са́ми вˢ нέго впада́ютъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 38); А Бароніушъ мылится и грѣшитъ, же Ѳеодорита о то щиплетъ, за що Антоній… добре му заплатилъ въ книзѣ 7, главѣ 10 (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1176);

(*зазнавати розчарування*) помилятися: И ла́ска Па́на и́хъ, за́вшє всѣмъ и́мъ слу-

жи́ла, Кгды́жъ сѧ на и́хъ вѣрности нѣкгды нє мыли́ла (Львів, 1614 *На г. Бал.* 2 ненум.).

2. (*переплутувати що-небудь із чимось подібним*) помилятися: вижꙋ вєжꙋ мѣйскую єсли нє мылюсѧ (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.).

3. (з чим) (*розраховувати, надіятися на що-небудь*) сподіватися (на що): Если хочє(ш) идолопокло(н)никомˁ срєбролюбцє(м) и ли́хои(м)цємъ бы́ти, ѡ тєбє мы(т)нико(м), кꙋпцє(м), и ка(р)чмарє(м) оучиню. та(м) твою // во́лю и прагнє́нѧ забáвлатисѧ до́кола здо(х)нє(ш) приважꙋ, и мо́цно до само́го исхо́да нє мы́лачисѧ с помысло(м) ѡ(т) лихои(м)ства ѡтодрáти прикꙋю (1599–1600 *Виш.Кн.* 207–207 зв.).

◊ **мылитися съ правдою** *див.* **ПРАВДА.**

МЫЛИТИСѦ *див.* **МЫЛИТИСЯ.**

МЫЛКА *ж.* (*стп.* myłka) (*неправильність у діях, вчинках*) помилка: але ижъ члѡнками х҃выми, чáсто сѧ и ты́е котѡрые ни́ми не соу́ть называ́ютъ, зачи(м) вˁ вазáнью сѧ з ними мы́лка и оунесе(н)е бы́ти може(т) ѡт х҃а г҃а одной косте́ла головы (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 163).

МЫЛНИК *див.* **МЫЛЬНИКЪ.**

МЫЛНИЦЯ *ж.* Те саме, що **мылня**: забáвившисѧ тоу(т) тро́хы до вáсъ ѡ жє́ны ворочаюсѧ. тоу(т) соу(т) сп(с)и́тєлныє бáнѣ и мы́лницѣ в кото́ры(х) мы́ютсѧ чи́стыи и зꙋзанˁны: гдє сѧ ѡфѣры б҃гоу прино́шєныи ѡцѣщáютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175).

МЫЛНО *присл.* (*стп.* mylnie) помилково, хибно: Хотѧчи тє́ды с҃тїи ѡ(т҃)цє́вє, абы то нє было мы́лно, зрозꙋмѣ(в)ши движє́нїє С҃лнца и М(с҃)ца, и и́нˁшихъ Ѕвѣздъ, за мнѡ(г) лѣтъ, вˁсѣ ты́и крꙋгы прї́доу(т) на сво́й пє́ршїй поу(н)ктъ, ѡ(т)ко́лѧ бо(з)кимъ ди́внымъ споражє(н) є(ст) бѣ(г) сво́й ѡ(т)правовáти починáютъ (Острог, 1612 *Час.Туп.* 309).

МЫЛНЫЙ *прикм.* (*стп.* mylny) неправдивий, хибний: Ощовские… //… собравши… приятелей и объчих людей… их… накеровали, которые поехавши на роки, ниякуюсь шкрутинею неправъную… и барзо незгодную, мылную а значне вонтпливую… перед судом выправовали и незбожне за Борисовую, якобы она винна быти не мела, сознавати смели (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 410–411); Знáйтє мєнє Х҃а, а нє́прїáтє(л)ми моими бы́ти нє хотѣтє, бо ото вы́ро(к) сро́кгїй а нє мы(л)ный пáнскїй, жє всѣ нє́прїатєлєвє мои вˁ мѣсто подно́жкꙋ ногáмъ мои́мъ боу́дꙋтъ поло́жєны (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 87 зв.).

МЫЛНЯ, МИЛНЯ *ж.* (*приміщення для миття*) лазня: А маючи у сєбє двор, то єст пєкарню, сѣни, свєтлицу, комнату в тылє, комору, пивницу, в огородє мылню, дом наш власныи… //… пану Тимофєєви… уступили (Київ, 1625 *ПІФ* 147–148); lauacrum, баня, ми(л)ня (серед. XVII ст. *ЛС* 252).

МЫЛО *с.* (*засіб із жирів і лугу для миття та прання*) мило: от каменя мыла грошей чотыри (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 560); взя(л)… хусто(к) двє… мыла брусо(к), грєбє(н), грє(б)ло (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); Федоръ Мурадиновичъ, Орменинъ, поведилъ: и у мене дей тотъ же князь Кгрекгоръ мыла за грошей десетъ узялъ на столку (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 218); Маючи я з мєсчанино(м) луцкимъ Ха(р)комъ Мыд-

ляромъ това(р) сполны(и), то єсть мыло,… ту(т), на я(р)марку Володимєрскомъ, продавали (Володимир, 1589 *ТУ* 218); Дрꙋгоє, длꙗ того абы же́ньскꙋю пл(т)ъ во ѡ́ги́дꙋ и мръзо(ст) на себє въздви́гнꙋ(л), длꙗ неблажне́нꙗ вˢзро́кꙋ, ѡ́быча(и) бо єстъ ми́ръски(м); на ѡблꙋ(плє)нꙋю го́ловꙋ но́сꙗчого по(д)голє(н)ца, вы́стрꙋганого мыло(м) вышаро́ваного. и вымакˢглєвано(г) пилнє смотрѣ(т)и и мыслью похотною (єсли и нє самы(м) тѣло(м)) блꙋдити (п. 1596 *Виш.Кн.* 230); sapo, nis, мыло (серед. XVII ст. *ЛС* 361); *У порівн.*: зна́гла прі́йдє(т) в цр҃ковъ свою г(с)дь. кото́рого вы шꙋка́єте… и кто́жъ сте́рпи(т) д҃нь прихо́дꙋ єго… або́вѣ(м) прихо́ди(т) ꙗ́къ о́гнь розвара́ючи, и ꙗкъ мыло пєрꙋчи(х) и са́дє(т) розва́рꙋючи и ѡчища́ючи (Вільна, 1596 *З.Каз.* 4 зв.); абовѣ(м) ѡ́нъ прихо́ди(т) ꙗ́къ ѡго́нь росто́плюючїй, и ꙗ́къ мы́ло ты(х) кото́рыє пєроу(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 52); **мыло ба(р)скоє** – мило, виготовлене в Барі: Федо(р) клишєвичъ… мє(л)… това(р) сво(и)… Галꙋну камєнь а҃… Мыла ба(р)ского фунто(в) д҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 31 зв.); **мыло грєцкоє** – мило, яке містило олію з Греції: Свири(д) Сємєнови(ч) шостакъ… мє(л)… и(н) бєрꙋ камєнє(и) по(л) д҃… Мыла грє(ц)кого камєнє(и) по(л) и҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 33); **мыло простоє** – (*невисокої якості, дешевий ґатунок мила*) просте мило: Мошко мисановичъ… мє(л) мыла простого за ко(п) ѕ҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 9 зв.).

МЫЛОВАТИ *див.* **МИЛОВАТИ.**

МЫЛОСТЫНꙖ *див.* **МИЛОСТИНЯ.**

МЫЛЪ *ч.* Мул, глей: створилъ бг҃ъ чл҃вка зˢ пóрохꙋ áбо зˢ мы́лꙋ зємно́гѡ. и надхнꙋ во ѡбли́чїє єгѡ дх҃ъ живота (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.).

МЫЛЫЙ *див.* **МИЛЫЙ.**

МЫЛЬНИКЪ, МЫЛНИК *ч.* Миловар. Вл.н.: Потомъ Левко Мыльникъ зъ места Луцкого скаржилъся: ижъ,… тые жъ свовольники,… мене самого збили, зранили, и розбили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 115); людей, которые на кгрунтех… на пляцах манастырских седят и чыншъ грошовый платят,… Остапъ Ополоник грошей дванадцет, Иван Жужал…, Иван Мылник (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 289).

МЫМО *див.* **МИМО[1].**

МЫРО *див.* **МИРО.**

МЫРЪ *див.* **МИРЪ[2].**

МЫСА *див.* **МИСА.**

МЫСКА *ж.* (*водоплавний птах*) мартин: То сꙋть кото́рыхъ зˢ птáства е́сти нє ма́єтъ: мы́ски, и крáкгꙋмра, пꙋга́ча, и нора, и иви́на, и лєбе́дꙗ (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

МЫСЛ *див.* **МЫСЛЬ.**

МЫСЛЕННО *присл.* Духовно, духо́во: Рꙋшаймосꙗ пре́то всѣ и оузброꙗ́ймѡ мысле́нно на тыи нєприꙗ́тєлѣ на́шѣ, жєбы́смо и́хъ злосли́выи ра́ды, до скꙋткѡвъ змы́сныхъ грѣхо́вныхъ нє приводи́ли (Київ, 1625 *Кіз. о степ.* 205).

Див. ще **МЫСЛЬНО.**

МЫСЛЕННЫЙ *прикм.* **1.** (*пов'язаний зі здатністю мислити*) мисленнєвий: Не явна ли то ложь, яко та девица не была ни солнцѣ, ни злато и сребро, ни камение шанфер и

диямент, а вжды, слабоумна, тоей смачной лжи увѣрила,… и мысль царствующую погрузила. Которой неволник-тѣло по нуждѣ: на што воля мысленная произволит, на добро ли или на зло, послѣдует (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 164).

2. (*який постає в думках, в уяві*) мислений, уявний; символічний: Апⷭ҇тлωвє оупáсли, мнώгихъ нарώдовъ и загнáли до єдинóи ωвчáрнѣ; и вóлкωвъ мыслéнⷭ҇ныхъ ω(т) нúхъ ω(т)гнáли (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58); А прéто всѣ(х) стáнω(в) Люде Правовѣрныи ктó сѧ єно тыми тогω сⷧ҇нца мыслéнногω прóмєнми ωсвѣтитъ, свѣтлости дóброгω живота и Дⷲ҇и сⷫ҇сéнїа набꙋдєтъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 82); Мы́слєннаго Самѱóна ю́жъ óто крєпꙋютъ, Смéрть ємꙋ понóснꙋю бєзвúннє готꙋютъ (Львів, 1631 *Волк.* 5 зв.); Ꙗкω мáлый Дⷡ҇дъ Хⷭ҇… вéдлꙋгⷭ҇ смотрéнїа плъти зⷭ҇ тóрбицы милосéрдїа и чⷧ҇вколю́бїа своéгω, Пѧ́ть Кáмєнїй прєнайдорóжшы(х) Рáнъ своúхⷭ҇, добровóлнє вы́нѧвши, зⷭ҇ Прóцы мóжносты Бóзства своéгω, мы́слєнного Голїáѳа поразúвши, єгó жъ… Крєстóмъ,… гóловꙋ ємꙋ ω(т)тѧ́лъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 274).

3. (*який здійснюється подумки*) невисловлений: сꙋ́ть ωсоблúвє ты́є трú добродѣтєли: Молúтва, мúлостынѧ, и пóстъ, молúтва в собѣ замыкає(т) нє то(л)ко мыслéнⷭ҇ноє áлє и оу́стⷭ҇ноє бєсѣдовáнїє, и слéзы, и въздыхáнїє къ Бⷢ҇ꙋ (Львів, 1645 *О тайн.* 97); **позорище мысленноє** *див.* **ПОЗОРИЩЕ**.

Див. ще **МЫСЛЬНЫЙ.**

МЫСЛИВЕЦЪ *ч.* (*стп.* mysliwiec) **1.** (*той, хто займається мисливством*) мисливець: Кгды(ж), дє(и), єму нє хочєно придати возно(г)[о] з уряду, взявши… з ратуши мєща(н) присяглы(х) с писарє(м)… мє(ст)скимъ и вознымъ ратушны(м), которыє то прися(ж)ници, ωглєдавши и списавши раны и… побитє, та(к) жє и шкоды,… та[к]ъ тє(ж) и на сторонє и(н)шимъ пахо(л)комъ которыхъ… змо(р)довали… и мысливцовъ, яко полупили, жє нагиє до за(м)ку пришли (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); Єлєнѣ стрѣлóю рáнєнныє на самы(м) оумирáти мѣсцꙋ зара(з) нє звы́кли алє… далéко ω(т) мыслúвцовъ оумирáютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); бо ꙗкъ коню́шомъ призвойто éстъ кóждого конѧ дóброть оумѣти познавáти. а мыслúвцєви котóрый пéсъ дóбрє догонѧє(т) вѣдати (Острог, 1614 *Тест.* 155); venator Мысливєцъ (*Уж.* 1645, 23); *У порівн.:* якъ мысливцы роспростерши звѣрятъ у него нагонятъ; такъ и нынѣшніи душоловцы и человѣкогубцы тую унѣю всюды всѣмъ указуютъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 23).

2. *Перен.* (*той, хто схиляє до чогонебудь, навертає на що-небудь*) ловець: Длѧ тóго(ж) и ты́и єди(н) ра(з) полкнꙋвши оу́дкꙋ надꙋтости и ω собѣ мнѣмáнѧ, которꙋю мыслúвєцъ злóсти закúнꙋлъ úмъ на погúбєль, бє(з) оулѣчéнѧ зостáли и бє(з) попрáвы (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 228); Злокозныи мысливецъ за(с)тавлꙗе(т) сѣти, въ дни же и в нощи и зѣмѣ и в лѣти (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 86); тóты мысли(в)цѣ нє птáхо(в), ани заꙗцѣ гóнѧ(т). алє злóсти лю(дє)мъ розмаитыє вы́рѧжáю(т). та(к) на повѣтрꙋ, ꙗ(к) и на зємли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 65).

Див. ще **МЫСЛИВЦА.**

МЫСЛИВНАѦ *прикм. у ролі ім., ж.* Мисливиця. *У порівн.*: Кды(ж) бовѣ(м) каіа́фа мысли́вца сѧ выкладає(т), и га́диноу ѡ́нꙋю собо́ю выражова́лъ, котра́ѧ ꙗ́ко мысли́внаѧ пѧты на́шєй слѣди́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 93).

МЫСЛИВСКИЙ *прикм.* (*властивий мисливцеві*) мисливський: котороє сма(ч)нѣ(и)шєє пиво, мє(д), и́ли вино ко(ш)тꙋючи, тоє го(р)ло(м) глыта́єиши; а́ котороє нє лю́бо, тоє по(д)лѣ(и)ши(м) чєрєво(м), възни(ц)кимъ мысли(в)ски(м) давати повєлѣває(ши) (1596 *Виш.Кн.* 255).

МЫСЛИВСТВО, МЫСЛИВЪСТВО *с.* Мисливство: Цєна птаха(м) хованымъ на мысли(в)ство. Крєчєтъ красны(и) двана(д)цать рꙋблє(и) грошє(и), за бєлого крєчєта дєсѧ(т) (1566 *ВЛС* 99 зв.); За(нє) н͠нѣ вл(д)ковє проклѧтыє фо(л)ва(р)ки собѣ почини́ли з о(п)щи(х) манастырє(в) и мысли(в)ства прєко(р)млюю(т) в ни(х), а́ нє д͠шѣ сп͠саємыє на живо(т) вѣчны(и) (п. 1596 *Виш. Кн.* 226 зв.); пожи́тˢки с ты́хъ маѣтностєй приходѧ́чїє… нє на выкꙋпова(н)є вѧ́знєй… на рѡ́скоши, на пѡ́мˢпы, на нєпотрє́бныє га́вєды, на ро(з)май́тыє мысли́въства, и на и́ныє ма́рныє выда́тˢки оборочѧ́ютъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 194); єсли в пожи́тка(х) и мысли́вˢства(х) коха́ючи(м)сѧ, вдѧ́чна быває(т) такова́ѧ пра́ца. а що́ жъ на(д)то ты(м) кото́рыє цєрко́вный ви́ръ ло́ва(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Повѣдаю(т) нѣкоторїи жє́ сѧ то́тъ Ламе́хъ коха́лъ в мы́сливствѣ ажь до ста́рости. Ко́ли тє́ды оужє ѡ(т) ста́рости на очи нє доизрѣлъ, а прє́дсє ѡ(т) одногѡ млоде́нца проважо́ный на ло́въ выходи́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 13).

МЫСЛИВЦА *ч.* Те саме, що **мысливецъ** у 1 знач.: Кды(ж) бовѣ(м) каіа́фа мысли́вца сѧ выкладає(т), и га́диноу ѡ́нꙋю собо́ю выра́жовалъ, котра́ѧ ꙗ́ко мысли́внаѧ пѧты на́шєй слѣди́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 93).

МЫСЛИВЪСТВО *див.* **МЫСЛИВСТВО.**

МЫСЛИТИ, МИСЛИТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* мыслити) **1.** (о чім і без додатка) мислити, роздумувати; замислюватися (про що і без додатка): абовѣ(м) повєлѣлъ мр͠твы(м) въскр͠есати. и хромы(м) ходити. слѣпы(м) прозирати далѣй и пото(м) прозвалъ єго пр(о)ркъ мѫ(д)ры(м) або ра(д)ны(м) бо о тѡй мѫ(д)рости и ѡ той радѣ єго всѣ моу(д)рцы и вси пр(о)рци мышлѧчи оустали (XVI ст. *УИ* 1911/2, 77); на Володимера слѣпота пала, такъ ижъ намнѣй нѣчого не видѣлъ. Зачимъ онъ заразъ мыслити почалъ и розумѣти, ижъ то его богове его скарали за то, же вѣру ихъ поверглъ, а христіанскую хотѣлъ приняти (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 976); Сиби(л)ла, дє(л)фи́ка… //… бѫ́дꙋчи моло(да) хо(ди)ла вˢ чорно(м) ѡдѣнью мыслѧ́чи. ѡ(б)вѧза(в)ши вˢлосы о́коло голо́вы. ро́гъ вˢ рꙋцѣ дръжа́чи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75–75 зв.); Помышлѧ́ю: Съчислѧ́ю, мы́шлю, спомина́ю, розꙋмѣю, оуважа́ю (1627 *ЛБ* 87); А͠гглъ:… такъ жє и всѣ грѣхи твои, ѡ котори(х) єси пє(р)вѣй нє ми(с)лилъ и ѡны(х) нѣ за що важилъ, анѣ и(х) за грѣхъ // сєбѣ причита(лъ), и ѡвшємъ за жа(р)тъ и за смѣхъ розꙋмѣлъ сєбѣ, тамъ вˢ є(д)номъ часѣ всє покажє(т)сꙗ; а что болˢшоє, потомъ ꙋвидишъ полкъ вєликїй кꙋситєлєй пєкє(лъ)ныхъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268–269); начнєтъ мы́слити дꙋша́ грѣшнаѧ; Гды начнє́тъ Б͠гъ оу совѣсти строфова́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 152 зв.);

(*роздумуючи, робити певні висновки*) оцінювати: Побо́жнє зайстє потре́ба розꙋмѣ́ти што́ ре́чєно, ѡ на́милшїй Ѳєо́дѡрє, а нє грꙋбє мы́слити (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 253).

2. (що й без додатка) (*мати намір робити що-небудь*) замислювати (що, на кого і без додатка); намірятися: А кна́жна, ко́сти пєрємы́ла золками пахнꙋчими пєрєкла́ла. Єзꙋиты кр(с)ти́ли во своӕ́ вѣрꙋ ко́сти и водо́ю покропи́ли. і и́мѧ пєрємини́ли станисла́во(м). И попрова́дили до ꙗросла́влѧ. и та(м) похова́ла по(д)лє ма́тки своє́й. Тєпе́рь свои́ ча́съ прибрала, що да́вно мы́слила (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); Ты лихва́рю… фа(л)ши́вы(и) ми́сли(ш) на мно́гїи лѣта вжива́ти бога́ства своєго нєсправє(д)ли́вє наби́того (XVI ст. *УЄ* № 29519, 135 зв.); ѡто(ж) тымь способо(м) мыслили оучнїковє тыи два сѣсти по правой сторонѣ и по лѣвой (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 34); Южъ назначи́вши свого, до Мѣстъ на́шихъ Ба́шꙋ. // Кото́рый въ Запорозкѡмъ Во́йскꙋ хтѣлъ снѣдати, А въ По́лскомъ за́сь ѡбо́зѣ мыслилъ ѡбѣдати (Київ, 1622 *Сак.В.* 46-46 зв.); на што его мил. отецъ епископъ // одповедилъ, же "я не мышлю с капитулою моею жадное справедливости чинити", на што и писане до ее мил. дал (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 377–378);

(о чім і без додатка) (*виношувати підступні плани*) замислювати, замишляти (що і без додатка): Вышє(д)ши с косте́ла… то́лико мы(с)ли́тє ꙗко́ бы(с)тє́ могли кого инъшого ѡмрьзити. ѡмо́вити (XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 109); кто́ бы што́ прєвро́тного или злого попо(л)нити хотѧчи́ и мы́слѧчи // абы́ на ѡ(т)повѣдь ба́рзо готѡ́въ нє бы́лъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 11 зв.–12); полковникъ, учынивъши на протестанъта фурию,… шыю хотел утяти, задаючы тое, же войско Запорозъское лекъце важилъ и о здраде его мыслилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 127); *Образно*: Всє́го бовѣмъ чл҃ка, дш҃ꙋ и тѣло злосли́вєцъ о́нъ ѡшпе́тилъ и розорва́лъ,… жєбы чл҃къ… но́ги мѣлъ ско́рыи до злєчинє́нѧ, рꙋки чи́нѧчїи нєпра́вость, а ср(д)цє мы́слѧчєє ѡ(т) зло́сти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 16).

3. (на що, о кім, о чім і без додатка) (*спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь*) думати, мислити (про кого, про що і без додатка): начали мыслити хто ѡ(т)вали(т) намъ камєнь (1489 *Чет.* 328); и ко́ли в нє(м) лю(д) на́дѣю мѣль, и всъи в ср(д)ца(х) свои(х) мы́слили о іѡанънѣ (XVI ст. *УЄ Літк.* 7); И мы(с)лили є(с)мо ѡ то(м) поки на(с) бо(г) милостивы(и) продо(л)жи(т) нє хотєли є(с)мо тои свєтои цє(р)кви бє(з) ꙋспоможєниꙗ нашєго ѡпусти(ти) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); писалъ до людей листовъ зашитыхъ и отвористыхъ, упевняючи ихъ, ижъ не ведаетъ, ани мыслитъ о томъ отщепенстве (1596 *МИВР* 68); а чл҃къ тръво́жити и ста́ратисѧ ѡ маɛ(т)ность нѣкг(д)ы нє пєрєстава́єтъ. то́є взѧ́въ, а на дроу́гоє мы́сли(т). то́є дєръжи́тъ, а на и́нъшєє ро(з)зѧ́вивъ пащє́кꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 127); Скꙋдель ѡ здателю мовити не вмѣе(т) и чл҃вкъ ѡ бозствѣ мыслити не смѣе(т) (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 97); тєпє(р) тє(ж) ви́ди(м), ижъ самаританка идꙋчи почръпєти воды, нѣчо́го ѡ сп(с)нїи нє мыслѧчи зъ сн҃омъ бж҃їимъ щасли́вє потыкаєтсѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 182 зв.); тѣ́ды намнѣй и ѡ кончинѣ живота… мы́сли(л),

памѧта́лˢ, и на ню́ [смєрть] сѧ готова́лˢ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 30); Ѣ́сти, и пи́ти, и ѡдѣва́тисѧ нє заборонѧ́єтˢ намъ Хс҃ Панъ, а́лє ѡ томъ то́лˢкѡ и мы́слити, и мо́вити, и троска́тисѧ боро́нитˢ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 368).

4. (*усвідомлювати що-небудь, здавати собі справу*) розуміти: иди за мною сотоно. бо нє мыслишь шˢто єсть бж҃го, алє шˢто людьского (1556–1561 *ПЄ* 158 зв.); Пойди наза́дъ мєнє шата́нє, згоршє́ніємъ є́стєсь мнѣ̀, понєва́жъ нє мы́слишъ што́ єсть Бж҃го, а́лє што лю(д)ского (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 210); нє на́глє бовѣ́мъ оуми-ра́ютъ, кото́рыи за́вшє мы́слили жє помєрєти ма́ютъ. лю́бо тє́ды жєлѣ́зомˢ офѣрꙋютˢсѧ, лю́-бо ѡ(т) бє́стїй розша́рпаны быва́ютˢ,… а́лбо ꙗкою ко́лвє(к) мꙋкою тєлє́сною и припа́дкомъ оумира́ютъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 39).

5. (о чім) (*турбуватися, дбати*) думати (про що): дивъ вєликъ ꙗкъ тыє народовє того сѧ нє боѧтˢ Подобно нє мыслѧтъ о животѣ вѣчно(м), толко назємныхˢ Имєна свои нарєкли. Чи такъ болшє вѣрятъ мєрътвымъ ꙗзыкомъ своихъ дх҃овныхъ, анѣжъли живомꙋ647 словꙋ божємꙋ (Острог, 1587 *См.Кл.* 18 зв.); чл҃кь ѡ бога(т)ства(х) мы(с)литъ… а нѣжли ѡ словѣ бж҃омь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 207); Нєвѣ́ста брємє́ннаѧ за́вшє ѡ дєсѧтомъ м(с)ци мы́слитъ: та́къ слꙋги Бж҃їи охо́тнє ѡ смє́рти своє́й мы́слѧтъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 40); гды лю́ди спа́ли, а нє мы́слили о своє(м) сп(с)нїи тє́ды са́мь гъ҃ бъ҃ из своє́и ла(с)кы спомѧноу(л) на мл(с)рдїє своє (1645 *УЄ* № 32, 309); помененый панъ Шыленъ… //…, кгдыс доведал, же были козаки на обоз нашъ з великими силами и навалностю наступили…, штобы мел, яко преложоный, в месте страж заводити, порядку перестерегати, бунътови забегати, о обороне мыслити, теды сам…, частокротъ место до трвоги приводил (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 307–308);

◊ **мови не мыслити** *див.* **МОВА**.

МЫСЛНО *див.* **МЫСЛЬНО.**

МЫСЛНОВОЗДУШНЫЙ *прикм.* (*який має злі наміри*) зловмисний: Тую тайну могу вам (и для других благовѣрных подвижников, мыслновоздушными духи, то есть бѣсы, боротися хотящих) открыти (1608–1609 *Виш. Зач.* 209).

МЫСЛНЫЙ *див.* **МЫСЛЬНЫЙ.**

МЫСЛЪ *див.* **МЫСЛЬ.**

МЫСЛЪНО *див.* **МЫСЛЬНО.**

МЫСЛЪНЫЙ *див.* **МЫСЛЬНЫЙ.**

МЫСЛЬ, **МИСЛЬ**, **МІСЛ**, **МЫСЛ**, **МЫСЛЪ** *ж.* (*цсл.* мысль) **1.** (*мисленнєва діяльність, процес мислення*) думка: Смерть ест рожденому се, иж мир сей любят и тому мысль свою приковали суть и водлуг тѣла живут и мудруют (1596 *Виш.Кн.* 60); Господь свою му́дрость з высоты дару́єт, паче же праведным в сердца изливаєт, Іже богосло́вне жи́тіє приходять и по воли богу мысли свои водять (к. XVI ст. *Укр.п.* 85); вѣдали до сєбє [апостолы], жє ма́ю(т) мо́цъ, нєдоу́жныхъ оуздоровлѧ́ти, прокажє́ны(х) очища́ти, слѣпы́мъ вˢзро́къ дава́ти, хро́мы(х) ходи́ти, бѣсы выгони́ти,… а прє(д)сѧ нє сади́лисѧ на свои́хъ доумахъ, на свои(х) мы́слѧ(х) (Острог, 1598 *Отп. КО* 26 зв.); Гдє ꙗ́сный па́лацъ Фє́бовъ,… Та́мъ мы́сль та́ѧ Наꙋка лю́дˢскꙋю зано́ситъ, Прєзˢ що скры́тыхъ позна(н)є на-

тȣръ до на́съ вˁно́ситъ (Київ, 1632 *Євх.* 297); Бєзрозȣмный а пра́вє быдла́чїй то по́стˁ є́стъ, до ча́сȣ пє́вного жда́ти, а вˁ ча́съ обѣда а́бѡ вєчє́рѣ ла́комє до сто́лȣ сѧ спѣши́ти, а до роско́шны(х) потра́вˁ и тѣло и мы́сль прива́зовати (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 64); лѣни(в)ство ѡслѣпла́єтъ мы́сль, и до понатїа цно(т) єи затма́єтъ (!) (серед. XVII ст. *Кас.* 134 зв.); Пы́ха вˁ мы́сли и мо́вы твоє́й нєха(и) нє панȣ́єтъ, бо з нє́й є́сть згȣбы всє́й почáтокъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 385 зв.); **быти ѡдностайноє мысли** – бути одностайними: вєсєлѣтєсѧ с тыми которыи сѧ вєсєлѧ(т) а пла(ч)тє с тыми которыи плачуть // бу(д)тє ѡ(д)носта(и)ноє мы(с)ли ѡдє(н) проти(в) друго(го) нєвысоко ѡ собѣ розумѣючи (II пол. XVI ст. *КА* 282–283); **в мыслєхъ подноситисѧ** – сповнюватися зверхності: кды́сѧ ꙗко на́мнєи хотѣ́ли в мы́слє(х) свои(х) по(д)носити проти́вко во́ли… єго, ни́кды и(м) того прєпоустити нє ра́чиль (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 6 зв., на полях); **выбити з мысли** – викинути з думки: подо́бно шоу(м) соує́тной окра́сы свѣта того выбы(л) з мы́сли в м(с) о́ныє слова (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 217); **и на мысли не мети** – і на думці не мати: яко жємъ ꙗ єй повєдилъ, жємъ того и на мысли въ сєбє нє мєлъ и кгды кнєгини ѡтъ мєнє ѡдошла, ꙗ замкнȣвши сєни и избȣ, до самого днѧ спалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 251); **мѣти на мысли** – пам'ятати: Памѧта́йтє жє́ стє с к҃нжатъ роу́скихъ ѡстрѡ́зˁскыхъ вы́шли, и́хъ вѣрȣ дѣ́льность, и набо́жность мѣ́йтє на мы́сли (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 13); **на мысли** – на мислі, на думці: По колку дній отъїзду отъ него Богуринского, іхалъ до него Терлецкій до Володимера. Гдѣ гды ся ему радо показало, ість и пьетъ, а овдѣ одно на мысли: господаръ южъ хмѣлный (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061); Помышлє́нїє: Смы́слъ, мы́сль, розȣмноє рахова́ньє, бачє́ньє. розважє́ньє. вˁ ро́зȣмѣ, въ по́мыслѣ, на мы́сли (Київ, 1627 *ЛБ* 87); **на мысли имѣти** – мати на думці: А ѡ́ни ємоу… рєкли, дамо ти л҃ срєбръникь, видѧчи, и(ж) на ни(х) гва(л)товˁнє приходи(т). А на мысли своєи имѣли,… то(л)ко абы єго в роукахь свои(х) имѣти (XVI ст. *УЄ Трост.* 47); **на мысль привєсти** – (*відтворити в пам'яті*) перебрати в думках: а вˁ Ієр҃(с)ли́мѣ бы́вши, заборо́нєно є́й было войти до воро́тъ ц҃рко́вныхъ…, и по три кро́тˁ кȣсѧчи́сѧ и оусилȣючи войти нє вошла́, и на мы́сль собѣ привє(д)ши вˁсѣ своѣ грѣхи, ȣстȣпи́ла въ ȣголˁ притво́ра ц҃рко́вногѡ (Київ, 1627 *Тр.* 698); **на мысль приводити** (що) – замислюватися, задумуватися (над чим): А ґды смє́ртный конєцъ на мысль приво́димѡ, вˁ ро́спачъ прихо́димъ, а за ты(м)… и(н)ши(м) скарбъ зоста́вивши, ги́нємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 72); **на мысль приходити** – спадати на думку: А и́жъ С҃ты(м) Ѿ(т)цѡ́мъ анѣ на мысль нє приходи́ло, абы́смы опрѣсноко(м) Литȣргисова́ти мѣли, ꙗ́ко то́ бывá́є(т) оу Жидѡ(в) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 277); **по мысли пасти** – (*задумати, надумати щось*) спасти на думку: нас то доходит, жебы тот поганин, будучи там заюшоный, же прошлое вторгнене в панства коронные по мысли ему пало, маете о томъ премысливати (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130); **при мыслє быти** – бути у повній свідомості: Я, Алекъса(н)дє(р)… Счєниєвъски(и)… ач є(с)ми на (з)доровю и на тєлє моє(м) ба(р)зо є(с)тє(с)ми слабы(и), ѡ(д)накъ… при добромъ розумє, памєти и мы(с)-

лє ε(с)тε(м) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); **ѡдностайною мыслью** – (*спільною волею*) одностайно: па(н) н҃шъ… на(м) всимъ ты(м) жє кара(н)ємъ грози(л) и ино ста(р)шии н҃ши змови(в)шисѧ зо всими нами ѡ(д)носта(и)ною мыслью и радою зобра(в)шисѧ вси на ѡ(д)но мє(ст)цє поготову были (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); **зъ мысли сердца не выпущати** *див.* **ВЫПУЩАТИ**; **потечи мыслию** *див.* **ПОТЕЧИ; трвожитисѧ на мыслы** *див.* **ТРВОЖИТИСЯ**.

2. (*продукт мислення*) думка: Блаженъ чоловѣкъ тое, иже будеть чести книги сія, а вси слова тоя духовно розмѣваючи (!), а въ любовь Божію зъ нихъ ся запалаючи, ани што свѣтьского, ани на похоти тѣлесныя своего ума, ани мыслей оборочаючи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); залецаю вам, православным, правовѣрную школу и пораду даю, чего ся учити имѣют…; в мѣсто философии надворное и по воздуху мысль разумную скитатися зиждущее тогда учат плачивый и смиреномудривый Охтаик, а по нашему,… Осмогласник (1608–1609 *Виш.Зач.* 202); Заистє єсли бы(с)м(о) пєрє(д) ѡчи́ма мѣли ѡ́ный живо(т) до которого в д(н)ь и вночи спѣшимосѧ, иншїи бы были стара́нѧ нашѣ и мы́сли и ро(з)мо́вы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 214); А҃гглъ: … гдє нє моглъ достати грѣха тѣлє(с)наго, тамъ бє(з)прєста(н)но злою ми(с)лїю грѣшити нє прєставалъ єси (Чорна, 1620 *Діал. о см.* 272); При то́мꙸ зычꙋ а́бы́сь в(ш) к(ж) м(л): тꙋю офѣрꙋ оустє́нъ Г҃ꙋ Б҃ꙋ вꙸ ср(д)цꙋ скрꙋшо́но(м) вꙸ мы́сли поднєсє́но(и), и вꙸ ро́зꙋмѣ Б҃гомы́слно(м), тєпє́рꙸ на особли́вє(и) на Н҃бо до Го́рнєго Ієр(с)ли́ма подноси́ла (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 6 ненум.); Єсли тѧ завода(т) мы́сли злыи до ѡ(б)жи(р)ства // пїѧнства… вытрва(и)… длѧ ц҃рства н҃б(с)ного (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 18–18 зв.); злы́ѣ… мы́сли ѡ(т) сєбє ꙗкъ сѣти ѡ(т)ки́нꙸмѡ: бо ты́ми хи́трый и злонача́лꙸный, нєпрїѧ́тєль нашъ дїа́волъ, смы́слы на́шѣ ꙗкъ ры́бы ло́витꙸ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 354); молодо(и) бра́тїи ро(с)ка́зꙋю(т), абы ста́ршємꙋ мы(с)ли(и) свои(х)… нє таили (серед. XVII ст. *Кас.* 37); ты́и грѣша(т) кото́рыи…, слꙋжбы Б҃жєи слꙋхаючи мы́сли не ма́ю(т) занꙋрє́ныи вꙸ рє́чахъ свѣцкихъ, и кото́рыи вꙸ пѧ́нствѣ и збы́тнихꙸ жа́рта(х) и и́грахъ,… дєнь с҃ты́й тра́вѧтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907); **быти мысли розорваноє** – не зв'язувати думок: єстємъ съ того вєликого, а сєрдєчного жалю моєго, который на домъ нашъ никгды таковый дєспєктъ нє приходилъ, мысли розорваноє, ижъ и самъ нє вємъ што з собою чинити мамъ (Турійськ, 1564 *AS* VI, 244); **высокая мысль** – висока думка: Х҃с рє́клъ, нє бє(з)грѣшность дѣти(н)нꙋю пока́зꙋючи, а́лє хотѧчи оучєникѡ́въ ѡ(т) высо́кои мы́сли, кото́рꙋю тогды по ни(х) зрозꙋмѣ(л), ѡ(т)вєсти, а покорѣ наꙋчити (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 82); **высокои мысли** – гордовитий; пихатий: Высокосє́рдый: Пова́жный, высокои мы́сли чловє́къ (1627 *ЛБ* 23); **мыслию пелкгримувати** – мандрувати думкою: ѡ(в) бо и(з) мира изы(и)дє; и ко бѫдѫщємꙋ вѣкꙋ мыслїю пє(л)кꙸгримꙋє (1596 *Виш.Кн.* 230 зв.); **мыслью похотною блꙋдити** – допускати розпусні думки: Дрꙋгоє, длѧ того абы жє́ньскꙋю пл(т)ъ во ѡ́гидꙋ и мръзо(ст) на сєбє въздви́гнꙋ(л), длѧ нєблажнє́нѧ вꙸзро́кꙋ, ѡ́быча(и) бо єстъ ми́ръски(м); на ѡблꙋ(плє)нꙋю го́ловꙋ но́сѧчого по(д)го-

лє(н)ца,… пилнє смотрѣ(т)и и мыслью похотною (єсли и нє самы(м) тѣло(м)) блꙋдити (п. 1596 *Виш.Кн.* 230).

3. Ідея, погляди: то є(ст) ѡблу(д)ны(м) дана є(ст) мы(с)ль пєрєворо(т)наа поганьскаа котораа походи(т) з мо(з)ку лю(д)ского (XVI ст. *КАЗ* 624, на полях); И тые ему подобаетъ привести еще до болшого пастыря, патріарха святѣйшого.., и съ нимъ… пасти насъ всегда на пажитехъ словесного рая во единой мысли и въ правовѣрной вѣрѣ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 12).

4. Намір, задум: я, видечи в той хоробе небезпечный живот свой и паметаючи на то, иж вси справы и мысли человѣчие смертью докончене приймутъ,… тым обычаем и с таковою преймою волею жону, дети и вес дом свой… росправую (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 192); Я, до жадного роспусту мысли и воли не маючи, послал есми до нихъ слугъ своих и описалъ до них, иж з жоною своею венчанною без потребы роспускатися не мышлю (Гуляльники, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 282); Захотѣлосѧ и(м) внє(т) рѧ(ди)ти и по(д)нєсль мы́сль свою а та(к) ємоу засмаковала ѡбє(т)ница ѡнаа, и(ж) згордѣль и прєстѫпиль приказанїє г҃а… и дорѧди́лсѧ вѣчна(г) оупа(д)коу своєго (Львів, 1585 *УЄ* №5, 5, на полях); гидечи мя первей людемъ почтивымъ и стараючися вшелякимъ способомъ, яко неприятель, абы тыми своволными поступками неправдивыми мене, чоловека невиньного, до чого злого приправити могъ, што ижъ не водле мысли его за помочю Божею поводитъся (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 273); прото(ж) ро(с)мысли(в)шисꙗ на то добрѣ и напєрє(д) г҃а б҃га… на помо(ч) сєбѣ взꙗ(в)ши, постановилє(м) досконалє в мысли моє(и) ц҃рко(в) и монасты(р) на крꙋ(н)тѣ моє(м) дѣди(ч)но(м) ѡ(т)цє(в)ско(м)… на ново(м) корєню заложити и фꙋ(н)довати (Топольниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 643);

(*підступні плани*) заміри: и в то врѣмѧ оустоупила во ср(д)ца жидомъ мысль злаꙗ. (1489 *Чет.* 225); по отъеханю моем с Тучина пан Александро Семашко,… наполнившися своволное мысли своее…, наехавши моцно, кгвалтомъ на тот замок Тучинский… малжонку мою… збил, змордовал (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 243); кнꙗ(з) к(р)упски(и)… мови(л)… ты шимонє слꙋжєчи мнє напо(л)ни(в)шисѧ воли своєє нє вѣда(т)и длꙗ которої причины нє (в)жи(в)ши єси ѡ(т) мєнє кри(в)ды жа(д)ноє мысль ꙗкꙋю злꙋю взє(м)ши втє(к) єси бы(л) ѡ(т) мєнє (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 140); И хотечыи дей мысль свою надо мною, по воли своей, выконати, не огледаючыся ничого на боязнь Божую а на зверхность его королевское милости,… моцно кгвалтомъ наслалъ подстаростего своего Луцкого,… и иныхъ слугъ и жолнеровъ… на манастыръ светого Миколы (Володимир, 1584 *АрхЮЗР* I/1, 190); Тое по мысли своей все Терлецкій справивши, за вложеньемся въ то Рагозы митрополиты, Григорка о збитье и отнятье листовъ патріаршихъ, и жебы того не голосилъ, двома сты чирвоныхъ золотыхъ поедналъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1062);

помисел: пока(и)сѧ… а проси б҃га ачє(и) тобѣ будє(т) ѡ(т)пущєна мы(с)лъ ср(д)ца твоєго, бо тѧ вижу бы(т) в го(р)ко(с)ти жо(л)чи. и въ звѧ(з)ку зло(с)ти (II пол. XVI ст. *КА* 41);

хр҃(с)тобо́рцы… забавлѧ́лисѧ бовѣ́мˢ ѡко́ло бꙋдова(н)ѧ домѡ́въ, мнѣма́ючи, же ꙗ́къ до́ма мє́шкати бꙋдꙋть, и ю́жъ мѣсто собѣ вˢ ро́зꙋмѣ и мы́сли присвоѧ́ючи (Київ, 1627 *Тр.* 667); стану(т) бо прє(д) ѡчима твоима всѣ твои слова, вˢсѣ ꙋчинки, вˢсѣ ми(с)ли твои, которїи чрє(з) ꙋвє(с) вѣкъ житїꙗ твоєго волєю или нєволєю ꙋчинилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); Жо(л)нѣрє до Кїєва прїихали с ти(м) и(н)тє(н)томъ, абы впро(д) козаковъ, а заты(м) во вши(т)кой вкраинѣ рꙋ(с) выстинали ажъ до Москвы: а ѡ(т)ко(л) быто вѣдомо сами по(д) ча(с) вызычали по(д) добрꙋю мисль (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168); жона єгѡ… Хотѧ́чи особли́во(го) млодє́нца грѣхо́мъ зара́зить и кꙋ своє́й мы́сли нєчи́стой потѧгнꙋть. и оубира́сѧ сѧ пи́лнє и малєва́ла… и смѣшки и жа́рты и сло́вы кгамра́цкими склонѧ́ючи єгѡ ср(д)цє к собѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 64); а будетъ кому жаль, и ты пиши за тѣмъ до двора его милости самому пану хоружему корунному, подъ которою властью и мыслью я и панъ Сливницкій, живущій въ Борановцѣ (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); **брати на мысль** – мати намір: Ѿбходь іоудо свѧ́та твои ѡ(т)дава(и) б҃гоу шлюби твои нєхай далѣ́й нє бєроу(т) на мы́сль абы сѧ мѣли вєрноу́ти на старыє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139 зв.); **водле мысли своєи (своєє)** – на свій розсуд: которую половицꙋ имє(н)ꙗ… маɛ(т) па(н) бра(т) мо(и)… са(м) дɛти и пото(м)ки ɛго мл(с)ти дɛръжа(ти) и вжива(ти) во(д)лɛ воли и мысли своɛи маɛ(т) (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 51 зв. – 52); Вольна бꙋдєть малжонка моѧ тыи вси рєчи; к рꙋкамъ своимъ мєти и тым владнꙋти и шаѳовати, водлє и мысли своєє записати, даровати и ѡтдати комꙋколвєкъ всхочєть (Городок, 1561 *AS* III, 63); **при доброй мысли** – під добрий настрій: бꙋдꙋчи в осовѣцахъ ꙗко є(ст) звыча(и) при добро(и) мы(с)ли Панъ голꙋбъ словнє ѡфєрова(л)сє в рєчи з доброю приꙗ(з)ню свою панꙋ хлѣбовъском꙽ (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.); Д҃нь… бы́лъ наро́жєньѧ Фараѡнововo, кото́рый оучини́вшы вєли́кꙋю ꙋчтꙋ слꙋга́мъ свои́мъ. вспо́мнилъ при до́брой мы́сли на подча́шєгѡ и наста́ршєго надˢ пє́карми (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.); **быти доброи (доброє) мысли, мысли доброє быти** *див.* **БЫТИ**; **по мысли ходити** *див.* **ХОДИТИ.**

5. Розум, інтелект: я маючи у сɛбɛ, от вɛля людɛи… залɛцону вяру, учътивост… и инъшии цноты… у врожоного Михаила Дчусу… который, будучи в писмɛ навъчоныи, усю мысл свою ку служъбɛ а хвалɛ божои склонил, дал тоɛ игумɛнъство и прɛложɛство в тым манастыру (Варшава, 1571 *ПІФ* 25); Нє ꙗвна ли рєчъ ꙗки(м) д҃хомъ и ꙗкою мл(с)тью тоє чи́нитъ, кгды(ж) на почáткꙋ ꙗкобы оука́зꙋєть выводы и притѧга́єть до зго́ды, а на оста́ткꙋ адꙋ аспи(д)ного по(д) ꙋстна́ми задєржати нє могъ, што ср(д)цє з мы́слью та(и)но укова́ло, тоє пєро з рꙋкою ꙗвно ꙋказа́ло (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); Таже, во евангелской проповѣди мысль напасши, и до прочих книг, богословию тезоименитых, касайся и всяко писание богодухновенное проходи (1608–1609 *Виш.Зач.* 203); Нє вˢ то́й єдна́къ матє́рїи, нє вˢ то́й зайстє правосла́внїи Хрїстїѧ́нє, вˢ кото́рой тєпє́ръ на(д) мы́сль, на(д) во́лю, и на(д) ѡчєкива́нє моє и ва́шє зˢ слова́ми мои́ми найдова́тисѧ прихо́дитˢ ми (Вільна, 1620 *См.Каз.* 5 зв.); што за слѣпота ѡны(х) часовъ, лю(д)скїи мыслы ѡсѣдала

(Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.); місл – animus (I пол. XVII ст. *Своб.* 23); **при доброй мысли** – при здоровому розумі: па(н) ива(н) пєтрови(ч) ка(л)усо(в)ски(и)… будучи в дому п҃на моєго в хрєновє при добро(и) мысли за поча(т)ко(м) звады слу(г) свои(х) способи(в)шися з брато(м) свои(м)… самого п҃на моєго слу(г)… позбива(ли) и поранили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 76).

МЫСЛЬНО, МЫСЛНО, МЫСЛЪНО *присл.* (*цсл.* мысльно) **1.** (*у думках*) подумки: ѡ(в) бо и(з) мира изы(и)дє; и ко бѫдѫщємꙋ вѣкꙋ мыслїю пє(л)кˢгримꙋє: а По(д)голєнє(ц) вˢ ми(р) стра(н)ствꙋє(т), и ми́р мы́слъно вˢ собѣ ро(з)ширѧє(т), и множи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 230 зв.); Ра(з)сꙋжда(и)тє ж, правосл(а)внїи хр(ст)їѧнє, на сє(и) погрє(б) мы́сльно зшє(д)шїєсѧ, ты́є выкрикана раѱака папы ры(м)ского (1599 *Виш.Кн.* 219 зв.); и мы вˢ тѣлѣ сє́мъ на́шємъ смєртє́лˢномъ бꙋдꙋчи, ꙗ́ко бысˢмѡ вˢ корабли ꙗко(м) найдова́лисѧ и пла́ваємѡ, мы́слˢнѡ,… ꙗ́къ ты́и кото́рыи пла́ваю(т) по мо́рꙋ видо́момъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102).

2. Духовно, духово: Пытаю тебѣ, Скарго, которая есть зазрость учителей грецких до славенскаго языка, коли нам, в первых, православную вѣру,… мученические подвиги и страдания, постнические борьбы с поднебесными воздушными духи мыслно борющимся, очищение и освящение тѣснаго пути слѣду, ведущаго в живот, проходити изволяющим,… то нам все учители грецкии подали (1608–1609 *Виш.Зач.* 217).

3. Однодумно: Бл҃го ѡ(т)ч҃є, сло́во бо́ изрє́клъ єси єдино, и ско́ро събра́сѧ многъ на́родъ мыслно (Львів, 1591 *Просф.* 64).

Див. ще **МЫСЛЕННО**.

МЫСЛЬНЫЙ, МЫСЛНЫЙ, МЫСЛЪНЫЙ *прикм.* (*цсл.* мысльнъ) **1.** (*який постає в думках, в уяві*) мислений, уявний; символічний: Ꙗ҆́кѡ тє́ды вˢ посріо́дкꙋ о́ногѡ жро́дла Бж(ст)вє́нны(и) Мѡѵсі́й дє́рєво вложи́лъ, и оусолоди́лъ єго: та́къ и Б҃ъ прєпроважа́ючїй на́съ прє́зˢ мы́слноє чєрво́ноє мо́рє, и вызволѧ́ючи на́съ ѡ(т) нєвиди́мого Фараѡ́на, животъ да́тєлнымъ дрє́вомъ ч(с)тнагѡ и животворѧ́щагѡ Кр(с)та, ѡсоложа́єтъ го́ркостˢ (Київ, 1627 *Тр.* 473); Нєвидо́мыхъ вѡ́дъ прєдѣлє́нїє, лє́чъ мы́сльныхˢ: то́ є́стъ крє́вкости вˢ Ада́мѣ ска́жєнои натꙋры, кото́рꙋю вы нога́ми во(з)дє́ржанїѧ и оуто(н)чєва́нїѧ тѣла, шєствꙋючи стєзє́ю за́повѣдїй Бж҃їихъ пєрєхо́дитє (Вільна, 1627 *Дух.б.* передм. 2 зв. ненум.).

2. Духовний, духо́вий: А што(ж) ино(к) нє вˢмѣє(т) бєсѣдовати с тобою а́лъбо єго пыта́є(ш) ѡ дїаво(л)ски(х) прилога(х). Альбо єго пытає(ш) ѡ бо(р)бѣ д҃ха с тѣло(м), и бє(з)прєста(н)но(м) мє(ч)танїи мысльно(м). алъбо єго пытає(ш) ѡ скоръбє(х) внꙋтръни(х), а́лъчи и жа(ж)ди (п. 1596 *Виш.Кн.* 237 зв.); нє мина(и) скорого(н)цє(м), ꙗко пꙋстоє коло вѣтръноє, ѡчи́ма пробѣгаючи ѡт мѣста // на мѣсто вˢпєрє(д) писан(н)ого алє застановлѧ́(и)сѧ на стꙋпєнєхъ ѡ лъжи і и́стинѣ рѣчєных сꙋдо(м) мысльны(м), и ꙋвидѣвши ꙗ́ко и́сти(н)на ѡ(т) лжи попира́єтъ(с) поги́бєлными сы́нами, жа́лꙋй, пропла(ч), и б҃оу сѧ пом҃ли (1599–1600 *Виш.Кн.* 202 зв.–203); так же и убогому иноку не до прѣния еретического упражнение, коли бѣси помыслы перевертают и тѣло на похоти грѣхолюбные разжигают, але до

своей бѣды тогда мыслная забава (1608–1609 *Виш.Зач.* 209); ꙋмный: Розꙋмный, мꙋдрый, рострóпный, нєвиди́мый, дꙋхóвный, мы́сльный (1627 *ЛБ* 139); И мы прєтѡ брáтїє, котѡ́рыѣ на солóномъ и гóркомъ, а Бáрзѡ бꙋрли́вомъ мóри житїѧ сєгѡ плавáємѡ, и вˢ мглѣ єстéсˢмѡ мы́слˢной,… бѣдꙋємѡ, идѣмѡ до Х҃а, и нє ѡ(т)стꙋпáймо ѡ(т) нéго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443).

3. (*який має злі наміри*) зловмисний: Алє даючи́ при́кла(д), и́жъ мѣлъ тáкъ створéнїє рꙋкъ свои(х), котóроє вéлми бы́ло оугри́зєно ѡ(т) мы́сльного змїá дїáвола, зєзвóливши възнéсєнъ бы́ти на знáмєнїє крéстноє тѣломъ оуздорóвити (Київ, бл. 1619 *О обр.* 54).

◊ **взрокъ мыслный внурати** *див.* **ВНУРАТИ; око мыслъноє (мыслноє)** *див.* **ОКО.**

Див. ще **МЫСЛЕННЫЙ.**

МЫСЛѢНЬЄ *с.* Мислення; думка: Мы́сль: мыслѣньє, помышлéньє (1627 *ЛБ* 66).

Див. ще **МЫШЛЕНЄ.**

Пор. **МЫСЛИТИ.**

МЫСЛѦЧИЙ *дієприкм. у ролі ім.* Той, хто мислить, думає, міркує: ѡна [бл҃годать] бовѣ(м) нáсъ мыслѧ́чихъ побоужаєтъ в грѣхахъ валѧючи(х)сѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 179 зв.); чи(м) бóлшъ бовѣ(м) тыє подобéнства ва(м) пєрєкладáю ты(м) бóлшє ми мыслѧ́чомоу на пáмѧ(т) прихóдѧтъ (Там само, 295).

Див. ще **МЫСЛѦЩИЙ.**

МЫСЛѦЩИЙ *дієприкм. у ролі ім.* Те саме, що **мыслѧчий:** мыслѧ́щємꙋ много рѡ́зны(х) срѡдковъ до того слоужи́ти мнѧ́щы(х)сѧ, на пáмѧть приходіло; ѡднáкъ жáдєнъ нє бы́лъ такїй, котóрымъ і(х) достатéчнє писмо своє вéдлє зда(н)ѧ своéго обєз(ъ)пєчитисѧ бы́лъ сподѣва(л) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 2).

МЫТАРСКИЙ *прикм.* (*властивий митареві*) митарський: боу(д)тє днє(с) готóвыи. ꙗ́ко тóй мытáрь ани́ вˢ ли(х)вáхъ, ани вˢ драпѣ(з)ства(х) мытá(р)ски(х) дˢны свои проважáйтє (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 308 зв.).

МЫТАРСТВО, МЫТАРЬСТВО *с.* **1.** (*випробування душі після смерті*) митарство: ѡканнии дьꙗволи. пишю(т) м(с)ци. дни и часы. наши(х) злыхъ согрєшѣнии. и написавшо принєсоу(т). ѡбличають дш҃ю ѡ дѣлє(х). и нє дадоу(т) єи. до пєрвого мытарьства взоити (1489 *Чет.* 356); дꙋшѣ повы́стю // зˢ тѣлъ бывáютъ тꙋрбóваны и гамóваны на áєрѣ, што по Славє(н)скꙋ называ́ю(т) воздꙋшныи мытáрства дш҃ъ… а по Рꙋскꙋ мычéнѧ… истѧзáнїа… д҃шъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 124–125); А дѣютъсѧ ты́и Мыта(р)ства áлбо тꙋрбáцїи дꙋшáмъ ѡ(т) дꙋхѡвъ повѣтрнихъ, длѧ тóго жъ по Грéцкꙋ ѳєолóговє называютъ, ἐναέρια τελωνία, тó єсть, въздꙋшныи áлбо повѣтрныи мычéнѧ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157); Втóроє мытáрство: позирáнѧ очи́ма, и щокóлвєкъ ѡ(т) спрóсного поглѧдáнѧ, и порóжнаго, и нєповстагли́вого ѡзирáнасѧ, и мрꙋкгáнѧ очи́ма, и пожадли́востєй лꙋкáвыхъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 268).

2. (*місце випробування душі після смерті)* чистилище: яко єсть иншое мѣсьце третее, межы небомъ и пекломъ, гдѣ бываютъ души задержываны, ажъ бы заплатили до наменшого квадранта. А то посполите по нашо-

му зовутъ – мытарства (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); ѡ(т)ку(л) сѧ тыи нє(з)годы мєжи ними зачинали блудєчи тогды тыи которыи ту(т) сѧ ѳа(л)шиво(и) наꙋци розумєю(т) або жи-(т)ю чл҃вка по(с)политого алє тыи єщє далє(и) ѡ(т) крису ѡ(т)блудилисѧ которыи… ꙗки(и)сь чистєць а по нашєму мыта(р)ства змы(ш)-лаю(т) (II пол. XVI ст. *КА* 307, на полях).

МЫТАРЪ, МИТАРЪ, МЫТАРЬ *ч.* **1.** (*збирач податків у новозавітній Юдеї, відлучений від релігійної громади*) митар: ст҃ыи ма(т)фѣи. былъ мытарь грѣшнныи. а коли хс҃ъ єго въвидєлъ. и позналъ рєкꙋчи. поиди за мною. и ѡнъ мытницю полнꙋ золота покиноулъ. и пошо(л) за нимъ (1489 *Чет.* 114 зв.); Пришˢли пакь до нєго и мытарє кр(с)титисѧ ѡ(т) нєго и рєкˢли ємоу оучитєлю што оучинимо (1556–1561 *ПЄ* 219); Христос рекл: "Фарисея возносливаго отврещи, а мытаря смиреннаго вознеси" (1608–1609 *Виш.Зач.* 221); А мы́таръ здалє́ка стóѧчи, и нє хотѧчи ни ѡчєй поднєсти на н҃бо; нó бї́ючисѧ вˢ пéрси свои мóвилъ: Б҃є мл(с)тивъ, бꙋди мнѣ грѣшномꙋ (поч. XVII ст. *Пчела* 16 зв.); Алє С҃тыи нє таковых спóсобо(в) вˢ покаѧ́нїи заживáли ꙗкѡ С҃тый ап(с)толъ пéтръ слєзáми ѡчи́стилсѧ, мáрїа ма(г)дали́ни и марїа єги́пєтскаѧ, цр҃ствꙋющїй прорóкъ Д҃вдъ, Ахáвъ, Митáръ, Разбóйникъ, Блꙋ(д)ный сы́нъ и и́ныи мнóгїи во ст҃омˢ постѣ знайдꙋючїисѧ, котóрїє прє(д) бонїфáцїꙋшє(м) нє потрєбова(ли) ми́лостывих лѣтъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв)* 31); publican(us), митаръ (серед. XVII ст. *ЛС* 337).

2. (*великий грішник, користолюбець*) митар: Разбоинику за вѣрꙋ раѧ ѡ(т)верзаешъ, блу(д)-ницъ и мытареи з грѣховъ ѡцищаешъ (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 65); да бꙋдє(т) ти ꙗко ꙗзы(ч)ни(к) и мыта(р) сирѣ(ч) ꙗко погани(н) и ꙗвно грѣшни(к) нє вѣрꙋѧ бо с҃ну б҃жию нє ꙋзри(т) живота но гнѣвь бж҃и(и) прєбыває(т) на нє(м) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); вл(д)ка всѣми владѣющїй: крóткїй понєвáжъ на зємли́; при бóкꙋ єго бєзъпє́чнє сѣдѧ́тъ грѣшницы, мытáрїє, разбóйницы, блꙋдницы гони́тєлѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64 зв.); такїй голо(с) їѡа(н) кр(с)тла бы(л). оустрашáючи многи(х) фарисєѡ́въ, и са(д)дꙋкєѡ́въ, и мытáрєй ꙗ́ко мєдвє́довъ драпѣжны(х) (I пол. XVII ст. *УЄ* 29515, 347 зв.); Посади́лъ єси́ при бóкꙋ своє́мъ // Грѣшникѡвъ, Разбѡ́йникѡвъ, Мытарє́й, ѡ(т)мє́тникѡъ (!), Гони́тєлей, Блꙋдницъ: и покаѧ́вшихˢсѧ, с тѣми ми(р)ствꙋєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.–29).

Див. ще **МЫТНИКЪ.**

МЫТАРЬ *див.* **МЫТАРЪ.**

МЫТАРЬСТВО *див.* **МЫТАРСТВО.**

МЫТЕЛЬ *ж.* Купіль: зубове твои яко стадо овець, которыи жь суть вышли изъ мытели оумывальное, вси по двою ягнятокъ имуще, а яловое нѣтъ межи ими (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54).

МЫТИ *дієсл. недок.* (кого, що) **1.** *(очищати від бруду водою чи іншою рідиною)* мити: Рѣпа(к) є(ст) зѣлѧ добро и въжито(ч)но наваривши оу водѣ и главѫ мыи ни(м) и па(р)-хы // въсѣ выганає(т). и въсѣ нєчи(с)то(с)ти вычищає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 8 зв.–9); лазнѧ лю́дїй мыєтъ а сáма вˢ калꙋ стóитъ (поч. XVII ст. *Крон.* 66); А єсли сꙗ мꙗ дóткнєтъ своє́ю рꙋкóю, Внє́тъ єи мы́єтъ, ꙗ́къ ѡ(т) смєрдѧ́чого гнóю (Київ, 1622 *Сак.В.* 50 зв.).

2. Зволожувати, орошати: Нехáй же вас хитро мир сей не полонить, ани прéлесть до грєха не зъводить, Иже утѣкаєт, яко звѣрь из горы, и яко вода быстро минáєт воскори И скáлы и пѣски мыючи з высóка, так грѣшного слáва погибнет до вѣка (к. XVI ст. *Укр.п.* 80).

МЫТИСѦ *дієсл. недок.* Митися, купатися: тоу(т) соу(т) сп(с)си́тєлныє бáнѣ и мы́лницѣ в котóры(х) мы́ютсѧ чи́стыи и зꙋзан҄ны (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175); тєлéсный лѣкаръ, нє то(л)кѡ тогды дóбръ éстъ, коли… в҄ Тєпли́ца(х), //… мы́тисѧ и́мъ позволѧ́єтъ: áлє и ґды ѡ гóлодѣ и́мъ трвáти роскáзꙋєтъ, и ґды рѣжєтъ, и ґды гóркїѣ трꙋнки дáєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 114–115).

МЫТИТИСѦ *дієсл. недок.* Сплачувати мито: на тых трєх коморах нєхай бы сѧ кождый ѡповєдал и мытил, и квиты брал (Вільна, 1536 *ТУ* 62); росказуєм, жєбы вси купцы, которыи з солю з Дрогобыча пойдут, нигдє индє нє мытилисѧ, толко у Володимєри (Там само).

МЫТНИКЪ, МИТНИКЪ, МИТНИКЬ, МЫТНИКЬ, МЫТЪНИКЪ *ч.* **1.** (*службова особа, що відповідає за стягнення митних і торгових плат*) митник: Князь Михайло, маршалокъ а Ивашко Сопѣга а Ивашко, подскарбій, взяли личбу у мытника // Луцкого и Берестейского у Лерина… со всихъ мытъ на тыи минутыи два годы (Краків, 1504 *АЛМ* I/2, 148–149); Бѡгданъ воєвода… даєм вашєи млсти знати, аж ишчє, коли бил пан исак, митником сꙋчавским, а ѡн сѣ имил порꙋкꙋ коснара ѡт лїѡв за антонїѧ тиж от лїѡва, за л҃з злат ꙋгръских, или по н҃з аспра за а҃ ꙋѡръс[кїи] (!), ꙗк ходѧт на мито (Гирлов, 1513–1515 *Cost. DB* 509); Повєдил пєрєд нами кнѧзь Василєй Сонкгꙋшковича… штож который мыта по имєнѧмъ своимъ ѡтчизнымъ с стародавна ѡн маєть, ино дєй мытники наши; ѡных мыт єго звєчистых по имєнамъ ѡтчизнымъ брати ємꙋ нє допꙋщають (Львів, 1537 *AS* IV, 89); тот цигань на имѣ Тоадєрь ѡн єго коупиль нашь вѣрніи болєринь пань Дань портарь соучавскіи на свои правіи и питоміи пинѣзи ѡт Чолпань митникь и дал за нєго готовіи пинѣзи ѡ аспри (Васлуй, 1555 *DBB* I, 50); длѧ маɛ(т)ности вольныɛ ɛлɛмéн҄та запродáны соу́т҄, дорóги мы(т)ники арɛ(н)доу́ютъ. зɛмлѧ подѣ́лɛна éстъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 126); Мы́тникъ в҄прáвдѣ éстъ, котóрый мы́та ѡ(т) кнѧзéй прїймꙋєтъ и ты́и прéз҄ ѡстатéчнꙋю нєсправєдли́вость кꙋпꙋєт҄, и ѡ(т)толѧ зы́скъ набывáєтъ (Київ, 1627 *Тр.* 11); Мы(т)никь и дєся(т)ни(к) з боска Яцько дозорця панскыи… и вши(т)ко право было при томь (Одрехова, 1630 *ЦДІАЛ* 37, 2, 45 зв.); шляхетъный панъ Станислав Шелемъпецкий… протестовал противъко… //… Васкови Булбе Прилуцкому,… Хвескови писарови, Баюбе ковалеви,… Ясъкови… мытъникови Неродце… бурмисътрови Олекъсееви Масълянъце,… оные [подданые] под. часъ безкролевя, в року прошломъ… в маетности села Храскъ, Жолудзъкъ и инъшие приселки, до тыхъ добръ належачие,… // такъ вси сполъне з собою се намовивши… в тыхъ всих добрахъ розные кривъди и шкоди починили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 202–204); *У порівн.*: тáкъ влáснє ꙗ́ко óво ви́дишъ шнꙋръ… до н҃ба досѧгáючїй: гдє и дїáвѡли при грѣхꙋ кáждомъ присѣ́датъ, ꙗ́ко мы́тницы на комѡ́рахъ мы́тничи(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 125); *Образно*: тáкъ и Дїáволи

злы́и дꙋховє ꙗ́къ бы ꙗкі́и мы́тникѡвє, дш҃а́мъ зˢ тѣ́лъ вы́шлымъ чи́нѧтъ трꙋдность, гамова́нѧ, и прєшко́ды инстигꙋючи ѡ розмайтыи грѣхи, дꙋшꙋ обвинѧ́ючи, и о́нꙋю порва́ти хотѧчи (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157).

2. Те саме, що **мытаръ** у 1 знач.: тамъ єсми знашолъ ч҃лвка малого возрастомъ. имєнє(м) закхѣѧ. вчинилъ єсми єго тако(ж) мытнико(м) (1489 *Чет.* 322 зв.); Г҃дь на(ш) Іи҃с Хс҃, кото́рый є́стъ моцъ Бж҃аѧ и мꙋдрость:… намъ ѡ Мы́тникꙋ и Фарисе́и приповѣ(ст) прєкладає(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 2).

3. Те саме, що **мытаръ** у 2 знач.: Ѡ(т) того съ(т)ра́шного гла́сѫ засмѫтатсѧ вши(т)ци ч҃лци и бѫдѫ(т) ли́чбꙋ чини́ти. ко(ж)ды(и) ѡ(т) своєго шафова́нѧ… мы(т)ници, є́п(с)копи, и сщ҃ни́ци ѡ(т) своихъ ѡ́вєчо(к) рахѫ́но(к) ли́чбѫ бѫдѫ(т) чиниты (XVI ст. *УЄ* № 29519, 10 зв.); Мыта́ръ: Мы́тникъ, нєпрєло́жна вє́щъ є́стˢ лихоимѣ́ніѧ, и злобы, и нєпра́вды (1627 *ЛБ* 67).

4. Той, хто присуджує душі на митарство: ка́ждаѧ намѣтность дꙋшє́внаѧ, и ко́ждый грѣхъ, ѡсобли́во(г) мы́тника ма́єтˢ, и выбадачѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 268 зв.).

5. Вл.н.: У Гриня Мытника: копъ дви грошей готовыхъ, сокиру, сермягу (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 218);

у складі вл.н.: Врадъникъ… з боꙗры… вєлъ… ѡ(т) могилы го(н)чарыхи к вє(р)хомъ болота врочыща Мытника… ѡтъ мытника болота к нємировцє дꙋбровцє… //… кꙋ врочыщꙋ Бєломꙋ рꙋкавꙋ (1546 *ОГ* 92–92 зв.).

МЫТНИКЬ *див.* **МЫТНИКЪ.**

МЫТНИЦА, МИТНИЦА *ж. (місце, де збирають мито)* митниця: ст҃ыи ма(т)фѣи. былъ мытарь грѣшнныи. а коли хс҃ъ єго въвидєлъ. и позналъ рєкꙋчи. поиди за мною. и ѡнъ мытницю полнꙋ золота покиноулъ. и пошо(л) за нимъ (1489 *Чет.* 114 зв.); А пото(м) вы́шоль. и оуз(д)рѣль мы(т)ни́ка и́мєнє(м) лє́вїю, а ѡнъ сєди(т) на́ мы(т)ници. ємоу (ж) гл҃а́ иди за́ мною (XVI ст. *УЄ Літк.* 18); мимо идоучи оувидѣль ч҃лка прозвище(м) лєвїю сн҃а алˢфєового. а ѡнь сѣди(т) на мытˢници (1556–1561 *ПЄ* 134); telonium, ми(т)ница (1642 *ЛС* 394).

МЫТНИЦКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується митниці*) митницький. ◊ **комора мытницкая** *див.* **КОМОРА.**

2. (*який належить митникові*) митників: Мы́тницкоє бога́тство, зго́ла нє зˢ и́ншого чого збі́рано быва́єтˢ, ты́лˢко зˢ слєзъ оубо́гихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 726).

Див. ще **МЫТНИЧИЙ, МЫТНЫЙ.**

МЫТНИЦСТВО *див.* **МЫТНИЦТВО.**

МЫТНИЦТВО, МЫТНИЦСТВО *с.* **1.** (*збирання мит, податків*) митництво: Мы́тницкоє бога́тство, зго́ла нє зˢ и́ншого чого збі́рано быва́єтˢ, ты́лˢко зˢ слєзъ оубо́гихъ… Мы́тницˢство, єстъ ꙗкі́йсь ста́рый квасъ, застарѣлаѧ нѣѧкаѧсь злость єстъ, ꙗкъ и ла́комство, и гдє ко́лвєкъ мѣ́стцє займꙋєтъ, оупа́докъ тамъ и знищє́ніє чи́нитˢ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 726); Нє та́къ далє́цє зˢ потрє́бы мы́тництво држа́лъ, зˢ ѡ(т)ца и зˢ ма́тки бога́тъ бꙋдꙋчи Закхє́й, ꙗкъ и(ж) срєбролюбєцъ и ла́комца былъ, на томъ бога(т)ствѣ нє пєрєстава́лъ: а бо́лшъ зо́лота, и ма́єтностїй

зобра́ти хотѧчи, зˢ мы́тництва бо́лшити и(х) стара́лˢсѧ (Там само, 732).

2. (*випробування душі після смерті*) митарство.: Настꙋпатˢ бо на на́съ… свѣтовла́дцы здра(д)ли́востей: Мы́тництвъ пєрвѣ́йшїи оурѧ́дники, и́ слове́съ бадачѣ (Львів, 1642 *Час. Слово* 267); Ко́ждоє бо мы́тництво ѡсобли́выи грѣхи прино́ситъ єи: о́воє ѡбмовиска,… и при́сѧги, и клѧтвопрєстꙋпства, и поро́жнихъ мо́въ, и шкара́дыхъ, и ма́рныхъ сло́въ, и ѡбжи́рства збы́тнѧго (Там само, 268); алє жа(д)ны(м) спо́собо(м) ви́дѣти нє мо́жє(м), имѣ(в)ши при со́бѣ мы(т)ни(ц)ство; грълость, ла́ко(м)ство, нєна́вистъ,… и иныи злы́и рѣчи (1645 *УЄ* № 32, 204 зв.).

Див. ще **МЫТАРСТВО.**

МЫТНИЧИЙ *прикм*. Те саме, що **МЫТНИЦКИЙ** у 1 знач. ◊ **комора мытничая** *див*. **КОМОРА.**

Див. ще **МЫТНИЙ.**

МЫТНЫЙ *прикм*. (*який стосується мита*) митний: За три кони, што покупилъ на потребу для сторожи мытное, 13 копъ грошей далъ (1521 *АЛРГ* 172); Котораѧ комора королєвой нашоє… и вєликоє кнѧгини Боны… длѧ сторожи и выбиранѧ мыт наших єсть поставєна, при которой и писар твой мытный мєшкаєт и ѡного мыта стєрєжєт (Краків, 1539 *AS* IV, 205); за чимъ врѧ(д)ни(к)… григорє(и) ѡку(ш)ко в то(и) рєчи крваво(и) котораꙗ сꙋду за(м)ковому звлаща з слугами мы(т)ными налєжи(т) знову постанови(в)ши на врѧдє нашо(м) в бєрє(ст)и пєрє(д)… пано(м) по(д)ка(н)цлєры(м) пору(ч)нико(в)… жалобу чини(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59);

2. Те саме, що **мытницкий** у 1 знач.: А єсли бы на трєтєм годꙋ нє дошла сꙋма нам пєнєзєй мытных и млыновых, которыисѧ мыта и млыны запродают…, а комꙋ бы ꙗ Загоровский тыє мыта и млыны на тот рок ѡстаточный запродал, тогды тот… маєт мнѣ и малжонцє моєй… ѡ запꙋстєх Филиповых всю сꙋмꙋ ѡтдати (Звиняче, 1553 *AS* VI, 9).

◊**комора мытная** *див*. **КОМОРА**; **цєхъ мытный** *див*. **ЦЕХЪ.**

Див. ще **МЫТНИЧИЙ.**

МЫТО, МИТО *с*. (*ствн*. muta, *нвн*. Maut) **1.** Плата, винагорода: А з наймитовъ, зъ их властного мыта, або наймꙋ, ѡт жон и дєтєй ихъ, пановє их с каждоє головы мають дати по три гроши (Вільна, 1566 *AS* VII, 88); А заслꙋжоноє, котороємъ…, королю Єго Милости,… цнотливє заслꙋжилъ на мытєхъ Волынскихъ юръкгєлтꙋ, зъ ласки Єго Милости господарскоє, по двѣстє золотыхъ, на кажъдый годъ, мнє постꙋплєноє,… жєбы водлꙋгъ листовъ… заплатить росказать (1577 *AS* VI, 75); Наймнѡ: Запла́та, мыто нае́мничєє (1627 *ЛБ* 69).

2. (*річний збір на храм*) податок: Єѵ(г)листа выписоуєть хв҃о прєображєнїє. И илиино пришєствьїє. ты(ж) ѡ оуздоровлєнїи нємощи на мѣсѧчникоу. ты(ж) якь єсть моцˢна вѣра. и якь хс҃ казаль дати мыто за сєбє и за пєтра (1556–1561 *ПЄ* 75 зв.).

3. Мито: Князь Михайло, маршалокъ а Ивашко Сопѣга… взяли личбу у мытника // Луцкого и Бєрєстєйского у Лерина… со всихъ мытъ на тыи минутыи два годы, што прошли (Краків, 1504 *АЛМ* I/2, 148–149); а мыто да

платѣть ѡ(т) своєго товара и торговли по(д)лꙋ(г) того листꙋ привилного (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 335); Котораꙗ комора королєвой нашоє; и вєликоє кнѧгини Боны; длѧ сторожи и выбиранѧ мыт наших єсть поставєна (Краків, 1539 *AS* IV, 205); Торъговъцы… // кажъды(и) с нихъ даєть старостє ѡбистки ѡтъ головы по грошꙋ а которыє листовъ бє(з)митнихъ нє мають тыє дають мыта ѡтъ копы по в҃ гроши (1552 *ОКан.З.* 22 зв.–23); ꙋказа(л) рєєстрѡ(м) правдївы(м) и(н) лꙋ(к)ꙗ(н):… за бочки бѡ(д)наро(м): фꙋръ, и мы(т) ѡ(т) бочо(к) 11… выдалъ злѡ(т) 606 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5); В то́мъ грѣхꙋ драпе́жного злодѣйства замыка́ютˢсѧ, кото́рыє мыта, пода́тковъ, дєсѧ́тинˢ нє пла́тѧтъ, а́лє ѡ́ныє бєрꙋть и собѣ привˢлаща́ють (Львів, 1645 *О тайн.* 109); vectigal, дан(ъ), мито (1642 *ЛС* 408); **зємълєноє мыто** – митний збір за товари, які перевозили суходолом: На томъ жє привильи зємълєноє и водєноє мыто г҃(с)дръ… всємꙋ мєстꙋ кромъ жидовъ ѡтъпꙋстити рачилъ (1552 *ОЛЗ* 180); **мыто болотноє** – ?: Ино в томъ привилью пишетъ, што жъ бы великий кнезь Витовтъ далъ якомусь жиду… тое именье Калусово… зъ землями пашными, и бортными, и зъ мытомъ гребельнымъ, и мостовымъ, и болотнымъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); **мыто важъчоє** – митний збір за товари, які продавали на вагу: А по (в)симъ мєстомъ г(с҃)дрьскимъ, гдє єстъ мыто єго мл҃(с)ть то(р)говоє и важъчоє бирывали къ мыту г(с҃)дръскому (Берестя, 1526 *ТУ* 52); **мыто владычєє** – митний збір на користь владики: Мыто владычєє. А всихъ тыхъ мытъ дєрєваного мостового подорожъного помєръного мѧсного и солєного владыка маєть (1552 *ОВол.З.* 200); **мыто водєноє, водєноє мыто** – митний збір за товари, які сплавляли ріками: в рокꙋ прошлом пѧтдєсѧт ѡсмом; з обꙋ сторон кꙋ правꙋ были позвали сѧ; ѡ трєтюю част городища Чєтвєртєнского и ѡ трєтюю част мыта водєного (Дубно, 1559 *AS* VI, 42); а в Пєтриковичо(х) кнєгини Слу(ц)коє водєноє мыто и сухоє бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 70); На томъ жє привильи зємълєноє и водєноє мыто г҃(с)дръ… всємꙋ мєстꙋ кромъ жидовъ ѡтъпꙋстити рачилъ (1552 *ОЛЗ* 180); **мыто возовоє** – митний збір від воза з товаром: Мыто возовоє ѡтъ воза по в҃ гроши… бєрє(т) мытникъ г(с҃)дръски(и) (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); Мыто возовоє ѡтъ воза по 2 гроши. То бєрє(т) мытникъ г(с҃)дръски(и), а пє(р)во(и) и тоє мыто бирано на старосту (1552 *ТУ* 84); **мыто головноє (головъноє)** – митний збір за перевезення товарів через кордон держави або митних округів: Пришє(д)ши пєрє(д) мєнє… старосту крємѧнєцкого арє(н)да(р) пожитковъ замку єго мл(с)ти г(с)дрскѡ(г)… ѡповєдалъ и жаловалъ мнє ѡ томъ и(ж) дє(и) пєрво того за славноє памєти королєвоє… вєздє… мыто головноє… выбирано (Кременець, 1561 *ПИ* № 23); жєдала на(с) королєваꙗ нш҃а и вєликаꙗ кн҃гини єє мл҃(с)ти Бона, абыхъмо дали и дозволили є(и) мл҃(с)ти установити мыто вєликоє головъноє длѧ пожытъку єє мл҃(с)ти в замъку єє мл҃(с)ти Городє(ц)цкомъ (Радомль, 1529 *ТУ* 55); **мыто горщковоє** – митний збір за горщики для продажу: Нєбо(ж)чикъ ѡтє(ц) на(ш) змови(л) и сто(р)гова(л) у ни(х) мыто го(р)щковоє с трє(х) сє(л) (Луцьк, 1567 *ТУ* 122); **мыто господаръскоє** – митний збір на користь держави: А по (в)симъ мєстомъ г(с҃)дрьскимъ, гдє єстъ мыто єго мл҃(с)ть то(р)говоє и важъчоє

бирывали къ мыту г(с)дръскому (Берестя, 1526 *ТУ* 52); **мыто гребельноє** (**гребелноє**, **гребелъноє**) – митний збір за перевезення товарів через греблю: ѧ староста нашъ крємянєцъки(и)… арєнъдовалъ и запродалъ… жыду володимє(р)скому… мыто грєбєльноє, торъговоє и я(т)ки (Вільна, 1560 *ТУ* 89); Которое млынарство у млыне Голешовскомъ с третею мерою и з грошомъ третим мыта гребелного, за куплею своею у пушкаря луцкого Олехна Скуйбеды… держал и вживал (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270); записую… част подворя… зо всим домовством и спрятом домовым, з ставы, и з ставищами, з млыны, и з их вымелъками, з мыты гребелъными (Вовковиї, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 385); намєсникъ єго м(л). свинюски(и)… з ы(н)шими многими помочниками своими… и вытєгали на мнє мо(ц)ю кгвалтомь двоякоє мыто: ѡ(д)но на єго королєвскою мл҃(с)ть,… а другоє мыто грєбєлноє противь праву посполитому и волностямь шляхєтьскимь (Володимир, 1592 *ТУ* 221); **мыто грошовоє** – митний збір, який сплачували готівкою: а што сѧ дотычєть мыта грошово(г) и солєного с того тє(ж) єму трєтаꙗ часть (Краків, 1527 *Гр. СВ*); **мыто дереваноє** (**деревеноє**), **деревено мито** – митний збір за дерев'яні товари: Мыто дєрєваноє што на то(р)гꙋ бєрꙋть ѡтъ сꙋдовъ дєрєваныхъ ѡтъ лꙋчины ѡтъ санє(и) ѡтъ колєсъ ѡтъ сєна и ѡтъ ꙗринъ ѡгородныхъ (1552 *ОВол.З.* 199); Мыто дєрєваноє, што на то(р)гу бєруть ѡтъ судовъ дєрєваныхъ, ѡтъ лучины, ѡтъ санє(и), ѡтъ посєчъ, ѡтъ сєна… за то дають старостє на годъ по 12 ко(п) г(рши) (1552 *ТУ* 84); товары свои // ѡ(т)мыти(л), у мєщанина тутошнєго володимє(р)ского Пилипа, которы(и) тоє мыто дєрєвєноє… завєдає(т) (Володимир, 1569 *ТУ* 134–135); Czynim iawno tym naszym listom, iż tymi razy prodali iesmo komoru naszu łuckuiu y wołodymerskuiu woskowuiu y solenuiu… z derewenym mytom wołodymerskim (1531 *ZD* VI, 151); **мыто дровяноє** – те саме, що **мыто дереваноє**: А што жаловали намъ на твою милость о мыто дровяное и о сѣно и о колесо и о сани, ижъ кажешъ то въ нихъ моцно брати, ѣзъ на Черторіи въ нихъ отнимаешъ (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); **мыто замковоє** (**замъковоє**) – митний збір на користь замку: арє(н)да(р)… па(н) ꙗкубъ… жаловалъ мнє ѡ томъ и(ж) дє(и)… за славноє памєти королєвоє єє мл(с)ти… и за и(н)ши(х) арє(н)даро(в) прє(д)ковъ мои(х) мыто замковоє… в повєтє крєманєцкомъ вєздє… вибирано (1561 *ПИ* № 23); А такъ мы для пожы(т)ку Ска(р)бу нашого тыє доходы крємянєцъкиє…, то єстъ мыто замъковоє, млыны з вымєлъками всякими,… яко инъшыє арєнъдары нашы ѡ(т) на(с) ку пожытку нашому тоє дє(р)жывали (Вільно, 1560 *ТУ* 90); А то ест устава: мыто замъковое по два гроши от воза с товару простого (Кременець, 1569 *ПККДА* II (дод.) 557); **мыто звечистоє** – те саме, що **мыто стародавноє**: в Ко(р)цы на кнѧзя Корєцкого мыта звєчистого ѡ(т) воза по два гроши бирали, а тєпєръ с ко(ж)дого коня по (д)ва гроши бєруть, а ѡтъ звѣру косъматого в Ко(р)цы (ж) скопноє мыто бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 66); **мыто копноє** – митний збір від копи товару: тыє мы(т)ники повєдили и(ж) дє(и) мы за росказа(н)ємъ… пн҃а миколаꙗ ло(н)чи(н)ско(г)… которы(и) бы(л) дє(и) на(м) ро(с)каза(л) во(л)ности ва(м) нє дє(р)жати то є(с)мо чинили… мы на ва(с) мыта ко(п)но(г) нє бєрє(м) алє на(м) во-

зового да(и)тє (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, 1, 15, 104); **мыто корунноє** – те саме, що **мыто господаръскоє**: А тыи подданыи мои повѣдили, же они зъ волы своими шли черезь Коруну Полскую и тамъ на мѣстцехъ звычайныхъ мыто Корунное сполна заплатили (1537 *РЕА* I, 208); **мыто кролевскоє** – те саме, що **мыто господаръскоє**: Скупили єсмо воло(в) три(д)-ца(т) и ѡ(д)ного, ѡ(т) которы(х), дє(и), дали єсмо мыто кролє(в)скоє на коморы Жєсла(в)-ско(и) мытнику жєсла(в)скому… на што и кви(т) по(д) пєча(т)ю єго в сєбє маючи показова(л) (Луцьк, 1562 *ТУ* 98); **мыто мостовоє** – митний збір за перевезення товарів, стягуваний на утримання мостів: И мы… за єго к нам вѣрнꙋю, а пилнꙋю слꙋжбꙋ и на жаданє всих панов рад наших то вчинили, тот дворъ нашь… потвєржаєм сим нашим листом, вѣчно ємꙋ самомꙋ… со всими людми того двора… с корчмами и з мытом мостовым (Берестя, 1516 *AS* III, 135); Мыто мостовоє ѡтъ воза гости(н)ного пополꙋ грошъкꙋ… бєрꙋть мєщанє на ѡправꙋ мєстъскꙋю (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); **мыто масноє** – митний збір за продаж м'яса: А всихъ тыхъ мытъ дєрєваного мостового подорожъного помєръного масного и солєного владыка маєть дєватꙋю нєдєлю (1552 *ОВол.З.* 200); Мыто владычєє. А всихъ тыхъ мытъ – дєрєваного, мостового, подорожъного, помєръного, масного и солєного владыка маєть дєсатую нєдєлю… (1552 *ТУ* 84); **мыто новоє, новоє мыто** – підвищений митний збір на окремі товари: Присылали до на(с)… мєщанє мѣста нашє(г) киє(в)ского, жа(л)уючи ѡ томъ, и(ж)… вы дє(и)… вытєгаєтє в ни(х) на(д) листы и закла(ды)… ѡ(т) товаровъ и(х) мыта ново(г) кꙋ кри(в)дє и шкодє и(х) нємало(и) (Варшава, 1570 *ЛНБ* 4, 11, 1136, 27); помєнєны(и) факто(р) при то(м) збо(ж)ю пн҃а своєго мє(л) прикладꙋ своєго жита ку(п)ного бочокъ р҃к… ѡ(т) того пришло нового мыта ко(п) з҃ да(л) ко(п) ѕ҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 78); **мыто новоподвышоноє** – те саме, що **мыто новоє**: тоє всє дєрєво… факто(р) мєни(л) быти выроблєноє ꙋ властивы(х) лєсє(х) имєнє(и) пн҃а своєго… на што ѡказа(л) минуту с кънигъ кгро(д)ски(х) хо(л)мъски(х) ꙋчинєноє присєги своєє зачи(м) мыто новопо(д)вышоноє нє пришлоса (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 69); **мыто оргишовоє** – митний збір зі скота: И то его милость завелъ ему на оргишовомъ мытѣ Кіевскомъ: маеть онъ то собѣ заплатити съ половины мыта оргишового, а другую половину мыта оргишового маеть на его милость брати къ вѣрной руцѣ (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); **мито погребелноє** – те саме, що **мыто гребельноє**: с которое то в кождый рокъ приходытъ аренды и з погребелнымъ митомъ копъ тридцятъ монеты литовское (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 299); **мыто подорожъноє** – митний збір за перевезення товарів через митницю: А всихъ тыхъ мытъ дєрєваного мостового подорожъного помєръного масного и солєного владыка маєть дєватꙋю нєдєлю (1552 *ОВол.З.* 200); **мыто померъноє** – митний збір з товару, що вимірювався мірами об'єму: Мыто мостовоє ѡтъ воза гости(н)ного пополꙋ грошъкꙋ а помєръноє на торъгꙋ ѡтъ ко(р)ца по пн҃зю бєрꙋть мєщанє на ѡправꙋ мєстъскꙋю (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); **мыто рыбноє** (**рибноє**) – митний збір за вилов, продаж риби: Мыто рыбноє. Ꙋхо(д)ники мозы(р)цы могилєвъцы,… и

и(н)шиє // чꙋжоволостъцы которыє рыбꙋ ловꙗть нижє(и) києва тыє вси идꙋчи наза(д) дають ꙋ києвє воєводє мыта дєсꙗтꙋю рыбꙋ (1552 *ОКЗ* 38–38 зв.); Мыто рыбноє Ѡтъ бочъки солоноє рыбы по в҃ г(р҃ши) (1552 *ОЖЗ* 123); А што ся дотычеть мыта рибного и соленого, мы тежъ тое мыто твоей милости привлащили къ замку (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 133); **мыто скурꙗноє** – митний збір за перевезення, продаж шкур: тая комора мы(т)ная Дубровицкаꙗ в собє маєт, з мыто(м) восковничимъ, со(л)ничи(м), воловымъ, скурꙗны(м) и и(н)ши(ми) това(р)ми, которыи буду(т) проважоны // чєрєз комору мы(т)ную Дуброви(ц)кую, ѡкро(м) товаровъ ты(х), которыє бы во(д)лє звы(к)ло(го) ѡбычаꙗ ку коморє головно(и) Лу(ц)ко(и) мєли бы(ти) проважоны (Луцьк, 1562 *ТУ* 93–94); **мыто солничоє** – те саме, що **мыто соляноє**: тая комора мы(т)ная Дубровицкаꙗ в собє маєт, з мыто(м) восковничимъ, со(л)ничи(м), воловымъ, скурꙗны(м) и и(н)ши(ми) това(р)ми, которыи буду(т) проважоны // чєрєз комору мы(т)ную Дуброви(ц)кую, ѡкро(м) товаровъ ты(х), которыє бы во(д)лє звы(к)ло(го) ѡбычаꙗ ку коморє головно(и) Лу(ц)ко(и) мєли бы(ти) проважоны (Луцьк, 1562 *ТУ* 93–94); **мыто соляноє** (**соленоє, солꙗноє**) – митний збір за право перевезення, продажу солі: Мыто солꙗноє. Кгды соль идєть з низꙋ хаживало старостє пєрво з дєсꙗтка по ковъшꙋ соли (1552 *ОЧерк.З.* 9); Мыто владычєє. А всихъ тыхъ мытъ - дєрєвꙗного, мостового, подорожъного, помєръного, мꙗсного и солєного владыка маєть дєсꙗтую нєдєлю… (1552 *ТУ* 84); Мыто солꙗноє. Гости. которыє вєзꙋть соль чєрє(з) володимє(р) дають з воза старо(стє) ѡтъ большоє соли головажєнъ двєстє… а дробноє // старостє чотыриста (1552 *ОВол.З.* 199 зв.–200); **мыто спашъноє** – митний збір за право випасу худоби, яку переганяли на ярмарки: То за мыто за (с)пашъноє, жє на кгру(н)тє пасєтє, а до то(го) жє и квито(в) поборовы(х) нє маєтє (Володимир, 1628 *ТУ* 283); **мыто стародавноє** (**зстародавноє**) – традиційне торговельне мито: Заставил єсми кнꙗзю Или… двє части… имѣньꙗ моєго ѡтчизного… с корчмами мєдовыми и пивнымии… и з мытом стародавнымъ (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); мы по (и)мє(н)ямъ єго ѡ(т)чизнымъ мыта стародавныи на мє(ст)цо(х) врочи(с)ты(х), гдє пєрє(д) тымъ были бираны, єму потвє(р)дили (Львів, 1537 *ТУ* 63); Присылал до насъ кнꙗзь Кꙋзма…, жалꙋючи ѡ томъ,… ино… дєй в тотъ часъ мытники Лꙋцкии мыто ихъ зстародавноє, звєчистоє, на имꙗ Даниловщинꙋ ємꙋ ѡтнꙗли (Краків, 1538 *AS* IV, 169); **мыто староє, староє мыто** – те саме, що **мыто стародавноє**: Чинимъ явно тымъ нш҃имъ листомъ, ижъ што: пє(р)во сєго продали є(с)мо комору нш҃у Луцкую и Володимє(р)скую восковую… и мыто староє Луцъкоє и Володимє(р)скоє зо всими мыты нашими волынъскими (Вільна, 1547 *ТУ* 73); Кондра(т) пацєвичъ мєщанинъ ратє(н)ски(и) з ра(т)на до литви мєлъ лну камєнє(и) ї҃… А староє мыто ѡсобливє плати(л) (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 2 зв.); **мыто старостино** – митний збір на користь старости: Мыто старостино. Купъцы приєжъджиє дають старостє мыта ѡтъ копы по 2 гроши; продано мыто тоє єщє го(д) жиду за сємъдєсꙗ(т) копъ грошє(и) (1552 *ТУ* 83); **мыто сухоє** – митний збір за перевезення товарів по суші: а в Пєтриковичо(х) кнєгини Слу(ц)коє водєноє

мыто и сухоє бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 70); **мыто торговоє (торъговоє)** – митний збір на користь старости або власника міста від кожного привезеного товару: и волно будет на ярмарки и торги тамошние купъцом и всимъ людем, обывателем панствъ наших, и чужеземцом с товарами всякими… торговати, продавати и куповати, плат(я) на князя Александра Вишневецкаго и потомковъ его, чия то повинность несетъ, мыто торговое по обычаю таковых местъ (Варшава, 1591 *Тр. ПАК* 53); ѧ староста нашъ крємянєцъки(и)… арєнъдовалъ и запродалъ былъ ку пожы(т)ку своєму по(д)даному нашому жыду володимє(р)скому… и жыдомъ нашымъ крємянє(ц)кимъ… мыто грєбєльноє, торъговоє и я(т)ки (Вільна, 1560 *ТУ* 89); **мыто ярмарочноє** – митний збір за право торгівлі на ярмарку: А та(к) мы для пожытку Ска(р)бу нашого тыє пожытки вє(р)ху мєнєныє, мыто грєбєльноє, то(р)говоє и ятки, кромъ я(р)марьковъ, и мыто всѧкоє я(р)марочноє ѡ(т) кони(и), бы(д)ла только, а нє головноє… и млынъ на мєстьцє млына вороновєцъкого лєпєсовъски(и) имъ єсмо запродали и арєнъдовали (Вільна, 1560 *ТУ* 89); **мыто ярмолочноє** – те саме, що **мыто ярмарочноє**: ѧ староста нашъ крємянєцъки(и)… арєнъдовалъ и запродалъ былъ ку пожы(т)ку своєму по(д)даному нашому жыду володимє(р)скому… мыто грєбєльноє, торъговоє и я(т)ки, ѡкромъ я(р)марьковъ, и мыто всякоє я(р)молочноє ѡ(т) конє(и) и ѡ(т) бы(д)ла только, а нє головноє (Вільна, 1560 *ТУ* 89); **поколодноє мыто** – митний збір за продаж збіжжя: и в тыхъ листехъ такъ нашли есмо, што жъ не выписано о дубасехъ, а ни о комягахъ, нежли маюць давати поколодное мыто (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); **скопноє мыто** – митний збір за право продажу хутра: в Ко(р)цы на кнѧзя Корєцкого мыта звєчистого ѡ(т) воза по два гроши бирали, а тєпєръ с ко(ж)дого коня по (д)ва гроши бєруть, а ѡтъ звѣру косъматого в Ко(р)цы (ж) скопноє мыто бєруть (Луцьк, 1545 *ТУ* 66);

(*збір грошима або натурою на чиюнебудь користь*) побір: Для того: словесных пастырев никакоже обрѣсти нѣсть, точию по бруху и самолюбию на стол власти, еврейски, мытом и дѣрою, злодѣйски,… разбойнически, вздравшихся и стол начальства церковнаго мучительски оседлавших видѣти есть (1608–1609 *Виш.Зач.* 200);

(*право на митні збори*) мито: и мы дєй тогды з ласки нашоє за єго к нам вѣрнꙋю слꙋжбꙋ тоє мыто… вєрнꙋли ємꙋ и листъ свой на то ємꙋ дали (Вільна, 1506 *AS* I, 133); Маєтъ ѡн тоє мыто на сєбє дєржати и єго вживати водлє листꙋ брата нашого, королѧ… Алєксандра, по томꙋ, ꙗко и прєдки єго то дєржали (Краків, 1538 *AS* IV, 196); арендовали есмо добра наши нижей помененые… пану Авраму… местечко Коша(р)… селище Борзовая Черемшанка, з чиншами грошовыми, з млынами,… з // даню медовою, в том же месте мыто звыклое; з бояры и зо въсеми людми тяглыми (Горохів, 1593 *ПККДА* I-2, 157–158).

4. Дохід, прибуток: Жаловал нам кнѧзь Кꙋзма… ѡ том, штож… котораѧ половица мыта Ѡстрозского с прєдков єго на нєго прислꙋхаєт, ино… нєбожчик малжєнок твой,… тꙋю єго половицꙋ мыта в нєго ѡтнѧл и прєс нємалый час єго к рꙋкам своим дєржал и ємꙋ єго постꙋпити нє хотєл (Берестя, 1544 *AS* IV, 396);

(*право на дохід*) мито: Што братъ Нашъ… продалъ мыто Луцкое… на три годы за двѣ тысячи копъ и за чотыриста копъ грошей (Краків, 1507 *РЕА* I, 69); Которое҄ж… мыто на прєдкохъ нашихъ прєдки єго выслꙋжили (и здавна)… в покои (дєр)жали и вживали, а мытники Лꙋцкии николи сѧ в то нє встꙋпали (Краків, 1538 *AS* IV, 169); Гдєж по смєрти єго на тоє мыто лист брата нашєго,… кнѧзь Кꙋзма пєрєд нами вказывал, иж (съ)стародавна ѡного мыта Ѡстрозского половица на нєго идєт (Берестя, 1544 *AS* IV, 396).

5. (*місце, де збирали мито*) митна застава, митниця: напєрвѣй кн<ѧ>зю Андрѣю сѧ достало половица г<орода Каманѧ… зъ люд>ми з данники и з зємлєю пашною и бортною и съ сєножатми и съ ставомъ и з мытом (Кошир, 1502 *Арх.Р.*, фотокоп. 18 а); положили пєрєд нами лист ѡтца нашого,… королѧ… до ѡтца єго, кнѧзѧ Михайла ѡ том писаный на жалобꙋ людей Смѣдинцов, иж ѡн на их ѡтчизнє посадил собє волю на Вижвє, на мостꙋ, на нашом мытє (Краків, 1538 *AS* IV, 179); братъ єго… того брата своєго, нє маючого смыслꙋ и розꙋмꙋ в сєбє мєл и єго живилъ, а имєньѧ, ꙗкъ свою половицꙋ, такъ и тꙋю єго половицꙋ Жєславъльѧ, котороєбы мєло на нєго прийти и мыто Ѡстрозьскоє самъ на сєбє спокойнє дєржалъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); А єслибы на трєтєм годꙋ нє дошла сꙋма нам пєнєзей мытных и млыновых, которыися мыта и млыны запродают по стꙋ коп грошей Литовских ѡт Богоѧвлєниѧ Господнѧ;… тогды тот… маєт мнѣ и малжонцє моєй… ѡ запꙋстєх Филиповых всю сꙋмꙋ ѡтдати (Звиняче, 1553 *AS* VI, 9); проси(м)… ра(ч)тє того… младє(н)ца… изь єго товарищє(м)… и пꙋ(т) пра(в) пока(з)у(и)тє и(м) и чєстꙋ(и)тє и(х)… на мытѣ(х) и на пєрєвозѣ(х) (Стрятин, 1565 *ЦДІАЛ* 129, 1, 39, 1 зв.); тоє… имє(н)є моє… з… бобровыми гоны з кгрꙋнто(м) зємлєнымъ с корчмами ши(н)ки мыто(м) и гости(н)цє(м)… //… продаю (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.–2); Ꙗ Софрониꙗ Макаровичовна Ивашєнъцєвичовна… // маєтностъ… нашꙋ… продали… //… зо вшєлꙗкими пожытками доходами и приходами с тоє маєтности приходꙗчыми и приналєжачыми… з мытами (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 131 зв.–132 зв.).

МЫТЪНИКЪ *див.* **МЫТНИКЪ.**

МЫЧЄНЄ *с.* (*важкі переживання; страждання, муки*) митарство: А дѣютъсѧ ты́и Мыта(р)ства а́лбо тꙋрба́ціи дꙋша́мъ ѡ(т) дꙋхѡвъ повѣ́трнихъ, длѧ то́го жъ по Гре́цкꙋ ѳеоло́говє называ́ютъ ἐναέρια τελωνία, то́ єстъ, въздꙋшныи а́лбо повѣ́трныи мыче́нѧ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157).

МЫША, МИША *ж.* **1.** (*дрібний гризун*) миша: та трава силꙋ имѣє(т) ѡгнєнꙋю… мышы ѡ(т) нєꙗ ꙋмираю(т) (XVI ст. *Травн.* 424); жабы, миши и и(н)шиє зє(м)ныє звѣрꙗта, кгды(с) нѣ(л) рѣка вы(л)лє(т) на(и)дꙋю(т) в мулѣ живыє (1582 *Кр.Стр.* 73 зв.); а́лє ґды позрѣлъ надо́лъ, ѡ́бачилъ вєликіи двѣ мыши: єднꙋ чо́рнꙋю, а дрꙋгꙋю бѣ́лꙋю (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); Мы Рꙋсь, та(к) мови́мо з҄глꙋпа. самоло́в҄ка, ꙗко бы на мы́шы тыи ѡ(т)пꙋсты: ѡ(т) лю́дій сꙋт҄ // ꙋчинєныи а нє ѡ(т) га҃ ба҃ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 159 зв.–160); в те́бє мно́го пло́довь и жи́тницѣ просторо́нный. сто́ги гнію(т) мы́ши в҄ ни(х) жиро́уютъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515,

279 зв.); А ярина была зродила, тилко жъ щепъ знесла. Неподобная речъ, жебъ коли мышей было болше (1636–1650 *ХЛ* 81).

2. Вл. н.: Кгды-жъ есмо первыхъ воротъ пригородковыхъ пришли, тогды насъ сторожа у пригородокъ не пустили…, поведаючи, ижъ дей намъ кнегиня жадного человека, который бы толко былъ отъ пана Мыши, въ пригородокъ… пущати не казала (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 6/I, 51).

Див. ще **МЫШЪ.**

МЫШАСТЫЙ, МЫШАСЪТЫЙ *прикм.* (*про масть коней*) мишастий, сірий: и што дей ту жъ есми вамъ самым, як тобе, княгине, так сыном твоим и дочце твоей,… подавал, и особливе дей зъ езченя твоего кон мой мышастый здох, которого дей еси в мене на потребу свою… брала (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 146); Пахоло(к) па(н)фи(л) на нє(м) па(н)цє(р) пры(л)бица шаблꙗ та(р)чъ дрєво по(д) ни(м) ко(н) мыша(с)ты(и) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 87); Напєрє(д) ꙋзꙗли и пограбили… конє(и) троє, двє свєрєпы а трєти(и) ко(н) шє(р)стью гнєды(и) а (с)вєрєпа ѡ(д)на мыша(с)тꙗ а дрꙋгꙗ рыжꙗ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 5); побєрєжъники и лєсъничыє Житомєръскиє, прєзєнътовали пєрєдъ урадомъ нинєшънимъ… конє(и) троє: одъного зполова мышасътого, рыжого (г)нєда и плєсънивого, – клячъ, засъ, ѡдъну гнєдую, бєлую (Житомир, 1650 *ДМВН* 214).

Див. ще **МЫШАТЫЙ.**

МЫШАСЪТЫЙ *див.* **МЫШАСТЫЙ.**

МЫШАТЫЙ, МИШАТЫЙ *прикм.* Те саме, що **мышастый**: Пахоло(к) шимє(к) мє(н)чи(н)ски(и)… ко(н) по(д) ни(м) мышаты(и) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 86); тамъ же есми у дому попа Острозского,… // засталъ есми коней три:… одного полового…, другого мышатого жеребца (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 99-100); взяли… клячу мишатую, купленую за пять копъ грошей (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); и коня шерстъю мышатого з седломъ и з уздою поймали (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* I/VI, 312).

МЫШИЙ *прикм.* Мишачий. ◊ **ушко мышеє** *див.* **УШКО.**

МЫШКА *ж. зменш.* (*дрібний гризун*) мишка. Вл.н., *ч.*: па(н) миха(л) мышка… на за(м)ку єго К(р) М которы(и) нємалы(м) кошто(м) єго К(р) М и рєчи посполитоє є(ст) ново збудова(н)… вєлє шкоды вчини(л) (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 7 зв.); пытали мене целники господаръские […] о том, если бых я мел быти помочным пану Михаилу Мыщце (Склені, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 20); На врядє гдрскимъ житоми(р)скомъ пєрєдо мною, Симономъ Дєнискомъ Ма(т)фєєвски(м)… ѡповєдалъ єго мл(ст) па(н) Абрамъ Мышка Зварковичъ, столникъ зємли Волы(н)скоє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 72); А маючи у сєбє двор… нам правом дарованым от… пана Михаила Мышки Холонєвского… а вѣдаючи тєж… иж кажъдєму волному волно єст маєтностю своєю… яко хотєчи шафовати… с ким хотєчи змєняти… //… тот двор… уступили (Київ, 1625 *ПІФ* 147–148).

МЫШЛЕНЄ, МЫШЛЕНЬЄ, МЫШЛѢНЄ, МЫШЛѢНИЄ *с.* *(роздуми, міркування)* мислення: єсли бы ꙗки́мъ спо́собомъ бы́ть мо́гло, абы́смы вси ѡ(д)но, мо́вили, ѡ(д)но розꙋмѣ́ли, и ѡ(д)щєпє(н)ства сти́с-

нєны были: и Кнажа́та(м) христиа(н)скимъ, ѡка́зыа ѡ(д)да́лєна была мы(ш)лє́ньа, ѡ сєбє самы́хъ оутиска́нью: и по(д) ѡтрима́ньємъ набожє́ньства и вѣры (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 16); Смышлє́нїє: сꙋ(м)ма,… мышлє(н)є до понѧ(т)є чого ро́зꙋмо(м) розмышлє(н)є (1627 *ЛБ* 118); Мѫдрова́нїє:… Вырозꙋмѣва́ньє, мꙋдрость, мꙋ(д)рова(н)є, мышлѣ(н)є, розмышлѧ(н)є (1627 *ЛБ* 66); **вѣтрьноє мышлѣниє** – легкодумність, легковажність: дв҃дъ пишєть въ псалъмѣ. в сѣти своєи оуваꙁнє(т) грѣшни(к). какъ жє коли волна морьскаꙗ. вчинитсѧ ѡ(т) вѣтра высока. пришє(д)шии ѡ бєрєгъ вдаритсѧ. и ѡпѧ(т) розольєтсѧ. а сєбє погоублѧє(т) вѣтрьнымъ мышлѣниє(м) (1489 *Чет.* 54).

Див. ще **МЫСЛѢНЬЄ.**

Пор. **МЫСЛИТИ.**

МЫШЛЕНЬЄ *див.* **МЫШЛЕНЄ.**

МЫШЛѢНЄ *див.* **МЫШЛЕНЄ.**

МЫШЦА, МИШЦА *ж.* (*цсл.* мышьца) м'яз: bracchium, рамо, мышца (1642 *ЛС* 104); humerus, рамо, мишца (Там само, 220).

МЫШЪ, МИШЪ *ж.* Те саме, що **мыша** у 1 знач.: Гд҃нєє тѣло въ гробѣ нє было тлѣнно… По(д) часъ ты(ж) и ѡ(т) бєзакѡ(н)ныхъ рꙋкъ и ѡ(т) мы́шїй и ѡ(т) рѡба́цтва многокро(т) нє ꙋшановано и помєтано и рꙋшано бывáє(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 201); зо всі́хъ звѣрѧ́тъ кото́рїи хо́дѧтъ на чоты́рєхъ нога́хъ нє чи́сто бꙋ́дєтъ ва́мъ лиси́ца и мы́шъ чєрєпа́ха,… бѣ(л)ка и ꙗ́щорка, всє то нє чи́сто є́сть (серед. XVII ст. *Хрон.* 119); И выкипѣли сє́лы и полѧ в посрє́дкꙋ о́ной крайны, и народи́лосѧ мы́шїй, и ста́лосѧ вєли́коє замѣша́ньє, смє́рти вєли́кїи въ мѣстє (Там само, 202 зв.); trit, мишъ пищитъ (1642 *ЛС* 404).

Див. ще **МЫША.**

МЬЛЫННЫЙ *див.* **МЛЫННЫЙ.**

МЬНѢМАТИ *див.* **МНИМАТИ.**

МЬСТИТЕЛЬ *див.* **МЪСТИТЕЛЬ**.

МЬСТИТИ *див.* **МСТИТИ**.

МѢВАТИ, МЕВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) (*посідати що-небудь, володіти чим-небудь*) мати: а Бара(н) николи та(м) ѡ(б)рубу своєго ѡсо(б)ного в то(м) мє(ст)цу, мєжи границами Ласковскою, Народи(ц)кою и рєчищо(м) Глумо(в)ски(м) нє мєва(л) (Житомирщина, 1595 *ККПС* 65);

(*засновувати, утримувати*) мати: и позволили есмо… людямъ тамошнимъ корчмы въ домахъ своихъ, хто похочетъ, мѣвати и вшелякимъ напиткомъ тутошнимъ и чужестороннымъ шинковати водле воли и постановенья пречечоного княжати (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 286).

2. (що) (*одержувати, діставати*) мати: а там николи панове Дублян // жадьного вжитку в ставу Свищовском не мевали (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 29–30); На том жє плꙗ́цꙋ то́(т) на́шъ Гєтманъ пострѣлє́ный, Прїи́халъ до Кієва, на́полы ꙋмє́рлый: Гдє розмаи́ти(х) лѣкарствъ до́лгїй ча́съ заживалъ, На Докто́ры ѡ(т) Кролꙗ самого коштъ мѣвалъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); Ѡ(т)чє, Ѡ(т)чє… // в хоро́бахъ тєбє єсмо за Патро́на мѣли, Твои́мъ дозо́ромъ, жадной ско́рби нє тєрпѣли. Ѡво згола за Ѡ(т)ц҃а тєбє смо всѣ зна́ли Кгды цвичє́нїє, ѡдѣжꙋ и жи́вность мѣва́ли (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 12);

досягати (чого), здобувати (що): На то(т) ча(с) бѣсове триꙋ(м)фы мѣваю(ть) Кгды православного въ ере(с) ꙋловлаю(ть) Бѣсовскому кн҃зю радости приносѧть, и ѡ помо(ч) его конечную просꙗть (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 104); Ѿ Ко́пїє, ты в(ъ) Цр҃кви вѣчнє прєбыва́єшъ, Ты нєпрїа́тєль на́ши(х) за́вшє побѣжда́єшъ. Тобо́ю дїаволскїи по́лки прогонѧ́ємъ, Прєз(ъ) тєбє прєсла́вноє звитѧ́зство мѣва́є(м) (Львів, 1631 *Волк.* 31);

(*заслуговувати чого-небудь, заробляти що-небудь*) мати: в˙спо́мнѣтє: Такїє нєха(и) оу тєбє мѣстцє мѣвають. Кото́рыє нє ра́ди на всє зєзволѧ́ють. А кото́ры(м) ми(л)ша ро́скошъ ниж(ъ) цно́та. Прє(д) такими кажи́ замыка́т(ъ) воро́та (Острог, 1587 *См.Кл.* 3); кгды́стє в˙ Це́ркви з˙ хꙋт˙ю працова́ли, ꙗ́къ го́йнє нагоро́дꙋ ѡ(т) нє́го мѣвали (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 9);

пізнавати (що), зазнавати (чого): а иж є(м) ꙗ… //… про(ч) втє(к) и тым є(м)… свого мл(с)тивого пн҃а на ла(с)цє которꙋю(м) пєрє(д) ты(м) мєва(л) нарꙋши(л) тогды што(м) чини(л) во всє(м) даюсѧ винє(н) вашє(и) мл(ст҃)и (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 140–141);

(*бути наділеним чим-небудь*) мати: Але царь небе́сный седить на столици, и пред ним трепещут аггел святїй лици. И все созданіе тому ся кланяєт, от него бо живо́т и духа мєваєт (к. XVI ст. *Укр.п.* 72).

3. (кого, що) (*мати в наявності*) мати: пан Балцер Мартишевский… дочку мою… кгвалтом за себе взял, которая дей про хоробу свою от давных часовъ и волосы свои паненъские на голове острыгла и николи их не мевала (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 435); Філадєлфъ Кро́л˙ Єгѵ́пєтскі(и) бы на смєртъ памꙗталъ, Ѿбраз єи при сво́ємъ сто́лѣ завшє мѣвалъ: При кото́ромъ го́ловꙋ ꙗкого мєртво́го Кладєно, и волано на Кро́лꙗ живо́го (Київ, 1622 *Сак.В.* 42); По́мнышъ ꙗ́кѡ прє́(д) ты́мъ Рѡ́ссїѧ бывáла Слáвна, ꙗкъ мно́го Патро́нѡвъ мѣва́ла, Тєпе́ръ и́хъ ма́ло: тєбѣ хочєтъ мѣти, В Сарма́тскомъ свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

4. (що) (*посідати певні властивості, якості*) мати: При то(м) жа́лосно(м) а́ктѣ хочꙋ оуказа́ти: четвертоє, з вѣри пожиток маемо, иж в собѣ старого Адама заморяемо, и чистое и смѣлое сердце мѣваемо (Вільна, 1600 *Катех.* 80); хочꙋ оуказа́ти: Ꙗ҆кі́и цно́ты гєтманъ пови́нєнъ мѣвати. Бо́ѧз˙нь Бо́жꙋю пе́рвѣй всєго нє́хъ мѣваєтъ, А при нє́й тре́звость, чꙋйность, статє́чность хова́єтъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 48 зв.).

5. (що) пред'являти, висувати, заявляти: бєрє(ш) доходы на сєбє з людє(и) єго манасты(р)ски(х) и людє(и) драпѣжишь хотѧчи то(т) ст҃ы(и) манасты(р) по(д) мо(ц) свою владычию взѧ(ти) манастырє(м) и игумєнѡ(м) справовати чого прєдо(к) тво(и) нє чини(в)аль ани вступовыва(л)сѧ в то(т) манасты(р) и в лю(ди) манасты(р)скиє и до игумєна никотороє потрєбы нє мєва(л) (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18).

6. (кого) (*держати, тримати*) мати: Къ тому теж жаловали [воеводѣ Кіевскому], ижъ дей которые купцы… тамъ до Кіева пріѣзжчаютъ, которыхъ они здавна… подъ присудомъ своимъ мѣвали и о всякіе рѣчи ихъ на ратушу суживали: на што и листъ… великого

князя Литовского передъ нами показывалы (Торунь, 1576 *АЗР* III, 197); **в моци мевати** *див.* **МОЦЬ.**

7. (що) (*дотримуватися чого-небудь, практикувати що-небудь*) мати: законъ Божій… людемъ духовнымъ бородъ неркучи, усовъ голити заказалъ, и сама… церковъ звичаю такового… не мѣвала (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 794).

8. (що) (*допускати, уможливлювати що-небудь*) мати: Слыши́те, слышите, всѣ ку́пно наро́ды, и со єретики не мєвайте згоды. Не в полатах златых господа шука́йте, але єго скоро з не́ба ожидайте (к. XVI ст. *Укр.п.* 85).

9. (що) (*виконувати певні обов'язки*) відбувати, нести: А мєвають сторожѹ польнѹю на мєстъцахъ ѹрочистыхъ на тѡ(с)мєни ѹ чагирина (!) въ ѡсми милѩхъ ѡтъ замкѹ на голомъ тѩсмєни… ѹ сугорєва кѹргана… ѹ вєлико(г) кѹргана (1552 *ОЧерк.З.* 8).

10. (*вважати кого-, що-небудь за когось або щось*) мати: Зачимъ той синодъ правдиве енералнымъ естъ и за такіи отъ вшисткого христианства по всѣ часы мѣваный былъ и признаваный (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 754); Єлліни за́сь што нєчи́стыхъ и плюга́вшихъ людє(и) за б҃ги сєбѣ мѣва́ли. оуподобла́ючи и ровна́ючи и́хъ имєнамъ болши́хъ звѣздъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); **зазле мѣвати** – обурюватися, гніватися: Бо єсли п҃новє зє́мныє за таковы́є кгва(л)товныє рѣчи за злє нє мѣва́ють. алє нб(с)ный нє вѣмъ єсли сѧ нє ро(з)гнѣва(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 14 зв.); **за малжонку мѣвати** – одружуватися: а єсли оу людїи то́лькаѧ є́стъ ми́лость, и то́лькоє пєрєбачє(н)є сла́вы, жє а́толи и в цно́тѣ зав҄стыжо́нѹю в до́мъ поймоу́ют҄, и з нєво́лѣ вызволѧю(т) ѡ́ноє, и за вла́сноую ма(л)жо́нкѹ мѣваю(т). дале́ко бо(л)шєй б҃гъ то са́мъ чи́нитъ, на(д) д҃шами кото́рыє з҄ за́цности нб(с)ного ро́доу за оусилова́н҄ємъ шата(н)ским҄ в҄ свѣта того плюга́вости оупа́ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 59).

11. (що) (*брати з собою*) мати: и рєкль и(мь) абы ничого нє брали на дорогоу ни палицѣ ани мош҄ны або тор҄бы ани хлѣба. ани по двоє ѡдѣнѧ мѣваитє (1556–1561 *ПЄ* 253).

12. (що) (*займати, посідати*) мати: Который…, из своими послушники от порядку отлучился и на всходнюю свѣтлую церковъ райскую воюєт, всѣхъ до своєго послушенства ведучи, споминаючи собѣ первую зверхность, которую з другими посполу чиноночальными в порядку церковномъ мѣвалъ (Львів, 1605–1606 *Перест.* 46); **мѣсце (местце, местцо, местъце, месце, месцо, мѣстце) мати (мети, мѣвати, мѣти), мати (мѣти) мѣсце (местце, мѣстце)** *див.* **МѢСЦЕ**.

13. (що) (*бути вдягненим у щось*) мати, носити: Где тые бояры… мене,… с того везеня взявши,… клячами мужицкими подводными, от всее маетности моее, толко в одном саянику бурнатном двуличном, белками подшитомъ, што м на собе уставичне мевала,… и тут до йменя панее матки моее, до Девяткович… привезли мене (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 136).

14. (що) (*перебувати в стані, виконувати дію, на які вказує іменник*) мати: в дѹбровы Ставєцкии люди твои ѹєжчають…, и тєжъ дєй в рєкѹ, ѹ Тѹрю их нє впѹщаєшъ,

в которꙋю жъ рєкꙋ дѣды и ѡтцы и ѡни сами вступъ свой волный мєвали и єзы бивали и рыбꙋ ловливали (Краків, 1527 *AS* III, 310); а ты(х) двꙋ тонь ꙋ возєрє ѡрєховъско(м) никгды ꙗко жыво с корꙋны нє волочывали, ани жадъного ꙋстꙋпꙋ ꙋ тоє ѡзєро нє мєвали (1546 *ОГ* 17 зв.); пєрво сєго мєваючи єсми на сєбє частыи хороби и ѡбаваючи (!) сѧ, што и час смєрти, справил єсми тастамєнт, в котором ѡзнаймил волю мою и росписал, што комꙋ маєт быти по моєм животє (Городище, 1549 *AS* VI, 89); Што бовѣмь по(д) ча́съ фо(л)ґи и ѡ(д)почи(н)кꙋ нє мѣва́єтъ, то́ сѧ бє(з) ча́сꙋ пєрєсилѧ́єтъ, и ꙗ́къ лꙋкъ тꙋго натѧ́гнєный па́даєтъсѧ и ла́млє(т) (Вільна, 1627 *Дух.б.* передм. 4 зв. ненум.);

вести, провадити, здійснювати: заразь збѣгˁли сѧ до прєбєзаконˁнаго со(н)мища своєго, гдє (ж) проклѧтоую ра(д)у мѣвали (XVI ст. *УЄ Трост.* 77); тогды кнѧз Роман по колькокроть…, з Жєлєхом ѡчывистоє мовєнє пєрєд нами господарємъ ѡ тоє замордованьє брата своєго мєвал (Вільна, 1565 *AS* VI, 282); вра(д) зє(м)ски(и) крємѧнєцки(и) бачєчы, жє на ты(х) роко(х) ꙋ судꙋ, з стороны во(и)ского. крємѧнєцкого єщє бо(л)шє… листовъ ни(ж)ли пєрє(д) ты(м) кды справы тыє стороны з собою та(м) мєвали показано (Городно, 1585 *ЛНБ* 103, 20/Id, 1989, 83 зв.); судъ нашъ… позваному… Немыричу наказал присягнути на томъ, яко онъ спадковыхъ речей Андрея козака неякихъ у себе не мел, у себе ихъ не переховывалъ,… также и сполкованя жадного с козаками не мевалъ (Варшава, 1597 *ЗНТШ* XXXI–XXII, 29); А што слы(ш)но ѡ (м)нѣ и(ж) мѣваю ро(з)мовꙋ и(з) ипатиє(м) и писанѧ до сєбє посылаємо… нє є(ст) то подо(з)рє(н)є алє ꙋважє(н)є спра(в) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); вˁ Костє́лахъ за́сє вˁ дн҃и ст҃ыє, абы́мъ Ка́заньѧ мєва́лъ ча́сто кро́ть хотє́ли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 5 зв.); з мꙋ(д)ры(м) и // добры(м) чл҃ко(м) досвѣ(д)чоны(м) ра́дꙋ мѣва(и) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 14–14 зв.); Андрѡ(н): мѣсц(є) гдє мꙋжє́вє мє(ш)каю(т), и бє́сѣды свои мѣва́ю(т) (1627 *ЛБ* 176);

(*про почуття*) (*бути сповненим, відчувати*) мати: Нє мо(л)чи, сн҃ѫ, алє промо(в) ꙗкоє слово слоужєбˁници своєи, понє(ж) вˁси(и) ма(т)ки // ѡбьвыкˁли нємалоую оутѣхоу мѣвати послѣдни(м) слово(м) дѣтїи свои(х) (XVI ст. *УЄ Трост.* 71–72); Таковы́и а́бовѣмъ по(д) ча́съ на Чловѣка Жа́ли, смꙋтки быва́ютъ, жє ихъ и довѣка Лєдвє мо́жєтъ забы́ти а́лбо и нѣколи: Ґды мꙋ штодн҃ѧ но́выи вˁ ср(д)цꙋ ро́дѧтъ бо́ли, Рє́чїи, а́лбо Пєрсо́ны вˁ кото́рыхъ коханˁє Своє мѣвалъ по Бѕ҃ѣ, любоє оуфанє (Вільна, 1620 *Лям.К.* 3).

◊ **в почести мѣвати** *див.* **ПОЧЕСТЬ.**

МѢД *див.* **МѢДЬ.**

МѢДЕНЪ *див.* **МѢДЕНЫЙ.**

МѢДЕНЫЙ, МЕДЕНЫЙ, МИДЕНЫЙ, МѢДЕНЪ, МѢДѢНЪ *прикм.* (*цсл.* мѣдьнъ) (*виготовлений із міді*) мідяний, мідний: помыслилъ цр҃ь дьꙗволимъ наоучѣниємъ. вчинити ко(т)ѣлъ мѣдєнъ. прєтєрши тѣло гєѡргиєво пилами. собравъши вложити в котѣ(л) (1489 *Чет.* 181 зв.); дв҃дъ цр҃ь пр(о)роч(с)твовалъ прєжє рєкучи. сокрушилъ єси ворота мѣдєна. и вєрєи жєлѣзныꙗ поломи(л). тогды пала грѣха нашє(г) с(м)р(т)ь (Там само,

207); две ляханки мѣденыхъ… а двои боты сафяновыхъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); кнѧзь ку(р)пъски(и) // побра(л)… ко(т)лы мєдєныє кухє(н)ныє чотырє (1578 *ЖКК* I, 133–134); Што дей одно было ри(н)штунку моего: зброя, седло… котлы, горъшки меденые (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 130); У олтару: престолъ и жертовникъ,… банка глиненая зъ виномъ, банечка и гадка миденая, што воду носятъ, маленкие (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183).

Див. ще **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДНИЦА *див.* **МѢДНИЦЯ.**

МѢДНИЦЯ, МЕДНИЦА, МЕДНІЦА, МЕДЪНИЦА, МИДНИЦА, МѢДНИЦА, МѢДНЬЦА, МѢДЪНИЦА *ж.* (*стп.* miednica) **1.** (*миска для умивання*) мідниця: і҃с… в҄зав҄ши лен҄тиѡнь. полотно, л҄наноє. и ѡпоясальсѧ. а потомь налиль воды въ оумывальницоу. в мѣд҄ницоу. або в҄ лоханю. и почаль оумывати ногы ѹч҃нкомь своимь (1556–1561 *ПЄ* 406); Срєбра в мисах и в талѣрах… Срєбра налѣвцє и в мєдницы (1558 *AS* VI, 214); кнѧ(з) ку(р)пски(и) // побра(л) то є(ст) мєновитє… ми(с) вєликихъ цыновыхъ… шє(ст) талєро(к) три тѹзины нали(в)ка до ѹмыванѧ рѹ(к) из мє(д)ницєю (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133–134); ѡдѣвало су(к)нноє чо(р)ноє простоє… два ла(н)цѹхи двѣ па(н)ви ц҃рковны(х) и мѣдньца тоє всє видѣвши за(с) дали до рѹ(к) ѡ(т)цѹ лєѡ(н)тїю (Львів, 1579–1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); И опоранився Гедион на завтрее, и вытиснулъ руно, и вытекла роса из руна, полна мѣдниця воды (Вільна, 1600 *Катех.* 47); trulleum мε(д)ніца (I пол. XVII ст. *Своб.* 33); мѣдъницу и наливъку сребрную великую мою столовую и лихтаровъ середних столовых два, тое все при ризъници и той, а не инъшой, уховай Боже, церкви и мѣстъцу зоставую (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 624); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… //… пограби(л)… //… чєпъцовъ два с пєрълами… канаковъ два… мєдъница срєбрънаѧ и наливъка срєбрєнаѧ з гє(р)бами протєстѹючихъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II, 4060, 23 зв., 24 зв., 25); которо(и) сѹмы готовоє было до сорокѹ тисєчє(и) золоты(х) по(л)ски(х) при ты(м) всю маε(т)но(ст) рѹхомѹю золото срєбро ла(н)цѹхи… чаръки кѹбъки… ло(ж)ки наливки ми(д)ници (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 72); меду присного выкопали полбочъковъ чотыри,… котловъ пивных и горелчаных два, кун две, великую циновую, другую также великую медяную, медницу и наливку циновую (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 54).

2. (*дрібна монета*) мідниця: Ассáрїй, Лéпто(н), оволосъ:… Пѣнѧзь, гáрѣль. áбо шє(ст) по(л)ски(х) пѣнѧзі(и),… оволо(с), ѹ аѳи́нѧ(н) вáжи(т) ѕ҃ мѣдни(ц), а мѣдница, з҃ лéп(т) (1627 *ЛБ* 182); terunti(us), цята, мѣдница, ѡволъ (1642 *ЛС* 396).

МѢДНЫЙ *прикм.* (*з медом, на меду*) медовий: приготовмосѧ постомъ и м҃лтвою. вѣстєли. ѧко ѡ(т) пощѣнѧ вєлика польза єсть. сла(ж)ши бо сахара. и мѣдно(г) брашна болєє сє(д)мєрицєю (1489 *Чет.* 297 зв.).

МѢДНЬЦА *див.* **МѢДНИЦЯ.**

МѢДОВНЫЙ *прикм.* Медовий. ◊ **мѣдовноє слово** *див.* **СЛОВО.**

Див. ще **МЕДОВЫЙ.**

МѢДОВЫЙ *див.* **МЕДОВЫЙ.**

МЂ҃ДОНОСЕЦЪ *ч.* Той, хто носить мідні музичні інструменти: aerifer, мѣ҃доносєцъ (1642 *ЛС* 73).

МЂ҃ДЪНИЦА *див.* **МЂ҃ДНИЦЯ.**

МЂ҃ДЬ, МЕДЬ, МИД, МИДЪ, МИДЬ, МІДЬ, МЂ҃Д *ж.* **1.** (*метал червонуватого кольору*) мідь: к тому и купьци зє(м)ны(и) буду(т) плакати и нарєкати по нє(м) длѧ того и(ж) товаро(в) и(х) жадє(н) нє купує(т) товару золота и сєрєбра… и всѧкого начи(н)ѧ з дєрєва на(ко)штовнє(и)шого и(з) мѣ҃ди и(з) жєлєза и(з) ма(р)муру (XVI ст. *КАЗ* 647); Евангелие оксамитомъ чорнымъ крыто, медю оправлено, позлотистое (Київ, 1554 *КМПМ* I (дод.) 7); а та(к) жадає(м) ва(с) абы є(с)тє стараньє ꙋчинили и тои мѣ҃ди на(м) сто ка(н)тарє(и) купи(ли) а мы ва(м) пѣнєзи готовыи пошлємо (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мѣ҃ди блꙗ(х) в҃ важа(т) камєні в҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 20 зв.–21); ѡбразы в сєнатѣ на мѣ҃дь або на ма(р)мори вы́разивши выставлѧ́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 246 зв.); Kowacz midi: kotlarz (Жовква, 1641 *Dict.* 65); Сє́лла оуроди́ла Ѳовє́лѧ кото́рыи мо́лото(м) ро́битъ. и бы́лъ рємєснико́мъ всѧ́кои робо́ты ѡ(т) мє́ди и жєлѣ́за (серед. XVII ст. *Хрон.* 293); *У порівн.:* И гды(ж) бымь мо́виль, ꙗ́ко аг҃гль, а любв҃є бы(х) нє има(л) бы(м) ты́ж ꙗко мѣ҃(д) д҃звинѣль, хо(т) бы(х) ма(л) на(д) лю(д) розꙋ(м) и бы(х) ма́ль такꙋю вѣ҃рꙋ жє бы(х) го́ры мо́гь пєрєставлѧти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 219 зв.).

2. (*вироби з міді*) мідь: такожъ золота, сребра, пенезей готовыхъ, ланъцуховъ, клейнотовъ, перелъ, шатъ,… тежъ цынь, мѣ҃дь, олова,… все, отъ мала до веля, даю, дарую… менованому сыну моєму (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30); пани Богдана Ѳєдоровна кнѧжна Чєтвєртєнскаѧ,… записала Єє Милости по животє своєм вси рѣчи рꙋхомыє…, ꙗко золото, срѣбро, пєрла, шаты,… кꙋхонныє рєчи, цынꙋ, мѣ҃дь и иншиє вси рєчи рꙋхомыє (Суходоли, 1559 *AS* VI, 47); в ты(х) имє(н)ꙗхъ было прыви(л)ꙗ на имє(н)ꙗ ли(с)ты дє(л)чиє… злото срє(б)ро готовыє гр(ши) клє(и)ноты пє(р)ла ла(н)цухи шаты зъброю цєнъ мєдь (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III, 4071, 32 зв.); пограбили… цины, мидъ, пулмисковъ, приставокъ, фляшъ, шкатула за пятъдесять золотыхъ куплена (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); до то(г) цынъ мѣ҃ди конє(и) бы(д)ла ѡвє(ц) свинє(и) ѡ(т) мала до вєлꙗ всє тоє цо(р)цє моє(и) зофии має(т) ѡна а(ж) до лє(т) доро(с)лы(х) в опєцє ꙋ ма(т)ки своє(и) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 12 зв.–13); пограбили… яко гроши готовые золото, срибро, цын, мид, кони, быдъло, шаты… все от мала до велика ничого не зоставывши (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* V-3, 154); также и иншие вси речи мое рухомые, по мне // позосталые, яко стадо, быдло рогатое и нерогатое, и што бы колвекъ от сребра и золота, цинъ, мѣ҃д, – ово зъгола, што бы се ено речъю рухомою назвати могъло, – то все,… милой цорце моей… дарую и вечными часы записую (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 86–87); которые такъ збожа въ гумьнах будучые молоченые и немолоченые, яко и быдла рогатые и нерогатые, свини, овце, куры, гусы, цын, мидь позабиравшы… дворъ и мешькане… огнем спалили и в попелъ обернули (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 535).

3. (*мідні монети, гроші*) мідь: И заказаль и(м), абы ничого нє брали на поу(т). тлько

жезль єдинь. ани мошˢны, ани хлѣба. ани в чєрєсь мѣди (1556–1561 *ПЄ* 147); нє стєжитє злата ни срєбра ни миди (Дермань, 1602 *ПВКРДА* IV-1, 36).

МѢДѢНЪ *див.* **МѢДЕНЫЙ.**

МѢДЯНИЙ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДЯНЇЙ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДЯНОГЪ *прикм. у ролі ім.* (*міфічна істота з мідними ногами*) мідноногий: aeripes, мѣдяногъ (1642 *ЛС* 73).

МѢДЯНЪ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДЯНЫЙ, МЕДАНЫЙ, МИДЯНЫЙ, МѢДЯНИЙ, МѢДЯНЇЙ, МѢДАНЫЙ, МѢДЯНЪ, МѢДАНЪ *прикм.* **1.** (*який містить мідь*) мідний: bot[r]ytis, мѣдянїи помєти (1642 *ЛС* 104); cadmites, камє(н) мѣдяны(й) (Там само, 107); cadmia, жужєлїє мѣдяноє (Там само);

те саме, що **мѣденый**: росказа(л) бг҃ з нб҃а абы(и) моѵ(и)сєй завѣси(л) оу́жа мѣданого на сто(л)пь. оу посрє(д)кѫ ста́но(в) жидо(в)ски(х) (XVI ст. *УЄ* 29519, 44); гаковъницъ старыхъ коротъкихъ… двѣ… Бȣлава мєданаа вєликаа роботы старосвє(т)скоє (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); тамъ же… видели есми… ручъницъ три, рогатинъ две,… горьщъковъ мидяныхъ три, котловъ два, шабель пять,… съ попелу выгребеныхъ, колко копъ, а селце тое, Кобъче, все пустое (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 131); Панъ Жолковский былъ гетманомъ полнымъ; взялъ тогда Наливайка,… которого у Варшавѣ кроль казалъ на мѣдянуй кобылѣ возити (поч. XVII ст. *КЛ* 77); aereus, мѣдя(н) (1642 *ЛС* 73); панъ Бєлєцъки(и)… у Ивана Водяника… кгва(л)то(в)нє выдравъ…: конє(и) сємъ, бахъмата строкатого власного протє(с)туючого, конє(в), мѣдяную ми(с)ци новыхъ тры,… талировъ шє(ст) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

2. *Перен.* Міцний, стійкий: былъ [Острожский] архіереевъ и священниковъ велце шануючій, оборонца вѣры… силный муръ мѣдяный, отъ Бога блгагочестію нашему поставленый въ Россіи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1137).

3. *Перен.* Непридатний для обробітку, твердий: И да́мъ ва́мъ нб҃о звє́рхȣ ꙗ́кѡ жєлѣзо, а зє́млю мѣданȣю, вˢни́вєчь по́йдє пра́ца ва́ша, нє да́стъ зємлѧ пожи́ткȣ, ани дрєва дадȣтъ овочо(в) и пȣщȣ на ва́сь звѣри полєвы́и, кото́рыи б поє́ли ва́сь и добы́токъ ва́шъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

4. *Перен.* (*кольору міді*) мідний: тогды бȣдє(т) нб҃о какъ мѣдано. ни росы нє пȣстить на зємлю. ни вѣтри возвѣють на всю зємлю (1489 *Чет.* 373); Юж нам небо мѣдяним ся стало, Котороє с пѣрвотъку з нас не голдовало (1648 *Елег.* 152).

МѢДАНИЦЯ *ж.* Те саме, що **мѣдниця** у 1 знач.: и много инˢши(х) рѣчїи є(ст) которыи прияли дрѧжати. оумываниѧ сˢклѣниць и конˢвїи и мѣданиць и столˢцовь (1556–1561 *ПЄ* 152).

МѢДАНЪ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢДАНЫЙ *див.* **МѢДЯНЫЙ.**

МѢЗЕРЇА *ж.* (*лат.* miseria) (*вбогість, бідність*) мізерія: Бѣдство: мѣзє́рїа, а(л)бо сро́гостˢ, и ты́жˢ потȣжность вˢ мо́вѣ (1627 *ЛБ* 13).

МѢЗЕРНЕ *див.* **МИЗЕРНЕ.**

МѢЗЕРНИЙ *див.* **МИЗЕРНЫЙ.**

МѢЗЕРНОСТЬ *ж.* **1.** Мізерність, злиденність, убогість: ѡкаа́нїє, мѣзє(р)ность (1596 *ЛЗ* 86); Ѡкаа́нство: ѡкаа́нїє, мѣзе́рно(ст), не́ндза, оубо́зство, нєдоста́токъ, лихо́та (1627 *ЛБ* 151).

2. Нікчемність, негідність, мерзенність: ѡ ꙗ́къ широ́кїй ѡ по(д)лости лю(д)ской плачли́вый ла́мєнˁтъ. и ꙗ(к) вєли́кїє чоловѣчєє мѣзе́рности оуказа(н)ѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 120).

МѢЗЕРНЫЙ *див.* **МИЗЕРНЫЙ.**

МѢЗЕРНѢЙШИЙ, МѢЗЕРНѢЙШЇЙ *прикм. в. ст.* **1.** Мізерніший, бідніший: Бѣднѣ́йшїй: Мѣзєрнѣ́йшїй (1627 *ЛБ* 13).

2. Мізерніший, ганебніший: Далєкѡ ба́рзѣй встыдли́вшаѧ и мѣзєрнѣ́йшаѧ є(ст) рє(ч), нє то́лко мо́вити, а́лє и само́ю ре́чˁю проника́ти и до́брє вѣ́дати свою нєдолѹ́жность, и то што вˁ не́й є(ст) нєнаѹче́ноє и нєвыцвиче́ноє (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 194).

3. Мізерніший, жалюгідніший: а єсли бы сѧ [блудний син] бы(л) ѡ(т)ча́ѧлъ своє́го живота, и з лєда́кимъ лєдаꙗко зєзво́лилъ ме́шкати на зємли чоужє́й, нє достѹпи́лъ бы того чого достѹпи́лъ. на ѡста́токъ го́лодомъ боу́дѹчи змо́рєнъ, мѣзє(р)нѣ́йшѹю на(д) всѣ́хъ по(д)на́лˁ бы смр҃ть (Острог, 1607 *Лѣк.* 29).

МѢЗЕРНѢЙШЇЙ *див.* **МѢЗЕРНѢЙШИЙ.**

МѢЗИЛНЫЙ *прикм.* Мізинний. ◊ **мѣзилный перстъ** *див.* **ПЕРСТЪ.**

Див. ще **МѢЗИНИЙ.**

МѢЗИНЕЦЬ *ч.* **1.** (*найменша дитина в сім'ї*) мізинець: Мѣзинєць, оуписа(л), сєстричнѹ свою. ѳєѡ(до)рѹ (Київ, кін. XVI – поч. XVII ст. *Пом.Печ.* 32).

2. Вл.н.: гры(ц)ко мѣзинє(ц) з фо(л)ва(р)ку тє(р)навско(г) за ро(к) чиншѹ (потрутивши прїво(з) сѣна чє(рн)цо(м) и хованє коровы по мана(с)ты(р)ско(и) зостало(и)) ѡстато(к) да(л) 8 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1049, 6 зв.).

Див. ще **МѢЗЫНЪ.**

МѢЗИНИЙ, МЕЗИНЫЙ, МИЗИНЫЙ *прикм.* Мізинний. ◊ **мезиный палецъ, палецъ мизиный (мезиный)** *див.* **ПАЛЕЦЪ; мѣзиний синъ** *див.* **СЫНЪ.**

Див. ще **МѢЗИЛНЫЙ.**

МѢЗЫНЪ, МИЗЫНЪ *ч.* Те саме, що **мѣзинець** у 2 знач.: Мѣзынъ Грынєцъ (1649 *РЗВ* 201); Анъдрушъко Мизы(н) (Там само, 207).

МѢЛЇОНЪ *див.* **МІЛЇОНЪ.**

МѢЛКИЙ, МѢЛЪКЪ *прикм.* **1.** Неглибокий, мілкий; невеликий: а ѡ(д) той слѹдвѣ на мѣлкѹю дєбрь на долинѹ до дєбри названоє сѹходолнаꙗ тою дєбрєю сѹходолною идѹчи за сл҃нцє к полѹ(д)ню в долинѹ сѹходолъ а… чєрє(з) дорогѹ… до… сєла королю(в)ского идѹчѹю просто // до рѣчки липи на кото-ро(и) рѣ(ч)цє изи, и стави манастырскиє сѹ(т) (Унів, 1581 *ЛСБ* 61).

2. *Перен.* (*обмежений, примітивний*) неглибокий: Того жъ вечора дали такую отповедь съ кола оного посломъ короля его милости, ижъ то около зъедноченья церкви Грече-

ское зъ Латинъскимъ костеломъ // великии суть речи и глубокие, а у нихъ головы суть мѣлъки: вдаватсе въ нихъ не хочутъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 216–218);

незначний, недостатній: Що зась мáємѡ розꙋмѣти ѡ мѣлкой и слáбой Архієрéѡвъ нѣкоторыхъ оумѣéтности, звлáща вˢ наꙋкахˢ Бг҃ословски(х), ꙗкъ могꙋтъ Херꙋвимѡвъ прєзˢ исполнéніє оумѣéтности в сєбѣ выѡбражáти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3 зв.).

3. *Перен.* (*уживається для підкреслення своєї меншовартості*) малий: вєдлꙋгъ мѣлˢкогѡ рóзꙋмꙋ моéгѡ, до цнѡ́тъ, вѣ́чны(х) твоихˢ ѡздѡ́бъ, прє(з) котóрыи // ты на сéмъ зéмномъ свѣтѣ по(д)нéслымъ ѡказáлымъ чéстнымъ и слáвнымˢ, а на óномъ нб(с)номˢ, прáвєднымъ и ст҃ы́мъ, за лáскою добротли́вогѡ Бг҃а зостáлєсь, ѡголошéнˢѧ постꙋпꙋю (Вільна, 1620 *См.Каз.* 8–8 зв.).

МѢЛКО *присл.* (*на малі частини*) дрібно, мілко: киминъ… мѣлко толчєнъ и смѣшє(н) з бє(л)ко(м) ꙗичнымъ и прикладыває(м) ко отокꙋ очномꙋ (XVI ст. *Травн.* 137); прє(ди)рєчєнны… корєнь травно(и) мѣлко то(л)чє(н)… в ноздри єго пꙋскає(м) тогда чханіє твори(т) (Там само, 169).

МѢЛКОСТЬ *ж.* **1.** (*мілка частина водойми*) мілина: breuia, бро(д), мѣлко(ст) (1642 *ЛС* 104).

2. Крейда: Мѣлъ: Вáпно, и ты(ж) крéйда. áлбо мѣлкость (1627 *ЛБ* 67).

3. *Перен.* Обмеженість, примітивність: Ꙗ тéжъ прáвє на(д) си́лꙋ, и мѣлкость довтѣпꙋ Котры́й пéвнє нє вмѣлъ бы здóлати и цѣпꙋ. Цнѡ́ты твои, ѡ ѡ(т)чє, вáжилъ ѡписáти, чого (б) и сáмъ Ци́цєро нє мóглъ доказáти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16).

МѢЛКЫЙ, МЕЛКИЙ *прикм.* **1.** (*який складається з малих частинок*) дрібний: А тую со(л), которую справцы наши на скла(д) // купятъ, вси(м) потрєбуючимъ продавати будуть пови(н)ни такъ в толпахъ, яко и в мє(л)кую ровнє тою жь вагою (Дісна, 1579 *ТУ* 177).

2. *Перен.* Дрібний, нікчемний: Ꙗко смѣти боу́дємо,… титоу(л) сн҃въства… привлащáти… ґды и(х) прирожóноє подóбіє свóими ѡ(т)мѣнˢками свóими мѣлкым(и) оумы́слˢками, с твáри своєє істрати́мо змáжємо (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 204).

МѢЛТА *ж.* Толокно: прѧсло, мѣлта толокно (1596 *ЛЗ* 69); Прѧ́сло, Поровнáньє… Мѣлта, толокно (1627 *ЛБ* 103).

МѢЛЪКЪ *див.* **МѢЛКИЙ.**

МѢНА, МЕНА *ж.* (*угода про обмін*) міна: а ε(с)ли бы(х) ꙗ або жона моꙗ або дѣти мои або бли(ж)ниє мои тꙋю мєнꙋ рꙋшили тогды ꙗ заплачи (!) г(с)дрю королю тысѧчю ко(п) гро(ши) а городꙋ володимєрьскомꙋ сто ко(п) грошєи (Володимир, 1508 *Арх.Р.,* фотокоп. 41); а с того спадкꙋ мєли кнѧзю… наполнити тꙋю мєнꙋ, штобы за Стєпанскꙋю част стоѧло, водлꙋг того, ꙗк был кнѧзь… вчинил такꙋю ж мєнꙋ в тых жє имѣнѧхъ з братаничомъ своимъ (Краків, 1519 *AS* III, 193); А естли я исъ тоей мѣны выступилъ, а любо нѣкоторый по мнѣ будучій теперъ и напотомъ а имѣлъ бы тую мѣну рушати и въ тое имѣнье… вступатися, тогды я а любо по мнѣ будучій королю двѣстѣ рублевъ заплатитъ (Луцьк, 1564 *АСД*

VII, 28); на которую мену и листы есмо записные на обѣдве сторонѣ межи собою один другому подавали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/ VI, 281); И абы показа́лъ всѣ́мъ в҄ ꙗко́вой чтѝ и поваже́ню ма́єть бы́ти мѣна ѡ(т) всѣ(х) с(т). Бж҃їа Цр҃ко(в) вєли́каѧ и Ап(с)лскаѧ Кѡнстантінопо́лскаѧ, и и́ныи Всхо́дный С҃тый Бж҃їй Цр҃кви, то́ єсть Алеѯандрійскаѧ, Антіохі́йскаѧ, и Ієр(с)ли́мскаѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 227); Измѣ́на: фри́маркъ, мѣна (1627 *ЛБ* 46).

МѢНЄ, МѢНЬЄ, МѢНА *с.* **1.** Благо; достаток: Сꙋ́тъ ты́жъ єщє пи́сма Гре́цкїи, ю́жъ ѡ(т)кри́тє проти́вныи Цр҃кви всхо́днєй, ба и нѣ́што по(д)зо́рны(х) Слове́нскихъ, при́мѣшѡкъ до Блч(с)ти́выхъ Книгъ, те́ды… жє такіи жъ были, кото́рыи за посѧгне́нїємъ Кѡнстантінопо́лѧ… длѧ доча́сного мѣ́нѧ ѡ(т)щєпилисѧ // были ѡ(т) Цр҃кве всхо́днєй (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 278–279); Прєимѣ́тє(л)ство: всє що на́звышъ и на(д)то в҄ выбо́рности, в҄ положє(н)ю и в҄ мѣню (1627 *ЛБ* 94); Ѡскꙋдѣва́нїє: Нєдостава(н)є, нє до́сытъ мѣньє (Там само, 153).

2. Маєток, маєтність: А тоє мѣнѧ лєжи(т) до(м) и горо(д) строна єдна ива(н) колибака друга строна ма(ка)ровскоє прє(д) даховы(м) домомъ (Львів, 1582 *Юр.* 3 зв.).

МѢНЕЯ *див.* **МИНЕЯ.**

МѢНИТИ *див.* **МЕНИТИ[1].**

МѢНИТИСЯ[1], МЕНИТИСЕ, МѢНИТИСА *дієсл. недок.* **1.** (*змінюватися*) мінятися: Алє пото(м) ры(х)ло коли сє ѡбычає // лю(д)скиє мєнити и пого(р)шивати поча(ли). длꙗ прє(с)тꙋпства и зꙋфа(л)ства лю(д)ского, внєтъ тєжъ ста(р)ши(и) и мо(ж)нє(и)ши(и), мо(ц)ю, во(и)ною, и кгва(л)то(м) королє(в)ства и прєложє(н)ства вшєлꙗкиє станови(т) почали (1582 *Кр.Стр.* 25–25 зв.);

(*порушуватися*) змінюватися: Сло́во бо бж҃їє ни в чо́мъ нє мѣни́тсѧ, Ро́дъ пра́выхъ въ всємъ бл(с)ви́тсѧ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.).

2. (*про зміну фаз Місяця*) мінятися: Тогды и мѣсяцъ ся мѣнилъ на Великодне, и то не дармо: бо ляхи заразъ у великий постъ пошли на козаки на Вкраину, и Богданъ Хмелницкій, гетманъ запорозский, побилъ ихъ (1536–1630 *ХЛ* 79).

МѢНИТИСЯ[2] *див.* **МЕНИТИСЯ.**

МѢНИТИСА *див.* **МѢНИТИСЯ[1].**

МѢНИХЪ *див.* **МНИХЪ.**

МѢНОВАНИЙ *див.* **МЕНОВАНЫЙ.**

МѢНОВАНЫЙ *див.* **МЕНОВАНЫЙ.**

МѢНОВАТИ *див.* **МЕНОВАТИ.**

МѢНОВАТИСА *див.* **МЕНОВАТИСЯ.**

МѢНОВИТЕ *див.* **МЕНОВИТЕ.**

МѢНУТА[1], МѢНЮТА *ж.* (*лат.* minūta) мить, момент: розбо́йник… за то́лькꙋю мѣню́тꙋ що ко́львєкъ прє(з) оуве́сь вѣкъ грѣши́въ оулѣчи́въ. // и впро(д) на(д) ап(с)ловъ заслоу́ги коро́нꙋ ѡдє(р)жалъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 26–27); Ма́нїє: мгне́ньє о́ка, мо́цъ, ва́жност҄, пова́га, досто́йность, го́дно(ст), скло́нно(ст), похи́лно(ст), хотли́во(ст), ча́сточка ча́сꙋ, мѣнꙋта (1627 *ЛБ* 62).

МѢНУТА[2] *ж.* (*стп.* minuta) (*копія документа з урядових книг*) випис: И до нового Кала(н)дарꙗ наро(д) нашъ рꙋ(с)ки(и) примꙋшали, на што мы таковому и(х) новозмышлен-

номꙋ вымыслꙋ нє хотꙗчи ꙋчинили(с)мы ѡсвѣ(д)чєнꙗ, и мѣнуты побравши по(з)вы на ни(х) положили (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); ѡ(т) мѣнꙋти щомъ вынꙗ(л) на ратꙋши даломъ злоты(и) и зновꙋ ҃ї гро(ш) (Львів, 1607–1645 *РДВ* 4); За мѣнꙋтꙋ що бра(т)ствꙋ записа(л)-сѧ П: Лꙋка(ш) на сѣножати далємъ злоты(и) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 4); ѡ(т) процєссꙋ и ѡ(т) тєстамє(н)тꙋ що(м) вынѧ(л) мѣнꙋты далє(м) злоты(х) три и гро(ш) ҃в (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8); 40 мѣну(т) в справѣ жорави(н)ско(г) староста по(д)пїса(л) и пїса(р) прїпєчата(л) ѡ(т) всє(г) з(л) 3 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1052, 6 зв.).

МѢНУЦІЯ *ж.* (*стп.* minucyje, *лат.* minutiae) річний календар, що містить відомості з астрології, поради й прогнози: И пишет Потей в тых же остатных книжках своих нынѣшных о новом календару,… хвалячи той богопротивный календар,… и нѣякого Лясота, который противъ нового календара мѣнуціи выдаєт, отповѣдаєте и до Рыму на науку єму радите ихати, абы ся тут клопоту рыхлѣ сего свѣта вызволилъ (Львів, 1605–1606 *Перест*. 45).

МѢНЬЄ *див.* **МѢНЄ.**

МѢНѢЯ *ж.* (*лат.* minium) (*фарба оранжево-червоного або червоно-брунатного кольору*) сурик: на старꙋю блꙗ(хꙋ) мѣнѣю и покость г(рш) а҃к ковалєви ѡ(т) кр(с)та что на воротѣ(х) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3).

МѢНЮТА *див.* **МѢНУТА[1].**

МѢНЯТИ, МЕНЯТИ, МЕНѦТИ, МѢНѦТИ *дієсл. недок.* **1.** (що, що на що, що за що) (*віддаючи, одержувати натомість що-небудь; обмінювати*) міняти: волєнь єго мл(с)ть исправє(д)ливыи наслє(д)ки єго мл(с)ти то собѣ ро(з)ширити прибавити лю(д)ми ѡсадити мєнѧти даровати и ку своєму вжито(ч)номꙋ и лѣпшому ѡбє(р)нути (Луцьк, 1532 *Арх.Р.*, фотокоп. 13); Плєскачъ, мєщанинъ ѡстрозски(и)… нѣкоторыє рєчы… на товары мєнѧ(л) (Луцьк, 1565 *ТУ* 110); пани Макгдалена, як хотечи, по воли своей шафовати и такъ всю зараз, як теж и по частемъ розно кому хотя отдавати, продавати и меняти… волна будет (Шелвів, 1580 *АрхЮЗР* 8/ III, 320); обывателемъ панствъ нашихъ и чужоземцомъ, волно с товары всякими приеждчати, торговати,… товары за товары меняти, платечы на старосту черкаского… мыто торговое (Варшава, 1592 *ЧИОНЛ* XIV-3, 106);

(*давати що-небудь за плату*) вимінювати, міняти: Без покаянія святости повчають и отпу́сты свои за злото меня́ють І блу́ды и въбыйства людєм разрешили, который бы им сребро приносили (к. XVI ст. *Укр.п.* 83).

2. Те саме, що **мѣнятися** у 1 знач.: а мєнѧ(л) єсми изь єго мл(с)тью вѣчно и нєпорꙋшно ꙋ ты(х) имѣньꙗ(х) ничого на сєбє нє ѡставлѧючи (Володимир, 1508 *Арх.Р.*, фотокоп. 41); Жаловалъ намъ кнѧзь Михайло Роговицкий на кнѧзѧ Михайла Сонкгꙋшковича и на єго сыновъ,… ѡ томъ, штожъ ѡни сами своєю доброю волєю мєнѧли с нимъ имѣньємъ (Краків, 1510 *AS* III, 72); Мы… вызнаваєм сим нашим листом сами на сєбє, комꙋ бꙋдєт потрєб того вѣдати, або чтꙋчи слышати: Штож мѣнѧли єсми подвори ис кнѧзєм (Володимир, 1521 *AS* III, 207); Я, Ларіонъ, игуменъ Пересопницкій… мѣнялъ есми съ паномъ Петромъ Яновичемъ… тымъ своимъ

имѣньемъ… на имя Чемеринъ, вѣчно и непорушно, на его имѣнье на Дядковичи (Луцьк, 1564 *АСД* VII, 28).

3. (що) (*здійснювати обмін і розмін грошей*) міняти: и вошоль і҃с до їр(с)лима. и нашоль в҄ цр҃к҄ви тыи которыи тамь продавали волы ѡвьцѣ и голоубы а и пѣнаѕи мѣнаючи сєдѣли (1556–1561 *ПЄ* 347 зв.).

4. (що) (*робити іншим, змінювати*) міняти: князь Иван… напротивну того рек князю Богушу: я дей, княже Богушу, о тое имене… с твоею милостю умолву маю меняти (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 24).

МѢНЯТИСЯ, МЕНАТИСА, МѢНЯТИСА *дієсл. недок.* **1.** (*робити взаємний обмін; обмінюватися*) мінятися: Жаловал намъ зєманин… Матфей… ѡ томъ, штож дє́й ты мєнал са з нимъ имєнємъ своимъ, Ставровом, на имєна єго, Красово (Краків, 1539 *AS* IV, 224); мо(и) кѹбокъ пога(р) далєко єсть вєнкши(и) нижєли тво(и) мѣнꙗ(и)мыса тєды подобаєтьса дай ми твой нє ѹчыню ꙗ свой собѣ заховаю (XVI ст. *Розм.* 20); Гафичъ Іва(н) мѣня(л)ся лазомъ и(з) попы кални(ц)кыми (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XVI, 223).

2. (*зазнавати змін*) мінятися: тыхъ сло(в) живыхъ и животворащихъ, єѵ(г)лїстовє, ап(с)ловє, и вси истиннїи ѹчитєлєвє, нѣкгды нє роздєлали, ани ѡ(т)мєнали, алє ꙗкъ пришло до римъского законодавца, нє толко слова, алє и самый ихъ скѹтокъ мѹсилъ са мєнати, што вси єго наслѣдовницы мо(ц)но твєрдатъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 19 зв.).

МѢНЯТИСА *див.* **МѢНЯТИСЯ.**

МѢНА *див.* **МѢНЄ.**

МѢНАТИ *див.* **МѢНЯТИ.**

МѢНАЮЩИЙ *дієприкм. у ролі ім.* (*той, хто займається розміном грошей*) міняйло: Повѣсть о ѡслици изь ослѣтємь. и о народѣ крычащємь сп҃сєнїи сн҃оу дв҃довымь. О выгнанїи пѣняѕѣ мѣнающи(м) з храмѹ (1556–1561 *ПЄ* 89).

МѢРА, **МЕРА** *ж.* **1.** (*засіб, предмет для вимірювання, зважування*) міра: и не держи мѣру кривую, великую – куповати, а малую – продавати (XVI ст. *НЄ* 19); ѹста(в)уємъ абы… в мєстє(х) н҃ши(х)… в торъго(х) збо(ж)є всакоє продавати мєра абы была… ро(в)на то є(ст) абы была по(в)на бо(ч)ка (1566 *ВЛС* 11); Та́кжє: сн҃ѹръ Тєсє́лскїи, наѹго́лникъ, мѣ́ра, про́ба, ра́дъ, Ста́нъ, пора́до(к), а́лбо кано́нъ (1627 *ЛБ* 41); Рє́чъ або́вѣм҄ є́стъ нєпристо́йнаа, и на(д) вшєла́кѹю Нєсправєдли́вость на́горшаа, Двѣ ва́зѣ, а́бѡ двѣ мѣ́ры мѣ́ти, єднѹ бол҄шѹю дрѹгѹю мє́н҄шѹю, на зрадли́воє ошѹка(н)є и кѹ шко́дѣ Бли́жнєгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 97); congius, го(р)щокъ, мѣра, го(р)нєцъ (1642 *ЛС* 135); грѣшть (!)… кото́рыє ваго́ю, мѣрою, и ло(к)тє(м) ѡшѹкивають кѹпцо́въ (Львів, 1645 *О тайн.* 107).

2. (*кількість, величина, об'єм, розмір чого-небудь*) міра: А бочки на тот попєл мают быти роблєни, ꙗкъ того ѡбычай єсть, в тѹю ж мѣрѹ, ꙗк ѹ Кодни в пана Сопиги робат (Краків, 1539 *AS* IV, 214); Дєла два спижаныхъ старыхъ… кѹла до ѡбєюхъ ѡ(д)ноє мєры ѡколо на двє пади и на г҃ пальцы (1552 *ОКЗ* 35 зв.); а кѹла до вси(х) тыхъ са(р)патино(в) в о(д)нѹ мєрѹ ꙗкъ кѹричєє ꙗ(и)цє (1552 *ООвр.З.* 98 зв.); Тыхъ всихъ городє(н) которыє на мостѹ стырє сто шє(ст)дєса(т) ѡдна городна

а сами нє в о(д)нѹ мєрѹ (1552 *ОЛЗ* 176); А маю(т) пи(л)новáти встави(ч)нє вє(с)по(л) во всє(м); мѣры тєсанꙗ камєнꙗ… и мѹрованꙗ статє(ч)ного мєжи всєю чєлꙗ(д)ю и ѹчнꙗми и(х), та(к)жє и строны стосованꙗ вáпна и всєи матєрии що до роботы мѹлꙗ(р)скоє налєжи(т) (Львів, 1598 *ЛСБ* 324); Съпротивоси́лный: Равноси́лный. Такóи жъ рóвнои ваги, мѣры, мóцы бѹдѹчїй (1627 *ЛБ* 128); нє самы́є ти(л)ко пóкармы, алє тéжъ и мѣра и́хъ вєли́каꙗ ѡ́стрыє ср(д)ца нарѹшáє(т) и тѹпи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 64 зв.); Дóлгость вѣка одногѡ бѹдєтъ мѣла л҃. локóть, а ширóкость чоты́рє ровна бѹдє мѣра всѣхъ вѣкъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103); Под҄ одноє́ю мѣрою оучинéны бѹдѹтъ вси опóны (Там само); **въ мѣру** – відповідно до: нєвѣста… дала оучини́ти з҄ мѣди óбразъ Х҃въ, в҄ мѣрѹ взрóстѹ Х҃ва (Київ, бл. 1619 *О обр.* 17); а мéртвы(и) Въскрéснѹтъ єдини́мъ Вóзрастомъ, стáрыи; и молѡды́и; нє вє(д)лє лѣтъ свѡи́хъ; но в҄ мѣрѹ възраста хв҃а (Чернігів, 1646 *Перло* 144 зв.).

3. (*одиниця вимірювання*) міра: маєть мєрєно быти ѡт Городєльца до Клєвєцка и ѡпать тѹю мєрѹ вымєривши и тою ж мєрою взѧти мєрити ѡтъ рєки Тѹрьи,… и ꙗкъ мєра стала…, такъжо долгаꙗ мєра маєть стати ѹ дѹбровѹ…, гдє Бєрєзоваꙗ стрѹга впала в Тѹрю (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); ѹста(в)уємъ… абы была по(в)на бо(ч)ка в которо(и) бо(т)це (!) має(т) бы(ти) чотыри ко(р)цы мєры нашоє дво(р)ноє ро(в)ныє бє(з) вє(р)ху и трасє(н)ꙗ алє по(д) стры(х) котораꙗ мєра має(т) бы(ти) вымєрєна ѹ ви(л)ни… а при собє має(т) мє(т) врѧ(д) мє(ст)ски(и) (1566 *ВЛС* 11); а ланъ волны(и) шольтискии з обшаромъ к тому лану которы(и) то ѡбша(р) маєтъ бы(ти) на шєсть ѡтринъ тамошнєє мєри (Пиянь, 1592 *ЦДІАЛ* 131, 615); За s҃ мѣ(р) су(к)на бризинъского по в҃і гро(ш) мѣра (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 6); и броны су(т) до(л)го(ст) и широта и высоко(ст) єго и мѣри(л) му(р) єго сто и соро(к) и чотиры ло(к)ти мѣри чоловѣчєи (XVI ст. *КАЗ* 659); Грани́цєю обвєсти в҄ áркѹшѹ папѣрѹ, Котры(м) до выличє(н)ѧ нѣхтъ нє нáйдє(т) мѣрѹ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Кóблъ, или кобéлъ: Корéцъ, мѣра (1627 *ЛБ* 53);

місцеві одиниці вимірювання сипких тіл: **Берестейская мѣра**: маю дати на тѹю комагѹ мѹки корєц ржаноє Бєрєстєйскоє мѣры (Городище, 1551 *AS* VI, 108); **Володавская мѣра**: маю дати на тѹю комагѹ… корєцъ крупъ Володавскоє мѣры (Городище, 1551 *AS* VI, 108); **кієвская мѣра, мера києвская**: А тыи мнѣ люди давали осмъ вѣдеръ меду кіевское мѣры (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/ VI, 10); кнзъ Воронєцки(и)… взялъ… //… жита молочоного мєры києвскоє сто, проса мѣ(р) сорокъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 75–76); **мера житомирская**: збо(ж)я было: жита коло(д) три, пшєници по(л)торы колоды мєры житоми(р)скоє (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); **мера Ковелъская**: Продал Єго Милостъ мнє жита сто лаштов, а в кождый лашть по двадьцати и по пєти мацъ мєри Ковєлъской водлє ѡбычаю, ꙗко в мѣстє Ковєлскомъ мєрѧт, маєтъ дати (Вільна, 1555 *AS* VII, 9); **мера Олыцкая**: а новинъ на пять мац мери Олыцкое, кгвалтовне поорали и тотъ кгрунтъ з посесыи спокойное… вытеснули (Луцьк, 1614 *АрхЮЗР* 1/VI, 445); **мера Торчинска**: И ѡ(т)да(в)ши єму на то(т) рокъ помєнєны(и) до рукъ єго тую всю

спо(л)на сто лашто(в) жита мєрою То(р)чи(н)-скою, на кожьды(и) лаштъ по пε(т)надъцати мацъ, повинε(н) за(с) буду тоє всє жито на комягахъ своихъ вла(с)ны(х)… ѡ(т)провадити (Володимир, 1584 *ТУ* 205); **мѣра (мера) Володимирская** (**Володимерская)**: а кꙋ томꙋ єщє мают ємꙋ дат ꙋ Володавѣ на комагꙋ по полтора корца мꙋки иржаной, мѣры Володимєрскоє (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); маєт Єго Милость дати… по маци горохꙋ мєры Володимирскоє (Володимир, 1552 *AS* VI, 121); **мѣра Вѣницкая**: а дванадцать загородниковъ, которые ку огородомъ своими и роли маютъ, къ тому млынъ о дву колахъ, съ которого на кождый тыждень вымеру приходило збожья вшелякого по чотыри третинники, мѣры Вѣницкое (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 123); **мѣра Луцка**: выдалъ… тому жъ Богушеви… пшеничное муки две мѣри Луцкихъ (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); **мера Овруцкая**: на которых нивах засевается збожя меры Овруцкое ведер осмънадцат (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 289); **холмьская мѣра**: а дани в Сошнє ѡсмънадцат вєдєръ холмьскоє мѣри (Кошир, 1502 *AS* I, 148).

4. (*плата збіжжям за змелювання зерна*) мірка: А маєть ѡн тот замокъ… (дєржати)… зъ млыны и зъ их мєрами (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Млыны ѡдинъ по(д) мєстомъ на рєцє богꙋ… дрꙋги(и) по(д) мєстомъ на рєцє вєницы… трєти(и) в сєлє мєзаковє… двє колє на мливо… идєть ѡтъ млива мєра дєсатаа с тыхъ… трєтаа млинарꙋ (1552 *ОВін.З.* 134); которое млынарство у млыне Голешовскомъ с третею мерою… за куплею своею у пушкаря луцкого… держал и вживал есми от часу на себе немалого (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270); а в млыне нашом Селецком на потребу его дворную… без меры и черги пану Иваницкому, поколь тую заставу нашу держати будеть, молоти всякую пашню… волно (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 156); в млине… в пятницу мѣра вся на манастыръ в кождом тыждне (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 477).

5. Міряння, вимірювання: а оттоль дубровою межи дорожкою, которая идеть с Подъгаец до Киверец,… праве по половицы дубровки пускаючи до пробков, а половицу к дорозе, посередине, якъ гдѣ мѣра вказала, копцы есмо покопали (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 368); тєра(з) жє мѣрмы бы намнє(и) ꙗ розꙋмѣю ѡ мѣри на твою вѣрꙋ з ѡхотою прєстанꙋ ѡзми ѡво твои гроши (XVI ст. *Розм.* 57); Аріѳмєтіка: Числи́тє(л)наа. хꙋдо́жєство ꙗ(ж) съчисла́ти число. Наꙋка ли(ч)бы. хи́тро(ст) мѣры. фо́ртє(л) рахова́нѧ (1627 *ЛБ* 179); нє чини́тє ничо́гѡ прєвро́тногѡ… вˢ ва́зѣ, и вˢ мѣрє, ша́ли справєдли́вы и ро́вны нєха(и) бꙋдꙋ(т) (серед. XVII ст. *Хрон.* 123).

6. (*виміряна й зазначена на місцевості межа, границя*) міра: до того часу, ни(м) скутокъ сво(и) тая справа ѡ(з)мє(т), тыхъ кгру(н)товъ уживати поза мєру и копцы (1599 *ККПС* 112).

7. *Перен.* (*величина, сила вияву чого-небудь*) міра: и хочу то твоε(и) мл(с)ти таковою (ж) мѣрою приꙗзнью и послꙋгою бра(т)скою заслꙋгова(ти) в чо(м) сѧ коли бꙋдꙋ по(т)рєби(з)нε твоεи мл(с)ти… годи(ти) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); і͠с х͠с с͠нъ б͠жїй… тєпєръ ма́єтъ быти южъ пото(м) триоумфъ по(д)вышˢшєный та́къ ба́рзо, ижъ що́колвєкъ

бы́лъ оутратилъ двоа́кою мѣрою маєтъ бы́ти ємоу ѡ(т)да́но (поч. XVII ст. *Проп.р.* 113 зв.).

8. *Перен.* (*значення, вага, важливість*) міра: И Киприа́нъ вˢ ли́стє и҃. Кни́гъ .г҃. Сєбє ро́внє зˢ Стє́фа́номъ Єп(с)копомˢ Ри(м)скимъ, вˢ справова́нью цр҃кви, вагꙋ а́лбо мє́рꙋ дє(р)жати твєръди́ть (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 14 зв.); В гла́вѣ г҃ свѣ(д)чи(т). нє дивꙋйсѧ жє(м) ти рѣкль потрєбно є(ст) тобѣ абы(с) сѧ оуродиль з высокости. алє нє вѣдаєшь ѡ(т)ко(л) приходи(т) и далєко идє(т). ѡ вєликаго шалє(н)ства Макєдонˢскаго, и и(х) наслѣ(д)нико(в). ꙗко вѣдати могѫ(т) глꙋбинꙋ дх҃а ст҃ого и мѣрꙋ исхождєнїѧ єго (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 49 зв.).

9. *Перен.* (*критерій оцінки людських учинків, справ*) міра; мірило: вˢ которꙋю мѣроу мѣритє ѡтмѣритсѧ вамъ (1489 *Чет.* 291); У котрую мѣру мѣрите, выдмѣритъ ся вамъ (XVI ст. *НЄ* 149); которою мѣрою боудєтє мѣрити ѡ(т)мѣритˢсѧ ва(м) (1556–1561 *ПЄ* 38 зв.); Которым бо судом соудітє судят вам а которою мѣрою будєтє мѣріти ѡ(т)мѣрітьца вам (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 49); тєды таковыи нєхай сѧ ты(ж) такои мл(с)ти ѡ(т) х҃а с҃на бжїа надѣваєть абовѣмь котрою мѣрою мѣритє тоєю мѣрѫ ва(м) ты(ж) ѡ(т)мѣрать (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 59 зв.); и ꙗ́къ са́ми вы́слꙋхаємо, та́къ и вы́слꙋхани боудємо… кг(д)ыжъ ꙗкѡ́ю мѣрою мѣришˢ, ѡ(т)мѣрєно боу́дєтˢ и тобѣ (Острог, 1614 *Тест.* 159); Пода́лєсь на́мъ вˢ Рѡ́ссіи зна́ти вˢ ча́сахъ мѣрꙋ, Вˢ чо́мъ пока́жємь ѡ(т)стꙋпнымˢ фалшъ и́хˢ и нєвѣрꙋ (Київ, 1632 *Євх.* 296); на́сь ѡбража́ють, вы́стꙋпки ѡ(т)пꙋска́ймѡ… Єсли́ жˢ мы нє ѡ(т)пꙋстимѡ, ѡ(т)пꙋщє́нїѧ тєжˢ нє достꙋпимѡ: Понєва́жˢ кото́рою мѣрою мы мѣримѡ, то́єю жъ и на́мъ ѡ(т)мѣрєно бꙋ́дєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 58); А́вва нєпостижи́мый, б҃гъ прє(д)вѣчныхъ вѣкѡвъ, Розꙋмновѣчною всѣхъ ѡбда́рилъ чловє́кѡвъ Словє́сною д҃шєю; сˢ котро́и похо́дитъ Єдновла́сно(ст) всѣхъ смыслѡ(в), бовѣмˢ ѡна ро́дитˢ На́ймєншїє аффє́кта, ѡбоихъ стро́нъ мѣры (Львів, 1642 *Бут.* 4).

10. *Перен.* Взірець, зразок: Тꙋтъ тєды ста(в)ши вопроси(л) бы(х) ва(с), зго́дꙋ вѣры важꙋчи(х): что є(ст) стєпє(н) совє(р)шєнїѧ, ѡ которо(м) дєониси(и) рє(к). а́лє вѣмъ и(ж) нє то(л)ко ѡ(т)повѣдѣти ми си́лы совє(р)шєнїа мѣры нє можєтє, а́лє нє зна́ю самыє го́лыє слова дєѡни́сїє(м) рєчє(н)ныє, єсли коли вˢ книѕѣ єго проходили єстє (1598 *Виш. Кн.* 271 зв.); А нє то(л)ко ко блг(д)ти дх҃а ст҃го приво́дачи(х) пора(д)ка(х) мѣры, єсли ва(с) вопрошꙋ ѡ(т)повѣдити ми нє мо́жєтє, а́лє и ѡ(т) ты(х) па(т) тєлє(с)но ꙋзаконє́ны(х) стєпєнє(и), ѡ нєвыпо(л)нєню и(х), є́гда ва(с) вопрошꙋ, Соромѣтисѧ бꙋдєтє (Там само).

11. *Перен.* (*те, що визначене, відміряне як відплата за вчинки*) міра: а такˢ жє и сами собѣ // свѣ(д)читє. ижє єстє с҃новє тыхь которыи побили пр(о)р(о)ркы. выпо(л)нитє и вы такˢ жє мѣроу ѡ(т)ц҃євь (1556–1561 *ПЄ* 99 зв.–100).

12. (*певна вікова межа, рівень*) міра: А за́сь Х҃с… хотачи́ нась… оуча́стниками мѣти… но́вый ты́жъ на́мъ по́кармъ на́шємꙋ ѡ(т) рожєню присто́йный назначи(л), и ꙗ́кобы члч(с)во до доскона́лого мѣры възраста по́лности… могло́ тымъ… приходи́ти (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 177); Въ аравїи пи́шꙋ(т) Пта́ха єдиного́ быти на свѣтѣ, фини́ѯа. Кото́рїи… ꙗко

хробачо(к) бѫ́де(т) напе́рвѣ́й. пото(м) ꙗко голоу́бок҄, а(ж)… прі́йдет҄ ко своєй мѣрѣ. Бꙋ́дєть ꙗко ѡрє́лъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 44 зв.).

13. (*межа допустимого*) міра: Нехай же того Өилялетъ и жаденъ иный не твердитъ, абы Анътиохейский соборъ таковымъ умысломъ тотъ канонъ мелъ постановити, ижъ хотя бы ся што о Пасце и поблудило албо зъ меры // выкрочыло, жебы вже того поправити не годилося: шаленство бы то было великое – видечи явный блудъ, а не смети его поправити! (Вільна, 1599 *Ант*. 777–779); і псо́ты лю(д)скїи прєвы́сѧ(т) мѣрꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 31); Вѣ́дає(м) бо́вѣмъ и́жъ та́ѧ чє́сть… //… само́мꙋ Бꙋ҃ приналє́жить, ѡпро(ч) кото́рого и́ного Бг҃а нє зна́ємъ, анѣ хва́лимо богѡвъ чꙋжи(х), а́нѣ в҄ вєлбє́ню Ст҃ы́хъ… замѣ́рєныи грани́ци пєрєска́кꙋємо, а́лє мѣ́рꙋ в҄ то́мъ захо́вꙋємо (Київ, бл. 1619 *О обр*. 92–93); Та́къжє и зло́тник҄ а́лбо срєбродѣ́лца, в҄ пе́вню мѣ́рꙋ го́рнъ розпалѧ́єтъ, бо єсли збы́тнїй ого́нь бꙋ́дєтъ, розпꙋ́стит҄сѧ и розплынє́т҄сѧ, и згѝнєтъ срє́бро и зло́то (Вільна, 1627 *Дух.б.* 232); **безъ (без) мѣры (мѣри) – а)** (*безмірно, у великій кількості*) без міри: Простє(р)ль ааронъ рꙋ́кꙋ на єѕєра и по́токи. а кг(д)ы та(к) в҄чини(л). пов҄ста́ли жабы бє(з) мѣры. и закри́ли в҄ши(ст)кꙋ зємлю єгѵ́пє(т)скꙋю (Львів, поч. XVII ст. *Крон*. 18 зв.); Бо єдны Пе́рла з҄ ко́штомъ нє ѡшацова́нымъ Нєсли Па́нꙋ пода́рокъ, з҄ ска́рбꙋ дарова́нымъ Хрѵсолі́сы, Смара́гды, Ꙗ́спи́сы, Шафѣ́ры, Дїамє́нты, Кора́лѣ нєсли та́мъ бєз мѣры (Київ, 1632 *Євх*. 304); **б)** (*надмірно, понад міру*) без міри: абовѣмь хто нєправ(д)ою ходи(т) то(т) вши(ст)ко злоє чини(т). нєпра(в)да хочє(т) чꙋжєи має(т)ности блоудꙋ прєлюбодѣйства оупїтисѧ без мѣри або исти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 113 зв.); Що на(д) мѣрꙋ то грѣхъ: нє ви́н҄но вино. алє па́нство прокла́то. То́жъ розꙋмѣ́й ѡ мєдꙋ, мал҄ма́зїи,… и ѡ горѣлцѣ, и всѧ́кїй // напо́й, єсли бєз мѣ́ры: то… калѣцтво… дꙋши, и тѣлꙋ тво́ємꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.–5); **бє́з мѣ́рї** – (*безмірно, дуже сильно*) без міри: Нє оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ Хоть прєнаслѣдованьє а́х тєрпиш бє́з мѣ́рї (Венеція, 1641 *Анаф*. 22); **въ (в) мѣру – а)** те саме, що **по мѣрѣ**: и за(с) длѧ того прѧ(ж)кою замыкає(т) чєрєво, стѧгнꙋвши мо(ц)но, да в҄ мѣрꙋ наладꙋє(т) тꙋю шкꙋтꙋ, или комѧгꙋ оутро́бнꙋю; бо кг(д)ы єє пєрєла(д)ꙋє(т), тогда оу(м) сно(м) и лѣностїю погрꙋжає(т)сѧ, и оу́тапає(т). а єгда в мѣрꙋ брємѧ наложи(т), тогда лацно плывати можє(т), то є(ст) мл҃тисѧ чита(ти), бє(з) забавы сна (п. 1596 *Виш.Кн*. 234); **б)** (*як годиться, як належить*) у міру: Пръвъє оу́бо да бꙋ́дє(т) прочита́тє(л) искꙋсє(н) въ чтє́нїи. бѣ́глы(и) и бы́стры(и) в зра́кꙋ. нє по(в)тарѧючи и заи(к)аючисѧ на ѡ(д)ной рѣчи двакро(т) или́ три, а́лє в мѣ́рꙋ ро(в)но слово(м) по пꙋти рєчєнїй изъѡбра́жєн҄ны(х) да стꙋпає(т) (1599–1600 *Виш.Кн*. 201); **вышей мѣры** – понад міру: Велик єсть бог, судія грозный всему свѣту, пред которым ста́нут папы того вѣку, кото́рые смѣють Христова декрета велце зневажати для марного злата, ламлючи кано́ны и вызна́нье вѣры, и вла́сти шука́ють, яже вышей мѣры (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Вмѣсто власяни́ци царскіи поръфиры, одѣяніє их, яжє вышей мѣры (Там само, 83); **мѣру пребирати –** міру перебирати: Ла(т)восмо знашли таки́є лю́дє кото́риисѧ ѡ(т) покармовъ тꙋчачи(х)

тѣло… по(в)стагáли, нѣ́жъ… оуживáли… Лáтвѣй и ѡ такóвыє, котóрыє… всєго собѣ заборонѧ́ли; нѣжли ѡ такóвы(х) котóрыи бы в оуживáню пóкармо(в) з ѡкáзїи поратовáнѧ злóго здорóвѧ, а мѣры слꙋ́шнои нє прєбирáли (серед. XVII ст. *Кас*. 65 зв.); **мѣры не маючий (маючій, маючїй)** – безмірний: Нєпрєбы́тый абóвѣмˢ тáмъ пáдолъ; и мѣры нє мáючаѧ прóпастˢ (Львів, 1642 *Час.Слово* 273 зв.); бєзˢмѣрный, мѣры нє мáючій (1596 *ЛЗ* 29); Бєзмѣрный: Мѣры нє мáючїй (1627 *ЛБ* 6); **надъ мѣру – а)** безмірно: тыє гори которы(х) є(м) са(м) до(з)налъ вєликими на(д) мѣрꙋ снѣгами оплываю(т) (1582 *Кр.Стр*. 43 зв.); Їсє нш҃ъ, ви́ж(д)ь враги лю́тыѧ нáдъ мѣрꙋ, Узбрóєны и на нáсъ, и на нш҃ꙋ Вѣрꙋ, И вы́бавъ нáсъ, и храни ѡ(т) всѣ́хъ и́хъ навѣ́тѡвъ (1625 *МІКСВ* 133); **б)** те саме, що **не въ мѣру**: Бынамнѣй нє бꙋдꙋ цєнити надъ мѣрꙋ повѣмъ скажꙋ тобѣ разъ даси сємна(д)ца(т) штибровъ и полъ єсли сѧ подобáєть (XVI ст. *Розм*. 27); Прєвъзложéнїє:… Гды пєрєймꙋємо рéчъ словáми // на(д) мѣрꙋ, и на(д) подобéнство, тóєстъ, áлбо нáзбы(т) вєли́кꙋю, áбо нáзбытъ малꙋю (1627 *ЛБ* 91–92); ґды жъ ты́и Гѵ́мны Цр҃кви вˢсхо(д)нєи… бꙋдꙋчою лáскою Дх҃а Пр(с)тáгѡ в ни́хъ што бы крóмѣ цнóты, любо на(д) мѣрꙋ, любо мнѣй нижъ слꙋшна и пристóйна в чл҃кꙋ найдовáлосѧ, оугашáют, и всє в мѣрꙋ во(з)раста дх҃óвногѡ привóдѧтъ (Київ, 1631 *Тр.ц.* 2 ненум.); збꙋдовáлъ брáмы з кáмєньѧ надˢ мѣрꙋ высóкїи (серед. XVII ст. *Хрон*. 363); **не въ мѣру** – (*надмірно*) над міру: ꙗкъ бы́ пєрєстáть: бо вжє плáчємъ мнѡ́го. И нáдъ мѣрꙋ, нє вˢ мѣрꙋ, а єднáкъ ничóго Плачъ н҃шъ… плáчˢ сирóтъ, вдовˢ, болю Нє оуимꙋютъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 4); **по мѣрѣ –** (*помірно*) у міру: Нє борóни(т) на(м)… Ї҃с, ижь бы́(х)мо нє мáли старáтисѧ ѡ покармѣ тєлéсно(м), єдно и(ж) бы(х)мо чини́ли всє… по мѣрѣ… що ко(л)вє(к) чини дóброє єдˢно оу мѣрѣ и(ж) быстє б҃а нє прогнѣвали… вє(д)лє мо(ж)ности и си́ли робити (1645 *УЄ* № 32, 80 зв.); **презъ мѣру** – те саме, що **не въ мѣру**: ѡ(н) стары(и) смо(к) ро(з)вѧза(н) бꙋдꙋчи, свои(м) фо(р)тєлє(м) дáвны(м) гóрдостю óного звѣ(л), котóрій ꙗко ада(м) в раи поча(л) прє(з) мѣрꙋ… на(д) всѣ(х) сѧ выноси́ти и ѡ(т)щєпи(в)ши(с) новы́и éрєси… станови́ти (Вільна, 1596 *З.Каз.* 41); **черезъ мѣру** – те саме, що **не въ мѣру**: авксєнъ гл҃єть которы(и) чл҃къ чєрє(з) мѣрꙋ прїємлє(т) чясто ко(м)ѳарꙋ… сѣдъ станє(т)… и ѡ(т) то(г) сє(ди)на скоро ꙗви(т)сѧ (XVI ст. *Травн*. 140); **у мѣрѣ –** те саме, що **по мѣрѣ:** Ла(т)восмо знашли таки́є людє котóриисѧ ѡ(т) покармовъ тꙋ́чачи(х) тѣло… по(в)стагáли, нѣ́жъ… оуживáли… Лáтвѣй и ѡ такóвыє, котóрыє… всєго собѣ заборонѧ́ли; нѣжли ѡ такóвы(х) котóрыи бы в оуживáню пóкармо(в) з ѡкáзїи поратовáнѧ злóго здорóвѧ, а мѣ́ры слꙋ́шнои нє прєбирáли (серед. XVII ст. *Кас*. 65 зв.).

14. Підстава, причина: справа… пото(м) на рєлꙗции зоста(в)ши в лѣмѣтацию впала, в которꙋю то справꙋ и всѣ ро(з)ницы и зашътьє наши которыє мєжи нами зъ ꙗкоє кольвєкъ мѣры и въ ꙗко(м) кольвє(к) стопъню… были, и(з) єє всѣми поступками… на ꙋгодꙋ ро(з)нꙗли (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1); Тєды съ тоє мѣри розмаите ся // менуютъ: называютъ се ариянами, отъ нечестиваго оного Арія, инъшии зась Савелиянами отъ иншего геретика оного… Савелія (Єгипет, 1602 *Діал*. 52–53);

с тоє то(г)ды мѣры проси(л) ѹмоцованы(и) поводовъ абы длѧ такоє нєпора(д)ноє моцы бы(л) то(т) ѹмоцованы(и) // позваноє стороны ѡ(т) справы ѡ(т)тѧты(и) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II, 4052, 29–29 зв.); плывѹчи бовѣ(м) з ва́ми на то(м) широ́ко(м) мо́ри, нє вѣдаю з҄ ѧки(х) мѣ(р) послизноу(в)шисѧ, на само́є вѣ(ч)ноє згйбєли дно вы́па(л) (Острог, 1607 *Лѣк*. 13); з многи(х) мѣ(р) барзо того дохожѹ, и дорозѹмѣваюсѧ, же є(с)ли коли ѧ(к) по(д) то(т) ча(с) проти(в)ко васъ право(с)лавны(х) ба(р)зо сѹровє пов҄стали: лє(ч) сподѣваюсѧ, и(ж) пн҃ъ Збавитє(л) нє ѡ(с)тави(т) Ва(с) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451); которыхъ то мы на томъ местцу зараз поймать не смели з тыхъ меръ, же они з ручницами поготовю были (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 81); до того вольныхъ паствискъ добыткомъ ихъ вшєлѧкимъ и подданыхъ ихъ… въ толоцє бѹдѹчихъ, и вольного мєлътѧ вшєлѧкого збожа ихъ бєзъ чєрги и мѣрочокъ въ млынахъ моихъ… єсли бы ихъ млынъ зъ ѧкои кольвєкъ мєры ваковати мєлъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 75); **въ (в) той мѣрѣ** – (*через те, у зв'язку з цим*) з тієї причини: Припомина́є(т) гъ҃… и(ж) єсмо сѫ(т) в҄ то́й мѣрѣ глоу́п҄шїи нѣ(ж)ли ты́и п҄ти́цѣ (1645 УЄ № 32, 81); А я на то тобѣ откажу, ижъ мы в той мѣрѣ рыхлѣй помылитисе можемъ, бо Жыдове, водлугъ законного предaнія, пилне стерегутъ того мѣсяца первого, // справуючысе водлуг бѣгу лунного небесного, а не водлугъ личбы дней (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 143–144); понєва(ж) ѧ хѹ(л)ни(к) ѧвлѧюсѧ ва(м) кни(ж)нїци в той мѣрѣ жє ѡ(т)поущаю грѣхи. и що сєбє ро(в)но бг҃ѫ чиню ѡ(т)-повѣжьтє ми. що є(ст) лѣпшєє. и поспѣшнѣишєє оучинїти то єсли жє бы(х) рѣ(к)ль ѡ(с)тавлѧю(т) ти сѧ грѣховє твои или оустань а ходи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 129 зв.); **съ (с) тых мѣръ** – те саме, що **въ той мѣрѣ**: И на о́ко видѣломъ то, же с ты́хъ мѣръ, хро́момѹ, за до́брє здоро́вого на за́водъ, нѣмо́мѹ за красомо́вцѹ на спо́ры, и ономѹ жабра́кѹ, чюжоу́ю кроле́вскѹю на своє лицє вклада́ючомѹ пєрсо́нѹ, ма́ломъ нє бы́лъ, або и бы́лъ подо́бный (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.); Слѹшнє те́жъ с҄ ты́хъ мѣръ и присто́йнє и тѹю мою Бе́сѣдѹ ѡ(т) Пла́чѹ зача́ти, и Пла́чѹ васъ оучи́ти. Ґды́жъ ба́рзосмы до смѣхѹ и свѣцки(х) кротофи́ль скло́нны и похо́пны (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 7); **съ (с) тоє (котороє) меры** – те саме, що **въ той мѣрѣ**: Где бы теж… шло о кгрунт альбо о потоптанье збожя и починенье якое шкоды,… теды тые мают быт за коштом нашим, а што бы с тое меры панове арендаре шкодовали, нагородити им будем повинни (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 163); Ку тому и лисъты четыры владыки Володимеръского, которые Ѳилялетъ положылъ былъ въ своихъ книжкахъ – съ которое меры уросли, и яко а на што одъписываны, достаточъней теперъ зъ моего писма, а нижъ зъ Ѳилялетовы баламутъны, зрозумети можешъ (Вільна, 1599 *Ант.* 663).

15. Вл. н., *ч.*: Жаданъ Мѣра (1649 *РЗВ* 164).

◊ **въ мере** – придатний до використання: Трєти(и) єстъ ставъ за (д)во(р)цомъ спѹстнымъ кг дѹнаєвѹ грєблѧ новаѧ высока вдолъжъ сто сажонъ нижъли на(д) двохъ мєстъцохъ нє заправълєно ѡдно форостомъ закидано. За тою жъ грєблєю к дѹнаєвѹ єстъ чєтвє(р)ты(и) ставъ спѹстны(и) которы(и) вжє в мєрє стоить (1552 *ОКр.З.* 153 зв.); **въ (в) таковой (той) мѣрѣ**

(мере, мери) – таким чином, таким робом: Што я к рукамъ своимъ вземши, а в томъ заховываючися подле звыклости и бѣгу в таковой мере правъ посполитыхъ земскихъ,… //… записую и оправую малъжонце моей… все внесене ее (Шумбар, 1552 *АрхЮЗР* 8/III, 28–29); кгды есмо твоей мил. дома не зостали, нашодчи твою мил. на рынку, хотели есмо с твоею милостю в той мери розмовити, але твоя мил., не слухаючи нас, шол до дому своего (Володимир, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 432); Намъ всѣ́(м) вˁ той мѣ́рѣ, приˁкла(д) до́брый сˁ се́бє пода(л): Абы ко́ждый зˁ ва(с) оучтиˁво(ст) ро́дичѡ(м) ѡ(т)да́лъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 87); Прожно теды въ той // мѣрѣ отступникове на святого Фотіа клевечутъ и кламливе въ томъ схисму задаютъ ему! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 736–737); **зо всѣхъ (вшелякихъ) мѣръ** – (*з будь-якого боку*) з усіх поглядів: не естемъ повиненъ зо вшелякихъ меръ отказовать, але, слышачи таковый позовъ, по мене поднесеный, почуваючися быть въ невинности своей,… не въ обычай правный, даю о собе справу (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 305); ꙗки́єсь зо всѣхъ мѣръ проти́вныє на́мъ гре́чєской рєлѣи людємъ… ча́сы настоупи́ли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 2); та́къ и б҃гъ, ты(х) кото́рыє сѧ на́збыть пого(р)шили, нє з вєли́кою при́кростю приво́ди(т) до полѣпшє(н)ѧ, // а́лє ти́хо и пома́лꙋ. догожа́ючи зо всѣ(х) мѣ́ръ абы нєба(р)зѣй наро́ушити, анѣ тє(ж) жєбы бо́льшей блꙋди́ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 28–29); **зъ жадноє мѣры** – жодною мірою: Азажъ не видимо, же посполите духовные або кревныхъ, або захованыхъ приятелевъ, або слугъ своихъ на добра духовные такъ хутливе подвизаютъ, же тежъ иншій, хотя того годнѣйшій и способнѣйшій, толко же имъ зъ жадное мѣры не суть обвязани, до нихъ ся тиснути не могутъ? (1603 *Пит.* 29); **мѣра здрѣницъ очій** – здатність сприймати, розуміти: Ани всю глꙋбинꙋ сла́вы сво́єи показа́лъ: ле́чъ ꙗ́къ мно́гѡ змѣсти́ла мѣ́ра з(д)рѣницъ очі́й и́хъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 124); **на мѣре своєй** – у належному стані; як і має бути: знати даємо и(ж) кды милостивы(и) бо(г) да(ст) и то(т) хра(м) божи(и) доко(н)чи(т)сꙗ и будє(т) на мѣрє своє(и) а вш҃а мл(с)ть смо(т)ритє и(ж) правило свєты(х) ѡтє(ц) кажє(т) што нє подобає(т) мꙋжє(м) вокупє зъ жєнами и съ дѣвками ꙋ во(д)но(м) мѣстци стоꙗ(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); **по мѣрѣ (мѣри)** – **а**) настільки, наскільки: А на(д) таковꙋю ра́дость;… вˁ цр(с)твѣ Нб(с)номъ, оузрѧтъ Бг҃а; и́лє то́й са́мъ дастьсѧ имъ ви́дѣти; по мѣри ꙗкѡ мо́жє дꙋша́ створе́наѧ ви́дѣти: нєствoро́ногѡ… Бг҃а (Чернігів, 1646 *Перло* 161); **б**) відповідно до: Тако(ж) и до ва(с) про́сты(х) и нєславныхъ во моємъ цр(с)твѣ, мо́влю, а́щє па(д)ши покло́нитє ми сѧ, зна(и)дꙋ ѧ по вашє(и) мѣрѣ и простотѣ чи(м) ва(с) ѡбога́чꙋ, и вˁ пре́лє(ст) моєго вѣка оуплꙋтаю (1599–1600 *Виш.Кн.* 207); розˁшихова́лъ и́хъ на пѡ́лˁки, ꙗ́ко моу́дрий ге́тма(н) во́иско; и поста́вилъ и́хъ… по мѣрѣ дарова́ниѧ ко́ждо и́хъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3); **подъ тою мерою** – з такою умовою, із таким застереженням: панъ Сємєнъ Ѡлизаровичъ… записал тоє имєньє… к манастырꙋ к Дєрманю под тою мєрою: єстли бы хто ближний кнѧзѧ Юрєвъ хотєл за тоє имєньє пѣнѧзи ѡтложити… тогды бы тоє имєньє мєл к своєй рꙋцє мєти (Луцьк, 1511 *AS* III, 91); **съ кождое мѣри** – за всяку ціну: А наболшей гдѣ колвекъ одно естъ што скубсти, тамъ ся горнутъ, тамъ

ся тиснутъ, тамъ съ кождое мѣры старане чинятъ, якобы свои прапорцы ростягнути могли (1603 *Пит.* 95); **ув одной мере** – однаково; без змін: А так мы… на томъ листє ѡписꙋємъ, иж кнѧзь Андрѣй… з родꙋ, з молодости лєт своихъ… смыслꙋ и розꙋмꙋ прирожєного, людского нє мєл и то никгды нє было, абы коли которого часꙋ мєл к розꙋмꙋ прийти, алє завшє так ꙋ в одной мєрє… бєзъ смыслꙋ был (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); **жадною мѣрою (мерою)** *див.* **ЖАДНЫЙ**.

МѢРЕНЬЄ *с.* Міряння, вимірювання: на томъ єсмо ѡставили ѡ тыє зємли, ѡ которыхъ Ихъ Милости мєжи собою спор мають:… на ѡбєдвє сторонє ровно лыкомъ розмєрити и копцы закопати,… //… ино вжо ночь была и длѧ того єсмо ѡтложили тоє мѣрєньє до заꙋтрѧ (Ковель, 1537 *AS* IV, 103–104).

МѢРЗЕНЫЙ *див.* **МЕРЗЕНЫЙ**.

МѢРИЛНЫЙ *прикм.* Мірильний, вимірювальний: agina, гво(з)дь мѣри(л)ны(й) или язычо(к) (1642 *ЛС* 75).

МѢРИЛО *с.* (*прилад для вимірювання*) мірило: aequamentum, мѣрило (1642 *ЛС* 72); bilanx, вѣсило, мѣрило (Там само, 102).

МѢРИТЕЛЬ, МИРИТЕЛЬ, МѢРЫТЕЛЬ *ч.* **1.** (*той, хто вимірює що-небудь*) міряльник: thalassometra, мѣритє(л) моря (1642 ЛС 397).

2. Землемір, мірник: ꙗрошꙋ мѣрытєлю гр(ш) ма҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 16); Михаи(л) мѣри́тє(л) мѣста виза(н)тїи. або нова́го ри́моу показа(л) констáнⸯтинꙋ ꙗ́ко мáє(т) закладáти стѣноу єго (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 372 зв.).

3. *Перен.* Мірило, визначник: Тꙋт жє оуважáй собѣ ѡ чл҃вчє, дѡ́бра и дáры бѡ(з)кїи, тáк вєли́кїи и ди́вныи. Нб҃ѡ сли́чнє и прєкрáсно звѣздáми оугафтовáноє; покрóвъ тєбѣ… А мѣсѧць чáсѡвъ мири́тєль, и показáтєль (Чернігів, 1646 *Перло* 4).

МѢРИТИ, МЕРИТИ, МЕРЫТИ, МѢРІТИ, МѢРЯТИ *дієсл., недок.* **1.** (що, чим і без додатка) (*визначати величину чого-небудь*) мірити, міряти: Єстли жъ преоръ не всхочетъ имъ верѣти, тогды мешчане мають жито подъ его сведомомъ в колоду мерыти, а не в его четвертку, и мыто отъ колоды давати (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); маєть мєрєно быти ѡт Городєльца до Клєвєцка и ѡпѧть тꙋю мєрꙋ вымєривши и тою ж мєрою взѧти мєрити ѡтъ рєки Тꙋрьи (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); Хто збожъє ꙗкоє жъ кольвєкъ мимо вєзєть ѡтъ воза по в҃ гроши А хто бы мєрилъ на мєстє продаючи ѡтъ чєтвє(р)тки по в҃ пєнази (1552 *ОЖЗ* 123 зв.); Продалъ Єго Милость мнє жита сто лаштов, а в кождый лашть по двадьцати и по пєти маць мєри Ковєлъской водлє ѡбычаю, ꙗко в мѣстє Ковєлскомъ мєрѧт, маєтъ дати (Вільна, 1555 *AS* VII, 9); єго помє(р)ники которыє кгру(н)ты ковє(л)скиє мєрили тоє дворищє єго ꙋ волоки помєрили (Миляновичі, 1572 *ЖКК* I, 36); с па(в)ло(м) рымꙗнино(м) ма(и)стро(м) камє(н) мѣрєно что наша чєлꙗ(д) тєсала (Львів, 1593 *ЛСБ* 1039, 4 зв.); и мѣри(л) мѣ(с)то тро(с)тиною (XVI ст. *КАЗ* 658); вєлє є(ст) локтєй ѡбачышъ мѣрачи єсть локти(и) два(д)ца(т) и сємъ (XVI ст. *Розм.* 50 зв.); Безднꙋ исче(р)пати когда неꙋ́добно, тобѣ же чл҃вче сие неподобно. Мѣрꙗти высотꙋ нб҃ного крꙋга изчитати лѣта безлѣтного

Бг҃а (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 112); которое болото идетъ до границы Клевецкое, которого вдолъжъ не мѣроно (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/І, 329); То́тъ котрый пѧ́дю Нбо҃ мѣритъ добротли́вый, Не́хъ в҄ Наѹкахъ дарѹєтъ поча́токъ щасли́вый (Київ, 1632 *Євх.* 297); libro, as, важу, мѣрю, вѣшу (1642 *ЛС* 254); мѣрѹ metior (*Уж.* 1645, 66 зв.); **в локоть мѣрити** – займатися торгівлею, купецтвом: тє(ж) которыи ко(л)вѣ мє(ш)каю(т) в мѣстє киє(в)ско(м) ѡныи которыи торгѡ(м) сѧ ѡбыходѧ(т) и в бѣзмє(н) важа(т) и в локоть мѣрѧ(т) и на рѧ(д)у стоꙗ(т) тыи вси лю(ди) и тє(ж) наши маю(т) к ра(т)ушѹ мѣста киє(в)скѡ(г) ѡни пла(т) давати (Київ, 1518 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. №29); **локтемъ мерити** – те саме, що **в локоть мѣрити**: А є(с)ли бы таковаꙗ нєвєста… бы потом пошла за про(с)того чл҃вка, … тогды таꙗ засє ѹчтиво(ст) шлꙗхє(т)скую трати(т)… а дєтє(м) тымъ которыє бы с пєрвы(м) мужо(м) своимъ шлѧ(х)тичо(м) мєла, то прє(д)сѧ шкодити нє будє(т), то(л)ко бы рємєсло(м) а ши(н)ко(м) сѧ нє живили и ло(к)тємъ нє мєрили (1566 *ВЛС* 5 зв.).

2. (у що, чим) *перен.* (*оцінювати щонебудь за певними критеріями*) міряти: тою жь бо мѣрою которою мѣритє и вамь ѡ(т)мѣрєно боудєть (1556–1561 *ПЄ* 237); которою мѣрою будєтє мѣріти ѡ(т)мѣрітьца вам (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 49); Он… мудростию аристотелскую мѣрити и образовати пресущественное и непостижимое божество будеть (1588–1596 *Виш.Кн.* 130); У котрую мѣру мѣрите, выдмѣритъ ся вамъ (XVI ст. *НЄ* 149); кг(д)ыжъ ꙗко́ю мѣрою мѣриш҄, ѡ(т)мѣрєно боу́дєт҄ и тобѣ (Острог, 1614 *Тест.* 159); ꙗкѡво́ю ты нн҃ѣ ро(с)ко́шнїкѹ // тогѡ свѣта; мѣрою мѣришъ: таково́ю тобѣ ваго́ю ѡ(т)ва́жатъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.–135).

◊ **мѣрити до цѣли, до цѣлю мѣрити** – (*мати на меті*) намірятися, націлюватися: Разсмощрꙗ́ю, с, т: Оусмотрꙗ́ю, мѣрѹ до цѣли, гожѹ, змѣрꙗ́ю, розмышлꙗ́ю (1627 *ЛБ* 106); В ты(х) тєды рєча(х) єсли до того цѣлю мѣритє, ꙗкобы(с)тє(сѧ) во всю(м) та(к) заховали, пишѣтє (ж) до насъ ꙗ́ко на(и)рыхлѣ(и), а мы // вєдлѹ(г) мо(ж)ности на́шєи, в то(м) ва(с) ратовати, єстє(с)мы готовы (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2–2 зв.).

МѢРИТИСѦ, МЕРИТИСЯ, МѢРЫТИСѦ *дієсл. недок.*, *перен.* (*належно оцінювати себе*) мірятися: ◊ **своею пѧдью (пѧдию) мѣрытисѧ (меритися), своею мѣритисѧ пѧдю** *див.* **ПЯДЬ**.

МѢРІТИ *див.* **МѢРИТИ.**

МѢРКА, МЕРКА, МИРКА *ж.* **1.** (*одиниця вимірювання місткості, протяжності, площі або ваги чого-небудь*) мірка: сата, мѣр҄ка (1596 *ЛЗ* 74); Мѣра: Вага, мѣра, мѣрност҄, мѣрка (1627 *ЛБ* 67).

2. (*одиниця об'єму сипких тіл*) мірка: ѹ подклѣтєх дей было жита шєстдєсѧт мѣрок (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); а в друго(и) коморє… соло(д) пшєни(ч)ны(и) мєро(к) пѧ(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); грєчки – мєрокъ чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ* 123); ѹ стєпана а(н)дросовича взꙗто… пшєницы мє(р)ку (Київ, 1590 *ЦДІАЛ Лен.* 823, 1, 133, 73 зв.); броварщизны повиненъ заплатитъ грошей дванадцатъ и мерку солодовую во млыне (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/І, 343);

засєꙗти добрє будꙋ повинє(н) ѡкро(м) того полꙗ на которо(м) мнє и(х) мл(с)ть засєвку ꙋ юсковца(х) дєсє(т) мѣрокъ пустили ѡ(т)-мѣною за засєвокъ мо(и) (Кунів, 1615 *ЛНБ* 5, ІІІ 4054, 106); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… заграби(л)… //… ѡвъса молочєного мє(р) сє(м)дєсꙗтъ… ко(ж)дꙋю мє(р)ку шацꙋютъ по пєтидєсꙗтъ грошє(и) по(л)ски(х) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, ІІ 4060, 27 зв., 29); взяли… засеяного жыта на полю мирокъ трыдцать (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405); **мерка киевская** – місцева одиниця виміру сипких тіл: забрали… пшеницу, которой цена была на онъ час мерки киевское по трыдъцати золотых (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405).

3. (*плата збіжжям за змелювання зерна*) мірка: На богꙋ млы(н) ѡ трєхъ колєхъ… два ставки з мꙋтвищами мє(р)ки с нихъ на замо(к) трєтѧѧ мєльникꙋ (1552 *ОБЗ* 145); В попа Чаруковского отняли его мѣрки, што ему зо млина приходили, и держали на себе полтора року (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 101); Къ томꙋ трєтѧѧ мєрка млына моєго Володимєрского маєтъ быть запродана, або арєндована (1577 *AS* VI, 78); вшакъ же то готового ставу и млына маютъ сполне уживати всѣ и мерками делитисе, поки своихъ ставовъ не побудуютъ, и млыновъ до шести лѣтъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336); в млын тотъ, што водле монастыра на Стыру, волъное молотье и мирки бранъе одын ден въ кожъдый тыжден (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 234).

4. *Перен*. (*те, що відміряне, визначене*) міра: Алє во(д)лу(г) мѣрки и тала(н)тꙋ ѡ(д) того (ж) пн҃а бг҃а звєроного которы(и) са(м) єстъ свє(т)ко(м) трꙋ(д)но ꙋстави(ч)ноє працы хꙋти и щиро(с)ти нашоє абы пра(в)дивы(м) порꙗ(д)ко(м) дово(д)ны(м) трибо(м) пєро нашє собѣ го(с)тинє(ц) про(с)ты(и) торо-ва(ло) нє складаючи(с) влѣво ани вправо (1582 *Кр.Стр.* 15).

МѢРКОВАТИ[1], МЕРКОВАТИ *дієсл. недок*. (*думати, роблячи висновки; обмірковувати*) міркувати: ɛсмо пɛ(р)вɛ(и) сɛго,… в то(и) справɛ,… //… достато(ч)нɛ ѡ томъ чинили и мɛ(р)ковали (1579 *ТУ* 175–176); а ѡ(т)то(л) оужє мѣркꙋй, ꙗкъ то ло́вчꙋю або щасливꙋю сѣткꙋ ты́є ри́м҄скїє ри́боловє ма́ю(т), и ꙗ́къ и(з) свои(х) лє́повъ и сѣтє́й кото́рыє на чꙋжїє гро́ши пороз҄ставлѧли, зна́чный обло́въ ѡ(т)но́сѧтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр*. 172 зв.).

МѢРКОВАТИ[2] *дієсл. недок*. **1.** Установлювати міру; відбивати такт: pra(e)moderor, мѣркую (1642 *ЛС* 326).

2. *Перен.* (що) Уділяти (що), наділяти (чим): а прє́то ѡ(т) ты(х) кото́рыє грѣша(т) да́йсѧ з до́броти своєє оупроси́ти. и справєдли́вость ла́скою мѣркꙋ́й (Острог, 1614 *Тест*. 169).

МѢРКОВНЫЙ *прикм*. (*необхідний, відповідний*) помірний: Мѣрность во всє́мъ была ємꙋ ꙗ́кобы приро(д)на: по́кармъ и на́пой скро́мный и во(з)дє́ржный, со́нъ мѣрко́вный, бдє́нїє штоно́чноє, пра́вило штодє́н҄ноє: пла́чъ покꙋтный за́вжды, смѣ́хъ роспꙋстный нѣко́ли,… гнѣ́въ бє(з)потрє́бный нѣ́гды, жа́ртъ лєгкомы́слный нѣ в҄ мы́сли (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.).

МѢРНЄ *див.* **МѢРНО.**

МѢРНИКЪ, МЕРНИКЪ *ч.* (*стп.* miernik) **1.** (*той, хто вимірює що-небудь*) міряль-

ник: Я… положилє(м) по(з)вы два кгро(д)ски(х)… по єго м(л). пн҃а Ивана Бо(г)данови(ча)… ѡди(н) позо(в) ѡ нєвывожє(н)є мє(р)ника вє(д)лє и(н)тє(р)цы(з)ы и(х) м(л). и ѡ заруку, в нє(и) ѡписаную (Житомир, 1609 *ДМВН* 155); передо мною…, буркграбим луцъким,… возный енерал… противъко подданым… месчаномъ места Четвертъни, меновите… Мисъкови мерникови,… //… Ясъкови шевъцови, Лесъкови слодовникови… сведчылъ и протестовалъ се (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 151–152).

2. Вл.н.: Фєско Мѣ(р)никъ (1649 *РЗВ* 400).

МѢРНО, МѢРНЄ, МѢРНѢ *присл.* **1.** (*у міру*) мірно; помірно: Повѣда́ютъ, вˢ лѣкарски(х) наꙋкахъ бѣглыи лю́дє, и́жъ мє(д) зˢ прирожє́ною своє́ю соло(д)костю ма́єтъ нѣꙗкꙋю мо́цъ мѣрнє при́крꙋю або бры́дкꙋю, та́кжє и полєрꙋючꙋю або чи́стꙗчꙋю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184); Слꙋхай єщє, ꙗ́ко Іюстиніа́нъ Ца́ръ… по́стилъ. Пишєтъ Проко́пій Кєсарі́йскій, и́жъ два́ дни нѣчо́го нє ѣлъ, а трє́тєго рє́дковъ або цвє́клꙋ,… и то мѣрнє, нє доѣда́ючи (Київ, 1619 *О обр.* 174); єсли бы(с) ѡбѣда(л) мѣрнє, лєпѣй бы(с) южъ вєчєрꙗ(л), хотꙗчи показа́ти, жє єсли́бы лѣпшій взглꙗ(д) ѡ до́бра(х) сво́и(х) мѣ(л) нѣкды бы до тако́го нєща́стꙗ нє пришо(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290 зв.); Ꙗ́къ гонъча́ръ, горщки до пе́чи вложи́вши, // мѣрнє єго а не на́збыть выпала́єтъ: жє́бы пєрєпа́лєныи бꙋдꙋчи на(д) присто́йность, лю́бо нєдопа́лєный, вни́вєчъ нєѡбєрнꙋлъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 231–232); Смѣрє́нѣ бі́єтˢ: Мѣрнѣ ꙗзви(т) (1627 *ЛБ* 118); Ла(т)восмо знашли таки́є лю́дє кото́рии сꙗ ѡ(т) покармовъ тꙋчачи(х) тѣло… по(в)стꙗга́ли, нѣжъ таковы(х) кото́рыи бы мѣрно оужива́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 65 зв.).

2. Помірковано, стримано: оучѣтєсꙗ и вы ѡ(т) того философа ѡ марнотра́вцы, нєво́лникы брꙋха, и ѡбжа(р)ства, ꙗкъ то мѣрнє постоупоуючи до́бра свои вцалє захова́є(т), а роспоу́снє живꙋчи всє ꙗкъ в пе́кло вкы́нєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290 зв.).

МѢРНОСТЬ *ж.* (*стп.* mierność) (*уміння стримувати себе*) поміркованість, стриманість: Мѣрность во всє́мъ была ємꙋ ꙗ́кобы приро(д)на: по́кармъ и на́пой скро́мный и во(з)дє́ржный, со́нъ мѣрко́вный, бдє́нїє штоно́чноє, пра́вило штодє́нˢноє: пла́чъ покꙋтный за́вжды, смѣхъ роспꙋстный нѣко́ли,… гнѣвъ бє(з)потрє́бный нѣґды, жа́ртъ лєгкомы́слный нѣ вˢ мысли (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.); Въздєржа́нїє: Въздєржли́вость, встрємажли́вость,… на всє́мъ мѣрность (1627 *ЛБ* 19); Цѣломꙋдрїє: чє́стность, чи́сто(ст), мѣрность, ѡбыча́йность, ростро́пность, трє́звость (Там само, 155); оуважа́й покꙋтꙋючїй чловє́чє єсли́сь вˢ кото́рый зˢ ѡ́нныхˢ нє ꙋпа́лъ, вˢспо́мни собѣ набо́жный чловє́чє єсли́сь ты(м) сєдми головны(м) грѣха(м) проти́вныхъ сєдмъ цнотъ вы́полни(л), ꙗ́кѡ то Поко́рꙋ, Щєдробли́вость, Чи́сто(ст), Ласка́вость, Мѣрностˢ, Тєрпли́вость (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 909); Чоты́ри цнѡ́ты головнѣ́йшїє, мꙋдростˢ, а́лбо ростро́пность, справєдли́вость, мꙋжность, мѣрность, албо встрємєжли́во(ст) (Львів, 1646 *Зобр.* 76 зв.).

МѢРНЫЙ[1], **МѢРЪНЫЙ** *прикм.* (*стп.* mierny) **1.** Належний, відповідний: Подобающїй: Приналєжа́чїй, присто(и)ны(и), мѣрны(и), припада́ючі(и) (1627 *ЛБ* 85); Повто́рє

наꙋка, прына́мнєй мѣрнаѧ, жє́бы мо́глъ розєзна́ти грѣхъ смєр҄тє́льный ѡ(т) повсєднє́вного, и ѡколи(ч)ности грѣхо́въ (Львів, 1645 *О тайн.* 83).

2. У ролі ім. Помірний, -ого: И па́ки раздѣлѧ́єтсѧ во(з)дꙋхъ на́ троє; на мѣр҄ноє, на стꙋдє́ноє, и горѧ́чєє: сл҃нцє про́мєнѣ тє́плыи ѡ зє́млю ѡпира́єтъ; и збы́тнєє зи́мно прого́нитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11 зв.).

3. У ролі ім., *ч.* Мірний, -ого. Вл.н.: Иванъ Мѣръны(и) (1649 *РЗВ* 135).

МѢРНЫЙ[2] *див.* **МИРНЫЙ**.

МѢРНѢ *див.* **МѢРНО.**

МѢРНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Більш відповідний, доречніший: Ѿ плаща(х). а(л)бо ман҄тиѧ(х)… Пото(м) оузкїє пла́щики на вє́рхꙋ но́сѧ(т)… догажа́ючи… на нє́го мѣрнѣ́йшємꙋ накла́дови (серед. XVII ст. *Кас.* 6 зв.).

МѢРО *див.* **МИРО.**

МѢРОЧКА, МЕРОЧКА *ж.* Те саме, що **мѣрка** в 3 знач.: до того вольныхъ паствискъ добыткомъ ихъ вшєлꙗкимъ и подданыхъ ихъ… въ толоцє бꙋдꙋчихъ, и вольного мєлътꙗ вшєлꙗкого збожа ихъ бєзъ чєрги и мѣрочокъ въ млынахъ моихъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 75); хто ко(л)вє(к) до того млына молоти привє(з) бє(з) мєро(ч)ки звычайноє нє моло(л) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1).

МѢРОЧЪНИКЪ, МЕРОЧНИКЪ *ч.* **1.** Мірошник, млинар: А ижъ млынаръ теперешний млына Понитовского маетъ суму на млыне петдесятъ золотыхъ Полскихъ, теды тую суму арендаръ, где бы му ся млынаръ непожиточный здалъ, оному отдавши, водлугъ уподобаня своего мерочника, ховатъ маетъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 343).

2. Вл.н.: ва(с)ко мєро(ч)ни(к) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 11); Ѡлифѣ(р) Мѣрочъникъ (1649 *РЗВ* 190).

МѢРЪ *див.* **МИРЪ**[1].

МѢРЪКОВАНЄ *с.* (*стп.* miarkowanie) міркування, судження: Доброе же ся ту рачилъ унести силокгисмъ чужий: аво тежъ и я повѣмъ и свой силокгисмъ противко оного заношу, то естъ правды мѣръковане, и правдою самою, якъ ся въ собѣ маєшъ, фалшъ резоквовати буду (Єгипет, 1602 *Діал.* 67).

МѢРЪНЫЙ *див.* **МѢРНЫЙ**[1].

МѢРЫТЕЛЬ *див.* **МѢРИТЕЛЬ.**

МѢРЫТИСѦ *див.* **МѢРИТИСѦ.**

МѢРЯНИНЪ *див.* **МИРЯНИНЪ**.

МѢРѦТИ *див.* **МѢРИТИ.**

МѢСАЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЕЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЕЦЬ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЕЧНЫЙ *див.* **МѢСЯЧНЫЙ.**

МѢСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЕРНЕ *див.* **МИСТЕРНѢ.**

МѢСТЕРНЫЙ *див.* **МИСТЕРНЫЙ.**

МѢСТЕЧКО[1], **МЕСТЕЧКО**, **МЕСТЕЧЪКО**, **МЕСТОЧЪКО, МИСТЕЧКО** *с.* (*стп.* miasteczko) **1.** (*невелике міське поселення*) містечко: Ꙗ҆(к) сѧ то ꙗ́сно показало въ ст҃о(м) мєшканю є́го ѡ́бра(л) со́бѣ за ѡ(т)чизноу оу́богоє мѣстє(ч)ко назарє(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519,

50); а іс҃ єще быль нє пришоль до мѣстєч҄ка. алє єще быль // на томь мѣс҄ци. гдє то по(т)кала єго марфа (1556–1561 *ПЄ* 396–396 зв.); до того доводꙋ поможє(т) ми рѣка либа и мѣстєчко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ꙋ(с)тю тои рѣки (1582 *Кр.Стр.* 58); подъданыє є(г)… //… до… мѣстє(ч)ка ꙗсє-нєвщины про(ч) повтєкали (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 28 зв. – 29); того (ж) рокꙋ… далє(м) ѡчєви(с)то в рꙋки позо(в) зє(м)ски(и)… во имє(н)ю Єго М(л) пн҃а Га(в)рили Ю(и)ско(г)… ми(с)тє(ч)ку Пꙋлина(х) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 32); Никострáта… пришє(д)ши на(д) рѣкꙋ тибєрь блѝзко мóрѧ. заложѝла мѣстє(ч)ко, гдє днє(с) ры(м). а тамь на горѣ ѡсѣла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 23); Была повꙋ(д) вєликаꙗ повши(т)кꙋ(м) свѣтѣ… много мѣс[т]єчокъ дворꙋвь… вода побрала (Пітрова, I пол. XVII ст. *Яв.ИЗ* 5); подалє(м) и положилє(м) позовъ… в мистє(ч)ку комаровє в брамє мє(ст)цко(и) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); набы(в)ши сєла, жадає(м) мѣстє(ч)ка. а ѡдє(р)жавши мѣстє(ч)ко, ѡ за(м)кꙋ и гóродѣ помышлѧє(м) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 6); Яко смо слышели отъ братіи,… же сте вси речи розно порозвожевали по Лубняхъ, по Прилукахъ и по иншихъ мѣстечкахъ и селахъ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); месточъко само немал все огнемъ спалили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 361); панъ Бєлє(ц)ки(и)… маючи знаємостъ з… во(и)то(м) чєръни(ц)ки(м), з которы(м) змови(в)шися и нарадивъшися добрє, по(д)даныхъ… з мєстє(ч)ка Чє(р)ници, з сєла Бро(н)ник чл҃ка сто два(д)ця(т)… //… выпровади(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 192–193); **местечко (мистечко) садити** *див.* **САДИТИ.**

2. (*двір феодала із замком і міською адміністрацією при місті*) містечко: дозволили ємꙋ то(т) замочо(к) збꙋдовати… (в) мѣстє(ч)кꙋ єго (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. № 50); А маєть ѡн тот замокъ нашъ Володимир и з мєстєчкомъ нашимъ Литовижомъ… и со всими дворы нашими… (держати) (Берестя, 1508 *AS* III, 56); по(з)волꙗю…, и(ж) бы сыновє єго м(л) пн҃а по(д)су(д)ка лꙋ(ц)ского… замочокъ и мє(с)тє(ч)ко… до моцы своє(и) взꙗли (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86 зв.); которыє на вм(лст) жалꙋю(т)… ѡ то и(ж)… замочо(к), мєстєчъко, и староє сєло борє(м)лъ, сєло новосє(л)ки… дє(р)житє и ꙋживаєтє (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 25 зв.).

3. (*мешканці містечка*) містечко: Пн҃ъ лащъ до Кїєва шє(д)ши лисѣнку мѣстє(ч)-ко на самы(и) дн҃ь вєлико(д)ни(и) вши(ст)ко выстина(л) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

Див. ще **МѢСТО[1].**

МѢСТЕЧКО[2] *с.* (*невеликий простір або площина, які можна зайняти чи розміститися на них*) містечко: Мл҃твами своѝми, в бѣдáхъ насъ в҄спомóжєш. Причинáйсѧ, молѝмъсѧ… о н҃шомъ пристрáстномъ дочáсномъ мєшкан҄ю. О збавє́ньи, абы́хмо по рѝхломъ вєзвáн҄ю. Бы́ли годни мѣстєчка, хотѧй под҄ стопóю нóги твоє́и (Вільна, 1620 *Лям.К.* 14).

Пор. **МѢСТО[2].**

МѢСТИЦКИЙ *прикм.* (*який стосується міста*) міський: тыи… вси лю(ди)… маю(т)… пла(т) давати и во вси(х) мѣсти(ц)-ки(х) поплатѣ(х) помо(ц)ни бы(ти) (Київ, 1528 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. №29).

МѢСТКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТНЫЙ *прикм*. **1.** (*розташований на визначеному місці в іконостасі*) намісний: Бо што́ ѡ(т) сєго до о́ного рꙋшатисѧ, и ѡ(т) того до пє́рвого пєрєходи́ти, мѣстноє роздѣлє́нїє пєрсо́нъ да́єтъ розꙋмѣти, хотѧ(ж) и ты нє хо́чєшъ призна́ти и вы́знати глꙋпства наꙋки встыда́ючисѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 281); **мѣстный образъ** – *див*. **ОБРАЗЪ[1]**.

2. (*який перебуває в одному місці*) непорушний: ѡремъ Кр҃та Хр҃това,… //… во терпеніи взѧвши… и плоть и кровь поть и подвигомъ мысльнаго вниманіѧ во бдѣніи нощномъ, и дневномъ трезвѣніи и присѣдѣніи мѣстно(м) и бе(з)молвно(м) оувѧлити и изсꙋшити (1599–1600 *Виш.Кн.* 114–115).

МѢСТО[1], МЕСТО, МЕСЪТО *с*. **1.** (*поселення замкнутого типу з особливими (міськими) правами, осередок ремісництва, торгівлі, культурно-освітнього життя*) місто: Москва сѣвєръ зє́млю взѧла. пꙋти́вль дарогобꙋжє, торопє́цъ, і и́ншїи мѣста (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 126); хс҃ при(хо)диль к мѣстѫ ієр(с)ллимѫ из оуч҃нки своими (XVI ст. *УЄ* № 29519, 29 зв.); а ѡнь… стоупиль до капєрьнаоума мѣста галилєискаго (1556–1561 *ПЄ* 225); а был зь арімофєи. мѣста жідовског (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 84); Сїндѡ́нъ, с тонкого поло(т)на прости́рало, а́лбо ра(н)тꙋ(х). длѧ то́го та(к) на́(з)вано жє на́пє(р)вѣ(и) в мѣстѣ Сїдо́нѣ поча́то то́є роби́ти (1596 *ЛЗ* 74); стрꙋтъ, збꙋрє(н)є мѣста а(л)бо лю́дꙋ побитьє (Там само, 79); Кій, заложи(л) мѣсто, и замокь на(д) рѣкою днѣпромь (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45); Га́за: Скарбъ… є́сть ты(ж) мѣсто в Палєсті́нѣ (1627 *ЛБ* 25); Длѧ поро́жнєѣ сла́вы за́цныи домо́вства, мнѡ́гїи на́родѡвє, и вєли́кїѣ мѣста оупа́докъ ѡ(т)нєсли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4); в року прошломъ… под небытъность его в дому в месъце Дубне… козаки… всее месъто… спусътошыли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 150); А мѣсто о́ноє Вавило́номъ назва́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); **мѣсто (место) Бѣлоцерковскоє (Белоцерковскоє)** – Біла Церква: Бадовскій и его жона въ домѣхъ своихъ въ мѣстѣ Бѣлоцерковскомъ лежачихъ шинкъ вольный, медъ, пиво, горѣлку мѣти… маютъ (Варшава, 1572 *АЮЗР* II, 176); Пришєдъши до вряду…, по(д)даны(и) мєста Бєлоцє(р)ко(в)ско(г)…, жалова(л) и ѡповєдалъ на пна… тыми словы (Житомир, 1583 *АЖМУ*, 56); **место Браславскоє** – Брацлав: Ко всимъ мещаномъ места Браславского (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); **место Веницкоє** – Вінниця: чого ты имъ боронишъ и всє на торгъ до мєста Вєницкого возити имъ и людємъ ихъ вєлишъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 457); **место Виленскоє** – Вільнюс: и надто єщє тєжъ записала ємꙋ подворє своє в мєстє нашомъ Вилєнскомъ (Краків, 1538 *AS* IV, 114); маетъ сынъ же мой князь Михайло Чорторыский… до церкви соборное светое Пречистое в месте Виленскомъ десетъ коп гроший (Сілець, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 47); **место Володимерскоє** – Володимир: Били намъ челомъ: войтъ, бурмистры, радцы и вси мѣщане места нашего Володимерского (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 28); тыхъ часовъ недавно минулыхъ, зъ допущенья Божого, все место нашо тамошнее Володимерскоє… и тежъ одно предмѣстье… погорѣли (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132); ѡа… бы(л) єсми в томъ домꙋ ꙋ мєстє тꙋто(ш)нє(м) володимє(р)ско(м) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 28); **место Житомирскоє** – Житомир: мєща-

ни(н)… со(з)на(л), и(ж) прода(л) до(м) сво(и) вла(ст)ны(и), никому ничи(м) нє пє(н)ны(и), ани завєдєны(и), в мєстє Житоми(р)ско(м) лєжачи(и) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); **мѣсто (место) Києвскоє (Кієвскоє)** – Київ: А при томъ были и тому свѣдоми тыи люде добріи: дворянинъ господара нашого… панъ Петръ Епимаховичь и Сенко Михайловичь, старшій войтъ мѣста Киевского (Київ, 1510 *АрхЮЗР*, 1/VI, 15); а при нас были люди добрые на имя Каленныкъ Диковский… а Яковъ Гуторъ кузнець з мѣста Кіевского (Київ, 1503–1509 *АрхЮЗР* 8/IV, 159); мы тыє пєнѧзи капщизныє з мєста Києвского…, ємꙋ дали (Вільна, 1541 *AS* IV, 269); Во(и)тъ бу(р)мистры и ра(д)цы мєста єго к(р) мл(с)ти киє(в)ского списа(в)ши тую копєю з листу є(г) мл(с)ти… дали єсмо мєщанинови киє(в)скомꙋ васи(л)ю фєдоровичу (Київ, 1570 *ЛНБ* 4, 11, 1136, 27); **мѣсто (мєсто) Ковелскоє** – Ковель: Продал Єго Милость мнє жита сто лаштовъ, а в кождый лаштъ по двадьцати и по пєти маць мєри Ковєлъской водлє ѡбычаю, ꙗко в мѣстє Ковєлскомъ мєрѧт, маєть дати (Вільно, 1555 *AS* VII, 9); кн҃зи и пановє кнѧзства лито(в)ского зе(м)ли волы(н)скоє та(к) тє(ж) и пановє полѧки… которыє дє(и) имє(н)ꙗ и ѡсєлости свои коло волости мєста моєго ковє(л)ского маю(т) (1566 *ЖКК* I, 1); **мѣсто (место) луцкоє (лꙋцъкоє)** – Луцьк: дали єсмо єй… ставищо пустоє, што вышєй гнидовского ставка… по вєликую дорогꙋ подлє мѣста н[а]шого луцкого (Вільна, 1503 *AS* I, 125); Старостѣ Луцкому, Маршалку Волыньское земли… и всимъ княземъ, и паномъ… и всимъ мѣщаномъ места Луцкаго (Краків, 1507 *РЕА* I, 69); Твоѧ бы Милость нє казал того мыта… в мєстє Лꙋцкомъ заборонѧти (Краків, 1539 *AS* IV, 191);); Домы кнзьскиє па(н)скиє зємѧ(н)скиє поповъскиє в мєстє лꙋцъкомъ которыє нє сꙋть в повинова(т)ствє жадъномъ з мєстомъ (1552 *ОЛЗ* 179); Хазко Есманович, жид места Луцкого, показал и положил перед нами лист заставный (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 114); **мѣсто (место) львовскоє (лвовскоє, ливовскоє)** – Львів: дали єсми сє(с) ли(ст) на(ш)… ꙋси(м) пано(м) и чє(с)никомь ра(д)цѧ(м) и ꙋси(м) кꙋпцє(м) з мѣста ливо(в)ского вєлики(м) и малы(м) прїѧтєлє(м) наши(м) милы(м) (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 335); цр҃кви ꙋспєниꙗ прч(с)тоє бг҃омтри в мѣстє лво(в)скомъ му(р) роспадалсѧ (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13, 11); кды єстє поча(ли) будовати в мѣстє льво(в)ско(м) тую цє(р)ко(в) новую гдє розумєючи и(ж) сами тру(д)но мєли бы єстє тую цє(р)ков доко(н)чи(ти) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); ваша мл҃ть писа(т) рачили до насъ впєрє(д) ѡ манасты(р) свєтого ѡноѳрєꙗ ꙋ мѣстє лвовско(м) на пєрє(д)мѣстю (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123, 107); В бз҃ѣ прєвєлєбныє намъ вєлцє ласкавыє пановє мєста лвовского Здоро(в)ѧ доброго и щастливого повожє(н)ѧ в҃м жычимъ (Устя, 1634 *ЛСБ* 521, 1); **место овруцкоє (вруцкоє)** – Овруч: дворищє в мєстє врꙋ(ц)комъ (1552 *ООвр.З.* 112 зв.); єсли бы(х) ꙗ и на то(т) ро(к) ты(х) п҃нзє(и)… в мє(с)тє ѡвру(ц)ко(м) в дому єго м(л) нє ѡ(т)да(л) А то(г) ѡ(с)трова сво(г) нє выкупи(л) тогды такжє другую пꙗ(т) го(д) має(т) дє(р)жати (Овруч, 1585, *ЛНБ* 5, II 4045, 82 зв.); **место складноє** – місто з правом мати склади для купецьких товарів: єго кролє(в)ска мл(ст) с паны радами своими кору(н)ными ꙋради(в)ши рачи(л) ѡ(б)дарити

пн҃а єго складо(м) ꙋ мєстє… та(р)нополю абы кажды(и) купє(ц) кору(н)ны(и) товары свои ѡ(т)ко(л) ко(л)вє маючи в та(р)нополю склада(ли) и потому сѧ заховали ꙗко ѡбыча(и) є(ст) вє (л)вовє и в ы(н)ши(х) мєста(х)… // скла(д)ны(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 37–38); **мѣсто (место) столечноє, столечноє мѣсто** – столиця: мѣсто столєчноє Кѡнстантїнопо́ль (Київ, 1625 *МІКСВ* 127); тотъ податокъ до мєста нашого столе́чного Виленского ѡтнєсти (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); На кото́роє мѣсцє пи́шꙋчи выкладáчє пи́сма ст҃о́гѡ пытáютсѧ, чомꙋ нє в҄ Ієр(с)ли́мѣ столе́чномъ мѣстѣ, áлбо в҄ Вифлєє́мѣ, ꙗ́кѡ ѡ(т)чи́знѣ влáснои, приказáлъ Бг҃ъ Дв҃дꙋ столи́цꙋ свою мѣти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 936);

(*центральна частина поселення, укріплена оборонними спорудами*) місто: кг҄ды ишли прє(з) за(м)мокь (!) и прє(з) мѣсто. ты́(л)ко почали сходи́ти з҄ мѣста на мо́сть к҄ шпитáлю. А ѡна нєзбо́жнаѧ. карéтою… наѣхала на… людéй на мостꙋ (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); мєщани(н) волод(ди)мє(р)ски(и) васко каплѧ в мєстє на ры(н)ку нє маючи до мєнє причины никоторою бє(з)ви(н)нє зби(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 67); а ми(с)ко на тоє вызна(л). и зєлєную ро(з)ку ѡ(т)да(л), а тоє имѣнꙗ по(д)лє вороть к мѣстꙋ (Львів, 1597 *Юр.* 18); а около мѣста соломою все обволокивано, бервены зъ хатъ на штурмы барзо веле под острог навожено (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV–3, 152); Внѣ гра́да: За мѣстомъ (1627 *ЛБ* 16); Внѹтръ града: в҄ мѣстѣ (Там само, 21);

(*територія, яка належить до міста; міський простір*) місто: ꙗросла(в)ль гори́ль в҄ ꙗ́рмарок, вы́горѣло всє мѣсто и ꙗ́рмаро(к), с крамáми, при шко́дѣ вєли́кой лю́дє ѡстáли (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130 зв.); Встану а обоиду мѣсто по рынцѣхъ, а по оулицахъ искати буду его (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); а жидовє которыи слухати нє хотѣли завидуючи набра(в)ши нѣкоторы(х) ѡшу(с)то(в)… и вчини(в)ши гу(к) збурили мѣ(с)то (II пол. XVI ст. *КА* 92); **место осаживати** *див.* **ОСАЖИВАТИ**; **место посадити** *див.* **ПОСАДИТИ**; **мѣсто осадити** *див.* **ОСАДИТИ; мѣсто (место) садити** *див.* **САДИТИ.**

2. Те саме, що **мѣстечко¹** у 2 знач.: кн҃зю андрѣю достало… а половица мѣста з лю(д)ми данными и (з) зємлєю пашною и бортною и съ сѣножатми (Кошир, 1502 *Арх.Р.*, фотокоп № 18 а); даровал єсми сына моєго… всим Стєпанєм… ꙗко сѧ тот замок Стєпан и мѣсто и дворы…, сами в собѣ, в границах и ѡбыходєх своих мают (Острог, 1522 *AS* III, 237); што сѧ дотычєть замкꙋ ихъ ви(ш)нєвца єму ѡ(т) вси(х) братьи єго… досталасѧ на дєлу трєтѧꙗ часть И мѣста тє(ж) трєтѧꙗ часть (Краків, 1527 *Гр.СВ*); ино дєй ты и в мєстє нашомъ Мєлницы, котороє тых часовъ ново там сѧ садить в тот жє дєн торгъ встановил (Львів, 1537 *AS* IV, 89); а тєпєр дє(и) в мєстє кнг҃ни и(л)иноє… в ꙗнушполю гдє пєрвє(и) з стародавна бирано мыта замкового возового врѧ(д)ни(к) єє мл(с)ти ꙗнушпо(л)ски(и) брати нє допускає(т) (1561 *ПИ* № 23); в дєржаньє и вживаньє того замкꙋ и мєста Кошєра… на сєбє нє ѡставꙋючи, до рꙋкъ Их Милости панов ѡпєкꙋновъ постꙋпꙋю и постꙋпила (Мельці, 1571 *AS* VII, 392); и так замок и мѣсто Межиречъ, яко и всю волость, села, приселки, фолварки…

мает… пани малжонка… держати и уживати (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 292); судья…, на(с)лавши слугъ свои(х)… до имєнъя моєго мєста Топорищъ, у по(д)даны(х)… мои(х)… воло(в) дєся(т)… покра(д)ши, и до имє(н)я єго Чє(р)нєхова ѡтогнали (Житомир, 1583 *АЖМУ* 57); возны(и) єнєра(л)… позо(в)… ѹ ворота за(м)ковыє того мєста ѹво(т)кну(л) (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 50); замокъ и мєсто воронинъ на(з)вани(и) Макаровъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 132); будучы на ѡ(н) ча(с) в маε(т)ности ε(и) м(л). панε(и) Кры(с)тины з Лого(и)ска Ти(ш)кεвичо(в)ны,… в мε(с)тε и в за(м)ку Во(и)славыча(х)… маε(т)но(ст) свою дεды(ч)ную… по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181); А створи́вши Г(с)дь бг҃ъ чл҃вка насади́лъ Ра́й на восто́цѣ во Єде́мѣ, ꙗ́кѡ за́мокъ надˢ мѣстомъ и пала́цъ ѡсо́бныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5).

3. (*населення міста*) місто: и посполъ зъ мѣстомъ велѣлъ его милость имъ платъ нашъ платити (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); И которые мещане зъ домы своими до васъ ся приказали и слуги ваши,… которые на местскихъ земляхъ живуть, тые вси повинны зъ местомъ платъ нашъ господарски, серебщизну и подводы, давати, и въ присуде права ихъ майтборского мають быти (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 33); На томъ жє привильи зємълєноє и водєноє мыто г(с)дръ… всємѹ мєстѹ кромъ жидовъ ѡтъпѹстити рачилъ (1552 *ОЛЗ* 180); И напо(л)нилосꙗ всє мєсто замєша(н)ꙗ. и вто(р)гнули ѡ(д)носта(и)нє на рыно(к) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 134); А други(и) хлопε(ц)… на м[ε]сто утεкъ, на кгва(л)т вола(л) и *мεсту* зна(т) да(в) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51); потом иншие народы и мѣста приняли вѣру православную (Вільна, 1600 *Катех.* 71); Тогды всє́ сѧ мнѡ́жьство А҃гглѡвъ, вєсєли́ло, Мѣсто сѧ за́сь Каппадокійскоє смѹти́ло (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); А былъ приставомъ и дозорцою до тои работы панъ Сызонъ Балыка, упрошоный от всего мѣста (поч. XVII ст. *КЛ* 83); ведлугъ упадку мещанъ Черниговскихъ, даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 14);

(*міські потреби*) місто: И важницу и воскобойню засъ абысте месту отдали и къ паркану черезъ то слугъ своихъ приставляти не маете (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 33); Платъ на мєсто. Пострига(л)ню а ѧ(т)кѹ мѧснѹю запродають в҃і копъ чинить а побарышъноє запродають по сто грошє(и) (1552 *ОЛЗ* 181а);

(*військові сили певного міста*) місто: а по тыхъ двохъ животѣхъ тотъ… Переяславль зо всими мѣсты… на насъ… пріити маетъ и приходитъ (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 288).

4. *Перен.* Царство небесне, рай: а нєвѣ(с)та которую є(с)ми видє(л) є(ст) ѡноє мѣ(с)то вєликоє котороє має(т) королє(в)ство на(д) королѣ зє(м)ными (XVI ст. *КАЗ* 645); Възмѣмосѧ (ж) тεды ю́жъ за навεрнε(н)ε. бѣга́ймо до мѣста кото́роε εстъ на́ нεбѣ. до кото́рого εсте́смо и попи́саны. в кото́ро(м) и мε(ш)кати роска́зано на(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 76); възне́слъсѧ в мѣсто зо́лото(м) оусла́ноє, са́мъ гра(д) зо́лото чи́стоє, вˢстѹпи́лъ до па́лацѹ цр(с)кого (поч. XVII ст. *Проп.р.* 102 зв.); **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ** – (*згідно з християнським ученням – Царство Боже*) Небесний Єрусалим: А звлаща та(к) блгословє(н)нои ѡказыи Кгды тꙗ добро(т)ливы(и)

Гдъ бгъ з высокости Своєє староѡ(т)новлєною твоєю Стынєю… з самого бл҃гословє(н)ного Мѣста Ієр(с)лмъ чꙋдовнє ꙋтѣшити рачы(л) (Київ, 1621 *ЛСБ* 483); **мѣсто небесноє** – те саме, що **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ**: зо всѣ(х) сторонъ зємлѣ и вы́спъ мо(р)скы(х) до ѡного мѣста нб(с)ного прис́тóупъ є(ст) пе́вный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 238 зв.); **мѣсто святоє Ієрусалимъ** –те саме, що **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ**: ма́ло за(с) єстъ ты(х) которїи бы ѡ своє(м) збавєню моужєвъ… пыта́ли, …. мы́сль свою и ро́зоу(м) и пра́цѣ и старанѧ на рєчи ма́рныє и мизєрныє того живота ѡворочаю(т) и ѡ(т)чизноу ѡнꙋю вѣчнꙋю мѣсто сто҃є Ієр(с)ли(м)… запоминаючи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 214); **небесноє мѣсто ієрусалимъ** – те саме, що **благословенноє Мѣсто Ієрусалимъ**: Што(ж) ми за пожито(к) с того до(м)кꙋ // ко(ли) ѧ в палацꙋ нб(с)ного мѣста ієр(с)лима, сєдѣти нє бꙋдꙋ (1599–1600 *Виш.Кн.* 211 зв. – 212).

5. У складі вл.н.: ишли сщє́нници вси со кр(с)ты ѡ(т) за́мˢковои цр҃кви. до храмꙋ воскр(с)нїѧ хв҃а на но́воє мѣсто. и людє́й мно́жєство вєли́коє было (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 131 зв.); Ѧ iwa(н) василиє(в)… ꙗвно чиню си(м) мои(м) писа(н)є(м)… ижє (м)… ѡ(т)чизнꙋ мою до(м) ꙋ рогатинѣ на старо(м) мѣсти… даю и дарꙋю брату моємꙋ гаврилию (Львів, 1594 *ЛСБ* 265, 1); Еще владыкове Кракова не доехали,… въ Новомъ Месте поткано ихъ зъ листы одъ его королевъского милости (Вільна, 1599 *Ант.* 641); Нєдѣлка з Нового Мѣста (1649 *РЗВ* 196).

МѢСТО², МЕСТО *с.* **1**. (*частина території, простору*) місце: другая нива на Летинской дорозе,… у другом мѣсти нив чтыри посполу поблизку места Овручого, межы дорогами (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288); Агглъ:… дш҃ꙋ твою по(р)вꙋтъ ѡныи стра(ш)ныи пєкє(лъ)нии дивови(с)ка, а по(р)вавши бꙋдꙋ(т) ю носити по мѣста(х) прикри(х) и пропа(ст)ны(х) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278); и та́къ з нє́гѡ дꙋшꙋ єгѡ; ґва́лтомъ видира́ютъ, и нєсꙋтъ ю на мѣста тє́мнїи, и мꙋчи́мїи (Чернігів, 1646 *Перло* 125 зв.); **адова мѣста** – пекло: х(с)ъ бъ҃… пришолъ моцно. въ адова мѣста в тꙋю тємность. пєкєльныи моци раздрꙋшилъ (1489 *Чет.* 48);

певне обмежене місце: А вѡ́ды засѧ ты́и, котóрїи зоста́ли подˢ твє́ръдїю // вˢ ни́зкости. Събра́лисѧ вˢ сѡ́нмы въ єдино мѣсто зє́мноє, и ста́лисѧ мо́рємъ вєли́кимъ окиа́нски(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15–15 зв.); а одъ тоє грєбли до палꙗ при ричцє мєсто пꙗты убитаго, одъколь трактъ дꙋктꙋ того зачалсꙗ, пришєдши и границы тыє скончивши, дєржачи отъ мєсца до мєсца ꙗко сꙗ выжъ ограничило (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 71);

(*місцевість, край*) місце: капари(с) по латы(н)… та трава растє(т) по многимъ мѣсто(м) и листвїє своє простирає(т) по зємли (XVI ст. *Травн.* 152 зв.); сходи(в)сѧ тє(ж) лю(д) з околи(ч)ны(х) мѣ(ст)… приносѧчи нємо(ц)ны(х) (II пол. XVI ст. *КА* 24); и видѣвˢши и(х) коли то ишли. и позˢналї и(х) многыи. и изˢбѣглисѧ та(м) пѣшїи ѡ(т) всѣ(х) мѣсть. и оупєрєдили єго та(м) и зышˢлисѧ кˢ нємоу (1556–1561 *ПЄ* 149 зв.); Пєтръ воєвода… дали и потвърдили єсми… Іѡнꙋ Голъи логофєт ꙋ нашєи Зємли Мѡлдавскои єдно сєлищє на имѣ Стожишчє ѡт къ въстокꙋ ꙋ

против тих сєлах, что сѣ имѣноуєт Гольєщи, гдє идєт мѣсто ꙋ Лꙋкачєвка (Ясси, 1576 *МЭФ* I, 92); до то(г) в ты(х) жє лєса(х) видє(л) є(с)ми бы(д)ла ѡвє(ц) и свинє(и) ста(д) нємало пасꙋчи(х)сє з ро(з)ны(х) мє(ст)цъ и має(т)но(ст)є(и) по(д)даны(х) Его м(л) Крако(в)ско(г) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 35);

(*місцина, що характеризується певними особливостями*) місце: та трава растє(т) по камєнымь мѣсто(м) по высоки(м) горамъ (XVI ст. *Травн.* 156); Діптомꙋ(м) по ла(т)… //… растє(т) на стꙋдєны(х) мѣстє(х)… высоки(х) гора(х) на камєны(х) (Там само, 180 зв.–181); сисимбрию(м) по ла(т)… воданаа мата по рꙋ(с)… а ростє(т) при воданы(х) мѣстє(х) (Там само, 439 зв.); звѣздина… та трава ростєтъ… на твєрды(х) мѣстє(х); та трава ночи ѡ(т) сєбѧ лꙋчє даєтъ подобно звєздѣ (Там само, 478); рєкла м҃рїѧ до іѡ́сифа. иссади мѧ изь ѡслатє… // иссадиль є́и и рєкь гдє жь тѧ повєдꙋ съкры́ти, коли тѫ(т) пꙋстоє є́сть мѣсто, и знаишо́ль тамъ пєча́рꙋ, то є(ст) ꙗскиню и… вєль є́и та́мь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 159 зв. – 160); анєктана́въ… Вы́шєдши з *мѣ́ста* на пꙋстоє мѣсто рва́лъ зє́льѧ кото́рыи о́нъ вѣ́даль, а стє́рши и́хъ бра́лъ со́къ ѡ(т) нихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 396 зв.); **мѣсто безводноє** – пустеля: А колі нєчстый дух выйдє ис члка. проходит сквози мѣста бєзводнаꙗ. глꙗдаючі оу́покою. и нє найдуєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 71); Вєздєсы́й ꙗкѡ Бг҃ъ на́шъ… // На́ нб҃си; и на́ зємли, и въ прєиспо(д)ныхъ, Въ глꙋбинахъ мѡ́рскихъ, и вˢ мѣстєхъ бєзвѡ(д)ныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв. – 31); **мѣсто огнистоє** – вулкан: алˢбо тыжъ ꙗ́ко нѣкото́рїи филозо́фы мо́вѧтъ, ижъ соу́тъ вˢ посрє(д)кꙋ зємлѣ мѣста ѡгни́стыи. рєчє́ныи вѫлˢка́ны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13); **пустоє мѣсто** – пустеля; необжита земля, пустир: а коли южь быль днь҃ вышоль и пошоль на поустоє мѣсто а наро(до)вє єго глѧдали (1556–1561 *ПЄ* 226 зв.);

рай, небеса: боудє(м) такы(ми) жрътвами оугажати бг҃оу. тєды нє толко ѡбыидємо галїлєю і юдєю за хм҃ь… алє ѡнї вши(ст)кы мѣста ро(с)ко(ш)ныи и вє(с)лїи и потѣшливыи. то є(ст) въ цр(с)твѣ нб(с)номь доидємо и(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 107 зв.); ꙗ(ко) да готꙋєтъ поко(и), и мѣсто ѡ(т)починє(н)ѧ, мѣсто прохладноє, мѣсто поко(и)ноє, мѣсто зати́шноє (до 1596 *Виш.Кн.* 267 зв.); дарꙋ́й на́мъ прохла́дноє мѣсто; поко́ѧ вѣчногѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 158 зв.).

2. (*простір, пункт, де хто-небудь перебуває, що-небудь розміщене*) місце: в тым дей местє наши обадва береги црковны стого Николы (Київ, 1560 *АрхЮЗР* 8/IV, 167); прїйдѣтє а ѡгладайтє тє мѣсто идєжє лєжа гь҃ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 41 зв.); Двѣ жє стихі́и, мєждꙋ собо́ю вра(ж)доу́ютъ, и ва́лˢкꙋ вєдоу́ютъ; вода́, и о́гнь: и длѧ того и́хъ прєм(д)рый съдѣтєль, розсади́въ на ро́зныи мѣста далє́ко ѡ(т) сєбє; вода ни́зко, ѡ́гнь высо́ко: воздꙋхъ жє посрє́дѣ и́хъ ꙗ́ко пєрєгоро́да, и ми́ротво́рєцъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.); а кг(д)ы за ни(м) пого́нѧ бы́ла, затво́ри(л)сѧ вˢ таємно(м) мѣстє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 68 зв.); Прє́то сѧ ѡни прѡти́вѧтъ ч҃лкови…; зазрѧтъ ч҃лвкови тогѡ мѣста, и щѧ́стѧ с кото́рогѡ вы́пали са́мы (Чернігів, 1646 *Перло* 6); **на одно мѣсто** – в одне місце; докупи: а тотъ двораринъ (!) нашъ въ ономъ монастыри мешкаючи, маєтъ всѣ пла-

ты, доходы, пожитки, дани и иншїи живности на одно мѣсто збирати и то в цѣлости ховати (Краків, 1540 *КМПМ* I (дод.) 3); **от мѣста на мѣсто** – з місця на місце: Поступай, латинниче, от лжи в лжу, ибо ея свойство не стояти на одном мѣсту, зане нѣст сущая, но обходити страны и скитатися, от мѣста на мѣсто прескакуя и удивляя привидѣнием мечту своего, а не существом (1588–1596 *Виш.Кн.* 134).

3. (*простір, пункт, де що-небудь відбувається*) місце: а на то тыито пословє… листы дадꙋ(т), на которыє де(н) и мѣсто того ма(л)жє(н)ства злꙋчєнїє має(т) быти (Люблін, 1506 *Cost.DB* 441); И мы за ними єдꙋчи по тым мѣстом границы поклали и копцы покопали (Ковель, 1519 *AS* III, 188); *Образно*: В такóвой би́твѣ, тєáтрꙋмъ áбо вѣдокъ є́стъ; мѣсто растоáнїа, мєжи справєдли́выми людˢми // и грѣшными (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28–28 зв.).

4. (*земельна ділянка*) місце: Тꙋтъ мєста пꙋстого до вєжи г҃ сажъни (1552 *ОЛЗ* 166).

5. (*певний пункт, приміщення, площина, призначені для кого-, чого-небудь*) місце: а то бы вш҃а мл(с)ть рачили вчинити длѧ своєго бг҃омольꙗ и дш҃євного спсє(н)ꙗ памєтаючи св҃тоє писа(н)є єжє рєчє г(с)ди бл(с)ви и ѡ҃свти любѧщи(х) бл҃голѣпиє домꙋ твоє(г) и мѣсто всєлєнигꙗ славы твоєꙗ (Новогрудок, 1547 *ЛСБ* 13); За тымъ пуславъ другыи, и тыхь убили, якъ Исаію,… Єремѣю завергли у одно мѣсто калъное (XVI ст. *НЄ* 130); єстє поча(ли) будовати в мѣстє льво(в)ско(м) тую цє(р)ко(в) новую… штобы слу(ш)нє мѣло быти а (з)влаща ꙋ дни пра(з)нико(в) госпо(д)ски(х) вєлики(х) мѣли бы єстє приносы чинити и (в)си ꙋ єдино(м) *мѣсти* быти хвалꙗчи бога (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); lignile, дриво(т)ня, мѣсто дровъ (1642 *ЛС* 255); **лобноє (лобьноє, лъбноє) мѣсто** – лобне місце: И привєли єго на мѣсто голˢгофоу. котороє то назьвано лобноє мѣсто (1556–1561 *ПЄ* 193); Чулємъ ѡ(т) жидовъ, ижъ вєдєнъ будєтъ за мѣсто, И знаю добрє, ижъ готуютъ на нєго лобноє мѣсто (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 24); И прївєлі єго на мѣстѿ голгофу. котороє то названно лобьноє мѣсто (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 67); шє́стои жє го́дины на лъ́бнѣ(м) мѣстѣ былъ (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10); **мѣсто святоє (свѧтоє)** – святе місце, святиня: Да проклѧти бꙋдꙋтъ вл҃дки. аръхима(н)дри(ти), і игꙋмєни. которїє манастирѣ позапꙋстѣвали. і фо(л)варъки собѣ з мѣстъ с҃ты(х) починили (до 1596 *Виш.Кн.* 263 зв.); ѡтнѧл бог стѣну крѣпости благодати своея ѡт греков и дал их на разграбление Турчину и мѣста их свѧтые (поч. XVII ст. *Вол.В.* 87); и тогда́ ста́нєтъ ѡбридли́вость на мѣстѣ с҃томъ (Чернігів, 1646 *Перло* 139).

6. (*пристановище, осідок*) місце: мы безчесныи до нынѣшъняго часа, и терпиме голодъ и безьвудя, и биты есме, ни одного мѣста не имали есме спочивного и мучилися есме, робячи руками нашими (XVI ст. *НЄ* 40); ѡ то(ж) которїй сѧ того оувъимє(т) а побо(ж)нє боудє(т) жити тєды ты(ж) аг҃гльскоє мѣсто събѣ чини(т) албо мєшканѧ, а то(ж) нє можє ю(ж) прєити з мѣсцѧ на и(н)шєє. є(д)но ꙗкобы пропа(ст) ꙗкꙋю събѣ ископа(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 213 зв.); В нóвой // зась лáсцє… наидовáлисѧ такóвыи обóєго пóлꙋ и вшєлѧ́кого стáнꙋ и взрóстꙋ лю́дє, котóрыи ачъ тꙋ(т) на свѣтѣ мѣста кꙋ мєшка(н)ю нє мáю-

чи и мѣти нє хо́тѧчи, алє о́ного го́рнєго… шꙋка́ючи (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 1–2 ненум.); *Образно*: А Василий Великий молвит: «Инок, аще не отбѣгнет от человѣк и не вселится в пустыню, не толко не имѣет что притупити от добродѣтелей, але еще ни единое страсти не свободен и не имѣет мѣста, гдѣ добродѣтель вселити, альбо напечатлѣти, яко на воосску (!), доколѣ первых страстных образов не истрыет (!) и не изгладит» (1615–1616 *Виш. Поз.мисл.* 241); Таже паки Василий Великий по оном вску и напечатанию на нем, затрившы страсти добродѣтелми, показует мѣсто, гдѣ се тое справовати имѣет (Там само).

7. (*частина поверхні чого-небудь*) місце: ꙋ двꙋ мєстєхъ гора сѧ сопъсовала (1552 *ООвр.З.* 100 зв.); Прє(д)рєчєннаа трава… смѣшєна с мꙋкою пшєничною…то прикладывaє(м) к прокажєнномꙋ мѣстꙋ (XVI ст. *Травн.* 169); **нѣсть мѣста цѣлаго** – місця живого немає: нѣсть мѣста цѣлаго, ѡ(т) грѣховного нєдꙋга. всє стрꙋ(п), всє рани (до 1596 *Виш.Кн.* 266 зв.).

8. (*фрагмент тексту*) місце: Дѣля того берѣтъ собѣ на розумъ гораздъ, котрымъ кѣпомъ годитъ ся хрестіанинови постити, кулко фелю посту находиме у святумъ писмѣ, за што у писмѣ святумъ у у(!) многыхъ мѣстохъ находиме (XVI ст. *НЄ* 13); Да пытал бых тебѣ тут на том мѣстѣ, проповѣдниче науки христовы, которая богатшая Русь, выкупивши, попалила тѣ книжки (1600–1601 *Виш. Кр.отв.* 160); Той же зась въ бесѣдѣ 18… въ мѣстѣ ономъ тайномъ… указуетъ дванадцать брамъ и дванадцать фундаментовъ – апостоловъ быти и пророковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 367); **от мѣста на мѣсто** – з місця на місце: нє мина(и) скорого(н)цє(м) ꙗко пꙋстоє коло вѣтръноє ѡчи́ма пробѣгаючи ѡ(т) мѣста // на мѣсто в꙽пєрє(д) писан(н)ого (1599–1600 *Виш. Кн.* 202 зв. – 203).

9. (*суспільне становище; роль, значення*) місце: Напродъ Хрістосъ апостоломъ… заказалъ, абы ся о продседане мѣста промєжъ себе не сварили, и обычаемъ княжатъ свѣта сего не пановали (1582 *Посл. до лат.* 1134); **мѣсто первосѣдноє** – місце особи, якій належить вирішальний голос у прийнятті рішень: бо так Христос сыном Заведѣовым, прагнучим и мѣста первосѣдного и чести славное, рече (1608–1609 *Виш.Зач.* 227); **перъвоє мѣсто** – те саме, що **мѣсто первосѣдноє**: Посоу́ла на сꙋдєхъ пе́ръвоє мѣсто засѣда́єтъ, и пра́вдꙋ оубо́гихъ изъида́єтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 зв.);

(*служба, посада*) місце: То ли и Х(с)а дꙋрны(м) и нєпожито(ч)нє до Ієр(с)лима пришє(д)шаго нарєчєтє, которы(и) выдѣвши Ар꙽хиєрє́є и пастырѣ бє(з)плодныє, мѣста цє(р)ковныє в широки(х) рєвєрєнда(х) позасѣдалыє… з꙽ ѡ́ны(х) дхо҃вє(н)ство дховноє цє(р)ко́вного строєнїѧ и ра́дꙋ зодра(в)ши, на про(с)ты(х) сѣтоткатєлє(и) рыболо́во(в) вложи(л) (1598 *Виш.Кн.* 289); Та(к) жє и вы пановє би(с)кꙋпи, сѣдитє на мѣста(х) єп(с)пъски(х), а́лє на достои(н)ствѣ и ꙋчтиво(с)ти нє сѣдитє (Там само, 290).

◊ **в одно место** – в одні руки: А если бы… дѣти, братя, сестры и близкие моее, поведили, ижъ бы тая была оправа, которую м я еи, малжонце моей, на третей части именей моихъ вчинилъ, звыше, нижъ и тая третяя част, тогды маютъ всѣ именя мое в одно место

спустити и зровновати в третюю част (Вільна, 1555 *АрхЮЗР* 8/IV, 31); **до сихъ мѣстъ** – досі, до цього часу: Где жъ они тое вольности, отъ Насъ имъ даное, черезъ чотыри годы ажъ до сихъ мѣстъ уживали (Вільна, 1564 *РЕА* II, 131); **до тыхъ мѣстъ** – доти, до тих пір: то(т) дє(л) мєли єсмо межи собою в доброи воли в право нє вст҄ѹпоуючи Ѝ ива(н) т҄ѹ(р) до ты(х) мѣстъ маю тыи имѣна дє(р)жати покы пани скыпорєваѧ ѡ(т)да(с)ть мнѣ жоны моєє вѣно (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. № 5); **мѣста не мати** – (*недоречно*) не місце: нн҃ѣ ѡ то(м) до́во(д) широкїй чинити мѣста нє ма(ю), абовѣ(м) ѡ ѡчищєнїи цр҃кве на́шей православно(и) сѧ рѣ(ч) зачала, и далєй точи́ти б҄ѹдє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 225); **мѣста не мѣти** – те саме, що **мѣста не мати**: И церковъ єго яко дѣвица чиста єст. Яко на небесехъ и в раю, такъ и в церкви грѣхъ мѣста не мѣєт (Львів, 1605–1606 Перест. 47); **мѣсто имати** – бути, міститися: Или нє вѣ́дає(ш), и(ж) в ты(х) многи(х) миса(х) по(л)мисъка(х) приставъкахъ. чоръны(х) и шары(х), чи(р)во́ны(х) и бѣлы(х) юха(х)… //… мєдо(х), и пи́ва(х) ро(з)маиты(х); то(т) смы́слъ єщє мѣста нє имає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 237 зв.–238); **отъ сихъ мѣстъ** – відтепер, від цього часу: отъ сихъ мѣстъ почениши, игумену Пустынскому и всей о Христѣ братьи старцомъ Пустынскаго манастыря тамъ имъ своихъ людей съ неводы посылати, озеръ волочити (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45); А отъ сихъ мѣстъ вже намъ самимъ въ тотъ… островъ Кучуковскій и въ тую землю бортную Мутишинскую не вступатися (Пінськ, 1517 *АЮЗР* I, 56); **до мѣста ся ставити** *див.* **СТАВИТИСЯ**; **не имѣти мѣста на отвѣт** *див.* **ОТВѢТЪ**; **мѣсто содержати** *див.* **СОДЕРЖАТИ**; **стояти на одном (єдном) мѣстѣ (мѣсту)** *див.* **СТОЯТИ.**

МѢСТО³, МЕСТО *прийм.* (*указує на заміну кого-, чого-небудь кимось або чимось іншим*) замість: На вє(р)х҄ѹ вал҄ѹ того вєликого по краємъ вывєдє(н) валъ мє(н)ши(и) мєсто тарас҄ѹ ҄ѹ вышъки (1552 *ОЧерк.З.* 16 зв.); Ѡнъ, дє(и), мєсто вчинє(н)я справє(д)ливости то(г)[о] сна моєго з о(ч)ю зогна(л), зъсоромоти(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); Бо и ба(р)вѣръ кгды бы хо́ро(г) во єди(н) днь лѣчи(л) а в др҄ѹги(и) занєдба(л). мѣсто злѣчє(н)ѥ в болшую бы хороб҄ѹ єго припра́ви(л) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); Посло́вє што с ты(м) до митрополи́та ході́ли, с ф҄ѹрі́єю то́лко а зъ в(ъ)згáрдою бє(з) вшєлѧ́кого кгр҄ѹнто(в)ного ѡ(т)вѣт҄ѹ, до на́съ соу́ть ѡ(т)пра́влєни. то́є то́лко мѣсто ѡ(т)вѣт҄ѹ ѡ(т)нє́сши, жє на та́тоє посє(л)ство жа́днаѧ ѡ(т)повѣдь дана нє б҄ѹдєтъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 13 зв.); то єстъ потрєба намъ мѣсто вєсла вѣрѫ дръжати тврьдѫю (XVI ст. *УИ* 1911/2, 74); Только по волну и молоко до нас єздили альбо посилали, а место покою непокой и мѣчъ межи дѣти зкидали (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); там же, мѣсто нагороды, по зброценюсе з експедицыи тое… порозумевшисе з помененою Марушею… малжонкою протестуючого, оного з дому своего од жоны его власное одогналъ (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 8/III, 573); Мл҃тва на вєчєрни мѣсто Єкте́нїю (Київ, 1636 *МІКСВ* 318); Фѡ́рм҄ѹ засъ вла́сн҄ѹю а́лбо совєршє́нїє, по всѣ́хъ помазова́нѧхъ на ѡста́тк҄ѹ, мѣсто про́стои Мл҃твы поло́жєно (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 9).

МѢСТОИМЕНІЄ *с.* (*цсл.* мѣстоимєниє) займенник: Штось зась дотычетъ мѣстоименія "мы", то ся и так розумѣти можетъ, же Іисусъ Христосъ… овцами называетъ Ізраилчиковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 434).

МѢСТСКИЙ, МЕСКИЙ, МЕСКІЙ, МЕСТКИЙ, МЕСТСКИЙ, МЕСТСКІЙ, МЕСТЦКИЙ, МЕСТЪСКИЙ, МЕСТЪЦКИЙ, МЕСЦКИЙ, МИСТЪСКИЙ, МИСЪКИЙ, МѢСКИЙ, МѢСТКИЙ, МѢСТЦКИЙ, МѢСТЦКІЙ, МѢСТЦЬКЫЙ, МѢСТЬСКИЙ, МѢСТЬСКЫЙ, МѢСЦКІЙ, МѢСЦЪКИЙ, МѢСЦЪКІЙ, МѢСЦЪКЫЙ, МѢСЦЪСКИЙ, МѢСЦЬСКЫЙ, МѢЩСКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується міста*) міський: А для лѣпшого потверженья и помноженья мѣста… даровалъ… вси клѣтки и ятки мясные, которые нынѣ суть и напотомъ могутъ причинены быти, къ полѣпшенью мѣстскому (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); И тые пенези на оборону местскую оборочати имъ велелъ (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29); ви(н)ность мєстъскаѧ пашъню пахати мєщанє и волощанє… ѡрꙋть на лєтє дє(н) ѡди(н) а жати тєжъ дє(н) а косити польтрєтѧ днѧ и посꙋшити и попратати сєно были ви(н)ни (1552 *ООвр.З.* 101 зв.); муж мой… // позволил, занехавши противенства *месцкого*,… под юрисдицию мисцкою, до моего дому з оного,… прийти (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 581–582); Гражда́нство, жи́тєлство: мѣстскоє жи́тло, ѡбы́чност҄, а́лбо смѣхотво́рство,… трєфни́цтво (1627 *ЛБ* 28); а до пречоного войта нашого… нихто справы не мает мѣти ни в чом, толко мы сами, взглядом которого уряду тому ж войту для обыйстя, его з ласки нашое гетманское даемо млинок Лопатинский… а на мѣскую потребу перевоз и озера и в дозор млыни подаемо, до мѣста належачие (Київ, 1649 *Тр.ЧАК* 146);

(*який міститься, розміщений на території міста*) міський: маєть онъ и его жона… тыи имѣнья… держати со всими людми, и зъ дворомъ… мѣстьскимъ у Володиміри (Вільна, 1514 *АЮЗР* I, 47); и казали єсмо ємꙋ в тых замко наших ѡсмотрѣти… всѧкого бꙋдованѧ замкового и парканов мѣстьских (Краків, 1540 *AS* IV, 232); Мостъ чєрє(з) рєкꙋ сты(р) почовъши ѡтъ броны мєстъцкоє… до бєрєга (1552 *ОЛЗ* 170 зв.); и(н)шиє плѧцы зємѧ(н)скиє и мє(ст)скиє и попо(в)скиє поро(ж)ни (1552 *ООвр.З.* 98 зв.); мають мѣщане… мостъ меский… будовати (Вільна, 1556 *РЕА* II, 53); і҃с… сѧ южь приближиль к҄ воротомь мѣсцьскымь (1556–1561 *ПЄ* 240 зв.); розгнѣвал҄сѧ домоу вл(д)ка. и рєкль слоуга(м) своимь. выйдѣтє (ж) борзо… на оулицѣ мѣст҄цькыи (Там само, 285 зв.); на тых же валѣх з мѣста перекопаны вси три валы, и стежка учинена до фолварковъ мѣстскихъ (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); А тоє имѣнѧ… ѡгоро(д) на гру(н)тѣ с҃тою(р)ско(м) єдна строна… гру(н)ть мѣсцкїи другаа строна лаври(н) ѡлѣаръ (Львів, 1582 *Юр.* 2 зв.); млы(н) по(д) баштою мє(ст)скою спалєно зовси(м) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 110); а (з) ѡсобна в҃ штꙋ(к) на ры(н)вы по(д) мѣ(с)цкїи мꙋры (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); на вино до мє(ст)коє цє(р)кви далє(м) по(л)тора гроша (Львів, 1594–1595 *ЛСБ* 1041, 5 зв.); Васи́лєи кнѧ́зь ѡстро́зкїй… до мѣскихъ церко(в) маєтности нада́лъ (1509–1633 *Остр.л.* 128 зв.); Небожчик муж

мой,… погордивши мешканцем моим и домом мѣщским моим, купил на кгрунте Бискупей горы од Колбаски свитлицу (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 581); во(з)ны(и) єнєра(л)… ѹчини(л)… и(ж)… позовъ… в мистє(ч)ку комаровє в брамє мє(с)цко(и) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); Ти́тоу(с)… зровна́лъ и(з) зємлє́ю мѹры мѣсцькі́є (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84 зв.); А коли ходи́ли над[г] пєрєко́помъ мѣсткимъ, ре́клъ анєктана́въ: снѹ алєѯа́(н)дрє погля́дай на звѣзды (серед. XVII ст. *Хрон.* 398 зв.); Чве(р)тина поля которая е(ст) на кгру(н)тѣ мѣ(с)тско(м) межи межами П. Федора Ждана з єднои, а з другои П. Василїа Кобца (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); менованые принъципалове… межы фолъварками мисъкими… протестанъта с компаниею его… з мушкетовъ стреляти… почели (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 46);

(*який живе, працює, служить у місті*) міський: Милостию божию Гедеон епископъ галицкии лвовскии и Каменца Подолскаго богомолцом нашим священикомъ всѣмъ лвовским мѣсцъким ознаимуемъ (Львів, 1586 *MCSL* I-1, 136); ꙗжє ѹбо єго королє(в)скоє м(л) листъ ѹмоцованы(и), попо́ви нашєму мѣстскому ѡповѣдали єсмы, и ч(с)тно в рѹки ємѹ в цє(р)кви подали и бы(л) чита(н) прє(д) всѣмъ народо(м) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); слѹга(м) мѣ(ст)цкї́мъ гр(ш) г҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 4–4 зв.); **люди местскиє** *див.* **ЛЮДИ**;

(*пов'язаний з управлінням і самоврядуванням міста*) міський: ты(х) вси(х) рємєсникѡ(в)… ѡни вси маю(т) робити которы(х) ко(л)вѣ будєть потрѣба бє(з) вслкоє мѣстьскоє вымови (Київ, 1518 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. № 29); Ѝ а(н)дрє(и) нємирови(ч) воєвода киє(в)скый вызнаває(м) си(м)… листѡ(м) воиту и бурмистрѡ(м) и рѧ(д)ца(м) и вси(м) мѣщанѡ(м) мѣста киє(в)скѡ(г) мовили на(м) ѡ ты(и) врѧды мѣстьскыи которыи(ж) пєрво сєго и(х) за(м)кѹ вживали (Там само); Справѹють сѧ мєщанє правомъ нємєцъкимъ ма(и)дєбо(р)скимъ пєрє(д) врѧдомъ своимъ мєстъскимъ (1552 *ОКЗ* 33 зв.); Сторожа *мєстъскаѧ* ѹ воротъ ѡстроговыхъ на(и)мѹють сторожо(в) мєщанє жъ з доходо(в) мистъскихъ (Там само, 37); ꙗ(н) поко(в)ски(и) ѡжалова(л) на врѧдє мє(ст)ско(м) матиса пострыгача и и(н)ши(х) мєща(н) володи)мє(р)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); Кгды (ж), дє(и), єму нє хочєно придати возно(г)[о] з уряду, взявши… з ратуши мєща(н) присяглы(х) с писарє(м) присяглымъ мє(ст)скимъ и вознымъ ратушны(м), которыє то прися(ж)ници, ѡглєдавши и списавши раны и… побитє, та(к) жє и шкоды, которыє ся стали (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118); па(н) дє(и) во(л)ски(и) мови(л) имъ абы ѡ нємъ повєдили врѧ(д)никѹ тамошнємѹ ковє(л)скомѹ або во(и)тѹ мєстъскомѹ (1572 *ЖКК* I, 42); маютъ мещане Александровские того права во всихъ артикулехъ его уживати и оных во всих справах завжды належне судити и рядити, такъ въ ярмарки и торги, яко и под каждым часом, перед // урядомъ своим местским (Варшава, 1591 *Тр.ПАК* 52–53); Котрый то Листъ Таки(и) за доводо(м) Нань ѹрꙗ(д) Городє(ц)ки(и) Замъковы(и) И мѣсцъки(и) Скасовали (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1 зв.); половица пошацу(н)комъ прє(з) ѹра(д) мє(ст)ский Киє(в)ский в сумє пєвной до вєчистоє

посє(с)сии подана и до сєго часу в споко(и)-но(и) посє(с)сии добръ ѡны(х) зоставала(сє) ꙗко запи(с) дєкрєта (Київ, 1644 *Гр.Посох.* 1); хто бы… важи(л)сє… ꙋрꙗ(д) мєски(и) знєва-жати и до шкоди ꙋбоги(х) людє(й)… приво-дити, таковы(и)… на го(р)лє кара(н) бꙋдє(т) (Іркліїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1); **книги мескиє (месткиє)** *див.* **КНИГА**; **мѣсцькоє (местъскоє) право** *див.* **ПРАВО**; **местцкая печать, печать мѣстская (меская, мест-ская, мѣстцкая)** *див.* **ПЕЧАТЬ.**

2. (*який відбувається у місті*) міський: Архитáсъ ѡ(н) тарєнтиноу(с) моýдрый, и в рéча(х) бѣглы(и) над которóго ростропнѣй-шого в рєча(х) мѣсцъкыхъ // грéчєскаѧ зємлѧ нє вúдѣла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288 зв.–289); [Варлаам] изъ нѣкотóрыми мѣстами розмóвꙋ мѣти примꙋшаный // бꙋдꙋчи, а ни тáкъ прєхо-дúлъ з҄ пꙋсты́нного своéго цвичє(н)ѧ сѧ, на мѣсцкїи забáвы (Київ, 1627 *Тр.* 395–396).

3. (*який збирає, одержує місто*) міський: а мы нє маємъ вжо болший тоє волости и сєла комꙋ ѡтдавати ѡт того замъкꙋ, ани платовъ мєстских, ани данєй жадныхъ ѡт нєго ѡтни-мати, ани их комꙋ ѡтпꙋщати (Берестя, 1508 *AS* III, 57); имъ… не надобе на войну ходи-ти, только мають они платы местскіе платити и подводы давати по давному (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/І, 30); Росъходъ пн͠зє(и) на замокъ Што платитъ королєваѧ єє мл(с)ть с тыхъ жє доходовъ и волостныхъ и мєстъскихъ (1552 *ОКр.З.* 156 зв.); Сторожа мєстъскаѧ ꙋ воротъ ѡстроговыхъ на(и)мꙋють сторожо(в) мєщанє жъ з доходо(в) *мистъскихъ* (1552 *ОКЗ* 37); Чєлѧди дворноє заплата маєт быти з мєст-цких панщизных пинѧзєй (1567 *AS* VII, 119).

4. (*який стосується певної місцевості*) місцевий: А зъ винъ мѣстскихъ взялъ его ми-лость на себе по два гроши, а войтъ зъ винъ и тежъ зъ ятокъ третій грошъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); в тот час в том дворе было:… сукна сермяжного местского петдесят локот (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163); **ручка местъскаѧ** *див.* **РУЧКА.**

5. *У ролі ім.* Містянин, городянин: принци-палове,… з добытою шаблею на коню высла-ли Сидора…, который то Сидор, прибегши на поля наши…, поведил: "иж дей я естемъ присланый от пана войта, бурмистров и все-го посполства на то, абых плуги ваши с пол ваших позганялъ и своим мѣсцъским орати казал" (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 409).

МѢСТЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСТЦКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЦКЇЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЦО *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСТЦЬКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЪЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСТЫСКО *с., зневажл.* (*населений пункт*) місто: а ґды хотѣ(л) єдно гдє мѣсто ра-зорити, ꙗ́ко óноє плóхоє мѣстыско єрихóнъ, прѣвѣй з҃ дн͠їй… казáлъ ѡбходúти вколо мѣ-сто (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213).

МѢСТЬСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЬСКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСТЬЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСЦЕ, МЕСТЦЕ, МЕСТЦО, МЕСТЪ-ЦЕ, МЕСТЪЦО, МЕСТЬЦЕ, МЕСЦЕ,

МЕСЦО, МЕСЪЦЕ, МИСТЦЕ, МИСЦЕ, МѢСТЦЕ, МѢСТЦО, МѢСТЪЦЕ, МѢСТЬЦЕ, МѢСЬЦЕ *с.* **1.** (*частина території, простору*) місце: Але ижъ се молимо за усопшыхъ, и жертвы за нихъ приносимо, и памети имъ творимъ, муситъ быти, яко есть иншое мѣсьце третее, межы небомъ и пекломъ, гдѣ бываютъ душы задержываны, ажъ бы заплатили до наменшего квадранта (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 130); поневаж вѣру святую… святии богоносними отцеве соборне ухвалили; для того… соборною вѣрою называется; а таа, а ни до *мѣсця* нѣкоторого, а ни до персоны яковое особное не ест привязана, але вес свѣтъ ей месце (Вільна, 1600 *Катех.* 69); Страшны(и) то заправды голодъ былъ ижъ нє на єдны(м) толко мѣсцꙋ, алє по вшыткꙋмъ… свѣтї власть свою ростꙗгалъ (Маркова, 1619 *Позд.бр.* 214); И та́къ поча́лъ Палємо(н) ли́ба; ѡныхъ На́родѡвъ приводи́ти до дѡ́брыхˢ ѡбычає(в), а змоцни́вшисѧ на ѡ́номъ мѣсцꙋ; розмно́жилъ и ро(з)ши́ривъ грани́цѣ свѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. ненум.); **мучныє мѣстца** – пекло: Лѧка́юсѧ розмышлѧ́ѧ дн҇ь о́ный страшли́вый нєпрєдарова́ного сꙋди́лища … //… Бою́сѧ нєꙋбѣгнучи(х) мꙋчныхˢ мѣстцъ; Бою́сѧ мꙋки конца нєимꙋщєи (Львів, 1642 *Час.Слово* 266–266 зв.); **мѣстца пекелнїи** – пекло: И пєрєхрєстивши на три части, в той часъ ворота и ланцꙋхи сокрꙋшиша сѧ и входитъ Хр҇(с)тосъ во пєкло и ѡсвѣщаєтъ ѧснымъ своимъ промєнємъ… всѣ мѣстца пєкєлнїи и кропитъ водою и Дх҇омъ ст҇им (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 30); **мѣстца Райскиє** – рай, небеса: Понєва́жъ Малже́нскїй станъ ѡ(т) само́гѡ Бг҇а всєдєржи́тєлѧ е́стъ вы́найдєный на мѣстца(х) Ра́йски(х), а нє на ꙗки́хˢ и́нши(х) закꙋтны(х) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 917); **мѣсце вѣчного покоѧ** – Царство Небесне: Прїйдѣтє бѡ́дрїи дѣла́тєлѣ виногра́да мо́єгѡ,… вˢнїйдѣтє вˢ ра́дость Гд҇а сво́єгѡ… //… и бо вы сподѡбистєсѧ: на́ зємли живꙋщи; ви́дѣти мнѡ́гꙋю и ди́внꙋю прємоу́(д)рость мою́ Нб(с)нꙋю,… мѣсцє вѣчногѡ поко́ѧ и ра́дости; зґото́ванѡ ва́мъ (Чернігів, 1646 *Перло* 160–160 зв.); **мѣстце высокоє, высокоє мѣсце** – небеса: Зоста́въ Мꙋзо похва́лꙋ на мѣстцꙋ вы́со́ко(м), Гдє Бг҇ъ ста́лъ звѣтѧ(ж)цєю на(д) пєкєлны(м) смо́комˢ (Київ, 1632 *Євх.* 302); та́къ и то(т) кото́рый х(с)ви слоу́жи(т), и ѡ(т) кло́потовъ свѣ(т)ских и наво́лностє́й єго сєбє вы́зволивъ, сѣди(т) на бєзпє́чно(м) и высо́комъ мѣсци (Острог, 1607 *Лѣк.* 113); **мѣсце мучимоє** – те саме, що **мучныє мѣстца**: мови(л) ты(ж) то(т) бога(ч). ѡ(ч) авраамє прошꙋ жєбы є(с) посла(л) в до(м) ѡца моєго. абовѣмь маю та(м) є҃ брато(в) жєбы є(ст) заповѣди(л) и(м) жєбы ѡнї нє чинїли та(к) и(ж) бы нє пришли на тоє мѣ(с)цє моучимоє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 213 зв.);

(*місцина, місцевість, яка характеризується певними особливостями*) місце: А так ꙗ водлє… листꙋ господарского… вєлєлъ имъ тоє имєньє Свинꙋхи… дꙋбровꙋ Свинꙋскꙋю, ꙗко сѧ в собє маєть панꙋ Михайлꙋ ѡграничити по тымъ мєстцомъ и врочищамъ, покꙋл тоє имєньє на королѧ…, к замкꙋ Володимєрскомꙋ было дєржано (Володимир, 1513 *AS* III, 104); кнѧзь Василєй зємли и сєножати свои… имъ ѡповєдалъ и водилъ // ихъ по тымъ всимъ мєстцамъ, покꙋл зємли и сєножати єго сꙋт (Краків, 1536 *AS* IV, 62–63); а от того озера лугом до леска, который лесокъ и долина впала в речку Котовку, которое местцо зовет-

ся врочищомъ Козий Брод (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16); И ю́жъ доро́ги нє ма́ло ѡ(т)пра́вивши, бли́зко боло́тного того мѣсца пришли (Київ, 1631 *Син.Тр.* 813); **мѣстце (местьце) порожънеє (пустоє), пустоє (пусто) мѣсце (местъце)** – пустка, пустище: Тамъ жє за ѡказованъємъ и ѡбвожєнъємъ рꙋдъника єго Адама видєлъ єсъми на върочищꙋ вєрьхъ рєчъки Рыхъты прозываємоє Галолобатютинъ мєстьца порожъныє нємалыє гъдє знать было рꙋды нємало выдобълєноє (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 28 зв.); Бачачи мы въ панствахъ нашихъ коронныхъ на Украини, при границахъ посторонныхъ, досыт немало мѣстецъ пустыхъ, а ку будованью замковъ… умыслили есмо тамътыи мѣстца пустыи будовати (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 284); Єдинъ ты(ж) пога́ни(н) ѡбночлѣгова́лъсѧ вꙿ пога(н)ско(м) Костє́лѣ, а боѧчи́сѧ, ꙗ́ко то на пꙋсто́мъ мѣсци, оузбро́илъсѧ зна́мєнїємъ Кр(с)та (Київ, бл. 1619 *О обр.* 79); За тою горо(д)нєю пꙋсто мєстъцє нє могли єсмо довєдєти чиѧ бы горо(д)нѧ была (1552 *ОЛЗ* 167); **местьца урочистыє, врочыстыє местца** – (*природна межа*) урочище: А мєвають [козаки] сторожꙋ польнꙋю на мєстъцахъ ꙋрочистыхъ на тꙗ(с)мєни ꙋ чагирина (!) (1552 *ОЧерк.З.* 8); на тыхъ чотырє(х) мєстъцахъ ꙋрочистыхъ дє(р)живали мєщанє сторожовъ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); иванъ ꙗцыничъ ѡ(т) людє(и) вєликого кнꙗзства… //… по тымъ врочыстымъ мєстцамъ ѡказывали знаки, грани старыє, и но(выє) ꙋ многомъ дєрєвъю на ѡбє сторонє ꙋрꙋбываныє и заро(с)лыє (1546 *ОГ* 15–15 зв.);

певне обмежене місце: нєха(и) сѧ збєрꙋ(т) во́ды до єдно́го мѣсца, нєха(и) боудє(т) соу́ша (поч. XVII ст. *Проп.р.* 212); Мєжда́: Мєжа́, ꙋлочка, а́лбо мѣсцє мєжи двома рє́чами поро́жнєє (1627 *ЛБ* 62); Бо ꙗкъ оужъ, гды би́тъ быва́єтъ, всє тѣло своє выставꙋєтъ, го́ловꙋ зась ꙗкъ мо́жєтъ хова́єтъ, //… И ꙗ́кꙿ оужъ тѣсным ꙗки́мꙿ мѣсцємꙿ пєрєсмыка́ючисѧ, здира́єтꙿ зꙿ сєбє старꙋю лꙋскꙋ: такꙿ и мы Хрїстїа́нє, тѣсно́ю доро́гою хо́дѧчи, зꙿ звєтша́лого чловє́ка вызꙋва́тисѧ ма́ємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 339–340).

2. (*простір, пункт, де хто-небудь перебуває, що-небудь розміщене*) місце: котороє мєстцо зємлѧ кнѧзѧ Порыцкого з нашою зємлєю… скончила, а гдє зємлѧ кнѧзѧ Коширского з моєю сѧ зємлєю снѧла, тꙋт тєж копєцъ єстъ вчинєн (Львів, 1537 *AS* IV, 84); А въ дрꙋгомъ местъцы тамъ же по(д)лє тоє шофы в цєгєльницы накладєно цєглы выпалєноє жъ вдолъжъ цєгєльницы д҃ї сажо(н) (1552 *ОКЗ* 37); записую им, брати моей милой, то есть напервей домъ, у месте Луцкомъ лежачий, межи домы Михайлушковымъ и Милушинского и местца шпиталного, никому ничимъ не пенный и не заведенный (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 33); и як знак и местце, где фолварок был, так и знаки границ того острова показалъ подле дороги копец и знак дороги старое на болото, поведаючи, иж дей сухого лета туды дорога лежить с Фалимич до Коилна (1579 *АрхЮЗР* 8/IV, 449); Пото(м)… побигли ε(с)мо до сєнъ и, тамъ,… нашли ε(с)-мо, то(л)ко мєстъцє, гдє сєно было…, и на томъ мєстъци будка (Житомир, 1583 *АЖМУ* 48); в тамътомъ мєстъцꙋ ꙋ вє(р)бокъ то(л)-ко тро(х) кгрꙋнъто(в)… нарожники сє сходꙗ(т) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054,

103); Єсли ты Свѧтитєль потрєбє(н) жадъноє ѡказыи и мѣстца нє ѡпѹща(и) (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); Бáрзо піє(н)кноє тáмъ є(ст) Нб҃о, мѣсцє самóє рóзныи насáжєно дрéвами (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); А коли протѧ́гнѹлъ Мѡѵсéй рѹкѹ протíвкѡ мóрѹ, воротíла сє вода на пéршомъ свитáнью на пéрвоє мѣстцє (серед. XVII ст. *Хрон.* 92 зв.); ничого згола нє заста(л) вє (д)ворє: ани быдє(л), ани збожъ, ани спрату домового, ты(л)ко видє(л) мє(с)тъца, гдє, знатъ, будованя были, а тєпєръ су(т) чєрє(з) своєволю коза(ц)кую розобраныє (Житомир, 1650 *ДМВН* 197); **зъ (з) мѣсца (мѣстца) на мѣсце (мѣстце) –** з місця на місце: Послáнїє бовѣ(м) ѡноє нє жадный пєрєхо(д) з мѣсца на мѣсцє зъ собóю приноситъ, алє з бо(з)ского ѡного єстєства, котóрого вúдѣти и ѡгладати нє можно єго вúдимоє прúстѧ и притомно(ст) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 137 зв.); Тѧ́жкаѧ запрáвды éстъ рéчъ, тєрпѣти хóромѹ, жєбы бы́лъ нóшєнъ зъ мѣсца на мѣсцє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 107); и тєпє(р)… грѣшны(х) дш҃ѣ сами бє(з) тѣла въ огнѣ полєрóвно(м) мѣли(с) мѹчити. и(з) мѣсца на мѣсцє пєрєходúти (Вільна, 1596 *З.Каз.* 6 зв.); О земле, якож-єсь их не загорнула И знагла ораз живо всѣх не полкнула? Що ж теды за скарги на Пана вносили: И на горло пред судомъ, дужо просили,… И зъ мѣстца на мѣстце Пана отводили (Львів, 1630 *Траг.п.* 163).

3. (*простір, пункт, де що-небудь відбувається*) місце: Такжє и молилсѧ оув огоро(д)ци. на мѣсци ѡсобно(м). а(ж) до крывáвого потѹ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 92 зв.); на томъ мєстъцѹ съвоихъ рѹдъниковъ посътавили и ѡнѹю рѹдѹ и до сихъ часовъ бєрѹтъ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 38); Я, А(н)дрє(и) Бєрє(н)чє(в)ски(и)… видєло(м) мє(ст)цо, гдє то(г)[о] Су(п)руна имано ув ы(и)мє(н)ю (!) пана Григо(р)я Кє(в)лича (Житомир, 1609 *ДМВН* 141); плáмєнь… выпѹщéны(и) вєлики(м) вырвавшысѧ пѹдо(м)… взгóрѹ възнóсы(т)сѧ и ажъ на самы(м) нáвышшы(м) повѣтрны(м) мѣсцѹ пáнство и влада(р)ство своє ростѧгає(т) (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.); я, возный, оного злочынцы пыталомъ: ежели такъ естъ, яко поведаешъ? – на што поведелъ, же такъ естъ а не иначей: месце и знаки, на которомъ ся зышли, оказовалъ (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/І, 460); А заборóнєны бы́вши [агарúновє] ѡ(т) жєлѣзногѡ ланцѹхá, котóрый є(ст) протѧ́гнєны(и) ѡ(т) Галáты áжъ до сáмого мѹрѹ мѣсцкого, занєсєны бывáютъ на мѣсцє назвáноє Сѡстéнїой, и тáмъ ґды́ вѣтръ полнóчны(и) повстáлъ срóґій, всѣ и́хъ чолны́ оузбрóєныхъ напóлнєныи розєрвáлисѧ и затонѹли (Київ, 1627 *Тр.* 682); а одъ тоє грєбли до палѧ при ричцє мєсто пѧты убитаго, одъколь трактъ дѹктѹ того зачалсѧ пришєдши и границы тыє скончивши, дєржачи отъ мєсца ѧкосѧ выжъ ограничило (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 71); Виѳлеéмъ… ємѹ мѣсцємъ былъ нарожéнѧ, Назарéтъ єго вы́ховалъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 394); **мѣсце (местъце, мѣстьце) судовоє –** місце, де відбувається суд: пилать, коли оуслыша(л) тоє слово. вывєль ї҃са на дворь, // а самь сѣль на мѣсъци литостротонь. то єсть на мѣсци соудово(м) а по-жидовъскы гаваѳа (1556–1561 *ПЄ* 430 зв.–431); былемъ на вряде местскомъ, въ ратушу, на местъцу судовомъ, при врядникохъ въ месте… Луцкомъ, славетныхъ панохъ: Богушу…, Матфею Трушевичу, бурмистру,…

тамъ же судъ потребный ведле права майдеборского былъ гаенъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 8/III, 473); рєк имъ пілат которог хочєтє. з мєджї тых двох ѡ(т)пущу вам. варраву їлї їс҃а нарєчєньног ха҃. бо вєдал шьто для завєсти выдалі єг и колї вьжо ѡн сєдѣл꙯ на мѣстьцу судовом꙯. прїслала к нєму жона єг рєксучї (!) (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 52).

4. (*окрема земельна ділянка, площа*) місце: Из дозволєнємь господарѧ нашого… дал єсми кнѧзю Андрѣю… мѣсца своєго цєрковного городского ꙋ подовъжь сєми сажєн (Володимир, 1513 *AS* III, 103); на которомъ мистци, на ниве роспаши, земъли Скочъковъское седилъ отецъ нашъ небожчикъ дворомъ (Овруч, 1551–1559 *АрхЮЗР* 3/I, 324); ѳєдо(р) юшковичъ… на… мє(с)цꙋ волномъ в ры(н)кꙋ кра(м)ницꙋ збꙋдовалъ (Київ, 1638 *ПИ* № 30).

5. (*певний пункт, приміщення, площина, призначені для кого-, чого-небудь*) місце: в цр҃ква(х)… двѣ мѣ(с)ца мáю(т) в олтари бы́ти, жєртóвни(к) // и прєсто(л) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 41 зв.–42); невѣста одна… зъ сего свѣта зешла,… и гдѣ бы была похована мѣстце указовано (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 472); Трéбищє, трéбникъ: Ѻлтаръ, жєртóвникъ, ѡфѣрóвникъ. Мѣстцє доколє(н)ѧ або рѣза(н)ѧ лю́бъ палéнѧ ѡфѣръ (1627 *ЛБ* 133); за згодою всѣ(х) п(н). п(н). ста(р)шы(х) и моло(д)шы(х)… казали мꙋровати на(д) шъколою длѧ поставлєнѧ дрꙋка(р)нѣ Абы дѣтє(м) ѡны(х) та(к)жє и посторо(н)ны(м) было мѣсцє длѧ наꙋки и мє(ш)канѧ дидаскалови (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5); Передо… бурмистрами одностайне заселыми на местцу звыкломъ в ратушу… Иванъ Пустовойтенко… призналъ в тые слова (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 20); Засѣ(в)ши тєды зараз кождо (!) на своє(м) мѣсци и радили вотовали и згодили сѧ всѣ єдинодушно на ты(х) п҃ чєтыро(х) ста(р)шы(х)… вєспо(л) маю(т) провѣдоваты сумою цє(р)ковною на вшє(л)ки(и) пожыто(к) цє(р)кви ꙗко и(х) гд҃ь уразуми(т) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 69); **мѣсце лобноє, лобноє мѣсце –** лобне місце: А коли приш꙯лї на мѣсцє названоє лоб꙯ноє… и тáмъ роспѧли є(г)[о] (1556–1561 *ПЄ* 327 зв.); Крáнїєво мѣсто: Лóбноє мѣсцє, лы́саѧ гора (1627 *ЛБ* 55); **мѣстце роспустныхъ –** публічний дім, дім розпусти: Блꙋди́лищє:… мѣстцє роспꙋстныхъ (1627 *ЛБ* 10); **мѣсце (местце, местъце, мѣстце) святое (светое), святое мисце** – (*храм, монастир, освячена територія*) святе місце: любóвнє ꙗ(к) прирожóны(и) оц҃ъ жи́лъ на тóм꙯ мѣсцꙋ ст҃о(м) з꙯ нáми Мнíхами, и ѡ(т)чєскѡ промышлáлъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 25); Кгды отвороные ворота засталъ, не седаючи с коний перед броною, яко звычай єстъ, яко их милост панове воеводове приезджючи звыкле се заховыват, чинечи местцу светому пошанованъе (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588); подъ который часъ одъбиванъя колодокъ, кгды челядникъ панее Корсаковое Миколай Иваницкій реклъ тобе, комъпринъципале Мужиловскій, и вамъ инъшимъ вышъ помененымъ комъпринципаломъ при вышей менованыхъ возныхъ, абысте колодокъ не одъбияли, теды вы, не ушанововъши местъца светого, оного обухами нелютостиве у воротъ цминтаровыхъ // побили (Київ, 1633 *КМПМ* I (дод.), 542–543); И чого колвекъ и потымъ до мѣстца святого на фундованье и розширенье хвалы Божои будетъ потреба, охотно и ласкаве ставитися обѣцую

(Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 71); мало нε вε(з)дε ε(с) скажεно и поспꙋстошεно ε(д)на(к) жε єго гп(дс)кои мл(с)ти намовили ε(с)ми аби и тоε ст͞оε ми(с)цε занєхати нε рачи(л) (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1).

6. (*пункт призначення*) місце: А коли пришли на мѣсцε. рεкˢль имь. молѣтεсѧ, абы єстε нε во(ш)ли в напа(ст) (1556–1561 *ПЄ* 321); Мы рады дикгнитарє… ѡбрали єсмо спосро(д) сєбє братъю нш͞ꙋ которыє маютъ и повинни бꙋду(т) єхати вси ту(т) жє ѡписаны на єлєкъцыю на ѡбира(н)є пн͞а на мєстцє назначоноє по(д) ва(р)шавꙋ до Камєнѧ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 48); и зьєжьчатисѧ намъ всѣ(м) и всємꙋ дх͞овє(н)ствꙋ на пє(в)ны(и) ро(к) и насъ на мєстъцє ѡ(т) всѣ(х) насъ єдиноста(и)нє ѡбраноє в мѣстє єго ко(р) мл(с)ти в бєрєсть лито(в)скомъ в кождо(м) рокꙋ м(с)ца июнꙗ кд͞ днꙗ водлꙋгъ старого калє(н)дарꙋ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); кн͞зь ꙗнушъ миколаєвичъ збаразски(и)… слугъ… тамошни(х)… з жонами з дєтми… до нємирова а пото(м) до и(н)шы(х) имєнє(и) свои(х) и на розныє мє(ст)ца гдє(с) выпровадил (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); Где якось прудко… тотъ неприятел Хмельницкий с потугою своею,… наступил, скол тотъ же неприятел и по розъныхъ местцахъ загоны свои росъпушъчалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 617).

7. (*пристановище, осідок*) місце: И рεкль оуч͞нкомь свои(м)… идоу абыхь вамь зˢготоваль мѣсцε (1556–1561 *ПЄ* 411); Зємлѧ котрáѧ мѣстцємъ была длѧ выгнáнцѡ(в), Тáѧ способна єсть длѧ нб(с)ныхъ мєшкáнцѡ(в) (Львів, 1616 *Бер.В.* 81); Ѡбщина, Кінóвїа, монастиръ: Посполи́тоє мѣстцє гдє сˢ посполи́тогѡ добрá живꙋтъ (1627 *ЛБ* 150); Згинулыхъ овецъ, хотячи позыскати: И имъ у себе якъ пастыръ мѣсце дати (Львів, 1630 *Траг.п.* 166); Прєто(ж) квѣтнєш и в славно(м) тꙋ градѣ Вєнєцко(м) дає цнота цны́м мѣсцє и в панствѣ тꙋрє(ц)ко(м) (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); Тог(д)а ты́мъ самѡвлáстїємˢ нáшимˢ, достꙋпимѡ лáски Бж͞єй вѣчнои, и живота рáдостного, оу Цр(с)твѣ Нб(с)номˢ; и ѡ́ноє мѣсцє прєслáвноє засѧ́дємѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 6); *Образно*: гдє живота нє достає(т), та(м) смєр(т) мєстцє осєдає(т) (Острог, 1587 *См.Кл.* 19).

8. (*певна частина будівлі, споруди*) місце: Ѡколо замъкꙋ на нєкоторыхъ мєстъцахъ дири по(д) стєнꙋ што ко(т)ка або тє(ж) и пєсъ по(д) стєнꙋ влєзти можєть (1552 *ОЖЗ* 117 зв.); Три высоки пєрєкопы мєжи нихъ алє дальши(и) валъ на многи(х) мєстъцахъ попсовань роскопанъ (1552 *ОВол.З.* 198); дає(м) ва(м) зна(ти) и(ж) слыша(ли) єсмо и та(к) разумєє(м) што(ж) цр͞квъ наша нєдобрє покрита и каплє(т) на ко(л)ко мѣсцє(х) (Ясси, 1566 *ЛСБ* 42); а в самуи церкви подле того окъна мисце голое, на которим коберецъ был прибитый турский (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 492).

9. (*частина поверхні тіла людини*) місце**:** Єго Королєвскаѧ Милость намъ росказати рачилъ, абыхмо и раны на тєлє нєбожчика кназѧ Ꙗрослава ѡглєдали, въ котороє мєстцє и члонокъ нєбожчикъ пострєлонъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 259); ꙗ возны(и) за ѡказа(н)ємъ пана пєрєвєского видє(л) єсми зѧтѧ єго пана ивана посника тꙋровицкого на смє(р)ть спо(л)гакꙋ забитого ꙋ пє(р)си рꙋкꙋ лєвꙋю и ногꙋ правꙋю ѡ(т)тѧтꙋю прочъ головꙋ ꙋ дво(х)

мє(ст)цахъ розътѧто мало нє наполы (Володимир, 1585 *ЖКК* I, 270); то пакъ дей той помененый панъ Григорей Болобанъ, на той доброволной дорозе, догнавши того Феофана епископа… самъ окрутне збилъ, змордовалъ и окрутне зранилъ чеканомъ, у колко местцахъ (Берестя, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 271); **местца здорового не было, не было мѣстца здороваго** (на кому, на чому) – місця живого не було (не залишилось): раны тые,… и самого протестуючого барзо збитого,… якъ колода спухлого, синего, кровю сплыненого, же тела и местца здорового на мней не было, барзо хорого видел и огледалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 538); на́ всє(м) пре́бл(с)ве́нно(м) тѣлѣ нє бы́ло мѣстˁца з(д)ороваго такь мно́го гдє мо́гль иглоѫ тˁкнѫти… кто ви́да(л) кто слыха́ль ѡ(т) вѣка на́ которо(м) чл҃кꙋ то́лˁко ра́нь бы́ло (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 15 зв.).

10. (*фрагмент тексту*) місце: и дано ємоу книги їсаїа пр(о)р(о)ка. а ѡнь ѡтворивˁши книги нашоль мѣсцє гˁдє то было написано (1556–1561 *ПЄ* 223); Про́тожъ и́копшїи мѣсца с константꙋціи за́разъ тоу́тъ припишꙋ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 22 зв.); и да́но ємоу кни́гы ісаіа пр(о)рока. и ѡ(н) ѡ(т)во́ривˁши кни́гы, и на́шоль мѣстˁцє, гдє бы́ло написа́но (XVI ст. *УЄ Літк.* 11); є́стъ мѣсцє вˁ ѡ́смой главѣ ѡ прє(д)назначе́нью ст҃ыхъ, гдє ижъ ма́єтъ бы́ти розꙋмѣнъ, ба́рзо чи́стый вы́рокъ вы́далъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 21 зв.); Слꙋшность тєжъ сама́ѧ нє позволѧ́єтъ, оуважа́ючи и́жъ то сѧ ма́єтъ положи́ти на то́мъ мѣстцꙋ вˁ Проскомидіи, што слꙋжитъ до инте́нціи ѡ(т)правова́нѧ (Київ, 1639 *МІКСВ* 217); Писмо ст҃оє на розˁмаи́тыхъ мє́стˁцахˁ д҃. такі́є грѣхи вˁспоминаєть: Доброво(л)ноє мꙋжєбо(и)ство, содо́міѧ, оутиснєніє // оубо́гихъ и сиро(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 57–58); То́тˁ жє и на и́номъ мѣстцꙋ та(к) мо́ви(т): Жєнѣ жє оучи́ти нє повєлѣва́ю, ни владѣти мꙋжємъ, но бы́ти въ бєзмо́лвіи (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 920).

11. (*суспільне становище; роль, значення*) місце: Маєт ѡн… сѧ заховати и мєстцо своє,… мєжи паны радами нашими…, водлє давного ѡбычаю маєт мєти (Краків, 1542 *AS* IV, 326); Сѣда́ти маю(т) ко́жды(и) на мѣстцы своє(м) пєвно(м) назна́чєно(м) вє́длє наꙋки. кото́ры(и) болшє ꙋмѣєть сѣдѣти будє(т) вы́шшє (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2 зв.); [Римляне] Мѣстца апостолов мнять ся съдержати, а их обычаєв не любять хова́ти (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); И такъ єго королевская милость коштом своим оных до Рыму випровадилъ, обецавши им тоє все достоинство и в радѣ месце, яко и рымскіє бискупы мают (Львів, 1605–1606 *Перест.* 32); Здало́сѧ ми тє́жъ є́щє ѡ то́мъ припомнѣти, На ꙗко́мъ Б҃ъ зєзво́лилъ прєложоны(м) мѣти Мѣсцꙋ: тєбє ѡ Ѿ(т)чє, цнѡ(т) высоколє́тныхъ, Кото́рого ѡбло́ки прє́чъ мина́ю(т) лє́стны(х) (Київ, 1618 *МІКСВ* 15); И аффє́ктˁ то́й Прєвєлє́бности ва́шой ст҃обли́вый, хотѣлъ бымъ нє ты́лко на свѣтъ вˁ ꙗ́во пода́ти, а́лє и до нб҃а вы́нєсти, а́бы мѣлъ ꙗ́сноє мѣсцє мєжи планє́тами (Львів, 1642 *Бут.* 3); **мѣстце первоє, першеє (перъвоє, перъшеє, пръвоє) мѣсце (местце, мѣстъце)** – (*першість, першенство, вищість*) перше місце: пѧты(и)… засєда(л) мѣстцє пє́рвоє гордостю и ла́комˁствомъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 11); особли́вє тобѣ то признава́ю, жє

сѧ о тóє пéршєє мѣсцє, и пєрвосѣда(н)є на синóдѣ(х) всѧ́кимъ спóсобомъ а и́ногды нє бє(з) фѡ́ртєловъ ри́мˢскїє би́скꙋпы стáрали (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 147); Рáдꙋйтєсѧ пéрвои Гєрáрхїи съжи́тєлѣ, Вы ди́вной слáвы Бж҃єи ꙗ́снѡ зри́тєлѣ …Вы таковы́й дáръ ѡ(т) Бг҃а мáєтє, ꙗ́ко пéрвоє мѣсцє заст ꙋпáєтє (Чернігів, 1646 *Перло* 40); постановляемъ: абы по Рымъской церъкви, которая… надъ всими иными порадное власти маетъ зверхъность, яко то мати… веруючыхъ и учытельница… столица перъвое… местце… маетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 513); пастырєвє мꙋсєли опꙋстити заходъного костєла вожа. Который ачъ бꙋдꙋчи з нами в єдности и згодє, пръвоє мѣстъцє засєда(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 18); **мѣсце переднѣйшеє** – те саме, що **мѣсце первоє:** в напо(д)лѣ(и)шихъ навє(т) рємєслахъ таꙗ цнота послꙋшє(н)ство мѣсце и пєрє(д)нѣ(и)шєє маєтъ, поготовю в наꙋкахъ вызволєны(х), которыи всѣ иныє наꙋки кꙋ(н)шта, и рємєсла нєро(в)но пєрєвышаєтъ (Луцьк, 1624 *ПВКРД* I–1, 85);

(*служба, посада*) місце**:** И такимъ обычаемъ мають осажати местъцо судовное въ небытности своей (1554 *РИБ* XXX, 263); До чого узвавши есми черезъ прозбы мое его милость пана Миска Петничанского, войского Веницкого,… пан мой милостивый, местце свое старостинское се зде, у Веницы, в небытности своей, злецети рачил, сесь тестамент мой оповедал и о записане до книг замковых Веницких его милости есми просил (Вінниця, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 143); **мѣстцо духовноє –** владицтво, єпархія: По зеистью съ сего свѣта каждого и которого-кольвекъ зъ насъ епископа, кому его королевская милость рачитъ отдати тые мѣстца духовные, ижъ бы были посвящаны, по обычаю стародавному, отъ митрополита кіевского (Новогородок, 1594 *MCSL* I-2, 556); **першеє мѣсце** – керівна посада: Прє(д)сѣдáтєль: Стáроста, оурѧ(д)никъ, Тóтъ котóрый на пєршєє мѣсцє засѣдáєтъ (1627 *ЛБ* 93); **святоє мѣсце** – те саме, що **мѣстцо духовноє**: Помина́ймо того Ѡ(т)ца нáшєго, котóрый на сємъ ст҃óмъ мѣсцꙋ и слóвомъ и прáцєю, и кóштомъ всє дóброє и всєй цр҃кви пожитéчноє знамєни́тє справовáлъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 166).

12. Відомство, інстанція: а гдѣ бы была того потрєба, тогды властнє сами ѡчєвистє прєд каждым мѣстцом и станом сознати хочєм, иж ѡн єст таким, ꙗк єсмо єго в листє ѡзнаймили (Вільна, 1546 *AS* IV, 451); Ѡ димидє(ц)кого Ꙗ̓на дꙋхнина Сн҃а Лвовчика Привилє(и)ну Єсли сꙗ гдє с ним Покажꙋтъ, Пи(л)но Памꙗтати, А тоє Наганити ижъ онъ Прифо(р)мовавши Собѣ рꙋкꙋ свою вє(д)лє рꙋки Кролꙗ Стєфана Баториа, Права И Привилєиꙗ, На ро(з)ныє Мѣсца давалъ, Ꙗ̓ко бы с по(д)писо(м) рꙋки Єго К(р) М(л) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1 зв.).

13. (*перший момент вияву якого-небудь явища*) начало, початок: Кáїнˢ заби(л) А́вєлѧ брáта своéгѡ, и такъ см҃ртˢ и живо(т) зˢ єднóгѡ мѣсца повстáли (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 938);

(*вихідна точка, початок чого-небудь*) місце; витік: Тóє мѣстцє почáткомъ всѣхъ вѡ́дъ éстъ глꙋбóкихъ, Зˢ нéго плынꙋтъ всѣ рѣки до крáєвъ широ́кихъ… Ѡ(т)толь вода прїймуєтъ вˢ плытю своєму можно(ст) (Київ, 1632 *Євх.* 297).

14. *У ролі присл.* **мѣсцами (местцами, местъцами, месцами, мѣстцами, мѣстцы) –** (*у деяких місцях, де-не-де*) місцями: и боудоуть великы(и) трасєна по землямь, мѣ(с)цами. голодовє, а моровє боудоу(т) (1556–1561 *ПЄ* 314); кнѧзь а(н)дрє(и)… є(и) вє(р)нȣти нє хочє(т)… //… кȣбковъ тȣзи(н) мє(ст)цами позлоти(с)ты(х) в ко(ж)до(м) кȣбкȣ по по(л)торы гри(в)ны (Володимир, *ЖКК* I, 149–150); и за оказанем протестанта видилъ рану тятую,…, и знову тело его въсе тамъ по хребте, по боках, по рукахъ, по ногах синее, збитое и местъцами кровъю набегълое (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532); кн҃гнѧ ма(р)ѧ... ȣ мєнє заставила... кєлихи великиє срєбрєныє мє(с)цами позлотистыє (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 118); Іаковъ тéды набрáвши прȣто(в) полєвы́хъ, зєлéныхъ, и микгдáловыхъ, и ѧворовыхъ, облȣпи́лъ и́хъ, мѣстцами, и одéрши скóрки, и стáла в тóмъ бáрва ѡ(т)мѣнна (серед. XVII ст. *Хрон.* 46 зв.); анєктанáвъ… вы́налъ… табли́цȣ оучинéнȣю з мосаѫȣ, и з кóсти слонóвой мѣстцы прєдѣлéнную зóлотомъ и срєбрóмъ (Там само, 396).

◊ **дати мѣстце (местце), мѣсце (мѣстце) дати** (кому, чому) – **а)** поступитися першістю: То(т) Клéйнотъ нєвыслóвный да(н) є(ст) за Гéрбъ домȣ Плєтєнéцки(х): кѡтры́и впро(д) нѣкды нѣкóмȣ В вѣрѣ, цнóтѣ и мє(н)зствѣ, житю ст҃обли́во(м), Мѣстца нѣкгды нє дали, рє(ч)ю и тє(ж) дѣло(м) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); **б)** показати, виявити (що): Пєвєнє(м) є(ст) же вм҃ лю(д)ми тыми бȣдȣчи которыє слынєтє розȣмо(м) и старанє(м) ѡ добрє посполито(м) цєрковно(м) бȣдєтє хотѣли дати мѣстцє розȣмови в то(м), и(ж) вшєлкоє посполитоє добро в нєсноска(х) поєдинковы(х) албо розны(х) мнимана(х) стати нє можє(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); **в)** допустити, дозволити (що): А до того, правду хотячи почтити, а похлѣбству мѣсце не дати, нѣсть у нашее руским и в дружествѣ стояти и нѣсть от кого пользовати (1608–1609 *Виш.Зач.* 200); **г)** вважати правочинним (що): А естли бы хто-жъ кольвекъ,… противку пана… Малинского… што ку тому листу причинивши, малжонка моего,… за тым описом до права позвати и с тым листом в суду показатися смел, тогды суд,… тот лист, або иншие листы… покажут, не даючи всѣмъ тым листом моцы а местца (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 253); **ґ)** (*прийняти за істину*) повірити: каждый тогды вѣрный мает знати Бога, иж ест и який ест; также мает дати мѣстце во умыслу своем и слову Его святому и обѣтницям Его (Вільна, 1600 *Катех.*9); Мȣжь лєгковѣрны слóвѡмъ éй дáлъ мѣстцє (серед. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.); **мѣсце (местце, местцо, местъце, месце, месцо, мѣстце) мати (мети, мѣвати, мѣти), мати (мѣти) мѣсце (местце, мѣстце) – а)** існувати, траплятися: вáсни замовáньа ѡ(т)повѣди бȣнты мѣсца нє мѣли, а всѣ въ покóю пáна бг҃а хвали́ли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 25 зв.); Тȣтъ рáда, тȣтъ рострóпность мѣстцє своє мáєтъ И ѧкъ нá нєбѣ мѣсаць з звѣздáми сїáєтъ (Єв'є, 1616 *На г.Вол.*, тит.); Бо и якъ же тамъ любовъ маетъ мѣстце мѣти, гдѣ нѣтъ единости вѣры христіянское (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 165); тая унѣа у Греческомъ народѣ и въ Московскомъ царствѣ не маеть мѣстца, и брѣдятся ею вѣрные христіане (бл. 1626 *Кир.Н.* 14); **б)** бути прийнятним, можливим: ни ѡднакаа таковаа вымова твоа мєстца в нас мєти нє можєть

(Вільна, 1541 *AS* IV, 297); Коли́ хто́ зˢ нєво(л)ницєю ожє́ни(т)сѧ, ѡ нєво́ли єє ничо(г) нє вє́даючи, ро(з)во́дъ мє́стцє своє вˢ таково́мъ припа́дкѹ ма́єтъ (Львів, 1645 *О тайн.* 165); А видишъ, же тыи твои примовки, которими то на нашу церковъ валишъ, жебы мѣла быти неплодна и неужиточна, тутъ мѣстца не маютъ (1603 *Пит.* 10); **в)** вважати доречним: а́лє тєпє(р) забаву ѡ то(м) чинити мѣсца нє маю, то(л)ко пѹтє(м) повѣсти иды(и) ѡ стєпєнѧ(х) єѵ(г)лъски(х) рє(ч) совє(р)шити (1598 *Виш. Кн.* 274); **г)** бути правочинним, мати право: А листы выписы // и ѡповєда(н)ꙗ и (в)сє тоє право и доводы. которыє поводоваꙗ сторона проти(в) ѡбжалованоє стороны в то(м) правє мєла. маю(т) проти(в) которому засту(п)цы ити и (в)права мє(с)цє мєти (1566 *ВЛС* 9–9 зв.); таковоє ѡповєда(н)є и повола(н)є врѧдо(в)нє записова(н)ныє має(т) ѹ права вє(з)дє мє(с)цо мєти и при(и)мова(н)но быти (Там само, 104 зв.); тєды ѹрꙗдь рѹскы(и) зрозѹми(в)ши рѣчь быти барзо затрѹднєнѹю которы(и) рѣчи в дны пѹстны(и) вправѣхь мѣстца мѣти нє могѹть прєто тѹю справѹ ѡбо(х) сторонь ѡ(т)ложили до пє(р)во(и) сєрєды (Каменець, 1577 *ЛСБ* 1201); панъ Войтехъ Станишовский,… поведилъ, же тотъ мниманый повод местъца у суду мети не можетъ, кгды ж ест банитом с контроверсии очевистое через декретъ короля его милости, што зараз указавши декретомъ короля его милости, домовялся, абы яко банит до справы не былъ припусчонъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 260); Которыи ж листы нє мают вжо жадъноє моцы и мєстца пєрєдъ кожъдымъ правомъ мєти (Краків, 1539 *AS* IV, 220); **на всякомъ (каждомъ, кождомъ) мѣсци (местцу, мѣстцу) – а)** (*скрізь, усюди*) на кожному кроці: а заплативши заруку,… //… сес мой листъ,… в кождого права и на всякомъ местцу при моцы зостати… быти мает (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16–17); Нє за́вжды або́вѣмъ по́стити,… лє́чъ на ко́ждо(м) мѣстцѹ, и ко́ждогѡ часѹ, моли́твы ꙗ́кѡ найгарто́внѣ(и)шєє збро́ѣ и всєѡрѹжества, на вшєлѧкїѣ проти́вности, сна́днє, ла́твѡ, и присто́йнє зажи́ти мо́жє(м) (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); **б)** раз у раз, постійно: На котороє постановєнъє бєзстуднє и бєзъчєстнє блюзнитє на станъ патриаръшєски(и) вєсъдє и на всє постановєнъє єго вєсъдє и на каждомъ мѣсци и на судѣхъ ꙗкъ сѧ показало прєд нами в нн͠ѣшнємъ соборѣ нашємъ бєрєстє(и)скомъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); Всю́ды на ко́жˢдо(м) мѣсци пока(з)ує(т)сѧ ла́ска и мл(с)ть га͠ (1645 *УЄ* № 32, 84 зв.); **на малыхъ мѣстцехъ –** зрідка, іноді: Нама́лѣ: Зрѣдка, на малы́хъ мѣстцєхъ (1627 *ЛБ* 69); Цр͠ковъ засъ на́ша Правосла́внаѧ, горливостю дозна́нною Вм(с)... на мно́гихъ мѣсцахъ ѡ ѡборо́нѹ свою, вєли́цє контєнтѹєтˢсѧ: просѧчи поко́рнє, абысь ѡноѣ примножа́ти часъ ѡ(т) ча́сѹ ра́чилъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7); **на многихъ мѣстцехъ –** здебільшого, у багатьох випадках: На мно́зѣ: Множи́цєю… на мно́гихъ мѣстцєхъ (1627 *ЛБ* 69); **на тоє местце** – натомість: то(т) запи(с) сво(и) скасовала, ино,… на тоє мє(ст)цє гроши копъ шє(ст)дєся(т) то(и) дочцє своє(и) дала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 151); **на мѣсце (местце, местцо, месъце, мѣстце, мѣстцо)** (кого, чого, чиє) – замість (когось, чогось): на мѣ(с)цє июды… жєрєбє(и) па(л) на ма(т)θєѧ (II пол. XVI ст. *КА* 1); На мѣсцє ѡрˢга́нъ и троу́бъ, вˢ кото́рыє при ѡфѣрахъ игровано. пѣсни и спѣва(н)є дх͠ов-

ноє вы́бралъ (Дермань, 1604 *Охт.* 7); пани Овдотя Тихновая Порванецкая,… ку праву сама не стала и никого ку отказу… на местцо свое не присылала (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/III, 43); пєрєдо мъною, Алєкъсанъдромъ Сєрєбрисъкимъ, яко на тотъ часъ субъдєлєкгатомъ на мєсъцє урожоного… Яна Шидъловъского засажонымъ у [!] субъдєлєкгованымъ ѡчєвисъто становъши ѡозъны(и) // Анътонє(и) Трубєлъски(и) для записанъя до книгъ нинєшънихъ кгродъскихъ… доброволънє созъналъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 214); Децкий… ку праву не сталъ и никого на свое мѣстце не присылал (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); Ты бы тамъ кꙋ тым зємлѧм и границамъ напротивкꙋ кнѧзю Жєславскомꙋ сама выєхала, або кого з боѧръ своихъ, людєй добрых на своє мѣстцо там выслала (Краків, 1542 *AS* IV, 319); **такъ мастъсѧ мѣсце** − річ ось у тому: А та́къ сѧ ма́єтъ мѣсцє: Нѣкоторыи повѣда́ютъ, нє Дх҃а да́лъ, а́лє спосо́бныхъ и́хъ принѧтю дхнє́нієм оучини́лъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 240); **на местцу (месцу, местцы)** (кого, чиєму) − те саме, що **на мѣсце**: и пыта(л) єсми хто бы бы(л) на мєстцꙋ пановъ ѡбодєнски(х) ту(т) ꙋв ы(л)инца(х) тогды повєди(л) мнє… и мєнова(л)сѧ врѧ(д)нико(м), и(л)инъски(м) ниѧки(и) фєдо(р) лисичєнко (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 139); съ печатю и подписомъ руки урожоного пана Ивана Грибовского, на местцу моимъ, яко писать неумеючого (Житомир, 1650 *ЧИОНЛ* VIII-3, 20); тыє то насланъцы… //… на Сєло и дворъ протєсътꙋючого власны(и)… въ сєлє бородѧ(н)цє бꙋдꙋчи(и) наєхавъши… и прочъ с того домꙋ сынови протєстꙋючого ꙋрожономꙋ Его м(л) Пн҃ꙋ Алєксанъдрꙋ Ѡлєкшичови Кгєрано(и)скомꙋ, которы(и) тамъ ѿтъ протєстꙋючого на мєсцꙋ єго былъ зоставлєны(и)…, прочъ вы(и)ти росказавъши… протє(с)тꙋючо(г) с тыхъ добръ выбили (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103–103 зв.); па(н) юрє(и)… ѡповєда(л) што (ж)… ѡ(т)єха(л) єсми бы(л)… пєрє(д) мѧсопусты… на по(д)лѧ(ш)є… зостави(в)ши… на мє(ст)цы своє(м) боѧрина… ивана городє(н)ско(г) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 62); **на (томъ) мѣстцу (местце, местцу, местъцу, месце) – а)** відразу, тут же: постановив(ши) мєнє поводовє просили… абы(м) ѧ юри(с)дыцыю ꙋрѧдꙋ моєго по(д)комо(р)ского фꙋ(н)дова(л) ѡнꙋю публикова(т) наказа(л) которꙋю ѧ… на томъ мєстъцꙋ… ѡбволати наказа(л) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 101); а што є́стъ цє́ль на то́мъ мѣстцꙋ жєбы зви́тазство на́дъ нє́прїѧтєльми внꙋтрными и позвѣрхо́вными дарова́ти (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); и отчизне въ часъ потребы на помочи станете... и за тую... митрополита знову и епископовъ, *на местце* отъ светое апостолское Констентинопольское, албо Цари-городское столицы отпалыхъ, на тое местце благочестивыхъ и отъ насъ посвещеныхъ… привилями змоцнитъ и обваруетъ (поч. XVII ст. *КЛ* 89); за у(с)тною и ѡчєви(с)тою про(з)бою тєшчи моєє… имєнє(м) єє и на мє(ст)цу, яко писа(т) нє умиючою, по(д)писуюся… рукою вла(с)ною (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219); ѡ(т)мєнити чотыри а(р)тыкулы в ро(з)дєлє то(м) сємо(м)… и правє и(х) на сторонꙋ ѡ(т)ложити, и на мє(с)цє то(т) нижє(и)написаны(и) встановити и (в) стату(т) вложити (1566 *ВЛС* 81 зв.); **не мѣсце** (чому) – (*недоречно*) не до місця: Иванъ Бѣлдога ска(р)жилъ сѧ… на Никифора Сага(и)да(ч)ника, ижъ єго Никифо(р)

споткавши на прє(д)мѣстю краковскомъ прє(д) броною нєви(н)нє сромотилъ и ѡбє(л)-жилъ… и о солонинꙋ… припомина(л), кото-ро(и) справѣ нє было та(м) мѣсца… пановє братство… дєкретъ… на Никифора выдали, абы… сваровъ… нє чинилъ анѣ на кгрунтѣ цр҇ковномъ бун(т)овъ нє строилъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); **не єсть мѣсце (мѣстце) –** не місце: А называ́ютˁсѧ головны́ми, длѧ то́го, жє сꙋтъ ко́рєнємъ, и жро́дломъ и́ншихъ мнѡ́гихъ грѣхѡ́въ. ѡ кото́рыхъ тꙋтъ выводи́ти, нє є́стъ мѣсцє (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 4 зв.); Нужъ, еще гды пойдемъ до… его [Острожско-го] живота, до милосердныхъ учинковъ до щедробливости надаванья на церкви… выпи-сати всего // нынѣ не естъ мѣстце (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1138–1139); **першеє (пръше) мѣс-це – а)** (*перший за рахунком*) перше місце: Пєршєє мѣсцє ма́єтъ та́йна Крєщє́нїѧ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 901); **б)** (*найважливіше значен-ня*) перше місце: Єдинъ многы(х) зви́тажи(л) зна́чнє и ꙗ́снє пи́смо на пръшо(м) мѣсцꙋ кладє(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 150); **на єди-ном мѣсци стояти** *див.* **СТОЯТИ; на местцу постояти** *див.* **ПОСТОЯТИ**; **на мѣсци своємъ стати** *див.* **СТАТИ; на одном местцу положитисѧ** *див.* **ПОЛОЖИТИСѦ; осадити на мѣсцѣ** *див.* **ОСАДИТИ; стати на одном мѣсцу** *див.* **СТАТИ; тоє жъ мѣсце чекаєть** *див.* **ЧЕКАТИ.**

Див. ще **МѢСТО².**

МѢСЦКЇЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪКЇЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЪСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЦЬСКЫЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МѢСЬЦЕ *див.* **МѢСЦЕ.**

МѢСЯЦЕСЛОВЪ *ч.* (*цсл.* мѣсѧцєсловъ) (*церковна книга з переліком святих і церков-них свят у календарному порядку*) Місяце-слов: Цє(р)ко(в)ныє книги друкованыє в на-шо(и) друка(р)нѣ упросилили (!) продаваты и ѡ(т)дали п҇ андрєю стрєлє(ц)кому трєфоло(и), м(с)цєсловы служєбники псалтыры катє-хизмы (Львів,1645 *ЛСБ* 1043, 69 зв.).

МѢСЯЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСЯЦЬ, МЕСЕЦЪ, МЕСЯЦЪ, МИ-СЕЦЪ, МИСЕЦЬ, МИСЯЦЬ, МИСАЦЪ, МѢСАЦЪ, МѢСЕЦЪ, МѢСЕЦЬ, МѢ-СЯЦЪ, МѢСѦЦЪ, МѢСѦЦЬ *ч.* **1.** (*небесне тіло, супутник Землі*) місяць: х(с)ъ… // … м(с)ць по своємꙋ подобию поставилъ во-лодѣти нощию (1489 *Чет.* 22–22 зв.); И боу-доуть знамєнїа. на сл҇нˁци, и на м(с)ци. и на зв(ѣ)зда(х) (1556–1561 *ПЄ* 315 зв.); сл҇нцє ѡбє(р)нєтсѧ въ тє(м)но(ст) а мѣсєць въ кро(в) (к. XVI ст. *КА* 8); Въ том же року 1620, дня 9 грудня по заходе слонца страшное затме-ние месяца было, которое было годинъ две (поч. XVII ст. *КЛ* 90); Слонцє ꙗснѣ́йшоє мѣ́сєца (*Уж.* 1645, 77); Ѿдѣва́єтъ сл҇нцє свѣт-лостю, и М(с)ца съ звѣздами просвѣща́єтъ, а Н҇бо ѡблаками ѡдѣва́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 58 зв.); *У порівн.*: Которая есть то та южь, ся береть яко заря пооустоваючи, крас-на яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа? (поч. XVII ст. *Песн.п.* 55); **нова (новъ) мѣсяца** – те саме, що **новый мѣсяць**: Новомѣ́сѧчїє: Но́въ

м(с)ца… или нóва м(с)ца (1627 *ЛБ* 78); **новый мѣсяцъ** – молодий (щербатий) місяць; молодик: Повѣдáєт˹ ѡ окрꙋ́тно(м) мордовáн˹юсѧ єгѡ… и́жъ На нóвый мѣ́сѧцъ бѣснꙋ́єт˹сѧ, и окрꙋ́тнє сѧ мордꙋ́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 139–140); **полня мѣсеца** – (*повний місяць; місяць уповні*) повня: Присмотрисе жъ тому пилне: напервѣй, ижъ Жыдове свою пасху подъ полню мѣсеца первого, то естъ четвертогонадцать дня луны звыкли отправовати (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 141);

2. (*одиниця обчислення часу*) місяць: прєставилъсѧ ст҃ыи никита. в нинєшнии дєнь. м(с)ца сє(н)тєбрїꙗ (1489 *Чет.* 36); <Писанъ> в Кошєрѣ, м<и>с<ѧ>ца август<а> аі҃ (Кошир, 1502 *AS* I, 149); Тыє люди… //… на кожъды(и) мєсєць дають чє(р)гою з дворища по н҃ грошє(и) (1552 *ОЛЗ* 184–184 зв.); Писанъ на Крылосѣ, мисяця марта, кв҃ дня, року божего а҃фп҃ѕ (Крилос, 1586 *MCSL* I-1, 135); ходилъ до шкóлы… ѡколо шєсти мѣсєцє́й (к. XVI ст. *Розм.* 9); Року тисеча пятьсотъ осмъдесятъ четверътого, мисеца июня осмогонадцятъ дня (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 3/I, 14); И поймали єсте того попа и вывели єсте єго вон из мѣста и дали єсте єго всадити… на колько мѣсацей (Львів, 1605–1606 *Перест.* 44); кнѧ́зь… цръковъ бꙋ́дєтъ держáти в˹ нєбрєжє́нїи бéзъ свщ҃éнника три мѣ́сѧцѣ (Львів, 1614 *Вил.Соб.* 16); Май м(с)ць, áбо Трáвєнь (1627 *ЛБ* 170); Того жъ року и неврожай былъ, бо на вѣснѣ три мѣсяцы дожду не было (1636–1650 *ХЛ* 80); Къ тому вси месъчане ровенъские… през три мисеци октобра, новембра и декабра… дерева сосъновосо,… //… на чотырдесятъ тысечей… вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117–118).

3. (*геральничний знак*) місяць: Ви́дитъ в˹ тóм˹ Клєйнóтѣ, свой Клєйнот˹ Цр҃квъ нáша,… Бо стрѣла и Кóтвица с˹ Кр(с)том˹ сѧ скꙋпи́ли, Мєчъ, острый Мѣ́сѧци и Грѡ́ты сѧ з˹ѧви́ли (Київ, 1637 *На г. Стетк.,* тит.зв.); На Гєрбъ Пано(в) Брыгаллѣровъ Слꙋ́шнєсѧ в˹ Гєрбѣ мѣсєцы Знайдꙋють (Париж, 1645 *На г. Брич.* 5).

МѢСЯЧНИЙ *див.* **МѢСЯЧНЫЙ.**

МѢСЯЧНИКЪ *ч. бот.* (Lunaria L.) місячниця: lunaria, a(e), мѣсячникъ трава (1642 *ЛС* 259).

МѢСЯЧНЫЙ, МѢСЕЧНЫЙ, **МѢСЯЧНИЙ, МѢСѦЧНЫЙ** *прикм.* **1.** (*який стосується Місяця*) місячний: а понеже в времени и обыходѣ солнечном и мѣсечном, ради несогласия, премѣну еси сотворити ухитрил… единости с православными не имаши (1588–1596 *Виш.Кн.* 140); И длѧ тогѡ бовѣмъ заховáлъ бг҃ъ над˹ твéрдїю. то є́сть над˹ нбмъ вóды. абы сѧ оупалє́ньємъ слн҃чнымъ, мѣ́сѧчнымъ, и звѣздным нє ростопи́ло. и́жъ є́сть лєдовáто (серед. XVII ст. *Хрон.* 2); *Образно*: Тóє тєды вѣдаючи, нѣкг(д)ы в дóбрых˹ спрáвахъ нєоуставáймо. анѣсѧ тръвóжмо. анѣ тє(ж) кг(д)ы до со(л)нє́чноє ꙗсности áльбо мѣ́сѧчноє прїйти нє мóжємо, ю́жъ и ѕвѣз˹дною погo(р)жáймо (Острог, 1607 *Лѣк.* 93); **мѣсячный кругъ** *див.* **КРУГЪ**.

2. (*який триває місяць*) місячний: В то(м) новозачато(м) рокꙋ сє(с)сиꙗ мѣсꙗчнаꙗ была (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 37); Днꙗ єі҃ ноєврыꙗ сє(с)сиꙗ мѣсꙗчнаꙗ бєла (!) цалаꙗ (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63 зв.).

3. Щомісячний: Сє(с)сиꙗ чєтирынєдѣлнаꙗ была, при которо(и) братиꙗ скла(д)ку мѣсꙗч-

нꙋю ѡ(т)дали до скрынъки бра(тс)коє (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 34 зв.); Зшє(д)ши сѧ пановє братиѧ на мѣсцє и(м) звы(к)лоє на кгрꙋн(т) цє(р)ковны(и) ѡ(т)дали г҃ мѣсѧ(ч)ныи скла(д)ки до скрынки братє(р)ско(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 70 зв.).

4. Менструальний**.** ◊ **кровь мѣсачна** *див.* **КРОВЪ**; **мѣсачная болесть** *див.* **БОЛѢСТЬ**; **мѣсячний недугъ** *див.* **НЕДУГЪ**; **очищеньє мѣсачноє** *див.* **ОЧИЩЕНЬЄ**; **плыненьє мѣсачне** *див.* **ПЛЫНЕНЬЄ**.

◊ **минея (минеа, мѣнея) мѣсячная (мѣсачная)** *див.* **МИНЕЯ**; **мѣсячний камень** *див.* **КАМЕНЬ**; **хороба мѣсачна** *див.* **ХОРОБА**.

МѢСАЦЪ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСАЦЬ *див.* **МѢСЯЦЬ.**

МѢСАЧНИКЪ[1] *ч.* Лунатик, сновида: и пошˁла повѣсть єго по вˁсєи сирыи. тогды принєсли к нємоу вˁса болащаа, разˁличˁными нєдоугы. а нємоцами поражєныи. и ты(х) которыи дꙋ(х) нєчистыи мѣли. И мѣсачˁники… и исцѣлиль и(х) всѣ(х) (1556–1561 *ПЄ* 29 зв.–30); Єѵ(г)листа выписоуєть х҃во прєображєнїє. И илиино пришєствїє. ты(ж) ѡ оуздоровлєнїи нємощи на мѣсачникоу (Там само, 75 зв.).

МѢСАЧНИКЪ[2] *ч.* (*церковно-богослужбова книга, що містить тексти змінних частин богослужінь нерухомих церковних свят за місяцями та днями*) Мінея місячна: Ма́єтъ те́ды Мєнєи То́є(ст) мѣсачника Сѵнаѯа́ръ на сє(д)мой пѣсни напєре́дъ ѧкъ є(ст) звы́чай чита́тиса (1627 *Тр.* 8).

МѢСАЧНЫЙ *див.* **МѢСЯЧНЫЙ.**

МѢСАЧОКЪ *ч.* Підвісок до ікони у формі місяця: на то(м)жє ѡ́бразѣ кри́жико(в) сре́брны(х) два. и гривєнька, або мѣсачокъ сре́брны(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I–1, 263).

МѢТ *див.* **МѢТИ.**

МѢТА *див.* **МЯТА.**

МѢТАНИЄ *с.* (*поклін перед іконами як вияв покаяння*) метанія: Плоти и крови не свлечеш, в которой страстѣй гнѣздо жилище имѣет, тѣмже и павлову плоть и кровь – царствия божия не наслѣдиш; рече: "В том же и вѣтхий человѣк подвигом постничества, труда и плача, в молитвѣ дѣйствуемого, отлагается и вново по исцелѣнию страстей одѣвается". Сему же наболший ходатай – бдѣние нощное, Псалтырь и мѣтание (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 245).

МѢТЕЛКА *ж.* **1.** Різка або віник: scopula, мѣтє(л)ка (1642 *ЛС* 364).

2. *Перен.* Кара, покарання: нє новина то жє кто са́мъ на сєбє мѣте́лку зготоу́єтъ. нє новина́ и мона́рхѡмъ, жє́ сами́ жъ нє кꙋ пожи́ткꙋ своємꙋ се́ймы склада́ютъ (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 71 зв.).

МѢТИ, МЕТИ, МИТИ, МѢТ *дієсл. недок.* **1.** (що) (*посідати що-небудь, володіти чим-небудь*) мати: дали ємꙋ имѣна… на има Оуимꙋ, а Цєвєличи, што мєл зрадца наш, Василєй Глинский, которыє ж имѣна дали были єсмо двораном нашим (Вільна, 1514 *AS* III, 116); тогды жона моа… маєт сєдити на всих имѣньах моих тых, которыи ѧ маю мѣти по половицы з братом моим мєншим…

ѡтчизных и высл**ꙋ**жоных и к**ꙋ**плєных ѡт ѡтца нашого (Острог, 1539 *AS* IV, 207); а ѡнь засмоутив҄шисѧ с тои мовы пошоль прочь з҄ жалос҄ти. бо много богатьс҄тва мѣль (1556–1561 *ПЄ* 116); ты самъ // альбо хто ѡ(т) тєбє… пєрєлє(з)ши в нашу суплє(т)ную и сумє(с)ную зємлю на бо(р)тномъ дєрєвє знамє твоєє ѡ(т)чины внє(с)ти тає(м)нє а того ты нє покажє(ш) абы(с) што на сє(и) сторонє в суплє(т)нои зємли з нами *мєти* мє(л) (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П*-216, 2–2 зв.); **въ рукахъ (своихъ) мѣти, мѣти въ рукахъ (своихъ)** *див.* **РУКА**; **до рукъ (своихъ) мети** *див.* **РУКА**; **къ (ку) (своєй) руце (руцѣ) мѣти (мети)** *див.* **РУКА**; **къ (ку) (своимъ) рукамъ мѣти (мети)** *див.* **РУКА**; **мѣти подъ рукою** *див.* **РУКА;**

(кого, що) (*розпоряджатися, послуговуватися ким-, чим-небудь*) мати: с ты(х) вси(х) рємєсникѡ(в)… г(с҃)дрь на(ш) на замо(к) свои вынѧ(л) по два рємєсники мѣ(ти) к за(м)кꙋ (Київ, 1518 або 1533 *Арх.Р.* фотокоп. 29); кнѧзь Роман Ѳєдорович Сонкгꙋшковича,… послал и просил нас, абыхмо почтꙋ слꙋг єго нє роздєлѧючи, ꙋвєсь тот поч(о)тъ слꙋг их… на послꙋзє ж… при нєм… мєти дозволили (Вільна, 1562 *AS* VI, 224); ко(ж)ды(и) можєть собє прокꙋратора… и нє ѡсєлого мєти и ѡ(т) сєбє ꙋстановити (1566 *ВЛС* 35 зв.); Ко(ж)ды(и) маєть ѡколо добы(т)ку своєго сторожꙋ або пастꙋха мєти чєрє(з) всє лѣто (1566 *ВЛС* 98); Єстли бы тє(ж) пригодилосѧ чл҃вкꙋ слєпому тастамє(н)тъ чинити, таковы(и)… має(т) мєти ѡ(с)мъ свєтко(в) (1566 *ВЛС* 77 зв.); Хотє(л) бы(х) мѣти и ко(л)ко ѡсобъ з в м҃(с) братии длꙗ намовы напєрє(д) ꙋ дво(х) (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); и прєто мови(л) хс҃… ꙗ хочоу таковы(х) слоу(г) мѣти. жєбы… мнѣ слоужили (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 134); А гетманъ ихъ облогъ, бо войско мѣлъ потужное: козаковъ было по пять кроть сто тисячей, а татаръ съ царемъ ганомъ и беемъ было по три кроть сто тисячей (1636–1650 *ХЛ* 80); **мѣти за собою** (кого) − відчувати підтримку (від кого): Нѣ мáшъ зайстє… нѣчóго так҄ потаéмногѡ, штóбы сѧ нє ѡб҄ѧвило тогды… Што(ж) тогды оучи́нимѡ, ґды южъ стрáшный оный Трибꙋнáлъ засѧ́дєт҄… коли рѣка огни́стаѧ потєчéтъ… коли напрóтивъ дéкрєтꙋ нѣчóго мóвити нє взмóжємѡ… коли жа(д)ного нє бꙋдємѡ мѣти за собóю причи́нцы, нѣ помо(ч)ника (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); **мѣти подъ собою** (кого) − (*розпоряджатися ким-небудь*) мати під своєю рукою: а звлаща тєбє найстáрши(м) оучи́тєлє(м) браньѧ посꙋлъ мáючи, котóрый сꙋди́ти єго ѡ́то ви́нєн҄ бы́лъ нє ты́лько са(м) посоýлы брáти боýдє(т), áлє и и(н)ши(х) // котóрыхъ боýдєтъ мѣти по(д) собóю тóєжъ чини́ти наоýчитъ (Острог, 1614 *Тест.* 163–164); **мѣти при собѣ** (кого) − (*оточувати себе ким-небудь*) оточуватися (ким): пото(м) кгды вє(д)лꙋ(г) своє(г) ѡбычаю, на (ж)мои(д)ски(х) трꙋба(х) на(д) вы(л)но сомє(ш)каючи гравали, кє(р)нꙋ(с) котори(и) бы(л) єщє ꙗ(к) кн҃жа ꙗзыка сро(с)ко(г) и лати(н)ско(г) мєжи народо(м) грꙋбы(м) до ко(н)ца нє (з)мєни(л) а шлꙗ(х)тичє(в) мѣл при собѣ нємало з народу (1582 *Кр.Стр.* 86);

(кого, що) (*влаштовувати; засновувати, утримувати*) мати: Тє(ж) бы(х)мо в то(м) Єго мѣстє(ч)кꙋ дозволили торгъ мѣти в нєдѣлю а ꙗрмаро(к) в ка(ж)дый годъ на ча(с) которыи ѡнъ собѣ ѡбєрєть (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); А торгъ… далъ… добро-

волный,… а къ тому далъ его милость имъ ярмарокъ въ томъ мѣстѣ мѣти, на святого Николы день, у-въ осень (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); Билъ намъ чоломъ воєвода…, абыхмо дали и дозволили Єго Милости в замъкꙋ… мѣсто садити и корчмы мѣти (Вільна, 1529 *AS* III, 341); и дрꙋка(р)ню мѣти и всѧкоє дѣло цє(р)ковноє добрє строити (Новогородок, 1590 *ЛСБ* 127); Та́къ те́жъ шко́лꙋ собо́рнꙋю Бра(т)скꙋю в ме́стє Льво́вє… мѣти хо́чємъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); ꙗ… умыслыламъ… монастыр… здꙋбоваты (!) и при нємъ законниковъ чєрнцовъ… //… мєти (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 64–65);

(що) (*держати, використовувати*) мати: а панъ Кгесинский… и потомкове… не мают ся в тот ставъ… вступовати, челнов на том ставу Свищовском не мети, рыбъ сѣтми и утками, вятерми, кошами, неретами и не жадными // иншыми вловками ловити не мают (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30–31).

2. (що, що од кого) (*одержувати, діставати*) мати: а тымъ Єго Милости нє маєт ꙋспирати, иж бы мєл мовити напротив Єго Милости, што Єго Милост бꙋдєт который пожиток *мєти* с того нашого сєлища и з ставов (Острог, 1514 *AS* III, 113); єсли Ваша Милост рачиш зостати на слꙋжбє ѡной, тєды и прывилєй на гєтманство лацнєй Ваша Милост мѣти бꙋдєш (Варшава, 1568 *AS* VII, 306); А вже дей ми то не ставаетъ, штожъ маетность мою всю и именечко мое, село Кобче, которое есми милъ на выховане отъ его велможное милости, княжати Марка Сокольского… тое ми палятъ и пустошатъ (Луцьк, 1583 *Ив.* 271); Такъ возлюбил Богъ мир, же Сына своєго єдинородного послалъ, абы кождый, вѣруючи в него, не погинул, але абы мѣлъ живот вѣчный (Львів, 1605−1606 *Перест.* 49); показа́лъ вши́стки(м), ꙗкꙋю че́сть и оушанова́ніє пови́нна мѣти ѡ(т) всѣ(х)… Цр҃ко(в) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 149); И шпита́лныи, го́рко, ꙋбо́гіи пла́чтє, ѡпєкꙋна́ своє́го, слєза́ми ꙋра́чтє. То́й ва́мъ за́вшє промышла́лъ мѣти поживєнꙇє, То́й сѧ ста́ралъ ѡ ва́шє дꙋшноє спасе́нꙇє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 9); Помы́сли коли́кїй свѣтъ ди́вный и многѡви(д)ный; ст҃ы́и бꙋдꙋтъ мѣти въ цр(с)твѣ Нб(с)номъ (Чернігів, 1646 *Перло* 165 зв.); С которыхъ протє(с)туючи(и) жа(д)ного пожи(т)ку мєти нє могу(т) с по(д)даны(х) до роботы… чи(н)ши и и(н)шиє пода(т)ки… нє налєжънє повыбира(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208);

(що од кого) (*бути наділеним чим-небудь*) мати: ѡ(т) г҃а б҃а Ми и здравиє и дш҃є(в)ноє сп҃сє(н)є на часы до(л)гиє и лѣта нєзамѣрониє и вшєлꙗки(х) радостны(х) потѣ(х) ѡ(т) х҃а б҃а ꙗко сн҃о(м) цє(р)квє во(с)то(ч)ноє вм҃тꙗ(м) вѣрнє мѣти зычимо (Жовчів, 1609 *ЛСБ* 424); Прїиди́ люби́маѧ моѧ; ѡглада́й сла́вꙋ мою; кото́рꙋю мѣлємъ оу Ѡ(т҃)ца моє́гѡ Нб(с)ногѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 161);

(що) (*користуватися правом на що-небудь*) мати: дозволили ємꙋ то(т) замочо(к) збꙋдовати в имѣньи єго оу во(р)тєли на старѡ(м) городищи на ѡстровѣ и(в) мѣстє(ч)кꙋ єго которої подъ ты(м) жо єго замъко(м) на имѧ лє(в)ковꙋ даѥ(м) на вѣки право нѣмєцкоє маи(т)боръскоє мѣти (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50).

3. (кого, що) Мати в наявності: а не мѣл есми своеи печати и я просил пана Дмитра а

пана Олехна о их милости печати (Вінниця, 1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 175); и приехавши мне с Украины, // не мелом нигде мешканя и выхованя; и его милост княз Солтан дядко мой взял мене в дом свой (Луцьк, 1555 *АрхЮЗР* 8/VI, 48–49); молодость, а дєтиныє лєта ихъ… потрєбꙋютъ мєти при них сєрдоболного приꙗтєлꙗ, который бы ихъ нє толко покормомъ тєлєснымъ ꙋскормивалъ, алє и добрыхъ нороровъ ꙋставичнє приꙋчивалъ (1577 *AS* VI, 72); За которою забавою попъ вашъ часу волного до науки нигды мѣти не можетъ (1603 *Пит.* 84); А зажъ Пановє ра(и)цы Лвовскиє, И цєховє Лвовскиє цо(с) бо(л)шого На(д)то Сєбє быты розꙋмѣютъ, жє на(с) Народꙋ рꙋского При боку свє(м) мѣти Нє хотꙗ(т), Алє С пото(м)ствы на(с) выгꙋбиꙗютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); Уважай же, ижъ Павелъ одину толко причину мѣлъ до Петра ити, то есть абы познался зъ нимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 459); Ча(с) мѣвши, ꙗко напрꙋ(д)шє могу, ѡбачитисꙗ, будєтє (ж) рєзолю́цию да́ти, нє ѿмєшкаю (Острог, 1633 *ЛСБ* 519); До вѣдомости доноси(м) и(ж) ѡказатє(л) сєго ли(с)ту н҃шого… ѡ(т)цъ Киприꙗ(нъ)… мѣючи до мєнє свѣдѣтє(л)ноє писа(н)є ѡ(т)… а(р)хиєп҃па а(р)хидо(н)скаго и(з) зє(м)лѣ тꙋрє(ц)коє… ꙋтѣкає(т)сꙗ до… єго ца(р)ского вєличє(с)тва (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34);

(що) (*характеризуватися якими-небудь ознаками*) мати: тє(ж) при(ш)литє до на(с) чотыри диꙗки млодє(н)ци добрыи… што бы мєли голосы добрии (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); а то чєтвєро звєра(т) ко(ж)доє з ни(х) мѣло по шє(с)ти кры(л) (XVI ст. *КАЗ* 606);

(що) (*держати, тримати*) мати: Вшо́лъ тє́ды Іѡ́сифъ до до́мꙋ своєгѡ́ и да́ли ємꙋ да́ры которїи мѣли въ рꙋка́хъ свои́хъ: и поклони́лисѧ ємꙋ ажь до зємли́ (серед. XVII ст. *Хрон.* 70); А ґды ѡтвори́въ вто́рꙋю Пєча́ть, тогда́ ви́шє(д) Ко́нь чєрвонофарбо́ваный. А що сдѣлъ (!) на нє́мъ; мѣлъ мѣчъ въ Рꙋка́хъ ѡбнажє́нїй (Чернігів, 1646 *Перло* 133).

4. (кого за кого, що за що) *(вважати когось, щось ким-, чим-небудь)* мати: Прото (ж) в҃шы(м) м҃(л) ꙗко с҃номъ цєрквє с҃втои… до вѣдомости тоє доношу ѡповєдаючы и ꙋпоминаючы в҃(ш) м҃(л) жєбыстє… за попа єго нє мѣли ꙗко того которы(и) противлꙗє(т)сѧ с҃втому б҃лгочєстию (Львів, 1594 *ЛСБ* 250); Гото́вишся єго [антихриста], як Христа, пріяти и послуша́ніє оному отдати, сына погибели, церковного врага, которого злыи мѣтимуть за бога (к. XVI ст. *Укр.п.* 83); ѿны(х) тєды мѣй за до́кторовъ правди́выхъ, кото́рыє ѡ(т) тѣла хоро́бы ѡ(т)далаю(т) оумѣє(т)нє (Острог, 1614 *Тест.* 172); соборъ Сардікійскій не естъ повшехный, гды его церков Христова нѣгды за такого не мѣла… але естъ помѣстный, и межи помѣстными естъ полѣченъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 575); Слꙋшнє ѡ то́мъ Гєтманѣ ка́ждый дєржа(т) мо́жє, Жє бы(л) пра́вый Гєтма(н), да́й мꙋ вѣчный поко(и) Б҃є. За вєли́кꙋю собѣ мѣлъ то нагоро́дꙋ, Кгды зъ нєво́лѣ вы́зволилъ кого на свобо́дꙋ (Київ, 1622 *МІКСВ* 40); А єсли бы тє(ж) хто́ схотѣлъ мѣти собѣ за патро́нꙋ М҃тръ Б҃жїю прч(с)тꙋю Д҃вꙋ Ма́рѣю, нєха(и)жє по(х)ва́лꙋ єи чита́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 8 зв.нен.); **за зло мити** – те саме, що **мѣти зазле**: братии ва(ш) мл(с)ти в послꙋзє с҃тои ц҃ркви подлꙋ(г) прємоємєниѧ слꙋжилє(м): а и(ж) сє в ти(м) замє(ш)кало прошꙋ нє ра(ч)тє за зло мити, бо то нє ꙗкои нєхꙋти: алє

дилѣ нєдо(с)та(т)кѹ (Сучава, 1603 *ЛСБ* 320, 1); **мѣти (мети) зазле; зазле (зазлѣ) мѣти (мети)** – (*сприймати що-небудь негативно*) гніватися: прєтожъ прошѹ абы(с) нє мѣлъ за злє и пришли ми ѡбликгаціи цєрокграфъ которы(и) тобѣ далє(м) мѣйсѧ добрє (XVI ст. *Розм.* 67 зв.); Прєто, дє(и), нє мє(и)тє на(м) за злє, мусимъ чинити досы(т) писанью и росказанью єго м(л). пн҃а своєго (Луцьк, 1592 *ТУ* 225); а и(ж) нє має(т) па(н) Микола(и) листу єго господа(р)ско(и) мл(с)ти до вш҃и(х) мл(с)тє(и) нє ра(ч)тє ємѹ за тоє за злє мѣти, бо за скваплєны(м) выи(з)до(м) мои(м) тоє сє стало (Кам'янець, 1606 *ЛСБ* 405); В то(и) жє рєчи тогъды дє(и) и(х) мл(с)ть на мєнє зазлє мєли а потомъ дє(и) тогожъ днѧ вш҃а мл(ст) пн҃є по(д)старости(и) до того возного… цєдѹлѹ свою писа(л) (1581 *ЖКК* I, 219); я,… за то вашей милости господарю моему милостивому покорнѣ низко чоломъ бью, жебы ваша милость не рачилъ на мене въ томъ зазлѣ мѣти, ижъ есми такъ черезъ долгій часъ омѣшкалъ и здоровья вашое милости черезъ листъ и посланца моего не навѣдилъ (Київ, 1559–1567 *АЮЗР* I, 146); **не мѣти ни за што** – мати за ніщо: то(т) то є(ст) камє(н) ѡны(и) которого є(с)тє собѣ нє мѣли ни за (ш)то вы которыи будѹєтє которы(и) сѧ ста(л) головою ѹглѹ (XVI ст. *КА* 17); **на прикладъ мети** *див.* **ПРИКЛАД;**

(кого) (*бачити кого-небудь якимось*) мати: хотѧчи Єго Милость ѡхотнєйшого и пилнєйшого в болших слѹжбах своих мети, з ласки своєй пожаловал… ємѹ имєньє в Києвском повѣтє (Краків, 1519 *AS* III, 191); Прото ꙗ хотєчи ємѹ то 10 нагородити и єщє є(г) впєрє(д) собѣ ѡхо(т)ни(и)шого кѹ служба(м) свои(м) мєти… даю дарѹю записую на ѡ(т)чи(з)номъ по животѣ моє(м) имє(н)ю своє(м) чє(р)ньчичо(х)… двє тисєчи золоты(х) по(л)ски(х) (Буремль, 1591 *ЛНБ* 5, II 4049, 68); повшехній епископъ, яковымъ отступникове Рымского епископа мѣти хотятъ, той ся розумѣетъ, которому бы нѣчого на всемъ свѣтѣ не было не поддано, але бы все отъ конца до конца свѣта было ему подлегло и поддано (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 680).

5. (*бути повинним)* мусити: Ино што мѣлъ намъ дати двѣстѣ золотыхъ на сіе Запусты минулые, тую двѣстѣ золотыхъ вжо намъ заплатилъ (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 115); а што бы звышъ ста копъ пєрєнєсло, ѡписалъ єси листом своим, иж то маєт быти всє до скарбѹ нашого давано, а єстли бы тєж што мєньший ста копъ вчинило, то мєло к рѹкам твоим приходити (Вільна, 1540 *AS* IV, 261); з тоє матєриє вєжѹ мы(с)ли(ли) бѹдова(ти) котороє бы голова и да(х) нєба досєгнути мѣла (1582 *Кр.Стр.* 23 зв.); ѡни загрози(в)ши и(м) пу(с)тили и(х) нє нашо(д)ши ꙗкобы и(х) мѣли карати длѧ людє(и) бо всѣ хвалили б с҃а за тоє што сѧ стало (II пол. XVI ст. *КА* 19).

6. (*означає можливість дії, вираженої інфінітивом*) могти: грєбрѣ порва́ло. млыны́ позноси́ло. и вси мѧсни́ци ты́и тєпло́ бы́ло. ю(ж) них^s^то нє сподѣвавсѧ. жєбы зима́ мѣла бы́ти (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130); Ино госпожє кнѧгинє, нєвѣстко нє рач Ваша Милость того по мнѣ довнимана быти, жєбы то мѣло з моимъ дозволєнємъ быти (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); хто бы пєрєхова(л) в сєбє ꙗки(х) людє(и) бє(з) слѹжбы або слу(г)

бєзъ прика(з)у ѡ(т) которы(х) бы сѧ // мєли шкоды або заби(и)ства дєꙗти в сусє(д)ствє… тогды то(т) хто таковы(х) пєрєховываєть… винє(н)… сторонє жалобливо(и) кꙋ правꙋ ставити (1566 *ВЛС* 108 зв.); ты самъ // альбо хто ѡ(т) тєбє… пєрєлє(з)ши в нашу суплє(т)ную и сумє(с)ную зємлю на бо(р)тномъ дєрєвє знамє твоєє ѡ(т)чины внє(с)ти тає(м)нє а того ты нє покажє(ш) абы(с) што на сє(и) сторонє в суплє(т)но(и) зємли з нами мєти *мє(л)* (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П*-216, 2–2 зв.); Ви(ди)тє ли, ꙗко лже́тє на патрїа(р)хꙋ, ꙗко бы нєславно и нєпожито(ч)но приєхати мѣ(л) и нєму(д)ро в своє(м) приєз(д)ѣ собѣ постꙋповалъ (1598 *Виш.Кн.* 289 зв.); А мы почуваємося, жесмо ничого таковового не учинили, чим бысмо мѣли горло заслужити (Львів, 1605–1606 *Перест.* 42); Ꙗ҆кожъ тєды побо́жнє мо́жєтъ сѧ мо́вити, а́лбо на́вє(т) помы́слити, абы́ сѧ мѣло розꙋмѣти, // жє да́ный а́лбо водхнє́ный на то(т) часъ даръ дꙋхо́вный мо́жєтъ дово́домъ бы́ти (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 238–239); Днє́сь на́мъ зємлѧ ста́ласѧ Н҃бомъ, нє длѧ то́гѡ, жєбы Звѣзды з҄ Н҃ба на́ зємлю мѣли з҄па́сти, а́лє жє, Ап(с)тлѡвє вы́шє Н҃бсъ взышли (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127); єсть єдина́ ба́йка напи́сана в҄ кни́гахъ нашихъ рꙋскихъ, ꙗкѡ́бы анти́христъ мѣлъ сѧ народи́ти въ єр(с)ли́мѣ с чєрни́цѣ, алє то ба(и)ка (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.);

(*бути спроможним, бути в стані*) могти: тєразъ тєпє(р) допѣро? што жъ бы(м) мѣла продати такъ рано? (XVI ст. *Розм.* 25 зв.); Нижли нихто не отозвалсе, абы его мелъ знать и ведать, откуль былъ (Луцьк, 1596 *Ив.* 283); к(д)ы нагабанѧ маю(т) людє простыє ѡ(т) иновѣрєцъ тєды жєбы мѣли и(м) ѡ(т)повѣсти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 182 зв.); жа(д)ного нѣ ма(ш) кꙋпца́ абы длѧ є(д)но́го ра́зꙋ потопе́ньѧ и страчє(н)ѧ това́рꙋ, мѣ(л) пєрєста́ти пла́вати (Острог, 1607 *Лѣк.* 96); Якъ бовѣмъ матка, матокъ всѣхъ перехожу: Такъ и над всѣ матки въ болю ся нахожу, По сыну, якого не было слыхати: Жебы ся кгды, безъ отца, мѣлъ показати (Львів, 1630 *Траг.п.* 167); єсли г҃ъ б҃ъ сътвори(л)… ада́ма з боло́та и из҄ зємлѣ, кро́мѣ жа(д)ной спра́вы мѫжа и жєны. чємоу(ж) бы и вто́рого ада́ма сътвори́ти нє мѣ(л) ѡ(т) чи́стои кръви дв҃чьскои (1645 *УЄ* № 32, 312).

7. (кого) (*про існування родичів*) мати: А Рєвє́ка мѣла бра́та и́мєнємъ Алва́на (серед. XVII ст. *Хрон.* 38);

(*кого, що*) (*народжувати, ростити*) мати: Ꙗ҆ Марѧ… Ѡмєлѧнскаѧ… сознаваю… ижєть ꙗ нє мєла єсми дєтєй з мꙋжом моим (Острог, 1508 *AS* III, 55); ино вжє сєстра наша вмєрла, а дєтєй з нимъ нє мєла (Вільна, 1522 *AS* III, 240); [ꙗ] пото(м)ства… з нєю нє мє(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 39); фрасовли́ваѧ рє́чь мѣ́ти дѣти (Острог, 1607 *Лѣк.* 111); [Иѡсиф] дєтє(и) нє мѣ(л) (II пол. XVI ст. *КА* 31).

8. (кого) (*приймати, гостити*) мати: мєли єсмо ѡ(т) ва(с) по(с)ла вашєго бо(г)дана в рєча(х) ваши(х) ѡколо будова(н)ꙗ а довє(р)шє(н)ꙗ тои цє(р)кви (Завадини, 1559 *ЛСБ* 30); Теды и того явне Богъ скаралъ: гды жена его сытила медъ къ Рожеству Пресвятои Багородици, хотѣла мѣти поповъ въ себе на обѣде ведлугъ давного звычаю и мѣла сполечность показувать костела римского исъ церковю восточною, але не допустилъ костелъ (поч. XVII ст. *КЛ* 79).

9. (що) (*переживати певний досвід*) зазнавати (чого): И Их Милость, ѡбадва ѹрѧдники в том ми слюбили пєрєд паном Грицком Сєнютою, а пєрєд тыми, вышє писаными паны, иж нє имѣю мѣти жадной сказы ѡт Єго Милости, господарѧ нашєго (Ляхівці, 1546 *AS* IV, 438); Кы(д) і͠с х͠с мѣ(л) ити на смрътъ. а ѡ(т)повѣдиль тыи слова до ѹ͠чнїковъ свои(х) мовѧчи та(к) до ни(х), и(ж) оу свѣ(т) то(м) многїи бѣды мѣти хочѹ алє вы бѹ(д)тє сталыми (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 81); а и(ж) мєнє ꙗко п͠на дєдичного ѡного лаврєнтиꙗ помєнєныє бра(т)ꙗ просили абы(м) то ли(с)то(м) мои(м) потвє(р)дилъ … пото(м) ѡ(т) пото(м)ковъ мои(х) и врꙗдънико(в)… трѹдъно(с)ти… нє мєли (Острог, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 47); Оучини́вши бовѣмъ з вѣкоу моє́го всєгѡ́ дє́нь єді́нъ, в кото́ромъ мѣлємъ то́лько пєрємѣ́нъ и́лє в дє́нь годи́нъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 23); жадного клопотѹ и трѹ(д)ности в м(л) мѣти нє бѹдєтє (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 474).

10. (кого) (*утримувати; поневолювати*) тримати: татари(н). и ко(ж)ды(и) бєсу(р)ма(н)… хрє(с)тиꙗ(н) в нєволи мєти нє маєть (1566 *ВЛС* 94 зв.); ꙗ дє(и) ты(х) людє(и) смєди(н)ски(х)… самы(х) пєти чоловєкъ а клѧ(ч) дєвєтєро… загамовати казалъ и до ты(и) днѧ при собє мєлъ ѡжидаючи абы тую суму п͠нзє(и) к͠нзю ку(р)пскому… // заплатили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78–79); **въ везенью мети** (кого) – тримати в ув'язненні: церковъ всю постреляли, всходы, двери поламали, оного, зъ челядю тамъ на церкви будучою, колко дний, облегши неприятелскимъ способомъ, голодомъ морили и въ везенъю мели, вшелякими утисками, задаючи сромотные слова, трапили (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/VI, 380).

11. (що) (*містити, крити в собі*) мати: А то́ мо́влю, нє и́жбы дово́ды Николаєвы мѣли ꙗкѹ́ю глѹбо́кость (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 187); Та(к)жє бє(н)ка́рты, и вси которыє сѧ нє роди́ли с҄ пора(д)ного ма(л)жє́нства, ѡ(т)та́тыє сѹть ѡ(т) того ста́нѹ, або́вє(м) та(к) сѧ годи(т), а́бы тыє кото́ры(х) пос͠щають, ничо́го таково́го в собѣ нє мє́ли, длѧ чого бы лю́ди лє́гко и(х) собѣ ва́жити, и горъди́ти и́ми могли (Львів, 1645 *О тайн.* 144);

(*бути опанованим чим-небудь*) мати: и бы́ль в҄ со́борищи єди́нь ч͠лкъ ко́торыи то мѣ́ль доу́хь бѣ́са нєчи́стого. и за́крычаль го(л)сомь вє́лики(м) (XVI ст. *УЄ Літк.*13).

12. (що) Пред'являти, висувати, заявляти: вє(ч)нє єго мл(с)ть тымъ дарую нє зоста(в)уючи сєбє ниꙗкого права на то а вжо до того права моєго ꙗ сама и сы(н) мо(и)… и п͠ни ма(т)ка и ни(х)то с прыꙗтєлє(и) и з блискихъ моихъ ничого мєти нє має(м) алє вє(ч)ными часы того мо(л)чати повы(н)ни будємъ (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 33).

13. Важитися, насмілюватися; намірятися: хто бы мѣл с них зрѹшивати т<отъ дѣлъ, тотъ заплатить…> тисѧчѹ коп грошєй, а брат брату пѧт сотъ коп грошєй, а нам дѣлчим сто коп грошєй (Кошир, 1502 *AS* I, 147); хто бы ми(л) сию книгѹ глаголємѹю ѡ(т) того храмѹ ѡ(т)дали(т) такови(и) бѹдє(т) мати сѹ(д) на (с)трашномъ сѹдѣ прє(д) нєлицєми(р)нимъ сѹдиєю (XVI ст. *УИ* 1911/2, 14); Зємъли на ͠є миль людє(и) нєтъ бобровыє гоны и звєриныє ловы а хто бы мєлъ тамъ с пчолою стоꙗти або

звє(р) ловити тотъ повинєнъ панꙋ кꙋницꙋ дати чимъ ꙋє(д)насть (1552 *ОВін.З.* 138 зв.); А иж тепер дали нам знат, же бы козацы им примере и сполную приязнь нашу зъ цесаремъ турецким в земли его вриватсе и шкоды немалые чинит мели (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130).

14. (що) Становити, налічувати: Всѧ́ ва́га лєхтарѧ́ зо всі́мъ начи́ньємъ єгѡ́ бꙋ́дє мѣла тала́нтъ зо́лота начи́стшагѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103); Пѧтьдєсѧ́тъ пєтли́цъ опо́на бꙋ́дєтъ мѣла по обо́хъ сторона́хъ (Там само); Тала́нтъ зо́лота, посполи́тый тала́нтъ ꙗ́кѡ нѣкоторїи пи́шꙋтъ, мѣлъ фꙋнтовъ ѯ҃. а цр҃ковный рк҃ фꙋнто(в) (Там само);

(*про вік*) (*минати, сповнюватися*) мати: мꙋ(ж)чи(з)на має(т) мєти зупо(л)ныє ѡ(с)мъна(д)ца(т) лє(т) (1566 *ВЛС* 66 зв.); Іѡа(н) кр(с)ти́тєль… Толко пѧ(т) лѣ(т) мѣ(л) ꙗ́къ мно́гаѧ ча(ст) ѡ(т҃)цєвъ ст҃ы(х) свѣ(д)читъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 254 зв.); **лѣта (лета) мѣти (мати), мати (мѣт) лѣта (лета)** *див.* **ЛѢТО.**

15. (що) (*про стосунки*) (*вести, підтримувати*) мати: хотечи… вы йменяхъ своих во всей отчизне поровнане и покой вечный вделати, иж бы по животе моемъ спокойное // и вечное мешкане промежку собою мели,… пишу тот тастамент мой (Єловичі, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 63–64); Мо́вять, ижъ «соборъ свои у Берестью мели и одъправили»… Не зъ особами, до собору належачими, але зъ… геретыками и зъ выволанцами, и съ посторонныхъ иныхъ королевствъ збегами, и зъ выклятыми сполки мели (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 318–320); А если иначей, теды слушне церковъ Восточнаа и пастыреве ее зъ онымъ сполечности и товариства мѣти не хотятъ (1603 *Пит.* 33); Ѿ(т) нємалого часꙋ всꙗ православнаѧ ц(р)ковъ россїйскаѧ бꙋдꙋчи ѡ(т)… Апостатовъ в вєлико(м) прєслѣдован(и)ю нє могла при(и)ти до того, абы во(л)ковъ драпѣ(ж)ны(х) ѡ(т)далити ѡ(т) сєбє ꙗко бы православныи и послꙋшныи сн҃овє цє(р)кви восточной з ними жа(д)ноє конвє(р)сацыи взглꙗдо(м) рєлѣє(и) нє мѣли (Городок, 1640 *Гр.Мог.* 1).

16. (по кому) (*вимагати виконання чого-небудь*) очікувати (від кого): прєто хочємо то по ва(с) мѣти, хто бы єноко(л)вє(к) по датє сєго ꙋнѣвєрсалꙋ ѡ(т) на(с) мєщано(м) нѣжински(м) даного важи(л)сє на(д) слушно(ст) и звича(и) бꙋдꙋчи виси(л)кою и мимоиздо(м) прикрос(т) чини(т)и, ꙋрꙗ(д) мєски(и) знєважати и до шкоди ꙋбоги(х) людє(и) в нѣжинє мє(ст)є приводити, таковы(и)… на го(р)лє кара(н) бꙋдє(т) (Ірклій, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

17. (*одружуватися з ким-небудь*) брати (кого): Знать, ижъ Ѳилялетъ геретикъ: бо не только единое жоны, але и тройженъцовъ тутъ огуломъ боронитъ, бо у геретиковъ вольно и до десятка, (одну по другой,) если бы мерли, мети (Вільна, 1599 *Ант.* 741); **жону мѣти, мѣти жону** – бути жонатим: ино ꙗ… записꙋю… тоє имѣньє сєстрєнцꙋ своємꙋ рожєномꙋ… и єго счадком, нижли єстли бых жонꙋ мѣлъ а с нєю дал бы ми б[о]гъ дѣти (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); Папежникъ: И я розумѣю, же у васъ для того пастырове и казнодѣи учоные быти не могутъ, же однымъ дозволяете жоны мѣти, а кгды першая умретъ, то и другую волно ему взяти въ малженство (1603 *Пит.* 84);

бо то є(ст) вєлики(и) зна(к) нєпо(в)стє(ж)ливо(с)ти мѣти жо(н) много заразомь… а мєжи тыми которы(и) ѡ дву жу(н) або бо(л)шє(и) бывали и тии до ни(х) маю(т) быти приличоны которыи ѡ(д)ну жону лѧда с причины покинувши другую по(и)мую(т) такїи ма(л)жєньства срого заказаны (II пол. XVI ст. *КА* 508, на полях); **за собою мети** (кого) – те саме, що **жону мѣти**: Дєржитъ дєй ѡнъ имєнє, близкость нашꙋ… длѧ того, ижъ ѡнъ сєстрꙋ нашꙋ за собою мєлъ, пани Аннꙋ (Вільна, 1522 *AS* III, 240); **мети за собою в малженстве** – те саме, що **жону мѣти**: зємєни(н) г(с)дрски(и)… па(н) рома(н) васи(л)єви(ч) ма(р)ко(в)ски(и) ѡповєда(л) и вызна(л) што мє(л) за собою в ма(л)жє(н)ствє до(ч)ку п(н)а ѳєдора гарѧина зємєнина (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); **мужа мѣти** – бути заміжньою: во́дꙋ живꙋю самара́нцѣ кто давалъ, и строфова(л) єй, жє па́т мꙋжє́й мѣла (Київ, 1625 *Сур.сл.* 125 зв.); **мѣти за жону** (кого) – те саме, що **жону мѣти**: Єсли бы хто звѣлъ па́ннꙋ єщє́ нє пошлюблє́нꙋю, и спалъ бы з нєю дастъ єй вѣно и дидра́хмъ срєбра́ и бꙋдє єй мѣлъ за жонꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.).

18. (що) (*у спол. з ім.*) (*перебувати в стані, виконувати дію, на які вказує іменник*) мати: Передо мною Кондратом Сеновичомъ… Пархомом присежъным, ставшы очевисто Тишко Хромый поведив тими словы: "ижъ што дей есми мев спор о ниву свою власную з Андреемъ, Войтеховымъ братомъ, которую упорне поорав и посеяв (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 8); ѡ́нъ нє мѣлъ си́лы, здоро́вꙗ, и грошїй (Київ, 1622 *Сак.В.* 41); Прето повагою коммисіі сее, владзою гетманства моего и всего войска срокгo росказуемъ, абысте кождый из вас в кгрунтъ помененого монастыря Печерского вступу жадного не мелъ и в лис без воли и листу его милости отца архимандрита и ногою не вступовалъ (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 10); Твоє ѡ тѡ́мъ стара(н)є, вꙿ то́мъ твоѧ забáва: Ꙗ́къ бы мѣла ѡздо́бꙋ Рѡссі́йскаѧ сла́ва (Київ, 1633 *Евфон.* 309); абы жадєнъ з бли(з)кихъ кровъныхъ моихъ жадъно(г)[о] свару, ту(р)баци[и] пра(в)ноє и при(с)тупу до нєє [ма(л)жонъки] нє мєлъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); **бачность (на бачности) мѣти (мети), мѣти бачность** *див.* **БАЧНОСТЬ; борбу мати (мѣти), мѣти борбу** *див.* **БОРБА; боязнь передъ собою мети** *див.* **БОЯЗНЬ; валку мети** *див.* **ВАЛКА; врядъ мѣти** *див.* **УРЯДЪ; вѣру мѣти, мѣти вѣру** *див.* **ВѢРА; дбалость мети** *див.* **ДБАЛОСТЬ; кривду мети** *див.* **КРИВДА; мѣти волю** *див.* **ВОЛЯ; мѣти въ боазни** *див.* **БОЯЗНЬ; мѣти на мысли** *див.* **МЫСЛЬ;**

(*про почуття*) (*бути сповненим, відчувати; виявляти, виказувати*) мати: в нє(м) лю(д) на́дѣю мѣль, и вси в ср(д)ца(х) свои(х) мы́слили, о іѡаннѣ (XVI ст. *УЄ Літк.* 7); нє такъ намъ тꙗжки(м) быти пристои́ть… абыхмы мѣли политованє взаємноє ꙗко богъ намъ росказа(л) (XVI ст. *Розм.* 33 зв.); а пєрєдь ты(м), вєликꙋю нєнависть мѣли мєжи собою (1556–1561 *ПЄ* 325 зв.); и(ж) зара(з) стали архиєрєйє (!) жидо(в)скыи зави(ст) мѣти абы х҃а поймати (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 38); мо́жє(т) ли кто похвали(т)сѧ из мєжи ва́съ. а́бы мѣ(л) нєѡблꙋ(д)нꙋю любо(в) до бли(ж)нєго своє(г) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 37 зв.); а прє(д)сѧ єго б҃гъ нє кара́лъ, // алє єщє мѣ(л) на(д) ни́мъ

тє(р)пли́вость (Острог, 1607 *Лѣк.* 23–24); Гды бы добрыми сынами были и мѣли въ очахъ встыдъ, а въ сердцу побожность, не чинили бы того и зъ припадковыхъ выступковъ не натрасали бы ся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 744); Вы мꙋже́вє мѣ́йтє до́сытъ на своихˢ жѡнъ чи́стой любви (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 93); Мѣ́йтє ли́тость на(д) оубо́гими, оукри́вжєныхъ заступа(й)тє (Там само).

◊ **границы мѣти** – обмежуватися: ꙗ вˢ мо́лодисти (!) мо́єй, ча́сꙋ згромаже́нˢѧ мо́єѡ, то єстъ, добродѣтєлєй, грани́цы нє мѣлємъ, а́лє вшєлѧ́кїй ча́съ пого́жїй ми былъ до згромаже́нˢѧ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 196); **мало на томъ мети** – не задовольнятися вчиненим: то пакъ тот же Аврамей Янчинский, мало на томъ мелъ, переехавши того то моего возничку, кгвалтом без жадного враду збил, змордовал и кони мои власные отобрал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 1/VI, 58); **мѣти (мети) досытъ, досытъ мѣти – а)** заспокоюватися, втрачати пильність: Нє мѣ́ймо(ж) тєды до́сы(т) на пє(р)во(м) прихо́дѣ, а́лє и дрꙋго(г) ожидаймо (Вільна, 1596 *З.Каз.* 1 зв.); **б)** (*одержувати в достатній кількості*) вистачати: Розѫмѣю тєды ижь вы которыи писма розѫмѣти хватаєтєсѧ, бѫдєтє мѣти досы(т). нє даваючисѧ зводити фальшивы(м) оучитєлє(м) исхождєнїє дх҃а прєсвѧтѣйшаго (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 51); **в)** задовольнятися: А па(н) фєдо(р) сєнюта нє хотѧ(чи) мє(ти) на то(м) досы(т) и проси(л) са(м) ѡ(т) сєбє и имєнє(м) пн҃єи ма(т)ки своєє абы чєрєзь ми(ст)ра ѡ(д)но(г) с ты(х) по(и)маны(х) ми(с)ка бы(ло) ѡпытано розумєю(чи) єго бы(ти) ви(н)нє(и)ши(м) в заби(т)ю брата своє(г) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 21 зв.); малжонка моѧ и ꙗ сам за посаг вжє ѡт Єго Милости кнѧзѧ Дмитрєѧ и ѡт брати Єго Милости зо всєє ѡтчизны Их Милости на том досыт мѣти и пєрєстати маєм (Звиняче, 1553 *AS* VI, 9); **въ чєсти мѣти** *див.* **ЧЕСТЬ; мєти моц** *див.* **МОЦЬ; мѣста не мѣти** *див.* **МѢСТО²; мѣти фаворъ** *див.* **ФАВОРЪ**; **на сердцу мѣти** *див.* **СЕРДЦЕ.**

МѢТИСЯ, МЕТИСЕ, МЕТИСѦ, МІТИСЕ, МІТИСЯ МѢТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (за кого) (*вважати себе ким-небудь*) матися: Єсли хо́чє(ш) присто(и)нє стоѧ́ти и постꙋповáти, нє мѣ(и)сѧ тꙋ на зє(м)ли за дѣдича, мѣ(и)сѧ рачє(и) за вы́гна(н)ца або го́стѧ на зє(м)ли (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21).

2. (*містити в собі*) включати: А дали єсмо… [имєнє] кнѧзю… и єго справєдливымъ // наслєдкомъ и потом бꙋдꙋчим их счадкомъ вѣчно и нєпорꙋшно, зо всим правомъ и панством, так долго и широко и крꙋгло, как здавна… ꙋ своих границах (сѧ) мѣл(о) (Городно, 1507 *AS* III, 49–50); дворянинъ нашъ… придалъ и записалъ къ той церкви Божей къ святому Николѣ селищі, выслугу свою, нижей Черкасъ, на Днѣпрѣ, на имя Климятинъ, со всимъ сътымъ, какъ тое селищо здавна въ собѣ ся мѣло (Вільна, 1514 *АЮЗР* I, 46); Ꙗ Фенна… Краєвскаѧ… Продала, єсми… часть свою ѡтчизнꙋю… з рєками, с потоками,… и со всими пожитки такъ широко и долго, ꙗкъ сѧ съ стародавна и з вєка таѧ часть моѧ,… сама в собє и въ своихъ границахъ мєла и маєть (Горохів, 1588 *AS* IV, 162).

3. (*почувати себе*) матися: Ot ták sia ia w nebi miłem Ná bánkiety sczo tám byłem (Яворів, 1619 *Гав.* 22); Tebe z Mikitoiu oddáiu Bisu. A menie sie tepierże mity k lisu (поч. XVII ст.

Траг.фотокоп. 3); поки тє(р)пѣти тꙗ(ж)ко є(ст) и ѹтѣка́ти шѹка́є(ш), по́ти злє сѧ бѹдє(ш) мѣ(л) и по(и)дє за тобою всюды ѹтрапєнѧ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 7); до которое справы невестъ две обвинено и кождое зъ нихъ зъ особна пытано: если же суть причиною задання тое трутизны его милости пану Вишневскому, пану своему, за которою трутизною барзо се зле мелъ? (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 449); **мѣтися (мѣтисѧ) добре, добре (добрѣ) мѣтися** – матися гаразд: при то(м) сꙗ мѣ(и)тє добрє (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); Мѣйсѧ добрє ꙗ прєчъ идѹ Г: иди жъ тєды и мѣйсѧ добрє (XVI ст. *Розм.* 6 зв.); мѣисѧ добрє и бѹдь ласкавъ (Там само, 66 зв.); Обо дай (!) же ся се добре мѣлъ, мой сын, же толи такъ мудре… отповѣдашъ? (Єгипет, 1602 *Діал.* 35); Повѣдь же мне сыну, бодай есть ся добрѣ мѣлъ зъ вѣншованя моего, що то за мѣсто по оной сторонѣ от ночи? (Там само, 51); "былъ той часъ, гди речи наши квѣтнули и добре ся мѣли" (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 323).

4. (*вдаватися до певних дій*) братися: лечъ они, затвердѣлого гордостію сердца будучи, до покуты ся не мѣли, але имъ далѣй, тимъ болше блудовъ причиняли, якъ о томъ взнѣченіи отъ нихъ блуды правятъ, о которыхъ я… нижей (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 772); О, якесь небо, и ты солнце стерпѣло: И до перунова ся луку не мѣло. Звысока на такихъ зухвалцовъ змѣряти: И стрѣлами просто въ сердца ихъ трафляти (Львів, 1630 *Траг.п.* 162); О небо, якесь зъ высокости стерпѣло: И до земсты ся над такими не мѣло (Там само, 163).

5. (до чого) Долучатися, приєднуватися: тєды // є́сли сѧ на́продъ до ѡвча́рнѣ цр҃квє каѳоли́цкоє навє́рнєшъ, и до ѡ́ныхъ… ѡ́бычаєвъ и поданїй… мѣтисѧ боу́дєшъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 34 зв.).

◊ **мѣтисѧ на осторожности** *див.* **ОСТОРОЖНОСТЬ; мѣтисѧ осторожне** *див.* **ОСТОРОЖНЕ; речь мѣється** *див.* **РѢЧЬ.**

Див. ще **ИМАТИСѦ², ИМѢТИСѦ, МАТИСЯ**.

МѢТЛА *ж.* **1.** Мітла, помело: Комєта на нб҃ѣ на кшталтъ мѣтлы была видѣна (Крехів, I пол. XVII ст. *ЗНТШ* LXII, 2).

2. В'язка прутів: А Пила(т),…, росказа(л) жо(л)нѣрє(м) І҃са… бити нємл(с)тивѣ кїйми, шипˁчинами, мѣтлами (XVI ст. *УЄ Трост.* 67); ѡ́нь… каза(л) ї҃са… би́ти нємл(с)тивˁно доу́бци с щи́пчинѧ(м) и мѣтлами (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 9); тобѣ… повєдаємо. абы є(с) сѧ оучи(л) моу(ж)ствоу. а то ти посыла́ю, мѣтлоу, мє́чъ. а золоты(х) мѣшо(к). мѣтлѹ, абы тѧ оучє́но а морска́но (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61 зв.).

3. *Перен.* (*небесне тіло*) комета: disceus, мѣтла на нб҃си, комєта (1642 *ЛС* 166).

4. Вл.н., *ч.*: Матвѣй Мѣтла (1649 *РЗВ* 134 зв.); Ѡлєксѣй Мѣтла (Там само, 144 зв.); Гаврило мѣ(т)ла (Там само, 184 зв.).

Див. ще **МЕТЛА.**

МѢТОВАТИ *дієсл. недок., перен.* (що) (*вилучати з тексту; викреслювати*) викидати: книга… прєзъ та́къ мнѡ́го лѣтъ пєрєпи́сована боудѹчи, пришла до таково́є ро́зници, жє́ ся єдна з дроуго́и въ нѣкоторыхъ рє́чахъ нє згожа́ла. Ѡ прєстро́ности сѹмнѣньѧ жєбы мѣлъ быти кто тако́вый, абы то щѡ́ сѧ ємоу нє

подобáло мѣлъ бы мѣтовати, а щó сѧ ты(м) здало ркóмо потрéбноє, придавáти (Острог, 1606 *Нал.Мол.* 2).

МѢХИРЪ *ч.* Пухир, міхурець: Мѡ́vсїй і аáро(н) вˢзали́ по го(р)сти попéлꙋ с коми́на. а врьгли вˢ нб҃ѡ́ прє(д) фáраѡно(м). заразо(м) сѧ по лю́дє(х) ꙋчини́ли мѣхи́рѣ нáдꙋтыи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.).

МѢХОВАТИЙ *прикм. у ролі ім., перен.* Грошовитий, -ого: follitus, мѣховати(й), кожни(й) (1642 *ЛС* 200).

МѢХОВНИКЪ *ч.* Той, хто виготовляє вироби зі шкіри: Оусмошвéцъ: Мѣховни(к), щó зброи по(д)шивáє(т), тлꙋмóки рóби(т). Зáмшникъ, ры́марь, швéцъ (1627 *ЛБ* 141).

МѢХОНОСЕЦЪ *ч.* Водонос: amphorarius, мѣхоносєцъ (1642 *ЛС* 81).

МѢХЪ, МЕХЪ, МИХ, МИХЪ *ч.* **1.** (*вмістище з грубої тканини для сипких тіл і різних речей*) міх, мішок: шаѳа(р) пн҃а прусино(в)ско(г)... тоє всє жито в мєха(х) до тоє шопы зложи(л) до вєдомости пана своєго (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 43); побрати казалъ... серповъ десять – шестнадцать грошей коштовали; миховъ осмъ – мих по чотыри гроши (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 98); В ты(х) жє по(д)даны(х) мои(х) узѧли... мєхо(в) шє(ст)... сокє(р) три (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 7–8 зв.); *У порівн.*: Днє(с) тѣло éго... котроє на óкрѫ(т)ной моу́цѣ бы́ло. ꙗ(к) мѣ(х) здєрты(и) тѣло єго здрáпаноє (XVI ст. *УЄ* № 29519, 46 зв.); длѧ того сѧ смѣю, и(ж) каптуръ, и́ли страшило на головѣ носи(т): што мы зовємо клобꙋкъ // зась смѣюсѧ, и(ж) волосѧ до(л)гоє и нє по(д)голи(в)сѧ. И (з)áсь: прóстоє ѡдѣ(н)є носи(т). шито нєкˢш(та)(л)товнє, ꙗ(к) в мѣ(х) ѡболо(к)сѧ (п. 1596 *Виш.Кн.* 228 зв); А ѡ ѡдєжды, и(ж) нєкˢшта(л)товноую, и ꙗ(к) мѣ(х) вˢшитꙋю ино(к) носитъ (Там само, 231); **не утаитъся шило въ меху, шило в мѣху не затаитсѧ** *див.* **ШИЛО;**

(*кількість чого-небудь сипкого, що наповнює це вмістище)* мішок: брохо(в)скиє пѧ(т) чоловѣко(в) єздили до Залозє(ц) и... змєнѧ(ли) на... збо(ж)є своє по мєху соли (Луцьк, 1561 *ТУ* 93); от миха соли грошей пенезей пят (Вільна, 1568–1573 *ПККДА* II (дод.) 559); татаре... на голову нашихъ побили; а для личбы у каждого трупа одно ухо отрѣзовали, и такъ десять меховъ ушю нарѣзали (поч. XVII ст. *КЛ* 73);

у ролі присл. мішкувато, мішком: ты(м) ѡбычає(м) таковы(и) властєли(н), Кро(л) или кнѧ(з) спа(с)ти́сѧ мóжє(т) приложивˢши до доброго житїа соу(д) и прáвˢдꙋ, и нє на свою добродѣтє(л) ми́(р)скꙋю, áлє на ты(и) сиромахи, съ хвостами ка(п)тꙋровыми ходачїє, и мѣхо(м) ши́тоую одє(ж)дꙋ,... нóсѧчїє... и оуфá(н)є пєвноє маючи (п. 1596 *Виш.Кн.* 240 зв.).

2. Бурдюк, міх: и ни́кто ты(ж) нé вливає(т) ви́на нóваго въ мѣхы вєтхы (XVI ст. *УЄ Літк.* 19); алє новоє вино має(т) быти въ мѣхы новыи зˢливано (1556–1561 *ПЄ* 135 зв.); lagena, laguncula, мѣхъ, чванъ, ла(г)вица (1642 *ЛС* 249); поткáють тєбé тáмъ три́ мꙋжєвє идꙋчи́ до бг҃а до Вєфи́ль: оди́нъ нєсꙋчи́ троé козлѧ́тъ, а дрꙋ́гїи три́ бохоны хлѣба, а иншїи нєсꙋчи́ мѣхъ винá (серед. XVII ст. *Хрон.* 208); *Образно*: а в плáчу нє бáчꙋ Достꙋпимъ ли оутѣхи: хтó подстáвитъ мѣхи По(д) зрєни́цы крвáвыи (1620 *Лям.К.* 8).

3. (*простий одяг із грубої тканини*) веретище; волосяниця: царь... уставъ изъ стулця своего, и повергъ одежу свою из себе, и оболокъ ся у мѣхы (XVI ст. *НЄ* 26); царь... закликавъ на Ниневыи,… що бы ся одѣлы у мѣхы люде и добытокъ и кликали ко Богу вытъ усеи силы (Там само); Ѿрига: рѧ(д)но грѹбоє, мѣ(х), саакъ, ѹгорски (1627 *ЛБ* 161); ѡнь ц҃рь оуставши и(з) майстатѹ своєго... и ѡблєкьсѧ ѹ мѣ(х) и сѣль оу попєлѣ (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 8 зв.); *У порівн.*: солньцє было чо(р)но ꙗко мѣ(х) волосєны(и) (XVI ст. *КАЗ* 612).

◊ **мѣхи надути** – зробити кого-небудь пихатим, бундючним: Ви(ди)тє ли ꙗ(к) дѹ(х) а(н)тихристо(в) ваши мѣхи надѹ(в), и ѹсты го(р)до дыхає(т), и рыгає(т) (1598 *Виш.Кн.* 287).

МѢЧНИКЪ *див.* **МЕЧНИКЪ.**

МѢЧЪ *див.* **МЕЧЪ.**

МѢШАНЕЦЪ *ч.* Заколотник, бунтівник; єретик: И Духови Св., якъ ся видѣти даетъ, тыи на все смѣлыи мѣшанцы въ томъ разѣ не зборговали, гды вырокы его… на вселенскихъ соборахъ ферованыи, зневажити поважилися (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 689).

МѢШАНИНА, МЕШАНИНА *ж.* Заворушення, неспокій: страшно помышлѧти. єсли таѧ мѣшанина далєи бѹдєтъ тръвати (Острог, 1587 *См.Кл.* 16 зв.); ꙗко сѧ вєрнѹтъ до старого, заразъ нєрѧдъ и мѣшанина прєстанє(т) (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 50 зв.); Грєцкїє зась ц҃ркви покоусами… та(к) тєжъ мєшанинами єрєтичєскими пєрєстєрєжєны, жє были осторѡ(ж)ными (Там само, 182–182 зв.); въ церкви Христовой о вѣры вызнане безконечнаа мѣшанина быти мусѣла бы (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 736); мы… маємѡ на сєбє… нєпрїѧтєлєй и противникѡ(в) наши(х), которыѣ в҄ на(с) што дє(н) мѣшанины чинат҄… приказа(н)ѧ Х(с)вы выконывати на(м) заборонѧючи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 136).

Див. ще **МѢШАНІЄ.**

МѢШАНІЄ, МѢШАНЇЄ *с.* (*цсл.* мѣшаниє) **1.** (*сполучання чого-небудь різнорідного*) змішування, поєднання: Повторє абысмѡ тымъ мѣшанїєм҄ воды з҄ виномъ, двѣ натѹрѣ сп(с)тлю нашємѹ, бозскѹю и людскѹю выразили (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 11 зв.).

2. Те саме, що **мѣшанина**: Сѹть нѣкоторыхъ… которыи… в҄ ты(х) жє писмахъ в҄ мнѡгихъ пѹнкта(х) ѡстро натираю(т) на Латинникѡ(в), а в҄ нѣкоторыхъ ѡслабѣлє, и ѡбоѧтноє мѣшаніє (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 278).

МѢШАНЇЄ *див.* **МѢШАНІЄ.**

МѢШАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У ролі прикм.* Різнорідний, мішаний: Рольи твоєй нє ѡсѣвай мѣшаны(м) насѣньємъ, шаты котораѧ з двохъ рєчїй єсть оуткана нє ѡблєчєшъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.).

2. *У ролі прикм.* (*неспокійний, тривожний*) турботний: Власнє тєпєрєшнаѧ ваша мѣшанаѧ колотливаѧ згода ѡномѹ бабєлю подобна, жє єє своєю дѹмою в҄ н҃бо выставити оусилѹєтєсѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 7); С таки(м) орѹжїє(м) идѹ оуважати и строфовати єп(с)па, оного, и… прочи(х) єго єдиномысл҄нико(в), нєро(з)соу(д)ны(и) и лє(г)комысл҄ный постоупо(к) мѣшанои а вихроватой и бѹрливой згоды. придаю до того стосован҄є а оуважєн҄є порѧ(д)ко(в), въсточной ц҃ркви

старожи́тны(х), с поръ(д)ками ри(м)скими (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 202).

3. *У ролі ім.* (*прихильник унії*) уніат: Чого павєлъ ап(с)лъ посвє(д)чаючы написалъ, староє мимо пошло, а ото всє сѧ стало ново. Ꙗкожъ вѣрнымъ пєвнє ново, алє тымъ мѣшанымъ нє вѣмъ ꙗково (Острог, 1587 *См.Кл.* 17).

МѢШАТИ, МЕШАТИ, МЕШАТІ *дієсл. недок.* **1.** (що) (*перемішувати що-небудь*) мішати: а до гако(в)ницъ копысть жєлєзнаѧ што спижꙋ мєшають (1552 *ОКр.З.* 146);

порушувати; збурювати: аг҃глъ з нб҃а схо́дѧчи мѣша́лъ во́дꙋ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 68 зв.–69);

(що, чим) (*з'єднувати разом*) мішати (що, із чим): Та́к жє и вˢ напо́ѧхъ лѧꙁꙋючихъ ба́рзо присто́йнє // и го́жє того мѣша́ю(т), а то́ длѧ ро́зности квѣтѡ(в), зˢ кото́ры(х) бєрє́тъсѧ, розмаи́тꙋю и ди́внѣйшꙋю ты(ж) ма́єтъ ꙗко́вость (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184–185); aquatus – водо(м) мєшані (I пол. XVII ст. *Своб.* 26); commisceo мєшаті (Там само, 33); Лꙋна́…, про́мєнѣ своѣ зˢ сєбє выпꙋска́єтъ, кото́рыѣ… вѣлґо́тности вˢ тѣлѣ замотыва́ютъ и мѣшаютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144).

2. (що, з чим) (*поєднувати що-небудь несумісне; безпідставно об'єднувати*) змішувати: ѡ(т)щєпє(н)цами стаю(т)сѧ. и правосла́вїє зˢ єрєти́чєство(м) мѣша́ютъ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 21); ѡ́нꙋю згодꙋ, вѣры таи(н)ство, со бє(з)вѣрˢство(м) тосꙋючи, мѣша́єтє и споиваєтє (1598 *Виш.Кн.* 269); Оува(ж)тє (ж) до́бро ли є́(ст) зло́то и(з) ржє́ю мѣшє́но, нє шкодли́въ ли є(ст) марˢципа́нъ з трꙋти́зною приправны(и), добра ли мл(с)ты́н(я) ѡ(т) рꙋки граблє́нїа (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); chaos мєшаті (I пол. XVII ст. *Своб.* 33).

3. (кого) (*вважати одним цілим*) об'єднувати: ѡсо́бы тро́ици ст҃оє нѣ ма́ютъ бы́ти мѣшаны (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 24 зв.); Бг҃а вˢ трѡ́хъ пєрсѡ́нахъ, абы́хмы вызнава́ли: И пєрсо́нъ ты(х), вˢ єдноу ѵпо́стасˢ нє мѣша́ли (Львів, 1616 *Бер.В.* 92).

4. (що) (*доповнювати чим-небудь*) додавати, примішувати: и́сповѣдь ма́єть бы́ти про́стаѧ, щы́раѧ, бє(з) вымо́вокъ нє мѣша́ючи ба́сєнˢ ꙗки(х), а́льбо исто́рїй (Львів, 1645 *О тайн.* 80).

5. (що з чим) (*плутати, не розрізняти*) сплутувати: Ꙗко(ж) Никола́й, и кото́рыи зˢ ни(м) нє завстыда́ю(т)сѧ, // кото́рыи нє признава́ю(т) ро́зности вˢ то(м), и похожє́нїє зˢ посыла́нїємъ мѣша́ютъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 245–246).

6. Збурювати, колотити: Нєхай жє(с) тѫ(т) розмышлѧю(т). ꙗко(с) тїи вѫмовлѧ(т) прє(д) гм҃ъ бг҃о(м) кото́рыи ты(х) нєща́сны(х) часо(в) на́ши(х) оу цр҃ква(х) мѣшаю(т). звѣрхности жа(д)ной зна́ти нє хотѧ́(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 57 зв.).

7. Перекручувати, спотворювати: Потрє́бно здало́ ми сѧ ѡ ди́вный ѳєо́дѡрє, повста́ти зˢ Бг҃омъ, на збитїє Никола́євы(х) щи́тѡ(в) и слѡ́въ, кото́рыхъ, зˢ Бг҃омъ пра́вдꙋ лю́бѧчи, и щи́рє ѡказа́ти бꙋдꙋ ва́житисѧ, а нє прєхи́рство(м) анѣ хитлѧ́нє, ꙗ́кѡ о́нъ всю́ды оуказꙋєтъсѧ чи́нѧчи ла́пачками ма́рного и доча́сного свѣта того глꙋпства ра́чєй а нє мꙋдрости, щи́рость и нє помѣшаноє Бо(з)ски(х) Дх҃а с(т). слѡ́въ вышпоча́ючи и мѣша́ючи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 235).

8. (кому, чому і без додатка) Заважати, перешкоджати: нє мєша(и) мови(т) чого нє мє́шать, златоꙋ(ст) (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46 зв.); И а́кжє нє Савєлїа́нско розꙋмѣючи зна́йдꙋтъсѧ, Ꙗ́ко ты́и кото́рыи мѣша́ютъ помѣша́ню нєпо(д)лє́глыи вла́сности привлаща́ючи Ѡц҃ꙋ и Сн҃ови; Нє та́къ годи(т)сѧ дєржати ѡ Никола́ю, нє та́къ ѡ прєна́вышшой Ст҃ой Тр(о)ци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 251); Пакощꙋ: Пєрєшкажа́ю,... мѣша́ю, стра́шꙋ, мꙋчꙋ, колочꙋ (1627 *ЛБ* 80); любыл єси тоє… ижъ… мѣлъ… слꙋгъ много и ꙋрꙗдниковъ… которїи к волѣ тєбѣ свѣтомъ мѣшали и ѡ (т)вои пожи(т)ки або ѡ зискъ або ѡ ꙋтратꙋ пилˢноє стара(н)є чинили (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); **с порохомъ мѣшати** *див.* **ПОРОХЪ.**

МѢШАТИС *див.* **МѢШАТИСЯ.**

МѢШАТИСЯ, МЕШАТИСЯ, МЕШАТИСѦ, МИШАТИСѦ, МѢШАТИС, МѢШАТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (що, що з чим) (*з'єднуватися, зливатися*) змішуватися: Добре рекл еси, езовито, признаваю ти, яко еретическия вѣры ся мешают, отменяют и уставляют (1600–1601 *Виш.Кр.отв.* 185); тои фꙋндамєнтъ нє тєрпитъ на собѣ бꙋдова(н)ѧ з соло́мы, // з тро́сти…, и ничо́го сѧ з нимъ боло́тливого нє мѣша́єтъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3–4 ненум.); и въ францоу(з)ской зємли єстъ рѣк(а) рода́нъ, кото́рой така́ѧ єстъ мо́цъ и ґвалто́вность: жє лєма́нъ єзєро пєрєхо́дѧчи нѣкды з єго вода́ми… нє мѣшає́тсѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174);

(із чим) (*бути сумісним*) поєднуватися: Грѣха́ бовѣмъ цно́та нє тєрпитъ, анѣ сѧ з нимъ мєша́єт (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.); дш҃ѣ живоутъ в то(м) мизєрно(м) тѣлѣ нє мѣша́ючисѧ з ро́скошами и соуєто́ю свѣта того (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174).

2. (межи кого) (*розташовуватися вперемiш із ким-небудь*) мішатися: и гдє га(и)вороны лєтꙗтъ та(м) сꙗ тєжъ кавки крꙋки вороны мєжи ни(х) мѣшаю(т) (1582 *Кр.Стр.* 47);

(чим) обмінюватися: было мѣсто вєли́коє Єнѡ(х), гига(н)то(в), Кото́рїи вши(ст)комꙋ свѣтꙋ си́лою пано́вали… вши(ст)ки знєволили лю(ди). лю́ди ѣли з ма(т)ка́ми. з дѣтˢка́ми. и добы(т)ко́мъ сѧ мѣша́ли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 5 зв.).

3. (*утворювати одне ціле*) поєднуватися: андрого́нє… сполꙋ сѧ́ мѣша́ю(т). и ма́ю(т) пра́воє пєрси моу(з)чи(н)скоє. а лѣвоє жє(н)скоє. гєрмофроди́тє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

4. (у що) втручатися, встрявати: во свєцˢкїє забавы миша́тисѧ нє потрєба. ани налєжи́тъ (1598 *Розм.пап.* 24); Которымъ, ведле потребы, если хто догодити хочетъ, во свѣцкіє забавы ему мѣшатися не потреба (1603 *Пит.* 34); Жадаємо в҃(ш) мл҃(с)то(в) пано(в) приꙗтє(л) нш҃и(х)… абыстє… того нє допꙋска(ли) никомꙋ мѣшати(с) в Памє(т)кꙋ нш҃ꙋ (Кам'янець, 1612 *ЛСБ* 499); Дꙋхо́вны єсь чловє́къ… нє мѣша́йсѧ вˢ спра́вы свѣцкїѣ тобѣ нєналє́жныѣ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 2 зв.).

МѢШАТИСѦ *див.* **МѢШАТИСЯ.**

МѢШКАНЕЦЪ *див.* **МЕШКАНЕЦЪ.**

МѢШКАНЄ *див.* **МЕШКАНЄ[1].**

МѢШКАНЬЄ *див.* **МЕШКАНЄ[1].**

МѢШКАТИ *див.* **МЕШКАТИ[1].**

МѢШОКЪ, МЕШОКЪ, МИШОКЪ *ч.* **1.** Те саме, що **мѣхъ** у 1 знач.: Гаковницъ П҃ кꙋль до ни(х) сємъсотъ жєлєзны(х) ѡловомъ ѡ(б)литы(х) форъмъ до ни(х) ѕ҃ мєшъковъ на кꙋльки І҃ (1552 *ОВін.З.* 131); в мє(ш)ку всєго камєнє(и) ѯ҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.*10 зв.); речи дей крамные мои лежали на ташу, у мешку завязане (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 218); ꙗ да(х)но бꙋ(т)римо(в)ски(и)… сознаваю… и(ж)… видєл єсми пилипа ба(р)зо збитого и (з)ранєного… ꙋ которо(г) дє(и) конꙗ взꙗ(л)… сє(р)мꙗгꙋ новꙋю сокирꙋ з мє(ш)ком (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 9).

2. (*шкіряний мішок для грошей*) гаман, калита: ꙋ мєшку дє(и) было двє копє грошє(и) (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); в того Ӣна мєшок ѡборвавши взѧли, в котором было двѣ коп грошєй (Дубно, 1559 *AS* VI, 52); которых дей всѣхъ пенезей было тринадцат мешков немалых (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 176); а то ти посылáю, мѣтлоу, мéчъ… мѣшо(к) злоты(х). абы є(с) ма(л) на стрáвꙋ додóмꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61 зв.); Вълагáлищє: Мѣшóкъ, мошéнка, скры́ночка, тáбличка (1627 *ЛБ* 20); Вéдлꙋгъ свѣта абовѣ́мъ жєбрáкъ нашéдши мѣшóкъ зóлота пóлный, прємáрност҄ свою починáєт҄ кричáти: нашóлємъ, нашолéмъ мѣшóкъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 256); [слꙋги] пограбили... // …ꙋ грицька рꙋдого... мєшокъ з грошъми (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III, 4063, 33–33 зв.); pasceolus, мѣшокъ, тоболєцъ (1642 *ЛС* 302); тому жъ готовых пинязей, што уторговалъ былъ, золотых тринадцеть з мишъкомъ з кишени взялисте (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465);

(*матеріальні цінності; гроші*) гаман: И мещаном лвовским и виленским, церковному братству, и теж берестейским мещаном далистеся знати; вѣдает то их хребет и мѣшокъ (Львів, 1605–1606 *Перест.* 45).

3. Орган тіла у вигляді мішечка: ѡдна(к) жє плѧ́стрѡв҄ до ра(н), а илє длѧ оулѣчéн҄ѧ прикла́даны(х), ани тє(ж) помаза́н҄ѧ оура́зѡ(в) на мѣшкꙋ, єсли́ бы сѧ ѡ(т)та(м) то(л) отвори́ти и оулѣчіти могло, оумы́сльн(є) або оупóрнє ѡ(т) кида́ти, нє єсть рéчъ призвойта, хтó бы собѣ того нє зы́чилъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 19 зв.); folliculus, мѣшокъ, кожица (1642 *ЛС* 200).

4. (*ковальський пристрій для роздування вогню*) міх. *У порівн.*: По и́номꙋ жє ви́дꙋ, воздоу́хъ слоу́жи(т), трéмъ чоу́въствомъ нáшимъ тєлéснымъ; або смы́слѡмъ: та(к) звѣрємъ, пти́ца(м),… привлачи́мъ воздꙋхъ; то є(ст) плю́цами, ꙗ́ко мѣшкáми кова(л)скими; и в҄ сéбє в҄бирáємъ, и зáсѧ выпꙋскáємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11).

МѢЩАНИНЪ, МЕСЧАНИНЪ, МЕСЪЧАНИНЪ, МЕШЧАНИНЪ, МЕШЪЧАНИНЪ, МЕЩАНИНЪ, МЕЩАНИНЬ, МѢЩЕНИНЪ *ч.* Містянин, городянин: И здєсє были в нас зєманє полонскии и мѣщанє и люди волосныи и жаловали нам на тєбѣ, штож дєй ты им вєликии кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); коли привезуть которыи мешчане киевскии жито до Киева рекою, або сухимъ путемъ, и будеть преоръ ихъ поведанью верити, колко будеть в суднѣ колодъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); Билъ намъ чоломъ воєвода…, абыхмо дали и дозволили Єго Милости в замъкꙋ… мѣсто садити и корчмы мѣти и которыибы мєщанє в томъ мѣстє… сєдѣли, абыхмо имъ дали справовати сѧ Майтбарскимъ правомъ (Вільна, 1529

AS III, 341); и повѣдил дей тот мѣщенинъ, иж войту дал шест золотых за то, же дозволил ему на томъ валѣ лазню будовати (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); роко(у) бжиа а҃ф҃п҃ѕ м(с҃)цꙗ маꙗ к҃г днꙗ пришє(д) прє(д) на(с) славє(т)ны(и) андрє(и) ахєла мєщанинь лво(в)скы(и) показа(л) намь писаниє по(д) пєчатю ꙋрꙗдꙋ бє(л)зьского мѣсцького (Львів, 1586 *Юр.* 16 зв.); Ч(с)тноꙋрожє(н)ни(м) и(х) мл(с)ти мє(с)чано(м) Лиѡ(в)ски(м). бра(т)ста с҃тго и ч(с)тна(г) храма ꙋ(с)пєниє пр(с)той и прч(с)тѣи бц҃ж налєжи да(н) (Устя, 1600 *ЛСБ* 353); Тогожъ рокꙋ… ѡ(д)нє(с)ломъ по(з)во(в)… в личъбє чотыры до мє(с)та Коро(с)ты́шєва и ты́є по(з)вы въ ворота ба(к)шты замъкꙋ тамє(ш)но(г) по(д)ты́ка(л) и сторожови та(к)жє и мєшъчаномъ тамо(ш)нымъ тыє позъвы ѡказалъ (Київ, 1646 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 14 зв.); противъко славетным Федорови Линъцы, Костантышу Слизъневи... и инъшимъ всимъ райцомъ, бурмистромъ, лавъникомъ, месъчаном места его кор. мил. луцъким кгрецкое релии...//... помененый ксендзъ Янишевъский… сведчил и протестовал се (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 155–157); Всѣмъ вобецъ, и кождому зособна, кому о томъ // будетъ вѣдати потреба, ижъ ведлугъ упадку мещанъ Черниговскихъ, даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 13–14); **мещанє бискупиє** – категорія населення, залежна від церковної (єпархіальної) юрисдикції: Мєщанє бискꙋпиє… ѡлєксєєць воро(т)ни(и) ѡлєшъко щапранъ (1552 *ОКЗ* 37 зв.); **мещанє городовыє** – категорія населення, що жило в містах і належало до міських громад: Мєщанє городовыє которыє з мєстомъ нє тѧгнꙋтъ стацию и по(д)во(д) нє даю(т) закриваючисѧ старостою (1552 *ОЧерк.З.* 13 зв.); **мещанє господаръскиє** – дрібна шляхта, яка володіла землями і зобов'язувалася відбувати військову службу: а в томъ мєщанє гдръскиє зꙋбожоны знищєны ижъ ѡни только сами тѧгнꙋть и носѧть бєрємѧнь мєстъскиє (1552 *ОВол.З.* 200); **мещанє замъковыє** – категорія населення, яка підлягала державній (воєводській або старостинській) адміністрації: Мєщанє замъковыє: Данило карътавы(и) ѡлєкъсє(и) кравєцъ… єско постригачъ… бєли(к) сокольникъ (1552 *ОКЗ* 40 зв.); **мещанє земѧнскиє (земѧныє)** – те саме, що **мещанє господарскиє**: мєщанє зємѧ(н)скиє… ꙗковъ макидоновоє мꙋжъ… гринь рꙋды(и) (1552 *ОКЗ* 41 зв.); Камє(н)є… дє(р)жати… повинъни мєщанє… зємѧныє (Там само, 32 зв.); **мещанє манастырьскиє** – категорія населення, звільнена від господарських повинностей і залежна від монастирської юрисдикції: мєщанє манастыръскиє а софє(и)скиє (1552 *ОКЗ* 41); **мещанє тѧглыє** – власники дрібних земельних ділянок, зобов'язані платити панові податок: мєщанє тѧглыє и которыє стацыи по(д)воды и иньшиє тѧглы по(д)нимають… на слꙋжъбꙋ польнꙋю є(з)дити нє пови(н)ни (1552 *ОКан.З.* 21 зв.); **мєщанє церъковъныє** – феодально залежні міщани, які підлягали церковній юрисдикції: Камє(н)є слоны колодины кꙋ ѡборонє на бланъкахъ и вєжахъ и водꙋ дє(р)жати тамъ повинъни мєщанє вси ꙗко г(с)дръскиє такъ цєръковъныє и зємѧныє (1552 *ОКЗ* 36 зв.).

МѢЩАНКА, МЕЩАНКА *ж.* Містянка, городянка: мѣщанка теж володимерская Стасевая Марушка Остаповна зъ сыномъ

Карпомъ… вызнала, иж… войт володимерскій… сына ее Яска… самъ рукою своею забил и до смерти замордовал (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 60); Иваниха Смолдыровна мещанка Барышполская… продала ниву свою (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 21).

Див. ще **МѢЩКА.**

МѢЩАНСКИЙ, МЕШЧАНСКИЙ, МЕЩАНСКИЙ, МЕЩАНЪСКИЙ, МЕЩАНЬСКИЙ *прикм.* **1.** (*який стосується містянина*) міщанський: Цорка мєщанъскаꙗ в цнотѣ ѡсоблива та(м) жє панꙗ(н)ка поцтиваꙗ … ꙋпала тка(н)ка є(и) спала (1636 *Лям. о приг.* 9 зв.).

(*належний містянинові*) міщанський: и поставєно тамъ ꙋ рово(х) халупы бровары и солодовъни мєщаньскиє (1552 *ОВол.З.* 197); Домовъ мєща(н)скихъ ꙋ мєстє... двєстє и сорокъ и три (Там само, 199 зв.); иньшиє и на зємълѧхъ... боѧ(р)скихъ поповъски(х) и мєщанъски(х) сєдѧть (1552 *ООвр.З.* 106 зв.); домо(в) в осторозє зємꙗ(н)ски(х), и мєща(н)ски(х) пє(т)дєсꙗ(т) (1616 *ООЗ* 1 зв.).

2. (*який стосується жителів міста*) міщанський: в мешчанскихъ привилеяхъ великого князя Швитрикгайла… и в нашомъ привилеи тежъ выписуетъ, штожъ имъ, мешчаномъ володимерскимъ, мыта не давати у Володимерскомъ повете (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); Слꙋжъба и повиновато(сть) мєща(н)скаѧ (1552 *ОКЗ* 37 зв.); Домовъ подъ мѣщанскимъ присудомъ замковымъ какъ христіанскихъ такъ и еврейскихъ 243 (1552 *РЕА* II, 26); З винъ мєща(н)скихъ старостє идє(ть) в҃ гроши (1552 *ОВол.З.* 200); ѡ(н) нє повинєнъ жа(д)ного платꙋ платити ани пови(н)ностє(и) мєща(н)скихъ дєлати (Миляновичі, 1572 *ЖКК* I, 36).

3. (*належний місту*) міський: старостє Лꙋцкомꙋ и єго потомком,… дали єсмо войтовство Лꙋцкоє, зо всими доходы, к войтовствꙋ прислꙋхаючими, то єст три домы войтовских, двѣ лазни,… а к томꙋ плат з лазєн мєщанских (Берестя, 1544 *AS* IV, 401).

МѢЩЕНИНЪ *див.* **МѢЩАНИНЪ.**

МѢЩКА *ж.* Те саме, що **мѣщанка**: Гражда́нка: Мѣщка (1627 *ЛБ* 28).

МѢЩСКИЙ *див.* **МѢСТСКИЙ.**

МЮДЪ *див.* **МЕДЪ.**

МЮРЪ *див.* **МОРЪ.**

МЯГКИЙ *див.* **МѦКИЙ.**

МЯГКО *див.* **МЯКО.**

МЯГКОНОГИЙ *прикм.* (*який повільно ходить, рухається*) в'ялий, млявий: mollipes, мягконоги(й) (1642 *ЛС* 271).

МЯКЕНЪКЫЙ *прикм. у ролі ім.* М'якенький. Вл.н., *ч.*: Игна(т) Мꙗкєнъкы(и) (1649 *РЗВ* 321 зв.).

МѦКИЙ, МЯГКИЙ, МЯККИЙ, МЯККЫЙ, МЯКЪКЫЙ, МѦККИЙ, МѦККЫЙ, МѦКЪКИЙ *прикм.* **1.** (*який угинається від натискування*) м'який: моє ложко є(ст)… доброє и мꙗккоє (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.); [диаволъ] на мѧ(к)ких постє́лѧ(х) спи(т). и бє(з)фрасоу(н)ливꙋю жи́знь живє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 253);

(*про тканину*) (*тонкий, делікатний*) м'який: дрꙋжє Бж҃ий …//… ризъ мѧ(къ)кихъ нє

брѣглъ. ни ѡдра ни тра(пє)зы (1489 *Чет.* 38–38 зв.); ст҃ыи иванъ… ни хлѣба имѣ(л) того ради. ни вина. ни трапєзы. ни слоугъ. ни маки(х) ризъ (Там само, 270 зв.); нж чого приш҄ли єстє видѣти. ч҃лка в҄ макоє одѣна ѡболочєна (1556–1561 *ПЄ* 53); Сє тїи которїи в шáты мáк҄кы прибирáютсѧ в домо(х) цр(с)-кы(х) соу(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 255 зв.); Зѣл҄є выносúло мáккоє и шквúтоє розмаитого рожаю квѣточки мáючєє, до пóкармѡ(в) по-житéчноє (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812);

(*позбавлений грубості, різкості*) м’який: Ѡсѧзанїє(мъ) твоимъ лѹчшєй єси дотикал҄сѧ мѧгки(х) рѣчєй, нѣжєли ѡстри(х) // постовъ (Чорна, 1629 *Діал о см.* 274).

2. М’який, в’ялий**:** viet(us), мягки(й), сла-би(й), сухи(й) (1642 *ЛС* 413);

3. (*який легко пережовується*) м’який**:** Знáлъ часъ, мѣ́рѹ, осóбѹ, комѹ коли хлѣ́ба. Комѹ мáккихъ потрáвокъ лéгкихъ было трєба (Віль-на, 1620 *Лям.К.* 13); Мáнна,... гды сѧ сл҃нцє по(д)ношáло ѡ(д) прóмєнїй тéплыхъ тєплѣ́ла, и маккою ставáласѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

4. *Перен.* (*добрий, чуйний, сердечний*) м’який: lenis макы. до(б)ро(т)лївыї (I пол. XVI ст. *Своб.* 35);

5. *Перен.* Дохідливий, зрозумілий: дѣти малые… потребують наукъ мяккихъ, про-стыхъ и съ фабулками змѣшаныхъ (1603 *Пит.* 107).

6. *У ролі ім.* Вл.н., *ч.*: Фєдо(р) Мя(к)кы(и) (1649 *РЗВ* 441 зв.); Ѝцько Мѧкъки(и) (Там само, 321 зв.).

Див. ще **МАКЧИТЕЛЕНЪ.**

МЯККИЙ *див.* **МАКИЙ.**

МЯККО *див.* **МЯКО.**

МЯККЫЙ *див.* **МАКИЙ.**

МЯККОСТЪ *див.* **МЯКОСТЬ.**

МЯКО, МЯГКО, МЯККО, МАККО, МАКО *присл.* **1.** Витончено, делікатно: тые трупи так же ли мякко и коштовне убирали, яко ж и вы (1598 *Виш.Кн.* 105).

2. *Перен.* Ласкаво, ніжно, сердечно: Бл҃гоѹгодúтєлнѣ: Лáскавє, мáкко, тúхѡ (1627 *ЛБ* 9); mollis мако (1642 *Своб.* 35); tener мѧко (Там само); indulgenter, мякко, лєгко (1642 *ЛС* 234); molliter, мягко (Там само, 271).

3. *У ролі присудк. сл.* (*добре, хороше*) со-лодко: А тымъ, що ся зостали, не было мякко, горше одъ татаръ (1636–1650 *ХЛ* 81).

МЯКОСТЬ, МЯККОСТЪ, МАККОСТЬ *ж.* **1.** М’якість, нетвердість: Ґды(ж) ѧ́къ Жєлѣ́зо, Ѻлов҄, Зóлото, áлбо Срéбро, в҄ огóнь вкúнєноє тратать твéрдость натѹ́ры своéи, ѡ(т)мѣнúвшисѧ на ма(к)кост҄ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 36); lentitia, а(е), мя(к)ко(с)т(ъ), лє(п)-кость (1642 *ЛС* 253).

2. (*витонченість, делікатність*) м’якість: Прєсыщéнїє, слáсти,… сластолю́бїє, по-живáньє… áлбо збытокъ в҄ ѣ́дѣнью в҄ питю, в҄ шáтахъ ты(ж) мáккость, сѹптéлность (1627 *ЛБ* 96).

3. Ласка, пестливість: Сладострастїє: Рóскош҄, охолода…, пєщота, мáккость, лáгодность, похлѣ́бнаѧ а мúлаѧ мóва (1627 *ЛБ* 166).

4. Сумирність, покірність: король… ко(р)чмы… по(с)тановы(л), вѣрꙗчи ижъ ты(м) мѣ(л) ѡкрꙋтныє и(х) ꙋмы(с)лы змꙗ(к)чити, в чо(м) сꙗ нє ѡмили(л) абовѣ(м) врихлѣ кꙋ та(к) вєлико(и) пешъчєно(и) мꙗко(с)ти пришли (1582 *Кр.Стр.* 54 зв.).

5. *Перен.* Розпуста, розбещеність: Мала́кїа: Мѧ́кко(ст), нєчистота, блꙋдъ рꙋчный, псотли́востˢ (1627 *ЛБ* 62).

Див. ще **МЯКОТА.**

МЯКОТА, МѦККОТА *ж.* **1.** Те саме, що **мякость** у 1 знач.: Бꙋма́га: Ба́во(л)на, Папѣръ, а́лбо вса́каѧ мѧккота (1627 *ЛБ* 12).

2. Вл. н., *ч.*: Стєпанъ Мякота (1649 *РЗВ* 368 зв.).

МЯКУХА *ж. Перен.* Макуха, вайло. Вл. н., *ч.*: Прокопъ Мякꙋха (1649 *РЗВ* 422).

МЯКЪКИЙ *див.* **МѦКИЙ.**

МЯКЧИТИ, МѦГЧИТИ *дієсл. недок.* (що) (*розм'якшувати, пом'якшувати*) м'якшити: Дїа́мєнтъ, а́бо твєрды́й, нєꙋжи́ты(и), алма(з), мос(к): дорогі́й ка́мєнь. а кро́вь ко́злїа єго мѧ(г)чи(т) (1627 *ЛБ* 172); pra(e)molli(o), is, мя(к)чу, прємя(к)чаю (1642 *ЛС* 326).

МЯКЧѢТИ *дієсл. недок.* М'якшати, слабіти: lenteo, lento, as, мякчу, мякчѣю, младѣю (1642 *ЛС* 253).

МЯНОВАНЫЙ, МѦНОВАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У ролі прикм.* Згаданий, названий: на што и особный привилей зъ канцелярии од его кролевской милости мянованому его милости отцу Пузыне естъ даный (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673).

2. *У ролі прикм.* (*не підтверджений документально*) імовірний: ѡ(н), прєпомънивъши повинъности своє(и) купє(ц)ко(и),… подъ ча(с) яръма(р)ку зборового… крєдитъ п҃на єго за якимъсъ мянованымъ цєрокграфомъ, якобы ѡдъ пана єго єму,… даны(и), нарушилъ (Володимир, 1613 *ТУ* 253).

3. *У ролі ім.* Приречений, -ого: Про́то прика́зꙋємы, кгды́ до ва(с) тоє писа́ньє прі́йдєтъ... ѡныхъ мѧнова́ны(х)... на см҃рть го́днꙋю и на стра(х) нєслы́ханый до на́съ пошлѣтє (Острог, 1598 *Отп.КО* 9 зв.).

МЯНОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* mianować) (кого) (*згадувати, перелічувати*) називати: Было тежъ и въ Россіи… дидаскаловъ много, а которыи писма зоставили, не вспоминаючи старихъ, новыхъ мяную… монахъ Стефанъ Зизаній,… блаженный Леонтій Карповичъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 913).

Див. ще **МЕНОВАТИ.**

МЯНОВАТИСЕ *дієсл. недок.* (*вважати себе ким-небудь*) називатися: панъ во(и)тє(х) Соколовски(и)... жаловалъ…, и(ж) ꙗко сє ѡ(н) мꙗнує быть игумєно(м) кири(л)ски(м) и капитулє кири(л)ско(и) тыми словы ижъ ѡ(н) днꙗ сєго(д)нєшнєго надатє ви(ш)писаного июлꙗ чоты(р)надцатого взꙗвши пєрє(д) сєбє нєпристо(и)ны(и) ꙋмыслъ… сохи порꙋбали, паробко(в) побили (1608 *ЛСБ* 1203).

МЯНОВИТЕ *спол.* (*стп.* mianowicie) (*пояснювальний*) (*уживається перед переліком*) (*у сполуч.* **а мяновите**) тобто, саме: зачимъ отъ него на тыхъ местъ хутливе и ласкаве былъ принятый, и постановенье певное, по чому пречоному за послуги

его мелъ платить, посполу с тымъ то паномъ Ярошомъ, братомъ своимъ, учинилъ, а то мяновите: на кождый рокъ зособна золотыхъ полскихъ шестьдесятъ, барву фалюндишовую и хутро лисее мелъ давать, и надто есче обетницами розмаитыми убезпечилъ и // упевнилъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/IV, 274–275); просилъ абы сторона поводоваꙗ всѣ контєнта в позвє мєнованыє показала А мꙗновитє протєстацию и ѹвєсъ процєсъ в то(и) справє зачаты(и) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 65 зв.).

Див. ще **МЕНОВИТЕ.**

МЯНТОВАНЄ *с.* (*рятунок від вічних мук у загробному житті*) спасіння: тоты люде не знали, коли ся очистили, смотрѣли и ждали выдъ Христа мянтованя (XVI ст. *НЄ* 101).

Пор. **МЯНТОВАТИ.**

МЯНТОВАТИ, МЯНЪТОВАТИ *дієсл. док.* (*уг.* ment) (кого, що) (*визволити від вічних мук у загробному житті*) спасти, врятувати: Третяя наука: ну, якъ розумѣеме: кто хочетъ душу мянтовати, погубитъ еи? (XVI ст. *НЄ* 33); "не буй ся напередъ лиця ихъ, чомъ я съ тобовъ емъ, што быхъ тя мянътовавъ // мовивъ Господь" (Там само, 207–208).

Пор. **МЯНТОВАНЄ.**

МЯНЪТОВАТИ *див.* **МЯНТОВАТИ.**

МЯНЪТОВАТИСЯ *дієсл. док.* (*визволитися від вічних мук у загробному житті*) спастися, врятуватися: а дяволы тогды ненавиділи Христа и гадали якъ боржѣе пуйти спереду него, чомъ были увійшли дѣля того, што бы погубили тоты люде а коли прійшли [дяволы] передъ Христа, видишъ, чомъ ся мянътовали, и тоты люде не знали, коли ся очистили, смотрѣли и ждали выдъ Христа мянтованя (XVI ст. *НЄ* 101).

МЯСНЫЙ, МЕСНЫЙ, МѦСНЫЙ *прикм.* **1.** (*який стосується м'яса*) м'ясний: тлустостей мясныхъ въ потравахъ заживали (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1094); **запусты великиє мясныє** *див.* **ЗАПУСТЪ**[2]; **пущанє мясноє** *див.* **ПУЩАНЄ**;

(*призначений для продажу м'яса*) м'ясний: А для лѣпшого потверженья и помноженья мѣста… даровалъ… вси клѣтки и ятки мясные (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); Пострига(л)ню а ѧ(т)кѹ мѧснѹю запродають вı҃ копъ (1552 *ОЛЗ* 181 а); тотъ Долматъ… знашодши дей мене въ рынку тутъ у Володимери, на яткахъ месныхъ седячого, збилъ, змордовалъ и шкодливе зранилъ (Володимир, 1578 *АрхЮЗР* 6/I, 106); *Образно*: А пастыры зась старшіе, которые бы того догледати и той явной и великой шкодѣ забѣгати мѣли – то радою, то наукою, то писанемъ своимъ, ничого о то не дбаютъ, а праве само хоть стадо Христово месные ятки выдаютъ (Вільна, 1596 *Ун.гр.* 113); **мыто мѧсноє** *див.* **МЫТО**.

2. (*про тіло людини*) м'ясистий: іѡа(н) тѣло та́къ тонкоє соуптє́лноє и по́сто(м) змордова́ноє мѣлъ, ижъ нє мѧ́сноє ани пло(т)скоє алє повѣтрнєє и з҃ ѡболокѹ оукшталтова́ноє здава́лосѧ быти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 247 зв.).

МЯСО, МЕСО, МѦСО *с.* **1.** (*частина туші, яку вживають як їжу*) м'ясо: ащє хто хр(с)тьꙗнъ чисто соблюдєть. да нє ꙗсть мѧсъ.

и млѣка. причтєнъ боудєть в лицєхъ ст҃хъ пр(о)ркъ (1489 *Чет.* 338); А што з Володавы мѣлъ Єго Милост до Кгданска страву дават, ино ꙗ на тую страву дал тринадцат полтий мѧса и сєм (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); да(ст) г҃ь // ва́мъ мѧ́со, ꙗ́сти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215–216); до соленя меса полци корито едно (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); бога́тыи… мѧ́са… оубо́гому нє да́сть (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 202–202 зв.); имає(т) то(т) ѡ(т)ложити мꙗса по(л)тє(в) два(д)ца(т) сє(м) (1616 *ООЗ*-2, 1–1 зв.); petaso, nis, свин(н)оє мясо, свинина (1642 *ЛС* 313); єдны мѧ́са ꙗда́ть, а другїє ри́бу (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв)* 26); до котлѡ́въ свині́хъ мѧ́съ, в работу грѣха́; в нєво́лю бѣсѡ́вскую, абы ꙗ́кжє нє па́ли трупы душъ ва́шихъ: на пусты́нѣ вѣка сєгѡ на растєрза́нїє л҃ву пєкє́лному (Чернігів, 1646 *Перло* 168 зв.);

(*м'яка м'язова частина тіла риби*) м'ясо: Вси ры́бы морскїи руцѣ ва́шєй под҃даны суть, и тому́ тє́ды дозво́лилъ имъ, абы ѡ(т) тогѡ́ ча́су звѣрѧ́чоє, пта́шоє, и ры́бьє мѧ́со є́ли и пожива́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 16 зв.);

(*м'яка м'язова частина тіла людини*) м'ясо: Ка(м)балє(с). тоты лю(д)скоє мѧ́со ѣда(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); *У порівн.*: Земля якъ мясо бо ч҃лкъ маетъ тѣло мѣсто землѣ. ко(с)ти мѣсто камѣня (серед. XVII ст. *Луц.* 538); **мѧсо дикоє** – хворобливий наріст біля рани, яка довго не загоюється: листвїє кипарисново дрєва… мѧсо дикоє истрєблѧєтъ и раны заживаю(т) (XVI ст. *Травн.* 134 зв.–135).

2. (*організм людини*) тіло: дх҃ъ за(с) го́рѣ вытагнутиса с того мѧ́са ищє(т). а́лє єго то(т) гной и сласти тєлєсныѧ свѧзали, и нє пущаю(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 252 зв.); **мѧсо людскоє** – людина: И тєпє́ръ єщє оустави(ч)нє грѣшимѡ;... нѣколи мѧ(с) лю(д)скихъ суро́вє ѣсти нє пєрєставаючи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 469).

МЯСОЄДЪ, МЯСОИДЪ, МѦСОЄДЪ *ч., зневажл.* **1.** (*той, хто споживає м'ясо*) м'ясоїд: томоу нє дивуйсѧ, а́бовѣ(м) подви(г) и бо(р)ба є(ст) жизнь та́ѧ, котороє ты нє знає(ш): бо єщє єси на во(и)ноу нє выбра(в)сѧ. є́щє єси… кро́воє(д), мѧсоє(д) (п. 1596 *Виш.Кн.* 249); На тое вам коротко отповѣм, и от искуса глаголю, а не от самофалки: за единого, в горах и пещерах сѣдящего руского инока тысячю домолѣжных и в полатах упокоевающихся миролюбцев, мясоедов, роскошных мнихов латынских не промѣнил бым (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 244).

2. Вл.н.: Ва(с)ко Мꙗсоє(д) (1649 *РЗВ* 71); Мясоидъ (Там само, 312 зв.).

МЯСОИДЪ *див.* **МЯСОЄДЪ.**

МЯСОПРОДАЛИЩЕ *с.* М'ясна ятка: laniariu(m), мясопродалищє (1642 *ЛС* 250).

МЯСОПУСТНЫЙ, МѦСОПУСНЫЙ, МѦСОПУСТНЫЙ *прикм.* М'ясопусний. ◊ **мясопусный пятокъ** *див.* **ПЯТОКЪ**; **мѧсопустнаѧ (мѧсопусная) неделя, неделя мясопустная (мѧсопусная, мѧсопустная)** *див.* **НЕДѢЛЯ**; **мѧсопустная субота** *див.* **СУБОТА.**

МЯСОПУСТЪ, МЕСОПУСТЪ, МѦСОПУСТЪ *ч.* (*цсл.* мѧсопустъ) (*мн.* **мясопусты, месопусты, мѧсопусты**) **1.** (*м'ясопусний тиждень*) М'ясопуст: Єди́ны по ста́рому мѧсопу́сты ѡ(т)пра́вїли, дру́гиє по новому.

алє по ста́ромꙋ вє(л)кꙋ ноцъ з на́ми обходи́ти позво́лїли (Острог, 1587 *См.Кл.* 16); в року нинешнем… в мясопусты посту великого,… перед тым за старанем моим… кнегиня Соколская… девку свою… за мене… дати мела (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 8/III, 453); А то есть на Светой недѣли,…, потомъ по Новомъ лѣтѣ, еще на недѣли передъ мясопустами, на злость Арцыуромъ, то есть Ормяномъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 218).

2. Вл. н.: князь Михайло Ружминскій… и зъ иншими козаками,… прислали черезъ посланцовъ своихъ: черезъ Олексея Орла а Войтеха Мясопуста козаковъ одиннадцять Запорожскихъ, окованыхъ (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 3/I, 16).

◊ **месопусты филиповы** – Різдвяний піст, Пилипівка: на минулые месопусты Филиповы, семои години в ноч… замочок его милости Межирецкий ест запален (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 125); **мясопустъ (мѧсопустъ) великій** – Великий Піст: Року 1585… Белзъ погорѣлъ въ мясопустъ великій (поч. XVII ст. *КЛ* 76); Движі́мїи пра(з)ники называ́ю(т)сѧ, Па́сха, Възнєсє́нїє, Сошє́ствїє ст҃го Дх҃а. За котры́ми идє(т) Мѧсопу(ст) вє҃(л), Ст҃а́а м҃ ца, и По́стъ ст҃ы́хˁ ап҃то(л) (Острог, 1612 *Час.Туп.* 308 зв.); **мясопусты светого Спаса** – Успенський піст, Спасівка: его милость сам… и з некоторыми помочниками своими, в пятницу рано, перед мясопусты светого Спаса,… //… побил и поранил,… тивуна Буремецкого Иева… а слуг путных (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 47–48).

МЯСОЧРЕВОХОТНЫЙ *прикм. у ролі ім., зневажл.* Той, хто любить споживати м'ясо: а то чини(т) ѡ(д)но длѧ мѧ́сочрєвохо(т)-ного, // и дрꙋгоє длѧ тꙋръкинѣ красноє да на ма(к)ки(х) постє́лѧ(х) спи(т). и бє(з)фрасоу(н)ливꙋю жи́знь живє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 252 зв.–253).

МЯСОѢДНЫЙ *прикм.* М'ясоїдний. ◊ **часъ мясоѣдный** *див.* **ЧАСЪ.**

МЯСОЯДЕНІЄ *с.* Споживання м'яса: О постехъ и о мясоядені. Се бо слышимъ нѣкихъ глаголющихъ, яко онсице еvангельскихъ сынъ ни среды, ни пятка и ни коего поста требуетъ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 159).

МЯСТЕЧКО *с.* (*стп.* miasteczko) (*невелике місто*) містечко: оную мою маетность мястечко Высоцкъ, Дубровицу и села, до нихъ належачие, сплюндровали и въ нивечъ обернули (Житомир, 1613 *АрхЮЗР* 3/I, 189); гдє тєжъ ѡсобъливє привилєє цєніє, посєсыє,… и и(н)шиє справы, которыхъ протє(с)та(н)съ на то(т) ча(с) и памєтати нє можє,… на Михало(в)-мястє(ч)ко и на поля Восчєни(н)скиє погинуло (Житомир, 1650 *ДМВН* 198).

Див. ще **МѢСТЕЧКО.**

МЯТА, МѦТА *ж.* (Mentha L.) (*трав'яниста рослина*) м'ята: Горє вамь кˁнижˁници и фарисєє лицємѣрˁници. ижє даєтє дєсѧтиноу зˁ маты, и копроу, и кˁминоу (1556–1561 *ПЄ* 99); Бѣда вам фарісєом. ижє даєтє дєсѧтины з мѧты и пігана з руты (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 72); Та(к) жє коли комоу из изѡ(р)та вънаѥ(т) гризи мату на(д)щєср(д)цє поранѫ (XVI ст. *УТ фотокоп.* 8); Ма́тва: Мѧ́та (1627 *ЛБ* 62); **воданаа (воданаѧ) мата** – (Sisymbrium L.) сухоребрик: мєнтастрꙋ(м)

по ла(т).… воданаа мата по роу(с) (XVI ст. *Травн.* 290 зв.); сисимбрию(м) по ла(т)н. …воданаа мата по рȣ(с).… а ростє(т) при воданы(х) мѣстє(х) (Там само, 439 зв.); **мата огороднаа –** (Mentha spicata L.) м'ята городня: мата огороднаа… дȣхо(м) бл҃говонна (XVI ст. *Травн.* 290 зв.); **мата полскаа –** (Mentha arvensis L.) польова м'ята: мєнтононъ одорїѳєро… по ла(т)нски… а по рȣ(с). мата по(л)скаа (XVI ст. *Травн.* 312 зв.); **мята червоная –** (Cardamine L.) жеруха: cardamine, мята чє(р)воная (1642 *ЛС* 112).

Див. ще **МЯТВА, МАТКА.**

МЯТВА *ж.* Те саме, що **мята**: hediosmos, мя(т)ва (1642 *ЛС* 215).

Див. ще **МАТКА.**

МЯТЕЖНИКЪ, МАТЕЖНИКЪ *ч.* Бунтар, заколотник: мате́(ж)ни(к), бȣ(н)-то́вˢни(к), спра(в)ца трво́ги (1596 *ЛЗ* 57); tumultuari(us), мятєжникъ (1642 *ЛС* 405); Мате́жникъ: Бȣнто́вникъ, Коло́тникъ (Львів, 1642 *Жел.П.* 7 зв.).

МЯТЕЖНЫЙ *прикм.* **1.** Метушливий, тривожний, неспокійний: А того не вѣдает пан Юрко, что святии над всѣ чюдотворства спасти кому себѣ (не толко в градѣ забавном, мятежном и многомолвном, але и в самой пустыни, в памяти несмутной и отлученной будучи от мира) покладают (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); На многихъ мѣсцяхъ въ Писмѣ Святомъ читаем, же ся тая кровная матка наша святая Восточная церковъ кораблемъ на мору свѣта сего мятежного называет (бл. 1626 *Кир.Н.* 24).

2. Бунтівливий, ворохобний: а оны за тое отъ господаря короля и отъ пана воеводы Киевского и наместниковъ его тымъ были пожалованы тогда и въ потомные часы, жебы отъ мятежныхъ и бурливыхъ на церковъ Божию еретиковъ во вшелякомъ покою на тот часъ мешкали (поч. XVI ст. *КЛ* 84).

МЯТЕЖЪ, МЯТЕЖЬ, МЯТѢЖЪ, МАТЕЖЪ *ч.* (*цсл.* матєжь) **1.** Неспокій, хвилювання, тривога: и сїю… кни́гȣ… к лȣчшємȣ пооучє́нїю… да́ли… а наипа́чє жє в ны́нєшнїй мате́жъ ми́ра сєго (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 1 зв.); ꙗ… твою мы́сль вˢ бѣдѣ, нєво́ли, скорˢби, ма́тєжи… погрє́бȣ (1599–1600 *Виш.Кн.* 47); в таковых же мятѣжах есми, яко ничто жь велико от пустыни сея ползуем, яко жь бо творити подобает откуду либа (1615–1616 *Виш.Поз.мисл.* 238).

2. Незгода, чвари, ворожнеча: К томȣ тыжь чинитє мєжи чиномь дȣховнымь и посполитымь чл҃вкомь мꙗтєжи (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); та́къ мате́жи, ростырки го́рȣ // вы́нєсли (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 56–56 зв.); тая унѣа христїанскїй родъ въ мятежъ привела и ненависть межи Русь и Поляковъ учинила (бл. 1626 *Кир.Н.* 17); ма́тєжъ,… смате́нїє,… ро́стыркъ (1627 *ЛБ* 164).

3. Безладдя, нелад: длꙗ чого вы такую смєлость и своволєнство взꙗвши кгвалть цркви свто(и) и мꙗтєжь в законє ст҃омь чинитє (Львів, 1588 *ЛСБ* 103).

МЯТЕЖЬ[1] *ж.* Те саме, що **мятежъ** у 2 знач.: вєликаꙗ мꙗтє(ж) бунты и вражды мєжи посполитыми людми по мѣстє(х) и

нєкоторы(х) сєлє(х) дѣю(т)сѧ (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101).

МЯТЕЖЪ[2] *див.* **МЯТЕЖЪ.**

МЯТѢЖЪ *див.* **МЯТЕЖЪ.**

МАГЧИТИ *див.* **МЯКЧИТИ.**

МАККИЙ *див.* **МАКИЙ.**

МАККО *див.* **МЯКО.**

МАККОСПАЛЪ *ч., зневажл.* Той, хто любить спати на м'якому: єщє єси пєриноспа(л). ма(к)коспа(л), подꙋшˢкоспа(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 249).

МАККОСТРОЙНЫЙ *прикм.* (*приємний на дотик*) м'який: коштóвныи шáты, постéлѣ макˢкострóйныи (Львів, 1642 *Час.Слово* 270–270 зв.).

МАККОСТЬ *див.* **МЯКОСТЬ.**

МАККОТА *див.* **МЯКОТА.**

МАКО *див.* **МЯКО.**

МАКЦИЙ *прикм. в. ст.* (*приємніший на дотик*) м'якший: слышьтє вѣрнии. што ст҃ии ѡци дѣлали. мало ꙗдшє. и мало пьющє. а всє оу сла(в)у бж҃ию творащє. ни на макцєи постєли лєжащє (1489 *Чет.* 300 зв.).

Пор. **МАКШИЙ, МАКИЙ**.

МАКЧЕ *присл.в.ст.* М'якше: овє(с) равно ро(с)тє(т) ка(к) и пшєница но солома овсана(а) макчє нє(жє) пшєни(ч)наа (XVI ст. *Травн.* 35 зв.).

Пор. **МЯКО**.

МАКЧИТЕЛЕНЪ *прикм.* Пом'якшувальний, послаблювальний: бобъ свѣжє(и) прїато є(ст)во(м) ѡ(н) є(ст) холодитєлєнъ и макчитєлєнъ (XVI ст. *Травн.* 210 зв.).

МАКШИЙ *прикм.в.ст.* М'якший, податливіший: тó штó на(д) Вóскъ бы́ло мáкшєє, на(д) Жєлѣзо моцнѣйши(м) зостало (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128).

Див. ще **МАКЦИЙ.**

МАКЪКИЙ *див.* **МАКИЙ**.

МАКЫ *див.* **МЯКИЙ**.

МАНОВАНЫЙ *див.* **МЯНОВАНЫЙ**.

МАНОВИТЕ *присл.* (*стп.* mianowicie) (*понад усе; найбільше, найбільшою мірою*) особливо: А ґды сє(д)мїй Агг҃лъ... скончáєтˢ Тáйнꙋ гнѣвꙋ Бж҃єгѡ, тóй ви́лїєть Чáшꙋ гнѣвꙋ Бж҃єгѡ, на чти́ри стихі́и… На воздꙋхъ манови́тє, В тóй чáсъ стáнєса стрáшноє блискáна, грѡ́мы, и пéрꙋны оубивáтєлнїи, и бли́скавица пожигáтєлнаа (Чернігів, 1646 *Перло* 142).

Див. ще **МЕНОВИТЕ.**

МАРТВЫЙ *прикм.* (*стп.* miartwy) **1.** Мертвий, неживий: ст҃ыи ѡсифъ. ѡдинъ былъ ѡ(т) соима жидовъско(г). //.... пришо(л) к пилатоу. молитса ємоу ѡ мартво(м) тѣлє (1489 *Чет.* 326–326 зв.).

2. *У ролі ім.* Мертвий, -ого; мрець: даєть г(с)ь ст҃ую свою дш҃ю. в роуцє нєвидимо(г) оц҃а… и на нб҃са пото(м) возыидє. алє пото(м) приидє(т) со славою сꙋдити живымъ и мартвы(м). и дати имаєть кождомꙋ по дѣломъ є(г) (1489 *Чет.* 325 зв.).

Див. ще **МЕРТВЫЙ.**

МѦСНЫЙ *див.* **МЯСНЫЙ.**

МѦСНИЦИ *мн.* (*період літургійного року, що триває від свята Богоявлення Господнього до початку Великого Посту*) М'ясниці: грєбрѣ (!) порва́ло. млыны позноси́ло. и вси мѧсни́ци ты́и тєпло было (Острог, 1509–1633 *Остр.л.* 130).

МѦСО *див.* **МЯСО.**

МѦСОЄДЪ *див.* **МЯСОЄДЪ.**

МѦСОПУСНЫЙ *див.* **МЯСОПУСТНЫЙ.**

МѦСОПУСТНЫЙ *див.* **МЯСОПУСТНЫЙ.**

МѦСОПУСТЪ *див.* **МЯСОПУСТЪ.**

МѦСОЯСТНЫЙ *прикм.* М'ясопусний. ◊ **мѧсоястная неделя** *див.* **НЕДѢЛЯ.**

МѦСЦЕ *с.* М'ясце: мѧсцє́… дѹрнє́йкий (Львів, 1591 *Адел.* 49).

МѦТА *див.* **МЯТА.**

МѦТЕЖИТИ *дієсл. недок.* Непокоїти, переслідувати: обава́мысѧ, абы́стє мѣсто потѣхи дх҃овнои, о кото́рой дѣєпи́съ повєда́єтъ, // нє шѹка́ли потѣхи тєлє́сной, то́ єсть, абы́стє на(д) нами свѣцкими грє́чєской рєлѣй лю(д)ми, пєрєводи́ти на́съ пра́вомъ мѧтє́жити, тра́пити, ни́щити, и оубо́жити могли (Острог, 1598–1599 *Апокр.* 202–203).

МѦТЕЖНИКЪ *див.* **МЯТЕЖНИКЪ.**

МѦТЕЖЪ *див.* **МЯТЕЖЪ.**

МѦТИТИСѦ *дієсл. недок.* Радіти, веселитися. ◊ **мѧтитисѧ на сєрдци** *див.* **СЕРДЦЕ**.

МѦТКА *ж.* Те саме, що **мята**: Мѧ́тва: Мѧ́тка (1627 *ЛБ* 67).

Див. ще **МЯТВА**.

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 18

МОВА –МѦТКА

Затвердила до друку Вчена рада Інституту українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України

Відгуки й побажання
просимо надсилати на адресу:
вул. Козельницька, 4
Відділ української мови
Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України
79026 – Львів